

DUMITRU ALMAȘ

NECULAI MILESCU SPĂȚARUL

1954

EDITURA TINERETULUI a C.C. al U. T.

M.
Coperta, vorschau-ul și ilustrațiile i A.
ALEXE

IN IAȘI ERA NUNTA
DOMNEASCA...

Cu vântul în față, mergea pe lângă sania cu boi. O lacrimă, ca o boabă mare de mărgăritar, îi înghețase pe umărul obrazului scofălcit. Dar când se răsuci în urmă, spre sania lui moș Nichifor Bleali, boaba lunecă peste cojocelul rufos și se pierdu în pulberea zăpezii. Pe șleaul spre Iași, ca prin ceață, zărea șir lung de sâni, târîndu-se greoi peste omătul frământat de copite. În lungul drumului, trăgea vânt, tăios de miazănoapte ; din negura rece scăpărau fulgi mărunți.

Dar nu din pricina frigului plângea Radu lui Ion Marcu ; lăsase acasă mama bolnavă, cu fierbințeală și aiurare. Tatăl i-a murit acum două buni. De ciumă. Cu încă doi frați. Fără să le pese de asta, slujitorii boierești l-au mânat la Iași cu darurile satelor pentru nunta domniței Maria. Că asta-i osânda vecinilor din Moldova : să trudească zi și noapte, iarnă și vară, în tot anul și în toată clipa, pentru boieri, pentru mănăstiri, pentru domnie și pentru turci. Să tragă în jug, aidoma boilor, pentru toți.

. În popasul făcut cu un ceas în urmă, la hanul din Codăești, un flăcău spusese:

— S'aude că-i negrăit de frumoasă domnița Maria, mireasa.

— Este... oftă moș Nichifor Bleah, om nalt și slab, cu gât lung de cocostârc și glas gros de urs somnoroș. Iar ginerele măriei-sale Vasile Vodă-i din neam mare, crăiesc, din țara Litvei. Dar cu cât e mai strălucit neamul lui, cu atât mai întunecată suferinda noastră și mai amară... Doamne, ai dat ani de belșug. La grâu și la stupi, mană. Dar nesătula stăpânirii lăcomie, sac fără fund, istovește belșugul, oricât de mare. Uite, cest copil oare mătăhăește prin omăt — și mișcă o

sprânceană spre Radu lui Marcu — are doisprezece ani. Dela Sfântul Neculai nu mai are tată... Cine să meargă la domnie cu dijma ?... L-a în- vinefit .frigul. Crud. Fără vlagă. Acuși cade din picioare zdrobit de osteneală. Mumă-sa o fi murit de alaltăieri, de când am plecat dela Milești. Li rămân copiii pe drumuri : patru cerșetori... Povesti apoi, în șoaptă, despre unii țărani fugiți în Transilvania, de greul birurilor: Fug, că dacă acum când e belșug nu mai pot îndura jupuirea, cum o fi când veni-vor vremi de napastă ?

Și mai departe, moș Nichifor Bleah, prisăcar de felul lui, istorisi cum a fugit, acum șapte ani, de răul boierului Gavrilă Milescu și s'a ascuns în Țara Românească la o moșie mare a lui Papa Brâncoveanu din Oltenia. A fugit împreună cu alții de prin satele încăpute pe mâna fraților lui Vasile Vodă Lupu, ori a lui Toma și Iordache Cantacuzino. Domnul din Moldova era în război cu Miatei Basarab, domnul din Țara Românească, Ca să câștige războiul, amândoi storceau cumplit norodul. Totuși moldovenii auziseră că muntenii ar duce-o ceva mai ușor. De aceea moș Nichifor și cu ceilalți s'au furișat prin păduri. S'au întâlnit și cu lefegii din oastea lui Vasile Vodă, rășchirați după jăfuri până adânc în păduri unde, din pricina războiului, se bejeniseră muntenii.

A muncit doi ani moș Nichifor Bleah la cirezile de vite ale lui Papa Brâncoveanu, ca rumân, cum se cheamă acolo vecinii. Că avea acel boier oltean zeci de mii de vite. De prisăcari n'avea nevoie. Dar acum patru ani, când s'au împăcat domnii țărilor, numai ce-au venit slujitori cu izvod dela mâna lui Miatei Vodă că boierul Gavrilă din Milești este volnic a-și c^uta vecinii fugiți de pe moșii și a-i lua ori unde s'ar afla : în sat domnesc, boieresc

ori călugăresc, în slobozii ori în târguri. Să-i lege și să-i aducă în Moldova. Așa, cu mulți alții, legați, pe vreme de iarnă, a fost adus și moș Nichifor îndărăt, la Milești, bătut la butuc în fața satului și doi ani ținut la și mai aspră robie. Oftă :

— Pentru noi, tot un drac : domnie bogată ori domnie săracă, război ori pace. Sântem înjugați la război și tot noi răscumpărăm și pacea. Iacă pe acest fecioraș de -rumân din Vâlcea, pe Radu lui Marcu, dacă-t află boierul lui, îl ia înapoi, cu mumă cu tot. Doar tată-su de-o scăpa, că s'a adăpostit în țințirim, sub cruce.

Pe drum se încrucișară cu alte sănii. Mergeau boierii într-o întâmpinare. Solilor poftiți din Transilvania, din Țara Românească ori din Țiarigrad, la nunta dela Iași. Surugiii boierești dădură chiote aprige, strigând cu mânie spre conyoiul de sănii proaste, țărănești, să se ferească din făgașul șleaului și să'ncre-menească pân'or trece săniile boierești. Convoiul țărănesc, încărcat cu dijmă și zeciuieli, se feri în omăt până la pântecel boilor, până la brâul oamenilor și înmărmuri așa. Doar capetele se'nclinată, atingând cu fruntea ori cu țuguil căciulilor pulberea sticloasă a nămeților. Săniile boierilor, nalte, scumpe, încrustate cu sidef, zburau ca niște năluci. Zurgălăii se zbuciu-mau pe grumazurile încordate ale armăsarilor.

Moș Nichifor Bleah își frecă obrazul unde lovise o alică de gheață, sărită de sub copita unui cal murg. Privi în urma săniilor și murmură, ca pentru sine, a șagă și a jale :

— Ce să-i faci ? Ei sânt bogați. Noi sântem din Vaslui, unde se tine mămăliga'in cui ; mămăligă de păsat, dintr'un pumn șapte-au mâncat...

Apoi prisăcarul grăi către tovarășii lui de

druip despre bogăția lui Vașile Vodă și despre stăpânul lor, boierul Gavrilă din Milești, care vine din urmă cu cei doi fecionași : Apostol și Neculai. Li aduce la iași, la învățătură. Ca să-șrmai uite a iui inimă amară, Radu asculta povestirile moșneagului, pășind încet, ostenit, în spatele săniilor încărcate și scârțâind din opline la hartoiuri. Știe multe moș Nichifor, că-i om umblat- și pătît. Și-apoi feciorașii boierului vin adesea pe la prisacă și ascultă poveștile bătrânului.

— Auzit-am la boier Gavrilă- că nunta asta mulți bani îl costă pe măriasa. Nu-i place sultanului, nicidecum, că o țărișoară ca Moldova se'nrudește cu neamuri puternice, precum sânt litvanii ori moscoviții. Și-atunci cumpără-i, măriata, bunăvoință cu. pungi de aur... Cu grele pungi de aur.

Povestiind, ori cât de greu e drumul, oamenii tot ajung la Iași. Sub Cetățuia îi întâmpinără isprăvniceii.

— Dacă veniți dela Milești, atunci duceți săniile cu miere pe ulița asta, la cuhniile domnești, pentru dulciuri... Grâul, la moara din râpa Bahluiului. Și făina ? Unde-i făina ?... A fost poruncă s'aciuceți făină cernută prin sită de mătăasă. Cum ? N'aveți mătăasă ? De ce n'aveți ? Câinilor ! Au venit meșteri bucătari din Polonia și nu sufăr făina voastră proastă cu lioaspă și tărâță.i. Și berbecii ? Sânt grași ? Avem musafiri dela Țarigrad și... Unde-i vinul ? De ce n'ați acoperit butoaiele cu paie ? Dac'a înghețat vinul ?

— A'nghețat inima din noi — a mormăit moș Nicolii — dar vinul ba, că are maia tare...

— Nu mârîi, moșnege !

— Iacă tac... Dar, rogu-te, îndrumă-ne la un Han, să ne'ncălzim și noi, și dobitoacele. C'am înțepenit. Mai cu samă băiețașul ista, vânat îi de frig ca porumbi ca.

— La hanul de sub curtea domnească, pe ulița dogarilor ! strigă un isprăvnicel.

Dejugară boii și se hodiniră la căldura focului din mijlocul ogrăzii, așteptând să le vină rândul la descărcat poverile.

La vreun sfert de ceas după ce-au intrat în oraș, vremea sa răzbunat. Vântul a conținut. Norii s'au ridicat și s'au rărit. Apoi soarele a albit, orbitor, coperișurile și ulițele ninse.

În fața aceluiași han coborî din sanie și boierul Gavrilă Milescu. Iși scutură blana grea de Urs și-și împinse mai pe ceafă cușma de lutru. Surugiul coborî de pe capră și se apucă să buciume caii.

— Fii bine venit, jupân spătare Gavrilă ! îl întâmpină pe Milescu boierul Buhuș, care venea din Hârlău, cu darurile lui.

— Bun găsit !... Am sosit tocmai când ceasul din turn la Trei Sfetie bate douăsprezece.

— Ei, ceasul ! Ce ne trebuie ceas când avem

soarele ? cârti boierul Bulmş. Păcat, să
numeri clipele.

rf

Au nu scrie la carte : nimeni nu cunoaște ceasul, ceasul izbăvirii ?

— Păi... așa-i în țările apusului, îngăimă Giavrilă, dezbrăcându-și blana.

— Fie la ele, acolo !... Nu ne trebuie... se supără Buhuș și porni spre chervanul cu darurile lui.

Din sania lui Giawilă Milescu coborîră atunci și cei doi feciori. Apostol o luă repede spre han. Neculai, încotoșmănit ca și tată-su într'o blană de urs, se grăbi să-și ajungă fratele, dar lunecă pe omătul bătătorit și sticlos. Se răsturnă pe spate, bălăngănind picioarele și mâinile, drept ca un pui de urs. Din fața focului, Radu lui Marcu izbucni în râs.

— Inghite-ți râsul, nepricopsitul ! îl înghionți un vecin. îndrăznești să râzi de... și se repezi să-l ajute pe Neculai să se ridice.

Dar băiețașul boierului nu suferi ajutor. Se sculă singur, izbi cu potcoava ciubotei din stângul în ghețuș și zvârli o cătătură chiorîșă celui care hohotise de râs scurt.

— Tu nu cazi niciodată ? întrebă el mânios.

— Eu ? se bâlbâi Rađu Marcu. Păi eu am... sânt încălțat, da... încălțat cu opinci. Uite... opinci, cu paie. N'am ciubote cu blană de lup și cu potcoave... lunecoase...

— Eu te cunosc, măi ! se opri Neculai în fața lui Radu. Te-am văzut prinzând raci în gârlă. N'ai vrut să-mi dai un rac pentru că n'am putut spune, repede : „Rac darac sus pe crac cade'n sac cu mac"... Și-atunci ai râs.

— Băiat neștiutor, domnișorule... căută moș Nichi- for să-l dezvinovățească. Nu știe a se purta cu boierii... Râde ca un...

— Ba a făcut bine c'a râs. Ce ? Nu-i de râs ?

— Păi da... nu... Cum să fie ?

— Ce, eu nu știu că m'am răsturnat ca un caraghios ? Vorba lui cu „rac darac" mi-a plăcut. Am învățat-o. Și-acu o știu !

— Păi da... de bună samă !... Uite-1, Doamne, cum agrăește, taman ca un om

mare, se minună Nichifor Bleah, foarte încurcat.

— Tată ! strigă puiul de urs și alergă spre sania unde se oprișe Gavrilă Mileșcu. Ii grăi în grecește : Tată, dă-mi ca slugă băiatul acela cu cojocelul rupt și zgribulit de frig. E dela noi din Milești.

— Ce-ți trebuie un țăranoi prost și murdar ? întrebă Gavrilă, tot în-grecește, după ce aruncă o privire spre Radu. Iți dau un rob țigan, mult mai isteț.

— Pe-acesta îl vreau ! Dacă nu mi-1 dai, nu rămân - la școală, grăi hotărît, în românește. Și către Radu : Măi, spune tatei cum te cheamă !

— Radu lui Ion Marcu... și gârldi tremurând **de** spaimă : „Mă ucide'n bătaie boierul"...

— Sus ! În sania noastră, dacă te cheamă Radu !

— Dar boi... Tata a murit. Mama-i bolnavă...

— Dacă-i de ciumă, n'o lecuește nimeni... Să-ți lepezi îndată cojocelul ista flenduros. Tii! Cum pute... O fi având și păduchi."Tată, rogu-te să-i dai o blană de lup. Ba nu, de urs !

Privind întâmplarea, Nichifor Bleah cu firea lui înclinată spre bine și cu mintea-i lunecoasă își aminti de acum vreo zece ani, când s'a.născut acest fecior al boierului. S'auzeau până la prisacă urările slujitorilor : „Să fie norocos, și mintos, și voios, și dragăstos, și sănătos ; s'ajungă'nvățat și bogat, om de treabă și luat în samă"... Și-apoi l-au închinat la icoane. Dar și-atunci s'a întâmplat o poznă : fiind cam beată, moașa a căzut și era să zdrobească pruncul.

Boierul Gavrilă își privi cu mândrie feciorașul cum porunceă, hotărît și răstit, ca un om mare... O s'a- jungă ! Poate ca Vasile Vodă. Că și el când vrea ceva, nici sultanul nu-i poate sta împotrivă.

— Prisăciare, să iei sania acestui băiat și s'o duci

la Milești, porunci el lui Nichifor Bleah. Și către is-prăvnicel : îmbracă pe socoteala mea pe acest pui de vecin, sluga feciorului meu Neculai, cât va fi școlar la Iași. —■

Pe uliți treceau șiruri de ostași și de sâanii. Sclipeau la soare șeile și hamurile împodobite cu pafale bă-tute'n piatră scumpă. Străluceau armurile și halebardele. Sunau clopoței de argint.

Moș Nichifor, Radu și ceilalți țărani priveau cu gurile căscate.

— Cât? bogăție, Doamne I... suspinau, zdrobiți de uimire.

Se duc să-l întâmpine pe mire, sus în deal, la C'otnar...

În dreapta, se înălțau curțile domnești și casele boierilor. Între ele, turnul aurit dela Trei Sfetite stră-lucea'n lumina soarelui de Ianuar.

2

În zilele **acelea**, lașul gемеа de lume. 'Norod și boierime, din țară și din străinătăți. Norodul cu ale lui năcazuri și dureri. Mohorît, temător pentru ziua de mâine, se țara pe uliți purtând poveri : saci, coșuri, măji, vânat, biruri, plocoane. Împodobiți și veseli forfoteau boierii, mândri, în sâanii, călări, cu cete de ostași, ori numai cu câteva slugi în jur, după neamul, rangul și dregătoria fiecăruia. De mult nu văzuse lașul atâta boierime trufașă. Și toți se'ndreptau spre curtea domnească.

După ce-și puse strajele cele mai strălucite pe care le avea, Gavrilă Mileșcu ieși din casa-i de pe ulița Herbinte, urcă în sanie și se îndreptă și el spre curte. Intrând în șirul boierilor se bucura că n'are nici cai mai răi, nici blănf mai ieftine ca alții. Dimpotrivă. Mulți îl pizmuiau... În scurt timp s'a într'avuțit Gavrilă Mileșcu. Are acum cincisprezece sate. Și negoț face, cu vite, cu

miere, la Țarigrad, la Bistrița, la Brașov.

Odată cu boierii veneau la curteș domnească 'și înalte fețe bisericești : stareți, arhimandriți, episcopi cu camilafce negre, de mătasă, cu cruci mari de aur atârinate pe pânțele. Călcau tot așa de trufași ca și boierii. Veneau 6ă se lingusească, să se fâlească și să se îmbuibe de bunătați la nuntă domnească. Unii călugări dela Trei Sfetite se uitau cu jind la musafirii din curtea domnească. Știau de-a-rostul rânduielile călugăriei din hrisovul dela Miron **Barnovski** Vodă

...„iară cine va fi ales în stăreție, de nu va umbla după dreptate și după tocmeala sfintei mănăstiri, ci după samavolnicia sa în mâncări și'n beții, și'n strânsură, unul ca acela să fie scos din stăreție ca o oaie râioasă"... Și iată-1 pe Neofit, starețul de'a Neamț. Poartă anterior de jder. Are moșii cu multe sate de vecini. Și podgorii are, ici, la Cotnar. Dar prisăcile din poienile pădurilor ? Și hrisovul zice, mai departe ...„de va ține cai, sau stupi, sau alte dobitoace, sau arătură la frații săi, la rudele sale sau la prietenii săi, sau va da bani întru aslam ', sau via face negoț, să fie proclat și triclat anatema, maranatha, amin !"... Hrisovul zice și tot el ascultă. Hrisovul blastă, dar pe stareț nu-1 ating blăstămele. Chiar adineauri starețul Neofit a chemat negustorii și cămătarii ce; mari din Iași, cerându-le să-i plătească veniturile și dându-le alți bani spre cămătărire. Și pe vodă îl împrumută. Și pe năsalnicii și destrăbălății lui frați și nepoți. Li împrumută prin mijlocirea altora, că legea îl oprește ălua dobândă. Iar când îl văd cum mănâncă și bea, călugării cei nepricepuți într'ale lumii iar își amintesc zisa nepotrivitului hrisov :în ospătare să nu ospăteze... nici să bea, fără numai apă"... Friptură grasă de porc și Cotnar, pentru egumenii cei mari. Iară pe călugării cei proști îi ferecă în opreliști : hrana cea mai de preț — turta de păsat

coaptă'n spuză, fără sare și fără untdelemn. Cu asta să se nutrească la zile mari. Iar în zile obișnuite să nu pună în guTă nimic alta, fără numai fructe sălbatice și rădăcini de buruieni culese din poienele din jurul schitului.

3

Musafirii se adunau în odăile cele mari din palat, trecând pe sub porțile păzite de mulți pușcași înbră- cați în straie bogate. Odăile erau împodobite după moda constantinopolitană, cu covoare de persiada

¹ Cu împrumut. din lână moale, vrâstiată cu fir de BUT. Pe pereți străluceau tapete de mătiasă. Jilțurile și scaunele acoperite cu stofe scumpe, bătute cu ținte de argint și de aur, primeau trupuri groase de oaspeți plini de faimă.

Boierii se'nghesuiau să-l vadă pe cneazul Ian Rad- ziwill, ginerele. Se minunau de mândrețea celor două mii de călăreți și pedestri care l-au însoțit până aici. Se holbau admirându-i îmbrăcămintea și purtările, întrebau, în șoaptă, despre averile lui. Căutau să cinstească pe solii țarului Alexei Mihailovici dela Moscova, râvnind amarnic spre scumpele lor blănuri de samur. II urmăreau pe Kemeny Ianos, trimisul lui Gheorghe Răckoczi, bărbat frumos și neîntrecut în purtări după moda apusului. Cercetau chipurile luminate de multă înțelepciune ale mitropoliților Petru Movilă . de' a Kiev și Ștefan al Ardealului. Alături se înșirau solul Suediei, cel al împăratului dela Viena și mulți alții, printre oare Diicu Buicescul și Radu Logofătul, trimiși dela Matei Vodă din Țara Românească. Unii grăiau despre strălucirea bisericii dela Trei Ierarhi și despre meșterul Ienachi, armean din

Țarigrad, care, cu meșterii lui, zidise această frumusețe. Mitropolitul Varlaam, ținându-și cu demnitate locul, mângâia șirag de mătânii lucii și povestea despre școala cea mare dela Trei Ierarhi, despre oasele cumpărate de vodă anume pentru școală, despre profesorii trimiși de mitropolitul Petru Movilă dela Kiev, despre cărțile și pravilele pe oare le scot teascurile tiparnîț**.

— Că pentru om n'ajunge lumina soarelui ; nevoie este și de lumina cărții.

Oaspeții, la rându-'e, prubuluiau strălucirea curții domnești, dar mai ales bogăția straielor pe oare le purta Vasile Vodă și doamna Eoaterina. Mulți nu văzuseră niciodată o risipă atât de mare de pietre scumpe, aur și mărgăritare. Unii dintre oaspeții greci își aminteau de vremea când Vasile Lupu era doar un negustor de abagerie. Iar acum prin bogăția și strălucirea curții se închipuia ca un împărat bizantin. Și în această curte strălucea, aidoma bogățiilor, însăși ră-pitoarea frumusețe a doamnei Ecaterina, cerchp''' neam. Straiele ei, ca de împărăteasă, prețuiau patru sute de mii de galbeni. Părea de-o samă cu fetele : Maria, mireasa, și Ruxanda. Dintre fiice, musafirii găseau că Ruxanda, mezina, era ca'n poveste de frumoasă. Diicu Buicescul spunea către Gheorghe Ștefan logofătul :

— Se străduiește mult Vasile Vodă să nu rămână mai prejos de Matei Basarab. Carevasăzică nu-i adevărat că domnul Moldovei" are cămări multe, dar în ele treieră șoarecii.

— Bârfiri netrebnice... strâmbă din nas logofătul.

— Numai nasturii de aur dela straiul de deasupra prețuesc o sută de mii de galbeni, întâri Gavrilă Milescu, fălos.

Unii iscodeau înfățișarea măreață a lui Vasile Vodă, umbletul și starea lui plină de semeție : față roșcovană, frunte naltă,

sprijinită pe sprâncene negre, stufoase, naș coroiat, buze groase, musteață și barbă neagră, cu multă asprime în privire, mai ales când cată spre slujitori ori spre norodul cel de rând. După chip se găcea că, din fire, vodă-i râvnitor de averi și-, setos de mărire.

Oaspeții aflau că traiul la curtea din Iași este asemănător cu al despoților mari din Europa. Foarte adesea vodă are la masă pe puțin două sute de musafiri. Oaspeții apuseni socoteau earn ciudat portul oriental ah boierilor noștri. Le plăceau giuvaerurile scumpe, diamantele, inelele și armele turcești, frumos și bogat împodobite. O parte dintre boieri locuiau chiar aici, la curte. Acum însă au găzduit oaspeții în odăile lor, iar ei s'au mutat la rude. Diicu Buicescul urmează întrebările:

— Cum crește urmașul măriei-sale ? Nu-1 văd...

— A, măria-sa mult se mândrește cu feciorul Ștefă- niță, „prea doritul fiu” cum îi spune el, lămuri tot Gavrilă Milescu. Are numai cinci ani, samănă cu Ecăterina doamna, iar vodă-i proorocește o viață strălucită. Când i-a murit fiul, Ion cel slăbănog, vodă credea că nu are cui lăsa domnia și averile. De când are cocon și beizade, parc'a. prins cerul de toartă.

După slujba dtfi biserică, nuntașii au trecut la mese;

au mâncat și au băut cu multă osândie. Domnul, ginerele și oaspeții de rang stăteau în jilțuri și ospătau din vase de argint suflate cu aur. Iar la mesele celelalte, tacâmurile erau de argint. Bucatele erau gătite după gustul polonilor, al ardelenilor și al moldovenilor. De vin se făcea risipă. Mesenii toți beau pentru vodă, pentru miri, pentru oaspeți. De câte ori vodă înălța cupa, trâmbițele sunau triumfal, flutierile țipau asurzitor, iar pocnetele bombardelor de pe ziduri zguduiau pământul. Mesenii erau datori să beie cupele până la fund. Și toți au băut, ^ână când li s'a urît.

Ca să poată bea și mânea se rânduiau : unii la odihnă, alții la danț. Afară, în piață, se făcuse horă mare. Vreo șazeci de fete dănuiau, desfătând pe oaspeți. În fruntea lor sărea, cât ce putea, un stolnic bătrân, cu un toiag lăuig în mână, cu un ișlic pe cap cât o stamboală, fluturându-și barba ea un măturoi.

Au dănuit și oaspeții, mai ales polonii, și ungurii, iscusiți în mazurci și ceardașuri. Au jucat și cerchezii, rudele și prietenii doamnei Ecaterina, veniți din Cau- caz odată cu doamna, iar acum locuiau în ulița Fierbinte, megieși cu dughenile călugărilor dela mănăstirea Hlinca. Au jucat cerchezii cu săbii și pumnaf, îndrăzneț 'și de-a-mirare joc, că stăteau musafirii și boierii gură-cască, privind fără saț. O zi întreagă de-ar fi jucat cerchezii și tot i-ar fi privit.

Mirele și mireasa, fiind feciori de domn, nu dă- - țuiau decât sus în odăile lor.

Așa s'au veselit o săptămână. Adesea, de pe zi- , duri, tunarii dădeau din tunuri, cutremurând orașul și văzduhul.

Prin târg boierii de rang mai mic, neguțătorii greci și albanezi se desfătau la mesele tocmite în cinstea nuntașilor. De pe la colțuri de uliță, la rând cu alți copii, Radu Marcu din Milești îi privea cum înfulecau și beau cumplit, apoi porneau cântând cântece

lumești, prin case de boieri ori de neguțatori, beau și mâncau și acolo, părăduind și bătându-și joc de bucate. Care cum se'mbăta, rămânea lat pe câte-o laiță, în vreo tindă ori chiar jos sub masă. Când se trezea, o lua dela capăt. Aidoma făceau și solii, și slujitorii lor. Unii dintre poieni se luau la întrecere cu ungurii la bătai și furturi, băgând spaima între nevoiașii târgului.

Răpiți de mâncări, de băuturi alese, de muzici, de jocurile măscăricilor și al pehlivanilor, în acea săptămână mulți boieri nici n'au mai dat pe acasă. Unii au folosit acest prilej oa să afle lucruri și întâmplări din viața altor țări și să lege prietenie cu oaspeții. Logofătul Gheorghe Ștefan întreba pe oaspeții mos-coviți cum arată tânărul țar Alexei Mihailovici; vornicul Buhuș voia să știe cum se vânează samurii în țara Siberiei, iar bogatul boier și neguțător Gheorghe Ursache ardea să știe dacă la Moscova se vinde po-tașă *. Alții, ca Milescu și ca frații lui Vasile Lupu, întrebau dacă în Polonia sau în Brandenburg, s'a-r putea găsi mușterii pentru putini de miere, boloboace de vin și turme de vite dela Moldova. Unii doreau să afle cum trăesc brașovenii și cum a izbutit Kemeny Ianos să-și îmbrace toată suita în blănuri de lup.

La rândul lor oaspeții care nu veniseră numai cu gând de petrecere aflau că lașul este un oraș bogat, în oare se poate face un negoț mănôs. Pe aici trec mărfurile din Turcia, Tartaria, Polonia, Austria, Brandenburg și Moscova. De aici se trimit vinuri spre Cracovia ori spre Kiev. Pe aici trece o parte din negoțul cu blănuri rusești spre Țarigrad. Și mulți chibzuiau, în sinea lor, cum să pună mîna pe asemenea negoțuri.

Hatmanul Gheorghe, fratele lui Vasile Vodă, beat într'un hal peste hal, se țocaia cu un neguțător grec țarigrădean, putred de bogat. Și, printre sughițuri, grecul tot despre negoț

îl întreba :

— 'ici că mai averea-și ce cumpăra ?... Atâta carne și-atâta miere curge'n cămara sultanului, la Țarigrad, încât, hâc !... încât mă mir c'a mai rămas oaie ori stup în țara asta...

— Belșug !... gema hatmanul. Numai ticălosul, da, ticălosul de Ursache are douăzeci și șapte de mii de oi. Iar prisăcile... dintr'o singură matcă roesc șapte rojuri într'o vară. Cu ceara din prisăcile altui ticălos,

¹ Carbonat de potasiu, extras din cenușa lemnului ; Ursache vindea potașă în Polonia.

a logofătului Gheorghe Ștefan — sânt sfădit cu el, hâc ! la cutile — faci o feștilă cât minaretele Sfintei Sofia, tuspătru, cap la cap, să lumineze peste Bosfor pân'la Brusa...

Unul dintre apuseni, grăind grecește, întreabă :

— De ce nu porniți voi lupta împotriva păgânilor turci ?

Auzind asemenea întrebare, hatmanul Gheorghe întâi se cutremură și-și scutură capul pleșuv, parcă i-ar fi intrat un purice'n ureche.

Privi speriat în juru-i și numai când se'ncredința că nu-i nimeni cu primejdie, surâse :

— Să luptăm ? Nouă, boierilor moldoveni, stăpânirea otomană ni-i spre folos, nu spre pagubă. Mai bine ne înzirim cu ceva comandă sub aripa ei, decât slobozi. Crezi că singuri am putea ține în frâu satele, norodul ? Și-așa, cu puterea sultanului deasupra, norodul cutează la răzmeriță... Aici în Moldova s'a iscat zicala : „Capul plecat, sabia nu-l taie“...

— Mi se pare că te lauzi cu zicale dela Fanar, hat- înane! îl opri logofătul Gheorghe Ștefan.

— Se prea poate... Nu știu. Dar știu că noi, boierii, logofete, n'avem nevoie de slobozenie, ci de bogăție. Tot sub aripă turcească ai ajuns și domnia-ta putred, da, putred de bogat !...

— N'are dreptate hatmanul, șoptea

Gheorghe Ștefan. Noi n'avem nici a suta parte din ce stoarce turcul din țara Moldovei. Ehe, ce bogați am fi noi fără turci...

— Ești cam necugetat, logofete! îi curmă vorba vornicul Toma Cantacuzino. Logofătul tăcu, să nu-și dea de gol gândurile lui tainice. Dar îl puse pe Cantacuzino la loc potrivit în inima lui.

Intr'acest chip, au cam început să se aleagă cei care nutreau gânduri de nesupunere față de turci, să se despartă de ceilalți și să se adune între ei, sfătuindu-se în taină. Polonii vor să lupte cu turcii. Cneazul Radziwill nu-și ia numai soată bogată, ci și socru domnitor într'o țară oare nu trebuie să mai fie robită sultanului. Și ungurii vor să lupte. De aceea Gheorghe Ștefan logofătul se împrietenește cu dâșii și mai ales cu Kemeny Ianos, pe care mult îl frământa gândul dezrobirii.

Neculai, feciorul lui Gavrilă Miclescu, își privea sluga, pe Radu, ce stingherit era în straie noi. Feciorașul ar fi vrut să umble pe uliți, să iscodească, dar nu-l lăsau părinții. Era noian Je lume în Iași și ușor se poate rătăci un copil abia acum coborât din sat de'a Miiști. Ii era îngăduit să privească pe fereastră? la hore și la jocul pehlivanilor, aduși anume din străinătăți ca să învesească în timpul nuntii norodul din Iași. Dar forfota orașului nu-i da astâmpăr lui Neculai. II înșfăcă pe Radu de mână și se furișă afară. Ciubotele scârtăiau pe omătul alb, lucitor.

— Hai în piață, la pehlivani și măscărici.

Se strecurară priji mulțime. Le plăcea mai ales un acrobat harap, iute om și foarte vârtos. Sărea peste opt bivoli așezafi în rând, se rotea de două ori în văzduh și cădea în picioare de ceea parte, parc'ar fi fost fulg. Altădată : își lega chica de coada unui cal domnesc, mare și puternic; apoi un comișel bătea calul cât îl ținea biciul și tot nu-l putea urni din loc pe acel acrobat. După asta, harapul se urca, ușurel ca o maimuța, pe un

catarg neted și înalt cât'turnul Goli'ei. Sus, în vârful catargului, făcea multe acrobații, îndoituri de șale și cățărări pe brațe, de-1 vedea tot Lașul de pe ulițele ninse și prin ferestrele dezghețate de soarele amiezii din jumătatea lui Ianuarie 1645. Iar la urmă acel.acrobat își dădea drumul de sus, ca o săgeată, pe luciul catargului. Și când oamenii credeau că și-a zdrobit creștetul de lespezile piejii măturate de omăt, atunci sălta în sus surâzând cu dinți albi spre lume, uimind și înveselind totodată. Unii dezlegau baierile pungii și-i aruncau ^ani; îi culegea un ucenic al harapului.

Se bucura mulțimea adunată noian, din oraș și din sate. Dar pentru multi nunta asta era o veselie acră, prevestind sumedenie de greutate și amărăciuni.

— Că și acest aur, și aceste mese, și acest vin, șt tabulhanaua, care mai mult țipă și se tângue decât cântă, și pehlivanii aceștia iscusiți, toți și toate din robia noastră îi plătește voievodul, a grăit moș Nichi-

for B!eah, venit să-l vestească pe Radu că i-a murit mama și că frații și'surorile s'au aciuat la niște rude.

Dar celor de sus nu le păsa de asta. Ei se desfătau în belșug și desmăț. însuși Kemeny Ianos înseamnă în croffica lui : ...„În scurt, a fost o nuntă mare și o bogăție în toate, nu ca la niște barbari români, ci întocmai ca la un rege creștin"*...

5

i Cneazul Radziwill a zăbovit câteva săptămâni la Suceava, la socru-său, făcând vânători de cerbi și bouri prin munți, dela Rarău șiCăliman până la Ceahlău. Iar în popasuri, în taina munților, ginerele și-a spus fătiș gândurile de război cu turcii. Riga Poloniei leagă prieteșug cu Suedia, cu Brandenburgul, cu Râ- ckoczi, din Ardeal, cu cazacii și cu țarul Moscovei, și pornește. Vasile Vodă nu poate sta deoparte, cu mâinile în sân. Acum turcii vdr primii cea de pe urmă lovitură. La fel sfătuiau Grigore Ureche vornicul și Gheorghe Ștefan logofățul. Dar se puneau tare împotriva Toma și Iordache Cantacuzino și hatmanul Gheorghe, fratele voievodului. Mult s'a speriat Vasile Vodă că ginerele îl va încurca în sfadă și război cu sultanul. De aceea, când Radziwill și-a trimis soția înainte, în Lituania, iar el s'a abătut prin Ardeal, pe la cneazul Râckoczi, Vasile Vodă a prins a se căi, de asemenea ginere. Se oțătise toată dulceața din vremea nunții. S'a dus la Maria și a rugat-o să se despartă de Radziwill, că-i soț cu bocluc. Ci tânăra soție n'a vrut :

— Să fi chibzuit, domnia-ta, bine întâi, iară nu după aceea !

Și a plecat supărată spre casă nouă, spre țară și soartă necunoscută.

6

De școala domnească din curtea bisericii Trei Ierarhi se îngrijeau mitropolitul Vârlaam și Eustatie logofătul. Cu patru ani în urmă, Vasile Vodă cumpăraseră dela marele comis Mihai Furtună, plătind două sute de lei bătuți, casa astia mare de piatră de pe ulița Ciubotărească, aici, între curtea domnească și heleșteul Bahluiului. A legat clădirea cu ziduri de curtea bisericii. A făcut, alături, un feredeu, o mare baie turcească, cu chilioiare boltite, din marmoră. Apa era adusă din Bahlui cu roata, iar pietrele încălzite în cuptoare mari de schijă. Boierii se'ntreceau care mai de oare să se îmbăieze aici. Veniturile băii, ca și veniturile a trei moșii: Jugani, Tămășeni și Răchiteni, slujeau la întreținerea școlii. Profesorul Sofronie Pociatki a rânduit această școală după pilda celei din Kiev, pentru feciorii de boieri, strânși aici să învețe slavonele, grecește și românește. Având profesori vestiți, faima școlii crescuse, numindu-se chiar Academia domnească. Școlarii începeau să-și zică „spudei”, adică studenți, ca la școlile cele mari din Tarigrad.

Tânărul Neculai Milescu intra pe poarta străjuită de turnul înalt, când ceasornicul construit de franțuzul Gaspar Caille bătea ceasul șapte dimineata. Și mai în fiecare zi, înainte de a intra în chilie, întâi se desfăta cu frumusețea săpăturilor în piatră de pe trupul bisericii Trei Ierarhi. În chilie, trudea buchisind pe pagini de biblie ori de cazanie, învățând a citi și scrie în cele trei gnaiuri : slavonește, grecește și românește. Slujitorii dascălilor îi străjuiau cu vergi de corn, usturător îndemn pe pielea celor care tândăleau, nu pricepeau sau uitau vreun cuvânt. La început aveau grijă deosebită pentru scrierea frumoasă, pentru titlurile înflorate cu miniaturi roșii și aurii. Mitropolitul Varlaam povățuia pe „spudei” să învețe bine carte românească și să ajute apoi oamenii din norod să înțeleagă tâlcul cărților.

Deasemenea, bună învățătură primeau școlarii dela profesorul ucrain'an Ignatie Jevlevici.

Neculai Milescu repede a ajuns să strălucească printre ceilalți ucenici ai școlii domnești. Învăța ușor și izbuti să-i întreacă pe toți, măcar că de vârstă era cel mai mic. Având glas frumos, cânta în strană la Golia ori la Trei Ierarhi, alături de ceilalți copii de casă, dumineca ori sărbătorile când venea și domnul

la slujbă. Cânta tot așa de bine la strana dreaptă, în grecește, ori la cea din stânga, în românește. Creștea voinic, înalt, oacheș. Era mândru și nu suferea să fie ocărit ori bătut. Dar în Academia domnească bătaia era nelipsită. „Școlarul nebătut — moară nefereoață*,” spuneau dascălii. Se răstema la pedel¹ tânărul Milescu :

— Că-1 bați pe Btihuș ori pe Ursache, treacă- meargă. Le umblă mintea doar la neguțătorie cu bogate câștiguri. Dar mie, de ce să-mi moi ciolanele și să-mi beșici pielea de pomana dracului?

Înălța fruntea, semet. Ochii negri îi scânteiau. Nările îi tremurau. Și pedelul nu-1 măi lovea.

Uneori fugea chiar din școală. Dacă era frig se ascundea la feredeul turcesc. Iar dacă era cald, îl lua pe Radu și rătăceau amândoi pe ulițele strâmte ale lașului, podite cu bârne de stejar. Priveau la casele boierilor, case mari cu acoperișuri înalte, de țiglă, ori la oasele mai mici ale târgoveților meseriași sau neguțători, case de bârne și lut, acoperite ou draniță. Adesea căscau gura la incendiile numeroase din Iași. Numai în anul 1646 au fost patruzeci și șase de incendii în Cetatea de Scaun. Dar mai ales se opreau în fața prăvăliilor bogate, cu peste sărat și scrumbii dela Dunăre, cu vânat de tot felul, cu fructe grecești : lămâi, roșcove, smochine și portocale, ori untdelemn auriu dela țara Italiei. Se opreau în fața prăvăliilor de covoare frumoase și scumpe, privind minunatele înflorituri și alesături de pe câmpul lor. Dar mai ales îi uimeau giuvaericelele : le furau ochii și mințile, cu strălucirea și măiestria lucrăturii. Intrau în acele du- ghene boieri bogați și se târguia pentru marfă cu neguțători negricioși, vorbind stâlcit pe românește. Dar, așa cum băgase de samă Radu, niciun om din norod nu

¹ Slujitorul care îngrijea școala.

intra să cumpere asemenea mărfuri. În țara asta cu atâtea oi, norodul n'are covoare. Mulți dorm pe cuptor, înveliți în câte o țolică de cânepă ori în cojoace cu miroase grele de dubială.

Priveau, câteodată, și la teascurile tipografiei dela Trei Ierarhi. Slovele pe care meșterii, cu multă migală, le rânduiau în pagini, fuseseră aduse dela Kiev, dela vlădica Petru Movilă, acum șase-șapte ani. Din această tiparniță ia ieșit, la 1643, Cazania lui Varlaam, pe care învață ei acum limba românească.

Dar mai adesea stăteau în ulița Herbinte, veselinindu-se de luptele, nebuniile și jocurile pe care le făceau cerchezii, rudele și prietenii doamnei Ecaterina.

Giavrilă Milescu se mutase cu totul din Vaslui. Orașul acela se stingea ca o feștilă fără untdelemn. A suferit mult de pe urma prădăciunilor tătare și a molimei de ciumă. Palatul lui Ștefan cel Mare s'a ruinat cu totul. Neîngrijite, iazurile din jur secau-de apă și se umpleau de rogoz, de trestie, de mătreață și broaște. Ca să nu fie mai prejos decât veliții boieri, Gavrilă Milescu se purta și își îmbrăca feciorii totdeauna cu straie bogate. Le cumpăra caii cei mai buni și tarhat scump. Meșteri aduși anume din Polonia ori din Ardeal îi învățau călăria și lupta de-a călare, colo, în șesul Bahluiului. În casa cea nouă din Iași, Gavrilă Milescu își făcuse odăi mari, pardosite cu lemn de nuc lustruit, le împodobise cu covoare și tu jilțuri căptușite cu catifea. Ca să-i întreacă pe alții, și-a făcut și feredeu, podit eu lespezi de marmură. Când se lucra la terminarea casei, în ogradă se afla și Nichifor Bleah. Neculai l-a văzut cum privea cu ură și l-a auzit tâlcuind :

— Sânt atâția oameni care n'au un dărab de pâine, cu toate că trudesă din zori și până'n miez de noapte. În schimb, iată acest fecioraș de boier își îmboldește calul cu pîteni de argint, privindu-l cum mușcă zăbăluță de aur...

Lui Neculai îi plăcea vorba bătrânului prisăcar. I! iscodi cu ochii lui negri, mari, umbriți de gene lungi și dese.

— Ce frumos spui, moș Nichifore : mușcă zăbăluță de aur...

— Ptiu ! drace... Dar n'am vrut să spun frumos. Ci răzmerița din mine am vrut s'o talmăcesc. Ce dreptate-i asta, când unii trag în plug și de foame pier, iar alții trândăvesc și în aur se scaldă.

— Păi, unii sânt boieri !... Și nu mai cârti că te dau pe sama gădelui.

Prisăcarul înghiți o nodâlcă- amară, ghimpoasă, zgârcind rânjet spre musteața stângă.

— Iaca nu mai suguesc, stăpâne. Fiind domnia-ta sămânță de boier, chifesc că tiu-i bine să pun boii în plug cu domnia-ta. Că, oricât de omenos te-ai arăta uneori, tot fără coarne-i scot.

Dar și Radu Marcu, crescând acum aproape de boieri și având tot mai mulți gni, vedea și înțelegea limpede viața boierilor : mâncare, băutură, somn, vânători, bârfire, pâra la domn, apoi pâra domnului la sultan, și mai cu samă jaf asupra norodului.

La început Radu a fost dat la un meșter ciubotar din ulița Ciubotărească să'nvețe meșteșug. Dar acolo n'a stat ucenic decît un an. Neculai a stăruit pe lângă tată-su să-i dea și sluga la o școală. Că nu voia să aibă slujitor lângă sine un neștiutor de carte. Cu frate-su, Apostol, Neculai nu se prea înțelege. Apostol e greoi ia minte și nu i-i dragă învățătura. Și împotriva datinei, Gavrilă Milescu l-a încredințat pe Radu călugărului Evghenie Mohor dela Golia, să învețe alături de unii fii de neguțatori. Călugărul Evghenie era bătrân, fonf și urîcios. Sta pe scaun ghe- boșat, cu o jordie mare în mână, se scărpină în barbă ori la ceafă, bătea rar tactul procitaniei și din răstimp în răstimp, fără alegere, pălea spinările învățăceilor, chip că pedepsește pe cei ce greșeau ori adormeau. Ajutat de Milescu, Radu Marcu învață repede cititul și

scrisul. Iar în chilia călugărului Evghenie Mohor, când toți dondăneau ca papagalul vistiernicului Gri-gore, el, cu școlarul de alături, citea din „Alexandria” pusă între scoarțele ceaslovului. Dar, într’o zi, tocmai când se minuna cum viteazul împărat Alexandru Ma-chedon se lupta cu furnicile și cu muștele, l-a pârît vecinul că citește din carte păgână. Călugărul l-a măsurat pe poznaș de cinci ori cu jordia peste spinare și i-a făcut trei benghiuri în frunte, cu cerneală ; apoi l-a pus și ja falangă, trăgându-i la spate pân’a leșinat. Cu toate aceste canonuri, lui Radu îi plăcea să citească. Adeseori, în serile de iarnă, tânărul Milescu își lua alături pe Radu și, cu toată împotrivirea părintelui care nu înțelegea prietenia între stăpân și siugă, urmăreau slovele și șirurile rășchirate din Cazania lui Varlaam-. Tânguirea Măriei la mormântul lui Isus îi se părea bocetul unei țărănci în țintirimul d' n Milești:

...„Amar mie, sân-gurata de mine! Niam tras nădejde, fiul meu, când te-am născut de una ca aceasta. N'am așteptat să trag atâta scârbă și dosadă, fiul meu, nici atâta amar și durere... O, iubitul meu fiu, dulce lumina ochilor mei, nădejdea și veselia mea, deschide-ți ochii și vezi maica ta ce plânge, deschide-ți sfântul rost și mângâie maică ta. Ascultă, fiul meu, suspinele mele, caută să vezi lacrimile mele. Unde ți-s •ucenicii ? Toți te părăsiră acum...”

Mai ziceau odată asemenea șiruri, ascultându-le ce dulce sunau și parcă și mai mult iubeau graiul Moldovei.

Dar clipe ca acestea erau scurte. Lepădau repede Cazania cea groasă cu o mie cinci sute de pagini și cu îmbrăcăminte din piele castanie și porneau la întrecerile de călărie, la aruncat cu sulița, la tras cu arcul și cu arbaleta, acolo, pe malul Bahluiului, unde se

afla tineretul boieresc strâns la halcăle¹¹. Necula < Milescu creștea ca un tânăr dintru acest veac turburat, în care războiul dintre nobili și prinți durează de aproape treizeci de ani, pustiind de istov țări'le Germaniei.

Vasile Lupu cheltuia mult cu școala dela Trei Ierarhi ca să scoată dieci și grămățiți cunoscători de limba slavonă, elină și română. Aduse, cu cheltuială și dascăl de latinește, dela școala iezuiților din Cotnar. Vroia Vasile Vodă oa boierii tineri să fie mai învățați decât cei bătrâni, care nu știu nici să se iscalească. Unii ca Miron, feciorul hatmanului Costin, erau duși la școala iezuiților din Bar. Cei mai mulți învățau ajutați de câte un călugăr, acasă. La școala dela Trei Ierarhi n'aveau toți tragere de inimă pentru carte. Unii se măreau și le umbla capul după năzbâtii. Ca să-i îndemne la învățătură, dascălii le dădeau pildă pe un călugăr tânăr dela mănăstirea Galata, numit Dosoftei, Cu toate că nu avea decât douăzeci și patru de ani, Dosoftei adânc din cărți știa ; învăța slavo- nește, elinește, latinește, turcește și poloneză. La dânsul a găsit tânărul Milescu „Cosmographia universalis” scrisă de Sebastian Münster și tipărită la Basel, carte osebit de căutată în Polonia și în Transilvania. La rândul lui, Dosoftei o luase cu împrumut dela școala iezuiților din Cotnar.

Lui Sandu Buhuș nu-i plăcea de fel acel Dosoftei, că era fiu de neguțător.

Mitropolitul Varlaam privea trufia tânărului boier Buhuș și întreba :

— Te miri, Buhușe ? Dar oare ce-a fost Vasile Vodă decât neguțător ?

— Și ce-i Gheorghe Duca ? Neguțător la abagerie și grec. A ajuns la boierie, iar sora ta Nastasia va să-l primească soț, spuse Milescu batjocoritor.

¹¹ Întrecere cavaleriească, obișnuită la turci; halcaua constă în a asvârlî, din fuga calului, o suliță numită gerid, printr'un inel mare de fier, suliță pe care adversarul trebuia s'o prindă tot din goana calului.

— Și chiar însumi — grați Vlădica — ce-s
alta decât fecior de țăran prost din ținutul
Putnei ?

Dacă uneori școlarii se încingeau la dispute,
porneau nu dela Aristotel, pe care abia
începeau să-l învețe și din care nu înțelegeau
mare lucru, 'cât mai cu samă dela cronica lui
Grigore Ureche, care atunci începea să fie
cunoscută printre boieri. Lui Neculai Milescu
îi plăcea mai ales când cronicarul îi dojenea
pe domni pentru faptele lor : „Cum, dacă, ar
fi mai bine pentru blândețe să asculte pre cel
mai mare, și să-l iubească și cu dragoste să-i
slujească, decât de groază și de frică să i se
plece.”

Din colțul lui, Radu Marcu se veselea
ascultând povestirea cronicarului despre
isprava Lăpușneanu- lui, când a omorât cei
patruzeci și șapte de boieri : dacă au intrat
în curte slujitorii, după învățătura ce-au avut,
închis-au porțile și, ca niște lupi într'o turmă
fără nicio apărătură, au intrat înfr-înșii de-i
snopea și-i junghia... nici îi alegea pe cei
vinovati, ci unul ca altul îi punea sub sabie;
cădea multi, de pre zăbrele afară sărea de-și
frângea picioarele”...

Și măcar că Milescu sușpina pentru
capetele boierilor, slujitorului tot îi venea să
spună: „Bine le-a făcut !”... Racfu îl iubea mai
mult pe Ion Vodă, poreclit de cronicar „cel
Cumplit” ; îl iubea pentru că a cutezat să se
măsoare cu turcul la Jiliște și la Roș- cani.
Dimpotrivă, pe Petre Șhiopul, căruia
cronicarul îi zice „matcă fără ac”, îl socotea
un neghiob, pentru că a îngăduit toate
ticăloșiile boierilor.

Pe Milescu îl atrăgeau mult spusele
vornicului ^Ureche despre împărăția
tătărească și despre obiceiurile ciudate ale
neamurilor ce locuiesc în Asia ; departe spre
împărăția kitailor. Citea cu mult nesaț și se

minuna : „Văzduhul acestei țări este neastâmpărat. Vara furtunile sânt înspăimântătoare. Vânturile-s așa de năprasnice — scria Ureche — că de multe ori doboară călătorii de pe cai și prăvălesc copacii din rădăcini. Tunetele sânt așa de groaznice, că multi oameni mor de frică: În Tartaria rodește grâul, orezul și alte feluri de pâine, se face mătăsă, rodește scortîșoară, piper, revent, zahăr. Se găsește smoală și chiar aur și argint. Află-se și stânci negre de piatră, de fac foc cu dânsa dacă o sapă și arde în loc de lemne, pentru lipsa lemnelor... Află-se scris în cărțile tătarilor că împăratul lor hrănește zece mii de iepe albe numai de muls lapte și tine douăzeci de mii de vânători”...

Acestea aprindeau în inima băiețandruului dorința de a porni în lume, să vadă aceld locuri' ciudate.

Pe urmă l-au atras deosebit lecțiile de matematică ale cărturarului Nicolae Kerameos și cele de filosofie ale lui Pantelimon Ligaridis, obârșelnic din Chios, doctor în teologie și filosofie dela Institutul Gregorian „De propaganda fide” din Roma și ajuns profesor la Iași.

Dar pe mulți școlari îi ispiteau mai cu osebire cele ce se întâmplau atunci în Iași ori peste hotare, decât cele pe care dascălii le spuneau în chiliile dela Trei Ierarhi, ori le tâlcuiau cărțile cele vechi.

— De ce ne trebuie nouă atâta învățătură despre euharistie? întrebau. Ce? Vrea măriasa să ne facă pe toți mitropoliți ?

Mai degrabă grăiau cu aprindere despre bătălia dela Cosmin, unde hatmanul cazac Bogdan Hmiel-nițki, aliat cu tătarii, a zdrobit oastea polonezilor Pototki și Kalinovski, ucizându-le peste opt mii de oameni și luându-le patruzeci și unu de tunuri; Unii erau, de partea cazacului, alții de partea polonilor. •Și de-aici harță și vorbire aprinsă și sfadă. Arare, seara, mai intra câte un neguțator pe la sindrofiile boierești și-și amesteca pletele lui unse cu oloi de opaiț, cu bărbile bine mirositoare și bine periat^ ale boierilor. Și grăia asemenea neguțator despre răzmerița gloatelor în țara Engliterei. Boierilor li se bulbucau ochii de spaimă. Cică l-ar fi închis pe rege, chip c'ar fi fost tiran și hapsân, i-ar fi aruncat coroana în mare și-acum stau gata să-i taie capul cu satârul, pe trunchi.

— Prostii!... Născociri nemern.cc...

— Nu vă fie cu supărare, dar așa am auzit la Brașov, la...

— Și eu am auzit, despre asemenea prăpăd la niște neguțatori din Lipsea. Cică se umplu și alte țări de molimă englezească, adică de răzmeriță. În țara franțuzului, gloatele...

— Afară ! Ieșiți. afară, semănători de spaime 1 Cărauși de minciuni !...

La sindrofii, boierii obișnuiau alt fel de îndeletnicire, mai puțin izvoditoare de spaime. Grăiau, de pildă, mai bucuroși, despre felul cum Ghearghe Ștefan logofătul, rămas văduv, a oprit rădvanul și a răpit-o din uliță pe frumoasa Safta lui Bour, făcându-și-o soață. Vorbeau despre nepoții lui Vasile

Vodă, adică despre Ștefăniță paharnicul — feciorul lui Gheor-ghē hatmanul — și despre Alexandru paharnicul și Enache comisul — feciorul lui Gavrilă hatmanul — sfânta treime a ticăloșilor, care se întreceau în blăstă-mătii, stricând casele oamenilor și batjocorind femeile și ielele.

Zilele acestea au necinstit chiar casa marelui logofăt Gheorghe Ștefan. Pentru Safta, logofătul a urlat în fafa dorrnitorului, dar cică vodă ar ii zis : „Tineri boieri și fără minte.” Nu te mai mânia în darn. Au domnia-ta însuti nu le-ai dat pildă, răpind-o pe Safta ?”

Mult pătau acești nepoți cinstea domniei, adevărind încă odată vorba care zice că nepotul este salba dracului. Dar asemenea preocupări și bârfiri nu loveau inimile boierilor, cum loveau știrile despre răzmerita englezilor.

7

Cu cât trecea vremea, cu atât învățătura la școala dela Trei Ierarhi devenea tot mai atrăgătoare pentru unii, tot mai grea, mai neplăcută pentru alții. Cei dintâi, după ce deprinseră a se descurca întru citirea limbei latine, la povata profesorilor, împrumutau cărți de gramatică și retorică dela școala iezuită din Cotnar ori dela Colegiul iezuit, ramură a celui din Camenița, care de curând se deschisese, chiar în lași. Cu asemenea ucenici se mândrea Ligaridis și-i punea în fața boierilor să spună stihuri din Homer sau din Virgiliu, ori să facă iscusite și ciudate socoteli de algeoră.

A'ți școlari însă găseau că învață lucruri netrebui-toare.

— La ce ni-i bună nouă oratoria lui Cicero? întreba Sandu Buhuș, împieptoșându-se în straiul lui de veveriță. La Pași oamenii vorbesc puțin și greoi. Iar cei de teapa- lui

Catilina nu sânt întâmpinați cu vorbire aleasă, ci sânt trași în țeapă. Ori atârnați în ștreang. Ori tăiați cu hangerul, așa cum făcea Ștefan Vodă Tomșa, căruia călăul îi arăta boierii, rânjind : „Doamne, s’au îngrășatu-s-au berbecii ; buni sânt de junghiat ?”... Nimeni nu cheltuește aici ta’ent de oratorie pe pielea potrivnicilor.

De câte ori era vreme frumoasă, asemenea școlari părăseau chiliile și rătăceau prin viile dela Copou ori dela Cotnar, ori așteptau în grădinile dela Galatia să treacă în rădvan vreo jupâniță tânără, să-i arunce trandafiri ori crini. Îl luau și pe Neculai Milescu, cu toate că era mai nevârstnic decât dâșii. Și-l luau, nu pentru că spunea frumos stihuri grecești ori latinești, ci pentru că era isteț nevoie mare și iscodea multe năzbâtii, veselindu-i.

Intr’o seară dela sfârșitul lunii Mai, când văzduhul se îmbălsăma cu miroznă de crini și trandafiri, tânărul Neculai Milescu a zărit printre tinere jupânițe pe domnița Ruxanda. O mai văzuse de multe ori în în strană, la Trei Ierarhi și la Golia. Dar abia acum, urmărind-o cum păsea zveltă și luminoasă, auzin- du-i glasul cu vibrări de alăută, a înțeles de ce lumea spune că-i frumoasă ca’n poveste. Nu-și putea lua ochii dela dânsa. I se lipea, fără voia-i, de inimă, stârnind în tainice!e-i ‘lăuntruri ciudată bucurie și dulce durere. Devenea trist, nelămurit de trist. Râsul și șaga se sleiau în sufletul lui ca lumina în asfințit, deși în inimă parcă s’aprindea lumină nouă.

Se scutură : ...Ce-i cu mine ? Nu, nu vreau să fiu trist... Erau destui care tânjeau, se jeluiau și slăbeau din pricina ochilor vreunei tinere jupânițe. Asemenea acelora Milescu nu vroia să fie. Țâșni din ceata tinerilor, smulgând pe câțiva cu dânsul.

Urcară în turnul cel nou dela Golia și priviră de acolo asfințirea soarelui. Milescu le

grăia înaripat despre frumusețea lașului, despre palatele și bisericile lui, despre Trei 'Ierarhi cea aurită, despre Golia cea asemeni bisericilor din Novgorod, despre Sfântul Neculai zidită de Ștefan cel Mare. După ce se sătu- rară de privit, după îndemnul aceluiași năstrușnic, scotociră cuiburile de stăncuță și aruncară ouăle găsite în cușmele boierilor ce treceau, grozav de țăntoși, în rădvane scumpe, să-i vadă norodul și să se plece în fața lor. Ouăle enau mici, dar clocite.

Dintre toate cărțile citite la școala domnească, **lui** Miclescu îi plăceau „Mărturisirea ortodoxă” a **lui** Petru Movilă, mitropolitul **dela Kiev și „Răspuns la** catehismul cel calvinesc”, ticluit de vlădica Varlaam. Și-l atrăgeau nu atât cuprinsul, cât harța dintre capii bisericii. Chirii Lucarrs~era scărmanat și făcut cu ou și cu oțet de prelații oare ziceau că țin dreapta credința. Tânărul Miclescu se înctrtpuia adesea ca pe vremea lui Demostene ori Cicero, când în fața poporului adunat în agora ori în forum, oratorii se băteau din meșteșugul vorbirii și din sclipirea judecății. Il atrăgeau pe Neculai Miclescu mai mult ca orice oamenii bătaioși, cutezători, care nu lasă să le mucezească gândul, ci-l frământă, îl înprospătează și-l împing înainte.

Și anii treceau. Neculai Miclescu ajunsese flăcăoiaș. Profesorii îl îndemneau să plece la școli mai înalte : la Kiev, la Bar ori la Padova, în țara Italiei. Gavrilă Miclescu se sfătui cu Vasile Vodă. Acesta zise :

— Știu că fiul tău, spătare Gavrilă, este înzestrat cum nu-i altul, fără numai acel călugăr Dosoftei ori Miron Costin care învață la școala din Bar. Trimite-1 să fie ucenic, la școala cea mare a Patriarhiei din Țarigrad, așa cum te povățuește și Pantelimon Liga-ridis. Moldova are mare nevoie de oameni învățați, cunoscători de multe limbi. Și mie-mi trebuie, pentru treburile pdliticești. Că mi-oi face domnia și mai mare ca acum și... Dar acolo, la Țarigrad să învețe, mai bine, și meșteșugul armelor. Că veacul nostru-i veac aprig și crud. Ca să-l poți străbate, îți trebuie nu numai averi mari și minte ageră, ci și jungher, ascuțit, pe care să-l mânuiești cu meșteșug și'ndemânare, la ceas de primejdie.

UN TANAR NEOBIȘNUIT
SE'NFRUPTA DIN ȘTIINȚA
VREMII

A plecat din Iași, în rădvan, străbătând drumuri podite de frunzele toamnei. Avea cu dânsul scrisori către capichehaia ¹ Gheorghe Ghica și către doi greci bogați din Galați Țarigradului, să-l găzduiască și să-i deschidă oalea spre școala cea mare de lângă Patriarhia Constantinopolului. Tarhatul venea în urmă, Dela Bârlad îl însoți o ploaie putredă de toamnă. Glodul galben și clisos ajungea până la genunchii cailor.

La Galați, vremea se mai răzbună. Dunărea, ușor vâluită în boarea serii, îl purtă lin spre Oblucita. Asfințitul îi amintea de trandafirii, iasomia și crinii din grădinele Iașului. Îl călăuzea un neguțator arbănaș, prieten cu Vasile Lupu. Arătându-i țăranii bulgari, acel neguțator arbănaș zise :

— Îi vezi ? Nu doresc decât să-i doboare pe turci.

Sosi la Țarigrad la sfârșitul lui Noembrie 1649. Forfota orașului îl cam năuci. Clădirile mari și bogate îl uimira. Priveliștele dela Bogdan Sarai^{III} ^{IV}, peste Cornul de Aur, îl fermecară. Din cerdacul înalt vedea cum apune soarele, stingându-și încet lumina, în vârful minaretelor dela Sfânta Sofia.

La două săptămâni îl ajunse din urmă și Ștefăniță „prea doritul fiu” al lui Vasile Vodă. Venise pe mare, cu galera, sperind pe turci și pe greci cu risipă de bogăție. Venise și domnița Ruxanda, să fie ostatecă în haremul

III Agentul diplomatic al domnilor noștri la Constantinopol.

IV Palatul unde stătea agentul diplomatic, capichehaia Mol-dovei.

sultanei valide^V, pentru credința tătâne-su
față de turci. Se așezară, deocamdată, în
palatul dela Kufu-Cișme, pe malul Bosforului,
cumpărat de Vasile Vodă cu bani grei.

^VTitlu purtat de sultana mamă.

Repede s'a împăcat și s'a deprins cu viața însuflețită, veselă, printre grecii vioi, îndrăzneți, sireți, dela Școala cea mare din Țarigrad. Tânărul spudeu moldovean învăța cu vestiți „didascalos”, care se lăudau că atră fust ucenicii lui Teofil Corydaleus, acel „soare strălucitor al științei”, care la rândul lui a învățat filosofia peripateticilor, la vestita universitate Padova, din Italia. Rector îl avea pe Cariophilis, ucenicul și urmașul lui Corydaleus. El folosea cărțile de logică și retorică, cu chibzuială înjghebate de Corydaleus, care a statornicit anume principii și reguli în studiul filosofiei. Gramatica o învăța pe texte grecești și latinești. Științele numite epistimuri : matematica, trigonometric, geometria lui Euclid și algebra le învăța cu profesori noi, acum veniți din Padova. Didascalos la școala Patriarhiei era atunci și teologul Gavril Vlasie, cel care la sinodul dela Constantinopol, de acum doi ani, a spulberat erezia lui Chirii Lucaris din „Mărturisirea creștină”. Din 1647 Vlasie era și mitropolit de Naupacta și Arta. El a prins deosebită dragoste pentru Neculai Milescu, nu numai pentru că tânărul moldovean era deosebit de cuceritor, ci și pentru că Vlasie fusese prin Iași, la sinodul din 1642 și bine-1 primise Vasile Vodă. Învăța chiar românește, fiind prieten și cu Matei Basarab din Țara Românească, unde fusese chemat să-i orânduiască, la Târgoviște, o școală înaltă.

Patriarhia însărcinase pe tânărul frate Dosithei Moraitul să aibă grijă și să privegheze asupra tinerilor învățaței veniți din ținuturi depărtate, să-i ferească de ispitele netrebnice ale unui oraș mare și păgân ca Țarigradul.

Cu toate că nu avea decât douăzeci și doi

de ani, Dosithei cunoștea tot ce-i mai de samă în teologie, filosofie și literatură. Băstinaș din Corint, din familia Notana, Dosithei învățase la Veneția, călătorise p-rin împărăția turcească și cunoștea viața popoarelor robite de turci și dorea din toate puterile să ajute la

1 Cei care urmau filosofia lui Aristotel.

dezrobirea lor. Avea glas frumos, înalt, cutremurător. Purta plete lungi, roșcate, iar barba abia i se urzea. Era înzestrat cu darul vorbirii și al scrierii. Din ochi, din încruntarea frunții, din mișcarea mâinilor parcă țâșneau flăcări pătimase. Cuvintele însă-i erau aidoma după evanghelie. De Milescu s'a îngrijit încă dela început, pentru că acesta venea dintr'o țară care ajuta mult Patriarhia constantinopolitană ; pe urmă l-a îndrăgit pentru istețimea lui, pentru ușurința cu care învăța orice : greacă, latină, matematică, istorie, retorică, filosofie.

Programa acestei școli dădea deosebită grijă teologiei și retoricii. Pe lângă studierea lui Ion Hrisostom și Grigore din Nazianz se învățau și cuvântările lui Demostene și Isocrate ori Cicero și versurile lui Pindar și Virgilius, ori tragediile lui Sophocle. Școlarii citeau istoriile lui Plutarh, Xenofont ori Tucidide; învățau și faptele apostolilor, dar și științele dela Pitagora, Euclid, Catone ori Phocilid, iar filosofia, dela Aristotel și Platon. Când osteneau cu știința se desfătau cu fabulele lui Esop ori spuneau versuri din Virgilius. Și aici, tânărul Neculai Milescu citea mai mult decât alții. Era în frunte la toate în școală. De câte trei-patru ori pe noapte se sculau slujitorii și-i schimbau lumânările în sfeșnic. Adesea zorile de peste Marmara îl găseau citind. Setea pentru învățătură părea neostenită.

Dar, în afară de școala cu dascăli foarte învățați într'o știință veche, îngenunchiată în fața teologiei, în Țarigrad mai era o școală: pe uliți, în dughenile cu dulciuri, în cafenele, în hanuri, în cârciumi, în port. Aici se vorbea despre întâmplările și faptele atunci petrecute, se aflau vești despre revoluția din Anglia ori despre descoperirile astronomice ale lui Galileo Galilei. Spudeii școlii dela Patriarhie se duceau adesea în asemenea locuri să afle lucruri noi și, uneori, mult mai atrăgătoare decât cele dela școală. Șopteau :

— Auzi ! Șapte călugări franciscani și șapte cardinali catolici l-au osândit pe Galileo Galilei. L-au pus

31 la închisoare și i-au dat numai pâine și apă. Vina : a făcut uri telescop mare cu care cerceta mai bine mersul stelelor și al planetelor. Ce au cardinalii cu telescopul ?

— Niște ticăloși ! a exclamat Milescu, fără voie.

— Vezi, stăpânește-te, îl povătuia Sevastos Kime-nitul, un spudeu mai vechi cu care Neculai se împrietenise. Că și la Țarigrad prostia se plimbă îngâmfată pe uliți, dând târcoale chiar școlii noastre.

Intr'o zi, aduseră vorba despre Galileo Galilei și în fața iui Gavril Vlasie. Acesta spuse, încet, prietenește :

— Mult îl urăsc papistașii pe acest savant. De ce ? Pentru că știința lui surpă puterea papei. Eu cred că Galileo Galilei este un om care face cinste neamului omenesc. Dumnezeu va hotărî... Dar voi gânditi-vă mai puțin la asemenea oameni, că-i cu primejdie, chiar aici, la noi.

Din acel moment, pentru tânărul Milescu, Gavril Vlasie a fost „sapiens vir ac pius” — bărbat înțelept și evlavios.

3

Dela început capichehaia lui Vasile Lupu, grecul Gheorghe Ghica, avu grijă de Neculai Milescu, gă-sindu-i gazdă bună. Deasemeni, Milescu repede s-a împrietenit și cu feciorul capichehaei, Grigore Ghica. Se plimbau împreună prin Țarigrad, cercetând ulițele, palatele, moscheiele, portul, dughenile, oameni'. Ceea ce văzu Milescu întâi în Țarigrad fu mulțimea cea mare de oameni săraci. Rătăceau dormitând pe uliți. Stăteau în piețe, pe malul mării, în port, ghemuiți pe câte-o piatră. Nu știau nimic și se temeau de

orice : de oamenii sultanului, de puterile firii, de pedeapsa lui Allah, de judecata de apoi. Se târguiau și se tânguiau pentru o firfirie. Munceau încet și muți, ca robii, ori cerșeau ca netrebnicii. Grigore Ghica spunea că, uneori, adormirea asta tristă adună și iar aduna mult năduf, umplând paharul răbdării și al mâniei. Deodată, pe neașteptate, sărăcimea mută

a Țarigradului aprindea, izbucnea în răzmeriță. Paharul mâniei prea plin, se mai vărsa oleacă. Se spăla în sânge. Atunci săracii ucideau tot : pașale, viziri, sultani. Dar îndată intra în Țarigrad alt sultan, alți viziri, alte pașale cu mulți și sângeroși ieniceri. Câteva mii de capete cădeau în Bosfor. Și săracii își luau dela capăt mohorîta și greaua lor viață.

Dar Grigore Ghica nu ținea nici să-și sperie, nici să-și amărase tânărul prieten. De aceea îi arăta, mai cu samă, cât de bine și în ce lux trăesc turcii cei bogăți. Tinerii turci învățau mai întâi să călărească și să mânuiască hangerul, iataganul, lancea, arcul și halebarda. Făceau exerciții de luptă câte cincisprezece ore pe zi, sub strașnica priveghere a eunucilor. Zilnic se luptau între dâșii. De aceea erau viguroși, sănătoși și ajungeau mari meșteri în călărie și luptă. Adică foarte potriviți pentru războaie. Învătau să citească din coran și ceva despre religie și despre morală. Așa învăța, de pildă, Abu Murat, fiul Agai ienicerilor, cu care Milescu s'a împrietenit. Ajutat de Abu Murat, tânărul moldovean se deprindea a grăi mai bine limba turcă, asculta tălmăcirii din cărți persane și arabe. Acest tânăr otoman era chiar prieten cu un „talibulilmi“, adică un iubitor de filosofie. Milescu află că tânărul iubitor de filosofie nu vroia să mânuiască nici hanger, nici lance. Se ferea de ele ca de foc. Se pregătea să devină „hanifizi“. Intr'acest scop învăța doar coranul, pe de rost. Coranul și nimic alta ; nici o carte. Zicea că în coran e'nchisă toată înțelepciunea lumii. Ce-i în afară de coran e netrebnic și strică mintea.

Negustorii greci din Fanar ori din mahalaua Galata spun, în bătaie de joc, că acum, sub domnia sultanului Ibrahim, s'au scumpit grozav parfumurile, blănurile și sclavele. Marea patimă a sultanului pentru parfumuri alese și pentru blănuri noi a molipsit și pe vizir și pe alți turci bogăți. În Sarai s'adună tot mai multe zibeline rusești, flori și mirodenii din

Smirna, cel mai moale postav din Anglia, mătăsurile

¹ Un fel de preot.

cele mai străvezii din Franța ori din China, postav de aur și catifea din Veneția. O sclavă frumoasă a ajuns să coste până la două mii de piaștri. Când vine o corabie cu blănuri, cu parfumuri ori cu sclavi, întâi cumpără sultanul tot ce-r mai bun.

4

În grădina școlii, tinerii spudei se plimbau gătind între dânșii. Chiparoșii, ca niște coloane negre, sprijineau tâmpla înaltă, albastră a cerului limpede de deasupra Bosforului. Se simțea boarea mării și mirosul proaspăt al primăverii. Și parcă pe tineri îi apăsau zidurile Patriarhiei, ca niște ziduri de temniță. În colțul dinspre mare al grădinii, trei tineri citeau cu osârdie dintr'o carte. O țineau așa ca să nu se-vadă că, între file, e așezat un manuscris, din care citeau de fapt. Acel manuscris era o copie după scrisorile filosofului grec Epicur. Îi adusesse un tânăr din Athena. Cei trei studenți se întrebau : „De oe profesorii nu ne îngăduie să-l citim pe Epicur ? Auzi ce sfaturi înțelepte : «Tinerii să se îndeletnicească mult cu filosofia, iar bătrânii să nu înceteze a cugeta. Nici când nu-i prea târziu, după cum nu-i nici prea de vreme, ca să ne îngrijim de însuși sufletul nostru. Cel care spune că n'are timp pentru filosofie ori că l-a trecut vremea de a gândi, este asemeni celui care zice că n'are vreme sau i-a trecut vremea de a fi fericit»... Iată, Epicur învață că simțurile sânt cântarul tuturor lucrurilor. Răul oel mai groaznic, moartea, nu-i nimic pentru noi, zice acel filosof, deoarece, atâta timp cât trăim, moartea nu există, iar în clipa când vine

moartea, atunci nu mai sântem noi. Moartea nu-i nici pentru cei vii, nici pentru cei morți, deoarece pentru cei dintâi nu-i ea de față, iar pentru ceilalți nu mai sânt ei... înțeleptul nu se teme de moarte și viața nu înseamnă pentru el o povară ; înțeleptul acela este înțelept adevărat, care nu socotește moartea o nenorocire. După cum mu mulțimea bucatelor

ne place, ci bunătatea lor, tot așa nu lungimea vieții ne încântă, ci farmecul ei.”

Dar, pe nesimțite, s'a apropiat de dâșii călugărul Dosithei.

— Simțurile, măsura tuturor lucrurilor ? Cum se poate, ereticilor ! Dar Dumnezeu ? Oare nu-i el măsura tuturor lucrurilor ? La Viețile Sfinților Apostoli cap...

Și începu cu neîntrecutul iui dar de a vorbi să aducă dovezi din cărțile sfinte ca să doboare gândurile culese din Epitur filosoful. Se strânseseră mulți studenți în jur, ascultând necruțătoarea filipică a călugărului Dosithei. Nu căutau să-i răspundă. Toți păreau că se lasă convinși de spusele lui Dosithei, că filosofia lui Epicur este împotriva dreptei credințe. Doar unul dintre studenții mai vârstnici aduse cu dibăcie vorba despre, multele descoperiri ale științei făcute în vremea din urmă.

— Oamenii de azi nu mai sânt cei de acum o mie cinci sau șase sute de ani. Nu trăim numai în jurul Mediteranei. Magellan a ocolit pământul de jur împrejur cum o furnică ar înconjura o portocală. Într'o zi chiar iubitul nostru dascăl, Gavril Vlasie, ne-a spus: „Născocitorul busolei a dăruit lumea întreagă europenilor. Bogățiile de poveste ale Indiei, aurul din Mexic este acum...”

— O, iubiții mei frați, iară grații despre lucruri care pierd sufletul. Câte războaie, o Doamne, se fac pentru acest afurisit aur !... Câte vieți nu s'au stins, câte suflete nu s'au vândut necuratului din pricina aurului. În loc să cugete la viața de apoi, oamenii strâng aur...

— Într'o zi, cinstitul rector Gariophilis însuși ne-a vorbit despre marea însemnătate a născocirii tiparului...

— Asta, da ! A fost o născocire inspirată de Dumnezeu. Celelalte...

— Și tot cinstitul rector ne-a povestit despre Para-celsius, un doctor din Svițera care...

— Noi dăm crezare mai ales celor oare-1

slăvesc pe Dumnezeu. iVoi aici nu vă 'ndeletniciți niciodată cu vorbirea aleasa despre teologie, ci mai mult despre lucruri mirenești și chiar păgâne.

— Pentrucă, prea cuvioase, noi sântem slobozi a grăi, nu ca în Italia, în ținuturile papei. Acolo dacă vorbești te așteaptă galerele ; dacă scrii — spânzură- toarea ; dacă taci — Sfântul Oficiu, adică Tribunalul Inchiziției.

Frumusețea vieții de aici și tăria noastră este că sântem mult mai slobozi.

La asemenea cuvinte călugărul Dosithei se invol- buna de mânie. Nu-i plăceau pilduirile spudeilor. Mereu spuneau că teologia e stearpă, că filosofia lui Aristotel e uscată ca iasca, iar retorica-i goală. Cu mult mai mare bucurie citesc din Homer, din Plutarh ori din filosofii păgâni, opriți și afurisiți de biserică, decât din sfinții părinți

Tăcu o bucată de vreme ascultând parcă Freamătul chiparoșilor. Apoi le povesti vești noi despre războiul dintre venețieni și turci. Atunci când aducea vești despre înfrângerea otomanilor, călugărul Dosithei găsea multă ascultare și dragoste la studenți.

În mijlocul acestor studenți se afla și Neculai Milescu. Deprinzându-se cu viața din Țarigrad, tânărul moldovean vădea tot mai multă curiozitate, sete de știință, vioiciune de spirit, bună memorie, dibăcie în vorbire și scris, deșteptăciune și îndrăzneală. Râvnea să știe orice: și despre euharistică, și despre algebră, și despre piatra filosofală a alchimistilor, și despre cârma galerelor, și despre chinurile iadului, și despre drumul lui Columb în America.

Aceasta îl Făcea pe Gavril Vlasie să prevadă că Milescu va ajunge un mare învățat.

Dar, în același timp, lui Neculai Milescu îi plăcea ca, împreună cu Grigore Ghica, să se amestece cu neguțătorii din bazar ori din dughenile Galatei, cu marinarii din port și să asculte povestiri despre călătorii și întâmplări

nemaiauzite. Acolo era viață plină, frământată, îndrăzneată ; în școală era numai palidă și îndepărtată umbră de viață, de care repede se sătura, ca de-o băutură sălcie la gust.

Aflând despre asemenea îndeletnicire, călugărul Dosithei îl dojeni cu blândețe că risipește vremea cu îndeletniciri netrebnice, în loc să citească tomuri de teologie și să gândească la mântuirea sufletului.

— Iată, Nicos, ai venit la școala noastră de doi ani. Împlinești frumoasa vârstă de optsprezece ani și acum două zile n'ai știut nici măcar ce este o minune.

— Acuma știu : minune este ceea ce nu s'a întâmplat și nici va să se întâmple cândva...

Și plecă, lăsându-l pe înfocatul călugăr înmărmurit de uimire. Pe urmă însă se întoarse și-l linguși :

— Am vrut să te cerc. Iartă-mă, părinte Dosithei. Am citit tot ce spune Sfântul Vasile cel Mare despre minune. Și știu ce dumnezeesc lucru-i minunea...

La astfel de purtări îl îndemneau mulți dintre colegii de școală, ca și Grigore Ghica, meșteri în născocirea batjocurilor, subțiri dar usturătoare, iscusiți în a țese intrigi și a linguși.

a

Creștea tânărul Neculai Milescu frumos, înalt și drept, cum cresc chiparoșii colo, peste Hrisokeras, la Pera și Galata. Din țară, Gavrilă Milescu îi trimetea de toate, din belșug. Să aibă cât îi trebuie și de'n- itrecut. Munceau vecinii în Moldova până cădeau în brânci, ca să aibă tânărul student straie scumpe și cai buni, să chefuiască cu grecii și cu italienii cei bogați, să trimeată giuvaericele și salbe cadânelor păzite cu strașnicie de eunuci sluți și lacomi de bani.

Furat de vârtejul vieții din Țarigrad, i se

fața totuși uneori dor de casă, de părinți, de țară. La plecare, Radu lui Marco îl rugase să-l ia și pe dânsul

— Să te slujesc, stăpâne ; să grăim amândoi românește, să-ți mai potolești dorul de oasă. Ia-mă și pe mine. Aici nu mai sânt al nimănui. Poate dăm peste țara fericirii și rămânem acolo...

Intr'asemenea ceas de aduceri aminte din Moldova, Neculai Mileșcu scrise răvaș la Iași, rugându-și părintele să i-l trimeată pe Radu Marcu.^a

Sosi Radu, peste două luni, cu multe vești dela Moldova. Întâi își mărturisii uimirea că se află în locuri așa de însemnate :

— M'a înfiorat totdeauna gândul că trebuia să plec dela Milești la Vaslui, dar-mi-te până aici, la Țari-grad ? Ametesc numai gândind cât amar de drum am străbătut. Și cu toate astea mult am râvnit să ajung aici, la domnia-ta. M'a adus o corabie otomană, smolită și sprintenă. Întreb : oare nu-i aici țara fericirii, pe care o râvnesc ? Că'ntr'adevăr, ca'n vis, așa-i de frumos...

Neculai Milescu îl plimbă arătându-i orașul ; Cornul de Aur, Bosforul, Sfânta Sofia, Saraiul sultanului, palatul lui Vasile Vodă dela Kuru-Cisme, închisoarea dela Șapte Turnuri — Edicule, Bogdan Saraiul unde stă capichehaia Moldovei, școala de lângă Patriarhie și bazarurile Țarigradului. Ii povesti multe din cele aflate despre istoria sultanilor, vorbiră despre viața domniței Ruxanda, zălogită în Sarai.

— Mult umblu și numai arare izbutesc s'o văd, se destăinui slujitorului. De ce nu sânt fecior de domn ? se întreba tânărul Milescu... Ei, parcă dacă nu-s din os domnesc, nu pot domni ? Pentru domnița Ruxanda... Se opri, își stinse focul pârdałnicei închipuiri. Asemenea vorbe nu-i bine să le rostești nici către cea mai credincioasă dintre slugi. Dar domnița Ruxanda e-așa de frumoasă ! Și-i așa de greu

de ajuns la inima ei... Au ce ispravă trebuie să săvârșesc ca să mă vadă, să-mi primească dragostea ?

Dar Radu nu-l lăsa în turbureala unor astfel de gânduri. El vroia mereu să știe, să-i cunoască pe turci. Ca-'Să uite junghiul dragostei, Milescu citi slujitorului frânturi dintr'un caiet alcătuit după p.-vața profesorului de limba turcă : „Istorie aleasă pe scurt, izvorită din multe letopiseți turcești și italienești, întru care se arată toți împărații turcești câți au fost din începutul împărăției lor până azi — să se știe“... însemnase mai ales despre firea sultanilor, despre apucăturile lor. De pildă, scrisese : „Orkan... fire foarte vicleană, iar la război a fost foarte om de ispravă. — Baiazid, iute ji pripit, ca un fulger alerga dintr'un loc

într'altul ; și pentru asta i-au zis llderim. — med care a luat Tarigradul a fost un înțelept viteaz și semeț foarte ; îndrăgea mărirea și Lauda. Era atât de cumplit, încât și pe feciorii lui cei mai iubiți pentru puțină vină i-a ucis. Inșă foarte iubea pe cărturari și pe înțelepți. A fos-t și Murat sultan, om foarte sălbatic și războinic, râvnitor către ucidere, că nu trecea o zi în care să nu omoare un om cu mâinile lui. Ca mai toți turcii de pe atunci, acest sultan ținea poruncile coranului și nu cunoștea gustul vinului. Dar odată, umblând pe uliți în straie de rând, să nu-1 cunoască lumea, a văzut un nemernic tăvălit în glod. S'a mirat sultanul și a întrebat : — Ce are ? I-a răspuns careva : — E beat. — Cum îl cheamă ? a întrebat sultanul.

— Toți îi zic Becri Mustafa, adică Mustafa Bețivul. Ci vrând sultanul să-i vorbească, Becri Mustafa îi azvârli vorbe de ocară și-l sictiri cât colo. Se mânie sultanul : — Ticăloșiile, cutezi ? Află că eu sânt Murat sultanul. — îmi pare bine ! Eu sânt Becri Mustafa. Și dacă-mi vinzi Tarigradul, iaoa, ți-1 cumpăr. Și-a- tunci eu oi fi Murat sultanul și-oi sta în palat, iar tu Becri Mustafa. Și zăcea în glod, ca bivoul... — Să-mi cumperi cetatea ? Dar de unde ai bani ? se miră sultanul, privindu-1 pe netrebnic cât de flenduros era.

— Ce-ți pasă I Te cumpăr și pe tine, dacă vreau...

Uimit de atâta cutezare la un netrebnic, Munat sultanul nu scoase hangerul să i-1 împlânte în beregată, cum obișnuia, ci porunci să fie dus în Sarai. Venin- du-și în simțiri, Becri Mustafa se sperie grozav. Nici în vis nu văzuse un palat așa de aurit. După ee slujitorii îi povestiră pentru care pricină se afla acolo, Mustafa nu aștepta decât gâdele : să iasă de după o perdea și să-i taie capul.

Gândi, totuși, să cerce o scăpare din capcană. Se' prefăcu, deodată, că se sfârșește, dacă nu-i dau slujitorii măcar un strop de vin.

De teamă să nu moară și știindu-1 ce'npătimit de beție era, mai marele slujitorilor îi aduse o cană plină cu vin. Becri luă cana și-o puse în sân. Curând îl chemă sultanul. Se înfățișă.

— De unde ai, ticaiosule — întreabă sultanul — atâția bani ca să cumperi cetatea Țarigradului ? Mustafa scoase din sân cana cu vin și zise : — Acesta este, o slăvite, acela care vroia să cumpere Țarigradul. Și când vei avea această comoară, de bună samă c'o vei prețui mai mult decât stăpânirea, lumii.

De asemenea vorbe mult se miră sultanul. Iar Mustafa îl îndemnă să bea, pentru încredințare. Împăratul, neștiind ce-i vinul, trase o dușcă. Ii plăcu : avea miros ispititor și pișcă limba. Mai înghiți o dușcă. Îndată-l furnică prin tot trupul. Bău cana jumătate. Simți o nespusă veselie, o mare plăcere și o nemăsurată încredere în puterile lui. I se părea că-i uriaș, iar lumea-i prea strâmtă pentru el. Începu să ticluiască planurile cele mai năstrușnice de supunere a pământului și de sugrumare a tuturor împăraților și noroadelor. Bău cana toată, până la cel din urmă strop de vin. Și adormi zămislind gânduri mărețe, războinice. Dar când se trezi, grozav îl durea capul. Furios strigă : — Să vină Becri Mustafa !

Bețivul se iți de după o perdea și-i întinse un pocal de vin : — Aici e leacul, o slăvite ! Sultanul bău ; îi trecu durerea de cap ; din nou se veseli și se grozăvi cu planuri îndrăznețe. Și iaca așa, călcând poruncile coranului, s'a deprins sultanul cu băutura și'n fiecă zi se îmbăta turtă. Pe Becri Mustafa l-a ales sfetnic de taină : se'mbătau împreună ca porcii cei ticăloși. Iar când a fost de a murit Becri Mustafa, sultanul l-a îngropat cu mare pompă, nu în țințirumul trist dela Brusa, ci într'o cârciumă, sub două butoaie de vin. Iar din desfrânare și beție i s'a tras moartea și lui sultan Murat, când avea numai treizeci și trei de ani“.

— Povestea asta am auzit-o dela un neguțator grec din Pera. Și el zicea : „împărăția otomană trebuie să fie nimicită. Tu ești român și s'ar cuveni să știi că atunci când

s'a ridicat dela voi Mihai Voievodul împotriva sultanului, tot poporul din Balcani, din Constantinopol era alături de el. Și n'aștepta decât semnul luptei și sosirea aceluï voievod la Țarigrad."

— Te-aş întreba şi eu, s-tăpâne, acu după ce t>-am ascultat însemnările despre firea sultanilor, cum şi dela cine au sultanii putere să robească şi să stoarcă noroadele ?

— Păi... dela Dumnezeu... Adică dela care Dumnezeu ? Că doar sultanii sânt păgâni... se răzgândi şi se 'ncurcă în întrebări tânărul Milescu. Atunci răspund ca acel Miliaî* Voievodul: „Trebuie să nimicim stăpânirea Porţii otomane! Să frângem jugul.”

— Ai dreptate, stăpâne. Dar câţi dintre boierii Moldovei, auzindu-te grăind aşa, nu te-ar împuşca de ocară şi în dalmă ?

— Nişte ruginiţi, nişte...

Se uită la el, gândind că până la urmă, Radu nu-i decât o slugă. Dar sluga îl înţelese şi pildui mai adânc :

— Am stat în aceşti aţii cu moş Nichifor, la pri- saca din Mileşti. Şi într'o zi, privind faţa unui ştiubei, prisăcarul a zis : „De ce nu iau oamenii pildă dela albine? Uite colea, Ta urdiniş, cum albinele muncitoare ucid trântorii cei graşi : le rătează aripele şi-i scot afară din ştiubei... De fapt, din când în când, norodul se poartă cu boierii cam cum se poartă albinele cu trântorii. Numai că acei care tin pana în mână scriu numai despre isprăvile trântorilor, iar nu şi despre faptele albinelor. Acestea rămân necunoscute”.

întâi Milescu vru să strige împotriva slujitorului şi să-i taie pofta de a asemui pe boieri cu trântorii. Dar prea îl privea cu dragoste Radu, ca să nu-şi potolească năpustirea mâniei :

— Prisăcarul tău e-un răzvrătit ! Am să-i tai limba... Şi pe-a ta am s'o cretez cu jungherul, dac'ai să mă mai slujeşti cu astfel de pilduiri.

6

De şase ani dura războiul sultanului cu cetatea Veneţiei, pentru ostrovul Creta. Şi nu

erau de fel semne că se va istovi curând. În școala de lângă Patriarhie toți țineau cu venetienii și, în șoaptă, aduceau știri despre izbânzile câștigate, pe mare, de Giacomo Riva și Lorenzo Marcello, două căpetenii venețiene.

— A intrat spaima în turci, se bucura Sevastos Kimenitul, băștinaș din Trapezunt. S'așteaptă, din ceas în ceas, să se ivească în zarea Propontidei galerele venețiene.

Însuși profesorul Gavril Vlasie le povestea, tot în taină :

— Și turcii sânt sătui de războaiele și de jaful sultanilor și vizirilor. Acum câteva zile, Gara Murat, un căpitan de ieniceri, venea din Creta. L-au întâmpinat strângătorii de bir. — Marele padișah poruncește să-i dai, din ce-ai câștigat în război : 40 de blănuri de zibelină, 5 măsuri de ambră și 30.000 de piaștri. Ci Gara ? Murat a răspuns, furios : — Bani n'am I Zibelinele și ambra nu le, cunosc decât din auzite. Iar din Creta vin doar cu puțin pnaș de pușcă și cu trei gloanțe în trup. Mai aduc și câteva sute de ieniceri flămânzi, prost îmbrăcați, acoperiți de răni în lupta pentru într'avuțirea și gloria unui trântor.

Umblând după știri privitoare la războiul din Creta, Milescu, Grigore Ghica și Sevastos Kimenitul au întâlnit, într'o zi, un „lup de mare“ englez, un marinar bărbos și ciupit de vărsat. Sta la masă în fața unei crâșme din mahalaua Galatei. O rupea binișor pe grecește și italienește. Sorbea din stacana de bere și povestea despre luptele turcilor cu venețienii pe marea Egee. Dar pentru că nu-i iubea nici de fel pe neguțătorii venețienj, repede aducea vorba despre orânduielile cele noi din țara lui, Englitera. Acolo cârmuește acum Cromwell, ce-și zice lord protector. El a tăiat pe rege și pe mulți lorzi i-a pus la post și rugăciune, în surghiun. — Și eu am făcut parte din „Coastele de Fier“, adică din armata lui Cromwell. Și pe „John cel născut liber“, adică pe John Lilburne l-am cunoscut. ■*"

Povestea cum l-a auzit pe Lilburne strigând

împotriva lorzilor și chiar a lui Cromwell. Sufla marinarul englez fum din luleaua groasă și rău mirositoare și graia scârbit:

— Dar ce crezi c'am făcut cu revoluția ? Am schimbat stăpânii. Atât. Și stăpânii ăștia noi ce fac ? Jefuesc mai departe pe țărani de pământul lor, ăsta fac ! Și biruri pun. Că la noi fiu-i ca'n alte țări. La noi lorzii iubesc mai mult berbecii cu lână moaie decât pe oameni. Ga să aibă cât mai multe turme de oi, sânt în stare să ucidă toți țăranii, să le ia pământurile și să facă pășuni. Că, navigând pe apele line ale Mediteranei, într'o sară, gândeam: „Iaca, sânt țăran de felul meu, eu, și familia mea. Și când ne-a alungat lordul din sat, ne-am împânzit care'ncotro. Părinții mi-au pierit de foame. O soră s'a înecat în Tamisa. Doi frați sânt și azi în temniță, pentrdcă au furat o pâine. Alt frate-i undeva, în America. Eu, marinar, hoinar pe mări. Ca noi au pățit-o toți din sat: ogoarele noastre — pășuni pentru oile lorzilor; noi, în cele patru vânturi.“

Și ca satul nostru au pățit-o și o mai pătesc încă multe, multe sate. Și, toate astea de ce ? Ca să facă loc turmelor de oi. Iar oile să fie tunse pentru lână. Și lâna să fie făcută postav, postavul vândut pe aur mult. Deci toate nenorocirile pornesc dela lorzi și dela oi. Oile ! Ce blăstăm ! Am văzut eu și lei și tigri fioroși. Dar oricât de fioroși, tot nu fac atâta pagubă și nu aduc atâta nenorocire cât aduc oile, în Anglia. Oile ! De felul lor așa de blânde, de drăgălașe, de gingașe, oile care se mulțumesc doar /cu câteva smocuri de iarba fragedă, oile care fată mielusei, semn al nevinovăției, aceste oi în mâinile lorzilor au devenit așa de sălbatice, de lacome, de fioroase, încât mai grozav ca tigrii, pustiesc ogoarele, casele, satele și mănâncă chiar oamenii din Anglia... Și acu, dac'am ajuns „lup de mare“, asta nu înseamnă că, odată și odată, nu mă poate mânca totuși o săT- miană oiță blândă, cum l-a mânoat pe tata...

— Bine, dar Cromwell n'a pus capăt

nelegiuirilor ? întrebă MiîEscu.

— Aş ! şi abătu fumul din faţa ochilor, vrând parcă să vadă mai bine cele ce se petreceau în Anglia. Bogăţii au făcut chiag în jurul lui Cromwell. El li-i catarg şi 4)05013. Cromwell I Era nădejdea

noastră când am pornit răzmeșita... Acum se tine de fleacuri. În loc să pună în pari pe lorzii și pe bogătașii care jefuiesc și asupresc norodul, el oprește jocul ursarilor și luptele de cocoși... Il topește mila de cocoși. De oameni, nu. Lorzii și bogătașii din jurul lui au înhăjat pământurile, banii, statul și le-au scris în legi pe toate, pe numele lor. Proprietate sfântă ! Și noi am crezut că, omorându-l pe rege, întemeiem domnia norodului, domnia lui Dumnezeu. Aș!... D>ar parcă poporul se lasă ? Nu se lasă !

— Ce, vrea o nouă răzmeriță ? se miră Grigore Ghica.

— De ce să nu vrea? Dacă mă'ntorc în Londra, trec cu diggerii, cu săpătorii. Ei tin că oamenii să fie egali. Auzi, eia! ! Am' un văr, Edward. E ucenicul lui Winstanley, dela diggeri. El îndeamnă pe diggeri să desțelenească ogoarele cu forța și să le muncească de-a-valma. Că proprietatea asupra pământului, povătuște el, este izvorul tuturor nenorocirilor în lume. Doar Dumnezeu, dacă este Dumnezeu, a dat pământ tuturor; iar dracul, și de bună samă că este un drac, a venit să-l împartă și să pună hotare...

— Cam așa zice și Sfântul Vasile, înclină Sevastos.

— Eu nu-i știu pe toti sfinții tăi. Dar știu că vărul meu, Edward, mi-a șoptit la ureche : „John, numai atunci când pe pământ toate vor fi ale tuturor, numai atunci va fi fericire...” Dar Cromwell ? Ne-a îndemnat la luptă. Am luptat. Uite semnele ici, și ici, și pe piept, și-și desfăcu cămașa arătând creștăturile de sabie. Am răpus tirania Stuarjilor. Bine! Bravo nouă. „Coaste de Fier” !... Dar, când colo, altă belea : am intrat sub tirania lui Cromwell și a neguțătorilor bogați. Să-i ia toti dracii de câini turbați ! Și pentru că nu-l mai cuprindeau cuvintele grecești și italienești, sudui în graiul lui de acasă, răpezind limba între dinfi și izbind-o de cerul gurii. Cromwell și toți oa-

menii asupra norodului și-l măcelăresc ca și tiranul, lupul turbat, regele... Și mai zic că'n Anglia-i regatul lui Dumnezeu...

Împinse cu dosul mâinii stacana* de bere pe buza care'ia bâzâia o muscă supărătoare. Privi îmbrăcămintea bogată a tânărului Alilescu și mârâi în italienească stâlcită :

— Dar voi sânteți bogați. Ce puteți voi înțelege... Și, cinstit v'o spun, că va socot chiar nevrednici. Bogați, putrezi de bogați. Țineți în mână negoțul împărăției turcești. Împrumutați cu bani pe viziri și pe sultan. Sânteți părtași la stăpânirea lor.

Milescu cercă să anate că grecii, ca și toți creștinii robiți de turci, luptă și urăsc pe acești osmanlâi. Dar nu pot mai mult. Pe spinarea grecilor se rază adesea dârloaga împărăției. Și cei dintâi care sufăr când se zbârleşte sultanul sânt tot grecii din Țarigrad.

— Chiar în calendarele cele franțuzești scrie la proorociri : „În Țarigrad încălcături multe și nimeni nu pătimește mai rău ca neguțătorii și prostimea”.

— Mda, prostimea... Ehe, multe-s ci'e spus. Dar, uite, asfințește soarele și trebuie să mă duc la corabie; Dacă-mi dați încă o stacană de bere vă iau cu mine și vă'nvăț înotul.

După ce bău berea plecă împreună cu Grigore Ghica, cu Milescu și cu Radu Marcu, slujitorul. Marinarul cel englez îi duse cu barca pînă la corabie. Apoi, dezbrăcându-se odată cu cei trei musafiri, se aruncă în apa caldută a Bosforului. Era mare dascăl de înot. Pe apă mergea mai ușor ca pe uscat.

De când împărăția otomană se ana în război cu Veneția, în Constantinopol veneau tot mai mulți negustori genovezi, bucuroși că pot vinde mai multă marfă decât potrivnicii lor, venețienii. Veneau și la Bogdan Sarai, ispitindu-1 pe capichehaia Gheorghe Ghica, să

afle dacă nu s'ar putea deschide căile ce'e vechi de negoț cu Moldova. Beau cafele turcești, povesteau despre puterea Genovei și râdeau de vene-țieni :

— Ii zdrobesc turcii, până la urmă. Și Dumnezeu vrea asta. Pentrucă puterea lor pornește dintr'o înșelătorie. Vreți să știți ? Acum patru veacuri și jumătate, Enrico Dandolo, dogele Veneției, un bătrân îndrăcit de șiret și de dibaci, a păcălit zeci de mii de cruciați. l-a întrebat: „Vreți să liberați locurile sfinte ? Foarte bine ! Dumnezeu deschide auritele porți ale raiului anume pentru voi... Dar, priviți, ce bogat e Bizanțul!... Vreți poate să mergeți spre Egipt ? Măreț ! Dumnezeu vă încunună cu nimb de martiri și sfinți, o, vitejii mei cruciați ! Dar, iată, vântul mână car a velele spre miazănoapte. Și cine stăpânește vântul, dacă nu însuși bunul Dumnezeu ? Porniți împotriva Bizanțului! Cu armele și bogățiile găsite acolo veți libera și Sfântul Mormânt, și Egiptul!... Iar proștii, așa cum a suflat vântul în pânzele caravelor venețiene, au cucerit și Zara, și Dalmația, și chiar Bizanțul. Ba l-au și stăpânit trei sferturi de veac. Cu numele. Că adevărații stăpâni au fost, de fapt, vene-țienii. Ei, ce zici ?”

— Strașnic acest Dandolo! se entuziasma Milescu.

— Așa sântei voi, grecii : vă dați în vânt după șireți.

— Nu-s grec; dar Dandolo tot îmi place.

— Aud că și acum, cu toate că sânt în război cu turcii, venețienii pătrund și iscodesc tot Țarigradul, spuse Gheorghe Ghița. Au cumpărat pe viziri, pe sultane. Duc război cu corăbiile și cu pungile.

— Se zbat ei, dar nu mai izbutesc nimica. Nu se mai întoarce vremea când venețiana Baffo era sultană valide, stăpâna imperiului turc. Nu !

Vorbirea lunecă apoi spre meșteșugul diplomației venețiene.

— însușirea de căpetenie a diplomaților venețieni este prefăcătoria. Un diplomat venețian întâi și'ntâi învață meșteșugul de a părea prieten. Rar oameni, și asta ● recunoaștem și noi, genovezii, care, în țara unde sânt trimiși să știe așa de bine, așa de dibaci, să se jăluie alături de cel în suferință și să se veselească alături de cel fericit. Și tot ce află, scriu în depeșe cu cheie către doge și către sfatul republicii. Până și în scrierea cu cheie vâra unele slove fără

rost, anume ca să încurce pe cei oare ar încerca să afle cuprinsul depeșelor.

Neculai Mălescu era numai urechi. Când pleacă neguțatorii genovezi, îl rugă pe capichehaia Gheorghe Ghica să cheme și vreun diplomat venețian, să afle dela acela meșteșugul soliilor și al diplomației. Că mult râvnea, ardea chiar să cunoască bine asemenea îndeletnicire.

8

La crășmele din Galata, Mălescu și cu slujitorul > ilui au găsi altădată un marinar din Genova. Era mărunțel, slab, vorbea repede, clipea des din ochi și se tânguia întruna că merge prost negoțul genovez, că stăpânii lui sărăcesc și că, în curând, va rămâne pieritor de foame. Cum începu să bea însă din vinul de Cipru dat de Mălescu, genovezul deveni vesel și-l năpădiră visurile de fericire.

— Piară stăpânii mei! Crape! Eu tot am să mă îmbogățesc. O să am noroc ca acel marinar englez care a găsit un boț de ambră. Nu știți?... Să vă spun : acum patru ani, o corabie engleză plutea pe-aproape de ostrovul Madagascar. Cum sta pe punte, un marinar zări ceva plutind pe valurile oceanului. Părea un burete mare, care se izbea de pereții corăbiei. întinse o plasă și-l pescui. Nu era burete, ci așa, ca un boț de ceară. II minună mirosul îmbătător. — Ehei, frate

— îi spuse cu jind un marinar mai bătrân — ți-a pus Dumnezeu mâna în cap. Ajungi bogat. Ai găsit cel mai mare bulgăre de ambră care sX.văzut până acum.

— Ei și ? Cine mi-1 cumpără ? — Sultanul turcilor ! Și-i povesti că sultanul se dă'n vânt după ambră. O frământă între degete și se'mbată de mirosul ei, sor- bindu-1 întruna. Ba o topește și'n cafea, ca să-i biciue simțurile și să i le stârneasă pentru

desfătări noi. Acolo, la Constantinopol, s'o măriți cu o bucată de aur de aceeași mărime.

A învelit marinarul bucata de ambră în mătasă deasă, să nu-i pălească mirosul, ci cât mai ațâțător să se păstreze. Și a debarcat ici, la Galata. A tras la

un han. A dat știre că are o bucată uriașă de ambră și a chemat pe turci s'o miroasă. Mai toți leșinau de plăcere și vroiau s'o cumpere. A auzit și sultanul. A trimis, în puterea nopții, și cu sila l-au adus pe marinar în Sarai. A ținut la preț englezul : 30.000 de piaștri. Și s'a ales bogat, pe toată viața... Auziți, pe toată viața ! De asta visez să găsesc un boț de ambră.

— Da, dar nu știi că sultanul Ibrahîm, cel iubitor de ambră, a murit de mâna călăului ?

— Da ? Mă bucur c'a crăpat un tiran și mă'ntristez c'am pierdut un mușteriu... Dacă oi vedea că nici așa nu merge, mă vând piraților englezi. Lovim trei galioane^{VI} spaniole. Le șterpelim aurul. Il împărțim cu mister Cromwell. Iar el ne pune în rândul bogătașilor din Londra și ne dă un scaun în parlament, în sfatul cel mare.

— Nu ne vine a crede...

— Cu toate astea, așa se întâmplă. Dacă ajung bogați și slăviți cei cari vând sclavi, de ce n'ar ajunge, tot așa de slăviți, și pirații ? Aceștia măcar nu fac negoț cu oamenii ; pentrucă doar atunci când potrivnicii le stau în cale, le trimit sufletele mai de vreme, în rai, la sânul lui Avram.

9

Căldură înăbușitoare. Pe ulițele înguste, cu lespezi de piatră roase de umbrel, oamenii cată umbra. La un colț, așezat pe un covoraș, cu șapte cărți unsuroase și terfelogite, un turc bătrân, cu glas răgușit, târăgănat și stins, vestește lumea că-i gata să găcească :

— ...despre război și despre călătorii, despre negustorii mănoase și despre fericire în viață... Găcesc în terfeloage și în elif...

VI Corăbii mari, de război

Și cu degete lungi, scheletice, vântură
cărțile și arată „elif“-ul, o scândurică neagră,
lucioasă, pe oare nimeni nu vede nimic, dar
el citește ursita ori cui. Dar n'apucă să
sfârșească vorba că, de după colț,

se năpusti o ceată de tineri ; călcară peste sculele de găcit, îi răsturnară pe bătrânul găcitor, îl făcură ghem și-l izbiră cu capul de zid. Trecură furtunoși mai departe.

— Allah — gemu turcul ștergându-și sângele de pe frunte — iar e răzmeriță în Țarigrad ?

Nu era de data asta răzmeriță în Țarigrad. Tinerii spudei dela școala de lângă Patriarhie alergau spre Atmeidan. Printre dânșii era și Milescu și un prieten nou, căpitanul Radu, omul Cantacuzinilor din Țara Românească, venit la Țarigrad cu treburi de negoț. Nu le păsa că striveau în picioare un biet om bătrân. Era vineri și vroiau să vadă pe tinerii turci cum se'n- trec în lupte de-a-călăre.

Atmeidartul, fostul Hipodrom al bizantinilor, gema de lume. Obeliscul uriaș din mijloc își strălucea marmora în soare, lăsând o umbră subțire. Chipurile smolite și nădușite ale privitorilor se'ndreptau spre capetele părților unde așteptau câte doisprezece călăreți, cu tot tarhatul de luptă pe ei. Caii fremătau și mușcau zăbăluțele. Călăreții își cercau sulile, cu ochii țintă spre potrivnicii din față.

În mulțime, un murmur ușor • apăru într'un foișor înalt eunucul care conducea întrecerea.

Ridică, sus, un steguleț albastru ; mulțimea încremeni. În tot Atrneidanul nu s'auzea nici musca. Răpe- zind stegulețul în jos, eunucul dezlănțui goana smintită a călăreților din amândouă capetele părții. Alergau atât de cumplit, împrôșcând nisip, că mulțimea, uimită, nici cu ochii nu-i putea urmări. Două valuri năprasnice ce s'apropiau... s'apropiau... Se izbiră. Scăpărare din sulii. În fuga cea mai viforoasă, călăreții loveau și se apărau cu dibăcie. Multe lănci se rupseră. Din foișorul

lui eunucul pâdea cu ochi ageri, și prin semne, cu stegulețul, scotea din întrecere pe cei loviți. Multimea când răcnea, îmbărbătând luptătorii, când se lăsa sugrumată de emoție. Numai ici-colo câte un deznădăjduit țipa sălbatic, îndemnând ori blăstămând. Trei luptători căzură jos, în picioarele cailor. Câțiva se retraseră, înfrânți. Patru aduseră spre mulțime, în aceeași goană nebună, sulilele capturate.

Le tremura încă inimile când tinerii spudei ieșiră din Atmeidan și porniră pe uliți cotite și strâmte, poticnindu-se în lespezi și în gropi, prin fața moscheei lui Soliman. Priviră chiparoșii și havuzurile din grădina moscheei, ascultară tânguirea muezinului din balconul minaretului :

— Allahu akbar ! (Allah e mare). Ashadu un ilaha ill Allah!... (Nu-i alt Dumnezeu afară de Allah). Și tânguirea asta îi însoți până ajunseră la İeni Kapu.

În seara aceea nu mai merșeră să învețe călăria pe maidanul de'dincolo de ziduri. Ci trecură podul peste Hrisokeras, la cârciumile din Galata. Acolo găseau totdeauna cel mai gustos pește prăjit, rumen și îmbibat cu mirodenii ; acolo aflau cel mai minunat vin grecesc. Și apoi, îndemnându-se cu paharele, li se muiau inimile și începeau să povestească despre alint de dragoste. Grigore Ghica își aminti ceva ce vruse să spună Milescului înainte de întrecerile din hipodrom :

— Știi, frate Neculai, că mâine în zori domnița Ruxanda pornește spre Iași ? O cheamă Vasile Vodă s'o mărite.

— S'o mărite ?! slobozi tânărul, din adânc tainic, suspin și mirare.

În seara aceea vinul de Falern a fost amar. Și Milescu l-a băut cu năduf și mânie.

Mai târziu apăru însă, pe sub ascuns, și

Sevastos Kimenitul. Venea mai mult ca iscoadă decât ca libov- nic de petreceri. Când îl văzu, Milescu simți în el o răskoală de nestăpânită mânie. 11 îndemnă să bea :

— Nu te prefacă ! Veselește-te cu noi... În fața fripturii și a vinului, uită și tu uscatele opreliști ale bisericii ! Bea ! Lasă dracului cumințenia.

— Rectorul e bătrân. A uitat ce-i binele. Dosithei calcă a patriarh; gustă desfătări numai pe ascuns, în taină mare. Noi n'avem asemenea râvniri și nici asemenea înclinări. Putem păși, măcar câtăva vreme, pe calea lui Epicur. El ne învață că plăcerea este cel mai de seamă dar al firii. Să nu ocolim, deci, decât ceea ce stingherește plăcerea, Bucuria, desfătarea. Și cine ne stingherește mai rău decât cinstitul rector ? Haideti să ne plimbăm pe țărmul Hrisokerasului, să trecem podul vechi și să ne uităm în grădinile cadânelor.

— Nicos, îl superi pe Dumnezeu... Teme-te de el !

— Dumnezeu e vinovat, Sevastos, că ne-a pus în cale atâtea ispite. Și pe de-asupra ne-a mai făcut și niște biete fapte slabe, ușor lunecoase spre brațele dulcele ispite. Și-apoi Epicur, dașcălul nostru din seara asta, socotește că teama de zei este o nenorocire, cea mai mare nenorocire pentru oameni ! Auzi, sărmanii oameni, să 6e teamă de zămislirea propriei lor închipuiri...

Înălță fruntea, își scutură pletele negre, răsuci capul oleacă spre stânga, parcă anume să i se vadă nasul drept, osebit de frumos, ca de statuie grecească, și îndemnă pe toți să bea. Băura și râseră tare. De departe s'auzea vuietul mării. Dinspre Brusa răsărea luna.

— Ce vreți mai frumos și m.ai bine? Când Epicur și ucenicul lui Diogene zic: „Cunoaște viața în tot adâncul și vraja ei“ acești filosofi

s'arată de o mie de ori mai înțelepți decât Aristotel și decât sfântul Vasile cel Mare.

— Te rugăm să nu te-atingi de Aristotel !

— Un slugoi ! II lăudați că s'a răsfățat în bogăție la curtea lui Filip ? Și-l ocăriți pe Diogene că sălăș- luia într'un butoi ? Dar Aristotel prânzea când îi plăcea lui Filip, pe când Diogene când poftea el singur.

Mulți bătură din palme și strigară :

— Așa-i, Nicos ! Ai dreptate !...

— Prieteni — desnădăjdui Sevastos — nu vă luați după Mileșcu. Parcă a căpiat în sara asta. Slăvește învățătura unui ateu...

— Dacă Epicur este ateu, atunci și tu, Sevastos, ești așijderea. Căci ce alta a făcut Epicur decât să doboare zeii, pe care tu însuți, în același glas cu părintele Dosithei, în fiecare clipă, cu fulgere și pucioasă îi osândești ?

— Nicos, dragă Nicos, ești un sofist.

— Și tu, un fățarnic ! Mult îți place traiul bun, dar nu cutezi a mărturisi fățiș. Te oprește prefăcătoria-ți, însușire atât de trebuitoare celor care vor s'a-jungă patriarhi !...

Petrecerea amenința să se schimbe în sfadă. Gri-gore Ghica și căpitanul Radu, care nu știau nimic nici despre filosofi, nici despre rector, sfătuiră să meargă la plimbare, cu bărcile pe Bosfor. Luară trei bărci, îi așezară pe toți înăuntru și, pe mare, ocoliră zidurile Tarigradului, până la Edicule. Luna poleia, feeric, orașul așezat în trepte, pe cele șapte coline. Spre miazănoapte se zăreau zidurile și turnurile Comnenilor. În dreapta, printre smochini și chiparoși, Saraiu. Alături, cupola uriașă dela sfânta Sofia, străjuită de patru minarete care, însoțindu-se cu cele șase ale mos-cheei lui Ahmed, păreau o oștire uriașă, de umbre, gata să ia cerul în șuliți. Panorama se deschidea, minunată și misterioasă, spre Galipoli, peste cetatea dela Edicule.

Ascultând clipocitul vâslelor, inima lui Milescu se ostoia de unele dureri : cu cine-o mărită Vasile Vodă pe domnița Ruxanda ? Taină... de bună samă cu un crai vestit. Eu... la dracu ! Mă lepăd.

Dar tinerețea-i nu se lăsa biruită. În inima-i se aprindeau alte simțiri noi. Râvnea să călătorească departe, departe, până la capătul lumii, să descopere insule și mări, să străbată ținuturi nestrăbătute... Ce i-a mânat pe Marco Polo, pe Columb, pe Magellan, să spargă zarea ? Și cât au îmbogățit ei pe oameni aducând viața nouă de dincolo de zare !... De ce mă sfădesc cu Sevastos ? E atât de mare lumea ! Și de frumoasă...

În zori, cu slujitorul Radu Marcu alături, Neculai Milescu privi din uliță cum trecea în

rădvan scump domnița Ruxanda. Și mult ar fi vrut să fie unul dintre însoțitori. În goană ar fi pornit, după rădvan, dacă n'ar fi știut că la Iași o aștepta un mire.

Sevastos Kimenitul nu și-a cruțat prietenul. A intrat în camera de chibzuință a cinstiului rector Cario- philis și i-a istorisit tot ce s'a întâmplat și tot ce s'a grăit, vorbă cu vorbă, la crâșma din Galata.

'Chemat în fața rectorului, Neculai Milescu n'a tăgăduit nimic. Ci, dimpotrivă, a îndrăznit:

— Eu nu învăț s'ajung călugăr, ci diplomat și călător vestit. Și un călător trebuie să-l cunoască și să fie prieten și cu Epicur. Că nu se știe ce țări și oameni întâlnește în cale.

— Cutezi a grăi astfel în fata mea ? întrebă rectorul, încruntând sprânceana. Dar Milescu zâmbi. Și zâmbetul îi înfrumuseță și mai tare chipul de efeb.

— Cutez pentrucă nu cred, cinstite rector... nu cred în ceea ce am spus aseară. Cred în ceea ce aud aici în școală. Cred în ceea ce luminata domniei-tale minte mă învață. Am vrut să cerc tăria de cuget a lui Sevastos. Și ie pot încredința că va fi un bun mitropolit... Și chiar un bun patriarh...

Rectorul rămase câteva clipe încremenit. Nu știa dacă din inimă grăește, dacă batjocoritor ori dacă-l lingusește. Veni totuși la Gheorghe Ghica să se tângue de purtarea ucenicului. Nici nu îndrăznea să spună că Neculai Milescu ar merita să fie dat afară din școală. Vasile Vodă trimitea bani grei Patriarhiei din Tarigrad. Și izgonirea lui Milescu din școală l-ar supăra pe voievodul Moldovei.

10

Acasă, Neculai Milescu l-a găsit pe Radu Marcu trist, opărit :

— Stăpâne — se spovedi el — hai în Moldova. Aseară, pe când domnia-ta te plimbai cu barca pe Bosfor, ici, aproape de İeni Kapu, am văzut cum ienicerii au luat în suliti și-au călcat în picioare sărăcimea care cerșea pâine. Nu poate să fie aici țara fericii, nu...

11

Intre 1650 și 1653 multe s'au întâmplat în țara Moldovei. Vasile Vodă și-a măritat cea de a doua fată, domnita Ruxanda, cu Timuș Hmielnițki. înrudirea cu

hațmanul cazacilor a sporit amarnic bănuielile turcilor asupra Moldovei. Gheorghe Ghica avea tot mai mult de lucru : cumpăra cugetele turcilor, ungea osiile, urzea intrigi împotriva lui Matei Basarab și a lui- Râckoczi. Și mai cu samă golea multe pungi de galbeni. Dar, deodată, se vesti că logofătul cel mare, Gheorghe Ștefan, cu ajutor dela unguri și dela munteni, s'a ridicat împotriva lui 'Visile Vodă și l-a alungat din scaun. De mult urmărea Gheorghe Ștefan s'ajtHjgă 'domn, să-și sporească averile și «ă se răzbune că-i necinștise casa nepoții cei destrăbălați ai iui Vodă. Începutul răzvrătirii logofătului a fost așa : Vasile Vodă l-a trimis cu solie în Transilvania. Acolo, cu sfatul multor boieri, marele logofăt a legat prietenie cu Ianos Kemeny și cu Gheorghe Râckoczi. Au făcut jurământ împreună să se sprijine totdeauna ; cât or avea o pâine s'o împartă între dânșii. Unii povesteau că odată, marele logofăt sta în divan, cu toiagul la gură, împovărat de gânduri. Văzându-l așa, un boier l-a întrebat: — Ce, îi zici din fluier, logofete ? Iar Gheorghe Ștefan a răspuns printr'o pildă: — Zic din fluier să mi se coboare caprele dela munte. Și nu mai vin... nu mai vin, bată-le pozna lor de capre... Abia acum acea pildă și-a dezvelit înțelesul adevărat. „Caprele" pe care le aștepta dela munte erau oștile din Transilvania.

INTRE CĂRȚI ȘI UNELTIRI
POLITICE

Pe dealurile Moldovei iarba se'ndesea ca peria, verde ; viorelele și brebeneii ridicau priviri albastre spre cerul blând al primăverii. Vișinii, cnăcieșii și prunii, ca niște gheme de harbotică albă, se înșirau în lungul drumurilor și punctau coastele dealurilor. Dinspre miazăzi soseau, pe sus, cârdurile de cocoare.

Tot dintr'acolo venea călare și tânărul Neculai Milescu, însoțit de slujitorul său. Până la București a călătorit împreună cu căpitanul Radu, în caravana lui de care cu marfă pentru Cantacuzini. Grăbea să afle ce se petrece în Moldova. S'a așezat domnie nouă ori s'a întors Vasile Vodă ?

La Milești, moș Nichifor nu-i spusese decât atât :

— Nu știu ce-i la Iași. Dar știu că domnii se părăuesc, iar pe noi săracii ne dor ciolanele... Oștile pradă săraca țară.

În apropiere de Iași, Neculai Milescu văzu urmările luptei dela Popricani, dată între oștile ungurești care-l sprijineau pe Gheorghe Ștefan și cazacii care-l ajutau pe Vasile Lupu. Se întâlneau cu multi unguri fugiți de pe câmpul de bătaie. Azvârleau armele și steagurile și fugeau risipiți câte zecedouăzeci spre muni și pustietăți de pădure. Din spate îi urmăreau cazacii. Și colo — la o margine de sat — ori dincolo — pe malul unui râu — lefegiii unguri ai lui Ke-meny, purtând straie din blană de lup, dar îndrăzneală de berbeci, erau prinși și uciși. În schimb, cazacii, dovedind uimitor curaj la război, se alegeau cu multă pradă : arme, îmbrăcăminte scumpă, cai și podoabe de preț. Tânărul

Milescu oprea calul la marginea vreunui hugeac ori urca, împreună cu Radu, în câte un cireș înflorit și, prin pașnic zumzet de albine, vedea cum se întăreau cazacii la pământ, cum săpau gropi și trăgeau de acolo cu mușchetele, lovind fără a putea să fie loviți. Și trei zile Milescu se ținu aproape de oștile ce purtau războiul. Îi mira mult curajul și îndrăzneala cazacilor, neobosiți la tăvăleala expedițiilor, măcar oă, atât cât dura războiul, nu mâncau decât pâine uscată și beau apă din vaduri, la rând cu caii. Întâlni sate arse, bătrâni, femei și copii uciși, vite furate strânse cârd, ca să fie trecute în Ardeal.

În apropiere de Iași se întâlni cu o ceată de oșteni și cu fratele său, Apostol. Grăbea să ajungă la curtea lui Vasile Lupu.

— La urma urmelor, e bine când demnii se bat folosind oști străine, spuse Apostol, după ce-și îmbrățișă fratele întâlnit pe neașteptate. Ne mai cruțăm zilele noastre.

— Da, pumnii sânt străini — tâlcui Radu Marcu — dar spinarea-i a noastră...

— Cum îi îngădui ? întrebă Apostol, în grecește.

— Întreabă-mă pe românește, că Radu a învățat grecește la Țarigrad. Și-i îngădui pentrucă ne-am împrietenit mâncând împreună pită străină.

După ce-i abătuse vântul spre domnie nouă, boierii grăbeau către Iași să se închine iar la picioarele lui Vasile Vodă. Doar teama, ispita și păcatul i-a împins să iasă în calea câinelui de logofăt, Gheorghe Ștefan, care sa răpezit eia un tâlhar spre scaunul domnesc ; dar că, în străfundul inimilor, statornică le-a rămas credința. Vasile Vodă, pufnea mânie în barbă, rotea priviri crunte și înghițea guliile minciunilor și pelinul prefăcătoriei. Ce era să facă ? Așa-s boierii; ticăloși și mișei.

Când Gavrilă Miiescu “și-a vestit prietenii despre sosirea feciorului dela Țarigrad, mulți s’au înghesuit în casa de pe ulița Herbinte, să-l vadă. Nădăjduiau, în sinea lor, să afle ceva despre gândurile turcilor privitoare la domnia Moldovei. Că boierii, la urma urmelor, dacă-și vor binele, tot după dairelele ^{VII} sulta

VII Instrumente muzicale turcești ; un fel de tobe mici, cu zurgălăi, în care se trate cu degetele.

nul'ui trebuie să joace. Iar Neculai vine din casa iui Gheorghe Ghica, capichehaia. Și-au încremenit boierii văzând frumusețea făpturii tânărului: înalt, chipeș, luminos la față, cu nasul drept, ochii negri, iscoditori și vii, cu barba și musteața abia înspicate, îmbrăcat în straie bogate.

Le-a povestit, de-a-valma, despre știința numerelor, despre etică, despre cei mai mari și mai vestiți împărați care fost-au în lume, despre uneltirile diplo- maților venețieni, despre revoluția din Anglia și despre uciderea lui Carol Stuart, despre antihrist și despre proorocirile lui Daniel, despre luptele din Atmei- dan și despre multe lucruri care nu s'au mai auzit pe aici și care uimesc ori fac măciucă părul nepricepu- ților boieri dela Moldova. Întrebările boierilor : dacă l-a văzut pe sultan, dacă în bazare se găsesc blănuri de samur, ieftine, dacă vizirii au două sau trei tuiuri... și altele ca acestea, îl scoaseră pe Neculai Milescu din răbdări. Începu să dea răspunsuri în doi peri, în bătaie de joc.

— Și la Patriarhie ai cântat în strană ?
întrebă o barbă sură.

— Nu! N'am cântat!

— Ei, ce frumos am cântat eu, în strană, la Trei Sfetitele, mulțămind lui Dumnezeu că l-a adus înapoi domn pe Vasile Vodă și că țăranii nu mi-au spart hambarele. Că zău, mă temeam...

Neculai Milescu râse cu gura: mare. A întrebat boierul cu barba sură de ce râde. Iar Milescu, văzându-l supărat, îi răspunse cu o poveste auzită la Nichifor Bfeah, prisăcarul.

— Cică o muiere, cam proastă, plângea ori de câte ori îl auzea pe popă cântând. Într'o zi, popa i-a spus : — Mă bucur, femeie, că glasul meu îți place așa de mult și te înalță ta ceruri, făcându-te să lepezi lacrimi de bucurie. — Nu — a suspinat proasta — nu mă buour, ci mi-i jele. Că am avut, la zilele mele,

un măgar, cu care-mi câștigam pâinea. Și mi-a murit. Iar glasul sfinției tale îmi aduce aminte de glasul măgarului. meu, săracul ! Și de aceea lăcrămez... Și-apoi tot lașul știe—urmă tânărul Milescu, pe nerăsuflăte ■— că domnia-ta ai mormăit și la molifta făcută în biserica Sfântului Neculai în cinstea lui Gheorghe Ștefan, logofătul cel hain...

Unii au cercat a râde. Dar cele mai multe bărbi s'au zbârlit de mânie, ca spinarea motanilor călești pe coadă.

Nm, nu-i plăceau Milescului boierii ddn Iași. Parcă atunci când a plecat nu erau așa de înapoiați, de ruginiți. De aceea anume, și mai mult decât cu vorbele, Neculai Milescu a căutat să uimească prin fapte. S'a alăturat zurbagiilor, nepoți ai lui Vasile Vodă, care, după spaima trasă prin hainirea logofătului Gheorghe Ștefan, acum se dezlănțuiseră și mai și. Nedespărțita treime într-o blăstămăție și desmăț, nepoții lui Vodă l-au dezamăgit, însă, repede pe Milescu, prin grosolănia și nerușinarea lor. De aceea, aflând dela frațesu, Apostol, că doisprezece oameni din Milești au fugit spre Ardeal, a gonit până a ucis doi cai. I-a prins aproape de Roman și i-a dat la moșja nouă din Brănești, în paza isprăvniceilor.

3

Apoi s'a abătut pe la mănăstirea Tazlău. Sorbea cu privirea frumusețea sălbatică a Bistriței și a munților. Asculta foșnetul măreț, veșnic al pădurii cățarate pe spinări de munți.

Pe Tazlău urmărea saltul săgetat al păstrăvilor. Și se simțea cumințit în fața mănăstirii cu zid tare, dela Ștefan Vodă, ca o cetate a sihăstriei. Starețul, ca un castelan, îl primi pe tânărul Milescu cu deosebită cinste,

bucuros că-i calcă pragul un „spudeu**
țărigră- dean. Fusesse la Athos starețul în
tinerețe și vorbea grecește. Se minuna de
bogată învățătură a tânărului și mai bine de o
zi au sfătuit împreună, în pridvorul chiliei,
deasupra trapezei, gustând păstrăvi prăjiți și
vin dela Odobești, vechi de un sfert de veac.
A doua zi, Milescu îi uimi pe călugări cu
iscusița la călărie: sări peste pârâu,
galopând, sări peste garduri nalte. Călugării
i-au dat să-i îngrijească armăsarul un

țigan rob, și el meșter călăreț și foarte iubitor de cal. Se numea Pătru și avea douăzeci și trei de ani. Călărea pe păr și, din galop, sălta în picioare pe crupa, apoi se încolăcea după grumazul calului. Călugării se desfătau privindu-l. Și ena îndrăgostit Pătru de o roabă, Mărgărita. Dar nu de mult călugării vându- seră acea roabă unui boier din Țara Românească. Fiind prea frumoasă, Mărgărita era primejdioasă pentru mănăstire. Se tăiau călugării pentru ea. Nici lui Pătru nu-i îngăduiau să se însoare. Ziceau că dacă se rrsoară își pierde sprinteneala și agerimea. Pe Mi- lescu l-a usturat la inimă povestea țiganului. De două ori ceroase Pătru să fugă, dar l-au prins și l-au adus înapoi, rob al mănăstirii. L-au ținut mult în obezi. De acolo cânta robul tare să-l audă și starețul : „Măi stăpâne, măi stăpâne, nu-ți tot bate joc de mine, c'a veni vara ca mâine și te-oi prinde'n lunca mare, să-ti fac divan pe spinare..

Milescu se gândi să-l scape; să-l trimită căpitanului Radu, în Țara Românească. L-ia dus chiar el, până la Buzău, ca să nu-l prindă iar călugării. Apoi i-a lăsat cu pitac scris către căpitanul Radu : „Îți trimit un rob țigan, Pătru, pentru cei douăzeci și cinci de galbeni ce-i am datorie la domnia-ta. Rogu-te să-i găsești logodnica, roaba Mărgărita, și să fie împreună, pe viață. Amin. Și altminleri să nu faci...

A făcut isprava asta cu nepăsare, fată de rânduiala obișnuită, ba chiar cu oarecare dispreț față de călugării care-l primiseră cu cinste.

Clocotind de mânie, starețul dela Tazlău s'a jeluit repede la domnie. După ce a răs cu mare poftă de asemenea ispravă, Vasile Vodă a poruncit lui Gavrilă, hatmanul și pârcălabul de Suceava, să cerceteze pricina. L-a chemat pe Neculai Milescu :

— Tinere, dacă ești așa de învățat, cunoști

Pravila împărătească ?

— Cunosce. La pontul 116 statornicește-că acel care vinde robul altuia, și este boier, să fie băgat în ocnă, iar dacă este slugă, adică om de jos, mai întâi să fie purtat târîș de cozile cailor și apoi să fie spânzurat.

— Așa dar, ocna !

— Da, Ocna. Dar ce-am făcut eu nu-i nimica, în cumpănă cu blăstămățiile pe care le faci domnia-ta, hatmane, și-apoi le acoperi cu barba-ți stufoasă și bătrână...

Hatmanul a clipit nedumerit și a hihii't, ca un nechez, hurducându-și pântecul și hangerul cu mănunchi de aur și sîdef, împlântat în brâu. Gîndea : „îndrăcit mînzoc !” ... Dar repede își aminti că-i hatman și se zborși : „Mă'nfruntă unul cu caș la gură ?”

— Și nici la ocnă n'o să-mi fie urît; că va trebui să merg odată cu feciorii domniei tale, dacă, bine înțeles, nu-i osîndești la spânzurătoare pentru blăstămățiile pe care le faci, urmă el în grecește, nelăsându-l pe hatman să-l înfrunte și desumflându-i mânia.

— Știi ce ? Să scoți robul dela căpitanul Radu și să-i înapoiezi mănăstirii.

— Nu mai pot. L-am trimis la țigancă lui, că era logodit... O faptă omenească și creștinească... Chiar starețul știa asta.

— Atunci plătește călugărilor prețul robului... grăi din ce în ce mai moale hatmanul Gavîlă. Și să tăcem...

— Nu plătesc nimic. Că în fapt, n'am vîndut robul, ci l-am făcut slobod și danie.

N'a avut încotro, hatmanul. Iar lui Vasile Vodă i-a spus că, la urma urmelor, chiar dacă de diata asta s'a întrecut cu măsura, tânărul Milescu știe prea bine din cărți și din filosofi și chiar din părinții bisericești, ca să mai și îplinească tot ce știe.

Dar, mirate, bătrânele bărbi boierești din Iași se cârjoiau și, furioase, se zbârleau ca

ariçiul : cum se'mpacă zurbava cu învățătura ? Ce tinerel neînțeleș și desmățat ! Joacă armășarul în buestru ca un pehlivan din Sarai și citește din cărți mai ceva ca Vlădica Varlaam. Mare istorie !

Trecând prin iași, tocmai în aceiașLa vrenre patriarhul Macarie dela Alexandria, lui Neculai Mileșcu i s'a încredințat slujba de cinste de a fi tălmaci între vlădici. Vasile Vodă l-a rugat pe patriarh să facă o mo-

liftă pentru zdrobirea potrivnicului logofăt **Gheorghe** Ștefan, carele, după ce a mâncat pita celei mai înalte slujbe din divan, s'a ridicat ca un proclat să răstoarne domnia. Macarie patriarh i-a împlinit rugămintea. **Și**, pentru galbeni sunători, i-a mai dat lui Vodă și o samă de moaște, să-l ajute în luptă și întru împlinirea vrerilor. Intr'o cutie rotundă **din** abanos **de** India, săpată cu măiestrie, i-a înfățișat pe culcuș **de** bumbac moale și acoperite cu brocart o frântură **din** calul Sfântului Dumitru, puțin sânge dela **Sfântul** Gheorghe, câteva fire din părul mucenicii **Anastasia** oare mântue de farmece, un deget al mamei Sfântului mucenic Eustatie, niște bucățele de piatră de pe **Sfântul** Mormânt și două țandărele din lemnul crucii **pe** care a fost răstignit Hristos. Vasile Vodă a pus **cutia** într'un saculeț de tafta purpurie, legându-l **cu** șnur de mătăasă albastră. Și anume arăta boierilor :

— Am cu mine moaștele sfinților șutași. Cu asemenea talismane câștig orice război.

Era nedumerit Milescu de ce un om **ca** Vasile **Vodă**, altminteri atât de deștept, acum se'ncrede așa **de** mult în niște moaște, pe care Macarie patriarh le-ar fi vândut și lui Gheorghe Ștefan, dacă ar fi fost în Iași și i-ar fi plătit.

A înclinat spre vorba pârcălabului Ștefan, om **gârbov** și cuouiat, dar înțelept **cum** nu **se** află **doi** în **Moldova**. Zicea pârcălabul :

— Moaștele trag spre mormânt, nu spre domnie cu fapte vitejești. Vasile Vodă râvnește mai sus decât îl țin puterile și banii. El nu vrea să știe că omul cel mai aproape de cădere este cel ce s'a urcat prea sus. Bine zice norodul că vodă-i nesățul și numai pământul va să-i astupe, să-i astâmpere lăcomia. *

In adevăr, după ce î-a alungat pe Gheorghe Ștefan, Vasile Lupu, ajutat de Timuș, ginerele său, a purces împotriva lui Matei Basarab. In Iași, nepoții și rudele lui Vodă întetiră și mai mult jaful și desmățut.

U

Dar, mai repede decât se aștepta oricine, Vasile Vodă se întoarse din Țara Românească înfrânt, la Finta. Nu mai avea oști. Cu Timuș se sfădise. Moaștele date de patriarhul Macarie nu-i folosiseră decât **ce** să-i sporească trufia deșartă. Cu toate că în Moldova începură murmure și șovăieli, rudele lui vodă nu-și schimbau viața. Strigau :

— Și dacă am pierdut războiul 1 Domnia stă neclintită la Poartă. Ne apăra capichehiaia Gheorghe Ghica. Nici nu ne pasă !

Dar îndată, la începutul lui Iulie, se vesti că Gheorghe Ștefan a intrat pe la Focșani cu oști dela Matei Vodă, și-a pus tabăra la moșia lui dela Răcăciuni. Veniră și oști multe din Ardeal, dela Răckoczi. Întâmpi-nându-1, Vasile Lupu fu înfrânt la Sâroa. Nici nu se mai opri la Iași. Ci, trimitându-și familia la Suceava, alergă la socru-său, la Bogdan Hmielnițki.

Ca o furtună a venit Timuș cu cazacii lui să scoată familia lui Vasile Vodă din Suceava. Boierimea aștepta, cu sufletul la gură. Puțini erau acei care luaseră arma și luptau de o parte sau alta. Pentru dâșii luptau lefegii. Boierii plăteau și tremurau, cu porțile ferecate. Oștile lui Kemeny și Gheorghe Ștefan, având mare ură împotriva cazacilor din pățania de astă vară, goniră furioase și repede înconjurară Suceava. Și începură acolo o luptă pe viață și pe moarte.

Simțind că Neculai e gata să intre în luptă alături **de** Vasile Vodă, Gavrilă Milescu crezu că-i mai bine să-l trimită iară la Țarigrad. Măcar pân'o trece vipia mâniilor și până s'o alege care pe care. Plecând din Iași, chipeșul tânăr purta cărți dela unii boieri către capichehaia Gheorghe Ghioa, să se țin[^] tare și să dea ori cât ca Vlăsile Vodă să se întoarcă a treia oară cu domnia. Socoteau bine boierii că, în ciuda înfrângerii sau biruinții pe câmpul de luptă, domnia va fi a aceluia ai cărui bani vor ajunge întâi la Țarigrad. și vor lucra mai de sârg. A trecut Milescu cu slujitorul lui, Radu, în goană pe la Galați, Medgidia, pe la Vama și prin Egri Kapri, a intrat în cetate, trăgând de-a-drep- tul la Bogdăin Sarai. S'a speriat capichehaia Gheorghe Ghica și, vărsând lacrimi, tremurând, a pregătit pungile pentru vizir și sultan.

— Of, of, of!... Cum nu înțelege acest Vasile Vodă că nu-i făcut pentru războiul cu sabia, ci doar pentru cel cu pungile ? Ginere cazac i-a trebuit 1 Cine are **fete** frumoase, are și belele urâte...

Vizirii primeau pungile și clătinau turbanele

:

— Vasile-bei și-a cam mâncat lefteria... Dar și logofătul e un ghiaur ticălos care cutează a-și arăta colții spre noi.

Gheorghe Ghica înțelese că turcii cei mari vor s'aș- tepte să vadă cât dă și Gheorghe Ștefan. Pe urmă, or vedea.

Veniră vești dela Iași : toți moldovenii s'au cutremurat de vitejia cazacilor. Cu toate că acolo, în cetate la Suceava, le-a lipsit și pulberea și hrana, cazacii n'au îndărăptat, ci vitejește l-au înfruntat pe dușman. Că să nu piară de foame, au mâncat nu numai rădăcini de buruieni, ci și pieile cailor morți. Și-au fiert și mâncat până și opincile. Că nu era cetatea pregătită de război nici cu merinde, nici cu pulbere. Vasile Vodă strângea doar aur, cu

toate că făcea și războaie. Toți se mirau de tăria, credința și dragostea cazacilor pentru conducătorul lor Timuș. Dar, rănit în luptă, Timuș a pierit în brațele frumoasei Ruxanda. Câtăva vreme ea a tănuit moartea soțului viteaz și iubit, nădăjduind că va veni Vasile Vodă cu socrul. Bogdan Hmielnițki, s'o mântue din primejdie.

Dar până la urmă, cetatea a trebuit să se închine. Gheorghe Ștefan a pus mâna pe multe averi și pe familia lui Vasile Lupu. Și a pornit asupra ei cumplită răzbunare.

La Țarigrad, vizirii luau banii dela Gheorghe Ghica pentru Vasile Lupu, dar îl învinuiau că apără pe un răzvrătit, un turburător al țărilor dela Dunăre. Înrudirea cu polonii și cazacfi i-a știrbit încrederea de oare se bucura-în. fața sultanului.

— Vasile-beiul, după pilda acelui ghiaur Mihai

Vodă, a vrut să stăpânească două țări. Și asemenea treabă, mai ales, nu ne place nouă. Afară de asta, s'a încuscrit cu Ieșit și oazacii, urzitori ai războiului împotriva noastră...

Tocmai în acea vreme o corabie tătărească îl aducea **pe** Vasile Vodă la Istambul. Dar nu-1 coborî în palatul **dela** Kuru^Cișme, ci, din porunca sultanului, îl lepădă **la** Edicule, sub pază. Pătrunseseră în Sarai cei șaiszeci de mii de taleri ai lui Gheorghe Ștefan. Înțelegând că le-ap picat în palmă vaci grase de muls, turcii, ca să zicem' așa, le-au așezat la staul : una la țara Moldovei, **alta la** Edicule. Făgăduia noul domn darnic să fie; iar fostul domn jupuisese destul de pe țară, avea bani, **aur** și vizirii socoteau că trebuie jupuit, la rându-i. Că turcii cei mari s'ațin la schimbarea domniei ca tăunii toamna la urdinișul știubeiului : iau și dela cel care pleacă și dela cel care vine.

Popirea lui Vasile Vodă la Edicule însemna pentru capicheliaia noi și noi pungi de bani. Plătea Gheorghe Gnioa și nu dobânda nicio făgăduială. Deocamdată, Vasile Lupu rămânea s'asculte mugetul Mării de Marmara, la temelia zidurilor dela Edicule, ori să privească albastrul cerului spre Poarta de Aur, cu amar să se jăluie de soarta familiei oropsite, să suspine după dulcea stăpânire a Moldovei și să cugete ce lunecos e norocul. Blăstăma zidurile groase și crenelaft și turnurile'n opt laturi zidite de Mahomed sultan Fatih, că-1 despărteau de doamnă, și de fecior, și de tot binele'n care huzurise. Se mângâia doar cu gândul că mai are încă multă avere și până la urmă banii vor fi mai tari decât armele și decât viclenia omenească. Se sfătuia cu niște căpetenii venețiene, prinse în războiul pentru Creta și închise tot aici la Edicule, până s'or răscumpăra ; se sfătuia să aștepte să fie cât mai harnic Gheorghe Ghica, în războiul pungilor.

Neculai Milescu învăța iară la școala cea'mare de pe lângă Patriarhie. Adâncea și mai bine pe Aristotel, pe Herodot ori pe Plutarh. Dezbătea iară încâlcite pro

bleme de teologie. Dar mai tales afla cum se Țes intrigile și mișeliile în Țarigrad. Se ducea des să-l vadă pe Vasile Lupu la Edicule. Mereu întreba prizonierul:

— Aflat-ai ceva despre doamna mea ? Despre mult doritul meu fiu ?

Când îi spuse că Gheorghe Ghica a plecat în Moldova, chip să-și mântue feciorul din mâinile lui Gheorghe Ștefan, Vasile Vodă se învineți, ochii i se bulbucară ce de broscoi călcat pe șale și răcni, detunând zidurile dela Edicule :

— Nemernicul! Javră bătrână! M'a vândut... da, m'a vândut!... Eu l-am tras la curte, că umbla doar cu ticăloasă neguțatorie de mărunțișuri. L-am făcut vornic și capichehaie și i-am încredințat zodia mea, aici, la Țarigrad. Cu banii mei s'a îmbogățit! Și-acum... acum se gudură câinele, pe lângă logofătul Gheorghe Ștefan. Bine că n'ai rămas în Iași, să te spurci și tu, fătul meu, de necinștea și mișelia oamenilor...

Când îi aduse vestea că Gheorghe Ștefan a tăiat capul paharnicilor Ștefăniță și Alexandru și al lui Enache comisul, Vasile Vodă lepădă lacrimi amare pentru acești nepoți necugetați, zurbagii și destrăbalați :

— Când eram domn, boierii mă linguseau chiar pentru ticăloșiile nepoților... Acum le pun capul sub satâr...

Gândea mereu la mărirea, strălucirea și binele în oare s'a lăfăit până în ceasul când s'a ridicat „puiul de cățeă", Gheorghe Ștefan. Milescu îi aduse știrea că „uzurpatorul" a vrut să-și bată joc de Ecaterina doamna, chip să plătească batjocura săvârșită de Gheorghe hatmanul asupra casei sale, când i-a necinstit jupâneasa. Dar mândra circaziană nu s'a înfricoșat, ci l-a înfruntat cu îndrăzneală, l-a suduit și l-a făcut „dulău fără obraz". Neavând încotro, Gheorghe Ștefan l-a crestat doar oleacă pe Ștefăniță Lupu la nas, ca să fie însemnat și să nu mai poată domni.

Auzind asemenea ticăloșii, Vasile Lupu se

zvârcoli ca un leu în cușcă, urlându-și furia până când leșină.

'După câteva zile, ca să-și mai îndulcească inima, Vasile Lupu îl rugă pe Milescu să-i aducă niște gâcitori și cititori în stele. După ce-și primiră plata,

a

aceștia îi proorociră multe zile fericite într-o domnia Moldovei.

— Logofătul nu se va putea tine. Nu! Un neguțator dela Iași, după ce mi-a povestit despre suferințele familiei mele închisă la Buciu-lești, pe Bistrița, a mai adăugat că dulăul fără obraz a sărăcit de tot. Curând n'o să aibă cu ce hrăni oștile pe care i le-a lăsat Kemeny Ianos. Ii trebuie pâine, carne și vin pentru oameni, fân și ovăz pentru cai. Doamne, atotputernic, mare și bun, îndură-te și dă asupra Moldovei foamete, lăcuste, pârjol, năvală și jaf de tătari, dă s'ajungă lupul colțat mai repede la fundul sacului... Bogdan Hmielnițki nu mă lasă. A, dacă-i ceream lui sprijin și nu... Dar. am trimis oamenii mei la cazaci. Cum i-ar bate pe poloni, trec să-mi mântue casa... Dreg ei lucrurile ! Ai auzit cum a murit Timuș ? Odată om !

Curând însă află că Bogdan Hmielnițki, trădat de tătari, a fost înfrânt de poloni la Ivanet, pe Nistru. După asta a adunat căzăcimea, și-a spus : „Recunoaștem stăpân pe țarul Alexei Mihailovici dela **Moscova**. N'am putea găsi un sprijin mai bun decât mâna-i împărătească. Cine nu-i de părerea noastră, să plece unde pofteste: calea e slobodă !” Căză- cimea a primit sfatul lui Bogdan. Iar în Mai 1654, **țarul** Alexei Mihailovici **a** declarat că pornește și **el** război împotriva trufașilor pani polonezi.

— Și eu zac închis la Edicule... gemenă Vasile Lupu. **Iar** hapsânii viziri mă storc de bani, mă storc **I** Doamne, ți-am zidit biserici și'n aur ți le-am poleit. Unde ești, de nu mă vezi ?

8

Vizitându-I pe Vasile Lupu, Neculai Milescu s'a împrietenit cu venețienii închiși la Edicule. Ii admira ce iscusiți erau la sfaturi

pentru Vasile Lupu: să nu se lase, să folosească banii și vicleșugurile diplomatice, urzeala și mituirea, pân' o răzbi. Îi ocărau într'un glas cu Lupu pe trădătorul Gheorghe Ghica și istoriseau cum lucrează diplomații venețieni. Povesteau despre instrucțiunile pe care Sfatul republicii Veneția le dă solilor. Ce lucru anume să urmărească și cum să vorbească un ambasador oa să afle tot ce dorește, ca să-și atingă scopul vizitei în țara străină.

— Un ambasador Venetian trebuie să vorbească frumos, cu iscusință, într'un stil ales, să răsucească mințea și planurile potrivnicului. El trebuie să știe a folosi în vorbire numai cuvinte obișnuite — *verbis tamen generalis* — care nu îndatorează pe nimeni, dar farmecă și prind potrivnicul în lat. Ș>> cu ^{ne}simfita silă, îl împing să mărturisească sau să făptuiască tot ce vrea Veneția. Noi, venetienii, ne călăuzim după învățătura lui Niccolo Machiavelli. El zice: „Dacă ești trimis ambasador, trebuie să fii vulpe ca să-l cunoști pe șarpe și să fii leu ca să-l dobori pe lup.” Mai mult cu diplomația am izbutit să-i batem pe turci și să-i silim a ridica asediul Candiei, fără să ne îndatorăm altor puteri, pentru victoria noastră.

Pe venefieni însă începea să-i cam încurce diplomația cea nouă a lui Cromwell, care cârmuia Anglia cu „neguțătorii și băcanii” lui. Oamenii lui Cromwell răsturnau planurile și urzelile tainice ale venetienilor, pentru că erau neobișnuit de fățiși, de îndrăzneți. Și ca să pilduiască, venetienii nu povesteau din întâmplările lor, ci dintr'ale altora. Astfel povesteau despre ambasadorul Franței la Londra care s'a folosit de toată școala lui diplomatică, de toată istefimea lui, ca să-l înduplece pe Cromwell a îngădui în Anglia iarăși negof slobod cu vinuri franțuzești. Dar după'ce l-a lăsat să-și cheltuiască tot talentul retoricesc și diplomaticesc, l-a lovit fățiș: „Adăpostiți în țara voastră pe foștii noștri

regi, pe Stuarti, asasinii poporului. Și credeai că n'o să putem trăi fără rege... Și, iată, trăim. O să trăim deci și fără vinuri franțuzești"...

Mult era dornic și-i plăcea lui Miclescu când afla asemenea lucruri. Își ascutea urechile ori de câte ori venetienii istoriseau, cu amănunte, despre ceremonialul primirii solilor la curțile regilor și împăraților. Dacă un ambasador este trimis, de pildă, ta papa

Romei, este obligat, de orice credință a fi, să facă trei plecăciuni adânci și să sărute papucul pontifului. Solul trebuie întâi și întâi să țină rangul soliei. Un ambasador englez trimis la regele Franței nu s'ia clintit dela hotar până când nu l-a întâmpinat un prinț, călăuzindu-l spre Paris. Așa-i datina.

— Cum nu se mai potrivesc uneori datinele, dintr'un veac într'altul ori dintr'o țară în alta... se miră Milescu. Dela pârcălabul Ștefan știu că, la noi la Iași, în vremea lui Alexandru Vodă Lăpușneanu, solii așteptau ceasuri întregi, în drum, în fața curții domnești, în frig și în ploaie. Ga hnană, Vodă le trimitea boi întregi, diar le cerea pielea înapoi, pentrucă Lăpușneanu făcea negoț cu piei și cu porci.

Gândind asupra luptei diplomatice și discutând aceste lucruri cu Dositheii, cu care acum era tot mai mult prieten, Milescu înțelese și mai bine spusele neguțătorilor venețieni : venețienii au introdus în diplomatie acel duh al tainei, al bănuielii, al fățarniciei.

— Dar noi, grecii, trebuind să luptăm cu otomanii și altă armă decât iscusința neavând, ajuns-am să-i în. trecem pe venețieni întru țesătura intrigilor. Noi știm **că**, la urma urmelor, cel mai bun diplomat este punga **cu** bani. Ambasadorii se lasă adesea cumpărați și fac voia celui care dă mai mult. Îmi povestea un bătrân dragoman că, în timpul lui Carol I Stuartul, mulți dintre miniștrii Angliei erau mituiți de regele Spaniei. Carol nu numai că nu se supăra pentru asta, ci zicea : „îmi pare rău că nu-l siliți pe spaniol să plătească de zece ori mai mult, ca să-i rămână tot mai puțini bani pentru războiul împotriva noastră...**

Unii îi numesc «pe diplomați „prea cinstitele iscoade**». Dar ca să poată pătrunde în toate tainele unei împărății, diplomații au nevoie de bani. De aceea s'au rânduie, în multe țări, visterii tainice anume pentru a

cumpăra cugetele solilor — gingașă
neguțatorie și - scumpă marfă...

— Într'adevăr, scumpă ! suspina Vasile
Lupu. Tinere Milescu, văd că mă cruți și nu-
mi spui că Gheorghe Ghica și-a găsit feciorul,
prietenul tău, l-a găsit teafăr și nevătămat. De
aceea l-a și însurat cu o **nepoată a dulăului**
fără obraz. L-a făcut, chiar postelnic I...
Ah, că nu i-am sucit gâtul cu aceste mâini ale
mele L.

Venețienii îl mângâiau cu pilde din istoria
republicii lor. Fost-au și acolo destui
ambasadori ticăloși.

— Solii, când se învechesc ori devin prea
limbuți, prea mincinoși, prea încrezuți, trebuie
să dispară. La noi, la Veneția — în lagune,
noaptea, de pe Puntea Suspinelor. La Paris —
în Sena. La Londra — în Ta- misa. Aici — în
Bosfor. Peștii și rechinii nu fac spionaj
diplomatic. Nu, nu-i meserie ușoară solia.
Unii izbândesc, ca la Țarigrad, dăruind mai
marilor diamante și aur. Alții, fiind frumoși și
dânduind muierile sfetnicilor, ca la Paris. Alții,
pricepându-se să pornească băuturi și
mâncări întocmai pe gustul stăpânilor,, ca în
Spania. Adică după meteahna și patima
fiecărui domn ori împărat. Dar mai cu samă
un ambasador trebuie să fie sclipitor de
deștept, uimitor de dibaci, ca zvârluga de
mlădios. Să știe a ieși din orice încurcătură.
Și, ieșind, să încurce el pe alții, născocind
urzelile cele mai îndrăznețe, mai neașteptate,
mai c'e necrezut.

9

Spre deosebire de alți greci bogați care
socoteau țările române doar o țară de
negoț și le disprețuiau, Dosithei ca și Gavril
Vlasie priveau spre aceste țări ca spre-un loc
de apărare și de însemnat ajutor al bisericii
ortodoxe din Țarigrad. De aceea și prietenia
lor pentru Milescu și pentru alți români.

Amândoi îl îndemnau pe Neculai Milescu și-l povățuiau că, acum după ce **a** sfârșit școala cea mare*din Țarigrad, să nu-și lege soarta de Vasile Lupu. Să vadă țara care-i veșnică, nu stăpânul care-i vremelnice și pieritor. A fost foarte bun, Vasile Lupu când a fost puternic, acum... Il îndemnau să plece în Moldove să lucreze pentru talmăcirea cărților religioase, să ajute norodul a se lumina, ca să poată și mai bine lupta, ia vremea potrivită împotriva stăpânirii otomane.

ZZ

În inima lui Milesou începu o aprigă luptă :
ce să facă ? Să stea ? Să plece ?

Tocmai acum îl cunoscuse pe Șerban Cantacuzino, tânăr boier, muntean, venit de curând în Țarigrad cu treburi neguțătorești și politicești. Se împrietenise repede cu el. Șerbian vorbea tare, răstit, își bulbuca ochii mari, ca de bou și, mai ales, își rotea pe uliți făptu- ra-i uriașă, băgând spaima în turci. Și el îl povățuia : „Știi adânc din cărți. Ajuns-ai învățat. Ce să mai faci aici ? Doar să te bați pe uliți cu ienicerii, cum mă bat eu, după ce mă îmbăt... Hai în țara noastră : tu la Iași, eu la București. Acolo putem strânge averi, putem ajuta cultura. Și mai cu samă putem rânduî lupte împotriva ticăloasei stăpâniri otomane. Că niște ieniceri se pregătesc iară să lovească creștinătatea. Cine stă în Țarigrad, înșamnă că-i ajută pe turci. Pleacă în Moldova ! Nu-ți lega soarta de-o rămășiță de om ca Vasile Lupu. Vezi-ți de steaua ta !”

Și iată că, în primăvara anului 1655, Gavrilă Milescu și-a chemat feciorul în Moldova. Asta a fost pentru Neculai Milescu ca o izbăvire. Ii părea bine că pleacă din Țarigrad. Nici nu vroia să mai vadă **pe** Vasile Lupu. Că, după o vorbă a lui Radu Marcu, Vasile Lupu sămăna tot mai mult cu ziua de ieri.

10

Văzând Gheorghe Ștefan Vodă priceperea lui Neculai Milescu de a vorbi și scrie grecește și latinește, hotărî să-l ia la curte și să-l facă, deocamdată, grămatic. Mai ales că el, ca d<wnn, ținea să dea grabnic și amănunțit răspuns tuturor scrisorilor și avea mare grijă pentru solii, urmărind să lege prietenii și alianțe tainice împotriva stăpânirii otomane. Cinstea și-i dăruia cu moșii pe toți

cei care-1 slujeau, ca să și-i facă și mai credincioși. Știa el bine, de mult, că a boierilor credință în moșii și sate se măsoară.

Ca grămatic în cancelaria domnească, Neculai Milescu avu prilejul să cunoască mai bine pe boierii **moldoveni** și să urmeze a-și bate joc de cei caraghioși or' cu metehne. Asta-i plăcea mult și lui Gheorghe Ștefan, mai ales atunci când râdea de neprietenii lui. Odată, la o petrecere, tânărul Miron Costin, întors și el dela școala înaltă dela Bar, căuta să arate lui vodă că Toma Cantacuzino este un boier deștept, destoinic foarte, cum nu se mai află în Moldova.

— Da, Miroane — surâse Milescu — l-am văzut la Trei Ierarhi, când eram școlar la Iași. Se închina. Pornea smerita-i dreaptă să'nceapă semnul crucii. Dar nu nimerea în numele tatălui, ci se lovea în ochiul stâng. Durerea îl înfură. Furia îl împingea să stupească. Și stupea chiar icoana din față...

Vodă și toți cei de față râseră hurducându-și bărbile și burțile. Dar, deodată, domnul își dădu sama că-i vorba de cele sfinte,^s se opri scârțâind :

— Hm 1... hm I... făcu el desumflându-și bărdăha- nul și privindu-1 pe sub sprâncenele sure muștrător. Doamne... Doa... Ce băsnuește acest obraznic ? Pleacă de-aici, păgânule, iriticule, liftă 1...

11

Milescu era printre cei care-1 îndemneau pe vodă să ajute școala dela Trei Ierarhi-curmând certurile dintre profesorii greci și cei din Kiev. Se împrietenii cu Do- softei, acum episcop la Huși, cu tânărul Miron Costin, învățat și inimos, și tustrei porniră să lucreze pentru tălmăcirea și tipărirea cărților în grai românesc. Cunoscând măiestria cu care erau

întocmite cărțile lui Corydaleus, Miclescu sfătuia să fie folosite și în școala din Iași. Mult ar fi fost trebuitoare acele cărți pentru părăginitele minți ale boierilor moldoveni. Plănuia multe Miclescu cu înflăcăratul Miron Costin, cu iscusitul Dosoftei și cu alți colegi dela școala din Iași. începea să scrie. îmbina, sau mai degrabă amesteca, religia cu știința și credința cu eresurile. Amesteca sfinții creștini cu filosofii greci ca să-1 înțeleagă boierii. Dar boierii nu-1 înțelegeau. Era în Moldova prea

multă mângă de mușgai. Profesorii dela Trei Ierarhi urmau să se judece în divan pentru veniturile școlii : îi vânau moșiile. Acađemiia lui Vasile Lupu se destrăma. Și afară de ei, un mănunchi de tineri, toți ceilalți erau împotriva școlii. Nu-i vedeau folosul, dar îi bănuiau primejdia.

Călătorind, în vara lui 1655, pe la mănăstirea Neamț, Milescu cercetă toate cărțile și lucrurile de preț din aur și argint, mult plăcându-i mare meșteșugul cu care erau scrise sau lucrate. Intre cărțile păstrate de demult găsi o scrisoare în grecește dela Alexandru cel Bun, către împăratul bizantin Ion Paleologu. Tălmăci starețului și călugărilor din jur scrisul lui Alexandru Vodă :

— ...M'tai întrebat, mărite împănate dela Bizanț, la care împărăție sau craie stlpusă e Moldova ? Ci eu răspund: „O stăpânesc eu, și cu sabia mea o apăr de neprieteni...”

Pornind dela aceste adânci cuvinte, au povestit despre vremurile altor veacuri; apoi călugărit i-au arătat o icoană bizantină, scumpă și măiestrit lucrată, istorisindu-i și povestea ei. Însuflețit, Milescu s'a așezat la masa din chilia starețului, a muiat pană în cerneală și repede a scris povestea acestei icoane dăruite Moldovei, acum două veacuri și jumătate, de împăratul Ion Paleologu, care a călătorit prin Moldova, în anul 1401, și s'a bucurat văzând aici o țară bogată, cu oameni vrednici, dornici să lupte împotriva cutropirii turcești.

Î2

In această vreme, în lumea întreagă începea să răsunе izbânzile Rusiei împotriva Poloniei. In- 1&54, Smolensk și o parte din Rusia Albă au fost smulse dela panii polonezi. In 1655, cneazul Cerkaski înfrân- gea pe hatmanul Radziwill și începea cucerirea Ucrainei

subjugate de poloni.

Răsunetul victoriilor rusești încolțeau
nădejdi noi în inima noroadelor dela
Dunărei Moldovenii începeau să se
gândească la unirea cu țara Moscovei,
să lupte

ao

împreună împotriva turcilor. Inswși vlădica Varlaam povățuia, din Chilia dela Secu unde se retrăsese, că mântuirea și apărarea împotriva turcilor numai dela Moscova putea veni. Doar tânărul Miron Costin ridica glas, cerând alianță cu Polonia. Fostul ucenic dela Bar nu vedea slăbiciunea și destrămarea reci- pospolitei, adică a republicii poloneze, ocârmuite de un rege. Dar tocmai în acel timp oștite lui Ian Cazimir fură înfrânte de Carol X, regele Suediei. Suedezii ocupară Posen, Cracovia și Varșovia, cele trei capitale ale Poloniei.

— El, unde-s polonii tăi ? îl întrebă Milescu pe Miron Costin. „Sleahta-i fală deșartă și sfadă fără sfârșit, iar nu putere adevărată.

Din porunca lui Gheorghe Ștefan, Milescu a tălmăcit în slavonește și i-a ajutat pe dieci să scrie frumos scrisorile tainice trimise țarului Alexei Mihailovich Cu aceste scrisori a plecat la Moscova solie mare, în frunte cu mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigore Neniul. Acolo, solii au jurat credință țarului, rugându-l „să primească în supunere veșnică sub înalta protegiere a măriei-sale pe Ștefan Vodă, cu toată țara Moldovei". Solii Moldovei au încheiat atunci și o alianță militară cu Rusia, legându-se să lupte împotriva turcilor asupritori și să nimicească orice **trădător**. Iar dacă moldovenii vor fi siliți de tătari **să** meargă împreună cu ei la război, să fie crezuți moldovenii, căci inima lor este curată și doresc din străfundul cugetului lor să scape de stăpânirea otomană. Deasemeni, după sfatul privitor la treburile de negoț dintre cele două țări, solii au primit hrisov împărătesc în care scria : ... „pe neguțătorii din țara Moldovei **ii** miluim să vie în țara măriei noastre împărătești. Moscova, cu orice fel de mărfuri și să târguiască cu negoț slobod"...

În cancelaria domnească din Iași, Milescu arăta boierilor iscălitura țarului Alexei Mihailovich **autocrat** a toată Rusia Mare, Mică și Albă, rugând totodată pe logofătul Grigore Neniul, să povestească despre ruși și despre Moscova.

Mult năduf făcea Gheorghe Ștefan că nu-și putea plăti datoriile către Gheorghe Râckoczi. Porunca diecilor scrisori către Kemeny Ianos, rugându-l să stăruie la craiul Râckoczi pentru amânarea datoriilor. Se plimba prin camera sfatului de taină, își răsucea mușteaua stufoasă și dicta :

...Căci fiind tare lipsiți și având multe datorii, nu știu pe care s'o plătesc mai întâi. Siavuș, pașa de Si- listra, îmi cere să-i trimit birul făgăduit. Dela Poartă aștept să-mi vină altă jalbă. Bani și iar bani. Trebuesc în toate părțile, acu, degrabă. De o parte mă tem, iar de alta tremur de frică. Nici nu mai știu ce să fac. Pentru lefegii cheltuesc șapte mii de taleri. Din țară nimica nu mai pot scoate: au prădat leșii, au jăcuit tătarii, totul. Iar norodul strigă"...

Și își încheia nasturii de aur dela straiul cu moale și scumpă blană de samur, gândind: „Oare Vasile Lupu, câinele arnăut, era măa strălucitor și mai bogat ca mine? Oare Balaban neguțătorul dela Liov are mai mulți bani ca mine ?“

Ceru lui Milescu să tălmăcească scrisoarea în latinește, apoi însuși o pecetlui cu pecetea cea mică, de taină. După asta porunci să fie adus la trepte armăsarul alb, cu tarhat într'aurit; își puse chivără cu pene de struț în frunte, prinse cu agrafă de piatră scumpă. Ieșea în plimbare până La Cotnar și vroia să fie cât mai strălucitor. Să nu zică lumea că-i mai prejos decât Vasile Lupu. După ce slujitorii îl ajutară să-și salte în șea trupul gros și gras, zise către Neculai Milescu, care-l privea din cerdac :

— Te miri, ținere, că mai vezi așa, după cele ce-am scris ? Află că numai bogăția și

strălucirea aduce bogăție și strălucire. Asta-i osebirea între un cerșetor și un domn : el trăește din sărăcie, eu din bogăție.

De fapt grămăticul Neculai Milescu nu se mira. Luând pildă, deveni, repede, cel mai strălucit și mai risipitor dintre tinerii boieri d'in jurul lui Gheorghe

Ștefan. Începea să se poarte cu cai falnici, cu val- trapi de mare preț. Asta îl îndemna pe vodă să și-l ia în suita lui.

14

Vremurile erau însă foarte turburi. Peste Moldova ades treceau oști și războaie. Turcii priveau cu îngrijorare și cu ură încercările lui Gheorghe Răckoczi de a apuca tronul Poloniei. Banii lui Vasile Lupu lucrau, săpau întruna dela Țarigrad temelia domniei din Moldova. Dar, afară de câteva moșii de miazăzi, potopite de stoluri de lăcuste, în Moldova holdele în acei ani au fost mănoase, cu mult belșug. Boierii au putut stoarce dela norod câștiguri mari, iar domnul îndestulă zaharea pentru Poartă. Așa că domnia se ținea. Gheorghe Ștefan însă își avea gândurile lui. Căta mereu prieteni ca să-l ajute împotriva turcilor. De aceea, la Crăciunul din 1656 era bucuros că a venit solie tainică din Suedia, condusă de nobilul Weilling. Neculai Milescu, Miron Costin și Grigore Ghica au fost printre cei trimiși să întâmpine această solie. Ca să nu afle ceaușul turc că moldovenii primesc soli suedezi, l-au ținut pe Weilling o zi întreagă în viile dela Cotnar, cu toți cei patruzeci de însoțitori, cinstin- du-i din ulcele de lut, cu vin vechi, rece când îl pui pe limbă, fierbinte când ajunge în pânțece. Suedezii erau foarte bucuroși că au găsit aici tineri boieri știutori de latinește. Ascultau cum Milescu și Costin îmbinau șaga și veselia cu vorbirea iscusită despre Aris- totul ori despre Epicur, cum este datina la o îndeletnicire ou ulcele de vin vechi izvoditor de plăcută ur- zicare la limbă și plăzmuitor de gânduri aprinse. Cot- narul a încălzit foarte inima rece a suedezilor. Și,

așteptând să treacă vremea, Weilling și secretarul său Hildebrandt grăiră despre multe, dar mai cu samă despre Descartes, filosoful francez care, cu șase ani în urmă, a murit la curtea reginei Cristina din Stockholm.

— Gândește acest Descartes ca noi toți, și scrie pe înțelesul tuturor. El răstoarnă ouvântul bisericii

catolice, răstoarnă dogma lui Aristotel și nu crede în ciudate ori dumnezeiești dezvăluiri, în revelații. Se ridică împotriva filosofiei seci din școală și își scoate filosofia lui nouă din viață, din practică. În gândirea lui se bizue așa, neguțătorește, pe bunul simț, pe judecata sănătoasă, pe gândirea slobodă, pe îndoială fățișă. El zice ; „Cogito, ergo sum” *.

Când s'a înserat bine, au intrat în Iași. Păreau mai degrabă niște neguțători care au câștigat bine la târgul de azi, iar nu niște soli așa de însemnați.

Spre mirarea lui Weilling, străjerul din poarta curții domnești întreabă în nemțește :

— Wer da ? ²

Milescu și Miron Costin au lămurit solii că domnul are lefegii nemți, plătiți cu bani grei.

Imprietenindu-se, secretarul Hildebrandt și Neculai Milescu, cât a stat solia în Iași, s'au îmbrăcat în straie moldovenești, au colindat ulițele podite cu bârne de stejar, au cumpărat cu șilingi — cu „șalăi" cum le zicea poporul — mărfuri și bucate, au văzut „capra" de Anul Nou, s'au zbănțuit în scrânciob.

Ca să nu simtă nimic ceaușul turc din Iași, Vodă l-a primit pe Weilling tot noaptea. Tălmăcind vorbele suedezului, Neculai Milescu era foarte cu băgare de samă cum se poartă solii, cine trebuie să-i întâmpine și ce onoruri li se fac, cum înfățișează cărțile către stăpânul țării, ce spun și cum își cumpănesc cuvintele când spun ceva, cum dau și cum primesc darurile.

Prietenia cu Grigore Ghica îl ajuta pe Neculai Milescu în câștigarea încrederii față de domn. Gheorghe Ghica fusese trimis iar capichehaie la Țarigrad, de data asta să lucreze pentru Gheorghe Ștefan. Trimițându-i bani, vodă îi scria : ...„să nu mai am. supărare din partea aceluia" — adică a lui

Vasile Lupu.

Neculai Milescu gândea : „La urma urmelor, Gheor- ghe Ștefan l-a răpus pe Vasile Lupu chiar cu oamenii lui de credință". Dar, vorbind despre dobânda sfatului cu solul suedez, tânărul grămăt'c îl auzi pe vodă :

¹ Cuget, deci exist

⁵ Cine-i acolo ?

— Trebuie să mă apăr. Una și averea lui Vasile Lupu sânt uriașe. Turcii oricând se pot năpusti asupra-ne. Dar, orice-ar fi, nu plec din țară ¹ Mai bine să mă mănânce câinii pământului acestuia, decât să fiu pribeag. Ci dacă ne ajută cel de sus, facem noi așa cîa să nu mai fim sub călcâiul turcului.

15

Viața dela curtea lui Gheorghe Ștefan era foarte plăcută pentru tineri oa Milescu, Miron Costin, Grigore Ghica, Velicico Costiri. Li se cerea să se poarte ca niște boieri bogați, și ei făceau asta cu mare bucurie. Nici nu vroiau să știe că norodul dela marginea lașului, ca și vecinii satelor, este pieritpr de foame. Anii mă- noși îndemnau pe tinerii boieri să meargă dela o moșie la alta, să răscolească țara, să-i afle bogăția și frumusețea, sărăcia și neajunsurile. Neculai Milescu umbla să cerceteze râurile, munții, pădurile, buruienile, sălbăticiunile bune pentru vînat. Dar pe oameni parcă nu-i vedea. Doar când poposea la Milești, alături de Radu, mai stătea de vorbă cu prisăcarul Nichifor Bleah. Din talger smălțuit gusta fagur calduț, auriu, dulce și cu îmbătător miros, se răcorea cu apă din cofită și-l lăsa pe prisăcar să-i jălue traiul amar al vecinilor.

— Nu mai avem nimica, noi, țărani. Tagma boierească stăpânește toate:

pământul, vitele, roadele. Chiar și fiara din pădure, și peștele din apă, și pasărea din văzduh, toate sânt numai ale domn iei-voastre, ale boierilor. Iar noi, noi din ce trăim ?

La asemenea întrebare, cutezătoare în felul ei, Milescu clipea din ochi, nedumerit. Dar nu se putea supăra pe moș Nichifor. Ci grația :

— Din ce să trăiți ? Din ce vă dăm noi, pentru muncă...

16

În cancelaria domnească, Neculai Milescu lucra la tălmăcirea scrisorilor de taină, pe care le trimitea Gheorghe Ștefan puterilor creștine care urzeau războiul împotriva turcilor. Ar fi vrut să fie pe lângă capichehaia din Țarigrad', să născocească urzeli dibace și să-i cunoască mai bine pe burci. Dar domnul nu-l trimise :

— N'ai decât douăzeci și patru de ani și îți sticlesc ochii după muieri și după faimă, că turului după pietre scumpe. Acum la Țarigrad se țese hotărârea cea mare : turcii ori cuceresc Europa, ori se prăbușesc în genune.

— Noi vrem să fim slobozi, măria-ta.

— Știi tu, tinerelule, că asta-i și râvna mea. Dar boierii nu vor ! Li-i bine așa...

— Fără jug turcesc, Moldova ar înflori ca o livadă primăvara.

Privind însă spaima de pe chipurile boierilor diva- niți, numai la rostirea acestor cuvinte, Milescu își amintea vorbele lui Nichifor prisăcarul :Ehei, stă pânirea turcească este bună pentru boieri : are ceva păduchi, dar ține cald, ocrotește. Pe când nouă, țărani- jr, stăpânirea turcilor ne spulberă și cenușa din vatră..."

Vodă vroia să-l încerce pe Milescu și tragerea-i de Inimă pentru treburi de război. Prilejul se ivi îndată. Râvnind s'ajungă rigă în Polonia, Gheorghe Râckoczi, craiul Transilvaniei, porni cu oști spre Varșovia. Gheorghe Ștefan îi trimise într'ajutor două mii de ostași, cu Grigore Hăbășescul serdarul și cu Frățilă, căpitan de Fălciu.

— Du-te și tu, Milescule. Dacă te'ntorci biruitor, te fac spătar. Și îri șoaptă : Dacă Râckoczi ajunge rigă în Polonia, începe îndată războiul cel mare cu turcii. Și noi fim alături de el. învață meșteșugul oștilor, c'o s'avem trebuință de asemenea meșteșug. Inchipu- este-ți : dela Moscova, dela Stockholm, dela Varșovia, dela Cluj, unde-i scaunul lui Râckoczi, din Veneția Toți împotriva otomanilor. Nu va fi bine?

Râckoczi avea ajutor dela suedezi, dela prusaci, dela cazaci, dela Constantin Șerban, domnul din Țara Românească. Nu se îndoia de biruință.

Dar pe cât era de sigur, pe atât a fost de repede înfrânt. O iarnă întreagă, zi și noapte, ostașii au umblat la sfrăji și după hrană. Că nimeni nu se îngrijea de ei. Jar țărani polonezi nu-i cruțau deloc. Li atacau, pe neașteptate, ucizându-i cu țepușele. Așa i-a găsit năvala tătarilor. S'au năpustit crâmlenii cu sălbatică mânie și cu răcnete cumplite, lovind din trei părți și împrăștiind oastea lui Râckoczi ca pe o turmă de iepuri.

Căpitanii au încercat să-i oprească, să-i adune ; dar când au văzut cum oad săgețile ca ploaia, iar plumbii ca grăunțele la vânturătoare, toți au dat dosul.

Nicio ispravă de arme vrednică de pomenire nu săvârşise Milescu. Şi amărît, călătorea la întoarcere, muştrându-se pentru nevrednicie. Aproape de Prut, răzleţit de oaste, opri la mîf han. Ceru bucate şi băutură, pentru el şi pentru slujitor. Pe cînd îmbruca din- tr'o ciosvîrtă de berbec, se opri în faţa hanului un rădvan tătarăsc, păzit de câţiva mîrzaci bine înarmaţi. O clipă, Milescu şi Radu se simţiră în mare primejdie. Dar îndată înţeleseră că tătarii erau călători : mergeau spre Țîrigrad.

— Radule, strecoară-te şi vezi ce duc în rădvan : aur, diamante? Se întoarse slujitorul şi şopti surîzînd :

— O fecioară, stăpîne, frumoasă cum nu se mai află. E legată şi plînge.

— O roabă ? O duc, de bună samă, pentru saraiul padişahului...

Şi într'aceea clipă inima Milescului se'nfioră de neaşteptată pornire vitejească. Socoti: rădvanul e străjuît de patru tătari înarmaţi, de doi slujitori şi de trei surugii. Făcu semn lui Radu să plătească hangii. Ieşiră în grabă, încălecară şi porniră în goană spre locul unde rămăşiţa oastei trecea Prutul.

Soarele se apropie de asfințit, răsfirând peste luncă raze galbene ca aurul.

După o jumătate de ceas, când tătarii se pregăteau de plecare spre Iași, Milescu se năpusti asupra rădvanului cu zece oșteni, luați din pâlcul oastei. Luptă scurtă, viforoasă, din săbii ; Milescu răni pe unul dintre tătari. Oștenii îi desiarmară pe ceilalți într'o clipă.

— Legați-i! răcni tânărul Milescu.

Și pe când oștenii îi împlineau porunca, el răpi fecioara din rădvan, o săltă în șea.

— Du mârzacii legați până la hotar — strigă spre Radu — și sloboade-i acolo !

Purtând înlăuntrul brațe dulcea pradă mântuită dela tătari, Milescu goni până la Iași.

Fata rostea cuvinte într'un grai neînțeles. Pe urină șopti în grecește:

— Cruță-mă, viteazule, numă ucide...

Cu mâna în care strunea frâul oalului, Milescu mângâie chipul fetei, cătând să-i aline spaima. Și abia atunci, în raza amurgului,.. văzu tânărul cât de frumoasă și de înspăimântată era acea fecioară smulsă din ghiarele tătarilor.

O ascunse în cămara lui din ulița Domnească.

19

Miron Costin îl muștra pe Milescu că nu s'a arătat măcar el mai viteaz ea să dea pildă. Că doar de multe ori au sfătuit împreună despre războiul cu turcii. Și vorbea frumos despre asemenea luptă. Milescu i-a întors atunci, din grecește, că și Demostene vorbea frumos despre războiul Athenei, dar în luptă n'a săvârșit nimic de cinste, nimic pe potrivea frumuseții cuvântărilor.

Apoi s'a ridicat din jâlț, a deschis ușa odăii alăturate, și arătând spre roaba salvată din ghiarele tătarilor, a glăsuț :

— Iată, prietene Miron, singura victorie ce am dobândit după acel război ! Fata unui prinț Mihail, de neam circazian. O cheamă Ștefana Mihailovna.

as,

Miron Costin privi spre roaba care sta tristă pe divan ; o găsi prea frumoasă. N'avea mai mult de șaisprezece ani. Avea ochi negri, migdaliați, sprâncenele scrise cu pana, genele lungi, părul ca aripa corbului, pielea albă ca omătul, gura fragă pârguită.

— Mă topesc și mă ard de dragoste pentru dânsa, suspină Milescu, apoi își cuprinse prietenul de umeri. — Ce zici, sânt viteaz au ba ?

Tânărul prieten n'avea nimic de zis. Se gândea numai că Milescu nu va putea ține îndelungă vreme în cămara lui asemenea comoară vie.

- O săptămână a ținut tânărul Milescu ascunsă acea dulce comoară. Fata se îmblânzea. Se lepăda, cu încetul, de straiul desnădejdiei și al tristeții. Începea să suradă, arătând dinții ca perlele. Inima caldă a Milescului, dragostea lui fierbinte îi alinau durerile. Nu mai plângea. Povestea cum i-au pierit părinții în luptă cu tătarii, cum i-a ars palatul și cum a rămas singură, roabă la hanul Crâmului. Acum o duceau spre Tarigrad, s'o vândă sultanului. Cele dintâi cuvinte pe care ceru să ie învețe pe românește au fost:

— Tu, mântuitorul meu...

Mama lui Neculai Milescu o îngrijea, cu dragoste, ca pe o fiică. Toți din casă o înconjurau cu grijă, cu dragoste. Ștefana devenea un copil al Mileștilor. Adesea i se părea că nici când nu văzuse chip atât de frumos, de bărbătesc ca al lui Neculai. Și vorbirea lui, în grecește, o vrăjea. Ștefana se îndrăgostea de salvatorul ei.

Dar boierii au aflat și i-au spus lui vodă. L-a chemat pe Milescu, în grabă ;

— Tu, zarbagiule, strici legea ? Ții în cămara-ți femeie fără cununie ? Vrei să te'nchid între zidurile mănăstirii Secu ?... Adă-mi, chiar acum, acea femeie s'o vād. *

Milescu o îmbracă în strai de mătăasă, o sui

în răd- van și-o aduse la curte, fudul că are alături asemenea mândrețe de fată.

— Am cucerit-o cu spada ! se lăudă el în fața burduhosului domn.

Văzând-o, Gheorghe Ștefan întâi se uimi. Apoi se tinnoură la chip și strigă aspru :

— S'o dai îndărăt ! Ai înțeleș ? Nu vreau să mă prade tătarii pentru...

Dar Milescu îl înfruntă :

— O plătesc cu toată averea mea... Și cu viața-mi o plătesc, de-i nevoie !

Deocamdată, vodă o opri pe Ștefana la curte.

Peste trei zile veniră soli dela Crâm; în numele hanului, o cereau pe Ștefana îndărăt și amenințau Moldova. Prin doamna Safta, Milescu îl înduplecă pe Gheorghe Ștefan s'o răscumpere dela tătari. Plăti vodă cinci pungi de aur. Milescu era în al nouălea cer. Pregăti banii și alergă la curte.^x

— Las-o în sama mea, câtăva vreme, mormăi vodă și-i făcu semn să plece.

A doua zi însă vodă o trimise pe Ștefana la Gașin, să fie slujitoare doamnei Safta, care se adăpostea acolo, pentrucă veneau știri dela Țarigrad că turcii vor să-l schimbe din domnie. Neculai Milescu rămase să se zbată fără nădejde, amarnic junghiat de patima dragostei. L-a stropșit pe vodă cu ocări și sudalmi, iar vodă s'a mâniat și nu l-a mai făcut spătar.

— Te'nchid în mănăstire, răzvrătitule, ori te dau pe mâna călăului !

20

După ajutorul dat lui Râckoczi, Gheorghe Ștefan, ca și Constantin Șerban din Țana Românească și-au pierdut de istov credința la turci. Degeaba a căutat Gheorghe Ghica să astâmpere cu pungi și făgăduieli mânia, marelui vizir. A trimis vizirul un ceauș să-l cheme pe domnul Moldovei la Țarigrad, oa și

pe Constantin Șerban din Țara Românească, să dea socoteală.

— Nu vreau să pățimesc ca Miron Barnovski, a spus Gheorghe Ștefan. Nu mă duc! Mai bine pier aici în Moldova.

Iar muntenii povestesc despre Constantin Șerban că ar fi zis :

— Mă duc la Țarigrad, însă numai cu sabia în mână !

Dar boierii care-l învinuiau pe Constantin Șerban că prea se îngrijește de țărani, căinându-i c'ar fi săraci și împresurați de bir și năpaști, categoriseau aceste vorbe drept lăudăroșenie deșartă. Și ca nu cumva vodă să se apropie de țărani și să înceapă harful cu turcii, boierii s'au apropiat ei și mai mult de turci cu pârlile și i-au făcut lui Constantin Șerban vânt peste hotar. N'a putut lua cu el decât averile rămase dela Matei Voievod.

Mult s'au mirat boierii din Iași aflând că marele vizir Kiupriuliul l-a numit pe Gheorghe Ghica domn în Moldova.

— Erau prieteni vechi, spuneau unii.

— A umblat cu miere ? Acum își linge degetele, cârteau alții. A sprijinit două domnii; pe a treia și-a făcut-o pentru dânsul.

Și Milescu mult se frământă cu gândul : „Acest capichehaie de două ori a trădat. Cu bani străini și cu viclenie și-a făcut domnie și a dobândit puterea”. Gheorghe Ștefan scrâșnea :

— Și pe mine m'a vândut, tâlharul !

Înainte de a ajunge Gheorghe Ghica în țară, Gheorghe Ștefan a fugit la Rackdczi.

Cum a ajuns în Iași, Gheorghe Ghica a poruncit să fie scoasă Eoaterina doamna și Ștefăniță Lupu din închisoarea dela Buciulești și să fie trimiși la Țarigrad. Miron Cositin spunea că i-a slobozit ca să răsplătească binele ce i l-a făcut Vasile Lupu. Neculai Milescu credea că, mai degrabă prin asemenea faptă de laudă a căutat să

potolească mânia fostului lui binefăcător. Poate-o mai economisi pungile și-o lăsa domn la Iași mai îndelungă vreme.

Ametit de patima dragostei, Milescu umbla besmetic prin vânzoleala ce cuprinsese iar țara. Nu vroia să știe de nimic alta decât unde ar putea-o găsi pe Ștefana. În acele zile din Mai 1658, când Gheorghe Ștefan, venit cu oști dela Gheorghe Răckoczi, era înfrânt de Gheorghe Ghica, în lupta dela Strunga, Milescu răscolea toate mănăstirile Moldovei. Dar nicăieri n'o găsi pe Ștefana. Un călugăr dela Cașin i-a mărturisit, 'n taină, că Safta doamna a luat cu dânsa, în pribegie, acea frumoasă fecioară dezrobită dela tătari. Sporeâ arșița și suferința lui Milescu. Și blăstăma ceasul când a întâlnit acel rădvan tătăresc cu dulcea pradă ascunsă în el.

Dar fiind tânăr, bogat, prieten cu Grigore Chica, Milescu a fost înălțat de către Gheorghe Ghica Vodă la rangul de spătar. Și înainte era fălos și mândru, dar acum, la zile mari călărea pe cal cu zale, purtând buzdugan și paloș, aa domnii, având înainte chiar slujitori care-i duceau oalul de căpăstru.

Boierii îl pismuiau și cârteau împotriva-i — Prea-i risipitor, prea-i trufaș... O să sfârșească rău. Au cârtit mai ales atunci când Gheorghe Ghica i-a încredințat lui Neculai Milescu conducerea unei oștiri de o mie de oameni, trimisă, din porunca turcească, în sprijinul lui Acațiu Barcsai, înlocuitorul lui Răckoczi în Transilvania.

— E prea tânăr ! O fi el învățat, dar nu-i copt la minte. E besmetic.

În acest timp în Țara Românească se petreceau lucruri care pe mulți îi puneau pe gânduri. Numit domn în Țara Românească, Mihnea, ce-și zicea Mihai Radu, căuta să se sprijine pe norod și să înceapă lupta împotriva turcilor. Dar pentrucă boierii se

împotriveau, Mihnea îi chemă la palat și-i sugrumă, aruncându-i pe fereastră jos în uliță, unde cânta de zor ta- bulhanaua. Boierimea zicea că asta-i faptă de smintit. Dezlănțuind răzmeriță împotriva turcilor, Mihnea dobândi câteva biruinți. Dar neavând când se pregăti și, dușmănit, vândut de boieri, Mihnea fu repede zdrobit, ca și Răckoczi.

În expediția din Transilvania, Miclescu căută mai mult să cunoască țara, decât să lupte alături de turci. Secretarul lui Răckoczi, Iacob Naghy de Harsányi a venit într'ascuns să-i arate de ce acei care-s alături de turci sânt niște nemernici. Îi vesti că în curând toate țările creștine se vor ridica împotriva otomanilor. De aceea Miclescu n'a zăbovit în Ardeal.

Văzându-l așa de repede la Iași, cu ostași cu tot, boierii râdeau în bărbii:

— Îi fi deștept, dar vitejia te cam dă de gol... Degeaba zalele, buzduganul și paloșul aurit.

— S'ar cuveni ca măria-sa să-ți pună capul cel fru- mos'și mândru sub satârul călăului...

— N'au niciun dram de credință pentru sultan, Spătare. Bagă samă că te-o afla vreun vizir și nu ți-o fi moale!

Ghica Vodă însă nu se speria. El știa că turcii pot fi îmblânziți cu câteva pungi de bani. Dar nimeni dintre creștini nu i-ar fi iertat dacă oastea Moldovei ar fi făcut vreo ispravă de arme, luptând în tabăra turcească. Și Grigore Ghica, fiul domnului, spunea că Spătarul Miclescu se purtase bine. Ajutorul era trimis așa, numai „ca să fie”.

21

La Țarigrad, în toamna anului 1659, biruiră, în sfârșit, pungile pribeagului Vasile Lupu. Î se îngădui să iasă dela Edicule și să se așeze, cu familia, în palatul dela Kuru-Cișme, pe țărmul mării. Văzându-l acum vizirul pe Ștefăniță Lupu s'a mirat:

— Frumos fecior are Vasile-beiul 1 Și fără zăbavă, l-a trimis pe Ghica Vodă domn în Țiana Românească, să așeze țara după hainirea lui Mihnea, iar în Moldovă l-a pus pe Ștefăniță Lupu. Așa de bine lucraseră pungile lui Vasile Lupu că, de unde până acum vroiau să-l înece în Marmara, acum turcii cei mari șopteau c'ar fi bine să-l pună crai peste Ardeal, în locul răzvrătitudinii Răckoczi, care încă se mai apăra la Sibiu, împotriva turcilor.

Abia avea optsprezece ani Ștefăniță Vodă când, în Noembrie 1659, intra în Iași. Neculai Miclescu n'a stat să-l întâmpine. Necunoscând gândurile tânărului domn, pleoase cu Gheorghe Ghica în Țara Românească.

Moldova și Țara Românească fură atunci pârjolate de tătari. Satele arse. Drumurile pline de morți. Mii de oameni robiți de tătari erau duși sub bici, spre corăbiile dela Brăila și de acolo la Crâm. Norodul se

zbatea în al doilea an de foamete. În București bântuia ciurma. Stârvurile zăceau pe ufi ; n'avea nici cine le'ngropa. Boierii fugiseră cu groaza morții în oase. Ghica Vodă era nevoit să anate milă pentru săraci, să-i ierte de biruri, iar în divan să facă judecăți drepte. Pe Miclescu îl bucura asta ; dar pe mulți boieri îi îngrijora :

— Așa făcea și tiranul fantastic ce-și zicea Mihai Radu. Ce vor acești domni?

Tânăr și buiac, ca să scape de molima ciumei, Spătarul Miclescu s'a tras spre casa dela Filipești a prietenului său Șerban Cantacuzino. Aici, în acea iarnă mohorâtă, petrecu cu boierii munteni jucând titirezul ori vorbind despre tălmăcirea și tipărirea cărților, umblând după fete frumoase ori povestind din tâlcurile filosofilor și istoricilor greci, ori despre isprăvile îndrăzneților venețieni care tot mai luptau cu turcii. Măcar că în țară era jale, jucau boierii la baluri ori se desfătau pe sama robilor țigani. Acum și aici Neculai Miclescu l-a întâlnit iar pe Pătru cel dela mănăstirea Tazlău. Boierii chemau în odăile lor câte trei-patru țigani râmdași, porunceau să fie unși cu dohot, apoi puneau în fața lor un castron mare cu făină în care ascundeau bani de airgint. Legați cu mâinile la spate, robii țigani erau siliți, cu biciul, să scoată în dinți banii din făină. Se'necau cu făină, tușeau, le intra în ochi și-i ustura cumplit. Privindu-le chipurile jalnice, mânjite cu făină, boierii și boieroaicele leșinau de răs. Pătru și Mărgarita stârniră mare veselie între boieri când fură puși să alerge și să prindă cu gura un ou, atârnat cu o sfoară de candelabrul cel mare. Și pen- trucă de trei ori au prins acel ou fără să-l spargă, boierii i-au răsplătit cu câte um galben. Înciudat de dibăcia țiganului și de frumusețea Mărgăritei, Șerban Cantacuzino născoci alt

joc. înfipse un galben într'o lumânare, lângă flacără, sus în candelabrul din mijlocul casei. Apoi o sili pe țigancă să-I scoată de acolo cu gura, fără a cliinti măcar candelabrul și fără a stinge lumânarea. Și pentru că erau unii boieri beți, cerură ca boieroaicele să se amestecue în odăile lor, iar robul să-și dezbrace de tot soția și s'o urce pe brațe

până la candelabru. Patru și Mărgărita se împotriviră.

— Nu împlinim poruncă nășalnică și nerușinată ca asta.

Primiră câte douăzeci de lovituri de bici pentru vorba împotrivitoare. Tremurând de mânie, Pătru o ridică pe Mărgărita spre candelabru. Roaba suflă în lumânări, făcând întuneric, să nu mai fie batjocura boierilor, goală cum era. Cercară să fugă ; dar ușile erau păzite de slujitori. Săriră boierii și robii aprin- zând din nou candelabrul. După ce fură bătuți încă odată, Mărgărita, plângând, se sui pe umerii lui Pă- tiru, își vârî încet obrazul printre lumânările aprinse și apucă cu buzele galbenul fierbinte. Ii sfârâia carnea. Părul îi luă foc dela o lumânare de alături. Boierii plesneau de râs. Roaba scutură capul deznădăjduită, dar flăcările sporiră. În deznădejde și usturime atât putu să facă : să scuipe galbenul în fața lui Șerban Cantacuzino. Cuprinși de spaimă că li se aprinde casa, boierii nu băgară de samă cutezarea femeii. Flacăra fu repede stinsă. Boierii râseră, cu zărghită plăcere, văzând cum Pătru strângea la piept capul roabei, să-i stingă părul, să-i **aline** durerile arsurilor.

La scurtă vreme după asta, cumintiți cu totul, boierii începură să grăiască despre negoțul cu miere la Țarigrad, despre grecii cei învățați din Fanar, despre zidirea bisericii mitropoliei, despre Aristotel și despre sfinții bisericești.

22

Dar în primăvară, la începutul lui Mai, Constantin Șerban lovi Bucureștiul cu multe oști dela Râckoczi. Prins fără veste, Gheorghe Ghica fugi spre Dunăre, la Giurgiu. Neculai Milescu o luă spre Moldova,

cătând acolo adăpost mai bun.

Ajunse la Ieși prin zăpușeala secetei oare cuprinsese, în 1660, aceste părți de lume.

Ștefăniță Vodă îl- primi tare bucuros :

— Am trebuință de sfetnic ca tine.

Vorbiră grecește despre Țarigrad, despre cămătarii cei hapsâni, despre viziri ori despre dascălii dela școala cea mare, despre întrecerile de cai dela Atmei- dan ori despre năzdrăvăniile tineretului țarigrădean. Jucau împreună cărți și împreună petreceau bând tot vinuri alese.

Era subțirel tânărul domn Ștefăniță și galben la față ca turta de ceară. Crestătura la nas făcută din porunca lui Gheorghe Ștefan aproape nu se cunoștea. Avea ochi mari și nas ciolănos ca și tată-su. Dar nu sămăna cu Vasile Vodă la robustețea trupului: ci era destul de firav. Moștenise în schimb multe din apucăturile familiei. Și mai ales nespus îi plăceau petrecerile, desmățul și răzbunarea.

În treburile domniei, Ștefăniță Vodă a căutat întâi să-și răsplătească rudele și boierii credincioși, dându-le pe veci moșiile și satele jecmănite ; apoi a urmărit să-și bată joc de boierii care-l îndemnaseră pe Gheorghe Ștefan să-l țină închis la Buciulești.

Spătarul Miclescu socotea că nu are, deocamdată, nimic mai bun de făcut decât să se bucure de tot ce-i putea da prietenia cu domnul. La fel făcea Miron Costin, dar mai ales Velicico Costin cel mai mare meșter la întrecerile de cai.

Războiul cu turcii, care-l ispitise întrucâtva și pe Miclescu, se dovedea deocamdată peste putință. Gheorghe Râckoczi a pierit în bătălia dela Sibfu, din Mai 1660. Constantin Șerban, rămas fără sprijin, trecu în Transilvania și, de răul turcilor, urmă poteca pribegiei, în lungul munților, până la Bistrița, iar de aici la Dorna și ha Hotin, trecând peste Nistru și cerșind adăpost la cazaci.

Spre deosebire de mulți boieri, Miclescu mu se speria nici de lucruri noi, nici de osteneli și primejdii. Iubea viața în vâlvătaie, în cunoașterea și vânturarea lumii. Călătorea, vâna, cerceta cărțile vechi și mănăstirile. Visa să meargă în apus, în țări mai înainte ori, mai departe, peste mări și oceane, în locuri sălbatice, care abia atunci erau descoperite.

Când graia cu nevârstnicul Ștefăniță, lui Mălescu îi plăcea să folosească povești din blăstămata carte „Il Principe”^{*1} a lui Niccolò Machiavelli. Il învăța pe domnitor să fie mai degrabă năvalnic la firea lui, decât prea băgător de samă, prea molâu, pentrucă, după cum zice Machiavelli, „fortuna”, adică ursita, este muiere. Și dacă vrea s’o supună, domnul trebuie nu numai s’o îndrăgească, ci s’o și bată, să fie tare, nemilos, chiar crud cu ea, dacă-i nevoie. Ursita se lasă mai lesne învinsă de cei îndrăzneți decât de cei prea chib-zuiți sau reci la inima lor. Având firea muierii, „fortuna” iubește mai aprins pe cei tineri, poruncitori și plini de trufie, de cutezare.

Urmând mai departe cu sfatul, Mălescu învăța pe Ștefăniță că în limba italiană cuvântul „politica” în- samnă să știi a face totul pentru folosul și faima ta. Regii fac războaie sau pun biruri. Pentru asta au nevoie de bani și de oameni. Ca să dobândească banii și oamenii trebuie să facă „politica”, adică să fie șireți și deștepți, rlnladioși și îndemânateci. Dacă-i nevoie, să intre și în bordeiul unui țaran ticălos și să primească o cană cu apă din mâinile lui murdare numai ca acel țaran să creadă că stăpânirea-i aproape de inima lui. Dar totodată să taie, fără teamă, capul unui boier, oricât de vestit și de puternic, dacă moartea lui e spre folosul și întărirea domniei.

— Dacă un boier vatămă cinstea țării — tălmăcea Mălescu pe Machiavelli — au cu fapta, au cu vorba, atunci domnul slobod este groaznică moarte să-i deie. Mormintele sânt mai puțin potrivnice decât divanurile.

— Aha 1 făcea vodă, surâzând și rotind privirea, ca și cum i s’ar fi făcut lumină în creier și ar fi înțeles totul, de-a fir a păr.

— Trebuie să-ți întărești domnia, măria-ta. Ești tânăr și te așteaptă fapte mari. Ia pildă dela Vasile Vodă, dela Ștefan Vodă cel Mare. Dincolo de apa Mil- covului locuiesc tot români, de-un grai, de-o lege. Și pe ei îi apasă

jugul turcesc.

— Spătare ! Dă-ți samă ce spui! La ce mă'ndemni?

— La fapte mărețe, măria-ta...

, In toată țara, cumplit prădată de tătari
 astă iarnă, s'au stârnit molime și s'a așezat o
 secetă pustiitoare. Arșița pârjolea câmpurile.
 Râurile și izvoarele secau. Soarele dogorea
 cumplit, iair pământul negru și crăpat ardea
 sub tălpi ca o vatră în care s'au mistuit
 stâneni de fag. In August, nici oamenii, nici
 vitele nu mai aveau ce mânca. Țăranii
 trimiteau turmele costelive bolnave spre
 munți ori spre bălțile Dunării, iar ei răbdau
 privind cu jind spre hambarele boierești
 pline cu grâne.

In acest timp, în Iași sau pe la mănăstiri,
 vodă și o bună parte din boieri își vedeau
 mai departe de petreceri și de vânători.
 Ștefăniță Vodă își adusese din Tarigrad și
 un măscărici, poreclit Vălătuc, să-l desfete la
 petreceri și să-i aline tristețile cu vorbe de
 duh. Adesea, când petrecerea era în toi, vodă
 se ridica și întreba pe câte un boier :

— iDomnia-ta, jupâne, fost-ai printre cei
 care-1 îndemneau pe Gheorghe Ștefan să-mi
 taie capul ? Da sau ba ?

Asemenea întrebări vârau în răcori pe cei
 de față, cu toate că soarele dogorea năucitor
 de fierbinte. Ștefă- miță vroia să pară grozav,
 când nu era decât un putregai a cărui minte
 se turbura repede de aburul cot- narului.

Boierii tineri aa Milescu, Velicico Costin îi
 țineau adesea hiangul întru săvârșirea
 năzbâtiilor. In țară ena sângerare și moarte.
 Mii de oameni se stingeau, ca niște făclii fără
 untdelemn; cădeau pe uliți, pe sub garduri,
 răpuși de foame și de molimi. Dar zicea Ște-
 făniță Vodă : „Seceta și molimele dela
 Dumnezeu sânt". Și nici gândea să lupte
 împotriva lor. Boierii aveau încă destulă
 mâncare, băutură și umbră... Vo- dă-i
 îndemna să joace samșuraa. Unii boieri ca
 Toma și Iordache Cantacuzino veneau uneori

cu muștrări și sfaturi.³ Domnia se bizue totuși pe norod, că și tagma boierilor. Iar dacă piere norodul, cum o să mai fie boierii boieri ?

Ca să 'le astupe gura, Ștefăniță le dăruia din când

în când câte o moșie, câte un sat din cele oare, răpuse de foamete, se vindeau cu vecini, cu pământ cu tot, pentru câțiva saci de pâine.

De cinci ori Radu Marcu ia rugat, cu Lacrimi în ochi, pe stăpânul său să se îndure a deschide hambarele din Milești și să împrumute pe țăranii cu bucate. Și de cinci ori stăpânul a amânat. N'avea vreme de asta. Vodă nu-l dezlipea de lângă dânsul: jucau cărți și beau vinuri alese. A șasea oară, după ce-și ocări slujitorul, îl trimise în goană până la Milești să dea țăranilor grâul și meiul dintr'un hambar.

— Ai grijă de prisăcarul Nichifor ! strigase Neculai Milescu.

Dar când a ajuns la Milești, nu l-a mai găsit pe moș Nichifor Bleah. Murise de foame în prisaca pârjolită de soare, lângă știubeiele seci. Își trimisese un fecior spre Cașin, cu zece căruțe cu știubeie, să le așeze în poienile unde-ar mai fi fiind ceva flori. El, slab, istovit plecase pe lumea cealaltă ; târzia milă și pomană boierească nu l-a mai ajuns din urm*

24

Dosoftei episcopul și Miron Costin nu vroiau să-l lase pe Neculai Milescu a deveni doar o umbră a lui Ștefăniță Vodă. Îi chemau la dâșii și sfătuiau despre nevoile culturale ale Moldovei. Miron Costin nu-și mai putea stăpâni mânia împotriva lui Simion Dascălu care făcuse adaosuri bațjocoritoare la cronica lui Ureche. El vroia să scrie o cronică în care să-l judece după cuviință pe acest „băsnuitor” și „arnăgeu”.

Milescu tălmăci din grecește „Carte cu multe întrebări de folos”, „Varlaam și Ioasaf” și unele capitole din Herodot, citindu-le la

întâlnirile cu Costin ori Dosoftei.

Dar multor boieri bătrâni nu le plăceau nici asemenea îndeletniciri.

— N'ajunge că avem cazanii în românește ? Ce mai vreți ? Să se deștepte prostimea ? Pe asemenea vremuri amarnice, cum mai ținem în frâu ? Că, uite, ță-rânii au și început să ne prade hambarele. Le citește popa la cazanie că Dumnezeu a dat roadele pentru toți și cred că-i chiar așa. Când se făcea slujba în slavonă, țăranii băteau mătânii, lipeau frunțile de lespezi și sărutau" pământul. Altceva nu înțelegeau. Acum... învățătura smintește mintea și sparge cumințenia norodului.

— Eh ! Mai bine vedeți-vă de petrecerile și de caii voștri... N'avem nevoie nici de „Varlaam și Ioasaf“, nici de altă filosofie, pe românește. Sporovăiți voi acolo, în grecește ori în latinește, dar lăsați norodul în pace !..

În pridvorul curților domnești era mult prea cald. Nu se putea nici dormi și nici chefui. Ștefăniță Vodă porunci stolnicului să ridice un foișor, pe stâlpi, deasupra heleșteului de lângă curțile domnești. Să fie cam la un stângen de fața apei, la umbră de răchiți și la răcoare.

Când foișorul a fost gata, vodă a poftit pe boieri la ospăț. Era într'adevăr foarte plăcut : umbră și răcoare în acel foișor ridicat deasupra apei. Boierii lăudară mult „ideile“ domnului și-l linguseau : tânăr, tânăr, dar foiarte bun la născociri. Apoi grăiră despre însușirile voievozilor de altă dată. Având în față, pe mese, belșug de bucate și de băutură,, se fereau să vorbească despre foametea din țară.

— Ureche cronioarul nu gândește ca

Machiavelli, spunea Milescu. Ci dimpotrivă. Dând nacazanie, adică certare și învățătura celor mari, Ureche vornicul scrie că mai bine-i ca domnul, pentru blândețea lui, să fie ascultat și iubit și cu dragoste să-i slujească boierii, decât de frică și de groază să i se plece.

— Da ? Și cine are dreptate, Spătare ?

— Cred că după împrejurări și după țară. Machiavelli învață pe principe să îmbine puterea cu iscusința, teama cu dragostea. Și adaugă : Stăpânitorul mai bine să fie zgârcit decât risipitor. Mai degrabă temut decât iubit. Să fie așa de șiret, de fățarnic și de dibaci,

încât să pară altminteri de cum este. Să știe a fi, după nevoie, și vulpe, și leu.

— Nu, spătare ! Azi nu-mi place de fel chipul domnitorului pilduit de italianul tău afurisit. Și măoar că vornicul Ureche a fost un moșneag prost, azi mă las a fi învățăcelul lui. De ce să nu fiu blând ? De ce să nu mă iubească boierii ? Mă iubiți, cinstite fețe diva- nite ?

— Nemărginit de mult, măria-ta ! gemeau boierii, bând bardacă după bardacă, pe întrecute, în cap cu Istnate Dabija cel care bea numai din pântecoasă oală de lut. Asemenea tăgăduire spori veselia ospătarului din foișorul cu umbră de răchită și cu reveneală de deasupra iazului.

Cel dintâi, Istrate Dabija, începu să spargă oalele de stâlpii foișorului, poruncind mereu altele :

— Vin vechi în oală nouă, netedă, smălțuită bine, că duhul vinului e gingaș și nu suferă asprimea.

Sporea beția, sporea râsul și vorba de săgă. Boierii, înfierbântați de băutură, începură să joace pe podul foișorului, hurducându-1. Ștefăniță Vodă-i privea, parcă fericit că-i vede voioși. Măscăriciul Valătuc făcea **fel** de fel de pozne, să-i desfete pe domn și pe boieri. **Se** dădea peste cap și puneă piedici boierilor care se clătinău în danț deșuchiat. Paza măscăriciului îl făcu pe Ștefăniță Vodă să născocească o joacă tare năstrușnică : să brâncească boierii cu umărul de pe podul foișorului peste grilajul scund, în apa heleșteului. Măscăriciul se așeza prag, în spatele boierilor, iar vodă-i răsturna pe rând, bâldâbâc în apa clocită de secetă. Apoi tot măscăriciul mormăia, ca un țârcovnic : ..., „Botează-se rodul meu Gealălău în numele secetei, al soarelui și al pârjolului, amin !”

Bărboșii boieri, laflați încă pe pod, își hurducau pântecele în hohot de râs, arătând cu degetele pe cei **ce** se zbăteau în heleșteu,

înotând cu mare greață și bând belșug de apă stătută și măloasă. Unii urlau ca'n ghita-rele morții. Alții ieșeau deasupra cu pletele și bărbile încâlcite cu mătreața broaștei. Lui Vasile Gealalău i s'a prins o lipitoare de tâmplă și i-a intrat o broască în sân, mai mare scârba. Ștefăniță Vodă, cu Velicico

IM

Costin, cu Iordiache Ruset, cu Neculai Milescu râdeau, încârligându-se de șale. Râdeau până li se tăia răsuflarea și se prăvăleau liați pe podele, că șăreau slujitorii și-i stropeau ^cu vin, că apă n'aveau, să-și vină în fire. Temându-se să nu le vină rândul să fie aruncați peste grilaj, Milescu și Velicico Costin s'au dezbrăcat și s'au aruncat ei singuri în apă, înotând. La urmă, peste măsură de beat și de hărtăgos, vodă i-a îmbrâncit și pe măscărici, și pe muzicanți, răcnind la dânșii :

— Cântați!... fiac ! Cântați, să joace boierii și broscii !... Dracu' să vă ia !...

Câțiva boieri ieșind la mal și mai limpezindu-li-se aburii beției se burzuluiă împotriva unei asemenea petreceri în adevăr smintite. În frunte, strașnicul băutor Istrate Dabija :

■— îmi place vinul și veselie, măria-ita. Dar asta-i neauzită batjocură. Leșină slugile de răs când ne văd înglodați ca bivoli...

Cei mai mulți dintre boieri însă tăceau. Iși uscau straietele pe mal, îndurând cu lingușitoare și miloagă îngăduință năstrușnica petrecere domnească. În acele clipe, privindu-i pe domn și pe boieri, în inima lui Milescu se săvârși o prefacere. Simți că pe el însuși trebuie să-l umilească, să-l înjosească acest desmăț. Ursache cel bătrân hihia :

— Hihi ! Strașnic feredeu ! Ideea măriei-sale a fost bună... Că prea ne încălzisem...

Neculai Milescu nu mai putu răbda atâta slugărnicie. Cum ? Asta-i Moldova ? Aceștia sânt boierii despre care cronicarul scrie c'au luptat la Podul înalt și Valea Albă ? Ce'njosire !... Și'ncă mai cerc să-l călăuzesc pe vodă pe calea luptei împotriva jugului turcesc... Și, deodată, chiar în fața domnului, porni ocară nestăpănită spre boieri :

— Mișeilor ! Nu văd la voi nici urmă de

răzvrătire. Parcă v'ar fi aruncat în scaldătoarea Betsaidei, nu într'un smârc puturos de pe Bahlui.

Boldiră boierii priviri speriate spre Milescu. Nu-l credeau. Unii ziceau că-i băut. Alții se temeau să nu fie ispitiți într-o vreo cale amarnică înșelătoare. Vorbiră prelungându-și în glas miera lingușirii :

— Dacă-i place măriei-sale, ce să facem ? Ne supunem...

— Cum ? Sânteți boieri ori măscărici ?

— Zice la sfintele scripturi: Supune-te și cată să plăci domnului tău...

— Maria-sa, măcar că-i un copilandru, ține în mâinile sale umilite zilele vieții noastre...

Milescu tăcu. Dar în minte i se urziră, izbăvitoare, gânduri tainice.

Roadele acestei smerenii se văzură îndată. După petrecere, ca de obicei, Ștefăniță se făcea bun ca lipi a caldă. Cum îl rugau divaniti așa făcea. Și mai cu samă iscălea hrisoavele boierilor pentru satele vândute în schimbul unui căuș de făină.

Multi divaniți, cu inimă lacomă și minte vicleană, socoteau că, la urma urmei, batjocurile îndurate sânt un preț ieftin, de nimica, pentru moșiile pe care le înșfăcau dela țărani, cu îngăduința domnului. Batjocurile treceau, iar averile rămâneau.

Dar foametea începea să amenințe și pe boieri. Ga să înlăture această primejdie, vodă dădea unor boieri cărți la mână să ia dijmă nu numai a zecea parte din pâine și din fân, ci și a patra parte din cânepă, în, varză, zarzavat și din toată holda grădinilor. Se spetiseră țărani cărând apă cu spinarea, dela depărtări de poște, să ude zarzavaturile și acum le luau boierii și pe acestea. Strigau țărani împotriva acestui nou obicei și, deznădăjduți, ucideau pe slujitorii trimiși să strângă dijmele. Speriați, Miron Costin, Canbacuzi- nii, Milescu îl povătuiră pe domn

să nu facă obiceiie noi, că mulțimea nu mai rabdă :

— Și să știi, măria-ta, că ești tânăr și necopt: desfrânata prostime știe să pornească răzmerita, dar nu știe să se oprească : jăcuește, arde, ucide. Atunci multe conace pier, multe case se risipesc și multe capete cad, nevinovate.

Dar Ștefăniță Vodă nu le da crezare. Se gândea doar cum să-i mai sperie, cum să-și mai bată joc de boieri. A avut nevoie de haraci ? A pus fumărit, câte șase orte de fiecare casă. Toma Cantacuzino s'a împotrivit :

— Nu pune, măria-ta, biruri noi. Că astea aduc risipa țării și pieirea domnilor. ȘL-apoi, iată, fug toți vecinii de pe moșii, ba chiar fac răzmeriță, că nu mai pot.

Vodă era la masă în ospătăria mică. Mușca dintr'un picior de clapon și-l ținea pe boier în picioare. Parcă nici nu l-ar fi auzit. Deodată răcnii :

— Pieirea, zici ? Câine bătrân !... și azvârlind ciolanul de clapon, s'a repezit, cu hangerul la boier, de-a fugit Cantacuzino cuprins de groază.

Îndată după asta l-a chemat pe Istrate Dabița și i-a spus că-i îngăduie să răpească moșiile dela Răcă- ciuni ale lui Gheorghe Ștefan. Judeca în sinea lui: să nu am toți boierii împotrivă, că-i rău.

26

Când a văzut că și Spătarul Miclescu îl mustra pentru nebuneștile-i petreceri, Ștefăniță Vodă a rămas câtăva vreme gânditor.

— Ai dreptate ; am trecut măsura.

Și câteva zile a fost liniștit. Ținea sfat în divan și făcea judecăți. Dar a cincea zi

porunci să se pregătească oastea.

— Plecăm la Rașkov. Vrea s'o aduc pe Ruxanda. E văduvă și-mi poate fi de ajutor, aici, în Moldova.

Pe drum îi spuse lui Milescu :

— Știu că ți-i dragă. Să fim cumnați...

Neculai Milescu rămase uimit. Se gândi : „A pe- țit-o Timuș cu sabia, și a murit cazacul pentru dânsa, apărând-o, la Suceaya, ca un viteaz. Nu, nu-mi trebuie mie văduvă... Și nici ei nu-i trebuie soț ca mine. O cer cnezi poloni și nu vrea să se mărite. Cum o să... Ce-i trece prin cap lui Ștefăniță, doamne...” Și iară își aminti, cu ascuțită durere, de Ștefana Mihailovna. Unde-o fi acum ? Ce-o fi făcut pribeagul Gheorghe Ștefan cu dânsa? Va fi luat-o cu el în pribegie? Va fi lepădat-o în vreo mănăstire din Ardeal ? Nimeni nu știa. Dela nimeni nu putea afla. Și nu mai cerceta decât în taină, că râdeau boierii de dânsul:

— l'e-a înnebunit circaziana... Gândul la Ștefana nu-l lăsa să cate spre fiicele de boieri din Iași, cu toate că ele mult îl pândeau, furiș, de după ferestre perdeluite ori din cerdacuri cu zorele și trandafiri. Neculai Milescu suguia cu dânsule și rău le zăpăcea când, la vizite, îi stăteau înaintea cu dulciuri și răcoritoare. Dar nici una nu-l îmbia spre patima dragostei. Cu cât părinții și fratele Apostol stăruiau mai mult să-l însoare și să-l 'astâmpere, cu atât el se'mpotrivea mai îndărătnic :

— Nu-mi trebuie 1

Parcă tot rugul inimii i s'ar fi aprins pentru o singură faptură : Ștefana. Zicea în sine-i, ori de câte ori vedea o fecioară frumoasă : trebuie s'o aflu eu cândva. Trebuie!

Ștefăniță Vodă cunoștea apucăturile Spătarului Milescu. Acum își făcuse o socoteală asemănătoare cu a familiei Milescu: vroia să-l însoare cu sora lui, Ruxanda, vroia să-l lege și mai mult de dânsul, fă- cându-și-l cumnat.

Dar Ruxanda nu vru să plece pentru nimic în lume din Rașkov. Era hotărâtă să rămână acolo cu cazacii care au știut s'o apere mai bine decât moldovenii și chiar mai mult decât părintele ei, Vasile Lupu. Așa că Ștefăniță Vodă a bătut zadarnic drumul până la Rașkov.

Ca să nu se întoarcă chiar fără nicio izbândă, el vru să-l prindă pe Constantin Șerban care, ascuns la poloni, râvnea la tronul Moldovei. Socotea Ștefăniță Vodă că asta va fi o viteză plăcută și marelui vizir. Dar și din această încercare vodă s'a întors tot fără izbândă. La urmă, vrând s'o răpească pe Ruxanda, cazacii au înfrânt pâlcul care asedia cetatea și i-au trimis vorbă lui Ștefăniță că-l prind și-l îneacă în Nistru, dacă nu se astâmpără și mai umblă

să-și răpească sora din Rașkov

27

Intr'o zi, la vânătoare prin codrii
Neamțului, Ștefăniță Vodă întâlnește herghelia
domnească dela Timișești. Avea mulți cai
buni, bueștri, cum nu se aflau

alții în Moldova, pe acea vreme de foamete. Și în capul lui Ștefăniță încolți un nou plan de petrecere. Porunci să fie aduși armăsarii cei mai buni și să fie înșeuati. Apoi pofti cu deosebită curtenire pe boieri să încalece armăsarii. Crezând că vodă vrea să le facă un dar ales, boierii se grăbiră să încalece. Ștefăniță îi îndemna, stăruitor, mai ales pe cei bătrâni, pe cei care, ca Racoviță Cehan, sprijiniseră domnia lui Gheorghe Ștefan.

Când toți boierii erau sus pe cai și abia-i țineau să nu zburde, Ștefăniță îi îndemnă să iasă, ca un alai măreț, în lunca Nemțisorului. Aici Velicico, Milescu, Ruset se întrecură în alergări. Boierii se minunau de marea lor îndemânare și-i pizmuiau.

— Ametesc numai când mă uit cu câtă iuteală fug, spuse Sandu Buhuș.

Dintr'odată, Ștefăniță porunci slujitorilor să smulgă, repede, frâiele dela caii boierilor și să-i sperie, să le facă vânt spre râpa Nemțisorului. El se propti în șea, înălță gâtul privind cu nesaț cum zburdau armăsarii, zdruncinând boierii și azvârlindu-i ca pe niște saci în țărâna fierbinte și uscată de dogoreala secetei. Atât de mult râdea tânărul domn că-i sta răsuflarea și se cumpănea în șea, amețit și vânăt, înăbușit.

— Mai bine să vă las eu juliți la obraz — chihotea vodă — decât voi pe mine fără cap, ghiuji bătrâni și nerușinați...

Ridicându-se de jos și cătând să vadă ce mădulare li s'au rupt, boierii răbufneau :

— Râs și batjocură-i asta, iar nu domnie !

Atunci a murit Ghenga cel bătrân, izbit într'un mal.

Li se urîse multora de domn zărghit ca acela. Degeaba îl certa Vasile Lupu, scriindu-i din Țarigrad cărți cu multă dojană și cu temeinic sfat, că Ștefăniță tot în sminteala lui o ținea.

Frații Cantacuzino, Buhuș și alții,

înțelegând că Ștefăniță nu se va pricopsi în domnie, cereau la Poartă să vină domn Vasile Lupu. Dar acesta muri pe neașteptate, lăsându-și „mult doritul fiu” fără sprijin la Poartă.

Și foametea istovea Moldova. Multe sate se bejeneau. Altele piereau de istov.

Sfătuind cu Miron Costin, cu Doșoftei, cu Vasile Gealalău, Milescu asămăna răutățile și nebuniile lui Ștefăniță Lupu cu cele săvârșite de Ștefăniță Rareș, care în afară părea, cum zice Ureche cronicarul „pom înflorit, iară lăuntru era lac împutit”.

— Știi ce-au făcut boierii când nu l-au mai putut răbda ?

— Ceea ce facem și noi acum, Spătare : s’au sfătuit în taină să curețe țara de dânsul. Și, noaptea, în tabără La Țuțora, au tăiat sforile cortului și l-au turtit acolo, sub cort... Dară vezi să nu te simtă. Că-ți pierzi ori capul, ori nasul. Și-ar fi păcat: amândouă frumoase sânt.

2S

N’avea nici astâmpăr, nici răbdare. Ca să sfârșească mai repede acea judecată încurcată, Ștefăniță vodă porunci diacului să citească din pravilă glava potrivită vinei împricinaților. Diacul citi paragraful 118: „Cela care va fura oaie sau bou, sau cal, sau alte dobitoace din pădure sau din câmp, sau din turmă sau din casă, să se certe cu ocna până la o samă de vreme, după cum de mult va fi furțișagul și după cum va fi voia județului; iară de se va afla cum acel om este învățat a fura de-a-pururea și va fi făcut și altă dată acest lucru, atunci, așa într’acel loc ce au furat dobitocul, acolo să-l spânzure în furci.”

— E limpede ? strigă vodă, încruntând sprânceana, vrând să privească aspru, ca tată-su, să-i ia norodul frica.

Cei paisprezece țărani împricinați, scăpătau rar, încet, din picioare, ciuleau urechile, clipeau din ochi și nu pricepeau nimic. Cel mai bătrân cuteză a zice :

— iertare, măria-~~ta~~^{ta}, dar nu-i deloc limpede. Diacul a citit pravila pentru furt. Ci noi n'am furat. In turmele velitului vistier Iordache au dat fiarele hăituite **și ele** de foametea cu care ne pedepsește Dumnezeu.

— S'a întâmplat asta pe pământul vostru ?

— Da, în pădurea răzeșilor din Bucium. Dar fiarele, să ierți, măria-ta, nu erau ale noastre...

—» Da ?... Jupânul Iordiache spune că voi le-ați furat. Și eu cred ce spune marele vistier, iar nu niște **țărani** proști ca voi.

— Ba să ne crezi pe noi, măria-ta ! Paguba s'a întâmplat în Bucium. Și oricât de tânăr ai fi, tot poți judeca ușor cine a putut vedea mai bine cum au sfâșiat dihaniile turma, vel vistierul de aici, dela Iași, **ori** noi de acolo, din Bucium. Noi jurăm că n'am furat și că fiarele...

— Afară, afară, câini obraznici ! Voi mă'nvățați pe mine să fac judecată ?

— Văd că ai, întru aceasta, mare lipsă de învățătură, măria-ta.

— Armaș ! Toți în obezi și la ocnă ! Iar acest guraliv obraznic, în țeapă !... Auzi — se îndreptă vodă spre Milescu care sta deoparte și privea cum, îndărătnici și muți, țăranii nu se urneau din loc — fură, că-i foamete. Foamete ! Parcă eu aș fi vinovat că Dumnezeu nu dă ploaie... Foametea-i pentru păcatele voastre, nemernicilor, mai strigă cu ascuțită ură Ștefăniță, întorcând spatele și ieșind să nu vadă fulgerile de mânie din ochii oamenilor.

— Au, totuși, dreptate, spuse Milescu, așezându-se în calea lui vodă, potriynic, nu pentru că ar fi vrut să-i apere pe țăranii, ci pentru că-l îmboldea un nestăvilit îndemn să-l înfrunte pe acest bicisnic, stăpân peste viețile oamenilor. N'au furat.

— Ce ți-a venit ? Nu'nțelegi că-s grăbit să plec la vânătoare ? Hai ! I-am pregătit o soție lui Racoviță Cehan și lui Velicico Costin. Prea se fin trufași... Ce ? Nu tu m'ai învățat : să mă urască, dar să se teamă de mine ? Strașnică învățătură mi-ai dat. Mă unge la inimă.

— Măria-ta...

— Hai mai repede ! Să râdem, să petrecem...

— M'am săturat de petreceri 1 Turcii râd de vodă că-i fără minte ; vodă de boieri că-s lacomi și fricoși; boierii de biata țară, cu toate că ea nicio vină n'are că-i atâta ticăloșie în lumea asta...

— Ha, ha Asta-i tot cieiiia Machiavelli citire?... rânji vodă, gata de hiartağ.

Dar lordache Cantacuzino se vârî între domn și Spătar, rugându-l să-i întărească zapis de cumpărare pentru niște pământ.

— Tâlhar bătrân ! întoarse Ștefăniță ocară spre Cantacuzino. Iar ai mai jefuit niște oameni săraci... Și clipi cu subînțeleș din geana stângă, spre Milescu : tocmai acum când pe noi ne-a pălit mila de sărăcime...

— Ei, măria-ta, trebuie să mai adun averea răpită de acel câine de logofăt, de Gheorghe Ștefan... Eu nu-i silesc pe țărani să mi se vândă. Li împinge foamea. Numai când iau moșiile în stăpânire mai trimit în câte un loc arnăuți domnești. Că-s îndărătnici țăranii. Nu prea vor, deși ei, nesiliți de nimeni, mă roagă să-i mântui de napastă.

— Dacă-s „neșiliți”, cum or să vrea ? Împunse cu zâmbet mușcător Milescu. Ștefăniță prinse străfulgerarea dușmănoasă din privirea celor doi boieri. Dar n’avea timp de sfadă. Bine. Lasă hrisovul lui Milescu. Iscălesc când mă întorc. Acum n’am timp 1 Și punând zapisul de hârtie sură în palma lui Milescu, plecă furtună.

— Papură Vodă Cârnul, cârti Milescu, să-l audă Ior- dache Cantacuzino.

Dar vistiernicul Iordache păși tăntoș spre ieșire. De-o bucată de vreme nu-i prea plăceau nici ochii, nici cuvintele Milescului. Acesta rămase în mijlocul odăii de divan cu zapisul în mână. Ca să-și adune gândurile, începu să citească : „Adică eu, Vasile, cu femeia mea, cu Maria, nepoata lui Andronic Chipău, scriem și mărturisim... cu acest zapis al nostru, că noi de a noastră bună voie, de nimeni siliți nici asupriți... ajungându-ne nevoia care dăduse Dumnezeu pe toată lumea, noi ne-am sculat și am vândut dumisale, vistiernicului celui mare, lui Iordache, trei pământuri și o lăture... din vatra satului Dușăști, la Neamț, și din țarină, și din câmp, și din tot locul ce se va alege ca

șă-i fie d-sale dreaptă ocină și moșie neclătită
în veci... Așijderea ne-au mai socotit
dumnealui la nevoia noastră cu mila de ne-
am prins foamea care **era**

pe toată creștinătatea !...“ „Bine l-ai ticluit, tâlhar bătrân ! Ar trebui să-l iiau drept pildă pentru actele pe care le înfățișez eu la iscălitură și pecetluire pentru mine, pentru fratele meu Apostol ori pentru părintele meu, că toți ne căpătuim acum cu noi sate și moșii... chiar Dumnezeu ar putea crede că ne facem pomană, îndrumându-ne să cumpărăm pământurile, să-i iobăgim. pe țăranii răzăși. Sfântă minciună !“

În acea zi, Mileșcu nu s'a mai dus la vânatoare. S'a pregătit să plece la Milești și la alte moșii mai noi și mai vechi.

30

II însoțea Radu. Văzduhul ardea, parc'ar fi fost amestecat cu flăcări. Caii mergeau încet, mătăhănind, năuciți de căldură. Cât ținea lungul și latul Moldovei, râurile și iazurile s'au sleit de istov. Și broaștele au pierit. În jurul malului, papura și rogozul întindeau spre cer săbii ruginite, răsucite, foșnind sec, în vânt fierbinte. Slabi, cu fețele supte, cu mâinile scheletice, storși de orice vlagă, ca niște năluci, țăranii din Milești se chinuiau să smulgă papura uscată de pe malurile iazurilor. O duceau acasă, o tăiau mărunț cu satărele, o măcinau și o fierbeau ca s'o mănânce. În alte sate măcinau și mâncau ori papură, ori coajă de copac. Asemenea foamete și lipsă nu se mai văzuse nicicând. Nici cei care împliniseră veacul, înduraseră năpăști de puhoai, de lăcuste, de ciumă, de jaf tăta- răsc, tot nu văzuseră vremi grozave și seci ca acestea. Acum se vedeau întâia oară oameni mâncând papură măcinată.

— Vremea lui Papură-Vodă, oftau țăranii.

Mileșcu a trecut pe la încă două moșii, în ținutul Bacăului și al Romanului. Aceeași nenorocire. Aceeași foamete.

În ziua când s'a întors la Iași, Spătarul Milescu n'a mai jucat samșurcă poloneză și nici n'a mai băut vin ales cu Ștefăniță. Ci i-a spus :

— Măria-ta, ca domn, dator ești să mântui norodul, să aduci bucate din Transilvania ori din împărăția Moscovei, să poruncești boierilor să deschidă ham-, barele. Nouă, boierilor, seceta ni-i de folos : putem mai ușor împresura satele. Dar, măria-ta, nu trebuie să lăsăm să piară norodul. Că dacă pier țărani, nici noi, boierii, nu mai avem de unde scoate dijmele și nici domnul nu mai are peste ce domni. Pierim cu toții.

Și Ștefăniță Vodă a ascultat tare îngrijorat povestirile Milescului despre cele văzute în satele lui.

— Pentrucă a ajuns să mănânce papură, norodul îi zice Papură Vodă, măria-ta.

— Ce grozăvie !... Părea foarte mișcat, turburat. S'ar putea ca și curtea mea să ducă lipsă de bucate ?

— Nu-i izvor. Iar acum și izvoarele secat-au.

Plecă îngândurat, lăsându-i pe boieri să mai chib-zuiască în divanul cel mic. A doua zi, ca să nu fie lipsă la curte, vodă porunci slujitorilor de credință să prade satele și hambarele boierești și să aducă totul la curte. Oamenii începură să spună :

— A ieșit în țară hoția domnească. Altă năpastă...

Printre cei care se împotriveau besmeticului domn Ștefăniță, Milescu îl întâlnește tot mai des și pe Istrate Dabija vornicul, cel plin de voie bună, de duh și libovnic a bea vin din oala de lut.

31

Văzând că Ștefăniță Vodă toate le înțelege și le face pe dos, Milescu întări sfatul tainic cu câțiva boieri. Scrise carte lui Constantin

Șerban, în Polonia, rugându-l să-l ajute a izbăvi Moldova de un netrebnic și de-o pacoste, adaos la pacostea foametei. N'a chibzuit prea mult. Îl știa pe Constantin Șerban dornic s'a- puce iar domnia. Și se călăuzea după vorba care zice: „Cine prea mult se socotește, puține făptuește.” A pus scrisoarea într'un băț sfredelit pe dinăuntru și l-a trimis pe cămărașul Vasile Gealalău la Constantin Șerban, fără să mai știe cineva... Constantin Șerban are legături cu puterile potrivnice turcilor. Poate ajunge domn și în Țara Românească.

După ce fusese alungat de turci din Țara Românească, în Mai 1660, Constantin Șerban se opri în Ucraina, la Korsun, la hatmanul Iurie Hmielnițki. De aici, la 16 Iulie 1660, scrisese țarului Alexei Mihailovici, în numele boierilor din Țara Românească și Moldova, cerând apărarea împotriva turcilor. Trimise chiar o solie de trei boieri la Moldova. Dar pentru că polonii aveau nevoie de pace cu turcii și cu moldovenii, îl puseră pe Constantin Șerban sub priveghere într'un castel din Podolia. Acolo îl găsi Vasile Gealalău cu scrisoarea cea de taină trimisă de Neculai Milescu Spătarul.

Așteptând răspuns, Spătarul Milescu sfătuia și cu alți boieri, căutând să-i ridice împotriva lui Ștefăniță Vodă. Și lui Toma Cantacuzino, boierul cu cea mai mare trecere printre boierii divaniști și care era scutit de bătaile de joc ale lui vodă, îi grăi:

— Când țara se usucă de foame, nu-i bine ca domnia și boierii să se desfete, așa, pe față, întru desmierdăciuni zburdate.

— E tânăr Ștefăniță — îl apără Cantacuzino — iubește prea mult glumele, jocurile copilărești și nebuniile. Dar nu-i om rău. Va crește și va prinde minte. Iar dacă-l vom scoate și de sub povața câtorva ne-

chibzuiți între oare te prenumeri, Spătare...

— Acum nu-1 mai sfătuiesc ! Am greșit atunci când m'am făcut părtaș cu el la smintite șuguri și la desfătări nerușinate.

— Eu nu cred în schimbările prea repezi.

— Să crezi ; că nu-s ca Demostene care cunoscut-a o singură cale toată viața, iar la sfârșit, ca să nu se schimbe, a băut cucută. Eu mă schimb ! Că, uite ce vremuri trăim. Și'n loc să gospodărim țara, o jefuim !

— Tot clevetind cu vrăjmașii și vrând să-ți mazilești stăpânul, că aista ți-i gândul de temei, Spătare, vezi să nu ți se schimbe și mutra. Din frumoasă și atrăgătoare, slută și hâdă, respingătoare,. Dacă te ispitește cumva domnia Moldovei, ia aminte! Să nu schimbi trai dulce și desmierdat cu moartea de satârul călăului. Sfatul meu de om bătrân : lasă-te de uneltiri...

Deodată în Iași a ³căzut o veste, ca un trăsnet: Constantin Șerban vine asupra Moldovei. Ca să-l întâmpine, Ștefăniță răpezi oști spre miazănoapte, pe drumul Hotinului. Urmând acele oști, vodă îl luă și pe Milescu, tocmai pentru că, în vremea din urmă, nu-i mai enau de fel pe plac purtările lui. Gealalău s'a ivit în tabăra lui Ștefăniță, nu departe de Hotin. Nu aducea răspuns la cartea Milescului.

— Vine el însuși, șopti Gealalău lui Milescu.

— Dar noi credem că tu trebuie să iei domnia. Trimite la Țarigrad să ți-o cumpere. Că uite, prietenul tău, Grigore Ghica, a dobândit domnia Țării Românești.

Constantin Șerban însă nici nu se ivi, nici nu se năpusti asupra Moldovei. În schimb, într'o seară se zvonî, în tabără : a venit sol dela Constantin Șerban. Și solul spuse : „Constantin Șerban n'a uneltit răsturnarea lui Ștefăniță Vodă. Dimpotrivă, este prieten lui vodă și-l dă'n vileag pe cel care s'a hicleit împotriva domniei din Moldova”.

În cortul său, vodă nu se dumirea. Diacul citea o carte dela Constantin Șerban. Auzind ce scrie, Ștefăniță Vodă râse, mai întâi, prosteste. Pe urmă îngălbeni.

— Milescu, zici ? Nu, nu se poate ! Voi, ticăloșilor, ați urzit vreo mișelie împotriva lui și... Mai citește odată !

Iordache Cantacuzino puse atunci în fața lui vodă cartea Milescului către Constantin Șerban.

— N'am auzit nimic. Cunoaște-i slova, măria-ta : scrisoarea ți-o trimite chiar Constantin Șerban, care dela Milescu a primit-o.

— Te 'ntinzi spre domnie, câine ? Și l-a

chemat în grabă pe³Milescu în cort. Trei slujitori, dinainte rânduiți, l-au înșfăcat fulgerător de repede, i-au smuls sabia și l-au pus în lanțuri.

— Nu rabd să fiu legat! răcni Spătarul Milescu.

— Dar nici eu să fiu vândut! scrâșni Ștefăniță, și puteri cumplite răscoliră mânia din el. Tu m'ai învă-

tat cum să păstrez domnia țării și cum să-i osândesc pe cei vicleni. Tu !

— Țara vrea să se mântue de pacostea foametei. A ajuns țara de haram, țara lui Papură Vodă... Și privind chipul vânăt, pământiu, nemernic al lui Ștefăniță, Milescu întreabă : Spune-mi măoar cine m'a pârît ?

— Însuși cel căruia cercata-i să mă vinzi. Și râzând desmățat, batjocoritor, cum de atâtea ori răsese alături de Milescu bătându-și joc de boieri sau atârând țărani în pari : însuși Constantin Șerban mi te-a dat de gol. El știe mai bine învățătura ticălosului tău dascăl Machiavelli...

— Vulpe vicleană ! Vrea să-ți adoarmă grija și să se repeadă asupra-ți, răpunându-te.

Ștefăniță înclină capul spre stânga și căscă gura, râsuflând tare, obosit, şuierat.

— Cum, adică, nu mi-i prieten ?... Spune cu cine mai ești în legătură ?

— Cu nimeni !

— Atunci, pentrucă ai râs de un cârn și ai uneltit cu un cârn, cârn să fii !

Și, tremurând de furie, bătu din palme. În ușa cortului se ivi călăul. Se zbatu Spătarul, doborînd două dintre slugi. Ștefăniță dădu să fugă, speriat. Dar alți slujitori îl încleștară pe Milescu. Când călăul se ră- pezi să-l slutească, toată făptura Milescului se răscoli. Ochii îi scânteiară de spaimă și mânie.

— Nu, nu cu sabia ta de călău, rânji Ștefăniță, venindu-și în fire. Prea-i grosolană. Spătarul e om subțire, de neam, bogat și foarte învățat. Foarte învățat ! S'a ispitit să fie domn ? Poftim : taie-i nasul cu hanger domnesc. Și, smulgându-și pumnalul încovoiat din teaca încrustată cu sidef, îl întinse călăului. E o cinste, nu ? Hanger domnesc, aurit la mănunchi, ager la tăiș...

întreaga făptură a falnicului boier striga

împotriva silniciei și a batjocurii. Dar era prins în capcana pe care însuși o întinsese și nu vedea nicio scăpare. Se umili :

— Muștră-mă, doamne, cu mare ponos și cu bogată dojana, că ți-am greșit. Ia-mi zilele, dar nu mă sluji...

Privind chipul desăvârșit de frumos, barba neagră, rotundă, creață, buzele cărnoase, ochii mari, fruntea înaltă, pletele ca abanosul și nasul drept grecesc, zdravăn înțâțânat în frunte, cu nările tremurând de mânie, călăul șovăi.

— Cum să-l slujească, doamne ? Prea-ii frumos...

— Da ? Îți place? ispidi vodă, rânjind câinește, în- tr'o parte.

— N'am văzut, la zilele mele, bărbat cu nas așa de frumos... se întinse călăul la vorbă, în vreme ce Spătarul Milescu se mai smuci odată din strânsoarea străjerilor, lovind cu genunchiul un jilt și prăvălindu-1 spre picioarele lui Ștefăniță.

— Atunci să-l tai pe al tău, călăule, că-i urât și bu- bos, își adânci vodă rânjetul, iar pielea obrazului palid i se încreți ciudat în jurul ochilor, vădind și mai mult creștătura dela nas : Taie-1 !

Furios pentru slăbiciunea-i, călăul se năpusti ca un tigru. Într'o clipă fața și barba lui Milescu se înecă în sânge. Trupul i se zbatu cumplit. În loc de nas avea două găuri hâde, sângerânde, prin care nu răsufla, ci horcăia îngrozitor, cu furie și neputință.

Așa sfârșea, la douăzeci și patru de ani, o ambiție și un fel de viață.

De aici încolo Spătarul Milescu avea să fie un oin slut la chip.

34

Pe Vasile Gealalău l-a spânzurat Ștefăniță Vodă, luându-i averile. Pe alții n'a mai putut

prinde. Ii bănuia pe frații Costin, dar Milescu se jura și-și punea capul că nu au avut nici un amestec.

Lăsat slobod, Spătarul Milescu luă drumul spre Țara Românească, însoțit doar de Radu Marcu. Gonea calul, să iasă mai repede din Moldova. Se răzvrătea cugetul și inima în el, trecând pe partea cealaltă, de partea urii. Simțea că urăște toți oamenii întregi. Ii ura chiar și pe Ra'du care-i schimba fesele în popasuri, punând frunze de pătlagină unsă cu măduvă de falcă, anume ca să oprească sângerarea și să tămăduiască. Ii pizmuia chipul plăcut, musteața neagră, ochii năzdrăvani, nasul ciolănos și mare. Nu se opri să-și vadă familia. Trimise doar vorbă fratelui Apostol să aibă grijă de casă și să-i trimită bani la București și-apoi la Țarigrad.

Văzându-l Grigore Ghica, acum domn al Țării Românești, mult l-a jelit. Trei săptămâni un vraci neamț i-a îngrijit rana să nu obrintească. După asta, Milescu și-a urmat drumul spre Țarigrad. Grigore Ghica îl rugase să fie capichehaia lui la Poartă. Dar Spătarul Milescu se întreba :

— Având un chip atât de slut, mă mai pot înfățișa în lume ?... Cum de nu-mi pun capăt zilelor ? De ce merg înainte ? De ce nu mă arunc, din barca asta, în Dunăre ? Peștilor nu le-ar păsa că-s slut...

Soarele apunea, departe, spre Turtucaia. Dinspre Ostrov se ridicau neguri subțiri pe deasupra apei, ca un fum străveziu. Se clătinau, ușor, în adierea blândă, frunzele sălciilor din fața Silistrei.

Și deodată, își aduse aminte de Ștefana. Amintirea îl izbi ca un val de ghiață. Se clătină buimăcit de o durere veche sporită acum de mii de ori... Am pierdut-o... De istov am pierdut-o pe Ștefana. De acum n'o mai caut. N'am fost vrednic s'o găsesc cât am fost întreg, frumos și falnic... Acum... Nu, nici

n'ai trebui să mă mai gândesc la dansa. Văzându-mă așa, și fărămă de dragoste ce i-am zămislit în inimă ar pieri. Măcar ea să păstreze amintirea chipului meu întreg... Și ce frumoasă ar fi fost viața...

Apa, vălurită, clipocea pe lângă pereții bărcii, **ca** o chemare, ca o mângâiere... Gândurile Milescului se schimbau : dacă ajung la țărmul Silistrei, devin altfel de om. Cu totul altfel. Și nu mă mai întorc nicicând în aceste locuri, pe care atâta le-am iubit și de unde asemenea batjocură mi se trage...

Și dincolo de Dunăre încă mai umbla să-și facă o samă. Dar Radu Marçu și slujitorii dați de Grigore Ghica îl urmăriră pas cu p.as.

Oamenii domnului ⁵ Muntean Grigore Ghica îl așezară pe Spătarul Milescu în frumoasa casă a Vlah Saraiului din Fanar. Sta aici singur, întunecat și vrăjmaș. Se plimba pe terasă, dar nu-l furau nici florile grădinei, nu vedea nici minunata priveliște spre Pena și Galata, peste Cornul de Aur. Respingea totul cu ură. Ură cumplită, ucigașă.

În dreapta Vlah Saraiului era Patriarhia, cu școala cea mare și cu multele ei aduceri aminte. Dar nici asta nu-l bucura, ci-l făcea dimpotrivă să-și vadă slujtenia și mai înspăimântătoare.

Plângea cu lacrimi grele, udând feșele care-i înfașunau chipul... Boierii nu m'au iertat că i-am înfruntat cu trufia și bogăția mea, cu învățătura și frumusețea mea. N'am să mai pot trăi în țară frumoasă și bună ca Moldova... Și se împotmolea iar în ură : ...De acum, dacă mi s'a spart pielea de lup, s'o cârlesc cu. piele de vulpe...

Când l-au văzut episcopul Dosithei și Șerban Can- tacuzino, s'au crucit.

— Negrăită frumusețe avut-ai și cum ți-au stricat-o, ticăloșii 1 Pedepsa lui Dumnezeu. Mai frumos decât Paris fost-ai...

— Nu mă mângâi așa, înalt prea sfinte 1 Ci mai dureros sa, pi în inima-mi și picuri acolo zamă de ardei și mătrăgună.

— Fugi, că sameni cu un cap de mort cu barbă ! a răs Șerban Cantacuzino cu gura-i mare.

Cunoscător al sufletului omenesc, Dosithei l-a lăsat să-și verse năduful. Apoi l-a plimbat pe malul Cornului de Aur, grăindu-i despre filosofii greci și mai cu samă despre Epicur și Diogene din Laerta. Într'altă zi l-a dus cu Șerban Cantacuzino la alergările de cal și la luptele din Atmeidan. Dar Milescu nu găsea nicăieri, în niciun chip, alin durerii. Pretutindenii întâlnea oameni frumoși,

întregi, care-1 priveau cu silă că-i pocit. Il
căinau. Și zbuciumul Milescului dura.
Dosithei, văzându-1 că nici pe prieteni nu-i
poate suferi, îi aduse dela Bogdan Sarai o
bătrână roabă

in

țigancă și un slujitor moldovean tot bătrân, venit aici din vremea când capichehaie era Gheorghe Ghica, să-i stea înaintea cu povește, cu istorisiri și vorbe de duh. Îl ajuta într'asta și Radu, tot mai mult legat de stăpânul lui și dornic să-i îmbuneze iar inima.

Iscusită fiind, roaba prinsese multe din viața capi- chehaielor și din povestirile ce umblau prin Țarigrad. Se așeza jos pe covor, descântând plină de haz :

— Fac nișcai farmece, să cetesc în ghioc cele ce-au să vină, vel spătare... Iacă, s'arată cărturari pe cale. Vin la Țarigrad să trăctăluiască tocmiri de pace și hotărâri de nuntă. Dar toate se strică — foc de paie ' Și războiul tot se face că-i spre folosul celor bogați și puternici și spre jalea și suspinul săracilor. Uite, de-o pildă, domnia-ta : venit-ai aici să poștești oamenii spre pace și-ai să faci un otocol... Ai fost curtean alintat și'n desmăț te-ai proslăvit. Deci 'alintătura nu ți-a priit. Acum urăști și urzeli multe pu* la oale. Dar nici ura n'o să-ți priiască.

— Du-te dracului, cu dăscălirea ta cu tot !

— Iertăciune ... Ci ascultă, mărite, proorocirile poli- ticești pe care le cetesc în ghioc. În Spania, mai marii dorm că li-i frig, iar craiul gândește un lucru de nimica și cotcodăcește, ca acel cocoș când a ouat o mărghică. În Englitera bogății dreg galioanele ca să le strice pe ale turcului. În cetatea Venetiei văd cum toți bogății zăbovesc în desfătări necurmăte, în carnavauri, cu beții, cu muzici, cu femei frumoase, risipindu-și averile. Mai apoi, suspinând, se aruncă de pe un pod în- tr'o apă neagră... A, iaca ici, se vede că sfertul de lună turcească e gata să pață mare scădere și amestecătură pricinuită de rocoșiturile ^{VIII} norodului, cu multă vărsare de sânge mânia arătându-si

— Ajunge!

Roaba se trăgea speriată de pe covor, ca o umbră; din fața privirilor ce scăpărau ură, pe deasupra feșelor albe. Dar îndată, așa cum avea povață dela Dosithei, Radu Marcu îi aducea pe bătrânul slujitor, ghebos și urât, dar osebit de înțelept și de meșter la vorbă. II lua

stub priveghere, îl plimba seara pe terasele palatului, îi vorbea despre vechimea acestei clădiri, ființând de dinainte de împăratul Iustinian, îl ducea la biserița Sfântului Neculai, zidită cu cheltuiala lui Ion Tăutul, solul lui Ștefan cel Mare la Țarigrad.

— Se spune, mărite Spătare, că Tăutul fiind sol la turci, vizirul l-au poftit să șază pe macat. Și pentru că nu putea sta cu ciubotele, i le-au tras din picioare și a rămas logofătul Tăutul numai în colțuni. Și dându-i vizirul cafea, n'a știut cum să bea cafeaua. Că la Suceava nu era acest obicei. Atunci logofătul, așa cum se pricepea, după datina din Moldova, a început a închinare : Să trăiască împăratul 1 Să trăiască vizirul 1 Și închinând, a sorbit felegeanul de cafea, ca altă băutură, dându-l de-a-dușca. Iară cafeaua era tare fierbinte...

Apoi, când îl vedea mai vesel, șugua în stihuri, bătrânul :

— De-ar ști Ștefăniță, zis Papură Vodă, cine plim- bă-mi-se plimbă, ca un mare crai prin Bogdan Sarai, de ciudă n'ar mai pregeta și nasul singur și-ar tăia.

Dar într'o zi înnegurată și tristă din Decembrie 1661, după ce a tras cu urechea la stăpânii ei din Bogdan Sarai, roaba țigancă a venit în grabă la Milescu, în Vlah Sarai, cu ghiocul să-i găcească :

— S'arată că'n Moldova a pierit de moarte năpraz- nică un obraz tânăr care a ciuntit un nas frumos. Lingoarea și otrava boierească i-au fost leacul.

— Doamne, repede m'ai răzbunat 1

Dar dacă asta-i alina ura și durerea, chipul nu i-i mai dregea.

36

Potolit și trist, Neculai Milescu cel cărn se schimba încetul cu încetul, dintr'un zurbagiu într'un înțelept. A început să se preocupe tot

mai mult de îndatoririle de capichehaie, adică să cate, cum spunea Miron Costin, a păstra domnia nestricată la împărăție. Veghea cu ochi tot mai treaz și risipea din vreme orice urzeală a potrivnicilor. Se împrietenii cu marele

Iii

dragomanul ¹ Panaioti Nikussios care-i deschise uşile spre marele vizir şi spre sultan. Ca orice capichehaie, împărţi daruri sultanei valide şi sultanei haseki^{IX X}. Ele-i pot ajuta în ceas de primejdie să-l scoată pe Grigore Ghica nevinovat, ca spălat cu isop, din orice învinuire. împrumută bani pentru vodă, iar vodă-i scotea de pe ţară.

Se lua cu treburile capichehaiei şi uita că-i slut. Nu mai făcea zurbave prin hanuri şi cârciumi. Grăia cu prietenii, plimbându-se pe ţărmurile Bosforului, ori pof-tindu-i în odăile bogate dela Vlah Sarai. Uneori chema câte un marinăr italian ori grec şi-l ruga să-i povestească despre drumurile şi ţările cele mai depărtate ale lumii, despre Afrioa şi despre Atlantic, despre Pacific şi despre Indiile cele pline de aur şi robi. Asculta, se minuna şi gândea : câte lucruri sânt pe lume, neştiute. Dacă le-aş afla şi le-aş aşterne pe hârtie, aş ajuta lumii să se lumineze. Şi nimeni nu va şti că eu, care am văzut şi am scris despre acele minuni şi frumuseţi, am fost un om pocit... Dar de unde bani pentru călătorie ?

Se întâlnea adesea cu Şerban Cantacuzino. Îl asculta, liniştit, cum povestea că vrea să fie domn în Ţara Românească. Să-i zgâlţâe pe boieri ş»i să-i trezească din toropeală. Pe cei trândavi ori îndărătnici să-i bată la tălpi, ca pe hoţii de cai din Vlaşca, ori să le crape capul cu buzduganul, dacă nu s-or da pe brazdă. În schimb să aibă grije de negustori. Să le facă hanuri pentru odihnă şi pentru adăpostifi mărfii. Să le dea drumuri bune şi păzite. Că negustorii aduc aurul în ţară.

IX Tălmaci, slujitor înalt la turci care se ocupă cu politica externă.

X Soţie.

> Personaje mitologice care aveau darul de a prevesti viitorul.

1 Băutură otrăvitoare, extrasă din mac, primejdioasă pentru sănătate.

Se veseleau povestind cum l-au pus turcii domn la Moldova pe straşnicul băutor Istra te Dabija vornicul :

— El, oare nici nu se aştepta, a fost îmbrăcat cu caftan de domnie, iar alţii, care trăgeau nădejde de domnie şi plătiseră bani grei, s'au ales doar cu nădejdea.

Dar cea mai bună mângâiere o găsea Milescu citind cărţi. Citea din filosofii greci, citea cărţi de matematică, de istorie, ori cărţi ciudate care vorbeau de proorociri şi de minuni, cum erau cărţile despre Sibile Găşind un bun izvod elinesc al bibliei, tipărită la Frankfurt, începu s'o tălmăcească în grai românesc. De altfel aşa îl povăţuia şi Dosithei şi Şerban Cantacuzino. Munca asta isca în el bucurii noi, curate. Li amintea de clipele când sfătuia cu Miron Costin, cu Dosoftei, despre frumuseţea graiului românesc, despre trebuinţa de a se tălmăci şi scrie cât mai multe cărţi între întărirea şi şlefuirea acestui grai. Iş>i găsea parcă un rost nou în via/ă.

37

Slujba die capiciiehaie îi îngăduise să cunoască şi mai bine pe turci. Se întreba : cum pot turcii cei bo- gaţi să zacă într'atâta lene şi trândăvie ? Când se ducea la vizirul Ahmet îl găsea de obicei pe sofa, cuibărit cu picioarele sub el, sorbind cu şuier subţire cafea mirositoare de pe buza felegeanului aurit, ori sugând fum de narghilea şi, cu degete inelate tot cu pietre scumpe şi diamante, mângâind cadâne tinere şi frumoase. Adevărata boierie la turci însemna să nu faci nimic, nici măcar pentru sine. Masa o aşezau slujitorii tot acolo, pe sofa. Se'ndopa vizirul cu-pilaf de pasăre, cu fripturi de berbec şi cu peşte, cu prăjituri şi dulciuri bine năcieite în miere. Slujitorii se învârteau în juru-i oa nişte umbre. Unul îi

tinea friptura, altul îi turna apa și siropul. Doi se pregăteau să ridice și să pună farfuriile cu mâncare.

După ospăt, vizirul juca în scoici cu robii. Dacă vreunul îndrăznea să-l birue la joc, vizirul îl bătea cu biciul cu trei plesne.

După ghiftuirea de seară, vizirul Ahmet se culca tot pe sofaua pe oare zăcuse, mâncase, băuse, fumase, jucase, se desfătase și trândăvise ziua toată.

Numai când îi aducea Milescu peșcheșurile dela Grigore Ghica Vodă, numai atunci, la vederea pungilor cu aur, ochii vizirului se aprindeau ca para focului la vânt. Juca banii, îndelung, în palmi înfiorate, ascultându-le sunetul beat de negrăită fericire.

— Pentru aur — zicea Paniaioti Nikussios, marele dragoman — turcii cei mari își vând și cadânele, și părinții. Și pe Mahomed însuși îl vând. De aur se îmbată vizir Ahmet ca de opiu *, ca de vinul pe care-l bea într'ascuns.

Dar ca și după beția opiului, după ce amistuia aurul în șipete ferecate, vizirul se prăbușea în aceeași nepăsare, în aceeași prostească dormitare. Cărat-a Milescu, în câteva rânduri, să-i grăiască despre cărți, despre filosofi. Strângea buzele a dispreț și clătina capul a lehamite. Doar odată, strâns cu ușa întrebărilor Spătarului, spuse :

— Noi cunoaștem o singură carte : coranul. Și nici n'avem nevoie de alta. Cuprinde tot ce trebuie să știe un musulman.

Iar altă dată, când Milescu l-a ispitit arătându-i cartea lui Marco Polo despre călătoriile în țara kitai- lor, carte tipărită la Veneția în tipografia rămasă dela Aldo Manuzzio, vizirul i-a cercetat doar legătura de marochin și poleiala de aur. Musafirul a prins să-i laude frumusețea slovelor, dar vizirul a supt din narghilea fum mult și-a mormăit printre dinți:

— Bine face pașahul că nu'ngăduie tiparnițe la Țarigrad. S'ar isca și aici multe cărți de minte stricătoare. Și nici n'ar fi drept ca un singur tipograf să smulgă pâinea dela gură a mii de oameni care n'au altă îndeletnicire decât copiatul coranului. Iar puterea noastră tocmai într'asta stă : nu lăsăm să pătrundă în împărăția otomană vânturile nesănătoase ale noutăților. De aceea împărăția noastră-i cea mai tare din lume. Și, curând, vom stăpâni tot pământul ; pe tot îl vom închina maritului profet, ca pe-o cățue cu smirnă.

Șfătuind cu cunoscuții lui greci ori români, vene- țieni ori bulgari, boieri ori beizadele, neguțători ori călugări, Spătarul Milescu afla multe semne că, în ciuda aparențelor,

imperiul otoman era în neconțință descreștere. Că stăpânirea sultanului s'a subrezit. Că, *pe* dinăuntru, îl rod atâtea neajunsuri și păcate, încâl cine va cuteza a-l lovi tare, din afară, cu pumnul, va pătrunde ca'n putregai. Dar aceiași cunoscuți ai Milescului spuneau, și el însuși afla dela viziri, că pute-îea otomană pregătește un mare război de cucerire a întregii Europe. Acesta-i planul marelui vizir Ahmet Kiupriuli, lăsat moștenire fiului său. Unii spun chiar că, peste un an, doi, turcii vor lovi, prin Moldova, spre Polonia și prin Ungaria, spre Viena. Că nu se vor opri decât la Rin și la Baltica. Adesea vizirul Ahmet, când se trezea din visarea și dormitarea lui, se răstea către Milescu :

— Ghiauri afurisiți! V'ați îmbogățit! Dar lasă că vă arătăm noi vouă... După cum am făcut moscheie din Sfânta Sofia, așa o să facem staul pentru cai din biserica Sfântul Petru din Roma...

Și când vorbea așa, sărea de pe sofa, lărga brațele, strângea pumnii, încleșta fălcile și împrôșca flăcări de sălbatică ură.

Spătarul Milescu era cuprins de fiorii spaimei. Vizirul părea gata să se răpeadă cu hangerul la dânsul, parcă el, capichehaia domnului Țării Românești, ar fi întruchipat toată „ghiaurimea”.

Povestindu-i lui Dosithei asemenea întâmplări, episcopul îl liniști :

— Eu zic că turcii, în nebunia lor, vor porni asemenea războaie. Dar izbândă nu vor avea. Nu mai au puterea pe care au avut-o ; și se grozăvesc pentru că înșiși știu că nu mai au acea putere. Sultanii vor să stăpânească tot pământul și nu știu nici măcar să sa- mene pasat pe el... Dumnezeu ne poruncește să zdrobim stăpânirea acestor ticăloși, să dezrobim creștinătatea. Și trebuie să lucrăm mai repede și mai temeinic. Aflu că, chiar la

primăvară, vor porni împotriva Vienei cu multe oști.

Și Dosithei, ca de altfel mulți din Țarigrad, ca de pildă bogatul neguțător Sava Vladislavovici din Ra-guza, cu care s'a împrietenit Milescu, arătau că împărăția care se ridică acum este Rusia. Ea va zdrobi Imperiul otoman.

— Chiar și diplomații venețieni, care au ochi atât de ageri, spun că aici, în Europa de răsărit, nu se mai poate dezlega acum nicio problemă fără ajutorul Moscovei. Iar în războiul cu turcii, Rusia va fi totul, va fi cheia și spada.

Rău îi părea lui Miclescu că-i slut. Ar fi mers la Moscova, cum îl îndemna și Sava Vladislavovici, să slujească Rusiei. Să fie sol și să se bată cu dibăcie pentru victoriile diplomatice ale Moscovei, într-o slobozirea popoarelor cutropite de turci : greci, bulgari, sârbi, unguri, români, cazaci...

Prietenii îl povățuiau să plece în apus să caute un doctor care drege nasuri. Printr'un neguțator scrise în Brandenburg, la Berlin, unui cunoscut al lui Sava Vladislavovici, doctorului Laurentius Rinhuber, rugându-l să-i spună dacă acolo se afla un astfel de doctor.

38

Dela o vreme, Miclescu nu-i mai plăcu nici slujba de capichehaie. Se încredința că din pricina acestei slujbe, atât turcii cei mari, cât și cămătarii greci nu-l priveau ca pe un om, ci ca pe o pungă de galbeni. I se părea nespun de înjositor să tot mituiască, în fiecare clipă, să tot cumpere cugete. Șerban Cantacuzino îi șoptea adesea, la ureche :

— În Țara Românească trebuie un domn vrednic. Unul care să lupte turcul. Un domn, nu o slugă turcească ! Ajută-mă să iau domnia. Și atunci pornesc războiul împotriva asupritorilor otomani. Auzi ? Dar întâi gâtui o samă de boieri, o samă de trântori.

Spătarul Miclescu, încetul cu încetul, se lepădă de vechiul prieten Grigore Ghica și unelti pentru domnia lui Șerban Cantacuzino. Azi grația cu un vizir, mâine cu

un sfetnic al padişahului. Dădea daruri. Făgăduia altele şi mai mari. Domnul Țării Româneşti, Grigore Ghica, a aflat de uneltirile Cantacuzinilor. Şi, în ajunul Crăciunului din 1663, speriat şi sfătuit de unele „vase rele“, ca Stroia Leurdeanu şi Dumitraşcu Cantacuzino, zis Grecul, l-a ucis pe Constantin Postelnicul Cantacuzino, în biserică la Snagov, pentru faptele feciorilor lui la Țarigrad. Aşa a izbucnit ura cumplită a fiilor lui şi mai ales ura lui Şerban Cantacuzino împotriva lui Grigore Ghica. A gonit din Bucureşti la Țarigrad, în câteva zile, călare, şi s'a năpustit la Valah Sarai:

— Spătare — a tipat către Milescu — Grigore Ghica e un ucigaş. Mi-a ucis părintele chiar în sfânta mănăstire a Snagovului. Dacă-l mai aperi şi-l mai sprijini la Poartă, împlânt hangerul în tine !...

Milescu ştia că nici Grigore Ghica nu mai era bine privit de turcii cei mari. Mereu îi cereau vizirii „dovezi de credinţă“, adică pungi de bani. Pregătind războiul împotriva Vienei, turcii aveau nevoie de oameni de credinţă în ţările dela Dunăre. Ori domnul din Țara Românească era bănuît că are legături pe sub ascuns cu Austria, cu Polonia.

La rândul-i, Grigore Ghica, simţind trădarea lui Milescu, în vara anului 1664 se grăbi să fugă în Polonia şi apoi în Austria.

Aşa cum profetiră oamenii cu vederea limpede, armata sultanului, ajunsă aproape de Viena, a fost înfrântă la St. Gothard. În urma acestei înfrângerii, te-mându-se de împotrivirea popoarelor dela Dunăre, sultanul dădu domnia Țării Române unui om neînsemnat, Radu Leon, pe care-l credea slugă credincioasă. Nu-l puseră domn pe Şerban Cantacuzino : niaveau încredere, se temeau de el. Astfel, în Vlah Sarai, Spătarul Milescu era un om înfrânt care şi-a tăiat

singur craca de sub picioare.

Nu mai putea rămâne în Țarigrad.

Primind răspuns din Berlin că se afla acolo un doctor rinoplast¹, Milescu se grăbi să plece. Chiar diacă nu-și va putea drege nasul, va încerca să se adăpostească la curtea electorului de Brandenburg, căruia, după cum spun solii, îi place să se înconjoare de oameni învățiați, de artiști. Nu mai vroia să zacă în Ța- rignad, în intrigă și ticăloșie. Vroia să vânture lumea.

1 Chirurg care reface nasul cu ajutorul unei bucăți de piele luată dela frunte, dela braț etc.

Călătorind, dorea să-și potolească neastâmpărata-i fire și setea de a cunoaște. Luă scrisori dela Nikus-sios, dela un Venetian, dela Sava Vladislavoviči din Raguză, le puse în tașcă, își cumpără cai și trăsură pentru drum lung, căruțe pentru bagaje și, Luând toiagul pribegiei, însoțit de slujitorul Radu Marcu, porni spre apus.

PRIBEAG PE CAILE
APUSULUI

Vernea era mohorâtă și rece, când a poposit la un Lan din marginea Berlinului. Hangiul, gras și bălan, l-a poftit, în italienește, să urce scara din dreapta și să vadă încăperea unde ar putea găzdui, iar slujitorilor le-a arătat, cu mâna, locul de adăpost pentru trăsura și bagaje. Tot dela hangiu, Spătarul Milescu a căpătat îndrumări cum să ajungă la palatul lui Frederic Wilhelm, mare elector de Brandenburg, și cum să-l găsească pe doctorul Laurentius Rinhuber.

Prințului german îi plăcu mult vioiciunea și știința moldoveanului. Nici nu avea La curte un cunoscător așa de bun al limbei grecești. Dar nu mai contenea să se mire: cum a putut un principe civilizat să slujească așa de groaznic un bărbat tânăr, chipeș și învățat ca acesta ?

— Barbari de lângă Tartaria ! strigă electorul, apoi îi povesti că este în corespondență cu foștii domni în Țările Române, Grigore Ghica, aflat în Viena și Constantin Șerban — în Polonia. Milescu făcu chip de spaimă la auzul acestor nume. Crezând că se strâmbă de durere, electorul îl incurajă, încredințându-l că în Berlin va găsi doctori meșteri care să-i dreagă nasul. Întrebându-l de rang, neamțul i-l tălmăci : „barones Nicolaus Spatharius Moldovalachus”.

În Berlin, Milescu s’a împrietenit cu Laurentius Rinhuber. Din neam de negustori săraci din Luckau, doctorul Rinhuber învățase medicina la Lipsea și călătorise

foarte mult. El îl duse la doctorul Blumen-trost, care furase dela niște vraci indieni meșteșugul de a drege nasurile

Blumentrost nu mai făcuse jiiicio operație de rino- plastie, adică de dregere a nasului. Dar când Milescu îl încredința ca va îndura, fără clintire, orice durere, doctorul neamț ceru să-și radă barba și mustățile, îi măsură locul untie a fost nasul, apoi făcu felurite socoteli și tip. are d. n ceară. In ceasul operației, Blumen- trost, afară de cuțitașele și cleștele lui argintate, și-a pregătit și un ciocan. După ce l-a așezat pe Milescu pe pat, pe o coastă, i-a dat o izbitură cu ciocanul, în buca stângă unde-i ciarnea moale și pielea netedă. îndată sângele s'a mosorît, roșu-vânăt sub piele. Doctorul a tăiat, cu agerime, o bucată de carne din acel loc și a potrivit-o în mare grabă după tiparele pregătite dinainte. In acest timp un ucenic al doctorului tăia cicatricea nasului, împrăștiind iară sângele. Și repede, ca să nu se răcească, doctorul a lipit acolo bucată de carne, cu tipar cu tot, apăsând-o. Apoi a uns rana de jur împrejur cu felurite alifii și l-a legat strâns cu bumbac și feșe moi.

— O să păstrăm taina : n'o să știe nimeni de unde ti-am pus adăusătuna nasului, șugui doctorul, bucuros că mușteriu știe să rabde cu atâta stoicism.

A stat Milescu o jumătate de an până s'a tămăduit rana și s'a prins bucata de carne care avea să țină loc de nas. Din când în când doctorul venea, dezlega fe- șele, curăța cu foarfecele și cioplea locul, rana, cu cu- țitașele, mai schimba tiparele, mai desfunda nările.

— Doctore, mă dăltuești parc'aș fi de piatră, spuse într'o zi Milescu, răbdând.

— Ai fost ca o statuie, Spătare, și râvnesc să fii iară cât mai asemănător.

— Indurând aceste ascuțite dureri, înțeleg și mai bine de ce moldovenii laudă pe cei care-și cunosc, la vreme, lungul nasului.

Desprins din feșe, nasul cel nou avea o curmătură roșie, destul de urâtă, și stătea ca un boț străin pe chipul Spătarului. Nici pe departe nu arăta că moștenește locul unui nas drept, pe care cu atâta fală îl purtase și mult fusese pizmuit la Iași și la Țarigrad pân'a intrat sub hangerul lui Ștefăniță Vodă. Totuși era o mare izbândă : Nicolaus Spatharius nu mai avea înfățișarea „de cap de mort cu barbă”, cum spunea Șerban Cantacuzino, râzând cu gura-i mare.

Scrise lui Miron Costin și lui Dosoftei, acum episcop de Roman, că un doctor neamț i-ia dres nasul. Boierii moldoveni s'au mirat grozav de asemenea veste. Unii se temeau :

— Te pomenești că vine domn la Moldova...

— Ferească Dumnezeu! a țipat Sandu Buhuș. 11 întrece pe Țepeș, care cică a tăiat douăzeci și șapte de nasuri.

Și au și început boierii din Iași să scrie epistole ponegritoare, vestindu-1 pe Grigore Ghica, pe Constantin Șerban și chiar pe un secretar al lui Gheorghe Ștefan, Iacob Nagy de Harsănyi. Aceștia scriau electorului de Brandenburg povățuindu-1 să nu mai oploșească pe lângă dânsul om primejdios, zavistnic, năpârcă și inorog, care a răpus și surpat, la Poartă, trei domnii întemeiate. Și nu atât cu bani, cât cu dibăcia cuvântului și cu drăcesc meșteșugul uneltirilor.

Adesea, în vorbirile lui cu cunoscuții din Berlin, Milescu povestea despre Moldova. Și când povestea, uita amarul. Ba chiar se războia cu prinții și nobilii brandenburghezi care socoteau Moldova drept țară sălbatică.

— Oare în Brandenburg e altminteri ? Însumi am văzut, aproape de Brandenburger Thor, un loc de caznă. Călăii atârâaseră pe un țăran la grindă, de mâini, iar de picioare îi legau greutăți tot mai mari. Urla de durere că toate măduarele cumplit pocneau în el... Mai încolo, alt călău zdrobea pe un șerb sub roată.

— Pe șerbii netrebniți trebuie să-i pedepsim ; altfel... Dar nu-i sluțim !

— Poate nu știți că însuși marele elector a poruncit ofițerilor să taie nasurile și urechile ostașilor nesupuși ? Și ofițerii împlinesc de mult și cu multă osârdie această poruncă. Și am auzit, dela un neguțător, că așa fac și ofițerii laudatului rege Ludovic al XIV-

lea din Franța. Aici, adevărat, purtați peruci pudrate, mătășă și horbotele mai gingașe ca pânda de paing. Dar dela Lipsea încoace, am întâlnit pe marginea drumului ulmi uriași de ale căror crăci atârnav, ciucure, câte trei-patru spânzurați.

— Mi se pare că domnia-ta cârtești împotriva rân- duelilor noastre, se încruntă unul dintre principii germani.

Milescu se văzu silit să schimbe cârtirea în laudă :

— Slujitorul meu, Radu, are mare dreptate când spune că, la Berlin, femeile sânt în mare cinste, cum nu-s nici l.a Țarigrad, nici la Moldova. La Țarigrad femeile stau închise ca roabele. Și mult s'a mirat omul meu în sinea lui, auzind că un englez a scris o carte întreagă despre un tânăr bogat și frumos din Italia care s'ar fi otrăvit pentru o fată foarte tânără...

Nemții căutau să-i arate că țara este acum săracă, pentru că nu s'au tămăduit încă rănila războiului care a durat treizeci de ani. Oștile, ciuma, foametea au pustiit de istov orașele și satele. În Berlin rămăseseră așa de puțini oameni că nici nu mai avea cine-l păzi. Milescu le da crezare. Dar Radu Marcu categorisea acest război, lung, greu și prădalnic, - cu vorbe ar-deiate :

— Nu te potrivești, stăpâne. Timp de treizeci de ani s'au scărpinat boierii între ei și au jefuit norodul, în numele lui Dumnezeu, după cum mi-a spus și mie un neamț fierar. De ce nu-l lașă pe Dumnezeu în pace ? Dacă-i mănâncă șoriciul că unii sânt oatolici și alții lutherani, n'au decât 1 Scarpine-se singuri. După cât știu, moș Dumnezeu nu-i ciung. Se scarpină și singur, dacă are chef.

Neculai Milescu, ca și slujitorul său, vedeau limpede că, după pacea din

Westfalia, ținuturile Brandenburgului învie : ogoarele iau locul bălărilor. Boierimea și neguțătorii din Brandenburg se îmbogățesc din nou. Pe Elba, pe Oder coboară din Saxonia, Boemia ori Silezia tot mai multe mărfuri spre mările dela miazănoapte. Mulți neguțători lasă Veneția să lânzească pentru că află mai bun câștig la Amsterdam, la Hamburg ori la Stettin.

La curtea electorului de Brandenburg întâlnești într-o zi un cămătar ; se numea Fränkel. Auzind că Milescu-i din Moldova, cămătarul deveni deosebit de vorbăreț și de binevoitor.

— Eu sânt bancherul lui Gheorghe Ștefan, pribeag la Stettin, grai el smerit și lingușitor. O duce greu, foarte greu. Datoriile cresc. Nădejdiile soad. Oamenii îl părăsesc. Am aflat că însăși doamna Safta l-a părăsit. I-a luat chiar o bună parte din giuvaericele... Păcat! Le putea zălogi pentru bani...

Milescu întrebă multe despre Gheorghe Ștefan, dorind să afle dacă la Stettin se găsește Ștefana Mihailovna. Dar parcă se temea să ntrebe de-a-dreptul. Înțelese că pribeagul e singur. Și se întristă... De bună samă Ștefana a murit... Ori a luat-o doamna Safta, iar în Moldova.

4

Prietenul Laurentius Rinhuber se poftea adesea la masă la gazda Spătarului și povestea despre călătoriile minunate făcute de Columb ori Magellan, cu un veac și jumătate în urmă, când au străbătut oceanele descoperind continente și oceane noi. Mereu aducea vorba despre India ori despre China. N'avea bani Rinhuber și mereu visa să se îmbogățească prin aurul ori

negotul cu țările Asiei.

—• Cred că negotul cu aceste țări ar aduce mari venituri Europei, dar mai ales celor care ar porni să descopere drumuri noi, mai bune, spre aceste țări. Și totdeauna încheia : Va trebui să călătorim până la China, să găsim drumuri noi de legătură cu această împărăție care-i cea mai mare din lume, după cum spug geografii. Eu mult aș vrea să descriu drumurile până la Pekin și înfățișarea Chinei. Trebuie să ne aciuăm pe lângă un împărat care să ne ajute la o asemenea ispravă. Și eu cred că numai țarul Rusiei este cel oare ne poate ajuta.

Aici la Berlin, Milescu a văzut întâia oară cum se joacă teatru. Rinhuber se pricepea la asemenea artă și-i povestea lui Milescu despre teatrul din Veneția, dela Paris ori dela Londra.

—Trebuie să te duci să vezi acolo piese, actori, lux... Intr'o vreme, la Londra, era cel mai bun teatru, dar acum Parisul le-a întrecut pe toate.

5

La mai bine de un an, în toamna lui 1665, electorul de Brandenburg a prins să dea crezare ponegririlor aduse lui Milescu. I-a trimis vorbă să plece din Berlin. Alungarea asta îl îngrijoră, îl umili, îl revoltă pe Milescu :

—Oare nu mai am loc sub soare? Din Moldova m'au alungat. În Țara Românească nu mă primesc. La Țarigrad, deasemeni. Și acum nici în Berlin nu încap ?... Cât m'or urmări răuvoitorii ?

Intr'o noapte și-a strâns calabalâcul și a

grăbit spre Stettin, unde se afla pribeagul Gheorghe Ștefan. Încotro altunde va să se ducă? Ce să facă acolo? Nici el nu știa. Poate, cu ajutorul lui se întoarce iar în Moldova. Acum amândoi trebuie să fie împăcați : un pribeag și un slut. Două nefericiri.

L-a găsit pe pribeagul moldovean într'o casă mare, veche și întunecoasă, locuind cu puținii credincioși și slujitori ce-i mai rămăseseră. Era tare buhăit la față și rău bolnav de podagră. Trăia aici, în Stettin, din mila craiului Suediei, Carol Gustav, și amarnic suspina și tânjea după domnia Moldovei. Aici Milescu Spătarul se întâlnește cu Antonie, egumen dela Moldo- vița, rugătoriul și secretarul de românește al lui Gheorghe Ștefan, Iacob Nagy de Harsânyi, secretar pentru nemțește și latinește, Constantin Nacul și colonelul Alexandru Iuliu Torquato, baron de Frangipani. Fostul domn și slujitorii lui trăiau aici în mare sărăcie. Rar mai nădăjduiau să se întoarcă în Moldova. Rar câte o rază de veste bună. Mai mult grijile și năucitoarea teamă de Iacob Fränkel, cămătarul lui Frederic Wilhelm, era hrana lor zilnică. Bucătarul

venea să spuntî că nu mai are merinde. Iar cămătarul se'nfățișa lui Gheorghe Ștefan tot mai cutezător, ce-rându-i datoriile.

După ce privi chipul Spătarului Miclescu și lăudă meșteșugul doctorului neamț, Gheorghe Ștefan grăi :

— Așa ne trebuie, la amândoi. Că milă ne-a fost, când îl țineam închis la Buciulești, și nu l-am scurtat de cap. Ziceam că vom muri până va ajunge unul ca acela bun de domnie. Apoi întrebă : Cum a cutezat, neisprăvitul, să-mi vândă moșiile dela Răcăciuni ? Și cum bețivul de Istrate Dabija a avut inima să le cumpere ?... Ce pământ mi-a furat acei tâlhari ! Și craiul suedez m'a miluit aici, în Pomeranz, c'un petec de nisip. Nici iepurii n'au ce paște. Și ce vii am avut-am la Moldova !... Aici beau numai niște acritură ; borș, nu vin. Amărîte bătrâneți mi-a hărăzit Dumnezeu... Și doar n'am râvnit domnia Moldovei, decât ca să lupt cu păgânii turci.

După asta îi povesti despre vizita făcută la Moscova, în 1662.

— Trecut-am prin Riga și Pskov, fiule. M'au întovărășit șaptezeci și cinci de slujitori. Cu mare cinste și cu mult alai fost-am întâmpinați și călăuziți până la zidul cetății ce se zice Kremlin. Țarul Alexei Mifiailovici m'a îmbrățișat cu toată dragostea. I-am spus : sânt pribeag dela Moldova. Dar n'am venit să cer pâine, ci am venit pentru slujba tuturor noroadelor care nu mai pot îndura robia turcească. Dacă ar auzi că rușii se apropie, toate noroadele dela Dunăre s'ar ridica împotriva păgânilor turci, ca unul. Că vor să fie slobode, noroadele. Și numai dela Moscova le poate veni ajutorul. Și a zis țarul : „Sabia Moscovei vă stă sprijin de nădejde întru răpunerea dușmanu- lui“.

Să mai scriem țarului, Spătare, fiule,
amintindu-i de noi. Puneți pana în slujba
mea, Neculai, fiule, să ne'ntoarcem grabnic
în Moldova și să ducem războiul cu păgânul.
Că amară-i pâinea surghiunului și mai **cu**
cinste ne va fi murind în război decât aici
zăcând și cerșind mila regilor și a
împăraților.

Sfârşise Gheorghe Ştefan vorba şi între zidurile groase ale odăii se aşeză tăcerea.

Vodă era îmbătrânit, buget, şi răsufla greoi, ostenit.

Deodată sună clanţa uşii de stejar. Şi'n prag se ivi, icoană :

— Ştefana ! mai mult suspină decât strigă Milescu, săltând în picioare.

Ştefana Mihailovna, cu ochii ei mari, migdalaţi, cu bohil înalt, sprinten, paşi înainte, foşnind rochia. Pe chip i se zugrăvi nedumerirea. Nu cunoştea acest bărbat care-i suspina numele. Î se spusese că a venit Neculai Milescu şi de aceea cutezase să intre. Dar acest bărbat cu barba rasă, cu nasul... Nici gura nu i se mai părea frumoasă. Nici ochii. Parcă şi glasul i se schimbase : era răguşit, înfundat. De opt ani nu l-a mai văzut.

— Mântuitorul meu, tu eşti ?

— Eu, Ştefana !...

Ştefana Mihailovna se răpezi şi-l îmbrăţişă, cu dragoste ; dar se feri să-l sărute.

— Tu m'ai smuls din ghiara tătarilor...

Ştefana Mihailovna era acum o femeie răpitor de frumoasă, de vioaie.

Văzând-o cum întorcea privirile dela chipul lui, Milescu îşi dădu încă odată samă cât de mult l-a sluit Ştefăniţă Vodă şi a lăcrămat ca un nevrednic.

Ştefana surâse istovitor de trist. Nu mai grai nimica : o îneca plânsul. Doar clipea din pleoape, strâns, parcă i-ar fi intrat un gunoi usturător în ochi, parc'ar fi vrut să strivească acolo imaginea dureroasă.

Milescu află că Ştefana era ţiitoarea, soţia fără cununie, a lui Gheorghe Ştefan. Pribeagul îi laudă mult deşteptăciunea, hărnicia, curajul şi devotamentul.

— Ea mă îngrijeşte şi mă apără. Ea, şi cu

arhimandritul Antonie. Toți ceilalți...

În adevăr. Ștefana Mihailovna avea înfățișarea femeii care se supune ursitei fără cârtire. Și asta stârni în inima Milescului o undă de mânie. Dar nici nu știa măcar împotriva cui.

...Tot eu sânt cel vinovat. Eu, și nimeni altul.

Câteva zile, Milescu a fost la Stettin ca o rază de soare în pâclele toamnei. Harsănyi vroia să afle vești din Transilvania, Constantin Nacul din Moldova, Frangipani din Țarigrad. Cu vorba lui dornoală, -arhimandritul Antonie îl ruga să-i povestească despre fețele bisericești din tot imperiul otoman. La rândul lui, Antonie povestea despre patriarhul Nikon de'.a Moscova care a cercetat din nou toate cărțile și riturile bisericești și le-a periat de adaosurile eretice. A dat strașnică poruncă tuturor enoriașilor să facă semnul crucii, cu trei degete, în felul grecilor, nu cu două, ca până atunci. Întru asemenea hotărîre i-au stat ca ajutoare mulți învățați dela Kiev, prieteni cu cei care **au** deschis școala dela Trei Ierarhi. Întru acestea Milescu adăugă :

— Știu dela episcopul Dosithei, prietenul meu din Țarigrad, că acest Nikon este om strașnic, îndrăzneț. Dar e în primejdie să lunece pe oale papistașă crezând că puterea patriarhului este ca soarele, iar puterea țarului este ca luna : n'are lumina ei, ci o primește de'.a soare.

— Adevărat. Nici țarul, nici boierii nu i-au îngăduit să pună puterea bisericească mai presus de cea lumească. Chiar ieri a trecut pe aici un călugăr din Kiev și a adus știrea despre sfada dintre țarul Alexei Mihailovici și patriarhul Nikon. Cică țarul ar fi adunat Sinodul, l-ar fi judecai pe Nikon și osândit la surghiun într'o biserică din ftiiazănoaptea cea înghețată.

— Dar cred că îndreptările și reformele lui Nikon vor rămâne în picioare, că sînt drepte. Din pricina asta însă, după cum se spunea la Țarigrad, în Rusia a început un fel de schismă ; unii sînt pentru schimbările lui Nikon, alții, împotriva lor.

Apoi își amintiră de oamenii din Iași, de

Varlaam mitropolitul, de Grigore Ureche vornicul și de cronica lui, pe care Gheorghe Ștefan bucuros era c'o găsește în bagajul Spătarului și mai citește câte c „nacazanie“, parcă anume scrisă pentru dânsul. (Vorbiră despre Constantin Șerban care, umblând după domnie.

a zălogit, la cămătărie, după spusele lui Frâncel, cusături cu fir de aur, pumnale turcești bătute cu pietre scumpe, felurite vase de aur de-o rară frumusețe și bogăție.

— A risipit, ca și mine, toată averea, pentru dobândirea domniei. Numai că acea avere n'a strâns-o el, ci cu scumipătate a adunat-o Matei Vodă, spunea Gheorghe Ștefan.

Apoi se veseliră povestind despre bețivăniile lui Istrate Dabija. Și iată, tocmai atunci sosiră niște neguțatori dela Cracovia, vestind că Dabija Vodă a răposat, iar domnia au dat-o turcii lui Gheorghe Duca.

— Cine spunea că neguțul Gheorghe Duca nu ajunge domn ? întrebă Gheorghe Ștefan. La turci banii fac orice minune. Ajută-mă, Spătare, stoarce-ți creierii, scrie cu tâlc și cu patimă regilor și împăraților, să mă ajute să câștig iar dulce domnia Moldovei.

— Și apoi să mântuim țara de turci ! strigă Milescu, din inimă, ascuțindu-și pana și pregătind călimara.

De când o întâlnise iară pe Ștefana Mihailovna, parcă era alt om. Adesea se plimba fără liniște, prin odaia strâmtă, ca un leu în cușcă. Privea prin zăbrele te ferestre spre primăvara asta pomeraniană, ascultând zvon de păsărele. Trebuia să fugă încotrova. Dar simțea că numai cu Ștefana ar putea să fugă.

i

Dar traiul la Stettin era îngust, mohorât, trist. Fiecare cu râvna lui în inimă : Gheorghe Ștefan să ajungă iar domn, Constantin Nacul să fie logofăt și să-și cumpere cât mai multe moșii, arhimandritul Antonie, măcar episcop de Roman, iar Iacob Nagy de Harsânvi — crai al Ardealului. Râvnirile erau mari, desaga cu

nădejdi tot mai goală ena și banii în pungă tot mai rari.

De aceea oamenii aceștia surghiuniți se pizmuiau până și pentru un cuvânt ori un zâmbet a lui Gheorghe Ștefan. Ivirea Spătarului Milescu stârni, curând,

furtuna. Mai apăruse încă un mâncător la pita săracă a surghiunului. Gheorghe Ștefan arăta Spătarului prea multă dragoste. Priceperea, vioiciunea și încrederea în steaua lui a fost, câteva zile, ca un leac. Dar, îndată după asta, Harsănyi socoti că Milescu l-a scos dela inima lui Gheorghe Ștefan. El își zicea „secre- tarius aulaeque magister principis Moldaviae” și nu putea îngădui ca altul să-i ia locul. Intre dâșii începură a izbucni certuri, din te miri ce. într’o zi gră- iau despre electorul de Brandenburg și despre cămă- tarul lui, Iakob Fränkel, care abia atunci plecase, smulgând lui Gheorghe Ștefan mulți bani și lăsându-i puțini.

— Marele lector e un viclean, un înșelător, un mincinos, îl ocăra Milescu.

— Cum ? I De ce ? E sprijinitorul nostru...

— Acum doisprezece ani electorul de Brandenburg a trădat Polonia și a trecut de partea Suediei. Când a văzut că Suedia se află ba ananghie, a trecut de partea Poloniei. Așa a pus mână pe ducatul Prusiei. Și să vezi câte trădări o să mai săvârșească și de acum înainte acești Hohenzollerni, acești șacali din mijlocul Europei.

— Ajută pe nobili să se întărească împotriva...

— Da, atâta face acest Frederic Wilhelm : oști ș’i tâlhării.

— Taci, iscoadă turcească I răcni Harsănyi. Taci, cârnule și slutule !... Bine că te-a însemnat la nas, să te cunoască lumea că ești rău...

Sfada a ajuns până la bătaie cu săbiile. Harsănyi striga că are chef să-i taie iarăși nasul lui Milescu ; de data asta cu cap cu tot. Noroc c’a venit arhimandritul Antonie și cu mare dosadă i-a -despărțit. Ia’ Radu Marcu, gustând din viața amărită dela Stettin, grăia, cu deznădejde :

— Sfatul meu : mai bine să ne vedem de

treabă. Că dacă Vasile Vodă samănă cu ziua de ieri, apoi Gheorghe Ștefan samănă cu ziua de alaltăieri... Cât era de îngăduitor Spătarul cu slujitorul lui, acum tot era să-l plesnească peste față cu latul spadei, să-și muște limba.

Milescu nu era însă omul oare să mucezească la Stettin. Stăruia pe lângă Gheorghe Ștefan să-l trimită în solie peste Baltica, la Stockholm, cu scrisori pentru craiul Carol Guslav, pentru regină și pentru ambasadorul francez în Suedia, Arnauld de Pom-ponne. În aceste scrisori, Gheorghe Ștefan se ruga de craiul Suediei să-i sporească pensia, că nu mai are nici de unele. Și mai ales stăruia să-l ajute întru dobândirea Moldovei, să se curme odată cerșetoria așa nevolnică pe la curțile crailor.

Pentru Spătarul Atilescu Stockholmul era o zare cu chip nou, mult deosebit de alte orașe, frumos, curat și liniștit oraș. Și dorul de Moldova i se ascuți, în-tâlnindu-se aici cu o cunoștință veche, Hildebrandt, secretarul soliei de acum zece ani din 1656. își amintiră iară despre Descartes, părându-le rău că nu mai au la îndemână ulcele de lut cu rece și focos vin tie Cotnar, îmbietor la sfat și meșter mare în dezlegarea limbii și ascuțirea minții. Îi cunoscă acum și pe tânărul învățat I. G. Sparwenfeldt, care tocmai atunci se întorsese dintr'o călătorie în Egipt și Turcia. Grăiră împreună latinește, grecește și turcește, despre Constantinopol și oamenii de acolo.

Multe cunoștințe ale Spătarului Milescu îl minunară deasemeni pe marchizul Arnauld de Parnponne, ambasador al Franței la Stockholm. Îi spunea „le baron Spatharius”, ținând buzele și șuierând pe „rius” după tipicul limbii lui. Radu Marcu, tot mai mucalit, când se afla singur cu stăpânul său râdea :

— Domnia-ta, baroane Spatharius, îți schimbi numele și culoarea părului, după

locul în care te afli, ca jderul. Ca să răzbești la curțile crailor te-ai împrietenit cu un papistaș franțuz și marchiz, te-ai boit cu boierie de asta apuseană : „her baron”, „mesie le baron”... Dacă mă mai porți mult prin lume, am să fac bătăture la limbă din pricina graiurilor în oare trebuie să-ți rostesc rangurile. Și o desagă va trebui să-mi cos, să-ți port titlușurile și herburile boieriei la chlânc. Că tot nu mai avem bani, s'avem măcar ran- giri și trufie deșartă...

— Nu mai râde, Radule, că și tu îți găsești pretutindeni oameni de-o teapă CLI tine.

— Dreptu-i ! Și nici nu-i greu, căci și pe aici

— sărăcime și robie, berechet !

Așteptând răspunsul regelui, toată iarna anului 166'.') Milescu a stat la Stockholm. Aici se întâlnea duminica și sărbătorile cu de Pomponne și cu Hildebrandt. Slujitorii hrăneau cu butuci focul din soba de cărămidă smălțuită, iar frigurosul marchiz franțuz vorbea cu multă pricepere și meșteșug despre firea și obiceiurile regilor și împăraților*«rtespre diplomații și îndatoririle lor, dar mai cu samă despre puterea strălucitoare a regelui Franței.

— „Mon roi”^{XI} numește pe regi și pe domnitori după însemnătatea lor. Celor mai mari le spune „frate” , celor mai mici „vere”.

Ii ocăra pe englezi că, dela revoluția lui Olivei Cromwell, au ridicat în diplomație prea mulți negustori neciopliți, oameni de rând, fără niciun rang. Diplomații aceștia nici nu mai cunosc buna cuviință. Sânt niște obraznici. Socot că revoluția lor este „lucrarea lui Dumnezeu”. Iar Cromwell, măcar că-i mort de șase ani, zic că era insuflat de însuși Sfântul Dub, cu care cică ar fi avut nemijlocite' legături.

— Acum Carol Stuart vrea să aducă în

XI Regele meu.

Anglia vechile moravuri și vechea orânduire. Totuși, englezii cei de azi sânt imposibili, își tălmăci de Pomponne vorba în latinește. Din toate fac negoț. Sânt fățarnici. Evlavia-i învelișul cu care-și vând mai bine mărfurile. Eu cred că diplomatul trebuie să fie un cameleon și un Proteu, dar englezii aceștia sânt prea nerușinați. Sânt mai tari decât Proteu cel care păzea turmele de monștri ale lui Poseidon, prezicea viitorul și-și schimba forma după voință.

Nu se împăca de Pomponne nici cu diplomații ruși. După părerea sclivisitului franțuz, rușii țineau prea mult la onoarea și la titlul suveranului lor.

— Se poate — clătină Milescu din cap — dar noi avem încredere în ruși. Numai ei ne pot ajuta să scăpăm de jug turcesc.

— Nu... Noi vă vom da acest ajutor ! Franța va jace o cruciată și...

Pentru că Milescu stăruia în încrederea lui față de ruși, franțuzul cei subțire i-a înfățișat o cărțulie, tocmai atunci apărută, iscălită de unul Grigorii Kotoș-kin. II rugă pe Spătar să i-o tălmăcească. Era vorba cie „Rusia sub domnia lui Alexei Mihailovici“. Scria acea cărțulie despre ignoranța și barbaria boierilor ruși. Cărțulie ponegritoare. Franțuzul cel subțire strâmba cu dezgust din nas și striga în franțuzește și latinește :

— C'est horrible ^I ! Oribile dicta !... Vedeți, monsieur ^{XII} ^{XIII}, în cine aveți domnia-voastră încredere ?

Milescu privi lung și cartea cea cu grosolanii și pe franțuzul cel subțire și cu lornion ^{XIV} în ramă și mâner de aur, apoi murmură :

— Se scriu și cărți mincinoase, strălucite

XII E oribil.

XIII Domnule.

XIV Ochelari cu mâner folosiți de nobilii din secolele XVH-XVIII.

marchiz.

— Bine, dar Kotoşkin e rus !

— Ticăloşi pot fi oriunde. Eu n'am văzut Moscova. A văzut-o stăpânul meu, Gheorghe Ştefan şi mulţi alţi moldoveni. După câte mi-au povestit, din câte ştiu şi după ce-mi spune mie inima, Rusia este ţara care se ridică acum ca o nădejde nouă.

— Ah, monsieur le baron Spatharius, trebuie să vă duceţi la Paris, să vedeţi Franţa. Om ca domnia-voastră nu se poate să nu cunoască Franţa.

9

Fiind fiul lui Robert Arnault d'Andilly, teolog cu vază dela Port-Royal, marchizul de Pomponne se preocupa mult de probleme religioase şi mai ales de sfada mare dintre catolici şi protestanţi, care pe atunci s'aprindea din nou. Şi ce pricină grozavă de sfadă era? Catolicii ziceau că anafora şi vinul din împărtăşanie se schimbă cu timpul în trupul şi sângele Mântuitorului. Protestanţii credeau că acestea-s numai nişte simboluri. Iar de Pomponne, într'o zi, după ce se hărţui cu Sparwenfeldt pentru unele lucruri şi manuscripte rămase la Stockholm dela Descartes filosoful, care s'a surghiunit şi a murit aici, aduse iar vorba despre problema euharistiei '. Şi aduse anume această vorbă ca să audă şi suedezul protestant ce spune un ortodox. Spătarul Mjlescu grăi despre asta cum învăţase la lecţiile de teologie ale lui Gavril Vlasie, cum înţelegea din biblia pe care o tălmăcea, din „Mărturisirea ortodoxă** a mitropolitului Petru Movilă dela Kiev, ori din „Răspunsul la Catehismul cel calvinesc" al mitropolitului Varlaam dela Moldova. Şi de Pomponne se bucura grozav că părerile moldoveanului nu se deosebesc

mult de ale sale. Scrise prietenilor și rudelor din Paris despre Neculai Milescu Spătarul moldovean, mirându-se că, de acolo, din preajma Tartariei, s'a ridicat un om atât de învățat, cunoscător de multe limbi, teolog și om de știință.

— Domnia-voastră, domnule baron— îl ispiti franțuzul într'o zi, cu vorbe mieroase — ai fi un foarte bun catolic, dacă din „crez** n'ați uita pe „fiiioque“^{XV XVI}. Trebuie să plecați în solie, să vedeți Parisul, Versailles-ul, ah, orașul acesta nou, numai palate și grădini, pe care acum îl clădește marele rege Ludovic. Duceti-vă acolo, domnule baron, și cereți ajutor. Că numai Franța, numai regele Ludovic vă poate scăpa țara de turci.

Pe urmă l-a îndemnat să scrie o cărțuție despre discuțiile religioase privitoare la „transsubstanțierea“, adică la prefacerea anaforei și vinului din împărtășanie. Și socotind că-i bine să fie prieten cu acest diplomat franțuz, să-l cunoască și cei din Franța, că, cine știe de unde sare iepișrele, Neculai Milescu a scris în grecește și apoi a tălmăcit în latinește : „Enchiridion sive Steela Orientalis Occidentali splendens, id est sensus ecclesial orientalis, scilicet graecae, de trans substantione Domini aliisaue controversiis a Ni- colao Spatharius Moldovalaccone, barone ac olim gene- ralis Walachiae, conscriptum Holmiae (Stockholm), mense Februarii“. În întâile rânduri, Milescu cerea iertare cititorului, învinuindu-se că scrie mai degrabă ca un oștean care abia știe să împreune degetele pentru a (ine pana, decât ca un învățat teolog. Și acolo, în nopțile scandinave, scriind, Milescu și-a amintit și a depănat în gând multe din cele învățate la Iași ori la Tarigrad, de poveștile grecești, despre

XV împărtășanie la catolici-
XVI și dela fiul

puterile cele negre ale Stixului ¹ și despre „hidra ceta cu multe capete”, despre „calul troian^{XVII XVIII} ce-l vâra viclenii în inima celor pe care vor să-i surpe” și despre lucrurile cele noi care înfloresc „mai gingașe decât trandafirul printre spini”. Scria vioi, pătimăș, așa cum îi era firea. Șj parcă tot mai aproape era lașul cu grădini de liliac și cu dulce glas de clonot în intrările de primăvară.

IU

Cițind „Enchiridion”, de Pomponne prinse adevărată dragoste pentru pribeagul moldovean. Trimise lucrarea lui Milescu la Paris, la părintele său dela Port- Royal, ca o mărturie de felul cum gândesc ortodocșii și ca un argument împotriva protestanților. Apoi destăinuî lui Milescu că regele Ludovic sprijinea pe o rudă a sa la tronul Poloniei? Ocupând tronul Poloniei, acest rege de neam franjuz ar putea porni războiul cel mare împotriva turcilor. Iar în asemenea planuri tainice, Moldova ar putea avea o parte însemnată.

— Deci acolo ne trebuie un om credincios. Pe calea asta puteti ajunge în tara voastră fără turci și împotriva lor, așa cum vi-i dorința. Faceți, domnule baron, o călătorie în Franța. Veți fi foarte bine primit.

În scrisorile pe care Spătarul le alcătui, cu ajutorul lui de Pomponne, către regele Ludovic al XIV-lea arăta că Gheorghe Ștefan totdeauna a fost dușman ai turcilor, că în Moldova și în Polonia are foarte nume

XVII • Râul care, după credința grecilor vecni, curge prin infern.

XVIII Un cal de lemn, cu care, cum povestește Homer, grecii au păcălit pe troieni și .au pătruns în cetatea lor.

i Despre care el are bogate cuueștiule.

roși prieteni și sprijinitori, gata să-și dea chiar viața pentru dânsul. Dacă ajunge iar stăpânul Moldove, Gheorghe Ștefan se leagă a fi neclintit luptător împotriva puterii otomane. Lyonne, secretarul treburilor străine din Franța, îi răspunse prin de Pomponne, mulțumind lui Gheorghe Ștefan, în numele regelui franțuz, pentru slujbele cu care-1 îmbia și-i făgăduia că, dacă va trimite oști în Polonia, se va gândi neapărat și la dânsul.

Dar zarea asta de bucurie, ivită în primăvara aceea cețoasă dela miazănoapte, puțină vreme a durat. Regele Ludovic al XIV-lea a părăsit repede gândul privitor la Polonia și a început războiul cu Spania. Lui Gheorghe Ștefan nu-i mai rămânea decât să se întoarcă iar cu gândul spre sultan, să cerce și oalaa ploconirii și a peșcheșurilor. Dar pentru asemenea încercare trebuiau bani, mulți bani. Și Gheorghe Ștefan ajunsese de mult la fundul sacului. Cei din jur îl părăseau. Chiar fratele lui Gheorghe Ștefan, hatmanul Vasile Ceaur, cu slujitorii lui, se pregăteau să plece :

— La turci, frate-meu, e spurcat și'n deșert mai suspină după Moldova. Petreacă-și mai departe zilele'n amar surghiun. Că nici nu mai are multe...

Numai Spătarul Milescu nu se lăsă răpus de des- nădejdea celor din Stettin. Urmă sfatul lui de Pomponne și, strângând ban de ban, cumpărându-și straie bune, se pregăti de călătorie în Franța. Avea și dela regele Carol Gustav o scrisoare de recomandare către Ludovic al XIV-lea. Iar de Pomponne, printr'o scrisoare foarte binevoitoare, îl înfățișa lui Lyonne ca pe un om foarte învățat, care-i dăduse prețioase știri despre Imperiul otoman și despre biserica răsăriteană „dont il a une extreme connaissance” rugându-1 să-l ajute în

treburile politicești, să ajungă iar în Moldova.

H

Călătoreau călări pe drumuri prăfuite.
Poposeau la mănăstiri ori la hanuri. Dela
Stettin la Berlin, apoi

la Leipzig, unde se întâlnea cu neguțătorii din Moldova și din Brașov, aflând vești despre domnia L'ucăi. Vodă și despre războiul pe care-l pregătesc turcii împotriva Poloniei.

Prin Erfurt au ajuns la Frankfurt. Aici Spătarul Milescu s'a oprit câteva zile să se odihnească și să vadă orașul. În Frankfurt erau paisprezece bresle de meșteri și negustori vestiți, foarte bogați, fiecare având în tain și în simbrerie sute de lucrători. Milescu se învârti printre negustorii acestui târg, negustori veniți din Italia, Elveția, Olanda, Viena și Spania. Spre deosebire de Stockholm, ale cărui uliți erau curate ca'n casă, Frank-- furtul era un oraș murdar și zgomotos. În librăriile de aici găsi multe cărți reîntâlnite în alte orașe. Rău îi părea că n'are bani destui. Cumpără doar cartea lui Nicolaus Reussner „Symbolorum imperatorum classis prima”, unde erau înșirați toți împărații și regii de samă care au fost dela începutul lumii și povestea lor.

Din Frankfurt au trecut peste Rhm. Din depărtare văzură palatul mare, din piatră roșie, al electorului din Mainz. Cotrobăiră în lung și'n lat acest oraș cu străzi strâmte, cu pavajul adesea stricat, dar cu prăvălii bogate. Găsind oameni care grăiau italienește ori călugări care vorbeau latinește, Milescu îi întreba cum trăesc și cu ce se îmbogățesc negustorii orașului de pe Rhîn. Țineau prăvălii mari, pline de mărfuri ca ștu- beiele toamna. Aveau dever mare de mușterii veniți din multe părți de lume. Aici, la Mainz, întâlnea cavaleri guralivi și lăudaroși cum-nu se mai află. Se mândreau că au deprins meșteșugul luptei și știu să bată războiul dela craiul Gustav Adolf al Suediei. Că au luptat și au făcut mari vitejii alături de cei mai viteji cavaleri ai lumii. Și cu Wallenstein au luptat. Iar pentru încredințare arătau multele

crestături de spadă pe față, pe brațe. Beau în cârciumi, pe datorie, vin prost și se făleau cu închipuite isprăvi războinice. Milescu, ca și alți oameni din jur, se minuna ori râdea. Și Radu Marcu mult vroia să audă pe acești mincinoși hazlii, tocmai pentru că numai cei care le înșirau le credeau adevărate. Și era plină lumea asta apuseană. de asemenea oameni viteji doar în închipuire. Stăpânul îi spunea că un spaniol ar fi scris chiar o carte despre un asemenea cavaler numit Don Quijotte, care cică s'ar fi bătut cu morile de vânt și cu turmele de oi, închipuindu-și că-s cetăți și oștiri dușmane.

12

Vinul din Champagne e oleacă aspru, dar osebit de ager și viclean, că doboară omul când nici gândește. N'a băut decât un sfert - de ploscă, și Radu Marcu parcă zbura, așa de ușurel era. Nici măcar nu se mira cum poate zbura fără aripi. Și cerca o nestăpânită poftă >ă se ia la harță cu hangiu. Trânteau cu pumnul în masă și răcnea că nu-i plac nici bucatele, nici patul.

— Aici la mine — răspunse nepăsător hangiu — au mas și au ospătat prinți și baroni, conți și marchizi, dar nu s'au plâns, ca voi, niște sălbatici bârboși...

— Și stăpânul meu e baron !... răcni Radu, scoțând sabia și răcăduindu-se la hangiu. Să nu cutezi a ne zice sălbatici, că acum te trimit să-ți vezi strămoșii...

— Dacă nu vă place, poftim ușa ! nu se sinchisi hangiu de rocoșirile cu sabia. Cătați aiurea, că mai bine tot n'o să aflați.

Gasindu-1 cu sabia în mână, aprins de mânie, Spătarul Milescu râse :

— Ce, Radule, te-ai îmbolnăvit și tu de boala războirii cu muștele ? Pune sabia în teacă ! Sântem doar soli de pace, nu cavaleri

rătăcitori, hrăniți cu închipuite isprăvi și cu minciuni.

13

Intr'o seară de Iulie 1667, Spătarul Milescu a ajuns la Paris. Mare, frumos și bogat, urât, sărac și întunecos oraș Parisul. Rar se puteau vedea într'un singur loc adunate lucruri atât de nepotrivite, care se ciocneau neîmpăcat între ele.

Nobilii îi povesteau lui Milescu, lăudându-se, despre marele „carrousel”, din anul 1662. Și arătau lui Mîrscu ce este „carrousel”-ul: o serbare, o paradă foarte strălucitoare, cu felurite întreceri între cavaleri.- S'au cheltuit pentru acele serbări 1.200.000 livre. Au fost atunci mai ales mari întreceri de care și de călăreți. A luat parte toată nobilimea Franței, risipind bogății și lux nemaiauzit. Regele Ludovic al XIV-lea era îmbrăcat ca un împărat roman : fratele regelui conducea cuadrila ^{XIX} care-i închipuia pe perși, unul dintre duci conducea cuadrila care-i reprezenta pe sălbatici și călărea pe un cal împodobit cu zeci de șerpi, iar pe cap purta un coif cu penaj uriaș. Și câte alt¹ multe lucruri nemaiauzite! Nu degeaba s'a cheltuit atâta amar de bănet. Milescu lăuda către slujitorul său strălucirea și luxul vieții frantujilor.

— Are dreptate marchizul de Pomponne. Se poartă bine și-s bogati frantujii. Iată cum ne-au găzduit aici, la Port-Royal.

Dar Radu nu-l lăsa să-i tihnească lauda :

— Se poate. Numai că eu, pe când domnia-te hodineai, am trecut și pe ulițele lăturalnice. Iar acolo oamenii trăesc într'o sărăcie și foamete soră cu cea dela Iași ori dela Țarigrad și chiar mai rea. Au multe obraze subțiri frantujii ; dar obrazul subfire cu multă cheltuială se tine...

XIX Trupe de cavalerie într'un „carrousel”.

Curtea regelui nu mai era în Paris, ci în onaşul-pa- lat Versailles, care atunci se clădea, la vreo două poşte, sore asfinţit. Au grăbit moldovenii şi spre Versailles. Spătarul Milescu fu găzduit prin grija lui Lyonne, care-l primi foarte bine şi duse cu dânsul lungă discuţie în limba latină. Regele Ludovic nu era însă nici în Versailles, ci era plecat spre hotarul dela răsărit, la oastea oare începuse războiul cu Spania, pentru stăpânirea Flandrei.

— Ştiti, baron Spatharius, am scris la Constantino- pol lui La Haye despre cazul domniei-voastre. Şi veştile nu-s prea bune. Sultanul îl învinue pe Gheorghe Ştefan de răzmerită împotriva stăpânirii otomane. Asta înseamnă că nu va îngădui, în niciun chip, să se întoarcă domn în Moldova.

— Asta o știm de mult, ilustrissime, spuse Milescu. Dar noi am venit să ne închinăm măritului Ludovic cerându-i să ne ajute a lua Moldova, împotriva turcilor.

— Ei, deocamdată noi avem treburi mult mai grele. Aceste vorbe îl amărîră negrăit pe Milescu.

Necunoscând însă întru totul năcazurile stăpânului său, Radu Marcu își plimbă făptura-i voinică pe străzile cu lespezi de piatră netedă și mult se minuna de copacii grădinilor din Versailles, cum creșteau în forme atât de ciudate, de frumoase. Privea palatele noi, strălucitoare, statuete, fântânile și toată bogăția acestui colț fără asemănare în lume. Și parcă, uitând multe, înclina să creadă că aici se zămislește țara fericirii. Fântânile, sclipind în lumina soarelui, susurau dulce. Trandafirii împrăștiu miros îmbătător. Iar pe înnisipate cărării treceau fete și bărbați tineri, frumoși, cum nici poveștile nu cutează a plăzmu mai frumoși. Mergea sprinten Radu, cu pași înaripați de bucurie. Ar fi vrut să-i răsară acum în față Spătarul, să vadă și el cum lucește în lumina asfințitului statuia asta desăvârșită din mijlocul fântânelor țâșnitoare, de o mie de ori mai frumoase decât havuzurile Țarigrad'ului. I-iar spune: „Stăpâne, am găsit un colț din pământul fericirii !...”

Și privi îndelungă vreme ; privi fără saț. Trecu apoi în latura unui palat cu trepte de marmoră. Aici era și mai încântător. Dintr'un rădvan aurit cobora un nobil numai mătase albastră și hcrboțele albe, ca spuma ; la pălărie avea pene uriașe de struț. Lui Radu îi plăcu mai ales cum nobilul întinse cu dragălășenie mâna spre femeia care se afla în rădvan și cu vârful degetelor înmănușate în alb sprijini ușurel brațul femeii, să coboare. Ea purta rochie roz palid, de o gingășie peste închipuirea omenească ; în păr îi sclipea o

coroniță de pietre prețioase și briliante. Nobilul o purta, cu multă bunăvoință, surâzându-i, spre trepte'le de marmoră... „Aceștia-s îngeri, nu oameni", gândi slujitorul moldovean, oarecum mânios că lia Iași boierii nu se poartă îrrtr'acest chip cu femeile, ci aspru, la fel cu țărani¹

Dar pe când nobila doamnă intra în palat, prin canaturile într'aurite, străjuite de slujitori gătiți în fireturi și mătasă, nobilul făcu un sem::; cu sprânceana și, îndată, un so'dat se repezi spre calul său, încăleca în fugă și galopă spre poartă. Radu Marcu se răsuci in- tr'acolo. Nu vedea decât câțiva oameni din popor. Așteptau, holbând și ei ochii la măreția palatului. Slujitorul frână calul drept în fața acestor oameni, cabrându-1. Și, prinzându-i fără veste pe acei privitori din norod, îi plesni cu biciușca peste față, peste capete, ca și cum ar fi avut poruncji să ferească palatul de pân- gărirea privirilor unor oameni din gloată. Gura lui Radu Marcu se uscă de furie... Cum adică? „Ehei, nătângule, nu te pripi cu țara fericirii...", își întoarse moldoveanul cuvântul.

Iar seara, când Milescu îl întrebă dacă-i place aici, el răspunse :

— Dacă aș fi boier, mi-ar plăcea. Dar ca slugă văd că la franțuji stăpânește luxul cel mai neuzit, subțirimea obiceiurilor cea mai subțire de pe pământ și vrăjmășia cea mai vrăjmașă împotriva oamenilor de~ rând

Spătarul Milescu nu împărtășea întru totul părerile slugii sale Dar nu-i plăceau nici lui nobilii aceștia cu peruci pudruite și franțuzoaicele înzorzonate în scumpătățile lumii, care-1 priveau prin lornioane ca pe un sălbatic. Toți erau îmbrăcați parcă anume ca să nu facă nimic alta decât să dănțuiască, să se plimbe, să vorbească subțire, oleacă șagalnic, oleacă viclean ori nerușinat cu femeile, și ele păpuși nu femei, cu un cuvânt,

să trîndăvească. Și aici, între sclivisiții marchizi și conți, cu coadă, panglici și horbotele, Milescu a văzut și mai limpede câtu-i de bărbos, de cârn, de slut. Barba lui creață, neagră, care iar îi creștea și pe care o purta cu fală ca pe o podoabă a chipului, nu i s'a părut nici când așa de mare, de stufoasă, de barbară ca între acești nobili cu obraze rase, netede, pudrate și sulemenite mai dihai ca de -muiere. Asemenea năduf nu-l lăsa să se bucure deplin nici de strălucirea palatelor din Versailles, nici de frumusețea teatrului franțuzesc. Da plăcut totuși mai ales comedia „Le ma-

riage forte"^{XX}, scrisă de un actor Moliere, la care a asistat împreună cu Lyonne. Și i-a părut tare rău că, neștiind graiul, n'a putut prinde întregul înțeles al acestei comedii de care franțujii se veseleau. Baletul l-a încântat nespus ; fulgi-flori, îngeri și nu fete, așa erau dănțuitoarele. Și i se părea cu atât mai frumos cu cât la Țarigrad nu văzuse altfel de petrecere decât luptele din Atmeidan și jocul caraghioșilor. Iar teatrul italian dela Berlin era mult mai slab.

14

Stăruind mult pe lângă Lyonne și pe lângă Arnauld d'Andilly dela Port-Royal, care tocmai acum îi tipărea lucrarea „Enchiridion”, scrisă la Stockholm și tri misă de de Pomponne, Milescu primi o călăuză până ia tabăra dela Tournay, unde se afla regele Ludovic Vroia să înmâneze el însuși scrisorile regelui Caro Gustav. Nădăjduia să-l înduplece pe Ludovic a fi ma hotărât întru ajutorarea lui Gheorghe Ștefan, pribea gul dela Moldova.

Mergeau spre Tournay, în Flandra. În drum întâi neau când nobili și trăsuri scumpe, când soldați și tunuri grele, când țărani nevoiași, desculți și rufoși, nemâncați, când cerșetori și hoți. Călăuza povestea despre foametea care a bântuit prin aceste locuri, cu cinci ani în urmă. Ca'n Moldova lui Ștefăniță Vodă : sate întregi au pierit de foame. Unii oameni s'au hrănit chiar cu stârvuri, dacă hrană se poate numi. Acum foametea s'a mutat în partea de miazăzi a țării franțuzești. Și acolo sânt acum chiar răscoale țărănești.

Un hanțiu grec, dela marginea orașului Reims, găzduind bucuros oameni care cunosc Țarigradul și vorbesc bine grecește, le

XX Căsătoria for(ată).

povesti multe despre viața norodului din Franța :

— întrebați de ce regele și boierii se leapădă de Paris și se așează la Versailles ? Credeți că numai ca să aibă oraș nou, cu palate, grădini și havuzuri fără pereche ? Nu ? Să vă spună hangiu! Mano Malalas de ce : li-i teamă, de răscoala norodului din Paris. Im- buibații nu-și pot face de cap chiar în fața flămânzilor. Că odată zic parizienii : „Fronda !” Și, ca la un semn, se strânge sărăcimea și face răscoală. Daaa 1 Că toate au o margine. Hangiu! Mano Malalas crede totuși că regele Ludovic al XIV-lea va ajunge puternic. De ce ? Pentru că și-a tocmit o slugă plecată și foarte credincioasă, domnul Colbert, care-i adună mereu biani. Trudește' zi și noapte domnul Colbert. Nu râde niciodată. Se îmbracă numai în strai cenușiu. Se strecoară pe furiș, tăcut, nevăzut, pe lângă zgomotoșii marchizi și p-rinți care petrec întruna. Dar le adună grijuliu bani, parcă anume ca să aibă ce risipi și să nu-și curme petrecerile. Cap de neguțator la domnul Colbert, mai ceva ca la un grec. El zice așa : „Banii sânt ori nu puterea statului ? Sânt. Statul care are bani, ca și omul, acela-i tare. Dar ca să aduc cât mai multi bani în țară, ce să fac ? Să vând cât mai multe mărfuri în afară. Pentru asta face „manufac-turi regale^{1*}, ca să fabrice marfă. Și ce marfă vinde ? Horbotele și oglinzi mai gingașe ca la Veneția, mătăsuri de Lyon mai frumoase ca acelea din Milano, covoare, porțelanuri, mobile și câte și mai câte. . A, vinde și rochii și straie neîntrecut de frumoase. întâi le probează nobilii din Versailles. Daaa 1 Ei le fac cunoscute lumii întregi. Uite ce bine-ți vine, uite, ce „aranjează” panglicuța asta albastră... Și iacă moda franțuzească. Cine are bani cumpără dela Paris. Și vinuri vinde domnul Colbert. Toți nobilii strâmbă din nas

a scârbă când aud de o meserie așa de înjositoare : negoțul ! Dar după bani le sticlesc ochii ca la șerpi.

— Aici poporul plătește dări grele ? întrebă Radu Marcu, bucuros că'nțelege tot ce spune vorbărețul hangiu Mano Malalas din marginea orașului Reims.

— Știe domnul Colbert să stoarcă destule dări și dela norod. Cum să nu știe ? Numai pe mine cât mă jăcmănește... Face negoț cu Indiile și cu toate țările. Cu ce? Cu corăbii, galere. Din ce le face? Din ce jupoaie dela noi. Ii trebuie vâslași ? Cere să fie osândiți la galere toți cei care fac răscoale, toți cerșetorii, vagabonzii ori hughenoții *. Nu le dă drumul nici după ce-și împlinesc osânda. Hangiul Mano Malalas a văzut asemenea osândiți la galere, când a adus marfă dela Egipt la Marsilia. Sânt legați cu lanțurile de bărci. Trag câte cinci la o vâslă de zece stânjeni. Paznicii, „les gardes-chiourme“, așa se cheamă, îi plesnesc întruna cu biciul în spinare, să împingă mai repede galerele peste valurile uriașe, că-s zoriți nobilii din Versailles să cheltuiască aurul cel mult. Și pe ce cheltuesc aurul ? Petreceri, lux, războaie, cum vedeți. Cu bani, regele Ludovic și-a cumpărat oaste. Acum vrea să supună țări noi. De ce? Ca să-și sporească aliș-verișul și puterea.

— Uite, asta nu m'aș face : lefegiu, ostaș cu plată. Asemăn lefegiii cu vitele : le cumpără cine are bani. Pentru jug sau pentru măcelărie. Dar, după mintea mea de slugă care-și însoțește stăpânul în solii, zic că dacă măria-sa Gheorghe Ștefan ar avea bani, ar avea și oști și scaunul Moldovei.

— Are oare dreptate slujitorul ? Are ! O spune asta un neguțător umblat. Oricât de iscusit ticluite ar fi scrisorile regilor, banii tot mai bună negustorie ar face, încredința grecul Malalas, adăugând către Milescu : mă

bucur că slujitorul domniei-tale e slobod a grăi în fața stăpânului. Nobilii franțuji se poartă cu valeții tocmai cum zice la Scriptură : sclavilor să le dai pâine, muncă și bătaie. Apoi arată pe drum niște soldați care duceau, între sulii, trei țărani. Li vedeți ? Au ucis niște hulubi ai domnului conte. Stricau grâul, hulubii. Dar parcă se poate cineva atinge de vietățile nobilului ? Acum o săptămână slujitorii dela castel au bătut cinci țărani că n'au păzit bine broaștele din iaz, să nu orăcăe când doarme măria-sa...

— Dacă-i așa — se întristă Radu — pot să mai spun odată că luxul, bogăția și strălucirea dela Versailles, ca și cea dela Țarigrad, sânt o batjocoră.

¹ Protestanții, cei caTe s'au ridicat împotriva religiei catolice, Tr> Franța.

În tabăra dela Tournay, Spătarul Milescu a privii mai ales armele : tunurile mari, cu roți grele, cu t^{ev}i lungi ; băteau până la trei, patru mii de pași. Pedestrii purtau și puști întărite cu cuțite lungi, împlântate la capătul țevii ; le ziceau baionete. Călăreții aveau cai mari, frumoși, cu coame împletite în câte două și trei cozi, cu șei din piele și valtrapi¹ din catifea scumpă. Căpeteniile oastei purtau haine strălucitoare : roșii, albastre, verzi, galbene, ftălării mari împodobite cu stufoase pene de struț, albe ca omătul, roșii ca focul ori albastre asemeni cerului... „Armata asta așa de strălucitoare — gândi Milescu — nu va lupta nicicând împotriva turcilor, ca să mă ducă pe mine și pe Gheorghe Ștefan în țară...”

Regele Ludovic al XIV-lea era om tânăr, de douăzeci și opt de ani, vioi, sprinten, îmbrăcat în mătăasă și dantelă, cu perucă mare și creață că-i făcea capul cât o baniță moldovenească. După ce s'a închinat după obiceiul moldovenesc, Milescu fu poftit să se așeze pe scaun acoperit cu mătăasă. Cu Ochii țintă la chipul ciupit de vărsat al regelui, Spătarul grăi folosind tot meșteșugul vorbirii cu care era înzestrat. Regele îl asculta liniștit și, din când în când, puneă câte o întrebare, tot în latinește. Cărea Spătarul ajutor pentru Gheorghe Ștefan, cătând să-l înduplece pe Ludovic a-1 sprijini, dacă nu cu armele, măcar cu o vorbă bună pe lângă sultan. După ce i-a pus un șir de întrebări despre Moldova, despre locuitorii și bogățiile ei, despre oștile ce s'ar putea ridica de acolo, despre vârsta și firea lui Gheorghe Ștefan, regele franțuz a poruncit să se scrie răspuns la scrisoarea pribeagului moldovean.

— Scriu tot acum și lui La Haye, la

Constantino- pol, să ⁵stăruie pe lângă sultan
 pentru voi. E mai bine să fiți acolo, în
 Moldova, prietenii mei, pentru orice treabă
 politică viitoare... Aripa Franței se va
 întinde, ocrotitoare, peste întreaga lume. ^{XXI}

XXI Pături frumos feștile ce se pun pe cai, sub șea.

Ca pe un strugur copt îl așteptau surghiuniții din Stettin pe Spătarul Milescu. Auziseră că între Polonia și Rusia s'a făcut pacea dela Andrussovo. Aceasta era bine. Însemnă că tarul Alexei Mihailovici are mână slobodă și poate porni spre turci.

Spătarul Milescu povesti despre primirea bună făcută de dregătorii și de regele Franței. Tălmăci scrisoarea pe care o aducea dela Ludovic, în care pribeagul Gheorghe Ștefan, deznădăjduit și podagros, fără bani și fără tron, era numit de către trufașul rege al Franței „vărul meu” — „mon cousin” și era încredințat că-i poartă „multă cinste și dragoste” — „beaucoup d'estime et d'affection”.

Dar această căldură a cuvintelor din scrisoare nu se ținea pe nimic, afară de făgădueli vagi. Încă de pe drum, Milescu a înțeles că, la urma urmelor, regele Ludovic e un amăgeu șiret și că nu poate nici îndupleca, nici sili pe cei din Țarigrad, să-l pună iarăși domn pe Gheorghe Ștefan. La Țarigrad, vizirii și sultanul, când nu se tem de țaria armelor, ascultă doar de glasul cel fără greș al aurului. Iar franțujii vindeau doar arama sunătoare a vorbelor meșteșugite. Și cum banii lucrau pentru alții, pribeagul Gheorghe Ștefan pierdu orice nădejde de a mai vedea Moldova. Cu ajutorul lui Milescu scrise iară țarului Alexei Mihailovici, amintindu-i de tratatul cel vechi și cerându-i ospitalitate.

Dar, odată cu căderea iernii, boala «jftj^eagului se înrăutăți foarte. Puținii oameni din jur Se răzlețiră. Iacob Nagy de Harsânyi se sfădea mereu cu Milescu, învinuindu-l că n'a știut cum să se poarte la Stockholm și la Paris, numindu-l chiar trădător. Gheorghe Ștefan se vedea tot mai singur și mai pustiu. Îș aminti, când se ivi iar

cămătarul Frankel :

— Am spus odată că mai bine să mă mănânce câinii pe pământul Moldovei, decât să ajung amărîtele ceasuri ale pribegiei. Of, că nu mi-am ținut cuvântul... Să fi pierit ca Mihai (Vodă, de sabia vrăjmașului, dar să fi pierit pe pământul țării mele...

Din Moldova veneau vești că însăși doamna Safta îl făcea acum de toată ocară, din pricina țiitoarei Ștefana Mihailovna. Și, de fapt, numai această Ștefana îi era credincioasă. Spătarul Milescu îl privea pe Gheorghe Ștefan oum citea șara, la câte un muc de lumânare, psalmi și lăcrăma de dorul țării și al graiului românesc:... „laudele mele nu le tăcea, că gura păcătosului și gura vicleanului spre mine se deschide, grăindu-mi cu limbi înșelătoare și otrăvite^{1*}... Apoi îl ruga pe Milescu să-i mai tălmăcească și alte rugăciuni, din grecește ori din s'avonește. Le citea cu deznădăjduită osârdie, în glas cu „rugătoriul^{**} lui, arhimandritul Antonie dela Moldovița, și-l blăstămau pe electorul de Brandenburg și mai ales pe cămătarul tui, Fränkel, că-i mai rău și mai chinuitor decât dracul. Îi iubea pe Milescu că, spre deosebire de ceilalți, nu-l amenința cu plecarea, ci îi citea și-i tălmăcea din cărji.

Dar Milescu citea cu atâta drag mai ales pentru că îl asculta și Ștefana. Ea se deprindea cu chipul Milescului și se apropia iară de inima lui.

Vodă făcu semn să întrerupă citirea. Privi lung la Ștefana, apoi la Milescu. Suferea. 'Mult îi părea rău. Cuvântă cu glas coborât:

— Dac'am să mor, să mă duceți la Cașin. Chiar de-ti cheltui tot ce mi-a mai rămas. Iar tu, Ștefana, să te adăpostești la Moscova. Am scris țarului Alexei Mihailovici să te adăpostească acolo...

Stând la căpătâiul pribeagului, Milescu se mira el însuși de ba|btatea ce i se zămislise în inimă. Ar fi fost de răs*să mai vadă acum în Gheorghe Ștefan un potrivnic. Nu putea să-i mai fie nici sprijinitor. Vedeă mai degrabă în el un părinte bolnav și îndărătnic care nu vrea să-i lase nici măcar ca

moștenire o comoară aceluia care însuși, cândva, o smulsese din ghiarele furilor...

În capul filei pe oare o primi în sara când nu se mai putu scula din pat, Gheorghe Ștefan scrise cu însăși mâna kii, tremurând de slăbiciune: „Aicea este slova lui Neculai Spătarul**...

Dar să mormăi rugăciuni lângă un om bolnav nu era o treabă tocmai-tocmai. Delia Moscova ia venit scrisoare : tarul binevoeste a-l adăposti pe Gheorghe Ștefan și pe slujitorii lui în Rusia. Să vină când poștește.

— Tot tarul Alexei, om bun și înțelegător... Spătare, scrie o muțămire dela inima noastră și adă-mi-o s'o iscălesc.

Și măcar că era iarna grea, a poruncit tuturor să se gătească de drum. Dar curând boala îl răpuse pe Gheorghe Ștefan. Arhimandritul Antonie însemna în fiecare sară, la pâlpâirea sâmburelui de lumină a candeliei, despre „jitiile”¹ și „multele petreceri” ale pribeagului. Însemna cum își pierdea cugetul și cât suferea Gheorghe Ștefan, stingându-se încetul cu încetul : ...„Și am zis către măriia-sa : — Doamne, acum ne cunoști ceva ? Și răspunse : — Cunosc-vă... Eu i-am zis : — Ci închină-te hatmanului, frăține-tău, că pleacă... Numai ce m'a luat de mână, a lăsat capul în jos și iar na mai grăit nimica"...

La 27 Ianuarie 1668 a scris arhimandritul Anton'e „jitia” cea de pe urmă : ...„Iar duminică sara spre luni și mai tare a slăbit și la douăsprezece ceasuri de noapte s'a trecut, Dumnezeu să-l ierte, pe brațele mele țiindu-1"...

17

Neavând încotro să mai plece și chemându-1 rudele, Milescu se'ntoarse în Moldova, împreună cu Ștefana.

La Iași, boierii îl întrebau mai mult dacă are de gând să rămână în țară, decât pe unde a umh'at, cum a murit Gheorghe Ștefan, cum l-a adus și îngropat la Cașin. Repede a înțeles că nici boierii, nici Iliăș Vodă Alexandru nu erau bucuroși că s'a întors în Moldova.

Dela început Miclescu s'a mirat că domnul i-a vorbit în grecește. Și în divan grația cu talmaci.

— învață, măria-ta, românește, că, iaca, talmaciul te înșală, iar boierii trag foloase din judecățile strâmbe pe care le faci.

1 întâmplări, pălănil.

Asemenea sfat nu-i priia lui Iliș Alexandru, domn trimis de turci în locul Ducăi Vodă. El nici nu se sinchisea de sfaturile moldovenilor.

Pe Milescu îl cercau amare păreri de rău că nu găsește primire bună în Moldova. Dar mai cu samă îi dorea că toți se purtau dușmănos cu Ștefana Mihailovna. Parc'ar fi nimerit nu în Iași, ci într'un viespar. În Brandenburg, Ștefana se descurcase. Izbutise să obțină învoirea lui Frederic Wilhelm să treacă la Ca-șin rămășițele pământești ale lui Gheorghe Ștefan. Obținuse făgăduiala că va primi înapoi juvaerele zălogite. În Moldova însă boierii, ațâțați de doamna Safta, tăbăriră asupra Ștefanei. Și începură nesfârșite uneltiri și batjocori. Toți îi cereau averea lui Gheorghe Ștefan. O făceau răspunzătoare de risipa lui și-i smulgeau și inelele din degete. Chiar fostul domn Grigore Ghica îi răpi tot ce avea amanetat la Fränkel. Sustinea că i se cuvin lui ca moștenire pentru că ține în căsătorie pe Maria, nepoata lui Gheorghe Ștefan. Și scria electorului de Brandenburg : „Ștefana Mihailovna uzurpă titlul de soție a fostului domn pribeag Gheorghe Ștefan, dar ea nu poate fi soție nici într'un chip, întrucât cea dintâi soție este încă în viață și în casa ei Ștefana s'a aflat ca roabă, iar mai târziu a fost răscumpărată"...

Săracă, hărțuită, ponegrită din răutate și lăcomie omenească, Ștefana Mihailovna îl rugă pe Milescu :

— Să mergem la Moscova. Nu vom putea sta aici, în tihnă, mântuitorul meu... Hai cu mine.

Milescu a însoțit-o până la hotar. Nu era hotărît să plece. Vroia să mai încerce a rămâne în Moldova. Și, în afară de asta, era încredințat că nu dragostei o apropia iar de

dânsul, ci mila ; mila că-i singur, urgisit și slut...

Văzând vrăjmășia cu care-i primit Milescu în Iași chiar Dosoftei, acum mitropolitul Moldovei, îl sfătuisese să cate adăpost în Moscova.

— De acolo, dela Moscova, ne va veni nouă ajutor și lumină, Spătare. Dumneata numai acolo îți vei găsi rostul. Aici te privesc parc'ai avea păr de lup. Te poreclesc „Cârnul” și-ți sânt potrivnici în toate. _f

— Rămân, prea-sfinte. Sânt moldovean. Vreau >5 fiu de folos acestei țări. Am adunat în mintea-mi atâ.a învățătură...

Același lucru îi spuse și iui Miron Costin.

Gavrilă Milescu și fratele Apostol îl muștrău că a cheltuit peste măsură și acum nu mai au bani, să-i trimită ca să vânture străinătățile. Îi cereau să lepede gândurile filosoficești, să-și tragă deoparte moșten'-rea și să se îngrijească de ea, s'o sporească așa cum fac toți boierii. Atât părintele cât și Apostol Milescu nu se mai puteau îngriji de averea lui. Rămânând în Moldova, Neculai Milescu porni de sârg alături de Dosoftei și Costin să ajute la tălmăcirea și tipărirea cărților.

Dar, după câteva luni, folosind multe pungi de aur, Duca Vodă se întoarce iar cu domnia la Iași. Cum ajunsese, puse dări grele în țară, să-și scoată neîntârziat clietuelile făcute pentru dobândirea tronului. Nesătuii creditori îl însoțiră și se năpustiră și ei asupra Moldovei, aidoma lăcustelor. Într'ajutor le sta, cu po-vața și cu fapta, însăși Nastasia doamna. Că nu'n zadar era din neamul Buhușenilor, cei lacomi de lăveri și mărire. Cine cuteza împotrivire, de buzdugan și de ștreang a^a parte. Radu Marcu aducea stăpânului său știrea că de răul birurilor, țara se golea iară de locuitori : fugeau spre Ucraina, spre Transilvania ori spre Țara Românească. Milescu cerea stăruitor domnului să domolească asuprelile.

— Eu am văzut multe, și știu că tăria domniei și.i a țării stă în bogăția norodului. Sărăcia-i aducătoare de mari primejdii și de răzvrătiri. Dar întru această cale și povățuire nu-1 sprijinea nici chiar vornicul Miron Costin.

— Nu-i nimic de făcut cu un om ca Duca Vodă. Trebuie să ne supunem. Că nu sânt

vremurile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi. Iară acum poftele domnilor și ale împăraților n'au hotar.

Ci Radu Marcu, auzind, se întreba întru sine : „Dar oare poftele boierilor unde au hotar ?” Se gândea la Buhușeni, la Gheorghe Ursache și la Iordache Ruset, care făceau mănos negoț cu potașă, negoț cu vite și

cu miere, în Poionia și în Ardeal și, în același timp cumpărau zeci de moșii și-i istoveau câinește pe țărani.

În lipsa lui Milescu diin Moldova, Miron Costin lucrase mult pentru poloni. El, Velicico Costin, Grigore Hălășescu, Iancu Hașdeu, Ștefan Petriceicu, toți țineau aa Moldova să se alătore Poloniei în lupta împotriva turcilor. Spătarul Milescu se bucura, deși nu avea încredere în poloni. Preia se sfădeau între dâșii, iar în războiul cu suedezii s'au dovedit a fi de nimica. Ștefan Petriceicu și-Miron Costin însă îl încredințau că ei îi cunosc pe șleahțicii poloni. Sfada între dâșii se curmă îndată ce se ivește vreo primejdie din afară.

Tocmai pentru că văzuse multe în călătoria lui din apus, Spătarul Milescu vroia să înceapă și în Moldova mai de sârg împrăștierea culturii. Prea-1 înțepasera adânc ghimpii din vorbirile ou apusenii care grăiau despre Moldova ca despre o „țară sălbatică de lângă Tartar:a”. Scotea din desaga lui tălmăciri de cărți, dar mai ales tălmăcirea bibliei, ostenitoare muncă, întru întărirea și șlefuirea limbii române.

— Tălmăcind, întrebând pe slujitorul meu câte un cuvânt, m'am încredințat că mai jumătate din limba românească e luată dela latini, iară ceala^ dela slavoni.

Povestea ce grijă au oamenii din apus pentru lumina cărții. Lucrau pentru știință, pentru carte nu numai nobili din Paris ori din Stockholm și din Berlin, ci și neguțătorii cei bogați din Frankfurt ori din Amsterdam. Ba încă mai cu spor. Că multe cărți, pe care regii nu le îngăduiau în țara lor. se tipăreau în Olanda.

Miron Costin și Dosoftei se aprindeau repede și se bucurau aflând că în alte țări ogorul cărții este de mult deștelenit. Întru aceasta, românii erau abia la începutul începutului.

Se strângeau seara la Milescu, la Miron Costin ori la mitropolit acasă și petreceau într-o aleasă desfătare a minților și cugetelor.

Zicea Dosoftei mitropolitul :

- E datorința noastră să sporim mintea și graiul

166 nostru, să înălțăm gândul și inima moldovenilor. Uitați, început-am să tălmăcesc psalmii, să-i fac în stihuri românești. Uneori măsoară și înșir silabe după meșteșugul lui I. I. Kochanowski. Dar mai adesea îmi iau după domoale și cântecele bătrânești. Ele au tact mai vioi, mai sprinten, mai ușor de înțeles. Ascultați : „Iată vin în oale, se cobor la vale, trei turme de miei, cu trei ciobănești⁴... Și-acu eu izvodit-am așa psalmul 46: „Limbile să salte cu cântecele, să strige'n tărie glas de bucurie...”

Citea și Miron Costin poemul lui „Viața lumii”, lămurind :

— Nu poftesc/vreo laudă într'această puțină osteneală, ci mai mult să se vadă că poate și în limba română a fi acest fel de scrisoare ce se cheamă stihuri. Că limba noastră poate cuprinde înțelesul oricăror cărți și poate tălmăci orice gândire oricât de naltă. Că și graiul nostru poate sluji tuturor dascăliilor și învățăturilor.

Povățuit de prieteni, Milescu împrumută manuscriptul bibliei starețului dela mănăstirea Neamțului, care puse trei călugări să-l copieze în grabă.

Dar boierii, cei mai mulți, se temeau de Milescu și de socotelile lui înnoitoare. Ca și acum douăzeci de ani, boierii, afară de câțiva, trăiau în prea puțină lumină de cultură. Ascultau poveștile „Alexandriei” ori isprăvile din Sindipia filosoful, iscăleau cu pecete de lemn ori de aramă, născoceau urzeli la curte, împresurau răzășii și le iau

pământurile. Repede căulară acești boieri, în cap cu însuși Sandu Buhuș, să-i afle ponos lui Milescu și să-l pârască în divan ca pe un râvnitor de domnie.

— Urzește prieteșug cu polonii, ou moscoviții ! Va să ne împricineze cu Poarta. (Va să facem și să pățim ca Mihai Vodă... Are legături cu apuseni, cu papis- tașii... Și ce-avem noi nevoie de cărți? Am făcut destul ! Norodului i se citește acum cazania în graiul lui. Cazania vlădicăi Varlaam ! Ce mai vrea ? Și crezi că pentru cărți se zbugiumă și se zdrobește Cărnul ? **Nu** > Pentru faimă. Vrea să fie domn...

Știind că ia doua oara n'ar mai sta să-i creșteze nasul,

cî i-ar scurta capul, și gîndind că primejduște și viețile unor oameni ca Dosoftei ori ca Miron Costin, Spătarul Milescu se văzu nevoit s'apuce iară calea neistovitei pribegii. Ar fi vrut să plece de-a-dreptul la Moscova, dar dintr'acolo veneau vești că s'a ridicat norodul cu răzmeriță mare, dela Don, peste Volga, până la Ural. Iobagii ardeau casele boierilor și jefuiau.

Își vîndu averea, hotărît să plece întîi la Țarigrad.

Era toamnă. Copacii din livezile și grădinile lașului păreau feștile de aur și de purpură. Trei Ierarhi, Cetățuia, Golia, curțile domnești erau și mai frumoase, acum când știa că iar n'o să le mai vadă... De ce mă gonesc ? Pentrucă-i stîrnesc din amortire, din trîndăvie ?

Plecînd spre Țarigrad, în toamna anului 1670, Spătarul Milescu stătu cîteva zile la Galați. Nu-i venea să treacă Dunărea. Radu Marcu tot mai nădăjduia că stăpînul lui se va răzgîndi. Va înceta să mai, fie necruțător cu boierii și cu domnul, ea să poată sălășlui în tihnă pe pămîntul Moldovei.

Milescu s'a la malul Dunării și privea. Lin șopoteau undele. Lin cădeau frunzele, galbene, legănându-se'n văzduh. O luntre plutea departe, lucindu-și pânzele în lumina soarelui tomnatic. O fumegare subțire se ridică peste întinderi de apă, răsfirîndu-se mută, peste sălcii cu crengi plecate. Era nesfârșită liniștea și frumusețea. Și nesfârșit era zbuciumul din inima Milescului.

Sluga de alături întrebă sub puterea acelorași frămîntări :

— Mai vedea-vom, vreodată, aceste locuri, stăpîne ?

Milescu nu răspunse. Nu-l lăsau lacrimile. Doar în gînd măsura stihuri ca Dosoftei : „Până la care țări și împărății voi rătăci și unde odihnă aîla-voi ?... Mi-i sufletu'n groază și'n grea turbureală...”

A mers tăcut, până la Țarigrad. N'a schimbat alte cuvinte decât cele turcești, la popasuri, când cerea

adăpost și hrană. Dormind în hanuri proaste, pe fânul cailor, printre neguțători, gândea la hanurile Moldovei zise ratoșuri, cu adăposturi pentru căruțele cu mărfuri ale neguțătorilor, păzite de ziduri groase, cu ferestre zăbrelite, cu ferecate porți de cetate. Inch'și acolo noaptea, neguțătorii n'aveau nicio teamă, chiar, de-ar fi avut în căruțe, în sipetele de sub coviltire, numai aur și atlasuri. Acele hanuri au, peste gang de cârciumă, cămăruțe pentru oaspeți mai de samă și pentru desagile lor cu scumpătăți. Au și pivniți boltite cu strașnice vinațuri. Pe când aici, doar niște șan- dramere pentru ploaie. Un neguțător armean, oare venea din București, povestea despre hanul pe care-l zidește Spătarul Șerban Cantacuzino lângă biserica Sfântul Gheorghe-Nou. Împrejur zidire groasă, ca **de** cetate. Înăuntru chilii pentru odihna neguțătorilor **și** loc de adăpost pentru căruțe, mărfuri și cai... Poate ar trebui să mă așez în Țana Românească. Așa aș face dacă n'ar fi Grigore Ghica și rudele lui.

Milescu asculta mai ales pe cei care povesteau despre patima pentru vânătoare a sultanului Mahomed al IV-lea, poreclit „vânătorul cel sângeros”, pentru că pornea la vânat cu câte treizeci de mii de hăițași, pe care-i gonia ca un sălbatic, până piereau.

— Fiarele din Rhodope ori din Balcani mai scapă de săgețile lui, dar bieții hăițași se istovesc prin prăpăstii, toți.

19

x

La Țarigrad s'a dus să ceară sfat și sprijin **de-a-** dreptul la Dosithei, care acum era patriarh de **Ierusalim**.

— Am plecat din Iași, ca să nu plec din viață, surăse Milescu.

A zâmbit și patriarhul Dosithei, ispitindu-l cu o întrebare :

— De ce nu pleci la Moscova ? Ori îți mai amintești de Aristotel că prânzește când pofteste Filip, și vrei să ajungi ca Diogene, care prânzește când pofteste el însuși... să iasă din butoi ?...-

— Sânt aproape tot atât de sărac c.a și Diogene. Aș t'-ne să trăesc ca el, dacă ar fi mai bine în butoi; Și dacă treburile de cultură, de știință, pentru care n'arn. hotărît, n'ar ține încă tot de regi, de împărați și de curțile lor.

Dosithei Moraitul, patriarh al Ierusalimului, zicân- du-și „urmaș al prea înțeleptului Nectarie Criteanul, ucenic întru literatură al lui Meletie Macri ieromonahul, iar întru filosofie al lui Theofil Cărydal'eus din Athena", era cel mai priceput și mai zelos dintre toți prelații bisericii răsăritene și un neîmpăcat dușmani al turcilor. El dovedi lui Milescu că nu penate găsi ura adăpost mai bun decât Moscova.

— Acolo ne poți fi și nouă de mult folos.

AAilescu se întâlnește apoi cu cunoscuți greci și vene- țieni. Vorbi cu La Haye, ambasadorul Franței. Il întâlnește într'un bazar. Ambasadorul francez, căutând să înmărmurească lumea din Țarigrad, umbla totdeauna înconjurat de o suită numeroasă, cu slujitori strălucitor îmbrăcați, la șold cu spade încrustate în sidef, pe cap cu peruci pudrate și pălării cu stufoase și moi pene de struț.

— Domnul Lyonne — surâse subțirel franțuzul — are o foarte bună părere despre domnia-voastră. De ce nu vă duceți în Franța ? Ați fi foarte bine primit...

Și La Haye știa că turcii pregătesc iarăși război mare împotriva Europei. Dar, deocamdată, Lovind în austrieci, acest război aducea folos Franței. Văzând că Milescu se încruntă, ambasadorul francez urmă, liniș.tindu-1 :

— Aceasta deocamdată... Franța va porni războiul împotriva turcilor, la vremea potrivită. Mântuitor al lumii primejduită de turci va fi regele Ludovic și nimeni altul...

Dar toți ceilalți oameni de samă din Țarigrad cu care a grăit Milescu arătau că singura putere în stare să-i răpună pe

otomani este Rusia.

Tocmai atunci, în zilele Crăciunului, patriarhul Dosithei a primit scrisoare dela țarul Alexei Mihailovich II ruga țarul să-i trimită un bun tălmaci de limba greacă și latină.

— încă odată, sfatul meu, Spătare, este să pleci la Moscova. Scrisoarea tarului parcă-i anume pentru tine, Nicos..

Intru același sfat stăruia și Sava Vladislavovici, bogat neguțător din Raguza.

— Și eu mă voi statornici acolo. Un trimis al meu mi-a și cumpărat o prăvălie în Kitaigorod și o casă în mahalaua grecească. Aici, în Imperiul otoman, nu mai este de trăit. Dela Moscova vom ajuta neamurile noastre să fie slobode de sub călcâiul otoman și vom face negoț dela Carpați până la Athena.

Chiar Șerban Cantacuzino, venind cu mărfuri la Țarigrad, îl sfătui pe Milescu tot cu asemenea sfat:

— Dacă ajung domn în Țara Românească... și am s'ajung, atunci îți urmez eu ție sfatul. Ai să-mi mijlocești soliile la Moscova.

Înfiorat de un simțământ puternic, oa'nt^run ceas mare, hotărîtor, Spătarul Milescu îl îmbrățișă pe Spătarul Cantacuzino. Și începu cu g'as tremu^rat :

— Rogu-te, Șerbane, eu cel dintâi am tălmăcit biblia în românește ; fii tu cel dintâi care s'o tipărești, pentru tot norodul românesc, pentru întărirea graiului nostru.

Nu avea prea multe de pregătit pentru calea spre Moscova. Aștepta doar să se mai astâmpere frigul. Bucuros că l-a înduplecat pe Milescu să plece, Dosi- thei patriarhul scrise către țarul Alexei Mihailovici : „Aflat-am, mărite țar, că ai nevoie de un bărbat ortodox, cunoscător a multe graiuri. Îți trimit pe aducătorul acestei scrisori, pe Neculai, fiul lui Gavrilă, om foarte învățat, știind latinește, slavonește și mai ales grecește; va putea învăța repede și rusește și va (ace felurite tălmăcirii. Are o scriere frumoasă și e creștin evlavios, supus poruncilor celor mai mari și om de încredere; a străbătut multe țări și împărății ca să învețe și este ca un cronograf, în care sânt adunate toate lucrurile și științele mai însemnate din lume;

s'ar căuta zadarnic om pe măsura lui ;
Dumnezeu ți-1 trimite. E născut în Moldova,
după tată e grec din Pe- lopones, și va fi de
mare folos la curtea mărie'-tale. Rugămu-te,
deci, măria-ta, să-l primești cu cinstea cu-

venită oamenilor de sama lui. Degetele mâinii nu sânt de aceeași lungime și Dumnezeu a făcut stelele cerului de mărimi felurite; dar fiecare merită o cinstire pe măsura harurilor ce-i sânt hărăzite. Rogu-te, cin-stește-1, măria-ta, ca pe un om harnic, învățat și înțelept ; îl poți socoti ca pe prea supusul măriei-ta'le slujitor și poruncește-i să tălmăcească și să scrie cărți de istorie, din orice limbă dorești"...

După ce-i dădu și alte scrisori politice de mare taină, pe care să le pună însuși în mâna țarului, îl povățui :

— Prietene al meu, Neculai, la Moscova vei putea munci pentru cultură, după cum ți-i vrerea. Vei găsi acolo oameni care să te ajute și minți care să te înțeleagă. Dar cât vei sta la Moscova să nu uiți că ești trimisul nostru, al celor robiți de turci. Să ceri mereu, cu stăruință, ajutorul rușilor pentru mântuirea noastră de sub tirania otomană. Că toate noroadele dela Kiev la Bosfor privesc spre Moscova ca la soarele ce răsare. Și să-i spui țarului Alexei și prin viu grai, din partea mea așa : să-i lase pe poloni în pace ; să lovească mai întâi pe turci.

Porni Spătarul Milescu, prin poarta Adrianopolului, la drum lung și ocolit. Trei slujitori îi duceau pe cai puțină avere ce-i mai rămăsese. În Adrianopol se întâlni, după cum avea cuvânt dela Dosithei, cu Panaioti Nikussios, marele dragoman al Porții. În acest oraș se simțea și mai bine că turcii pregătesc oști multe pentru războiul din primăvară. În legătură cu aceasta, Nikussios încredință lui Milescu solie tainică pentru regele Poloniei și pentru țarul Moscovei : să știe că turcii pornesc război împotriva lor și că vor, până în toamnă, să ajungă la Marea Baltică. Totodată, Panaioti Nikussios scrisese prietenului său Manuel, negustor bogat așezat la Moscova : ...„Te rog să ajuți pe

acest boier — pe Milescu — și să-i arăți o dragoste frățească, pentrucă-i un bărbat foarte îndemânatic și va fi de mare folos țarului, că nici n'ar găsi altul asemenea lui.”

În toiu iernii, Spătarul Milescu își urmă drumul mai departe, prin Belgrad. Era bucuros că va sosi în

Rusia. Inima i se scălda în duiosia propriilor lui gânduri : Voi începe acolo o viață nouă. Voi întâlni-o **pe** Ștefana. Ne vom cununa. Vom trăi zile fericite...

În Ungaria de miazănoapte se întâlni cu surghiunitul Francisc Răckoczi, sfătuind împreună tot despre primejdii .turcească.

Prin z'ioata lui April, pe cărări stâncoase, **trecu** munții și se lăsă spre șesurile Vistulei, la Varșovia. Așa cum avea povață dela Nikussios, Milescu arată polonilor marea primejdie : Mahomed al IV-lea și **marele** vizir Ahmet Kiupriuliul pornesc împotriva lor **cu** oști puternice. Sânt hotărâți într'un an să zdrobească Polonia. În anii viitori plănuiesc să se repeadă **asupra** Austriei și asupra Rusiei. Până în cinci ani turcii **vor să** aibă toată Europa sub călcâi.

Trei săptămâni cât a stat în Varșovia, Spătarul **Milescu** s'a străduit să-l înduplece pe regele Mihail **Wisznowiecki** să facă alianță cu rușii, întărindu-se în **lupta** împotriva turcilor.

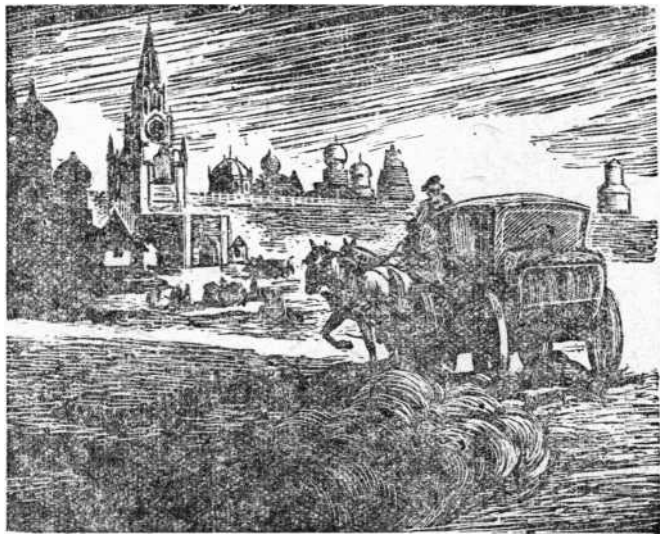
Regele **Wisznowiecki** se tânguia că panii nu-l **ascultă**. Nobilii polonezi erau între dâșii ca lupii **când** simt turma pe aproape : numai coame zbârlite și **colți** ascuțiți. Vestea adusă de pribeagul moldovean îi **punea** însă pe gânduri. Chitiră să-și mai ascundă **colții** și să se unească pentru a se apăra. Și măcar că **nu-i credea** nimeni, panii tot se lăudau, în necugetata **lor** trufie, că pulbere-i fac pe osmanlâi. N'au nevoie de alianță cu moscoviții.

— Voitorii de bine din Tarigrad, cum este patriarhul Dosithei și însuși marele dragoman Panaioti **Nikussios**, primejduindu-și zilele, v'au dat totuși povață să vă aliați cu țarul Alexei Mihailovici. Sfătuitoarii din Tarigrad cunosc bine puterea și gândurile turcilor. Ei se tem pentru zodia Poloniei, dacă nu faceți alianță cu rușii.

Panii se trufeau :

— Fii încredințat că, până în ziua Sfântul **Petru**, moldovenii tăi din Galați vor pescui salvării lui **Mahomed** al IV-lea de pe Dunăre...

La 15 Mai 1671, Miclescu **și-a** urmat **calea spre** Moscova.

**IN PATRIA CEA NOUA ȘI
MARE**

La 23 Mai 1671, Neculai Milesou Spătarul filtra, pe drumul Smolenskului, în taratul Moscovei. După ce-, citi hârtiile, voievodul din cetatea Smolensk îl primi cu cinste și-l ajută să-și urmeze calea până la Moscova. Milesou urmă drum de șes printre semănături fragede, primăvăratice. Din când în când, întâlnea sate cu izbe sărace și cu conace boierești mari, strălucitoare. În popasuri, sta de vorbă cu oamenii, cu țăranii ruși, să le învețe graiul, să le cunoască viața, obiceiurile și firea. Țăranii povesteau mai ales despre unul Stenka Razin care s'a răsculat, încă de acum trei ani. împotriva boierilor pentru binele norodului. Ii ziceau Batiuşka, voinicul cel vestit, și mult îl lăudau.

— E viteaz, tii 1 Ce viteaz ! spunea un surugiu bărbos, cu işlic de miel căfeniu. În război neîmblânzit. Prostimea a plăzmuit chiar cântece despre isprăvile lui. Le zice cu gusla ori cu bandura, dar așa mai pe- ascuns, să n'audă mai marii, că se supără, iertat să fiu, cinstite călător, că s' dnm^J iia-ta îi fi ceva boier de neam...

Lui Radu îi șoptea un țăran, lângă o fântână :

— Viteazul Stenka vrea să cuprindă Moscova și să jucidă toți boierii. Să-i ucidă, că-s lacomi și răi 1 Ei, numai ei, nu-1 lasă pe tar să aibă grijă de norod.

Unii știau că boierii l-au trimis pe cneazul Iurii Dol- goruki, cu streliți și cu tunuri multe împotriva lui Stenka Raziei, acolo la Don și Volga.

— Dar n'au ce-i face. Stenka-i vrăjit. Nu-l atinge nici ascuțișul săbiei, nici glonțul. El, cu voinicii lui, va mântui norodul. Pentru

asta l-a trimis Dumnezeu.

Dela Borodino, Miliescu și omul său zăriră strălucind în razele asfințitului turnurile Kremlinului.

Și tocmai în acea seară de Iunie, când cei doi moldoveni intrau în Moscova, Stenka Razin și fratele lui, legați de mâini, de picioare și de gât, erau duși într'o căruță cu pod înalt trasă de trei cai. spre locul de

osândă. În Piața Roșie', poporul adus cu de-a-sila a privit îndurerat cum i-au tăiat călăii mâinile, picioarele și capul lui Stenka Razin. Și se uimea poporul văzând că voinicul Stenka nu scotea nici măcar un geamăt.

Milescu Spătarul și slujitorul lui traseră la grecul Manole, în sloboda grecească. Acolo fură găzduiți bine, dar gazdele tot despre Stenka Razin vorbiră mai mult. Boierii din Moscova erau foarte mulțumiți c'au scăpat de-un răzvrătitor al poporului. Milescu, care în pribegiile lui văzuse destule pedepsiri de răzvrătiți, îi era de-a mirare că așa de mult s'au temut boierii de Stenka Razin.

— Ne-am temut, că n'a fost o răzmeriță oarecare, ci un război crunt care-a durat patru ani și-a cuprins întinse ținuturi dela Don, Volga și Ural. Acel Stenka Razin zicea că s'a ridicat să-i bată numai pe boieri și pe cei bogați. Pe săraci, pe golani și-i socotea frați, îi făcea slobozi și tot ce avea împărțea cu dâșii. Ei, iacă de asta ne-am temut

A doua zi, trecând prin mahalaua nemțească. Spătarul Milescu îl întâlnește pe cine nu se aștepta . • 'Laurentius Rinhuber, prieten vechi, din Germania.

— Mein Freund ^{XXII XXIII} ! strigă neamțul, îmbrățișându-l pe Milescu și sărutându-l după obiceiul rușilor. Și urmă în latinește: Ai venit și tu aici, învățatule ? Bine ai făcut !

Pe cale până la Artamon Sergheevici Matveev, „pastrătorul sigiliului celui mare al țarului", adică peceat- nic și cancelar al țaratului Rusiei, spre care mergea Milescu, Rinhuber îi povestește cum a ajuns la Moscova și cât se simte de bine aici. Il cunosc toți dregătorii de samă. Are mulți prieteni. Rușii

XXII Piața Roșie începe să fie numită așa dela mijlocul secolului al XVII-lea, probabil pentru că pe atunci era cea mai mare și mai frumoasă plată din Moscova. Cuvântul „crasnâi" are două înțelesuri : de „roșu" și „frumos".

XXIII* Prietenul meu.

sânt deosebit de primitori. împreună cu
pastorul^{XXIV} Gregor pregătește, cu câțiva
tineri ruși și străini, o reprezentație de
teatru, ■după chipul celor din apus.

XXIV **Preot protestant.**

— Aici o să ne împlinim visul nostru de călătorie în China, îl încredință Laurentius Rinhuber pe Milescu. Rusia e megieșă cu China, iar negoțul între acesî¹ două împărății ar aduce mai mult folos amândurora. Eu totdeauna am spus că negoțul e bogăția unei țări. Și ■ acela-i bogat care vinde mai mult decât cumpără.

2

Scrisorile patriarhului Dosithei și a'e lui Panaioti Nikussios au deschis ușor ușile mai marilor din Moscova pentru Neculai Milescu Spătarul. Rinhuber îl înfățișă pe Milescu lui Artamon Sergheevicf cu vorbe de laudă :

— Vă aduc un mare învățat. 11 laud, deși nu e decât' un boier moldovean. Cu el aș putea să plec în China, Artamon Sergheevici.

— Ei, vrăciule — sugui Matveev, clătinând din cap și rășucindu-și fire din barba rotundă și sură — eu trag spre asfințit și dumneata mă întorci spre cel mai străfund răsărit ?

— Cu toate că-s neamț, din apus, totuși eu nu cred, her peceatnic, că numai apusul merită a fi cunoscut. Despre chinezi știm doar că au mătasă și aur. Dar ce cunoaștem noi din știința și filosofia chinezilor? Și dacă au mătasă mai bună, de ce n'ar avea și o filosofie mai înaltă decât a noastră ? Și leacuri mai bune pentru alinarea durerilor ?

Împreună cu Matveev, Milescu se înfățișă tarului Alexei Mihailovich 11 primi într'o cameră mare, luminoasă, cu zugrăveală și încrustături bogate în stil răsăritean. Țairul purta straie lungi de mătasă vișinie, cu margini din blană de samur. Pe cap avea o căciulă de veveriță : în picioare, cizme roșii din pie'e moale. Avea păr lung, barbă neagră, rotundă, mustați tușinate. Se cunoștea că-i în floarea vârstei. Sta într'un jilt, lângă o masă lungă, fără podoabe, acoperită doar cu un oașmir înflorat. Mai

departe, în mijlocuT'camerei, se afla pe un
scaunăș fără spetează un tânăr pictor,
îmbrăcat italienește, în catifea al-

bastră ca marea, cu ciorapi negri, cu gu'eraș și manșete de horbotică albă. Ținând pânza înrămată pe genunchi, tânărul picta trei șoimari așezați pe uu podium, în fundul sălii. În straie lungi de mătăasă albă sau roșie, cu fnanjuri, cu cordoane aurite, purtând pe piept cusut din fir herbul Romanovilor, șoi- marii țineau sus, în gest sprinten, șoimii, parc'ar fi fost gata să-i arunce în zbor după pradă. Văzând ta- b'oui, moldoveanul înțelese că țarul este mare iubitor <ie.vânătoare cu șoimii.

Aflând că Milescu are a-i încredința scrisori de taină, țarul Alexei Mihailovici trecu într'altă cămară, mai mică. Se așează și- l pofti și pe Spătar să stea în jilț. Primi scrisorile dela Panaioti Nikussios și dela patriarhul Dosithei și ascultă tot ce avu Milescu să-i snună, prin viu grai. Apoi îi puse multe întrebări, dorind să afle anume ce învățătură are, din ce neam se trage, pe unde a călătorit, de ce este însemnat la nas. Se bucură văzând că moldoveanul era împodobit cu minte .ageră și cu multă învățătură.

— Să lucrezi la Posolski Prikaz¹, sub porunca lui Artamon Sergheevici, hotărî țarul.

3

Dela noii lui cunoscuți și prieteni, Spătarul Milescu află că sosise în Moscova în toiul unor însemnate prefaceri. Treizeci de ani țarul Alexei Mihailovici s'a călăuzit în treburile domniei mai cu samă după sfaturile lui Morozov, dascălul lui din tinerețe și ale boierilor din neamul Miloslavski, rudele de curând răposatei țarine Maria Ilinișcina. După moartea țarinei, Alexei Mihailovici a înclinat, scurtă vreme, spre frumoasa

Ștefana Mihailovna, văduva cea fără cununie „non sit per leges legitima uxor”^{XXV XXVI}, a lui Gheorghe Ștefan dela Moldova. Abia sosită în Moscova, chitea țarul să și-o ia soție, îndulcind două* văduvii. Dar l-au zăpit boierii :

XXV Departamentul afacerilor externe din Rusia, tn acea vreme, sau despărțământul soliilor.

XXVI N'a fost soție legitimă.

— Cum, țarină o fostă roabă ?

Și au pornit să-l însoare, iute și degrabă, cu o boieroaică de rang mare. Câteva luni, între zidurile Kremlinului și în multe case boierești s'a dat aprigă luptă între boierii din neamul Miloslavski- lor, care ținuseră puterea până atunci, și între boierii care vroiau să dea țarului o soție din neamul lor.

Lui Alexe. Mihailovici îi plăceau bucatele gustoase, băutura de soi și voroava înțeleaptă între oameni luminați. Se simțea bine mai ales în casa lui Artamon Sergheevici Matveev, pe care l-a făcut pe- ceatnic și conducător la Posolski Prikaz. La mesele și desfătările rânduite în casa acestui boier, țarul a văzut-o pe nepoata lui Matveev, tânăra Natalia Ki- rilovna. I-a plăcut și și-a a'es-o țarină. Acum boierii Miloslavski nu mai au nicio trecere la curte ; Matveev este cel dintâi sfetnic al țarului și omul lui de credință.

Așa a aflat Neculai Mileșcu că Ștefana Mihailovna era acum închisă în mănăstirea Sf. Andrei, întru călugărie., să ispășească... păcatele cele lumești.

Povestind acestea, nici nu-și închipuiau noii prieteni ai Spătarului ce cumplită rană ating în inima lui.

O găsi în cerdacul chiliei, îmbrăcată în strai cernit.

— Bine-ai venit, mântuitorul și prietenul meu... —Îl întâmpină Ștefana grăindu-i românește și surâ- zându-i trist. Era tot așa de frumoasă.

— Am venit... De ce te afli aici, Ștefana ?

— Fără voia-mi mă aflu închisă*într'aceste ziduri. Țarul a râvnit spre mine. Și acum, numai straiul călugăriei mă poate mântui de mânia boierilor, de teama lor să nu le uzurp un loc la oare nici când n'am râvnit.

Și povesti drumul dela Iași la Kiev, apoi la

Moscova, cum a primit-o țarul, cum a găzduit-o în Kremlin, cum, văduv fiind, se gândea s'o facă țarină și cum s'au împotrivit boierii.

— Dacă veneai odată cu mine... Dacă știam măcar că vii... Cu hohote a plâns Milescu, izbindu-și tâmpla de stâlpii cerdacului. La fel s'a sbuciumat și Ștefana Mihailovna. Dar apoi, după ostoirea inimii, ea, cea dintâi, a grăit înțelep(este :

— Ursita nu m'a hărăzit ție, iubite. Nevoite-s inimile noastre să-și înece dorințele în lacrimi și suspine. Orice aş face, de-aici nu mai am scăpare, fără numai moartea. Dar prietenă vreau să-ți fiu în veci, mântuitorul meu, în veci !

Frântă era inima Milescului,, zdrobită. încă odată trebuia să-și înăbușe pornirile, să-și ucidă dragostea, nefericita lui dragoste...

Dela prietenul cel nou cu care lucrează la Posol- ski Prikaz, Constantin Evstatievici, și dela Manuel, Spătarul MilBscu a aflat multe despre viața boierilor și a țarului. Țarina Natalia Kirilovna, crescută în casa lui Matveev, după moda apuseană, a fost cea dintâi țarină care, mergând la cununie, a ridicat perdelele rădvanului, îngăduind norodului să-i vadă chipul. Acum țarul folosește tot mai mult, pentru treburile politice, pe boierii dornici de înnoiri. Asemenea fapt scotea d:>n sărite pe boierii ruginiți, și mai cu samă pe Miloslavskii, a căror putere se bizuise pe păstrarea neștirbită a vechii stări și a străvechilor datini, zise pravoslavnice. Acum, după povata lui Matveev, țarul a adus din Olanda meșteri, cum sânt Brandt și Kort, ca să-i ajute pe ruși la construirea corăbiilor. A primit pe negustorii englezi și olandezi la Arhanghelsk, ușurându-le negoțul în Moscova și Novgorod. A trimis pe Likașov la

Florența să vadă, între altele, cum este orânduit teatrul de acolo, ca să-i povăluiască și pe cei din Moscova într-un astfel de înaltă și aleasă desfătare.

— Auzi, ticăloșii ! spumegau Miloslavskii. Noi, rușii dreptcredincioși, să împrumutăm obicei deșănțate de la niște papistași spurcați ?

Ieșind dela Posolski Prikaz, Milescu, secretarul Nikifor Veniukov și Constantin Evstatievici se opriră în mijlocul pieții Ivanovskaia. Priveau palatul țarilor, spre stânga și turnul Spaski, spre dreapta, și descriau cetatea Kremlinului, ca s'o cunoască și Spătarul. Țarul

Alexei Mihailovici vrea să mărească planul Privazurilor. A ajuns cu totul neîncăpător. A și început să adune cele trebuitoare pentru construirea unei clădiri cei puțin de trei ori mai mar: decât cea de acum. Se îndreptară spre poarta Spaski. să iasă în Kitaigorod. Se întâlniră cu doctorii Ivan Iuriev, Davidenko Berlov și Laurentius Rinhuber. Glumiră câțeva vreme, ca oamenii care se întâlnesc mai des și se împrietenesc. Din urmă îi ajunse Artamon Matveev în trăsură lui bogată. Opri și-l pofti pe Milescu :

— Intovărășește-mă până acasă, Neculai Gavrilovici, spuse peceatnicul. Iar după ce Milescu se așază în trăsură, alături, și vizitiul îndemnă caii să pornească : Am hotărât să fii dascălul feciorului meu, Andrei. Primești ?

Din urmă, doctorul Berlov mârâi printre dinți, zgârcind musteața rară, spânatecă, vădind invidie :

— A intrat moldoveanul sub pielea celui mai puternic boier din împărăția Moscovei...

Artamon Sergheevici Matveev era un boier voinic, zdravăn, înalt, cu barba deasă, cu fruntea înaltă, cu ochii albaștri, cu na = u! mare și cârn. Vorbea gros și rar, gândit.

— Neculai Gavrilovici, treuue șa știți că aici la noi, ca și la Moldova, de bunăsamă, veliții boieri se împart în două : unii care trag înainte și alții înapoi. Eu sânt din cei care meig înainte, orice-o fi. La Moscova avem mulți dușmani ai înnoirilor. În frupiea lor sânt Milos-lavskii. Acu, de pildă, turbă că fiica țarului, țarevna Sofia, învătă carte, luându-și-1 dascăl pe Simion Po-lotki. învătă cu el limba poloneză, citește cărți și vine în casa mea, părăsind „teremul” : „Rugîniții”, cum le spunem noi celor care se împotrivesc înnoirilor, strigă acum împotriva țarului, pentrucă î-a îngăduit țarevnei Sofia să se plimbe pe uliți, să târgue în Kitaigorod și, însoțită de cneazul Vasilii Vasilievici Golitin, să se plimbe chiar și prin sloboda nemțească. Dar să nu-i crezi. Cârtesc din ură, furioși că au pierdut puterea.

t Odăile- de sus ale palatului (arilor unde stăteau, de obicei, femeile.

În timp ce Neculai Milescu Spătarul învăța să cunoască boierimea Moscovei și treburile ce avea de îndeplinit la Posolski Prikaz, slujitorul lui, Radu Marcu, umbla pe ulițele Moscovei, înconjura Kremlinul, și cerceta când turnul Spaski, când Sobakinabașnea, când biserica Vasilii Blajenoi. Se plimba pe Nikolskaia ori pe ulița Varvarskiaia din Kitaigorod și prin sloboda nemțească sau cea grecească, cătând să cunoască norodul și locurile aceste noi în care avea să stea până la capătul vieții. Și cum începea s'o rupă rusește înțelegea de ce s-au temut așa de mult boierii de răscoala lui Stenka Razin. Oamenii care au fost față la schingiuirea acelui răzvrătit nu mai conteneau povestirile despre isprăvile lui, despre tăria lui de cuget. Unii ziceau chiar că-i un mucenic, c'o să învie, cu ajutorul lui Dumnezeu, și atunci o să le-arate el boierilor. Sta slujitorul Milescului și se gândea : ce depărtate-s una de alta orașele prin care au umblat și viețuit: Iașul, Țarigradul, Berlinul, Stockholmul, Parisul și Moscova. Și totuși, cât de mult se asemănă.

La 14 Decembrie 1671, după o practică de câtevt luni, Neculai Milescu Spătarul, Neculai Gavrilovici Spafarii, cum îi spuneau rușii, a fost numit talmaci veșnic de limbă greacă veche și modernă, de limba latină și română la Posolski Prikaz, adică despărțământul soliilor sau al treburilor din afară. Primea, pentru această slujbă, o leafă de o sută de ruble pe an. Sub oblăduirea lui Milescu lucrau douăzeci și trei de slujbași,

secretari, ajutori de logofeți, dieci și cali-grafi. Posolski Prikaz avea în sarcina lui treburile din afară ale statului rus, se îngrijea de afacerile negoțului și, în deobște, de toți străinii care se aflau în țară. Porunca și serviciilor mai mici din Novgorod, Galici, Vladimir și Ustiug care se ocupau cu treburi

de negoț- Tot Posolski Prikaz administra și ținuturile de curând alipite: Siberia, ținutul Smolensk și Ucraina. În sama lui se găseau, deasemeni, și banii trebuitori pentru purtarea solilor ori pentru răscumpărarea prizonierilor. Însemnătatea acestui Prikaz, între ce'e'alte unsprezece câte erau în Moscova, se vădea și prin aceea că, dela 1667, în fruntea lui nu se mai găseau logofeți, ci boieri mari, în care tarul avea cea mai deplină încredere. Ajutoarele de samă erau secretarii și tălmăcii de limba greacă, latină, polonă, germană, ungară, suedeză, engleză, italiană, franceză, armeană, tătară, turcă, persană, calmucă. Posolski Prikaz era așezat în aripa dinspre spus a clădirii Pri- cazurilor. De pe ferestrele lui, peste Sobornaia Plos-cend, se vedea nalatul tarilor. Trepte de piatră, grele, coborau în piața Ivanoskaia, în ulița Spaskaia, care prin poarta Spaski ieșea în afară de Kremlin, în Ki- ta'gorod.

Artamon Sergheevici Matveev, conducătorul lui Po- so'ski Prikaz, era socotit de toți ca un om nriceput, iubitor de știință, diplomat îndemânatic și dornic să reînnoiască fata Rusiei. Ii spunea lui Milescu :

— Mă bucur că ai călătorit prin apus. Ai să ne ajufi să învățăm de acolo tot ce-i bun pentru noi. Să nu mai zică trufașii apuseni că sântem sălbatici ori prosti.

Fiind unchiul și tutorele tinerei țarine Natalia Kiri- lovna, Miatveev căpăta tot mai mare trecere lia curtea țarului. Ii plăcea să se poarte ca un proteguitor al în- vățaților și al culturii apusene. Soția lui era o scoțiană din neamul Hamilton, fugită din Anglia din por- cina revoluției și adăpostită în Niemțkaia Sloboda din Moscova. Crescută în obiceiurile apusului, ea înfrunta unele învechite obiceiuri ale boierimii ruse, ieșea în lume fără vâl, primea în casia ei oaspeți dupj datinele și

politeța engleză, se amesteca printre oaspeți și discuta cu dâșii cum discutau franțuzoaice'le în saloanele lor, dădea mici reprezentații teatrale. Deasemeni copiii și-i creștea după moravurile apusene.

După a doua căsătorie; țarul Alexei Mihailovici venea și mai des în casa lui Matveev, să petreacă, să discute, să vadă scurte reprezentații teatrale, orânduite eu tineri din sloboda nemțească. Asta stârnea și mai nemăsurată furiy-boierilor Miloslavski.

Ca și cneazul Vasilii Vasilievici Golitiîn, Matveev își orânduisese odăi anume unde boierii se desfătau ascultând cântece și privind dansuri.

Cu câțiva ani în urmă, când puternici erau Milos- lăvskii, aflând că boierii înnoitori își petrec vremea privind acrobați persani, dansatori circazieni ori cazaci, ascultând cântăreți din guslă ori din bandură, țarul ridicase glas împotrivă :

— încetați cu desmățul 1 Ascultați mai bine cântecele izbăvitoare pe care le'ngână sub ferestre pelerinii cerșetori, sau cântecele „calicilor” ; ele arată tânguire și evlavie și-s plăcute lui Dumnezeu.

În adevăr pelerinii și „calicii”, mai cu samă orbii și ologii, cântau bâline¹, care grăiau despre mari suferințe și nenorociri omenești. Boierii moscoviți ascultau adesea basme și snoave spuse de baiani meșteri ; ascultau bâline zise de gustări și adesea „Cântecul cel vechi despre oastea lui Igor”... „Mai bine să fim uciși — striga Igor — decât să cădem în mâinile dușmanului ; să încălecăm, fraților, pe caii noștri iuți și să pornim spre Donul cel albastru”... Altora le plăcea când povestitorul grăia despre Iaroslavna, soția lui Igor, cum își aștepta soțul și plângea, muștrând soarele: „De ce, stăpâne, ai lovit cu razele tale fierbinți pe luptătorii soțului meu ? În câmpia fără apă arcurile ti s'au strâns de uscăciune. Le-ai umplut tolbele cu tristețe ”...

Norodul de rând se veselea privind 'pe ulițele Kitaî- gorodului luptele cu urșii ori râzând cu mare poftă de schimonoselile și șotiile boscarilor și irozilor care luau în răs pe călugării bețivi, dar mai ales pe boierii ne-sătui de averi. Pe sub ascuns, poporul cânta și isprăvile lui Stenka Razin.

Dar erau destui boieri care nu se mai puteau mulțumi cu astfel de desfătări. În fruntea lor erau Matveev și Golițin.

* Poeme, cântece populare ruse, vechi.

Ca profesor de greacă și latină în casa lui Matveev, Spătarul Milescu se întâlnește cu învățatul călugăr Simion Polotki, cu tânărul și cultul cneaz Vasili Vasilevici Golitîn și chiar cu vechea cunoștință doctorul Blumentrost, aflat și el la Moscova. În întâlnirile lor grăiau mult despre filosofie, religie, istorie, știință, întinsele și numeroasele cunoștințe ale lui Milescu căpătând deosebită trecere la vizitele din casa lui Matveev. Văzând cât de bine și repede învăța băiatul lui Artamon Sergheevici limba greacă și latină, Golitînii și chiar un cneaz Cerkaski, ca să nu fie mai prejos, îl lămură și ei pe Milescu dascăl la copiii lor.

Un singur lucru îl supăra pe Milescu în casa lui Matveev : stăpânul casei avea adesea pe lângă sine un pitic, o pocitanie nenorocită. Se numea Zaharia și căta să-i desfete pe boieri după obiceiul măscăricilor apuseni. Milescu însă simțea milă amestecată cu scârbă față de asemenea făptură schiloadă. Îi supăra, mai ales, că era nemernic și la suflet; își vâră nasul în toate, purta vorbele dintr' o parte într' alta, născocea felurite minciuni, ceea ce pe unii boieri ruși îi desfăta. Pe Milescu însă îl înspăimânta.

Boierii din Moscova îl cântăreau pe Milescu fiecare după mintea și inima lui. Cei care împărtășeau vederile lui Matveev se bucurau că a mai venit în Rusia încă un om luminat: era mare nevoie de oameni culti. Îi spuneau Neculai Gavrilovici Spafarii, sau „moldoveanul cel filosof”¹¹. Ceilalți, potrivnicii, în cap cu Miloslavskii, îl urau ca pe un sprijinitor al răvășitorilor pravoslavnicii Rusii. Ziceau :

— E unul din cei care vor s' aducă și să vâre în țara noastră curată obiceiurile spurcăriilor apuseni.

— **Vine curând, Doamne mântue-ne !
Vine curând antihrist. Uite, și-a trimis
înainte iscoadele însemnate la nas...**

Mai ales dela Radu afla Milescu ce cred

Miloslav- skii despre dânsul.

— Se miră, stăpâne, cum noi, care facem cruce cu trei degete, venim totuși cu învoiri diavolești și papiș- tașe, care cică turbură lumea și-l supără pe Dumne- zeu. Că sânt și aici destui care duc trai adormit și

muced. Orice înnoire-i sperie. Cneazul Cerkaski cel bătrân m'a ispitit îndelung să afle prin câte țări am umblat noi. Auzind, a stupit și a spus că sântem oamenii dracului. Că, de bunăsamă, ne-am îmbolnăvit de boala răzmeritei englezești și că am venit aici să răzvrătim norodul împotriva boierilor și să surpăm pe dinăuntru împărăția AAoscovei.

Dar, în ciuda acestor oameni care mergeau de-a-n- dăratelea, Milescu a căpătat la Moscova doi proteguitori de nădejde : Artamon Matveev și Vasilii Golițin. Aceștia însă nu se prea iubeau între ei. Matveev spunea despre cneazul Golițin că-i prea ambițios și că iubește așa de mult gloria, încât, tot alergând s'o ajungă, va cădea istovit la picioarele ei și n'o va mai putea cuprinde în brațe. Frumosul și tânărul cneaz Golitîn spunea că Matveev nu-j decât un „snob”, cum zice o vorbă englezească despre cei care cată să îmbrățișeze tot ce-i nou, fără alegere, ci doar așa ca să se grozăvească.

La Posolski Prikaz, Milescu Spătarul se împrietenii în deosebi cu secretarii Nikifor Veniukov și Ivan Fa- vorov. Mai mult ca de oriunde, de-acolo dela despărțământul soliilor, Spătarul Milescu putea să vadă limpede că Rusia era o țară a cărei întindere și putere sporea cu pași uriași. În vorbirile lui cu secretarul Nikifor Veniukov, Milescu afla despre strădania rușilor de a străbate și a cunoaște Siberia. Mulți plecau, mai ales țărani, ca să scape de jugul boierilor. Alții căutau aur în nesfârșitele și sălbăticele ținuturi de dincolo de Ural. Și pentru că nu găseau aur, se mulțumeau cu blănurile scumpe luate ca tribut — iașak — dela triburile sălășluitoare între Ural și Ohoțk. Nikifor Veniukov, om umblat și a multe știutor, îi arăta lui Milescu ce mare

însemnătate are pentru Rusia negoțul cu blănuri. Își răsucea musteața și grăia repede, cum îi era felul :

— Neguțătorii ruși vând în China și în Turcia blănuri de hermină albe ca omătul, blănuri de zibelină cu părul foarte subțire și mătăsos, blănuri călduroase de râs, de vidră, de castor ori neîntrecute blănuri de vulpe argintie. Dela Kitaia, neguțătorii noștri aduc damască și satin de mătăasă, țesături minunate de frumoase. Mai trainice și mai frumoase decât cele buha-riote. Aduc pânză de bumbac numită kitaică, pânză albă, subțire și moale cum nu se află la noi. Și-apoi, ceai, anason, tutun, revent, scortîșoară, tot mărfuri cu bun câștig. Mărfurile chineze sînt mult trebuitoare popoarelor din Siberia. Dar, după cum vezi, negoțul cu China se face numai întâmplător și cu mari greutăți. Când se găsește câte un îndrăzneț care se bizue să pornească și să răzbată pînă la Pekin. Și nici drumuri bune spre China nu avem. Nu cunoaștem încă pe unde și cum se poate ajunge mai ușor la Pekin.

— Uite, chiar acum tălmăcesc scrisoarea ducelui de Saxonia, pentru măritul țar, și grăește tocmai despre aceasta : „Dacă s’ar găsi un drum care să treacă prin împărăția Sibirului, dela Oceanul de miazănoapte spre răsărit, mărfurile din Asia ar fi mai ieftine¹¹. Și mai departe : „In acest fel Rusia s’ar îmbogăți cu aur și argint, cu pietre scumpe și cu mirodenii, cu buruieni de leac și orice lucru de preț, aducând și țarului inițiator glorie și cinste nepieritoare¹¹...

— Ei, Neculai Gavrilovici, scrisoarea asta s’o arătăm neapărat și lui Artamon Sergheevici. Poate îl înduplecăm să trimită o nouă solie în China.

îndată după asta, cercetând dulapurile dela Posolski Prikaz, Spătarul Milescu dădu peste niște scrisori pe hârtie osebit de gingașă, dar

scrise cu niște semne ciudate, neînțelese. Erau scrisorile chinezești aduse de soli sau curieri ca Teodor Isakovici Baikov, Ivan Parfeliev sau Seitkul Ablin din Buhara. Nimeni din Moscova n'a putut să dezlege, până acum, aceste scrisori. Privindu-le, Milescu se gîdea : ...„Cunosc o bună parte din lume, cea dinspre asfințit. Dar ce știu eu despre îndepărtatul răsărit ? Nimic. Oamenii zic că-s învățat. Dar oare nu samăn cu cineva care ar avea capul întors numai spre umărul drept și înțepenit așa? Ga să ajut și eu cu ceva la sporirea puterii și strălucirii Rusiei, aș vrea să cercetez drumurile care leagă Moscova cu Pekinul“.

Deasemeni, grăind cu boierii și chiar cu neguțătorii bogați din Moscova, Spătarul Milescu înțelese că mutți sînt tare dornici să afle tot ce s'a petrecut și se petrece, rmai de samă, în lume, sârît foarte dornici să citească, dar nu au ce. Cărțile în limba rusă lipsesc .

Unii ar fi vrut să asculte profetii despre soarta țărilor și a împăraților, să afle faptele lor mărețe ori netrebnice. Alții vroiau cărți din care să învețe purtările frumoase, să afle ce-i bine și ce-i rău în lume, iar alții căutau cărți despre filosofie, despre religie, ori despre' matematică și astronomie, așa cum se scriau în apus, dela Copernic și Galileo Galilei încoace.

De aceea Spătarul Milescu s'a sfătuit cu Artamon Sergheevici și au hotărît să facă unele înnoiri la Posolski Prikaz. Nu totdeauna slujbașii acestui despărțământ, cunoscători ai multor limbi, aveau de lucru. Au ■ fost îndemnați și au avut vreme să tălmăcească și să copieze, nu numai acte și scrisori diplomatice, ci și cărți de istorie, de teologie, de știință. Din copiile acestor cărți, Matveev hotărî să facă o bibliotecă în- tr'una din odăile dela Posolski Prikaz, să fie la îndemîna tuturor doritorilor de citit. Și cel dintâi.

Mileșcu se apucă de muncă înverșunată, talmăcind, scriind.

În seara aceea, oaspeții din casa lui Matveev se cam întrecuseră din pocale și vorbeau cam. tare. Câtiva, în frunte cu cneazul Cerkaski, sorbeau ceaiuri calde și-l ascultau pe alchimistul Yagan, de curând sosit la Moscova, dar ajuns foarte vestit în rândul unora dintre boieri. Aducând pilda lui Rudolf al II-lea, împăratul dela Praga, Yagan cerea bani ca să facă, în beciurile unui palat din Kremlin, un cuptor anume și **niște** vase de un anume chip, cu care să fabrice **aur**.

— Nobilissime principe, dacă mă ajutați să-mi fac **aceste** unelte, **în** două luni vă așez ici pe masă un bulgăre de aur de două puduri.

Cei din jur priveau spre chipul spân al lui Yagan, sorbindu-i vorbele, amuțiți de mirare :
Aur 1

Alchimistul începu o șoaptă șuierată, lângă bărbile boierilor, rotind drăcește priviri fulgerătoare, îngrozind pe cei din jur, silindu-i să uite a mai înghiți cafeaua :

— Nu vă potriviți celor care vă sfătuiesc să cheltuiți banii pe tălmăciri de cărți. Niciun folos n'aduc. Dimpotrivă : strică sufletul. Numai alchimia, numai eu prin mijlocirea pietrei filosofale voi schimba fierul în aur. Aur 1 Auziți ?... Putetf ajunge cei mai bogați nobili din lume... Mai bogați decât au fost Medicișii, ori Fuggerii, ori neguțătorii din Amsterdam. Mai bogati decât Cressus...

Pe Milescu îl supăra glasul prefăcut, viclean al alchimistului, iar privirile lui de lup gata să sfâșie îl scoteau din sărite. Și mintea Milescului obișnuia să lunece spre lucruri ciudate, misterioase; tocmai citea și tălmăcea cărți despre Sibile. Dar pe Yagan îl vedea ca pe un șarlatan care coase minciunile cu ață albă. Vorbea italienește, latinește, grecește și rusește, tot una de stricat. Nici nu puteai afla care-i este graiul dela naștere. Amesteca limbile anume ca să nu poată fi înțeles, ca să-i sperie pe ascultători. Unii boieri știau că țarul însuși l-ar fi poftit pe Yagan la Preobrajenskoe să-i dea acolo încăperi anume și bani să-și cumpere tot ce-i tirebue ca să fabrice aur... „De ce să facă țarul și nu eu ? gândeau multi dintre ascultătorii lui Yagan. De ce să fac negoț Și ^{nu aur}. de-a- dreptul ?“

Alchimistul turuia înainte. Simțind că unii nu-l cred, ținti spre dâșii priviri fioroase, anume ca să-i înspăimânte. Dar Milescu nu se sperie. Ci surâse batjocoritor și grăi :

— Nu cunosc meșteșugul jupanului Yagan. Pen- trucă, dumnealui nu are niciun fel de meșteșug, decât negustoria de minciuni. Jupan Yagan nu știe singur de unde vine ; aici la noi el s'a ivit, s'a pripășit, ca un „prolem

sine matre creatâm“ ', cum cântă stihuito-

¹ Copil născut fără mamă.

rul Ovidiu. Noi să credem că jupân Yagan știe și toaca în cer, cum se spune în țara mea, Moldova. Au- ziti- am însă că la curtea lui Rudolf împărat, dela Pra- ga, la începutul acestui veac al nostru, s'au adunat sumedenie de alchimiști. Le-a făcut împăratul toate voile. Le-a clădit case și cuptoare pe- o uliță întreagă. Se pot vedea și acum acele case și acele cuptoare. Și ani de zile au supt alchimiștii averile împărăției, în dam. Căci piatra filosofală tot n'au găsit-o. Iar aur — nicio fărâmbă. Pentru că așa cum spune și poetul Lucrețius : „ex nihilo, nihil”, din nimic, nimic nu se poate face.

— Eu voi descoperi piatra filosofală ! strigă Ya- gan, strângând pumnii și pufnind mâniaș pe nările largi ale nasului întors ca un plisc de pasăre răpitoare.

— Sapiens nihil affirmat, quod non probet.

XXVII

— Voi proba ! Am aici o carte care...

— Un alchimist numit Angurel a înfățișat papei Leon al X-lea o carte fermecată și suflată cu aur. Se numea „Hrisopee”, sau „Meșteșugul de a face aur”⁷¹. Și acel Angurel se lauda că în cartea lui scria cum se poate face aur din orice. tar dacă papa îl ajută cu bani, poate fabrica atâta aur cât să poleiască întreaga Romă și să sature toți cardinalii. Ci papa, după ce l-a ascultat, i-a dăruit, ca răsplată pentru osteneală de a-i fi bătut pragul, o pungă mare de satin, grăindu-i : „Dacă știi așa de bine să faci aur, înseamnă că nu-ți trebuie decât sacul în care să-l pui...” Musafirii râseră zgomotos. Milescu urmă : Și jupân Yagan poate încă n'a aflat că, acum mai bine de un veac, a trăit Pa- racelsius, doctor din Svițera. El a dovedit că alchimia este o înșelătorie. Piatra filosofală e o închipuire, o

XXVII Injeleptul nu afirmă nimic din ceea ce nu poate dovedi.

minciună. Alchimiștii care cunosc unele lucruri, dacă nu vor să fie bătuți cu biciul în Piața Roșie pentru înșelătorie, trebuie să se lase de căutat aur și să facă leacuri pentru bolnavi.

— Josnicie 1 Alchimia-i o știință divină, care...

— Decât să 'ncerci a amăgi pe dvorenii Moscovei, mai bine ai face, jupân Yagan, dacă te-ai sfătui cu doctorul Berlov ori Iuriev și, împreună, ați alege și ați fierbe buruieni pentru vătămătură și podagra, ori leacuri din pojarniță și revent.

Unii boieri râdeau, alții clătinau din cap mirați de istețimea și îndrăzneala moldoveanului. Yagan pufnea și mai furios pe nări tremurătoare.

Grăi, totuși mios, zâmbind într'un dinte :

— Nu-1 credeți, boieri, înălțimile voastre. E un grec glumeț. Feriți-vă de el. E primejdios tocmai pentru că-i prea deștept. Vă vinde pe toți pe-un drob de sare. Cum spune Virgilius : „Timeo Danaos et dona ferentes” — mă tem de greci chiar când aduc daruri...

Solii și negustorii cei bogați, întorși din străinătate, dela Varșovia, dela Veneția, dela Paris ori dela Londra, povesteau multe despre viața oamenilor de acolo, dar mai ales despre teatrul italian ori franțuzesc. Unii istoriseau cu amănunte întâmplările hazlii pe care le înfățișau comediile. Alții vorbeau despre comediile lui Moliere sau despre dramele lui Shakespeare. Dela Florența, Likașov scria țarului, foarte înflăcărat, despre minunățiile văzute la teatrul de acolo : palate care apăreau și dispăreau într'o clipită, oameni care călăreau pe monștri marini ori pe nori. Și pe când mulți se sfătuiau cum să facă și la Moscova un astfel de teatru, 'boierii cei ruginiți se 'mpotriveau cu îndârjire și

ură :

— N'avem nevoie de asemenea spurcat, blăstămat lăcaș de pierzanie ! Cine vede asemenea grozăvii, își poate sări din minți.

Văzând că boierii tânjesc după altfel de viață, dar că nu se pot înțelege, și vrând împăcare între dânșii, țarul rânduia vânători cu hăitași mulți, cu șoimi și șoimari și-i poftea pe toți boierii :

— Vânătoarea-i desfătare neprihănită.

Da nici asemenea petreceri nu-i îndestulau pe boierii iubitori de înnoiri. Ei gândeau ca și Simion Polotki, dascălul țarevicilor, care spunea :

— Multe din neajunsurile Rusiei sânt pricinuite de întunericul în care mucesc boierii și norodul. Muncea mult Polotki, ca să ajute la luminarea norodului în Rusia ; scria poezii, piese de teatru, povestiri. În stihuri sprintene își batea joc de neguțătorii necinstiți ori de călugării fățarnici și desfrânați. Citindu-le, mulți râvneau să scrie și ei stihuri în limba rusă, orânduind-o, cioplind-o, șlefuiind-o după chipul gândurilor, făcând-o încă mai mlădioasă, mai frumoasă.

Milescu s'a împrietenit cu Polotki, pentru că-i amintea de cărturarul Dosoftei dela Moldova. Tălmăceau amândoi cărți și-l ajutau pe țar să deschidă școli. Moscova trebuie să devină adevărata făclie de lumină. Matveev și cneazul Golițin îl sprijineau pe pastorul Johann Gottfried Gregor să înfiripe cea dintâi trupă de teatru, cu tineri germani și ruși. Sub povața lor, aceștia învățau să spună stihuri și să cânte bâline, întovărășindu-se cu gusla, ca Sadko cel din poveste. Dar mai ales învățau să joace o dramă scrisă de Gregor „Comedia despre Esthera”. Matveev l-a înduplecat pe țar să clădească la Preobrajenskoe o sală mare din lemn, anume pentru teatru, unde să joace tinerii pregătiți de Johann Gregor.

Însoțit de Radu, Milescu se îndrepta,

călare, spre Preobnajenskoe. Matveev îl rugase să vadă cum merge lucrul la clădirea pentru teatru.

Privind în jur casele, ulițele, oamenii, chipul lui Milescu se lumina.

— Cred, stăpâne, că de-acuma, aici la Moscova ne facem veacul, chibzui Radu. Pe mine rușii au și început să mă numească după firea graiului lor. Îmi zic Radion Marcov...

— Aici, punem capăt pribegiei noastre, Radule, surâse Milescu.

— Atunci, stăpâne... — și îmboldi calul mai aproape de al Milescului — rogu-te... vreau să mă însor. Am găsit o fată, Natașa. Țărancă. Trăită ca și mine în lipsă și ocară.

— Tu, în ocară ?

— Adică... eu, nu, dar... Ingăduie-mi să mă'nsor. Fată de nădejde...

Milescu suspină, surâse trist pentru singurătatea din inima lui și încuviință.

Apoi,, ca să uite mâhnirea, gândi la cele sfătuite aseară cu călugărul Simion Poloțki. Ca de obicei, călugărul și-a arătat întâi mânia împotriva rascolnicilor', învinuindu-se singur că nu stăruie mai mult întru luminarea norodului. Că dacă oamenii ar șli' să citească, n'ar mai fi așa de ușor înșelați de unii șarlatani. Își aminti apoi călugărul că i-a scris Iurii Krrjanici, un popă catoli-c, sârb de neamul lui, surghiunit de acum doisprezece ani la Tobolsk. E un om foarte învățat acest Krijanici ; păcat că-i papistaș. Li scria că Lucrează la o gramatică și un dicționar al limbii ruse. Arăta în acele lucrări de ce limba rusa este o limbă nespuse de bogată, în stare a tălmăci orice gând, orice idee oricât de înaltă. Și Milescu se bucură că asemenea părerilor lui erau și ale lui Miron Costin despre limba română. Po'.oțki cili musafirului stihuri rusești, în care râdea despre unele apucături urâte ale neguțătorilor și ale călugărilor.

După asta Polotki l-a rugat pe Milescu să povestească despre cele văzute în apus. Iar Spătarul i-a povestit între altele despre un rege franțuz, pe nume Franc i-sc I, care iubea mult știința și artele frumoase.. Pe atunci oamenii din Franța trăiau în întuneric. Dar, ca să placă regelui, nobilii și feciorii lor au căutat să învețe limbile și științele, să cunoască artele. Asta a ajutat ca știința să se răspândească în Franța. Căci obiceiul' supușilor este să-și imite stăpânul.

— Pilda asta trebuie s'o dau și țarului Alexei Mihailovici.

Era târziu. Dar Simion Polotki nu se simțea ostenit, iar Milescu era dornic să afle cât mai multe. Vorbind despre teatru, călugărul îi citi „Comedia despre Nabucodonosor împărat**”, pe care o scrisese cu gândul s'o joace cu trupa lui Gregor din sloboda nemțească.

— N'au să joace cei douăzeci și cinci de tineri, așa de frumos cum ai văzut domnia-ta la Paris. Dar bine va fi dacă vom începe. Teatrul este foarte aproape de viață ; este viu. Prin el, cuvântul pătrunde mai adânc

¹ Schismatici care se (iueau de căt(ile vechi, înainte de reforma lui Nikon. în inimă și se'ntipărește mai bine în minte, pentrucă-i însoțit de fapte, de chipuri. Ai să vezi ce reușită o să aibă „Comedia despre Esthers”, ticluită de pastorul Gregor.

La urmă, călugărul îi citi și câțiva psalmi tălmăciți în stihuri rusești. Ascultându-l, Milescu simți că-i fuge gândul spre chilia unde Dosoftei trudea la stihuirea psalmilor în grai românesc :

...„Cântați Domnului în strune în cobuz de viersuri bune și din ferecate surle, viersul în psalomi să -urle, cu bucium de corn de bour, să răsunе până'n nour"...

În iarna și în vara anului 1672, Spătarul Milescu a lucrat mult la tălmăcirea scrisorilor venite la Po- solski Prikaz, mai cu samă în legătură cu războiul între poloni și turci. Trufașii pani polonezi au fost în- frânți la Camenița de către oștile lui Cana Mustafa, în ziua de 23 August 1672. Turcii, fără milă, au pustiit Podolia, iar Camenița, cheia Podoliei și a Ucrainei apusene, a fost făcută raia. Polonii au fost siliți să încheie pacea rușinoasă dela Buczacz, plătind turcilor grele despăgubiri și mult tribut. Cu un an în urmă panii polonezi se lăudau că vor da vad moldovenilor să pescuiască din Dunăre șalvării lui Mahomed al IV-lea. Iar acum, după risipa jalnică a armatei polone, Cara Mustafa se pregătea să prefacă și Moldova în pašalâc. Inima lui Neculai Milescu sângera de durere și de teamă. Îi trimise pe Radu Marcu, olăcar tainic până la Kiev și chiar mai departe, să afle știri din Moldova. Radu a gonit până la Iași. I-a adus vești despre părinți și despre jaful turcilor asupra Moldovei.

— Spun unii — grăi Radu — că l-a întrebat Cara Mustafa vizirul pe vornicul Miron Costin dacă le pare bine moldovenilor că au luat turcii Camenița. Iară jupan Miron a răspuns că se teme a spune drept. Vizirul a zâmbit a râde și i-a zis : „Grăește, nu-ți fie teamă”. Atunci Miron și-a luat inima în dinți și a zis : „Sântem noi, moldovenii, bucuroși să se lățească în

părăția în toate părțile cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească". Auzind asemenea răspuns, vizirul iar a râs și i-a zis : „Drept ai grai”... Dar toți ai noștri simt Camenița ca un iatagan în creștetul Moldovei.

Chiar în acea clipă Miclescu scrisese lui Miron Costin scrisoare de îmbărbătare și i-o trimisese împreună cu o carte rusească. Apoi, ca în multe asemenea zile de încercare și frământă-lăuntric, se îndreptă spre chilia Ștefanei Mihailovna. Era înțeleaptă și bună, Ștefana. Citea cărți multe și gândea adânc. Îi povățuia să lucreze, cu toată tragerea de inimă și cu toată priceperea pentru Rusia.

— Mi-i dragă Moldova, pentrucă tu ești de pe plaiurile ei, mântuitor al robiei mele. Mi-e dor de ea. Și rău îmi pare că n’am putut rămâne ocolo... Și de Atiron Costin mi-i dor. Cu câtă înțelegere m’a privit, și atunci întâi, și acum pe urmă, când ne-am despărțit. Zici că scrie un letopiseț ? Să mi-1 aduci și mie. Nu vreau să uit moldoveneste. Sântem, amândoi, din două țări mici și nefericite. Zic așa : dacă țările noastre ar fi fost slobode, și noi am fi putut fi fericiți, Neculai. Am fi avut altă soartă. Dar așa... Și de serile dela Cașin mi-i dor ; mă gândeam la tine și așteptam să vii, să zbori peste ziduri și a doua oară să mă slobozi din robie...

10

În iarna și în vara anului 1672, Spătarul Miclescu a alcătuit un dicționar greco-latino-rus, foarte trebuitor pentru boieri, pentru dregători și pentru slujbașii dela Posolski Prikaz. Dar mai ales scrisese, socoti, orândui și tălmăci „Aritmologion” sau cartea științei numerelor în care erau însemnate felurite cifre și lucruri minunate și foarte folositoare în viață. Cartea era împărțită în trei părți : I-a

despre știința bisericească, a II-a despre filosofie, iar în a III-a era cuprinsă știința etice și tălmăcirea cărții lui Nicolaus Reussner: „Symbolorum imperatorum classis prima”, despre șirul celor mai vestiți împărați. Cartea a fost gata la

26 Septembrie 1672 și era un fel de enciclopedie religioasă, istorică și filosofică, trebuitoare mai ales **celor** care învățau în școlile deschise la Moscova de țarul Alexei Mihailovici. Socotind că multe se învață mai ușor dacă sânt rânduite în jurul unor cifre, Milescu scrise, de pildă : sânt șapte planete și șapte arte liberale, nouă muze și nouă trepte ale nobilimii în Anglia, și așa mai departe. Deasemeni a ticluit numeroase stihuri mnemotehnice, adică stihuri care înlesnesc ținerea de minte. A aTătat care lucruri sânt în primejdie a ti înțelese greșit și a lămurit apoi cele trei trepte ale iubirii după filosoful grec Hippodamos.

O copie din „Aritmologion”, scrisă frumos, cu slove de început măestrit înflorate cu chinovar și aur, a fost înfățișată țarului. Alexei Mihailovici l-a lăudat mult pe Spătarul Milescu pentru știința lui și, pTîmind sfatul lui Ariamon Sergheevici, l-a ales pe Neculai Milescu Spătarul tălmaci al scrisorilor și hrisoavelor de taină. Intrând în slujbă atât de însemnată, Milescu a făcut jurământ în biserica Sfântul Neculai, din colțul dinspre miazănoapte al Kremlinului, că va tălmăci aidoma toate actele către țar, că nu va destăinui nimănui nimic din aceste scrisori și că va sluji pe țar cu toată credința, până la capătul vieții.

Boierii ruși, dar mai ales cneazul Viasilii Viasilievici Golîțîn și Artamon Sergheevici Matveev au citit și au discutat cu aprindere despre cele scrise în „Aritmologion”. Mulți boieri s’au grăbit chiar să poruncească diecilor câte o copie pentru dânsii. La Matveev acasă, Milescu era poftit să lămurească unele gânduri și lucruri din această carte. De câte trei-patru ori slujitorii curățau mucerile lumânărilor în sfeșnice și musafirii, între care nu lipsea cneazul Golîțîn, doctorii Davidenko Berlov și Ivan Iur.iev, tot

mai sfătuiau ori mai citeau. Cartea „Aritmologion**” avea destule încâlcituri, ca un codru sălbatic. Dar oaspeții nu se lăsau până nu lămureau totul, chiar dacă nu împărtășeau întru totul părerile Spătarului. Chiar și piticul Zaha-riia tăcea și asculta, silindu-se să înțeleagă ceva din cuprinsul acestei cărți.

1
 Ii râdeau ochii lui Milescu privindu-și finii : Radu și Natașa. El voinic, vârtos și neclintit bărbat. Ea tânără, bălaie, cu îmbujorări calde în obraji, cu ochi mari, cuceritor de frumoși, iar nasul, zvâr'it oleacă în vîrf în sus, da chipului ceva șagalnic. Intemeiau o familie și o casă. Vor fi fericiți, aici la Moscova. Numai el, stăpânul și nașul, rămâne mereu stingher, fără tovarăș. De aceea însăși această bucurie îi picura în inimă zamă de mătrăgună.

— Dar, stăpâne, Natașa nu vrea să mai plece din Rusia. Știi ?

— Oriunde am mai pleca, Radule, tot aici ne'ntoar- cem...

12

Cea dintâi reprezentanție de teatru la Moscova a fost rînduită la 17 Octombrie 1672. Vestea că țarul și țarina vor fi față la asemenea petrecere nouă îi umplea de mândrie, dar și de grijă pe orînduitorii acestei reprezentații : pastorul Johann Gottfried Gregor, Simion Poloțki, Rinhuber și pe toți „comedianții” care jucau „Comedia despre Estheră”. Și Milescu se mândrea că ajutase la pregătirea acestei reprezentații.

Afară, ziua era cețoasă și rece. Dar sala, d'in pricina înghesuielii, s'a încălzit repede, cu toate că nu era decât din bârne și scânduri și n'avea sobe. Boierii și neguțătorii bogați veniți îa spectacol așteptau cu mare nerăbdare să se ridice perdeaua celui dintâi teatru în Moscova. Țarul singur sta jos pe o bancă, în fața scenei. Boierii, în picioare, grăiau în șoaptă, pre- firându-și fire din bărbi, netezindu-și blănurile ori strălucindu-și inelele cu nestemate, făcându-le să răspîndească flăcări în amurgirea din sală.

Mulți veniseră îmbrăcați în chip obișnuit. Dac' erau destui care, socotind că se află într'o împrejurare solemnă, în fața țarului, își îmbrăcaseră straiile de zile mari, din postav scump ori din mătase kitaicească, împodo- bindu-se cu blănuri și cu pietre prețioase, ca nasturi

mari de aur ori de argint. Câțiva aveau pe cap chiar toate cele trei cușme: tafia, tichia și gorlatnafa ; astea le umflau capetele și împiedecau vederea spre scenă.

— Iată, și pentru teatru îmbrăcămintea asta a noastră se dovedește a fi grea, spunea tânărul cneaz Vasili Vasilievici Golițin, iubitor al portului apusean. Dar ceea ce și mai de-a mirare era că la spectacole venea și țarina Natalia Kirilovna ; nu sta în rând cu țarul și cu boierii, ci într'un fel de cămăruță zăbrelită, mai sus, în peretele din stânga al sălii. Cneazul Golițin o numea cu o vorbă italienească „loggia”^{*1}. Alături de țarină se afla țarevna Sofia și soția lui Matveev. În fund, pe lângă uși, câțiva slujbași și slujitori se zgăiau și ei, negrait de curioși.

Când s'a dat perdeaua la o parte și pe podul înalt de scânduri al scenei au apărut actorii în lumina făcliilor care ardeau în fund și în colțuri, murmurul oaspeților a încetat; toți au lungit gâturile și au ciulit urechile, să vadă și să audă tot.

Din când în când, ca să împrăstie mirosul de sudoare, unii cu nasul mai subțire își picurau pe degete, pe bărbii, pe straie apă de trandafiri din șipușoare scumpe. Dar uitau adesea și de nădușeala sălii și de durerea de picioare, atât de mult îi subjugă înfățișarea întâmplărilor vii, din viața Estherei, că parc'ar fi fost aidoma și-ar fi trăit cu toții acele întâmplări.

Începută cu mult înainte de amiază, reprezentația „Comediei despre Esthera ” a durat zece ceasuri. Dar nimeni n'a simțit osteneala. Și țarul și țarina au fost încântați de frumusețea spectacolului. În sala teatrului, apoi pe drum, în trăsurile și aoasă, în fața buoatelor și-a stacanelor cu băutură, boierii și slujitorii povestiră și-și dădură cu părerea despre cele văzute la teatru. Unii făceau apropiere între Esthera și țarina Natalia

Kirilovna. Alții ziceau că Matveev samăa cu Mardocheu, proteguitorul tineretului. Acasă la marele peceatnic au fost poftiți pastorul Gregor, Simion Polotki și câțiva dintre comedianții oare jucaseră în „Es-thera”. Au mâncat, au băut și s’au veselit. Milescu a povestit despre teatrul la grecii cei vechi, despre Sofocle și Euripide. Se cutremurară cei de față mai ales când auziră despre soarta și suferințele lui Edip. Și cerură să vadă și ei o astfel de tragedie.

Furați de povestiri și încălziți de izbânda acelei zile, s’au cam îmbătat și pastorul neamț Gregor, și călugărul ucrainean Polotki, și moldoveanul Milescu, și peceatnicul cel mare al împărăției, Artamon Sergheevici. Dar când, după miezul nopții, ieșiră să plece, fiecare la casa lui, în uliță îi încolți o ceată mare de oameni înarmați. S’au luat în săbii. Noroc că s’au tras repede în ogradă, iar Matveev a strigat la stireliți și la mușchetari. Și războiul s’a schimbat în paguba agresorilor, siliți să se topească în bezna ulițelor. Au avut totuși răgaz să prindă doi dintre dâșii. La lumina făcliilor văzură că-i unul dintre credincioșii lui Ivan Miloslavski. Celălalt era cneazul Grigorie Cerkaski, „cel cu barba lungă”, cum îi ziceau moscovitii. De spaimă, fata prelungă i se mai lungise încă. Barba, ca un șfichi de in, atunci scos din melită, tremura de mama focului. Holba ochi așa de speriaji și chipul îi era așa de caraghios alungit, că Radu, punându-l sub făclie, strigă în românește :

— Dela frunte pân’la nas, șapte poște și-un popas!...

A doua zi s’a aflat că dușmanii înnoirilor l-au bătut pe unul dintre actori și l-au aruncat în râul Moscova.

Intr'o zi, privindu-l cum lucrează, Matveev l-a asemuit pe Milescu cu Andrei Scelkalov care ia condus „posolskoe delo” — serviciul diplomatic — timp de un sfert de veac, acum aproape o sută de ani.

— N'avea pace nici ziua, nici noaptea, cum n'ai nici dumneata. Muncea nespūs, ca un catâr mut. Și nu se târiguia decât că are prea puțin de lucru și cerea mereu mai mult. Era dibaci, deștept, înțelegea fulgerător de repede orice lucru, dar era și rău.

Ca să fie cât mai de folos în slujba dela Posolski Prikaz, Spătarul Milescu cerceta cu grijă munca și obiceiurile diplomaților ruși. De Pomponne îi pune

grise pe nedrept. Franțuzul era un îngâmfat care nu știa nimic despre ruși și căta să-și vâdească subțirimea „civilizației*^f”, ocărind pe alții că-s barbari, înaintea lui Matveev, la Posolski Prikaz condusesse Atanasie Lavrentievici Ordîn-Nasciokin. El a câștigat armistițiul dela Andrussovo, din 1667, cu polonii. De atunci, Moscova e stăpână și pe Ucraina de dincoace de Nipru, pe Kiev și pe Smolensk. Slujbașii dela Posolski Prikaz grăiau mai mult în șoaptă despre acest peceatnic și despre neprețuitele lui însușiri. Era un om de o rară istețime. Știa matematica, limba latină și germană și scria cu meșteșug. Spunea adesea : „Nu-i rușine să iei ce-i bun dela străini și chiar dela dușmani**”. Posolski Prikaz trebuie să fie „Ochiul Rusiei mari**”, iar conducătorul lui să semene cu „geana care apără ochiul**”. Nasciokin socotea că negustorii sânt ca sângele în trup ; ei aduc aurul în țară. De aceea îi apăra de asupre- lile voievozilor. Povățuia : „Dacă vrem ca Rusia să se ridice cât mai repede, să facem negoț, cât mai mult inegoț, cu apusul și cu răsăritul. Moscova trebuie să fie inima acestui negoț. Dar pentru asta ne trebuie drumuri

bune, până în China, și corăbii, pe râurile și pe mările noastre**. A încurajat negoțul cu mătase din Persia și cu blănuri spre apus. A pus să se facă întâia corabie mare pe râul Oka. În timpul cât a cărmuit el la Posolski Prikaz, au venit numeroși neguțători și au lăsat mulți bani în Moscova. Dar gândul lui cel mai de samă era să deschidă Rusiei o poartă la marea Baltică, pe unde să poată pleca și intra corăbiile cu mărfuri. De aceea urmărea să scoată Livonia de sub stăpânirea suedezilor. Și cum Suedia dela Gustav Adolf încoace avea faima unei țări de neînfrânt, iar în spatele ei se afla Franța, cea mai puternică țară din acea vreme, Nasciokin a făcut o alianță cu Polonia. Era încredințat că popoarele slave s'ar acoperi de multă glorie dacă s'ar lîni sub ocărmuirea Rusiei și a Poloniei. Străinii spuneau despre Nasciokin că era „cea mai șireată vulpe**”. Ager la minte și iscoditor cum nu se mai află, el prindea și folosea cu dibăcie și fără mrlă orice slăbiciune a potrivnicului. Folosea chiar șiretenia, dar înnumai până când smulgea iscălitura pe tratat. Odată cuvântul dat și iscălitura pusă, păstra totul cu sfințenie și ținea morțiș ca hotărîrea luată să nu fie cu nimic vătămată. Lăuda țările din apus dela care avea ceva de învățat, dar în toate rămânea un rus adevărat. Țarul nu era totdeauna de părerea lui. Mai ales că'ntru aceasta îl ațâțau și Miloslavskii. De aceea se sfădeau adesea. Când țarul n'a mai avut încredere în el, Nasciokin s'a surghiunit singur la mănăstire.

Spătarul Miclescu simțea cum i se lipește inima de asemenea oameni și învăța dela dâșii mai mult decât dela de Pomponne ori dela La Haye, franțujii cei scli- vișiți, împodobiți cu mătase, cu horbotele și peruci, unși cu pomadă și prea adesea plini de țăfnă. Și ca să fie cât mai la fel cu rușii, Miclescu se

îmbrăca la fel ca dâșii, le învăța cât mai bine graiul, își lăsa barba mare și stufoasă. Mai mult ca'n Moldova, în Rusia portul bărbii se bucura de mare cinste. Spânii erau socotiți ca un fel de pieze rele. Nu era îngăduit, doamne ferește, ca vreun bărbat să-și radă barba : păcat mare !

Milescu vedea că în acea vreme curtea țarului ținea legăturile cu țările străine prin solii de ranguri felurite. Erau marii ambasadori, ambasadorii mici sau solii și curierii sau goneții. Fiindu-i de mare trebuință în munoa zilnică, Milescu învățase bine ceremonialul diplomatic, rânduiala primirii solilor, adică tot ceea ce pe rusește se numește posolski obread. Vedea ce mare însemnătate dădeau rușii rangului, vazei statului lor în afară și onoarei țarului. Prietenii din Po- so'ski Prikaz îi arătau că soliile sau anjbasadele trebuie să ceară oa onoarea suveranului să înceapă a fi vădită, prin titlu, prin denumire : Alexei Mihailovici, stăpânul întregii Rusii Mari, Mici și Albe...

Apărarea onoarei țarului este cel mai de samă lucru pentru orice solie ce pleacă din Moscova. Pentru păstrarea onoarei, solul dator este să-și dea ^i viața. Solii trebuie să ceară ca scrisorile pentru țar să poarte pecetea cea mare. Erau sfătuiți să pretindă totdeauna, în țara în care erau trimiși, locul întâi între soli, după cum și împărăț/a Rusiei este dintre cele mai mar'.

— Apusenii ne socot barbari, spunea Artamon Ser- gheevici. Datori sântem să le dovedim că se înșală. Solii să țină cu sfințenie la slava țării și la cinstea țarului. Este o lege dreaptă ca ei să ceară a fi primiți în țana unde sânt trimiși, așa cum solii acelei țări au fost primiți la Moscova.

Milescu se îngrijea de găzduirea solilor, de

primirea și înfățișarea darurilor. Scria cărțile de pace, de prietenie ori pentru treburi negustorești. Cea dintâi solie la a cărei primire a luat parte, a fost solia olandeză din toamna lui 1672. În orașele mai însemnate ca Vologda, Iaroslavl, această misiune a fost primită cu trompete și fanfare. În Moscova, pe tot drumul până la Kremlin, pe uliți erau Wișirați oșteni călări, în straie strălucitoare și cu arme scumpe, pe oai frumos împodobiți, cu tunuri și cu steaguri. Toate arătau strălucirea și puterea țarului. Trimișii bogaților negustori olandezi au fost primiți de multă lume, veselă, strălucitoare și au fost găzduiți în palatul solilor, din Kitaigorod. Acolo ei aveau voie să primească oaspeți, așa după cum puteau să viziteze pe oricine doreau din Moscova.

14

În cartea „Povestire despre Sibile”, scrisă din porunca țarului însuși, Spătarul Milescu adunase cu osteneală, pentru nevoile cititorilor di-n Moscova, multe lucruri despre religie, istorie, frânturi din epopeile lui Homer, din cărțile lui Aristotel, ori ale lui Clement din Alexandria. Urmărea să arate că între proorocirile Sibilelor și scriptură este o strânsă legătură. În predoslovie acestei lucrări Spătarul a izvodit stihuri în cinstea țarului. În fața boierilor adunați la Matveev, tânărul ucenic al lui Milescu, Andrei Matveev, citea frumos aceste stihuri, vădindu-și știința dobândită dela dascălul moldovean : „A spus Sibila Eritreea : Nenorocire ție, Gog, adică nenorocire vouă, tătari sălbatici ; nenorocire ție, Magog ’, adică vai și-amar de voi, turci barbari ; nefericire vouă, Miarson și Argon, vouă sarasini și vouă seminții arabe, căci iată vulturul cel cu două capete dela miazănoapte, vulturul dreptcredincios vă va spulbera pe voi musulmanilor : cu armele crucii împărăția

voastră biruită -fi-va..."

Auzindu-le, Artamon Sergheevici, Vasilii Vasilievici, doctorul Ivan Iuriev și alții simțeau că le crește inima. În haina stihurilor frumusețea limbii ruse strălucea și mai mult.

Apoi Milescu le citi frânturi din tălmăcirea cea nouă la care lucra : „Cresmologion”. Ca să-i atragă pe cititori, pornise dela proorocirile lui Daniil în **fața Iul** Nabucodonosor, împărat dela Babilon. iVrând să sipună aici cât mai multe din lucrurile pe care le știa și le discuta cu boierii, Milescu scrisese în „Cresmologion” despre istoria împăraților din Galdeea, din Persia, din Roma, din Bizanț și despre împărații romano-germani, făcea prevestiri asupra prăbușirii împărăției turcești, pe care o cunoștea în toată cuprinderea putreziciunii ei. Deasemeni, după povața lui Matveev, trecu în această carte și frânturi din istoria Moscovei, **scoase** din vechi hrisoave și cronici.

— Scriu cartea asta — spunea Spătarul — aa să slujească pentru învățătura și educația tuturor. Să fie de folos la acest început de pătrundere a științe: în Moscova. În Moldova asemenea carte n’ar găsi decât doi-trei cititori. Poate vornicul Miron Costin, poate Dosoftei...

Alcătuirea „Cresmologionului” costase istovitor de multă osteneală și stăruință. Fiecare capitol ena însoțit de multe lămuriri, ca înțelegerea celor scrise să fie cât mai deplină. În predoslovie, Milescu amintea de mărinimia și dărnicia lui Alexandru Machedon față de oamenii învățați: Lui Piron filosoful i-a dat

10.000 de galbeni, lui Xenocrat 30.000, iar lui Aristotel nu numai că i-a înlesnit cele de trebuință ca să ■ X

¹ Ținuturile dela nord-estul Asiei Mici ; Gog, după biblie, regele acestor ținuturi. scrie istoria fiarelor și a dobitoacelor, dar încă i-a mai dat pentru această muncă

480.000 de galbeni"...

Stăteau rușii, în cap cu Artamon Sergheevici, și se mirau citind cele scrise în „Cresmologion” : cum poate încăpea într’un cap de om atâta știință ?

Predoslovia, cu asemuirile-i din timpuri vechi, nu irămase fără răsunset. Plăcându-i cartea, țarul Alexei Mihailovici dăruia lui Milescu, în semn de prietenie și prețuire, un pocal de argint aurit, foarte scump. Apoi îi spori leafa la o sută treizeci și două de ruble pe an. Dar aceasta era încă puțin pentru cel care zdrobise, cândva, pe moldovenii cu luxul lui deșăntat. Acum era nevoit să scrie, să muncească zi și noapte ca să poată trăi în rândul dvorenilor moscoviți. De aceea, țarul porunci ca Neculai Gavrilovici Spafarii să fie așezat în casa Simionovski, unde până de curând stătuse episcopul grec Paisie Ligarides, acum surghiunit la Kiev. Această locuință, și mai ales biblioteca mare de cărți și manuscrise rămase dela Ligarides era cel mai prețios ajutor ce-l putea primi Neculai Milescu Spătarul.

Încurajat de prietenia dregătorilor și a țarului, Spafarii porni în grabă să lucreze la cartea împăraților sau „Vasilologion” și să ajute la întocmirea „Cărilor despre starea suveranilor Rusiei și a altor țări vechi și moderne”. Aceste cărți erau trebuitoare pentru instrucția țareviciului Feodor. Astfel, aici, în mijlocul societății rusești, Milescu Spătarul se transforma dintr’un om priceput mai mult în probleme de teologie, într’un cercetător științific. El arăta principiilor că istoria, fără nicio primejdie, ci numai înfățișând faptele din trecut, făurește și întărește judecata oamenilor, a conducătorilor. Istoria îi poate lecui pe principi de năravuri urâte, de cusururi ca mândria, despotismul, înclinarea spre lingușire. Și tot ea învață calea cea bună

spre glorie. Țarul și boierii dornici de înnoiri primeau cărțile Milescului cu bucurie și se apucau, cu sete, să le citească.

Doar guralivul boier Ivan Maximovici Iazîkov, din tagma Miloslavskilor, cârtea, blăstăma, tuna. în numele pravoslavniciei, și din amvon și din uliță, împotriva „antihriștilor” de înnoitori. El, și alții dintre Miloslavskii ațâțau pe unii preoți ori călugări, care numai cât auzeau titlurile acestor cărți tălmăcite ori alcătuite de Milescu, că și începeau să răcnească :

— Arse! Cărți de vrăjitorie, păgâne ! Arse, iar nu citite seara, cheltuind stânjeni de lumânări... Lumânările-s pentru a lumina ruga, iar nu cititul cărților păgânești !

Răcneau mânie neputincioasă, că altminteri nu știau a se împotrivi.

În casă la Matveev urmau să fie citite cu multă râvnă asemenea cărți. E drept că uneori mai se fereau de boierii ruginiți ori habotnici. De aceea piticul Zaharia își îngăduia să cârtească, râzând prostește, cum îi era feleșagul :

— Dacă citiți cărți curate, nevătămate, atunci

de ce să vă feriți de cei dreptcredincioși ? Dacă sănateți așa de luminați, de ce mai cereți să vă aprindă lumânări în sfeșnice ?

Artamon Sergheevici îl lua de urechi și-l da afară, râzând :

— E isteț schilodul, dar are o limbă de năpârcă.

15

Lucrând la asemenea cărți, Spătarul Milescu nu uita ambasadele, soliile, scrisorile și veștile ce veneau din țările străine. Nu uita să-i îndemne pe înalții dregători să pregătească războiul împotriva turcilor

asupritori ai atâtor popoare și ținuturi. Dar mai ales se preocupa, în această vreme, de călătorii, de scrierile geografilor și de drumurile spre China. Îl povătuiau într-aceasta și unii neguțatori din Niemțkaia Sloboda și unii boieri care cunoșteau însemnătatea ținuturilor siberiene. Matveev a chemat într-o zi la Posolski Prikaz pe neguțatorul Ignatie Milovanov, pe Anton Filev și Grigore Kobjanov. care, întovărășiți de voievodul Danilo Arșinski, din Wercinsk, fuseseră în China, în anul 1670. Și multe a aflat Milescu dela dâșii despre drumurile negrăit de grele, despre pădurile ori stepele, despre zăpezile, despre pustiurile și despre oamenii hălăudind prin salbătecele locuri ale Siberiei. Dar, în același timp, Milovanov arăta că dacă kitaiții deschid hotarele, negoțul poate aduce câștiguri osebit de mari. Chiar din Siberia neguțatorii scoteau bun aliiș-veriș. Cumpărau dela Novgorod ori dela Kazan lucruri ieftine și de nimică : clopoței de aramă, cercei lucitori, brățări, ace, cuie, stofe ori pânzeturi ieftine, le încărcău în sănii ori pe samari și porneau la Siberia. Umblau cu acel negoț câte un an-doi. Se întorceau de acolo cu blănuri scumpe de samur, de castor, de jder, de răs ori de veveriță, pe care le vindeau neguțătorilor olandezi, englezi ori nemți din Arhanghelsk. Adevărat: își puneau adesea viața în primejdie, pe drumuri neumblate, prin furtuni și viscole. Dar înfruntau totul, ispitiți de aurul pe care-l câștigau.

— Pentru a găsi un drum bun prin Siberia și pentru a ajuta strângerea legăturilor cu China, într-încheierea păcii și sporirea negoțului, dar și pentru cunoașterea lumii, pentru îmbogățirea științei, mult aș vrea să străbat Siberia, spunea Milescu. Să străbat până la Pekin, Artamon Sergheevici. Împăratul Chinei, după câte aflu, e om tânăr și dornic de fapte mari. El vrea să-și întindă stăpânirea spre miazănoapte. Vrea să ne ia

ținutul Amurului. Așa vădesc povestirile călătorilor, ale neguțătorilor și ale voievozilor din acea parte a Siberiei. Uite ici — arăta el lui Matveev — scrisorile cazacilor din Albazin și din Nercinsk.

— Și ce-i de făcut ?

— Să trimitem solie în China ; să stăm de vorbă cu oamenii ; să deschidem porțile zidului chinezesc. Dar mai întâi să descoperim cele mai bune drumuri peste Siberia, să ne apropiem, să cunoaștem și să ne înțelegem cu kitaiții. Că până acum, ce știm noi despre China ? Mai nimic. Câteva povești dela Marco Polo ori dela neguțătorii care-s cu ochii mai mult la mărfușoara lor, decât la ținuturile pe care le străbat. Nu cunoaștem nici Siberia. Nu-i știm nici întinderea, nici granițele. Nu avem nicio hartă mai bună a ei. Multe ținuturi se pierd în nemărginiri de gheață : terra incognita^{XXVIII}. Pe altele aleargă, fără popreliște, despotcoviții cai ai stepelor. Și cât o să mai amânăm solia în China ? Două împărății mari, vecine, uriașe, care nu numai că nu se cunosc, dar nici nu fac nimic pentru a se cunoaște. Uite, n'avem niciun talmaci ; bun pentru limba chineză. Nu înțelegem scrisorile chinezilor. Nici nu știm cum îl cheamă pe împărat. Li spunem „bogdihan", pentru că am auzit că se crede fiul cerului. Știm doar că-i dintr'un neam nou, cum spune Milovanoy, că-i din țara care se cheamă Manciuria și că vrea să cucerească toată Asia. Nu știm nici măcar în ce grai va să ne înțelegem cu kitaiții. Zac la Posolski Prikaz de o jumătate de veac scrisori chinezești necitite. Cât or să mai zacă ?

— Adevărată ți-i dojana, Neculai Gavrilovici. Asemenea nepăsare nu mai poate fi îngăduită, glăsui întristat Matveev. Deci mai îhtâi să găsim calea cea mai bună să domolim primejdiile călătoriei prin Si-

XXVIII Pământ necunoscut.

beria. Pentru olandezi, portughezi ori englezi, într'un fel drumul spre China-i ușor. Au oceanele la îndemână. Nouă, rușilor, oceanul dela miazănoapte ni-i potrivnic și înghețat. Au pornit pe el câteva corăbii, dar s'au pierdut, cu oameni cu tot, în noianul de gheață de dincolo de gura fluviului Obi.

— Legătura cu China ar spori mult puterea și faima Rusiei. Ar aduce foloase și pentru ruși și pentru chinezi.

Ambițiosul neguțător Ignatie Milovanov ca și Gavril Romanov, Evstatie Filatiev și alți cunoscători ai Asiei socoteau că legăturile cu China înseamnă, întâi și întâi, negoț slobod. Și nu osteneau să arate celor dela Posolski Prikaz că la Pekin s'ar putea vinde, pe preț bun, blănurile cele multe din Siberia. Că rușii pot aduce din China mătasă și mirodenii, izvor de mari câștiguri dacă le vând în apus.

Dar pentru aceasta — socoteau și neguțătorii — trebuie găsit un drum mai bun, mai ușor și mai sigur. „Drumul Calmucilor”, folosit de obicei, era acum tare greu și primejdios. Multi negustori și curieri au pierit pe acolo de răul triburilor rătăcitoare sau ale furtunilor din deșertul Gobi. Au pierit și ei, și mărfurile, și îndrăzneala de a călători pe aici.

— Ca să facem din Moscova inima lumii, trebuie s'o legăm cu Baltica și cu Pekinul, cu Marea Albă și cu Tarigradul, arăta Matveev, fără să spună că urmează sfatul și pârția deschisă de Ordîn Nasciokin.

■ — Mult mă ispitește să pornesc întru căutarea celui mai bun drum spre Pekin, stăruia Spătarul Milescu. Dar să găsim acum măcar un tâlmaci pentru scrisorile chineze. De doi ani jumătate chinezii au trimis o nouă scrisoare prin voievodul Danilo Arșinski din Nercinsk, iar noi am lăsat-o și pe astia fără răspuns. Cum vreți să avem bune legături și

prietenie cu o împărăție așa de mare, când într'atât o nesocotim, încât nici la scrisori nu-i răspundem?

— încă odată, ai dreptate 1 Veji pleca sol în China, Neculai Giavrilovici, hotărî Matveev. Să-l înduplec pe țar întru aceasta.

Oar dună câteva zile, în Martie 1673, sosi la Posolski Prikaz raportul lui Paulus Minius, trimis al Rusiei la Viena. Și scria Minius, între altele, tainic, către țar: ...„trecând prin Berlin, am auzit unele lucruri despre Spătarul Milescu, dela Nagy de Har- sânyi". Ii trimitea țarului și însemnarea scrisă de „cancelarul cel unguresc, de Harsânyf, din care se vedea cum că zisul Neculai Spătarul este un trădător, fiind un spion, o iscoadă a împăratului turcesc. Și mai arată acea însemnare, din care Minius alătura o copie, de ce a fost Milescu alungat din țara lui și pentru ce are nasul tăiat.

Citind acestea, țarul nu încuviință, deocamdată, lui Milescu să se pregătească pentru solia din China Dacă Minius, trimisul dela Viena, are dreptate ?

16

Grăind cu secretarii Veniukov și Eavorov, Milescu lăuda priceperea și cumpătarea unor oameni ca suedezii, lăuda vitejia polonilor și a ungurilor, subțirimea și gustul pentru gingășii al franlujilor ori italienilor. Cunoștea patima pentru glorie și măririi ia turcilor.

— Dar rușii sânt altfel de oameni. Uite, ascult cântecul despre oastea lui Igor, ascult povestirile despre descoperirea Siberiei. Și mă încredințez tot mai mult că poporul rus este dintr'o altă plămadă. Am citit despre călătoriile cele mari din apus. Acolo regii și împărații au pus banii și corăbiile, armele și mijloacele științei la îndemâna unui cutezător,

iar acesta astfel înzestrat s'a avântat peste oceane. Aici află că niște oameni încălțați doar cu opinci, înarmați doar cu arcuri ori cu câte un hleab de sâneată, au străbătut mii și mii de verste, până la oceanul cel pașnic. Au mers călare, dar mai ales pe jos. Nu s'au speriat nici de râurile late, nici de pădurile nesfârșite, nici de furtunile ori nisipurile rătăcitoare prin pustie, nici de zăpezile cât munții, nici de ghețurile veșnice.

— Nici Ermac, nici Pojarkov, nici Dejnev, nici Habarov, cei care, cum am aflat din arhiva de aici, au străbătut Siberia întâi, începând cu anul 1581, adeverea Veniukov, n'au avut nici cine știe ce pregătire, nici cunoștințe de geografie. Cercetătorii fost-au mai cu samă țărani și robi, iubitori de trai slobod.

Mă cutremur aflând câte greutate și primejdii a înfruntat, de pildă, cazacul Semion Dejnev, mergând până la marea Ohoțk. Ce ne rămâne nouă acum ? Să cercetăm, cu stăruință și grijă, toate ținuturile, toate popoarele Siberiei. Să măsurăm râurile, să statornicim drumurile, să facem orașe, cetăți și târguri. Să aflăm și să scoatem bogățiile acestei uriașe împărății: Siberia.

Prietenii dela Posolski Prikaz priveau cu drag spre acest moldovean în floarea vârstei. Era un cărturar, un învățat, dar n'avea nimic din ceea ce oamenii își închipuie îndeobște a fi un cărturar. Nu era nici gârbov, nici palid, nici firav și nici ochelarii nu-i atârnavă în unsuroasă sforică de bumbac, dată pe după o ureche bleagă. Neculai Gavriloviči Spafarii păsea voinicește și drept, se îmbrăca foarte grijit, purta o barbă impunătoare și părul lung, ca al boierilor moldoveni. Intre ruși, ceea ce nu-i de fel ușor, era fruntaș la cătărie. La vânătoare trăgea cu arcul și izbea strașnic cu halebarda ori slobozea trăsnet de

sâneată, după mistreți, după cerbi, după urși. Nu se ferea nici de luptele cu spada, pe uliți, cu cârcotașii, cu dușmanii străinilor, asmuțiți de Miloslavskii și de alți ruginiți și prizmătareți. Nici latina, nici elina, nici proorocirile cele ciudate ale Sibilelor, nici calculele matematicești, nici șirurile de împărați răposați și înșiruiți în file de letopiseț nu-i împovărau sprinteneala pasului, nu-i secău vârtoșenia brațului, nu-i scădeau înfățișarea bărbătească. Întrecea pe mulți prin neastâmpăr, prin râvna de a cunoaște, de a scotoci, de a lămuri tot ce-i necunoscut, ciudat, misterios.

În vremea din urmă îi plăcea să stea ceasuri întregi aplecat asupra hărții Siberiei făcută de Godunov, în 1667 și adăugită în 1672, urmărea cu degetul râurile, munții, întristându-se când vedea că se pierde în nestrăbătute ținuturi. Clătina din cap. Apoi hotărât:

— Vreau să întregesc harta asta. Să-i îndrept greșelile, că are multe. Vreau să îngustez pata albă — terra incognita — de De harta Siberie’.

17

Înfruntând primejdiile și greutatea drumului de iarnă, în Decembrie 1673, egumenul Theodor dela Athos ajunsese la Moscova și înfățișă lui Milescu deznădăjduită scrisoare dela Moldova. Domnul țării, Ștefan Petriceicu, scria Spătarului „bun și credincios prieten”, rugându-l să-l ajute pe egumen să pună scrisorile moldovenilor în mâinile țarului.

Pe scurt, ce se întâmplase atunci la Iași? Moldovenii trecuseră de partea polonilor, ajutându-i să câștige biruința dela Hotin, la 11 Noiembrie 1673. Acolo Ian Sobieski l-a

zdrobit pe Hussein-paşa, ucigându-i peste 20.000 de oameni, capturându-i 120 de tunuri şi 66 de steaguri. Moldovenii se bucurau: îşi vedeau chiar ţara slobodă, aşa cum visau. Dar tocmai atunci muri Mihail Wisznowiecki, regele Poloniei. Hatmanul Sobieski lăsa războiul ; se grăbi s'ajungă la Cracovia, să se aleagă rege. Moldova rămase singură, de izbelişte, în calea răzbunării turceşti. Soria mitropolitul Dosoftei către Milescu : „Îţi dăm ştire că ţara noastră, Moldova, este acum la marginea pieirii trupeşti şi sufleteşti. Te rog, deci, stărue ca ţarul dreptcredincios să întindă sabia sa împotriva musulmanilor, căci astfel sfârşitul acestui an fi-va şi sfârşitul zilelor noastre.“

Intr'o altă scrisoarea, Apostol Milescu îşi vestea fratele că se află zălog în tabăra turcească şi cerea ajutor ca să capete slobozenie.

A treia scrisoare era iscălită de tot divanul Moldovei. Boierii îl înştiinţau pe „fratele lor“, Neculai Spătarul, despre lupta dela Hotin. despre bucuria lor şi despre pricina retragerii lui Ian Sobieski, tocmai când în faţa moldovenilor lucise o steluţă de nădejde. Toată ţara Moldovei cerea ajutorul ţarului. Ar fi vrut să scrie şi sfetnicului celui mare al ţarului, dar nu-i cunoşteau titlurile. Îşi puneau toată nădejdea în hărnicia cu care va lucra Milescu întru izbăvirea Moldovei de primejdia pieirii.

Dacă ruşii vin în ajutor împotriva turcilor — arăta scrisoarea — moldovenii ridică cincisprezece mii de ostaşi, iar muntenii şi mai mult. Îl rugau pe ţar să trimită soli la Iaşi, ca moldovenii să jure credinţă înaintea lor.

Tot atât de deznădăjduit scria şi se ruga Dosoftei şi către patriarhul Moscovei, strigând în numele moldovenilor, după ajutor :.....Sloboziţi-ne 1 Sântem ca pasările

prinse într'un laț nemilos; pradă nesățioșilor turci ! Tara-i copleșită de mulțimea mare a turcilor lui Cara Mustafa, călău crud și trufaș**.

Cu glas înecat de lacrimi a tălmăcit Milescu, în rusește, deznădăjduitul strigăt al moldovenilor, adăugând pe cel din scrisoarea lui Ștefan Petriceicu Vodă : „Nesățioșii păgâni, având ei a lor spurcată lăcomie, scosu-ne-au din toate obiceiurile vechi**... Nădejdea moldovenilor era numai la țarul Alexei Mihailovici și-l rugau să trimită oștile împotriva tătarilor și a turcilor ; Să pui împărăția ta piedică la Crâm, să n'aibă a volnicire și a se tinde nici într'o.parte și să fie'n sârgu-

intă"... Păgânii turci vor să nimicească țările române... „Cădem deci la picioarele măritului țar, rugându-l să ne mântue din ghiarele necredincioșilor"...

Milescu se înfățișă el însuși țarului cu tălmăcirea scrisorilor. Ii arată toată durerea moldovenilor și primejdia în care se aflau. Umblând după coroana crăiască, Ian Sobieski se lepădase de oamenii cu care pornise alături în luptă împotriva turcilor și nici nu se mai gândea la dâșii. Milescu arăta țarului că acel ceas era prielnic războiului cu otomanii; oștile rusești din Ucraina pot porni asupra oștilor sultanului care se retrag din fața polonilor. Buceagul e plin de zaherea și slab păzit de tătari.

În urma acestor stăruințe, țarul făgădui ajutor românilor : armatele lui vor lovi pe turci prin Ucraina și Crimeea..

18

Dar în Martie 1674, când egumenul Theodor ajunsese la Iași, luorurile erau cu totul răsturnate, răvășite. Turcii aduseseră oști noi în Moldova, prădând-o și punând-o sub sabie. Ștefan Petriceicu Vodă, cu mulți boi ieri, fugise în Polonia. Polonii căutau pacea cu turcii ca să-și rânduiască treburile dinăuntrul țării. Singure, oștile țarului nu mai puteau duce război cu izbândă. Planul în care nădăjduia Milescu se prăbuși. Dar gândul de a mântui Moldova de turci cu ajutorul rușilor se întări în mintea lui. Dacă'ar izbândi într'asta, s'ar întoarce iar în Moldova.

La Iași, Miron Costin, citind scrisoarea Milescului, înclină fruntea : „Mi se pare că Spătarul Cârnul are ureptate! Polonii..." Murmură sfârșitul epistolei scrisă cu slovă frumoasă : ... „Pentru că nu puteam opri revărsarea vremurilor, zic, prietene al meu Miron: fii sănătos și bucură-te de viața ce-o ai, nădăjduind în ceasuri mai bune. Ci eu aici mă străduiesc a pregăti acele ceasuri"...

tOd

**PREGĂTIRI DE CALE
LUNGA**

Era în Iunie 1674. Soarele'n solstițiul de vară scurtase mult umbra palatului Pricazurilor pe Ivanovskaia Ploșcead. În Kremlin era cald și liniște. Doar din când în când mai trecea o trăsură, câte un grup de streliți spre palatul țanului ori spre poarta Spaski.

În camera lui dela Posolski Prikaz, Mileșcu tălmăcea din latinește cuvântarea umflată a unui și mai umflat sol polonez. Călcând apăsător pe dușumeaua roasă, trezind în scânduri un scârțâit înăbușit, se apropie de dânsul Artamon Matveev, grăindu-i tare, bucuros :

— Pregătește-te, dragă Neculai Gavrilovici, să pleci în China. Bogdihan a cerut să-i trimitem în grabă soliile de pace. Uite scrisorile lui Danilo Arșinski din cetățuia Nercinsk. Călătorind cu treburi de negoț din Nercinsk la Pekin, cazacii fost-au primiți la curtea împăratului chinez și dăruți cu daruri. Iată și scrisoarea lui bogdihan. Păcat că aici nimeni nu pricepe semnele kitaicești, să știm ce scrie.

— • Ce frumoase sânt ! exclamă Spătarul. Unii spun că fiecare cuvânt își are chipul, semnul lui. Vorbea ca să-și stăpânească bucuria.

— Măritul țar s'a supărat amarnic pe Danilo că a trimis scrisoarea unul împărat așa de mare fără un tălmăci. Prin grai, cazacii au spus că bogdihan cere țarului să-i trimită, în grabă, o solie cu împuternicirea de a statornici prietenia și pacea. Iar slăvitul țar crede că dumneata, Neculai Gavrilovici, ești cel mai potrivit a i se încredința o astfel de misiune. În vederea acestei însărcinări a și poruncit să fii înscris în rândurile

dvorenilor, al curtenilor Moscovei.

Inima Milescului a săltat de bucurie, gata să spargă coșul pieptului:

— Nu vreau să fiu numai sol la Pekin, ci și cercetător al drumului ce-l voi străbate.

— Bine. Așa să fie ! Pregătește-te.

Întâi Milescu a slat de vorbă cu cazacii din Nercinsk, culegând știri noi despre drumuri și despre starea Siberiei. Apoi a început să-și aleagă tovarășii de drum : Teodor Livanov, Nikifor Veniukov, care știa limba tătarilor de apus, Ivan Favorov, Constantin Etis-tatievici Grecianin, doctorul Ivan Iuriev, Spiridon Grecul, meșter în cunoașterea pietrelor prețioase. Socotind, cu tovarășii lui, Milescu s'a încredințat că pentru un drum așa de lung avea nevoie de foarte mulți bani. Cheltuiala mare cerea și solia : trebuia să înfățișeze la Pekin puterea și măreția Rusiei. Deci se impunea să fie cât miai strălucitoare. După sfatul lui Matveev, a început să alcătuiască o visterie a soliei. Se pregăteau să ia din Moscova și din Siberia cât mai multe mărfuri, mai ales blănuri scumpe și dinți de morsă. Vânzându-le la Pekin, pot realiza câștig bun. Iar dacă la întoarcere vor cumpăra mărfuri chinezești spre a le vinde la Moscova, atunci vor scoate toate cheltuielile ambasadei și ale expediției.

Dădu cea mai mare atenție pregătirii științifice și politicești a soliei. Cercetă cu băgare de samă toate însemnările trimise de cazaci la Posolski Prikaz și toate pricinile dintre China și Rusia. Căută să înțeleagă de ce împăratul Chinei era furios îndeosebi împotriva cazacilor de pe Amur, împotriva celor din cetatea Albazin. Multe avu de învățat Milescu din însemnările și actele rămase dela solia condusă de Teodor Isakovici Baikov. În Februarie, cu douăzeci de ani în urmă, în 1654-1656, țarul trimitea prin Baikov o scrisoare, o gramota, către

împăratul Chinei. Acolo țarul arăta că dorește legături de prietenie cu China și porunca șolului să înmâneze gramota lui bogdihan însuși, fără a se supune însă vreunui ceremonial umilitor. Teodor Baikov a fost un om îndrăzneț și ager la minte. Dar fiind neștiutor de carte, n'a lăsat nimica scris despre cele văzute de el însuși pe drumul spre Kambalic *. Apoi, neștiind decât rusește, Baikov cu greu a putut grăi cu kitaiții. Orânduindu-și drumul, el a trimis înainte, dela Tobolsk la Pekin, pe buhr>-

¹ Nume pe oare popoarele din Siberia de miazăzi îl dădeau Pekinului. riotul Seitkul Albin, să-i vestească sosirea. Milescu a cercetat în amănunțime drumul străbătut de Baikov : dela Tobolsk, pe valea Irțișului, pe pustia Gobi până la Pekin.

Teodor Baikov a stat la Pekin o sută optzeci și șase de zile : dela 3 Martie la 4 Septembrie 1656, dar n'a avut nicio izbândă, pentrucă . n'a primit să facă plecăciunile înjositoare cerute de obiceiurile kitaiților privitoare la solii.

Prețioase știri a cules Milescu din povestirile bu- hariotului Seitkul Albin, care a călătorit și a stat în China în două răstimpuri, între 1658 și 1662, apoi între 1666 și 1672, călăuzind neguțătorii și cazacii care se îndreptau cu mărfuri spre Pekin.

Dela solia lui Baikov până acum nu plecară spre China decât neguțători și „goneți” sau curieri. Chiar în primăvara acestui an 1674, țarul poruncise boierului Ivan Porsenikov și neguțătorilor Evstatie Filatov și Gravrîl Romanov să se ducă spre China cu mărfuri și mai ales cu blănuri siberiene.

De câțiva ani însă, așa cum știau toți cei dela Posolski Prikaz, erau tot mai numeroase ciocnirile dintre chinezi, ori triburile supuse Chinei, și cazacii **de** pe Amur. Mulți cazaci și

neguțători au fost luați osta- teci de către chinezi. De aceea legăturile se înăspreau mereu.

' Voievodul din Nercinsk, Danilo Arșinski, veni și el la Moscova, arată lui Milescu că bogdihan era furios că multe triburi supuse lui cată acum spre ruși, ca spre niște eliberatori.

De pildă, în 1669, povestea Arșinski, un însemnat șef **de** trib tungus, anume Gantîmur, de pe fluviul Naun¹, a venit de bunăvoie, la Nercinsk, cu tot tribul său. Rușii, cum era și firesc, l-au primit bine. Dar stăpânii din Pekin clocotesc de mânie. Îi cer întruna pe Gantîmur și amenință cu război. Mai ales că multe triburi rătăcitoare prin stepele și pustiurile Mongoliei și ale Țungariei privesc cu nădejde spre ruși, dorind să scape de stăpânirea jăcmănitore a lui bogdihan.

¹ Astăzi Naunul se numește Nonni.

Mulți boieri, între care și Vasilii Vasilievici Golițin, credeau că dacă în China este trimis Spafari, expediția și solia va culege roade deosebite. Mai întâi va povesti, cu grijă, ca un călător cărturar, tot ce a văzut. Dar Iv.an Maximovici Lazîkov sta împotrivă:

— Poftim ! Asta ne lipsea acum... În loc să ne vedem de necazurile cu polonii și cu turcii, noi umblăm după potcoave de cai morți prin Kitaia. Nevoia ici, lângă noi, și noi la dracu'n praznic !

Dar pentru că erau destui cei care socoteau că din această călătorie va ieși câștig bun în negoțul cu blănuri și mătăasă, lazîkov nu prea găsea ucenici întru cârtire și împotrivire.

3

Privea hărțile ciuntite : fluvii pe care nimeni nu le știe în ce mări se varsă. Și izvorăsc, de unde ? Munți fără nume. Câmpii, păduri, lacuri. Și cine știe câte, toate necunoscute. Siberia... Ostiaci, iacuți, buru-iați, dauri, nanaezi... Dar știm noi cum arată acele popoare ? Cum trăesc ? Cu ce zestre de cultură vin în hora celorlalte popoare ? Nu știm nimic !

Și China ? Scrie vestitul Marco Polo, în „Cărtea minunilor**” : „Asia cuprinde țări multe și mari ; dar niciuna nu se poate asemăna, în niciun chip, cu împărăția Kitaia**... Chinezii și-au construit orașe și și-au întemeiat împărăția acum patru mii cinci sute de ani. De pe atunci cunoșteau știința și astrologia. Și legi, și cărți au plăzmuț încă de pe acea vreme. Ei au învățat cu două mii de ani înaintea vremii noastre să scoată și să țese mătăasă.. Dela dâșii au furat acest meșteșug și alte neamuri ale lumii.

Veniukov chiar întrebase :

— Va să zică românii n'au cunoscut decât pânza de in și țesătură de lână ? Mă gândesc că osebirea între împărăția romană și cea kitaită, la toată urma-i ca deosebirea dintre pânza de in și cea de mătasă...

U4

Chinezii au învățat cei întâi meșteșugul de a merge pe mare. Ei sânt cei dintâi care au turnat tunurile și au născocit tipăritul cărților.

Spătarul Milescu afla că în ceea ce privește caracterul împăraților kitaiți aceștia sânt niște despoti foarte trufași. După cum reieșea din spusele neguțătorilor, bogdihan se închipue a fi deasupra tuturor împăraților lumii.

4

Negustorii începeau să roiaască împrejurul dregătorilor care se pregăteau pentru drumul spre China. Fiecare cerca să afle ce câștig ar avea dacă iar merge și el la Pekin. Cum apărea Milescu sau vreunul dintre secretari în Kitaigorod, îi năpădeau cu întrebările :

— Veți lua și catifele ?

— Și clopoței ?

— Și băuturi ? Mai ales vodcă ! Chinezii nici nu știu ce bună-i...

— Cu vodcă înlesnești și tocmeala negoțului... întărești prieteșugul, deschizi inimile...

— Spune Ignașka Milovanov că kitaiții cei bogiați par ei oameni tăcuți și mârniți, dar sânt foarte pățimași și lacomi de averi.

Chiar străinii din sloboda nemțească îi ispiteau :

— Dacă plecați și cu treburi de negot, ^{n^o} să vă ciocniți la Pekin cu olandezii ? Sânt foarte puternici acolo neguțătorii olandezi și nu îngăduie altora s'aducă mărfuri în China.

Dar cel dintâi care se îngriji să trimită cât mai multe mărfuri la Pekin odată cu solia Spătarului, fu însuși tarul. Mai cu samă blănuri vroia să vândă și să aducă de acolo mătăsă chinezească.

Văzând pregătirile pentru călătorie, Radu

Marcu suspina:

— Mi se pare, stăpâne, că s'a sfârșit tihna noastră. Luăm iar toiagul pribegiei ? Nu știu ce fel de om ești, stăpâne, că multu-ți place să vânturi lumea ! Alții sânt altfel. Mă uitam asară, ce te munceai să-l îndupleci pe boierul Riazumikin să ne întovărășească în China.

Te aprinsesei tot, vorbind. Dar când ai crezut că l-ai înduplecat și-i gata să meargă cu noi, el s'a oțărît : „Ce-s nebun ? Să-mi las culcușul cald, patul moale, ceaiul dulce, mâncarea grasă, hainele moi și să pornesc, așa, vântură țară, să mă sfâșie leii ori urșii albi ?“

5

Curierul care venea dinspre Kiev, un om mărunț, cu pâslari groși, cu cojoc alb, cu cușmă stufoasă și mare, îl căută anume pe Spătarul Milescu la Posolski Pri- kaz. Scoase din sac un pachet și-l întinse :

— Un neguțător dela Moldova m'a rugat să ți-l aduc, Neculai Gavrilovici.

După ce l-a răsplătit pe olăcar pentru osteneală, Milescu a desfăcut repede pachetul îmbrăcat în pânză de in. O carte nouă, groasă. Titlul, în limba română, îl făcu să tresalte. Citi în șoaptă : „Psaitire a sfântului prooroc David, pe limba românească cu zâsa și cu toată cheltuiala... cu lungă osteneală în multi ani, drept socotită și cercată și prin Sfintele cărți și de aceea pe verșuri tocmită în cinci ani foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de țara Moldovei. În mănăstirea Uniev s'a tipărit 7181 (1673)“...

La început o ciudată bucurie îi împăienjeni vederea. Apoi, dintr'odată, îi înfloriră în față frânturi din țara Moldovei : Mileștii, apa Tazlăului, turnul Goliei, ulița Herbinte, un pâlc de trandafiri într'o grădină... Nu, n'a pierit Moldova. Iar prietenii nu l-au uitat. Nici nu știe Dosoftei ce dar minunat i-a trimis acum, tocmai acum când pornește spre cea mai grea încercare a vieții. Și mai cu samă acum când trăia clipe de încordare, Milescu avea nevoie să știe că are rădăcini trainice, că umblând prin lumea mare nu l-or bate vânturile întâmplărilor, că nu l-or frânge primejdiile și temerile, nu l-or poticni piedicele pe calea cea nestrăbătută, pe care fără zăbavă trebuie s'o străbată. Numai

săgeata care pornește din coarda unui arc bine sprijinit ajunge departe, nimerind ținta. învăluit de istovitorul dor de Moldova, deschise cartea la nsal- mul 83 :

.....Ca o vrăbiuță ce se'ncuibează 'n streășină de casă, dacă se'nscrează, Și ca turtureaua de cuib ce-și gătează De-abia așteaptă cu puii să se vază, Așa mi-i de grijă să te văz mai tare"...

Și puse această carte printre lucrurile de preț din bagajul lui de călătorie. La drum greu avea încă un prieten bun.

6

Pregătirile pentru expediție erau osebit de migăloase. Matveev se îngrijea îndeaproape, ajutându-l pe Milescu întru toate. Dar curând află că unele iscoade plătite cu bani olandezi ori englezi cătau să oprească asemenea ambasadă în China. Prietenia dintre cele două țări uriașe și vecine, le-ar fi lovit de moarte negoțul cu răsăritul îndepărtat și ar fi împiedicat pornirea lor de înrobire a Chinei. Și uneltitorii încercară să lucreze prin boierii ruginiți și potrivnici, prin Milos-lavskii. Mulți își ascuțiră limbile clevetitoare, strigând împotriva cheltuielilor ce se făceau pentru călătoria la Pekin. Alții cătau să arate că-i mai însemnat să trimită solii la Constantinopol, decât să se gândească la prietenia cu o țară așa de îndepărtată cum este Kitaia. Ivan Maximovici Iazîkov venea la Milescu acasă chip să-i vadă cărțile și manuscriptele. Își prefira, cu două degete, fire din barba cât un măturoi și-și amintea multe nenorociri întâmplare pe drumurile Siberiei.

— Asta nu-i țară, Neculai Gavrilovici, ci năpastă. Auzi dumneata ? Năpastă ! Acum câțiva ani trei neguțatori s'au înecat în Obi. Pe alți cinci i-au mâncat fiarele. Ehei ! dar sute, da, sute de oameni cu sufletul curat aa Lacrima au înghețat în pădurile Siberiei.

— Eu voi călători vara, Ivan Maximovici.

— Ei, sânt și vara destule primejdii. Că

nici Dumnezeu nu vrea, tătucule, nu vrea să
răzbatem ținuturi ce nu-s de răzbătut. O fi
având și Dumnezeu tainele lui. Ce ? Crezi că
ni-i îngăduit nouă, niște fur-

nici, să iscodim tot pământul ? Crezi că slăvitul degeaba a pus în calea noastră păduri nesfârșite, fluvii late de zeci de verste, pustiiuri, gheturi cât munții ? El a știut nesăbuita lăcomie a oamenilor și de aceea le-a pus piedici în cale. Și-apoi dumneata nu știi că ești nou aici, la Moscova, dar acum câțiva ani toți am plâns aflând cum oamenii sălbateci și cruzi din fundul Siberiei l-au ucis cu nemaipomenite chinuri pe dvoreanul Tupielin Hribov. Plecase să caute aur și argint, dincolo de Ienisei, aproape de marea ce-i zice, mi se pare, Baikal. Și era înarmat până în dinți, Neculai Gavrilovici, până în dinți... Și cu toate astea...

Spătarul Milescu se sfătui cu Matveev. Hotărîră să urmeze pregătirile în taină, iar lumii să spună că nu mai pleacă nimeni în ambasadă spre Pekin.

— I-a fost frică, moldoveanului cărn și neastâmpărat să n'o pătească, se bucură Iazîkov. Tot îi bună la ceva și spaima.

Adevărat: inima lui Milescu era cuprinsă de o legitimă îngrijorare. Tocmai atacurile potrivnicilor arătau mai bine ce. grea sarcină își pune pe umeri și cât de departe vrea s'o ducă. Pleoa la celălalt capăt al lumii să înfățișeze o mare împărăție și un mare popor unei alte mari împărății și unui alt mare popor. Asta nu-i treabă de șagă. Ci însemnată, primejdioasă, grea, încălцитă și gingașă treabă. Dar n'avea de gând să se lase copleșit de greutate. Scotoci toate pricinile ivite între aceste două împărății. Cercetă încă odată obiceiurile solilor ruși și străini. Se gândi stăruiitor cum să vorbească mai destoinic, mai convingător. Și mult îi părea rău că nici Teodor Isakovici Baikov, nici alții n'au lăsat nimica scris despre obiceiurile chinezilor la primirea solilor. Ar fi știut măcar de unde să pornească. Ii părea rău, deasemeni, că Laurentius Rinhuber nu s'a întors dela Viena, unde ena trimis cu o alită misiune, că l-ar fi luat și pe dânsul.

Rândui cât mai bine însărcinările oamenilor. De pildă, Spiridon Grecul via cerceta munții întâlniți în cale și va afla felul pietrelor. Doctorul Ivan Iuriév, cunoscător al botanicei, va cerceta ierburile, buruienile și copacii. A pus diecii să scoată cele mai de samă știri din rela-

ii

tarile curierilor și cazacilor care au străbătut drumurile Siberiei și ale Chinei. Printr'un neguțător ceru dela prietenii din Stockholm cărți despre China. Primi „Christiana Expeditione”, carte scrisă de Benedict Goes și tipărită la Amsterdam, în 1615, precum și descrierea Chinei făcută de călătorii olandezi Petr van Horn și Iakob Kaiser, în anii 1655-1657 și în 1666. Le pregăti să le ia'cu sine, la drum, să-l ajilte a vedea și înțelege cât mai bine tot ce va întâlni în China. A fost foarte bucuros când în slobodna nemțească a găsit un cartograf olandez, Kurt Huber, fost marinăr și călător, om de cincizeci și trei de ani, dar destul de voinic, în stare să înfrunte greutățile unui drum de peste cincisprezece mii de verste. L-a cercetat să-i vadă priceperea întru întocmirea hărților, luându-l la o vânătoare spre Novgorod și punându-l să facă harta celor văzute.

Artamon Sergheevici povățuia să nu-i spună anume pentru ce-l cercetează.

— Știu că un cartograf -țt-i de mare trebuință. Dar acesta-i olandez. Și olandezii sânt potrivnici tuturor celor care cată legături cu răsăritul îndepărtat. În China, numai lor și iezuiților li s'au deschis ușile.

7

Iarna începuse aspră. În taină, și de zor la Posolski Prikaz și în oa&a Milescului se făceau pregătiri. Artamon Matveev îl dădu lui Mileșcu și pe neguțătorul Ignatie Milovanov, ca însoțitor și călăuz, ori chiar înainte mergător, să vestească solia la Pekin. Era bun pentrucă se întorsese de curând din China și cunoștea drumul și oamenii, și era foarte vrednic și îndrăzneț, măcar că era cam iute la beție.

Cneazul Cerkaski care se scălda între Miloslavskii și Matveev stăruia mult ca din această expediție să facă parte și alchimistul Yagan ; la kitaiți acest alchimist va găsi noi mijloace de făcut aur. Yagan îi făgăduise chiar cneazului jumătate din aurul ce-l va fabrica, dacă-l trimite în China. Milescu nu-l putea suferi pe Yiagan; dar în fața cneazului și ia lui Artamon Ser- gheevici n'avu încotro : îl primi.

— Bine-i să-l luăm cu noi, Neculai Gavrilovici, șoptea și Ignatie Milovanov. Chinezii sânt mari iubitori de aur. Și un om care cunoaște meșteșugul de a face aurul din nimic, ehe! Îți spun eu, ca neguțator și om umblat, un învățat care știe să facă aur, neprețuit este în fața kitaiților celor mari. Ne sporește mult faima. Ar fi bune să luăm cu noi și un cititor în stele. Chinezii cei mari toată noaptea citesc în stele.

— Dar dacă-l prind kitaiții că umblă cu amăgeli și șarlatanii, după feleșugul alchimiștilor ? Și fiind în tovarășia noastră, cum or să ne socoată chinezii pe noi toți cei din ambasadă, dacă ducem în rândurile noastre un amăgeu ?

— Lasă, batiușca ! La Pekin sânt șarlatani și mai și...

— Uite, Ignașka, eu am mai multă încredere în uneltele astea, decât în alchimiști, surăse Milescu așezând în cutii o lunetă olandesă, un astrolab¹, o busolă, apoi niște lanțuri ușoare cu greutate de plumb pentru măsurat adâncimea apei. Lua cu el și o carte de optică, un dicționar chinez din care vroia să învețe măcar câteva cuvinte și o carte despre farmacie și despre leacuri, în afară de cele pe care le lua doctorul Iuriev. Se îngrijea să se împacheteze bine corturile, îmbrăcămintea scumpă de mare ceremonie, straietele groase pentru iarnă și cele subțiri pentru vară, încălțăminte sprintenă, trainică și

călduroasă.

—r De ce-ți trebuie haine așa de scympe —
îritrebă Radu — dacă mergem mai mult prin
pustietăți ?

— Da, dar după ce străbatem acele
pustietăți, ajungem la Pekin, oraș ^echi și
capitala unei mari împărății. Și acolo trebuie
să-l reprezentăm cu toată cinstea și
strălucirea pe țarul Rusiei Mari, Mici și Albe.
Este acest obicei ca puterea unei țări să se
citească și în bogăția cu care-s îmbrăcate
soliile.

Apoi se îngriji de arme: sânețe, săbii,
pumnale ori junghere cu ager tăiș. Puse
amnare, cremene tare și

> Un instrument vechi de măsurat poziția, Înălțimea și mișcarea
astrelor. iască bine uscată în săculeți îmbibați cu
ceară, ca să nu primească umezeală. Tot în
săculeți ceruiți a pus și cele șapte puduri de
pulbere dată pentru sânețe.

Simțind împotrivirea Milescului, Yagan îl
vizita acasă și-i vorbea cu mare însuflețire
despre alchimiștii chinezi. La ei piatra
filosofală se cheamă „șan”. O caută de mult,
de cinci mii de ani. Ii ajută „duhui balaurului
verde”, adică mercurul, și apa „balaurului
alb”, adică plumbul.

— Mi-a destăinuit asta un vraci indian. Dar
păcat! Am aflat că alchimiștii chinezi își pierd
vremea „in res vulgaris”¹ : cercetează
mijloace noi de cositorire a vaselor, de
tăbăcire a pielii, de făcut oale ori de colorat
stofele și mătasa. Josnic ! Să pleci după aur
și...

Milescu îi grăi de frumusețea culorilor de
pe țesăturile chineze : neobișnuit de
frumoase, de gingașe.

— Asta așa-i. Și stărui să mă iei în China și
pentru că astă noapte am avut un vis. Se făcea

că un mandarin ², îmbrăcat în strai de mătăasă albastră, cu un păun mare cusut în faţă, îmi vorbea despre „şan”. Şi tocmai când să-mi destăinuie meşteşugul de a face aur, m’a trezit un blăstămat de cocoş, așa, ex abrupto ³... Dacă ajung în China, le fur taina pietrtei filosofale. Adică îmbin meşteşugul meu cu al lor şi atunci... Aur !... Aur !... Ploaie de aur !... Niciun alchimist nu s’a gândit la asta. Da, da, dumitale pot să ți-o spun: Marco Polo scrie că în China acoperişurile palatelor, sânt din aur gi^{XXIX} ^{XXX}os de-o palmă. De unde atâta aur, dacă nu cunosc meşteşugul de a-l fabrica prin „şan”?

8

Multă bătaie de cap a avut Miclescu la alegerea şi pregătirea darurilor pentru bogdihan şi pentru dregătorii chinezi: blănuri, vase frumos lucrate, giuvae- rui. Scrise voievodului Petr Mihailovici Saltîkov din Tobolsk să-i găsească acolo buni însoţitori pentru expediţie, să-i pregătească blănuri scumpe şi câţiva şoimari, cu şoimi iruinoşi şi bine dresaţi, pentru împăratul Chinei. După socotelile Miclescului, Tobolskul avea să fie locul propriu zis de pornire a expediţiei. De aceea voievodul Saltîkov primea însărcinarea să pregătească şi mijloacele -de transport şi să-i caute tâlmaci pentru limbile noroadelor întâlnite în cale şi mai ales pentru limba calmuca şi tătară. Dela Posol- ski Prikaz porniră totodată porunci scrise voievozilor din Ieniseisk, din Irkutk, din Selenginsk şi Nercinsk, să pregătească provizii şi hrană pentru caravana care va sosi la vară, precum şi oameni oare s’o ajute la drum.

XXIX> In treburi vulgare.

*Nobil chinez ; așa erau numiți de europeni. în special de portughezi.

XXX Dintr’odată.

Ca să aibă un temei al discuțiilor cu kitaiții, Milescu luă cu dânsul patru din scrisorile chinezești ce zăceau la Posolski Prikaz, necitite, de atâta amar de vreme. Și aflând că kitaiții privesc scrisorile împăratului ca pe niște lucruri sfinte, le așază într'o cutie scumpă, de argint, frumos lucrată, le acoperi cu mătăsă galbenă și le împachetă printre cele de preț din caravană.

Țarul Alexei Mihailovici a hotărât ca Neculai Gavrilovici Spafarii să fie „poslannik” în China, adică sol cu misiuni însemnate în acea țară. Sub însăși oblăduirea țarului a fost alcătuit „nacazul”, sau instrucțiunile pentru călătorie și solie. În cele paisprezece puncte ale lui, „nacazul” hotăra: solul să-l încredințeze pe bogdihan că țarul Alexei Mihailovici l-a trimis cu gânduri curate de pace și prietenie. Înaltul sol care sosește la Pekin este îndreptățit: să hotărască, împreună cu kitaiții cei mari, în ce limbă să se scrie scrisorile între cele două împărății: ar fi bine ca chinezii să scrie în limba latină și chineză, iar rușii în limba rusă și latină; să statornicească și să arate kitaiților care sânt titlurile țarului și să le afle întocmai pe ale lui bogdihan; să poștească un sol mare chinez la Moscova — acest sol va fi primit, din porunca țarului și după obiceiul rusesc, încă dela hotar, cu toată cinstea, și adus până în cetatea de scaun, Moscova; dacă bogdihan are vreo bănuială, atunci țarul e gata să lase zălogi la Pekin; să statornicească negoț slobod cu mătăsuri, pietre prețioase și mirodenii din China, rușii aducând în schimb blănuri și alte mărfuri de care chinezii ar avea nevoie ori bogdihan ar dori să primească; să ceară, înapoi, toți ostatecii opriți de chinezi; să ceară doi meșteri zidari, iscusiți în clădirea podurilor peste râuri, care se vor întoarce înapoi, îndată ce-și vor fi împlinit treaba în Rușia; să

îngăduie împăratul Chinei ca solul și neguțătorii veniți cu el să-și vândă mărfurile în Pekin, plătind v«ma cerută de legile chineze; să găsească și să hotărască împreună cu chinezii drumul cel mai bun și mai lesnicios care să lege Pekinul de Moscovia. Și încă odată să-l încredințeze pe bogdihan că pacea și prietenia veșnică între China și Rusia este dorința fierbinte a tuturor celor din Moscova, în frunte cu țarul însuși.

În afară de cele trecute în „nacaz“, Milescu mai era însărcinat să cerceteze și să culeagă știri în tot lungul drumului. Să descrie cu amănunțime toate căile de negoț spre China: pe uscat, pe fluvii, peste munți, pe mare. Să cerceteze cursul fluviilor Obi, Irțiș, Ienisei, Lena, Amur. Să însemne cu grijă tot ce va întâlni în cale demn de a fi știut: așezări, oameni, bogății, păduri, câmpii, munți, râuri. Să facă o hartă cuprinzătoare a ținuturilor străbătute. Să descrie împărăția Chinei; să vadă ce negoț s'ar putea mai cu samă face în această țară și, în taină, să afle ce fel de armate are împăratul Chinei, câtu-s de mulți ostașii și cum sânt înarmați.

Din aceste însărcinări Neculai Milescu înțelegea că-i trimis a săvârși o ispravă osebit de însemnată, de folos pentru mulți oameni și de faimă pentru multe veacuri. Era foarte bucuros; și bucuria îi înzecea puterile. Ii era ciudă doar că n'a știut, cu cincisprezece ani mai înainte, că în viață se află lucruri mai de preț decât desfătările desfrânate și decât râvna de a sta pe un tron domnesc.

Când au aflat ce cuprind darurile trimise lui bogdihan, clevetitorii iar au pornit morișca. Ivan Milos-lavski îl ocăra pe Iazîkov.

— Te lăudai că l-ai înfricoșat pe moldoveanul cel neastâmpărat. Și, iaca, tot

pleacă. Auzi ? Tot pleacă , în Kitaia.

— Ce să-i fac? Porunca țarului... Că s'a smintit și țarul nostru, batiuşcă ! L-a îmbrobodit, l-a legat la ochi țarina, neam de străin, sânge de cătea ! Auzi, atâta bănet și atâtea bogății să le încredințeze cui ? Unui străin ! Unui vântură lume ! Dar cine stă chezaș că acest moldovean venetic se duce în China și n'o ia, cu to'ată visteria soliei, spre țara lui ori spre Arhan» ghelsk, unde-l așteaptă anume vreun pirat englez, vreo rudă de-a țarinei ? Cine ? întreba și mai răstit, ca să scape de ocară 'lui Iurii Miloslavski.

— Vinovatul cel mare — Matveev ! Vândut străinilor. Ai auzit ce-a făcut în postul Crăciunului: trei zile de petreceri, lia Preobnajenskoe, numai cu teatru. În- tr'o zi au văzut o comedie despre Iudita și Holofern, în alta — comedia despre Esthera, iar în a treia — muzică și balet.

— Da, de bună samă, Ivan Ivanîci... După ce s'a spurcat cu năravurile apusului, după ce a adus de acolo teatru și balet, acu trimite soli și spre răsărit, la Kambalic, să mai școciorască și de acolo cine știe ce blăstămății păgânești, stricătoare de suflete. Și să fe-aducă și pe acelea în Rusia.

— Au uitat, ticăloșii, ce-a pățit Teodor Baikov ? S'a întors opărit. Și doar acela era un rus de-al nostru, adevărat. Nu un... un Spafarii, un Mîlescu, grec, moldovean ori naiba știe ce liftă !

— O să ne vînză lui bogdihan I Vedea-yeți, cinsti- r te fețe, dacă n'o s'ajungem să plătim bir împăratului din Kitaia... Asta mi-i sfânta cruce a milostivului Iisus și a preacuratei maicei sale::.

— Pleacă el — mormăi în barbă Ivan Miloslavski, om crunt și năprasnic — dar calea'ntoarsă n'o mai face. În Siberia i-or putrezi ciolanele !

— Of, of, of! Doamne, doamne, cum înnebunește și se turbură maica Rusia. Creștinătatea noastră, ca boaba de rouă curată, cum o pângăresc niște netrebnici 1... O, slăvită Rusie, tu ai fost singura țară care nu s'a umplut de duhul cel nelegiuit al străinilor. Dar

acum, ah, acum nu mai ești ! Auzi, puternice doamne, legături cu kitaiții... Cum am trăit atâtea veacuri fără China, n'am putea trăi și de acum încolo ? Cine știe ce cuib al pierzaniei mai află și acolo. Și, hop 1 cu el la Moscova...

— Lasă c'am luat noi măsuri să nu poată porni. O să vedeți că nu pleacă !... Zic c'așteaptă primăvara? Or s'aștepte mult și bine...

Pentru că vorba lui Ivan Miloslavski le mai aduse inimile la loc, boierii își neteziră cu palmile pletele unse cu oloi de candelă, își închipuiră semnul crucii, smerit și apăsător, șoptind „Doamne miluește”, stupiră de trei ori împrejur să se sperie antihristul care s'apropia călare pe Scaraoschi ori de câte ori vorbesc' despre străini, și ieșiră. Grăbeau unii spre casă să se răfuiască aspru cu trimișii satelor, că nu aduc toate dijmele, ticăloșii ! Alții se abăteau, pe uliți furișe, spre sloboda nemțească. Aveau de cumpărat vreo giuvaerica ori vreo stofă pentru cele ibovnici. Și ibovnicele, parcă-s vorbite'ntre ele, nu primesc decât daruri gingașe dela străinii spurcați din Niemțkaia Sloboda. Ucigă-i toaca ! Strica inimile ibovnicelor 1

10

La 28 Februarie 1675, țarul Alexei Mihailovici a dat lui Neculai Gavrilovici Spafarii, ambasador în China, o „gramota”^{XXXI} pentru bogdihan, scrisă în rusă, tătară și latină. Milescu și-a luat rămas bun, plecându-se în fața țarului, împreună cu toți prietenii și slujitorii cu care pleca. Țarul i-a urat drum bun și i-a cerut, încă odată, să-l reprezinte cu

XXXI Scrisoare.

cinste și demnitate în fața împăratului chinez. Să se poarte înțelepțește. Să cate a frânge împotrivirile, piedicile, încheind legături de prietenie și pace, sporind faima Rusiei. O solie bine ocârmuită prețuește cât trei bătălii câștigate.

Când Milescu și-a arătat îngrijorarea despre vorbele și zăvistia ce se stărnise în jurul soliei, Artamon Sergheevici îl povățui :

— Vezi-ți de treabă. Mergi liniștit și fii sănătos ! Cred că și în limba română este o zicală înțeleaptă : „Câinii latră, caravana trece." Uite ce mai caravană **ai** .**1** Nu-ți pese, că pe lângă mu'lte javre avea-vei de trecut...

11

În dimineata plecării, Radu Marcu se apropie de Natașa, grăindu-i cu glas tremurat:

— Stăpânul meu a socotit că nu vom sta mai mult de un an și jumătate.

— Și nu-i mult ? Întrebă Natașa. Culese cu vârful degetelor lacrimile, lepădându-le, în taină, pe fustele crețe. Pe obraz avea câteva pete mici, roșcate. O cerca un zvâcnet ciudat în pânțele. Surâse : Când vei fi iar aici, copilul nostru va împlini un an... În- toarce-te sănătos, Radion.

În casa lui de om singur, Neculai Milescu n'avea delă cine-și lua rămas bun. Scrise doar o epistolă părinților, la țara Moldovei și alta lui Miron Costin și Dosoftei, rugându-1 pe Artamon Sergheevici să le încredințeze vreunui olăcar ori neguțător ce va pleca tntr'acolo.

Se duse, totuși, să-și ia rămas bun delia Ștefana Mihailovna, în chilia ei delă mănăstirea S'f. Andrei. Ca de obicei, grăiră câțeva vreme moldovenește, despre oamenii pe care i-au cunoscut împreună. Bând • din ulciorul aducerilor aminte și primind sfat bun, Milescu pleca totdeauna mai întărit delă această veche prietenă. Acum sfătuiră îndelung asupra drumului, asupra pregătirilor.

— Îmbrăcămintele ți-ai luat, Neculai ? Și arme ?

— Am pregătit totul, cu grijă și amănunțime.

— Ce fericit ești că pleci... Mă bucur pentru fericirea ia, Neculai ! Și de câte ori am să'nngenunchi, am să mă rog să te'ntorci sănătos, cu izbândă...

Totul era gata. Niciun amănunt nu-i scăpase lui Milescu în orânduirea soliei. Dar în dimineața zilei de 1 Martie, când caravana era înșirată, gata să plece, Livanov băga de samă că lipsește cartograful Kurt Huber. Radu Marcu îl văzuse cu o seară mai înainte, în sloboda nemțească. Milescu puse să-l caute. Amână o zi și încă o zi plecarea. Dar pe cartograf nu-l mai găsiră. Aflară însă că lazîkov a încercat să-l cumpere cu bani pe Livanov, s'fătuindu-l să se ascundă, să nu-și primejduiască zilele pe-un drum așa de greu. Hotărîră să plece fără cartograf. Matveev făgădui că-l va trimite, în goană, la Tobolsk, îndată ce-l va descoperi.

La 3 Martie 1675 expediția Spătarului Milescu ieși din Kremlin, luând drumul Tobolskului. Norodul din Kitaigorod privea, oprindu-se în uliți :

— Unde-or fi plecând ?

Milescu simțea că-l apasă grea răspunderea acelei îndrăznețe expediții și grele solii. Împlinea patruzeci de ani. La tâmplă și în barbă se înspicau câteva fire albe. Era un bărbat falnic, în puterea vârstei. Se ținea mândru în șea. Privea în jur gândind :... „Nu va fi ușor. Dar un om ca mine nu se întâlnește de două ori în viață cu o cinste atât de mare. Să m'arăt vrednic.”

Vânt primăvărat aburea peste câmpii. Soarele desmierda colț de iarbă fragedă. Prin gropi mai zăceau încă pâlcuri de omăt. Drumul spre Laroslavl și Vologda era greu și noroios, acum în mîzga primăverii. Dăir caii erau buni și mergeau strașnic. La fiecare popas caravana era așteptată de cai de schimb și slujitori s'o ducă fără zăbavă spre împlinirea soliei.

Apoi intrară în mestecănișuri albe, cu crenguțe ușoare, legănate în vânt, ca niște sfori cu noduri dese — mugurii. Dincolo de

Vologda sunetul vântului se schimbă : glăsuia
mai ascuțit, sufla mai¹ rece, împrôscând din²
nourii cenușii burniță înspicată cu fulgi de
omăt. Yagan și Spiridon trecură sub covil-

tirile căruțelor, ferindu-se de umezeală și de vânt. Giuvaergiul șugua mereu pe sama alchimistului :

— Nu-ți place vântul, jupân Yagan ? De, trage cam subțirel.

De fapt alchimistului nu-i plăcea nimic din călătoria asta : căruța îl zdruncina, ploaia era rece, în popasuri nu găsesc decât friptură **de** vacă și pat tare. Prost mai rânduise Spafarii expediția spre China...

— Nu fii mânios, doctore alchimist, îl privea **Spiridon** pe sub sprâncene. Descântă unde nu-ți place **și** prefă totul în aur curat. Până la Pekin ți-ai putea meșteri, ici sub coviltir, un sac de giuvaericele, să cumperi cu ele toate chinezoaicele și chiar pe împărăteasă, dacă bogdihan va fi având muiere.

Secretarii Livanov, Favorov făceau haz de sugui- **rtle** giuvaergiului. Yagan devenea tot mai țepos și **mai** acru. Pufnea împotriva Spătarului, învinuindu-l :

— Nu știe să prețuiască marea mea știință. Dela dânsul, grec șiret și răutăcios, au împrumutat ceilalți **din** solie năravul batjocorii și al luării în râs.

Spătarul, auzind, îl poftea să nu se supere, că așa -șuguesc oamenii când pornesc la drum lung și vor să cerce inima prietenilor cu care au de'nfruntat **greutăți** multe și neprevăzute.

— Și-apoi domnia-ta știi dela bătrânul Horațiu : "castigat ridendo mores" — îndreaptă moravurile râzând. Doctore alchimist, dacă ai în adevăr inima curată și ne întovărășești cu gând neprihănit, fi **vesel** ! Drumul nostru-i lung și greu. Supărarea îl poate face și mai lung și mai greu.

— Nu îngădui unor „incultum” să râdă de un geniu ca mine. Eu sânt pentru ei „margaritas ante porcos” '...

Văzând că-i supărăcios, Milescu rugă pe ceilalți **să-l** lase în pace să cruțe trufia alchimistului.

— Ne așteaptă încercări grele. Numai

strâns uniți și deplin încrezători unul în altul
le putem trece cu bine.

XXXII

XXXII Ca mărgăritarele înaintea porcilor.

na.

Urmau calea, înainte, prin păduri și câmpii diatefn mǎzga primăverii, prin Vologda, Ustiug Veliki, **spre** Solikamsk, peste Ural, la Tobolsk. In popasuri, le focuri ori în timpul mersului, Milescu se apropia de oamenii lui din caravană. Dorind să-i cunoască **mai** bine, îi întreba, grația cu dâșii, îi cinstea cu băutură.

La un popas, în apropiere de Ural, privea cu câtă **îndemânare** un slujitor cazac, mărunț și iute în mișcări, bătea potcoava calului. Îl chema Grișa Hlib. Era prieten cu Radu Marcu. El îl adusese în chervan, să slujească în timpul călătoriei. Atât știa Milescu despre Grișa. Acum cazacul întărea focul suflând cu **niște** foaie din piele moale de mânz. Meșterise anume **aceste** foaie pentru drum, să le poată strânge, cu tot **cu** pârgii, într'o cutie de două palme de lungă. Milescu îi laudă meșteșugul și darul de născocitor. Apoi îl **întrebă** dacă are destul fier pentru potcoave.

— Mai găsim 4B Tobolsk. Și apoi o să fierb și **o** parte din cele rupte. Dar eu zic așa : dacă noi găsim un drum potrivit spre țara kitaiților și ne putem împăca căzând la învoiala pentru negoț ^{cu} dâșii, **atunci** trebuie să rânduim bine acest drum. Că negustorii **de** aceea ne ocolesc. Drumuri grele. Nu'ntâlnesc niciun han. De pildă : pierde calul o potcoavă. Cine și **unde-o** bate la loc ? Că satele și orașele, hă, hă I ți **se** urăște până le'ntâlnești. Calul crapă ; marfa se duce dracului. Ci eu zic așa : scrie domnia-ta pe-o hârtie și spune țarului: „Măria-ta, vrei negoț ^{cu} Kitaia ? Poftim negoț 1 Dar fă trăsuri, multe trăsuri. Cunosk **eu** niște cazaci care știu să facă trăsuri grozave, **trainice**. Pe urmă, câtu-i

drumul dintre Moscova și Tobolsk, din zece în zece verste, fă, măria-ta, câte o casă de lemn. Bună casă, gospodărească. Să'ncapă'n **ea și** patruzeci de oameni. Pune acolo paznici. Nu cine știe ce. Țărani, cu familia lor. Dă-le pământ și fă-le grajduri pentru cai. Nu mult: câte cinci cai. Și dreptul de a încasa pentru împărăție câte trei zlofi de cal la zece verste de drum. N'ar fi bine ? Zic să mai pui, măria-ta, și stâlpi care să însemne verstele, în tot lungul

drumului, să știe călătorul pe ce dă banul. Aflând că-l așteaptă loc tihnit de hodină și hrană caldă, dă bucur**os** copeica. Vezi ce greu e pentru noi ? Dormim **și** mâncăm unde-apucăm. Eu zic, mărite țar, să întinzi drumul mai departe până la Kitaia. Și dacă trece prin locuri cu zăpezi mari prin care se'nfundă caii, să trag**em** săniile cu câini. De ce să ne împiedice pe noi niște troiene de zăpadă ?"

Întâi, Milescu a crezut că Hlib e un flecar. Îndată însă a înțeles că vorbește cu temei. Și a început să-i fie tot mai drag acest slujitor cazac.

Își însemnă în caiet propunerea lui Grișa Hlib. Da, așa trebuie să-l povățuiască pe țar. Că nu-i de-ajuns să găsești drumul, să-l descrii cu amănunțime și să-l descâlcești însemnându-l pe hartă. Trebuie să-l însemni și **pe** pământ, să-l poată lesne găsi și urma călătorii. Mai ales călătorii care aduc sau duc marfă.

Prin satele cu izbe mărunte, îngheșuite, treceau înainte convoi lung împărătesc. Printre ele, iobagii priveau, oprindu-se din robotă, lepădând uneltele cu care dregeau plugurile și plecând frunțile la pământ. Copiii, desculți, ieșeau la porți să vadă caii cei mândri și boierii cei mari trecând pe drumul Siberiei. Se lăsa soarele în asfințit, roșind nesfârșita zare a Rusiei. Dinspre miazănoapte începea să sufle un vânt mai aspru. Sub potcoavele cailor glodul prindea pojghiță de gheață. Din plopî fulguia, ușure, pulbere de scamă ori hoaspă de muguri plesniți sub desmierdarea soarelui din timpul zilei. Era răcoare, dar primăvara se simțea tot mai puternică în fiecare ram, în fiecare colț de poiană, în fiecare ciripit de pasăre. La val, către marginea pădurii, s'auzea glas de bărbat, cântând prelung, târăgănat. Neculai Milescu aținti auzul cântând să deslușească vorbele :

....Ridică-te, mândru soare, Peste culmea
dealului, ridică-te I Ridică-te peste dumbrava
verde, Incălzește-ne pe noi, sărmanii, Pe noi,
fugarii, pe noi, flăcăii de treabă, Că nici hoți,
nici tâlhari nu sântem. Ci sântem voinicii lui
Stenka Razin"...

W

...Iar Stenka Razin, gândi Spătarul Milescu
și se îndreptă în șea, parcă atunci și-ar fi
amintit că, la urma urmei, e boier, dvorean,
din Moscova. Că deci se cuvine să fie
mândru cu oamenii din norod. Dar, fără să
vrea, i-au răsărit în minte oameni și
întâmplări din Moldova. Țiganul rob și
dibăcia lui întru călărie... Cum îl chema ?
Pătru... iar pe logodnica lui — Mărgărita...
își aminti de cântecul lui îndreptat împotriva
călugărilor. Acela era în Carpați. Cel care
cântă acum e la Ural. Cântă tot a
răzvrătire... Oare ce'nseamnă asta ?

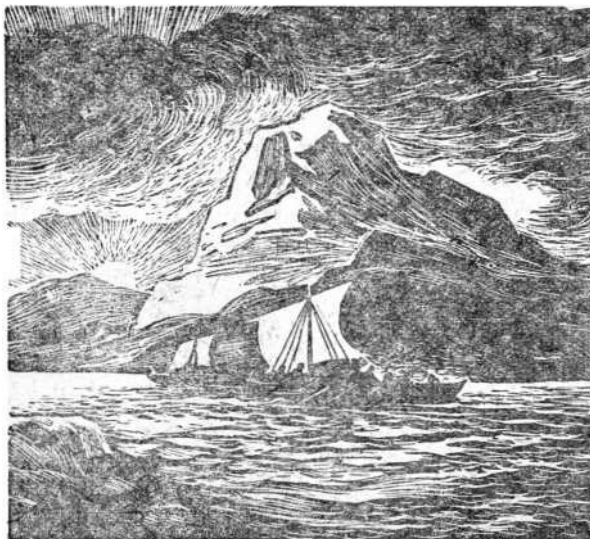
— Frumos cântă rușii, stăpâne, grăi Radu
Marcu, pe românește. Lui Milescu nu-i
plăcură vorbele slujitorului. Ptea
cutezătoare. Dar n'avu când începe o do-
jană, că Grișa Hlib răspunse, cântând cu
glas înalt, de pe calul lui, „din mijlocul
caravanei :

....„Că nici hoți, nici tâlhari nu sântem,
Ci sântem voinicii lui Stenka Razin"...

întorcând privirea și văzând chipurile
însufleteite ale tuturor slujitorilor, Spătarul
Milescu își aminti, repede, că alături și
numai cu ajutorul acestor oameni care-l
proslăvesc într'ascuns pe Stenka Razin va
străbate mii de verste prin pustietăți și
locuri primejdioase. își înghiți stropșirea
care-i venise pe buze gata s'o azvârle
împotriva-le... Să cânte, dacă le place, și
despre Stenka Razin. N'am încotro...

Drumul se desfășura mereu înainte, ca o
ispjta iz- voditoare de fiori de teamă, dar și

de bucurie.

DE AICI ÎNCEPE DRUMUL
SPRE ȚARA SOARELUI
RASARE

În seara cînd caravana soliei s'apropia, Tobolskul, capitala Siberiei, fumega lîn, din hogeaguri multe. Întru întîmpinarea lui Milescu ieșiră slujitorii voievodului Petr Mihailovici Saltîkov. După ce se închinară și-i urară bun sosit, slujitorii călăuziră solia spre oraș, trecînd Irțișul pe un pod de vase. Apele, umflate, târau șloiuri mari, greoaie, la vale. Călătorii trecură prin colonia de ruși și de tătari de pe malul apei și urcară pe podișul unde era așezat orașul.

Au fost găzduiți în cetățuia care domina Tobolskul. De acolo vedeau orașul întreg: case mari, uliți lungi, biserici numeroase și multă, multă lume din felurite neamuri. Se cunoștea că Tobolskul era o adevărată răscruce de drumuri : spre China, spre Caspica, spre Kazan, spre Moscova, spre India prin Buharia.

Toți cei din solie erau bucuroși c'au ajuns cu bine în orașul în care aveau să-și întreprindă expediția, pornind apoi spre ținuturi tot mai neumblate. Numai Yagan se strîngea zgribulit și țepos, mormăind mereu că Spafiarii n'avea grijă de el, cel mai de samă om din tot chervanul.

— Sînt bolnav și mă lasă să mă chinui. Pe doctorul Iuriev îl ține numai iângă dînsul... Apoi atîta pe unii, în șoaptă : Cereți bani să vă cumpărați blănuri siberiene. Porunca țarului e să ne înfățișăm la Pekin îmbrăcați ca niște cneji. Și-apoi să facem și noi negoț. Să vindem blănuri și să cumpărăm mătasă... Că alta ce-o să facem ? Ce-o să găsim prin Siberia ? Pămînt netrebnic!... Ghețuri și urși. Iaca, dîrdăim de frig, în April. Ehei, dac'am fi pornit spre Mexic, acolo găseam

aur. Dar așa... Afurisită călătorie...

— Lasă că aur faci dumneata din plumb, râse Spiridon Grecul. Cred că după ce afli piatra filosofală, ai să prefaci în aur tot fierul lui Grișa Hlib, pentru potcoave. Mare lucru ca la întoarcere să nu avem caii potcoviți cu aur. Să-i spunem lui Grișa să prindă pot-

coavele numai în câte două caiele, să cadă pe ulițele Moscovei, să !e găsească mulțimea și să se minuneze.

— Marele țar n'are nevoie de ținuturi pustii, se făcea alchimistul că nu bagă sama. Dar Spafarii umb'ă să-și facă faimă de mare descoperitor geografic și de iscusit diplomat. Și-o să ne prăbușească, pe toți, în genuni de gheață veșnică, să degere și sufletele din noi. Numai că eu, cu meșteșugul meu de alchimist, i-am aflat toate gândurile nesăbuite...

Și grăia așa mai ales de față cu slujitorii. Căci la Yagan alchimia nu era un meșteșug de a limpezi toate în aur, ci de a încâlci ițele și a înnegri gândurile oamenilor.

2

La Tobolsk, Milescu întregi repede caravana și solia. Mai luă cu sine șase fii de boier și un pâlc de douăzeci de călăreți siberieni, șaisprezece cazaci și patru băștinași. Voievodul Saltîkov îi aduse și cei șase șoi- mari, cu șase șoimi de o rară frumusețe, anume aleși pentru bogdihan. Deasemeni, solia mai spori cu un tălmaci de calmucă — Sorik și unul de limba tătară — Omadari, precum și un preot — Petru.

Din cei șase tineri și falnici fii de boieri din Tobolsk care aveau să împodobească solia Milescului, erau cunoscuți mai ales îndrăznețul Nepripasov, Sava cel meșter în cântece, cărturarul Makarie, Ivan cel mare meșter în socoteli devenind îndată ajutorul de nădejde al lui Constantin Grecianin, Leonte — un bun înotător și mare meșter călăreț. Dintre aceștia numai Boris Zotov mai călătorise, acum trei ani, până la Ieniseisk. Iernase pe malul râului Ket, într'o fioroasă singurătate de pădure. Vorbea de greutatea nespuse ale drumului, dar părea foarte bucuros că va putea călăuzi caravana

soliei prin locuri cunoscute de dânsul.

Voievodul Petr Saltîkov înfățișă blănurile de hermină, cele mai prețioase pe care le găsisese, și-l rugă pe Milescu să le împacheteze cât mai bine, să nu se știrbească nimic din frumusețea și scumpetea lor.

— Inimile oamenilor se pot cuceri și cu daruri scumpe, spuse el, apoi îi mai aduse încă șapte puduri de pulbere. S'o ai, Neculai Gavrilovici, împotriva răufăcătorilor și a primejdiilor de fiarele sălbatice.

Călăuză până la Nercinsk avea să slujească dease-meni și un cazac, Ivan, venit la Tobolsk cu scrisori dela Danilo Arșinski.

Înainte de a se hotărî ce cale să apuce, Spătarul culese toate știrile privitoare la drumurile Siberiei. Se sfătui cu Petr Saltîkov, cu multi neguțatori umblați pe drumurile spre Buharia, Persia și India, stătu iar de vorbă cu cei cinci cazaci ai lui Danilo Arșinski care fuseseră la Pekin în 1671 și care acum poposeau în Tobolsk. Multe află Milescu despre Siberia și despre drumurile ei dela Iurii Krijanici, preotul croat surghiunit aici de mult și prieten cu Simion Poloțki. El se înfățișă Milescului, îndată ce auzi că a intrat în Tobolsk ; și voievodul Saltîkov se mina cum un om învățat oa acesta era ținut aici în surghiun. în ioc să fie nrofesor la o școală înaltă din Moscova.

Duoă ce întrebă despre sănătatea țarului, despre unii boieri din Moscova, Krijanici arată lui AĂilescu că, deși-i surghiunit aici la capătul lumii, totuși muncește, studiază, scrie și primește scrisori dela mulți învățați nu numai din Rusia, ci și din Europa. Grăia repede Krijanici, cu accent croat. Cam amesteca vor-\ bele rusești cu cele latinești, dar gândurile-i erau limpezi și înalte. Foarte îndatoritor, îl ajuta pe Milescu și pe oamenii lui să strângă știri dela cazaci, dela neguțatori, dela vânătorii hălăduitori prin nestrăbătutele ținuturi și păduri ale Siberiei. Povesti despre încercările neizbutite ale englezilor și ale olandezilor de a merge din Arhanghelsk în China, prin Oceanul înghețat, pe la gura lui Obi și Ienisei. Corăbiile lor s'au

zdrobit sub ghețuri și oamenii au pierit. Aflând că Krijanici știe limba olandeză, Milescu îl rugă să-i tălmăcească, în latinește, cartea lui van Horn despre orașele Chinei și despre Siberia.

— Avem puține știri și neînsemnate despre aceste ținuturi, i-a spus Krijanici. De-a-lungul Siberiei vei fi mai ales explorator îndrăzneț. Dincolo de zidul cel mare va trebui să fii destoinic diplomat. Foarte destoinic, ca să poți birui încăpățânarea dregătorilor ki- **taiți** și străvechile lor obiceiuri. După câte am aflat, chinezii cei mari nu vor să deschidă țara lor nimănui. **Se** tem să aibă legături de negoț > relații politice cu alte țări, cu alte neamuri.

Cât a stat în Tobolsk, Milescu l-a văzut pe Krija- nici aproape în fiecare zi, ori la dejun, ori seara la cină. Îl grăbea întru tălmăcirea cărții lui van Horn, care aducea unele știri folositoare călătoriei.

— Nu mai am răbdare. Trebuie să trec Baikalul în toamna asta. Iar până la sfârșitul anului să fiu în China, zorea Milescu Spătarul.

— Harnic și îndrăzneț ești, Neculai Gavrilovici. Dar află că ai de străbătut ținuturi uriașe. Asia are, după socotelile geografilor, 6500 de verste în lungime și 6100 în lățime. Domnia-ta o vei străbate aproape în toată lungimea ei. Multe greutate te-așteaptă. -Dar fi-vei răsplătit. După cum ne învață istoria, în Asia s'au ridicat cele dintâi popoare și s'au rânduiește cele dintâi state. Aici s'au zidit cele mai vechi orașe și s'au construit întâile cetăți. În Asia s'a izvodit scrierea, s'a plămădit știința. Și noi încă nu cunoaștem bine Asia.

Inima lui Milescu se umplu de mândrie. Își scutură pletele și-și înălță fruntea :

— Nu mă'nspăjmântă greutatea. Pe calea asta chiar dacă pier, pier cu folos pentru oameni, pentru știință.

— Uite ici, în acest manuscript, am cules

câteva din obiceiurile străvechi ale kitaiților și felurite povestiri despre Siberia. Ia-l și copiază-l, că poate să-ți trebuiască, spuse Krijanici întinzând Milescului un caiet cu file îngălbenite.

3

La 15 April 1675, Spătarul Milescu scrisese țarului despre tot ce făptuise, aflate și hotărâse până atunci privitor la continuarea drumului. Scria că oamenii din Tobolsk, ruși, buhairieni, tătari, îl povățuiau să nu ia drumul urmat de Teodor Baikov în 1654 și de Seitkul Albin în 1669. Acest drum merge în susul Irțișului până la izvor, trece munții Altai, străbate pustiul Gobi și ajunge la orașul Huhu-Hotan, iar de aici la Pekin.

În lungul lui, pe o distanță foarte mare, lipsește apa și hrana. Iar de curând a izbucnit un război între tai- și^{XXXIII} calmucilor ce locuiesc pe Irțiș și, în asemenea turbureală, mulți negustori porniți pe acest drum au fost prădați și uciși. Al doilea drum era cel bătut de Petlin, cu o jumătate de veac mai înainte (pe la 1618) ; Petlin a mers pe Obi până la Tomsk, de acolo la Abakan pe Ienisei în sus, peste munții Șangai, pe la izvoarele Argunului și apoi de-a-dreptul la Pekin. Și acest drum e lung și greu; partea care trece prin pustiul Gobi e istovitoare. După ce sfătui și chibzui îndelung, după ce cercetă cu grijă cărțile lui Godunov și le confruntă cu știrile culese dela loca nici, Milescu socoti că cel mai potrivit era drumul pe apă : din Tobolsk pe Irțiș în jos, apoi pe Obi și pe Ket în susul apei, după asta pe uscat, pe o distanță mică până la Ieniseisk, iar de aici din nou pe apa Ieniseiului și pe râul Angara, peste Baikal și pe Selenga până la Se- Ienginsk. Din această cetate, după cum spun neguțătorii, n'ar mai fi decât cale de patru săptămâni până la Pekin.

XXXIII Căpetenii.

Pe acest drum, pustia și Tocurile muntoase sânt mult mai scurte decât pe celelalte două drumuri, încuviințară toți acest drum, știind că pe apă se pot duce poveri mai mari și-i mult mai puțin obositor, cu toate primejdiile ce se pot ivi, plutind pe fluvii și râuri pe care nimeni până acum n'a plutit, într'o înținsoare, în susul lor. Toți fură de părere să aleagă acest drum afară de Ignatie Milovanov. El cerea să urmeze drumul lui Petlin sau Baikov.

— Peste Altai și peste Gobi e greu : munți, pustiu. Trebuie să încercăm și acest drum al apelor, hotărî Milescu.

Petr Mihailovici Saltîkov construi anume trei doșa- nicuri, adică trei luntre mari, încăpătoare, acoperite cu lăzi anume pentru darurile de preț ale lui bogdihan și cu locuri pentru odihnă. Doșanicurile erau înzestrate cu vâsle puternice, ca să poată fi împinse în susul

râurilor, chiar clacă iapa iar fi repede, șuvoi. Pentru locurile unde apa va fi lină, iar vântul prielnic **și-au** pregătit și pânze pe câte un oatarg. Pânzele vor **ușura** mult plutirea la întoarcere, când vor călători mai **ales la** vale, în lungul fluviilor.

Către țar și către Artamon Sergheevici, Milescu **scrise** că nădăjduște să fie gata și **să plece din Tobolsk** îndată după Sfântul Gheorghe, când sloiurile **de** gheață s'ar fi rărit pe fluviul Irțiș. Totodată îi **scrise lui** Matveev despre Krijanici, despre ajutorul pe **care i-l dă în** pregătirea expediției și-l rugă să-l aducă la **Moscova**, punând capăt unui surghiun atât **de îndelungat și de** nedrept, la care era osândit om învățat **aa acela**.

Un vânător spunea că, în multe locuri, râul **Angara are** cataracte așa **de** repezi, că vâslele nici nu pot prinde undele.

— Să luăm atunci niște odgoane, povățui Grișa Hlib. Să tragem doșanicurile la edec, de pe mal, de va fi nevoie.

— Pentru asta trebuie să avem oameni îndestulători, **gata** pregătiți, socoti Livanov și trimise vestitori înainte la voievozii din așezările și cetățile mai de **samă** aflate în cale, să se gătească oameni și **merinde**.

— Să luăm și două năvoade, propuse Favorov. **Va** trebui, de bună **samă**, să pescuim, ca s'avem **hrană** proaspătă.

Toți munceau cu sârg; adunau, ca albinele, tot **ce** credeau că le va fi de trebuință pe drum; fiecare căuta să orfânduiască doșanicurile cât mai bine.

— Astea-s casele noastre pentru o jumătate de an, râdea Radu Marcu așezând lucrurile stăpânului său, în locul **ales** anume, în luntrea oare va pluti în față.

4

Dela voievodul Saltîkov și dela un neguțător din Tobolsk, Neculai Milescu a **afă**t multe despre negoțul **cu** blănuri

șcumpe. Un călător prin Siberia trebuie să învețe a cunoaște bine blănurile prețioase. Moldoveanul oare nu vânase decât urși, cerbi și zâmbri prin pădurile Câmpulungului și ale Ceahlăului, ori rate pe Biahlui, cu Ștefăniță Vodă, nu avea de unde ști, în amănunțime, cum se prețuesc blănurile după mărime, după gingășia firului, după culoare ori după căldura cu care învăluiesc trupul. Cunoscătorii spun că frumusețea blănurilor stă în culoare și luciu. Și tocmai când e vorba de aceste însușiri, neguțătorii necinstiți **să-**vârșesc unele meșteșugite tâlhării. Unii boiesc blănurile de vulpe roșcată cu cerneală kitaicească ori le afumă. Dar și cumpărătorii, mult se frământă cum să descopere asemenea înșelătorie. Îndeobște, când banuiesc că o blană este falsificată, ei cercetează părul **la** lumina zilei, pe vreme senină și fără soare ; îl învârt, îl sucesc, îl răsucesc, îl amiroase ars și nears. Dar **de** multe ori înșelători a-i atât de meșteșugită că n'o află. Cunoașterea blănurilor s'a vădit trebuitoare chiar acum, când se pregăteau darurile pentru bogdihan. **Yagan** aduse cincisprezece blănuri de samur și stăruia mult să fie vârâte între darurile țarului pentru Pekin, iar pentru dânsul cerea bani, pe dată. Voievodul Saltîkov pipăi blănurile aduse de alchimist. Nu-i plăceau.

— Nu le primi, Nicolai Gavrilovich Sânt prefăcute, vechi, roase de molii și cârpite.

Pentru că nu i-a primit blănurile, alchimistul și-a **întețit** zăcăniile și clevetirile împotriva Milescului ; **îl** învinuia că folosește banii soliei pentru dânsul, cumpărând blănuri ca să facă negoț cu ele la Pekin, să câștige însutit.

5

Pregătirile erau gata. Nu așteptau decât să se rarească sloii pe Irțiș. Lăzile și pachetele erau așa **fel** legate, încât nu cădeau, chiar dacă doșanicul s'ar fi răsturnat.

Dar totodată erau așa fel prinse ca, la **caz** de primejdie, în câteva clipe pachetele și lăzile să poată fi scoase din luntre.

Asemenea rânduială s'a făcut sub povața lui Liva->, nov. Favorov s'a îngrijit mai cu samă de hrană și îmbrăcăminte. Milescu rânduind pe doctorul Iuriev, **pe** Spiridon, pe Yagan să cerceteze drumul ce-l vor străbate și să însemne, pentru hărți, tot ce-or întâlni mai de samă, să măsoare distanțele, să numere ostroavele, cotiturile râurilor, afluenții lor, să descrie așezările aflate în cale. Să culeagă știri delă cât mai multi băștinași nu numai despre locurile prin care vor trece, ci și despre altele mai depărtate. Și mai ales să nu fie uitați oamenii și bogățiile fiecărui ținut. Doctorul Ivan Iuriev și cu Makarie aveau poruncă, să cerceteze buruienile și ierburile, păsările, peștii și toate viețuitoarele de prin apele și locurile ce vor răzbate cu luntrele ori cu picioarele. Spiridon și Sava aveau poruncă să cerceteze pietrele, munții și să afle ce bogății cuprinde pământul Siberiei, în adâncul lui. Să nu treacă prin locuri, oricât de sălbatice ori de ciudate, fără a le cunoaște și lămurii. Așa oamenii din solia Milescului se vor deprinde să întrebe, să ispitească pe cunoscători și înșiși să-și îmbogățească mintea și cunoștințele, devenind cercetători pe drumurile lungi și neumblate ale Siberiei.

Radu Marcu avea grijă ca Milescu să aibă cerneală și pene de scris, iar expediția să nu ducă lipsă de făclii și de iască pentru amnare. își aminti, acolo, în mijlocul Siberiei, de-o vorbă a lui moș Nichifor Bleah și-o spuse Spătarului :

— Când are foc lângă dânsul, omul parcă-i mai viu. Să păstrăm iasca uscată și amnarele la'ndemână. Că nu se știe în ce sălbăticii și singurătăți ne va sili zodia să înnoptăm.

Pulberea pentru pușcă. în săculețele ceruite, era dată în sama lui Nepripasov. Folosirea ei era îngăduită numai în caz de

primejdii mari ori pentru vreun vânat ales.

AAunceau oamenii Milescului și priveau când cerul, când apele Irțișului. Erau nerăbdători să plece. Dar primăvara întârzia ; parcă se sfia să se apropie de inima Siberiei. Vânturi reci goneau norii, scuturându-i de zloată și silind păsările să se ascundă în scorburi, iar vitele, cu părul zbârlit de frig, să tremure în staule. Vifornița suiera în crengile mestecinilor, în cetina brazilor ori printre spinii măcieșilor și se'nvăluia sub muchea râpei de deasupra Irțișului, râpă pe care siberienii din Tobolsk o numesc Kriazi și, în neștiința lor, cred că n'are capăt. Veniukov și Milescu cercetară încheietura și tăria doșanicurilor și porunciră câte un rând de vâsle de rezervă. Trimiseră știre la iampurile' din lungul fluviilor Irțiș și Obi să pregătească lopă-tari buni care să aștepte caravana.

Doctorul Iuriev își pregăti o lădiță ușoară, bine închisă, pentru leacuri și prijnițe și alta pentru buruienile și semințele deosebite, necunoscute, ce va găsi prin Siberia.

Cazațul Grișa Hlib își potrivea sculele de potcovă-rie și tâmplărie, să le aibă la drum.

— Deocamdată n'am pe cine potcovi... Pe apă, drumu-i lin, tihnit. Eu știu, de pe Volga. Dar va veni și rândul potcoavelor. Și eu zic că dacă-i vorba să străbatem păduri nestrăbătute, să ne luăm și topoare ascuțite. Dar Livanov nu-i primi în doșanic fierul pentru potcoave :

— Fuși de aici, cazacule, cu povara asta ! Doar n'o să potcovești morunii din Obi... Degeaba a stăruit Grișa, Livanov i-a lăsat fierul pe mal.

— Fii bucuros xă-ți primesc foalele.

Numai Yagan risipea vremea în deșert, umblând lela, cârtind și zavistuind. Nu făcea nimic alta fără numai, cât putea, împiedica și pe alții dela lucru. Când îl vedea pe Milescu însemnând în caiet tot ce afla despre Siberia și despre China, întreba :

— Ce ? Cristofor Columb n'a cules știri

despre India ? A cules. Capu-i era doldora de geografia Indiei. Și când colo a ajuns în America... Numai când te aștepti mai puțin, descopexi lucruri extraordinare. Ce rost are să știi totul dinainte? Bizue-te și pe inspirație, pe geniul dumitale de explorator... Io sono il genio deirinspiratione. Una divina Inspiratione, fă să-mi dea mie piatra filosofală, Inspiratione !

Vorbea când latinește, când italienește, când într'o păsărească născocită de el însuși. Milescu îl invită, într'o seară, la Krijanici, s'asculte povestiri despre popoarele. Asiei. Acolo vorbiră despre clima, fluviile,

> Popasurile. despre munții, pustiurile și noroadale Siberiei Krijanici își aminti că a auzit și a citit despre un "mare învățat și filosof Abu-Ali ibn Șina, trăitor cu șase veacuri în urmă în orașul Buhara. Europeanii îi zic Avicenna. Cercetând natura, Abu-Ali ibn Șina a izvodit învățătura nouă. Dela chinezi,

Krijanici a aflat unele lucruri despre alchimie. — Chinezii cunosc salpetrul. 1 se mai zice sarea chineză. A scris într'un caiet formula după care chineli fac praful de pușcă: din 6 părți salpetru, 2 pucioasă și 2 cărbune.

— Da ? sări Yagan, lucindu-și drăcește ochii și tremurându-și nările-i largi. Era tare frământat și fără astâmpăr. Parcă-l rodea un gușter pe dinăuntru.

— Un mongol care a stat la Pekin și Canton — urmă Krijanici, răsfoind caietul — mi-a spus că acolo praful de pușcă er numit, am însemnat aici, da... e numit hoiao, adică „doctoria de foc” și „țian cen lei”, ceea ce înseamnă „bubuitul care cutremură cerul”.

În legătură cu aceasta, Krijanici își aminti dease-meni că a citit într'o veche cronică tătarească despre hoarda lui Tohtamîș, hanul care a lovit Moscova acum trei sute de ani. Locuitorii Moscovei — spune cronică — s'au

apărat atunci trăgând, nu numai cu arcurile și aruncând cu pietre de pe ziduri, ci au tras și din „tufaci“, adică din tunuri.

— Deci rușii au învățat folosirea tunurilor dela tătari, iar tătarii dela chinezi, înaintea altor europeni... Din China putem învăța multe, dacă ne împrietenim, așa după cum putem să-i învățăm multe, dacă primesc prietenia noastră. Mare rost va avea solia dumitale la Pekin ! Mare !

Când au ieșit din casa lui Krijanici era târziu și întuneric. Vântul gemea, aspru și sinistru printre casele de bârne groase, pleoștite sub acoperișuri grele. La o răscruce pustie, Yagan rămase un pas mai în urmă. Deodată smulse pumnalul dela brâu și se repezi spre Milescu. Dar, prin întuneric, lunecă, poticnindu-se. Pumnalul nu atinse decât poala blănii spătarului, sfâșiind-o. Radu Marcu, înțelegând nebunia alchimistului, îi înfipse unghiile în ceafă. Dar pentru că cerca să-l spintece cu pumnalul, îi izbi cu călcâiul ciubotei în spate, prăbușindu-l la câțiva pași, în glodul acoperit c'o pojghiță de gheață. Milescu scoase spada. Radu, la fel. Când căutară să-l înțepă, Yagan o zbughi la fugă, pierzându-se în întuneric, după coticurile ulițelor.

Din acea noapte nimeni nu l-a mai văzut. Cercetându-i gazda, Milescu află că se mutase de două zile.

După ce se sfătui în taină cu Livanov, cu Constantin Evsfatievici și cu Favorov, Spătarul hotărî să nu spună nimănui despre acea întâmplare. Expediția avea să continue fără alchimist. Adică fără acel jungher al dușmanului strecurat printre dânșii.

6

Muncind alături de slujitorii ce-i erau tovarăși de drum, Milescu îi cunoștea tot mai bine și-i iubea tot mai mult. Purtarea lui

Yagan îi dovedise că mai degrabă se poate încrede în oamenii simpli,, decât în cei care se pretind învățați. Când puna în cumpănă sufletul lui Yagan cu al lui Grișa Hlib, singur se osândeă c'a fost orb și slab în fața lui Cerkaski, primind în solia lui asemenea năpârcă. încă de pe când treceau Uralul îi spusese pe românește: „Stăpâne, mie nu-rni place ali-alichinul ista. Prea privește pieziș. Pe față te laudă și te lingusește, iar prin spate te clevetește și te'batjocorește.“

În schimb, Grișa Hlib era trup și suflet alături de expediție. Vesel și mucalit cazacul Grișa; se deosebește de toți slujitorii din caravană. Muncea, cânta, suguia. Glumele lui nu supărau pe nimeni, ci înveseleau întregul chervan. Se pricepea la multe Grișa și vroia să știe și mai multe. Din mâinile lui ieșeau lucruri așa de măiestrite, că se minuna și Spiridpn, meșterul șlefuitor de pietre scumpe și giuvaericeale. Grișa Hlib dorea să afle cum lucrează chinezii fierul, cum cioplesc piatra, cum fac podurile și morile. Numai un lucru nu-i convine lui Milescu: când era singur, Grișa cânta despre Stenka Razin. A băgat de samă acest

lucru, și-i stătea în inimă ca un ghimpe; dar nu-l destăinuia nimănui. Deasemeni și cei doi tălmaci, Sorik și Omadairi, se legau tot mai mult de caravană, de rușii aceștia veseli și buni. Aflând că Sorik cunoștea câteva semne din scrierea chineză, Milescu îi arată scrisorile împăratului din Pekin. Dar tălmaciul nu putu citi decât numele lui bogdihan, Șuen-Ci și leatul: „în al XII-lea an al domniei”.

Stând de vorbă cu băștinașii, Milescu însemna în caietul lui câteva date despre Irțiș. Acest afluent al fluviului Obi n'a fost cunoscut de geografii cei vechi. Nici cu auzul n'au auzit acei geografi despre Irțiș, nici despre mulțimea râurilor care se varsă în el. Ei n'au știut nimic despre uriașa întindere de pământ dela Don până la țara kitailor. Lar dacă au scris câte ceva despre aceste locuri, au spus doar povești auzite dela alții, care și ei, la rândul lor, le auziseră întâmplător. Niciun geograf vechi n'a mers până la Irțiș sau până în China pe această cale. Nici Marco Polo cel vestit nu știe mare lucru despre Irțiș, despre Obi, despre Ienisei și despre celelalte fluvii ale Asiei de miază-noapte. Dela cazaci și dela neguțătorii mongoli, tătari și buharioti, Milescu a aflat că Irțișul izvorăște din munții Mongoliei, nu departe de împărăția Chinei, acolo unde stăpânește taișa sau căpetenia mongolă Zaruhta-Kun. Nu departe de Irțiș se afla lacul Kizîlbaş (Nurzaîsan). Apa lui e limpede-verzuie; are mulți pești, păsări și animale sălbatice. Unii spun că în acel lac trăiește un animal foarte ciudat, care se hrănește cu lebede, cu găști și cu alte păsări trăitoare pe lângă ape. Poate că-i crocodil; poate că nu. Nimeni din cei care povestesc n'au văzut cu ochii lor asemenea animal, încheie Milescu gândind: „Eu trebuie să scriu numai ceva ce am văzut, numai adevărul...”

Și Saltîkov i-a spus că numele Siberiei vine dela râul Sibirkă, afluent al Irțișului, nu

departe de Tobolsk. Pe o insulă în acest râu se află oraşul Ambalak. Aici, pe vremea când a venit Ermac la Siberia, pe la 1585, deci cu nouăzeci de ani în urmă, stăpânea hanul Cuciium. Azi oraşul e pustiu ; se văd doar ruinele şi şanţurile din jurul zidului. Nuinai tătarii din Tobolsk se mai

duc până acolo să se roage și atunci mai dreg unele mecuturi. Calmucii din aceste părți de lume fac negoț cu sare și cu blănuri.

Saltîkov, ca bun gospodar, stăruie pe lângă Milescu:

— Arată la Moscova că ar trebui dres acest oraș vechi: prin el s'ar ușura mult negoțul cu mongolii. La Tobolsk se face negoț cu blănuri de samur și de vulpi. Dar nu-i de-ajuns. Trebuesc găsite și alte mijloace de trai. În apropiere de Tobolsk, după câte se spune, s'ar găsi mine de fier. Clima, după cum vezi, e destul de aspră. Dar oamenii se deprind și o înfruntă. În Irțiș este foarte mult pește, mai ales cegă și morun.

Împreună cu doctorul Iuriev, Milescu socoti lungimea Irțișului care se întinde între 44° și 66°. Le-a ieșit cam 1800 de verste.¹

Și privind curgerea Irțișului la vale, printre sălcii înmugurite, printre mestecenii cu ramuri plecate, Milescu SDătarul însemnă, împins de un gând cald zămislit în inimă : „Irțișul e tot așa de mare și de frumos ca și Dunărea cea măreață...”

În ajunul Sfântului Gheorghe, Iurii Krijanici aduse două caiete unde scrisese cu mâna lui tălmăcirea cărții lui Horn și tot ce însuși știa despre drumurile Siberiei și despre orașele Chinei.

— Să-ti fie ajutor și călăuză prin aceste locuri neumblate.

7

La Sfântul Gheorghe vremea se încălzise, dar Ir- tișul tot mai împingea la vale noian de ghețuri. Sloiurile lunecau greoi la vale, pe spinări de valuri, ca niște plute albe, uriașe. Adesea se poticneau, se în- călecau, înălțând zăpoare, strângând noian de ape și rupând cu trosnete adânci zăgazuri și iair pornind să lunece încet la vale. Milescu, Teodor Livanov

și Constantin Evstatievici coborau în fiecare zi la malul Irti-

- De fapt, Irtișul are o lungime de 2969 km ; totuși geograful sovietic Lebedev apreciază măsurătoarea lui Milescu „destul de satisfăcătoare."

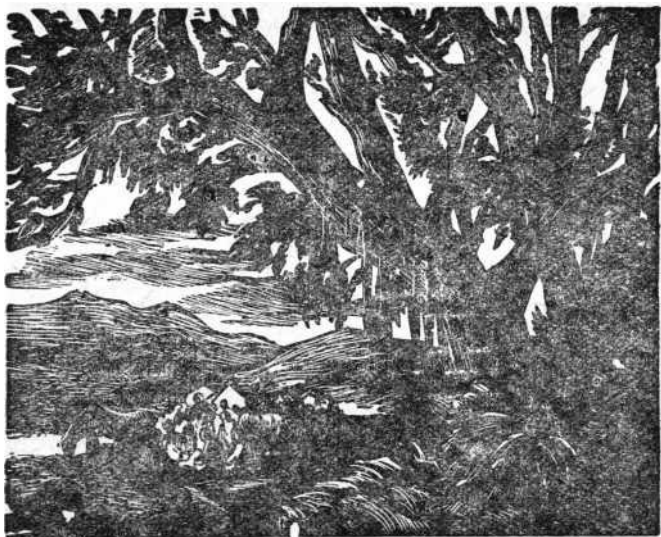
şului, priveau chipul apelor şi se mânăneau văzând că apele lui nu îngăduiau încă slobodă plutire. Abia la 1 Mai sloiurile se răriră şi se micşorară. Cerul se însenina; vremea devenea tot mai caldă. Vântul dela miazănoapte se potolise. Adia o boare liniştită deasupra apei. Pământul se acoperea, văzând cu ochii, de-o pojghiţă verde. Pe ramuri plesneau mugurii. Taigaua se trezea la viaţă.

Duminică 2 Mai 1675, expediţia condusă de Neculai Milescu Spătarul se încarcă pe cele trei doşanicuri cu vâsle puternice, cu coviltire mari din pânză ceruită şi se desprinse dela ţarmul Irtişului, de lângă -Tobolsk. În frunte era luntrea Spătarului Milescu, cu Ivan Favorov, cu Omadari, cu doctorul Iuriev, cu jumătate dintre cazaci, cu călăuza din Nercinsk, cu Radu Marcu şi darurile lui bogdihan. În luntrea a doua venea Teodor Livanov cu Nikifor Veniukov, cu Spiridon Grecul, cu cei şase fii de boier, dvoreni din Tobolsk şi cu mărfurile ce aveau să fie vândute la Pekin. Tot aici se afla şi preotul şi cei şase şoimari, cu păsările lor minunate. În a treia luntre plutea Constantin Evstatievici Grecianin, cu jumătate dintre cazaci, slujitori, hrana şi corturile. Pe ţarm, voievodul Saltîkov, cu mulţi slujitori în jur şi cu neguţători şi norod din Tobolsk, petrecea ambasada măritului ţar plecată spre China.

Soarele asfinţea departe, departe în zarea uşor crestată de-abia găciţii munţi Urali. Luntrele lunecau spre apus, parcă solia s'ar fi întors spre Moscova şi nu s'ar fi îndreptat spre Pekin. Dar curând fluviul coti spre miazănoapte. Vâslaşii trasară puternic lopeţile, împingând luntrele pe calea spre întâlnirea Irtişului cu Obi. Soarele se stinse sub muchia zării, lăsând în urmă văpaie roşie, apoi portocalie, tot mai spălăcită în umbrele nopţii. Peste luciul apei sfărâmat de câte un

sloi de gheață, luna plină, rotundă, uriașă porni să lunece rază de lumină blândă, aproape nefirească. Păsări cântau mii în sălciile și'n mestecenii de pe malul Irțișului. Drumul începea nefiresc de frumos, de ispititor.

De aici încolo, aproape un an, mintea, inima și gândurile oamenilor încărcăți în Tobolsk pe trei doșă- nicuri aveau să țintească numai spre Pekin, spre împlinirea călătoriei. Neculai Milescu Spătarul avea bine întipărit în minte drumul : dela Tobolsk la Surgut, dela Surgut la I'eniseisk, dela Ieniseisk la Selenginsk, dela Selenginsk la Nercinsk, dela Nercinsk la Argun, dela Argun la Pekin, peste Marele Zid.

PE FLUVII URIAȘE, PESTE STEPE
ÎNTINSE,
PRIN NESFÂRȘITE PĂDURI

T

-*-n zori in sa se lasă o ceață groasă deasupra apelor Irtișului ; un vânt rece, tot mai puternic, porni să **sufle** dinspre miazănoapte. Lopătarii trăgeau din **greu la** vâsle, măcar că pluteau după cursul apei. Călătorii îmbrăcară straie groase. Mai cu samă cei care, **în** frunte cu Milescu, trebuiau să stea afară, să **observe** împrejurimile și să însemne drumul. Luptând **cu** vântul și cu frigul, schimbând lopătarii la **Re-** miziask și la Ghiulbazara plutiră în cinci zile **cam vreo** 500 de verste pe Irtiș la vale, până ia iamul **sau** olacul dela Samarovsk. Aici ajunseră în zorii zilei de **8** Mai. In caietul lui, Milescu a soris, la șir, numele așezărilor omenesti, locurile unde a văzut iurte, unde **a** întâlnit lanuri de arătură, a însemnat afluenții **Irtișului**, ostroavele, lacurile, bălțile mai mari, cataractele, statornicind totodată ,și distanțele, în verste și **în** ore de mers. Lat de 500—500 de stânjeni și adânc de 10—20 de stânjeni, Irtișul curgea alene, greoi, printre maluri împădurite cu sălcii, cu plop, cu mesteceni, printre crengile cărora când şuiera vânt **rece**, ascuțit, când adia boare caldută, înspicând frunze fragede și fulguind puf din floarea plopilor. Pe aici, **și** acum în luna Mai, nopțile erau doar de patru-cinci ore. Schimbând vâslașii și rânduindu-se la cârmă, plutiseră și în nopțile luminate de lună plină.

Dela Samarovsk, unde Irtișul se întâlnește

1

cu Obi, Milescu scrisese țarului :

...„Eu, slujitorul tău, lăsând la stânga Europa, **mă** înfund la dreapta, în Asia, urcând pe Obi în sus...”

Odată cu scrisoarea îi trimitea și o schiță a ținuturilor străbătute în aceste dintâi zile de mers. Îi încredința că, deși nu are un cartograf cu dânsul, va face totuși, așa cum se pricepe, o hartă cât mai amănunțită a Siberiei și a drumurilor ei.

Vremea era foarte nestătornică. Acuși bătea dușmănos vântul dela miazănoapte, vuind în păduri, departe, ca un geamăt greu, izvodi tor de spaime. Acuși se domolea văzduhul, și-o liniște mare s'așeza stăpână ; parcă aștepta, la pândă, primăvara să se ridice și să îmbrățișeze lumea toată. Din ajun călătorii văzuseră cum pescărușii se ridicau de pe maluri, din ostroave. Își luceau, argintul penelor în văzduh, cercau a vâsli spre miazănoapte, se'nvolburau în furtuna de deasupra, se zbăteau în luptă cu nevăzute stihii și, înfrânți, cătau iară adăpost, săgetând cerul către păpurișul uscat de pe maluri și din ostroave. Pe Obi veneau încă sloiuri destul de piuite și de mari, înfundând adesea cursul apei. Cele trei doșanicuri fură silite să se adăpostească în gura afluentului Ne-lueva. Așezară corturile la marginea pădurii, pe mal. Se încălziră la focuri uriașe. Stătură acolo în zilele de 13, 14 și 15 Mai. Tălmaciul Sorik aduse vânători și pescari ostiaci, pe care Milescu Spătarul îi întreabă despre numele locurilor, despre însușirile climei prin aceste ținuturi, despre vânatoare și pescuit, despre unele obiceiuri și despre viața lor.

Uriul dintre cazaci, Arkadie, desena cu cărbune, pe o foaie de psaltire, chipul ostiacului cu care grăia Milescu. Cel dintâi, doctorul Iuriev îl văzu și se minună de talentul lui. Îi înzestră cu pone, tuș și hârtie, să deseneze tot ce va întâlni mai deosebit în cale. Asemenea icoane și chipuri vii vor avea mare trecere la Moscova.

În noaptea de 15 Mai, vântul se potoli. La răsăritul „Găinușei”, liniștea era copleșitoare, în tot uriașul cuprins al pădurilor de dincolo de apele fluviului Obi. Nu se auzea nimic. Nimic decât șopotul lin

al apei. Grișa Hlib își trezi vecinul :

— Ascultă, Radion, cum tace taigaua...

Frecându-se la ochi ca să rupă
păienjenișul somnului, moldoveanul ascultă
îndelung. Il copleșea -tăcerea. Numai
departe, spre capăt de lume, se izvodea un
hreamăt straniu ca o răsuflare grea
a'ntregului

pământ, Dar liniștea era înșelătoare. Ici aproape, în copacii de deasupra, frunzișul fraged' se trezea din somnul iernii și parcă șoptea încetisor, dezdoindu-se din înghesuirea mugurilor, desmorțindu-se în văzduh slobod și cătând spre lumina abia găcitei dimineți. Din zeci de vizuini, din scorburi, de sub cojocul de frunze uscate, din păpurișuri, deasupra apei și din apă, de sub pământ, mii de vietăți sălbatice zămisleau foșnete ciudate. Se trezeau încet'și porneau spre pradă ori spre desăvârșirea culcușurilor moi pentru puii ce aveau să se nască. Apoi s'au deșteptat din somn păsările, pe rând, strigându-se una pe alta din copac în coDaș și zburând prin ramuri după hrană și după fire moi pentru cuiburi.

Aseară, înainte de a adormi, în jurul focurilor, călătorii au povestit multe despre nesfârșita pădure siberiana, despre oamenii și sălbătăciunile ce hălă- duesc prin ea. Unele animale cu blană scumpă trăesc numai pe aici, ca de pildă samurul, zis în limba ostiacă „odineț”. În caietul lui, la lumina feștilor pregătite de Radu, Milescu adaugă : „Această pădure este cea mai mare din lume și înconjoară întreg pământul, de-a-lungul Oceanului înghețat, din Franța și Germania, până la Oceanul cel liniștit sau Pacific. Dejnev spune că această pădure se întinde și în partea de miazănoapte a Americii, despărțită doar prin- tr'un șir de insule și printr'o strâmtoare de câteva sute de verste. Geografii cei vechi o numeau Herci- nus Sylva — codrul hercinic. Dar nicăieri pădurea asta nu-i așa de uriașă și nestrăbătută ca în Siberia.” În inima lui, Milescu era mândru că-i printre cei dintâi care străbat aceste pustietăți, scriind despre ele așa cum sânt, fără a pune nimic din închipuirea lui. Pământul numai atunci va fi ca o casă a tuturor, când în întregime va fi cunoscut și

toate darurile lui înțelepțește folosite.

Se crăpa de ziuă. Prin preajmă fâlfâi o lișiță cu aripi moi. Alte păsări se strigară cu ascuțite glasuri, tăndărind liniștea de istov. Caravana se pregăti repede de plecare, măcar că, după zborul și țipetele păsărilor de baltă, localnicii și cazacul călăuză prevesteau vreme rea. Fiecare își ocupă locul în luntre. Pe Obi mai treceau încă multe sloiuri, dar dacă vântul e slab, nu mai sânt așa de primejdioase. Porniră iară împotriva apelor. Dar cum răsări soarele se stârni și vântul. După șapte ore de mers, lopătarii erau istoviți. Sloiurile veneau mereu mai mari, parcă tot pământul ar fi fost din gheață, s'ar fi sfărâmat în lespezi mari și-ar fi luat-o pe Obi la vale.

— Cât munții !... gema Spiridon cutremurat de spaimă, ca și alții de altfel, când luntrele se încurcau printre sloiuri, iar cârmacii și lopătarii nădușeau luptând din răspuțeri să le strecoare neatinse. Vântul se înteti. După amiază se schimbă într'o vifornită nă- praznică, amestecată cu zăpadă. În fiecare clipă ghețarii amenințau să încleșteze și să zdrobească luntrele între piepturile lor ascuțite, zgrunțuroase. Primejdia sporea. Traseră la mal și legară doșa- nicurile cu odgoianele. Ca să le apere de ghețari, trai cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, au lucrat în apă, până la brâu, clădind un parapet din butuci groși; Au fost nevoiți să stea aici încă cinci zile. Feciorii de boieri și cazacii au vânat ierunci și găște, pe întrecute cu șoimarii. Frigul și umezeala îi pătrundea până la os și nu-i lăsa nici măcar să se odihnească. Totuși, ostiacii băștinași spuneau că-i mai bine de călătorit acum, primăvara, pe frig, decât vara când începe pacostea țăntarilor și a muștelor.

Milescu însemna în caiet că ostiacii care locuiau dela râul Bobrovka în tot lungul

fluviului Obi erau bărbați voinici și frumoși. Se îmbrăcau cu blănuri și cu piei de pește. I-a întâlnit pe Obi, alergând în luntre ușoare, câte cinci-șase la pescuit. Purtau arcuri pe umeri și în spate tolbe cu săgeți; mulți aveau sulți lungi cu vârf lucitor și păreau oricând gata de război. Femeile se vedeau rar și numai pe lângă iurte, umblând supuse, plecate, ca niște roabe ce erau.

Când se mai liniști vântul, porniră iar la drum. După trei zile de primejdioasă vâslire printre sloiuri, ajunseră la Surgut, o așezare destul de mare pe malul stâng al fluviului Obi, întărită cu o cetățuie de lemn, destul de puternică. Voievodul din acest oraș a găzduit călătorii în case, la căldură, le-a dat la masă mai ales pește. De altfel peștele este hrana de toate zilele a ostiacilor. Pe aici, din pricina frigului și a mlaștinilor, cerealele nu cresc de fel.

În Surgut trăesc cam două mii de ostiaci. Ca să-i prindă pe cei care făceau contrabandă cu samuri ori cu alte blănuri scumpe, voievodul din Surgut a așezat o caraulă numeroasă pe ostrovul din mijlocul fluviului. Îm Surgut, Milescu a avut prilejul să cunoască mai bine neamul ostiacilor. Istoricii vechi scriau că ostiacii sânt sciți de neam, că au o viață simplă, cu obiceiuri păstrate așa cum le-au apucat dela uriașii trăitori la începutul lumii. Se hrănesc din pescuit și vânat. Voievodul din Surgut îi înfățișa pe ostiaci ca pe niște sălbatici, dârzi, hotărâți și dornici de trai slobod. Nu-i mult de când acești ostiaci s'au revoltat împotriva țarului. Și n'au putut fi aduși din nou la ascultare decât după ce mulți dintre dânșii au fost împușcați. Dar cei mai mulți, nevrând să se supună, au fugit în păduri, departe, în Jocuri sălbatice, de nestrăbătut, înghețate. Cazacii din Surgut se cam tem de ostiaci. Ca să se apere, au făcut cetățuia din mijlocul

oraşului. Tot aici Milescu a văzut un templu al ostiacilor. Era ca o căsoaie mare, din lemne groase, necioplite. Înăuntru erau adăpostiţi idoli de aramă, de argint, de lut ars sau cioplit din lemn vâpsit apoi în culori sângerii şi albastre. În faţa acestor idoli, ostiacii jertfeau în fiecare an cele dintâi animale vâdate : samuri, vulpi, jderi, să aibă spor la vânătoare tot anul. Preotul Petru, care întovărăşea caravana dela Tobolsk înapoi, observa obiceiurile ostiacilor şi chipul lor de a" se ruga : stăteau câtăva vreme în genunchi, cu frunţile la pământ, ca turcii, apoi se ridicau în picioare şi dăţuiau danţuri ciudate în jurul idolilor, pisând pământul cu tălpile, schimonosindu-şi feţele, mişcând braţele şi trupurile în fel şi chip.

— Eu zic, părinte, că după potop ostiacii au împrumutat credinţa lui Iafet, fiul lui Noe, spuse Spă-

tarul. Idolatria ostiacilor mi se pare că s'a păstrat **aşa** cum au primit-o dela uriaşul Nemrod;

....„Graiul ostiacilor — însemna Mileşcu în caiet — cuprinde multe dialecte, aşa că nu se prea înţeleg între dânşii.”

Răsfoindu-şi cărţile, Mileşcu afla că grecii nu-i cunoşteau pe ostiaci decât din auzite. Ştia că-s iche-tio'fagi, pe ruseşte, irâboiaţi, adică mâncători de peşte.

Intr'adevăr, după spusa cazacilor, ostiacii se hrănesc aproape numai cu peşte şi cu nişte rădăcini albe de susak ^r. Peştele îl mănâncă crud, fiert şi uscat. Nu folosesc sarea. Dacă mănâncă pâine multă se'mbolnăvesc şi mor. Cătu-i vara de lungă pescuiesc şi adună rădăcini de susak, mari cât nuca, uscându-le pentru iarnă. Doctorul Ivan Iuriev ceru asemenea rădăcini să le cerceteze : erau făinoase şi dulci, în adevăr gustoase la mâncare. Omadari spunea că şi chinezii, la cele mai alese ospete, mănâncă asemenea rădăcini fierte şi îndulcite cu miere.

Cei doi iscoditori, Grişa Hlib şi Radu Marcu, pătrunseră în iurtele ostiacilor. Duseră daruri felurite : mărgelile de sticlă colorată, ace de fier, brăţări de alamă lucitoare, aşa cum fac de obicei neguţătorii când vor să cumpere, ieftin, blănuri scumpe. Văzură cum, cu mâini subţirele şi agere, femeile ostiace pregăteau blănurile de vulpi ori de samur, jupuiau peştii de piele şi curăţau aceste piei, după un meşteşug numai de ele ştiut. Din aceste piei de . peşte dubite în buruieni şi scoartă de arin până se fac mai moi decât catifeaua, ostiacele croiau îmbrăcăminte, măiestrit cusându-le una de alta, fără a pierde niciun petecel. Făceau haine, pantaloni, cămăşi, ciorapi, că- ciuliţe frumoase, pentru ele şi pentru bărbaţi. În iurte, pe jos, erau aşternute blănuri de urs sau de lup. Pe paturi, blănuri moi, scumpe, călduroase, de vulpe ori jder. Rar se vedeau în iurtele ostiacilor pânzeturi ori covoare,

aduse de cazaci și de negustori, în schimbul blănurilor. Hlib pipăi firul subțirel, moale și mlădios ca o ștrună cu care cosea o fată ostiacă și află că-i

> O plantă care crește prin acele regiuni, cu ai cărei bulbi se hrăneau ostiacii,.

***t*sa**

făcut din vine sau mațe de pește. Cusăturile **lor erau** deosebit de meșteșugite, cu toate că ostiacele cele mai multe nici n'aveau ace de fier, ci se slujeau **doar** de subțirelele și ascuțitele oase de pește.

Povestiră acestea lui Milescu, adăugând:

— Mai scrie, domnia-ta, acolo, în caiete, Neculai Gavrilovici, că ostiacii au femei berechet. Fiecare ține câte vrea. Și că toate sânt roabe. Au ochii pieziși, dar nu-s urâte. Putem zice, dimpotrivă.

3

Din Surgut plecară la 29 Mai. Vremea se încălzise binișor. Uriăș, fluviul Obi curgea ca un nesecat potop de ape, revărsându-se peste maluri, prin păduri fără capăt. De fapt era tare greu să vezi unde sfârșeau malurile. Ape turburi și iarăși ape turburi, cât încăpea zarea și dincolo de ea. Ici și colo pâlcuri de copaci ori dâlme mari de gheață. Încolo, ape multe și reci. Nu s'auzea decât foșnetul adânc, greoi, al curgerii fără'n- ceput și fără sfârșit. Și acest geamăt de-adâncuri de ape nu turbura liniștea, ci parcă și mai neclintită o făcea. Sloiurile de gheață nu mai erau nici multe, nici primejdioase. Vâslașii vâsleau în susul apei, înfruntând, din când în când, repezișuri sau cataracte. Cu toate că vântul bătea din spate, totuși luntrele înaintau încet. Milescu poruncise cărmacilor să fie cu mare băgare de seamă, să nu se împotmolească în acest noian de ape. Adesea nici nu mai știau dacă merg pe albia fluviului ori dacă mu cumva au rătăcit prin locurile de revărsare. Spre seară însă vântul prinse iar să șuiere amenințător prin pădurile de cedri, de pini, de mesteceni și plop, stârnind și îinproșcând valuri după valuri de zloată.

Cu toate că era lumină aproape douăzeci de

ceasuri din douăzeci și patru, frigul nu mai contenea. Ca să vadăască asprimea climei siberiene, Milescu Spătarul scria în caietul său de călătorie : „La 3 Iunie a fost ninsoare, ploaie și vânturi tari ; cu toate acestea am mers înainte.”

Plutea mereu înainte, ajutat de-un mănunchi **de** oameni de care se simțea tot mai legat. Străbatea locuri arar tulburate de oameni. Aici, de veacuri și veacuri, firea se schimba domol. Pe maluri stuhui putrezea și din putregai creștea altul. În păduri copacii morți se topeau, jos, și alții se hrăneau din însuși putregaiul lor.

În acele zile dela începutul verii siberiene, expediția Milescului se luptă cu vânturile care surpau copacii în taiga și ridicau pe fluviul Obi valuri ca pe mare ; se luptă cu ploile, cu revărsarea apelor, cu zăpada și viscolele Siberiei. Grăbea să ajungă la râul Ket, care curge dinspre răsărit, dinspre Ienisei, vărsându-se în Obi, și trebuiau să grăbească pentrucă, în aceste părți din Siberia, după spusa localnicilor, odată cu căldu- rife începe și o mare pacoste : țânțarii și muștele. Ostiacii cred că nici nu se poate închipui chin mai nemilos ca acela pricinuit de muștele și țânțarii din lungul Ieniseiului și a afluenților lui, în lunile Iulie și August.

Către seară au tras lia mal, aproape de niște iurte ostiace, să se adăpostească de furtună și să se odihnească vâslașii, să se mai încălzească și să-și mai usuce straiele. Hlib cel iscoditor porni spre iurte, să ia foc și, ca de obicei, să afle ceva vrednic de însemnat în caietul lui Neculai Gavrilovici.

Ostiacii din acel cătun prinseseră tocmai atunci un urs cafeniu, mare și fioros, namilă de urs, nu alta. Îi băgaseră într'o iurtă. Abia încăpuse pe ușă. Acum ostiacii, trași mai înapoi la vreo zece-cincisprezece pași dela

intrarea iurtei, încordau arcurile,, ocheau și străpungeau dihania cu săgețile, cu toate că era moartă de mult. După ce împlântară în hoitul ursului vreo zece-douăsprezece săgeți, porniră să-l bată cu ciomegele pe rând, setoși de răzbunare. Femeile se feriseră într'o parte și cu mâinile la gură priveau cu admirație la bărbații lor cum săvârșeau un lucru vitejesc și sfânt.

Grișa Hlib făcu semn lui Livanov să se apropie. Când văzu că sânt doi, unul dintre ostiaci se apropie întrebând pe rusește;

— Pace ?

— Pace ! răspunseră cei doi călători, cerând îngăduință să vadă și ei acest ciudat ceremonial. După ce s« încredințară încă odată că musafirii n'au gânduri dușmănoase, le îngăduiră să rămână.

După ce au bătut hoitul ursului, ostiacii, rostind blăsteme și rugi, au sărit și dănuțit în jurul lui, schimonosindu-și obrazele și încolăcindu-și brațele ori picioarele, răsucindu-și trupurile. Ostiacul care rupea rusește le spuse că acest urs bătrân și puternic, cum nu se mai află, a făcut multe stricăciuni satului lor: a ucis oameni, a îngrozit femeile și copiii, a alungat vânatul din pădure și peștii din fluviu. Că, de bună samă are pe Șeitan, adică pe diavolul în el. Ostiacii cred că Șeitan ia adesea chip de urs, dând târcoale satului și primejduind viața oamenilor.

Acum însă au prins dihania necuratului și ucid și pe dracul din el, cu săgețile, cu bâtele, cu blăstemele.

Milescu Spătarul ascultă povestirea despre acest obicei și o însemnă în caiet, măcar că mâinile îi erau ȧpene de frig. Preotul Petru îi jălui pe bieții ostiaci, că toată religia lor nu-i decât vrăjitorie și credință în necuratul.

Plutind mai departe, la 4 Iunie ajunseră la Narim. Orașul vechi era pustiu. Cel nou se

clădea acum pe un ȃstrov. ȃn mijlocul fluviului Obi. Casele erau făcute din bușteni groși, abia ȃngălbeniți de vreme. ȃn Cetă-țuia Narimului străjuiau patruzeci de cazaci. ȃn apropiere, pe malul fluviului Obi se resfirau multe iurte de ostiaci. Harnici oameni ostiacii și vrednici — recunoșteau cazacii din Narim — cu toate că au scule foarte sărace și primitive, au tăiat totuși copacii oricât de groși, au scos cioatele și au făcut ogoare pe locul pădurii. Semănăturile abia au ȃnceput, măcar că-i Iunie; aici vara e foarte târzie. Cu toată vrednicia oamenilor, grânele : secara, orzul, ovăzul cresc destul de greu prin aceste locuri. Și aici cei mai mulți ostiaci sânt tot vânători și pescari. După spusa voievodului din Narim și a neguțătorilor de blănuri, nicăieri ȃn ȃmpărăția Siberiei nu se vânează samuri așa de mari și de frumoși ca la Narim și Berezov.

Și ostiacii din preajma Narimului sânt supuși tarului. Dar adesea ei se răscoală, pradă, ucid și slobozi vor să fie, să vâneze, să pescuiască fără opreliște și **de** nimic și de nimeni să nu le pese. De cȃrȃnd — povestesc cazacii din Narim — s'au răscolat ostiacii **din** Neiughina și au pradat caravana care ducea tributul tarului — mii de blănuri scumpe. Cu mare greutate au fost aduși iar sub ascultare. Nu s'au luat măsuri **mai** aspre ȃmpotriva lor de teamă să nu se răscoale și celelalte triburi.

A doua zi, 5 Iunie, plecară din Narim, vâslind **ȃn** susul apei, pe ninsoare, viscol și ger, ȃnfruntând valurile stărnite iarăși pe Obi. Multi erau uzi ca șoarecii și le clăntăneau dinții ȃn gură de frig.

La 8 Iunie ajunseră la vărsarea râului Ket. De aci, părăsind fluviul Obi, cele trei luntre ale expediției, călăuzită de Milescu, apucară la stȃnga, drept spre răsărit.

ȃntȃiul popas l-au făcut la Ketskoi. Din această cetă-țuie se m;ai vedea cum fluviul

Obi își târîie alene apele tulburi spre miazănoaptea cea rece.

Milescu culese știri dela cazacii din Ketskoi și dela câțiva ostiâci bătrâni. Află că în susul râului Ket vor avea de plutit cam vreo șase săptămâni. Vremea începea să se încălzească. Înșirați ori grămădiți în pâlcuri asemeni unor năluci albe, mestecenii răspândeau miros plăcut în liniștea serilor siberiene. În zilele calde, frunzulițele, în chip de inimioare, creșteau văzând cu ochii pe crengi plângătoare. Seara, stând în jurul focului, călătorii simțeau cum pământul dospește ciudat, grăbit, o viață nouă, clocotitoare, puternică. Vidrele, cu zecile, se furișau pe lângă maluri ; își rânduiau vizuinile pentru pui ori vânau pește. Dibaci și harnici, castorii își zideau din lut cuiburi rotunde, negre, ieșite deasupra apei ca niște căciuli uriașe puse pe calupuri în fața atelierelor de cojocărie. Călătorii priveau de-a mirare cum își meștereau castorii casele, cu labelle și cu dinții, piar'că ar fi fost niște copii. Unii zideau, alții cărau lut, înotând greoi, bătând apa cu cozile late ca niște lopățele. Tot cuprinsul acestor ape părea o țară din poveste unde, deplin stăpâni, castorii își construiau satele și orașele lor. Păsările, stoluri nesfârșite, se zbenguiau prin văzduh, țipau tare, prindeau pește în luciul apei, se hârjoneau ori se vânau între ele. Văzduhul era încă tot nestatornic : acuși veneau adieri calde, acuși fiori reci se iscau de neștire. Dar căldura biruia ; biruia tot mai mult, înstăpânindu-se deasupra apelor aburinde, printre copacii pletoși.

În amurg, târziu de tot, taigaua se liniștea două-trei ceasuri.

În zori hreamățul pornea iară, mai puternic, mai nestăvilit.

La lumina făcliei, lângă foc, între ceilalți călători, Milescu își rânduia însemnările

despre fluviul Obi, pe care geografii cei vechi, în neștiința lor, îl socoteau drept hotarul dintre Europa și Asia. Ei n'au văzut, niciunul, acest uriaș fluviu. Știau doar din auzite că se numește Obi și că se varsă în Oceanul înghețat. Nu cunoșteau nimica despre popoarele trăitoare pe malurile lui. De fapt, Obi este un nume latinesc ; tătarii îi zic Amar. În lungul lui, cum adevăresc cei care au străbătut ținuturile acelea, nu sânt munți. Taigaua cuprinde o bună parte din cursul mijlociu al lui Obi. Milescu îș-i însemna cu grijă toate numele popoarelor din lungul fluviului Obi și tot ce a aflat despre îndeletnicirile și viața lor, ori despre rodnicia și bogăția stepelor din susul fluviului. Vânătorii ostiaci știau că peste stepa și peste munții dela izvoarele fluviului Obi dramul spre Pekin durează o lună de zile, dar e osebit de greu, pentrucă trece tocmai pe unde deșertul Gobi e mai lat.

Milescu însemna, așijderi, numele tuturor afluenților, la rând, așa cum îi spuneau localnicii că se varsă în Obi. Și în harta Siberiei el desena și chipul acestui uriaș arbore ou sute de crengi. Astfel umplea cu nume și date petele albe de „terra incognita”. Unii i-au vorbit despre însemnătatea orașului Tomsk ca nod de drumuri și de negoț, alții despre un lac mare, Telezki, căruia buharienii îi zic Alton. Cică din acel lac ar izvorî chiar Obi. Scria tot ce afla despre popoarele ră-tăcitoare prin stepele șr. munții dela izvoarele lui Obi.

— Poate aceste neamuri vor pieri ori s'or amesteca și nimeni n'o mai afla ceva despre ele, spunea Milescu către Livanov. Dacă n'ar fi fost Herodot, câte popoare, pierdute în neființă, noi nu le-am ști nici măcar numele ?

Grișa Hlib i-a adus, în popasul de lângă foc, un ostiac bătrân, dintr'o iurtă de lângă

Ketskoi. Și ostia- cul povesti cum a coborât cu luntrea pe Obi în jos, până la vărsarea fluviului în Oceanul înghețat. Acolo a vânat urși albi.

Vara, marele Obi cară atât de multă apă dulce în ocean, încât birue apa sărată până hăt departe spre ghețurile cele veșnice. Gura lui samănă cu un golf uriaș de apă dulce. „Acolo — istorisi ostiacul mai departe — zilele sânt foarte scurte în timpul iernii, două- trei ceasuri, iar gerurile osebit de aspre. Anevoios este de trăit și de vânat în acele locuri dela miazănoapte ; chiar pentru niște oameni puternici și răbdurii cum sânt ostiacii”.

Apa fluviului Obi curge lin și, de obicei, tulbure, măloasă. Fiind adânc și foarte lat, furtunile înalță pe el valuri mari și viforoase, ca pe mare. Malurile i-s joase ; de aceea apa ușor se revarsă înecând stepa și pădurile, formând lacuri întinse în tot lungul cursului lui. În niciun alt fluviu nu trăește atât de mult pește ca în Obi. Mai cu samă nisetri și moruni, osebit de grași, de mari, de gustoși — hrana zilnică a ostia- cilor.

4

Râul Ket se varsă în Obi prin trei guri, fiecare mai mare decât râul Moscova. Acest ltioru călătorii îl văzură mai bine în zorii zilei de 9 Iunie când, urcând pe Ket în sus, s’au depărtat de noianul de ape ale fluviului Obi. La început plutirea semăna cu cea de pe Obi și Irtiș.

Trecură pe lângă satul unde, cu câțiva ani în urmă, s’au răscolat ostiacii conduși de căpetenia lor Kir- gheul. Atunci ostiacii au prins pe ostașii țarului și i-au dus departe, în străfunduri de pădure. Au răpit și ba- gajele. În care se găsea tributul pentru țar, luând toate blănurile strânse ca iasaș dela popoarele de pe Ieni- sei. Au strigat că nu vor

să fie supuși nimănui.

— Iată, și pe aici se mai află câte un frate al lui Stenka **Razin**, a spus Grișa Hlib către Radu. Ostia- cul cu care am vorbit mi-a destăinuit cât de greu le-a fost soldaților să-l aducă pe Kirgheul iar sub ascultare și să-l silească a plăti iarăși iasak, împreună cu tribul său.

Epciorul de boier din Tobolsk, Boris Zotov, auzind această vorbă, a întrebat:

— Cazacule, nu ți se pare că cercetezi și întrebi prea multe despre răzvrătirile acestor sălbatici ?

— Nu, boierule, răspunse Grișa, surâzând. Aflu, ici-colo, câte o știre pentru stăpânul nostru, pentru Neculai Gavrilovici, cum faci și domnia-ta, de altfel. Din Moscova am pornit ca oameni cu ochi deschiși, să vedem tot, iar nu să orbecăim ca orbeții. Despre Kirgheul a scris în caietul lui și jupân Spafarii.

— A scris și că-i „frate” cu ticălosul de Stenka Razin ?

— Dacă n’a scris-o, a făcut foarte rău. Pentnucă isprăvile lor se aseamănă.

— Ești isteț, cazacule... prea isteț chiar.

— Ce să-i fiac, Boris Andreevici ? Așa m’a zămislit muma...

5

Vremea s’a încălzit de-a-binelea. Două zile călătoria a fost plăcută și iină ca o plimbare cu luntrea pe liniștite ape. Călătorii au îmbrăcat stnaie subțiri și sprintene. Cazacii stăteau la soare pe doșanicuri ’și cântau de răsunau nesfârșiții codri ai Siberiei. În popasuri, jucau și se veseleau nevoie mare. Simțeau în jur văzduh îmbietor de primăvară. Și cântau și se veseleau, așa cum cântă și zburdă, la vremea asta, toate vietățile sălbăticei taigale.

Și mai mult ca înainte, în zilele următoare,

toată înconjurimea plină de lacuri, de mlaștini și de smârcuri, începu să mișune, să chiftească, să zumzăe și

să viermuie. Totul se schimba, se prefăcea ca într'un vis fantastic. Păsările spintecau grăbite văzduhul, parcă într'o tot mai nesfârșită joiacă și alergare. Țipetele și cântecele lor tot mai tari, mai nenumărate lunecau deasupra apelor și se întorceau răsunete din codrii nepătrunși. Se iviră, mai ales spre seară, țân- 'arii. Pișcau de mâini, de obraz și zbârnăiau ascuțit pe la ureche. Nimeni nu mai putea sta liniștit, lopă- tarii dădeau din cap cum dau caii vara. Ceilalți trebuiau să se apere cu frunzare. u

Dela gârla Iavaskina luară lopătari ostiaci care cunoșteau mai bine firul apei. Ei povestiră că în aceste locuri vin vânătorii și căpcănarii ca la o strungă, să prindă vidre, vulpi, castori, samuri, sângeapuri, un fel de jderi cu blană cenușie și caldă. În fiecare an se aleg cu bună dobândă de blănuri scumpe. Și'n adevăr, cuiburile castorilor ieșeau deasupra apei, în pâlcuri, mii și mii, ca mii și mii de mușuroaie înalte, netede, rotunde, pe o pajiște lină, printre mesteceni și arini.

Vâsliră cincisprezece zile în susul Ketului. Vara se descătuse neașteptat de repede. Vietățile forfoteau nestăvilite în toată pădurea și în tot noianul de apă și de păpuriș. Stoluri și iară stoluri de păsări gălăgioase, cârduri de pești, cete de castori, roiuri de țânțari și de muște. Toate aceste vietăți, hrănindu-se, unele din tagma altora, înotau, se târau, zburau, cântau, țipau, răcneau, vânau, pescuiau și mai ales creșteau pui, nesfârșit de mulți pui, în nesfârșit de multe cuibare : unele în vizuini și scorburi, altele în stufăriș des și înalt... Adesea, la anume ceasuri ale zilei, strigătele păsărilor erau întrecute de orăcăitul moaștelor. Atunci parcă toată imensa întindere de apă ar fi fost

sălaş de trompete sparte. În care suflă trompetiști smintiți.

Într'o seară ostiacul cu nume rusesc, Maximka, stăpânul ținuturilor de pe râul Pigma, după ce dădu călătorilor multe lămuriri despre vânătoreea de samuri și de castori, le povesti despre o ciudățenie :

— Aci este lacul Kaludina. În el se varsă râul Kasu. Pe acest râu este un loc unde dacă în apă cade un copac și stă acolo trei ani, se împietrește, ori cât de gros ar fi. Mulți oameni de pe aici au asemenea lemne împietrite. Le pun temelie îla case.

Pe malul râului Ket sânt puține câmpii. Mai mult poiene, în care vara asta zorită a înflorit pajiști uimitor de frumoase, cu mii și mii de flori albe, roz, liliachii. Toți se miră când au crescut și au înflorit așa de repede. Nici n au băgat samă. Plutește în văzduh, adesea, mireasmă îmbătătoare de crin sălbatic.

— Păcat că țânțarii nu ne lasă s'o sorbim cu sete, regreta Favorov. Când trag mai mult aer în piept, înghit câte un roi' de țânțari și de musculițe.

Dincolo de maluri, de înguste poiene, codri adânci, nestrăbătute păduri, gârle măloase, lanț de mocirle, de bălți, de lacuri putrede, ca și în lungul fluviului Ōbi. Și toate colcăe de broaște, de lipitori, de pește, de țânțari și de muște. Peste toate, nesfârșite stoluri de păsări.

— Pământul e rodnic pe-aici — spuneau vâslașii ostiași — și s'ar putea face sate frumoase, dacă n'ar fi urgia țânțarilor.

În adevăr, de râul muștelor și al țânțarilor, călătorii nici nu puteau privi în liniște frumusețea firii, năprasnic trezită la viață. Izvorînd parcă din apa clocită, țânțarii roiau tot mai neînchipuit de mulți, bă- zâmd ascuțit, ciudat, supărător, îmbâcsind văzduhul oa o ceață, pișcând usturător, dând buzna în ochi, năpustindu-se în gură, strecurându-se pe

mâneci, pe sub gulere. Pretutindenii căutau sânge. Din pricina lor, ținuturile în lungul Ketului sânt aproape pustii. Ici-colo, rar, câte un pâlț de iurte ostiace părăsite privesc de pe mal la apa Ketului, cum trece turbure și neagră. Cazacii povesteau că ostiacii din aceste ținuturi au pierit, de mult, fie războindu-se trib cu trib, fie din pricina bolilor necruțătoare, a frigurilor iscate de tăntări și de muștele ce bătue pe-aici, fie din pricina foametei. Mai anii trecuți au fost, prin aceste locuri și prin împrejurimi, lipsuri așa de mari, viscole și furtuni atât de îngrozitoare, o iarnă atât de lungă, încât mulți ostiaci și-au mâncat chiar și copiii.

Pojenile îmbălsămate rămaseră mult în urmă ; stră-băteau ținuturi triste, deznădăjduitor de triste. Nesfârșite întinderi de ape putrede, bălării crescute buiac și răgălii încălcite, din care soarele izește miasme zăcute, înăbușitoare. Doar noaptea, pe'ntinsul zărilor întunecate scăpărau și săgetau uriașe fulgere, uimitor de mari, de luminoase, de dese, albind o clipa smoala cerului, apoi și mai neagră lăsând-o. Văzuse Milescu furtunile din Carpați ori de pe Bosfor ; dar întâia oară străbatea ținuturi sălbatice cu toate stihiile dezlănțuite. Nebănuite spaime îl cutremurau în fața firii cu neputință de domolit. Și pe deasupra, tăntării și muștele deveneau ucigaș de îndrăzneței

— Mai rele decât plăgile Egnipetului, se tânguia preotul Petru...

De potopul înțepăturilor, fețele și mă:mie călătorilor se umilau ca niște pâini, 1-avorov, Constantin Ev- statievici, Makarie când nădușeau de fierbințeală, când clănțăneau din dinți parc'ar li prinși între sloiuri de gheață. Nimeni nu mai are odihnă nici zi, nici noapte. Voievodul din Narim spusese ceva, în fugă, despre tăntări : zicea c'ar fi fost bine să aibă niște glugi și niște obrăzare anume

croite, din pânză rară. Dar nimeni nu l-a luat în samă, iar el n'a stăruit. Focul și fumul nu mai sperie norii de muște și țânțari. Roiurile lor sânt tot mai dese, mai îndrăznețe. Călătorii nu puteau mânca decât întovărășindu-se câte doi : unul să facă întruna vânt cu frunzare, iar altul să-și ducă, pe fugă, îmbucătura la gură. Și nici așa. În câteva ceasuri peștele ori carnea făcea viermi și mirosea ucigător. Mulți oameni din caravană căpătară fierbințeală și amețeli, iar când dormeau aiureau. Doctorul luriev avea de luptat și împotriva viermilor care năpădeau rănille și nu le lăsau să se tămăduiască.

Dar mai ales aceste găze mici nu-i lăsau pe drumeți să lucreze și să se odihnească. Favorov, Milescu, Livanov, doctorul. Își făcură obrăzare din pânză, din cămăși. Se îngrijiră să aibă asemenea obrăzare și vâslașii, și cârmacii doșanicurilor.

La asemenea năpastă nimeni nu se așteptase. Spiridon se învălise într'o pânză de in și nu se descoperea nici să mănânce. Ignatie Milovanov începu să se arate furios pe ocârmuitorul caravaniei. Striga la vâslași, în timp ce pe față îi șiroia nădușeala râuri :

— Mânați!... împingeți mai repede, lua-v'ar dra- cu' 1... Să ieșim odată din iadul ăsta... Nu pot nici să mănânc. Cum deschid gura, o mie de muște se năpustesc... Ptiu ! Iac'am și'nghițit una... Și mormăind printre dinți : Dacă am fi călăuziți de un om vrednic, nu ne-ar mânca muștele... Spafarii a greșit că nu m'a ascultat, n'a luat alt drum. Auzi, vitejie ! Vrei să străbați Asia, să cucerești lumea și să mori mâncat de țânțari...

Unii erau triști, muți, istoviți de oboseală, de nesomn, lihniți chiar de foame. Noroc că, din când în când, mai treceau pe lângă copacii uriași cu frunțile în cer, bătrâni de sute și sute de ani, ori pe lângă poiene cu

flori luminoase, cum numai în țara fericirii pot înflori și atunci li se lumineau privirile. Noroc că, din când în când, mai venea câte o ploaie și mai astâmpăra tăntărimea. Se mai puteau odihni oamenii. Dar înainte și după ploaie asaltul tăntărilor era și mai grozav.

— Neculai Gavrilovici, să nu scrii despre tăntări și despre muște în caietul domniei-tale, că sperii toți negustorii, spuse Favorov, apărându-se cu un smoc de cetină.

Numai Grișa Hlib, Radu Marcu și Nepripasov nu-și pierduseră voia bună. Râdeau că multora li se strâmbau chipurile, că mulți moțăiau, iar alții se jeluiau întruna. Ei beau vodcă și ajutau vâslașilor ori cârmacilor.

— Jupâne doctor, să știi! Vodca nu le place nici muștelor, nici tăntărilor. Uite, pffuit ! Cum simt abur de vodcă se învoldurează amețite, mai rău ca de fum. Se îmbată...

Radu Marcu glumea către Milescu, pe românește :

— Abia acum înțeleg. La „Alexăndrie” scrie că

Alexandru Machedon a dus război g.reu cu tăntării și cu furnicile 1 Abia acum înțeleg că dacă a biruit în lupta cu aceste lighioane, apoi în adevăr mare vitejie a săvârșit. Merita să-l scrie în carte.

Plutiră totuși înainte, mereu înainte pe apele negre ale Ketului. În unele locuri, mai ales spre seară, venea duhoare zăcută de mlaștini dospite, înfierbântate în soare. Uneori îi întovărășa, de pe maluri, neostoit târâit de greieri și cosași. Seara, în popasuri, făceau focuri mari pe țărm, ca să se apere de tăntări. La lumina acelor focuri și în dosul perdelelor de fum ascultau povestiri despre suferințele și vitejiile cazacilor și ale țăranilor ruși care întâia oară au străbătut aceste locuri grele, pline de năpăști și primejdii.

Până la miezul nopții broaștele se sfădeau

răgușit. Apoi se lăsa o liniște grea, plină de taine, străbătută de un farmec sălbatic.

Cu cât drumul devenea mai greu, cu atât caravana se simțea mai unită, mai îndârjită în înfruntarea pîedicilor. Singur Ignașka Milovanov cârtea. Se supăra pe yâslași că vâsleau prea încet, pe cărmaci că nu luau drumul cel mai bun, să scoată mai repede caravana din apele blăstămate ale Ketului. Se arăta atosteștiu- tor.

— Peste trei zile — stârvuri ! Așa vom fi. Nimeni n'o să mai știe, nici după ciolane, care-i Milovanov, Nepripasov ori Spafarii... Ne istoveșc țăntarii ! făcea zarvă în luntrea lui. II defăima pe Milescu : Nu se pricepe. I-am spus doar că ăsta-i drum ticălos. Nu m'a crezut. În loc s'asculte sfatul unui om umblat prin cotloanele Siberiei, poftim, stă de vorbă cu slujitorii... Cică-i de neam mare... Mi-i teamă că se trage din rân- dașii vreunui'boier moldovean... Și ce facem noi ? Ce sântem ? Solie măreață pentru strălucitul bogdihan, ori pentru mofturile doctorului Iuriev care strânge buruieni ? Batjocură, nu solie !... Și-apoi de ce tot spune Spafarii că vrea să ia neguțatori din Ieniseisk, din Nercinsk ? Ce, noi nu sântem de-ajuns ? De ce ne tre- bue atâția neguțatori ? Noi n'avem mărfuri ? Ori vrea să ne clănțanim în Pekin tot cu-ai noștri pentru măr- fușoara noastră ?

La 26 Iunie trecură pe lângă ruinele cetății Iur- lukova, unde a stăpânit cneazul ostiăc Iurluk. Priviră dealul frumos pe care a stat această cetate, acum pustie și coplesită de copaci, de pe frunzele cărora se zvânta rouă dimineții. Și ostiăcii de aici au luptat mult pentru trai slobod ; când au fost răzbiți, s'au ascuns în uriașele lor păduri și nimeni nu le-a mai dat de urmă.

A doua zi caravana soliei ajunse la Melkolokol- naia, loc numit așa dela clopotul mare atârnat pe malul drept, ca să vestească

pe cei care vin cu bărcile pe Ket, că se apropie de locuri primejdioase : apă repede, maluri strâmte și stâncoase, frunziș des. Aici se află și un adăpost de iarnă pentru neguțătorii și cazacii care duc pe râul Ket în sus, felurite mărfuri, dar mai ales grâne până la Ieniseisk.

După Melkolokolnaia, trecând prin ținuturi mai puțin mlăștinoase, țânțarii și muștele se răriră. Vâslind în susul apei, caravana întâlnește pe țărm și alte adăposturi de iarnă. Aici, cu trei ani în urmă, iernase Boris Zotov. Acum el povestea tovarășilor de drum despre zăpezile și gerurile îndurate atunci. Singuri și-au făcut adăpostul, din butuci și mușchi. Au dormit pe blănuri de urs și de jder. Au căutat hrană, dar mai cu samă au dormit, pe săturatele, în lungile nopți siberiene, în adăpostul acoperit de troiene, așteptând să se dezghețe râul și să-și urmeze calea mai departe, cu iasakul împărătesc strâns dela ostiicii din preajma Ieniseiskului.

6

După zece zile, la 7 Iulie, când soarele cumpănea spre asfințit, doșanicurile expediției s'au oprit în mulțimea de bărci și de luntre din portul Makovsk. Dela acest port nu se mai poate pluti pe apa Ketului în sus. Călătorii trebuie să urineze drumul Ieniseiskului spre răsărit, pe uscat, peste volocul sau istmul dintre râul Ket și fluviul Ienisei.

Pe râul Ket, solia cârmuită de Milescu plutise treizeci de zile. O adevărată izbândă ; căci, după cum spuneau oamenii din Makovsk, de obicei acest drum poate fi străbătut doar în șase-șapte săptămâni.

Cetatea Makovsk era așezată chiar pe malul râului Ket, într'un loc frumos, larg, ca o câmpie. Avea douăzeci de case și o biserică

mare din lemn. În jurul cetății se strâng mulți negustori. Ei depozitează aici mărfurile, apoi le transportă cu încetul, pe uscat, prin păduri și stepe, până la Ieniseisk. Lacomii oameni, dar cutezători și harnici.

— Dacă până acum v'ați luptat cu frigul, cu apa și cu țăntarii, de acum, peste istmul dintre Ket și Ienisei, vă veți lupta mai cu samă cu noroiul, a spus voievodul din cetatea Makovsk, ajutând pe călători să pună cele trei luntre pe căruțe și să le târască dincolo de istm, la apa Ieniseiului. O parte din bagaj a fost încărcat pe samare. Locuitorii din preajma Makovskului aveau cai mari și puternici, corcitură de cai rusești și calmuci. Pentru drumul până la Ieniseisk, Milescu le-a plătit câte o rublă de fiecare cal.

Până la Ieniseisk au mers două zile. Greu drum. Multe bălți, gloduri mari, clișoase, băltoace rămase de pe urma revărsărilor, smâncuri. Adesea caii se'nfundau până peste genunchi. De multe ori călătorii au fost nevoiți să descalece și să împingă la carele care duceau luntrele, ori să taie copaci și să facă podețe, trântind butucii în noroaie. Apoi așa, plini de glod până la gât, încălecau și... înainte. Noroc că, măcar din loc în loc, rușii care mai trecuseră pe aici făcuseră poduri peste mocirlele mai adânci.

Au trecut prin păduri pustii, neîntâlnind tipenie de om. Au găsit o singură casă, într'un loc, aproape de o apă : loc de popas, tupilat sub bolți de pini uriași, bătrâni de veacuri. În codrii aceștia adânci, nestrăbătuți, mișunau castorii, veverițele, samurii, râșii. Noaptea, teau țipau huhurezii, strecurând sulite de spaimă în suflete. Adesea râșii, cu ochi holbați, arătându-și colții, urmăreau și pândeau, din copaci, caravana, cătând să se răpeadă mai ales asupra cailor. Noaptea, oamenii au făcut focuri uriașe, să se sperie

fiarele. Dincolo de focuri beznă și liniște. Dar pe la miezul nopții, când oamenii dormeau, un cal necheză asurzitor de tare, săgetând pădurea și noaptea. Toți ceilalți cai tresăriră și'n galop se strânseseră ciopor, azvârlind din copite.

Hlib și încă doi cazaci săriră de lângă foc, înșfăcără sulilele și se răpeziră, prin smoala nopții, printre co-păci, spre calul care se lupta cumplit cu o nevăzută primejdie. După câteva clipe Grișa se întoarse cu un râs în vârful sulitei. Fiara care sfâșiase sălbatic grumazul calului și-i sugea sângele își pierduse zilele.

— Am pierdut un cal, dar o s'avcm o blană de râs, șugui cazacul, lămurind celorlalți ce se întâmplase.

A doua zi, ieșind la locuri mai deschise, în luminișuri de poiene, călătorii întâlniră multe sate, cu case din bârne groase. Aici pământul era bun și roditor pentru holde. După spusele cunoscătorilor, în ținutul Ieniseisk s'ar afla peste cinci sute de sate. Oamenii de aici se gospodăresc tot mai bine. Ei vând la Ieniseisk și la Krasnoiarsk cai și bucate ieftine.

Din întâmplare, pe ulițele acestui sat, Grișa Hlib se întâlnește cu un cunoscut mai vechi. Fugise din Rusia acum cinci ani, după moartea lui Stenka Razin. În adevăr, neașteptată întâlnire. Aducându-și multe aminte, grăiră aproape un ceas, în șoaptă, răzimați de-un copac.

— Batiușca Stenka și-a pierdut capul pentru noi, Grișa... Dar nu l-om uita ! spuse, la despărțire, țăranul din satul dinspre Ieniseisk.

Niciunul din ei nu-și închipuia că, foarte aproape, din dosul unei căpițe de fân, îi auzea cineva. Când se porunci plecarea, iar Grișa Hlib aducea în spate un sac cu pâine să-l pună în căruță, Boris Zotov se apropie de dânsul. Rupse o coajă de pâine, rânjind :

— Cazacule, ce mai face batiușca Razin ?
— De ce mă'ntrebi pe mine, Boris Andreevici ? întreabă pe cei care erau în Moscova când...
— N'o mai fă pe istețul ! Am aflat tot. Ești dintre tâlharii lui Stenka Razin. Te-ai întâlnit cu unul de-ai tăi, adineauri. Am să cer lui Spafarii să te spânzure, pe loc, aici, „voinicule“ !...

Grișa Hlib așeză pâinile în lada ei din doșanic. Cu coada ochiului privea cum se depărtează Boris Zotov. Gândi : „Mă fac nevăzut, îndată ce intrăm în vreo pădure“...

Când caravana porni iară la drum, Radu Marcu se apropie de Grișa Hlib, șoptindu-i :

— Grișa, să nu faci vreo prostie... M'a trimis stăpânul să-ți spun așa : „Nu-l cred pe Zotov. Grișa este un cazac harnic, cinstit și credincios. Cine-i caută pricină, își face în cârd cu mine și-și pierde capul în mijlocul Siberiei. Eu am nevoie de oameni de nădejde aici, iar nu de zavistuitori“...

7

În ziua de 9 Iulie, caravana sosi cu bine la Ieniseisk.

Intru întâmpinarea soliei a ieșit însuși voievodul Mihail Vasiliev, cu mulți slujitori cazați. Îi primi pe Milesco ousebit de bine și se arătă nespun de fericit că i s'a hărăzit norocul de a ospăta în cetatea lui o solie atât de mare, cârmuită de un dvorean așa de învățat.

După ce coborî luntrele în apă, Milesco dădu drumul oamenilor ce-l ajutaseră ia trecerea caravanei peste volocul dintre Ket și Ienisei.

Douăzeci de slujitori și mulți neguțători din Ienisei erau pregătiți să întovărășească solia până la Pekin. Livanov îi împărți, în fiecare luntre, cu tot tar- hatul și cu mairfa lor.

Milescu ar fi vrut să plece chiar a doua zi. Dar oamenii, și unai ales doctorul, cerură să se mai odihnească aici câteva zile. Să se spele că-s plini de noroi până peste cap. Ieniseiskul, cu cetatea lu-i de lemn, este ca o oază în mijlocul pădurilor sălbatice. În spatele cetății se ridică mănăstirea Sfântul Pantelimon, zidită pe un ostrov frumos, în mijlocul unu' lac. Pe sub cetate curge un râuleț; pe malul lui, domol și întruna la fel, liurue o moară, măcinând făina trebuitoare pentru pita cetății.

Culegând știri despre trecut dela aameni și din actele din cancelaria voievodului Vasiliev, Favorov află **că** Ieniseiskul s'a întemeiat în 1619. Dar cetatea cea veche a fost arsă pe vremea războiului cu Kirkizii. **Cea** care se vede acum e nouă. Orașul Ieniseisk are peste cinci sute de case, locuite de cazaci și neguțatori. Împrejurul orașului și dincolo de Ienisei s'au așezat, în vremea din urmă, mulți țărani ruși fugiți

din Europa. Acești țărani se adăpostesc aici și fac plu- gărie. Grișa Hlib era tare ispitit să rămână printre dânșii ; să taie copacii, să scoată cioatele și să-și facă ogor și casă. Poate că în fund de Siberie nu l-or mai găsi boierii să-i spună că-i din „voinicii” lui Stenka. În aceste locuri se pot găsi bogății destule. Chiar Milescu însemna în caietul lui că în satul Verhnaia, nu departe de Lenisei, oamenii sapă un fel de piatră pe care o ard și scot fier. Chibzuia Spătarul, în sinea lui : bine-i ca ocârmuitorii Rusiei să cunoască bogățiile ce zac în pământul Siberiei. Poate, cândva, le-or putea prețui și folosi.

Ieșind pe malul fluviului, spre seară, Milescu Spătarul cercetă încărcarea luntrelor. Când sfârși munca asta se așeză jos, sub o salcie. Privi întinderea de apă și roti ochii cuprinzând înconjurimea toată : sus pe mal orașul Leniseisk ; împrejur păduri, sălcii, lacuri. Mii de păsări, până hăt departe, brăzdau cerul de vairă în zboruri line, în zboruri săgetate ori în plutiri amețitor de înalte. Ici, aproape, câțiva lăstuni t’pau rō- tindu-se jucăuși. Alai încolo un stol de nagâti mojați cobora lin spre stuhul unde își aveau cuiburile. Pe malul potrivit, lopătari cu ciocuri late și pelicani greoi ca niște moșnegi gușați se strângeau stoluri amistuindu-se în tainicele culcușuri din stufărișul des, înalt, verde.

Câtăva vreme Milescu Spătarul își odihni ochii pe smaraldul coroanelor de sălcii pletoase, plecate spre apa lină, ca niște făpturi care sorb din unda purpurie, sclipitoare în raza amurgului. Asculta molcomul șopt al apei, asculta tăcerea uriașă a taigalei îndepărtate, în care Leniseiul intra ca o uriașă spadă de argint, de aur și de foc. Surâdea spre soarele care apunea în roșie margine de zare. Surâdea amintirilor ce se zămisleau în el. II învăluia un simțământ cald,

duios, istovitor de duios. A mai văzut cândva asemenea locuri minunate ; undeva, departe, la mii de verste de aici. Și-i era dor de acele locuri scumpe și depărtate. Nesfârșit de dor.

— Radule, vino mai aproape ! strigă el pe românește spre slujitorul său care mai trebăluia la luntre. Și când Radu fu aproape, grăi : Privește ! Parcă-i Dunărea, Dunărea noastră, Radule. E așa de frumos, încât îmi pare că 6ântem în Moldova I...

Tăcu. Unda leniseiului, jos, la câțiva pași, șopotea încetișor, potolit, ca și văturelele Dunării, cu ani în urmă, când un tânăr furtunatic și zurbagiu se'ntorcea dela țărmul înșoritului Bosfor, tânjind acel tânăr după tara lui, după cerul blândeii Moldove. Radu Marcu nu spuse nimic, fără numai că slobozi suspin lung, din adânc. Dar când păinjeniiș de laorimi se lăsă pe ochi, rupse tăcerea :

— Ce departe sântem, stăpâne...

— Poate acuma, la Iași, soarele-i abia la prânzul cel mic.

— Cum adică ? se miră slujitorul. Aici văd că asfințește.

— Așa-i calea soarelui în jurul pământului rotund. Și gândul urmă : Acum la Iași meșteșugarii de pe ulița Rotarilor bat de zor din ciocane,și zângănesc nicovalele. La Trei Ierarhi ceasul sună miezul zilei. Teii din fata cuirții domnești se scutură lin, răspândind mireazmă dulce.

— Dorul de țară te face mai om, stăpâne. Pribe- git-am îndelung, spre multe zări, mai suspină încă odată Radu. Iar dacă acuma ne aflăm aici, pe Ienisei și ni-i inima acolo, la Moldova, gândesc că fi-vom cândva tocmai cu călătoria asta a noastră, de folos Moldovei. Că nu în dam am îndurat și frigul, și vântul, și primejdia valurilor, și glodurile, și singurătatea înfricoșătoare a pădurilor siberiene, și usturimea țăntarilor. Nu în darn. Poate în veac, cândva, oricât de departe, va răsuna

știrea despre fapta noastră. S'or gândi atunci oamenii că am despicaț cale nouă, cum zici domnia-ta, cale nouă prin țări și sălbatice locuri, biruind grele piedici și nevoi...

— Ai dreptate, Radule... zâmbi Milescu, fericit că puiul de iobag de acum treizeci de ani gândește azi parcă însuși ar gândi și-și tălmăcește gândurile parcă însuși inima lui le-ar tălmăci. Și copleșit de puterea acelei clipe, Spătarul scoase din tașcă dela șold car-

tea trimisă de Dosoftei dela țara Moldovei. Deschise și citi cu glas tremurat, să se'nfioare și unda leniseiu- lui de dulce graiul Moldovei :

„La apa Vavilonului, Jelind de țara Domnului, Acolo
șezum și plânsem La voroavă ce ne strânsem Și cu
inimă amară De Sion și pentru țară Aducându-ne
aminte Plângeam cu lacrimi herbinte. Și bucine
ferecate Lăsăm prin sălcii aninate. Că acolo
se'ntrebară Aceia ce ne prădară Să le zăceam vers
de carte Intr'acea străinătate...

Ce nu mi să da'ndemână A cânta'n țară străină De
te-aș uita țară sfântă Atuncia să-mi vie smântă ^{xxxiv} Șf dreapta mea
să uite A schimba viers în lăute. Să mi se prinză limba De ginginl,
Jelindu-mi scârba. De te-aș mai putea uita-te, „ Ierusalime cetate..."

De lângă doșanicuri, Grișa Hlib privi la cei doi moldoveni. Cu toate că rosteau cuvinte neînțelese, el tot pricepu că vorbesc despre lucruri dragi inimii lor. După scurtă vreme, oleacă mai la vale, sub pletele altei sălcii uriașe, doisprezece cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, începură să cânte, lin, întovărășiți de glas de guslă și strună de baian : „O Dunai, Dunai“... „Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere“...

Și așa de frumos era, așa de lin asfințea soarele, așa de dulce răsuna cântarea sub cerul înalt, că oamenii, grăind rusește, moldovenește ori limba ostiacă, se simțeau nespus de aproape unul de altul. Și parcă aceste scurte clipe de adâncă bucurie răscumpărau

XXXIV Sminteală, nebunie.

ostenelile și suferințele de până acum și pe multe din cele ce-or mai întâlni încă pe lungă și nestrăbătuta lor cale spre răsărit.

8

Bogate știri culese Spătarul Pmescu deia >amenii aflați în acele zile la Ieniseisk. Mai întâi grăi cu neguțătorul Eustiație Filateev oare venea din China pe drumul Selenginskuiui. Tare bucuros că stă ia sfat cu un om atât de însemnat — solul măritului țar — Filateev povestea răsucindu-și musteața și netezin- du-și întruna barba :

— Ci să vezi, Neculai Gavrilovici, că sosind noi în orașul Kalgan dela hotarul Chinei, dregătorii ki- taiți ne-au întrebat, drept să-ți spun, cu multă stăruință ne-au întrebat : de unde venim ? Ce poftim și unde me ducem ? Ce-avem în lăzi ? Ne-au ispitit dregătorii kitaiți, drept să spun, Neculai Gavrilovici tă- tucule, să afle dacă nu cumva aducem scrisori deia măritul țar. Când le-am spus că vrem să facem negoț, kitaiții și mai bănuitori s'au arătat. 'Ceau că'n urma noastră ar veni oști cu gând dușman. Auzi, mărite sol al slăvitului și iubitului nostru țar Alexei Mihailovici, noi și oști ! Dar parc'au vrut să creadă ? Pace ! Ne-au ținut La Kalgan trei săptămâni, drept să-ți spun, iar noi zâmbre făceam că nu ne puteam vinde marfa. Abia când s'au încredințat ei că nu vin oști în urma noastră ne-au îngăduit să pătrundem în China și s'ajungem la Kambalic.

După ce Milescu îl mai întreabă despre drum și despre obiceiurile dregătorilor chinezi, Filateev istorisi că la Pekin slujitorii împărătești i-au dat o casă pentru găzduire și l-au învoit de a vinde și cumpăra orice marfă.

— Ci, drept să-ți spun, afacerile n'au fost prea- prea. Slăbuț negoț, mărite sol, zău !

Pricina ? Mă'n- trebi de pricină ? Zic că-i războiul dintre manciurieni și chinezi. Mare război 1 Durează de mulți ani. Împărăția cea veche, pfuuit 1 Spulberatu-s'a ! Acum bogdihan e unul de neam manciurian. Iar kitaiții cei mari dela miazăzi nu vor s'asculte de el. Dar niți mamciur- rienii nu se lasă. Intre noi, 'neguțătorii, mărite sol al s-ăvitului nostru țar, umblă un zvon. Zvon neprielnic, drept să-ți spun... Să-l destăinui ori să-l tac ?... Zici să-l... mda... zău că-mi tremură barba. Dar cred că tot mai bine-i să știi, ca nu cumva să cazi în vîeo capcană dușmănoasă. Da, dușmănoasă ! Dacă bog- diban adună oști .mari să le trimită împotriva răzvrătiților din miazăziua împărăției, apoi cică în Dauria, adică în pairtea de miazănoapte, s'ar găsi două mii de soldați de-ai noștri, cazaci, care cică ar putea supune nu numai Dauria, ci chiar tot ținutul până la zidul cel mare. De ce ? Pentru că rușii au arme, cai și meșteșug de război cum n'au văzut kitaiții cei mari de când i-a zămislit mama lor. Și cică-i foarte strâm- torat bogdihan și speriat. Mai ales se teme de cazacii din Nercinsk și din Albazin. Și eu, pe neguțătoria și pe câștigul meu, n'am spus asta ca să te sperii; ci numai să te gândești domnia-ta dacă solia, în asemenea împrejurări înăsprite...

Milescu îl lăasă pe neguțător să-și destăinue gândurile până la capăt,,cătând s'aleagă adevărul de minciuna cu tâlc ticluită.

Voievodul Mihail Vasiliev din Ieniseisk aduse în fața lui Milescu solii mongoli, care tocmai atunci treceau spre Moscova. Doi erau trimiși chiar de Ku- tuhta-Lama, cel mai mare preot al mongolilor care locuește departe, în Tibet, lângă munții Himalaia, megieși cu țara Indiei. Alții veneau dela căpetenia mongolă Oșeroi Sain han. S'au închinat în fața solului țarului și i-au arătat

multă prietenie. I-au dat și o scrisoare către Kutuhta-Lama și una către Oșeroi Sain han, să le aibă la'ndemână, dacă, trecând prin Mongoliia, ar av[^]a niscaiva neplăceri.

Milescu află deasemeni că niște negustori de blănuri și de pește afumat zvoneau că trei sute de cazaci din cetatea Albazin ar fi stârnit război împotriva țăranilor care-și arau liniștiți ogoarele pe malul fluviului Argun. De fapt — spun alții — cazacii nu fac război împotriva acelor țărani, ci doar răspund la rugămintea lor de a-i mântui din robia manciurienilor.

• Și mongolii se tem de cazaci. Nu de mult, patruzeci de cazaci au bătut un regiment de o mie cinci sute de calmuci.

— Dacă oștile tarului s'ar arunca asupra mongolilor, totți ar fugi înfricoșați, deși sânt foarte numeroși și războinici, spuneau alții. Dar au arme proaste, n'au nici puști, nici tunuri.

Din aceste zvonuri și știri, Milescu culegea amănunte despre meștesugul în luptă și despre armele triburilor aflate între Siberia și China. Și totți cei din solie îl ajutau întru aceasta. Singur Ignatie Milova- nov se arăta amar de nemulțumit, de răzvrătit.

— Câtă vreme pierdem în zadar ! Se ia după doctor. Odihnă ! Nu mă ascultă pe mine care știu, care străbat a treia oară drumul spre Kitaia...

9

Ca să poată înfrunta apa repede și cataractele de pe Angara, ca să poată trece Baikalul, doșanicurile fură închingate cu tarângi de fier. Voievodul din Ieniseisk puse la îndemâna călătorilor odgoane groase și meșteri să pregătească luntrele, să le întărească bine. Deasemeni, le dădu cincizeci de ostași să însoțească solia până la Selenginsk și să ajute la cataractele de pe Argun și la trecerea peste Baikal.

— E bine că poți pleca acum, în Iulie, din Ieniseisk, povătuia foarte binevoitor voievodul Vasiliev pe Mi- iescu. Mai anii trecuți, Andrei Atanasiev a plecat după înălțare, pe la jumătatea lui August, și l-a prins înghețul între cataractele Angarei. A trebuit să ierneze acolo. După socoteala mea, domnia-ta, Neculai Gavri- lovici, poți trece lesne, în toamna asta peste Baikal.

Se odihneau și se pregăteau în Ieniseisk de șapte zile. Mâncau împreună pe malul Ieniseiului, mai ales seară, bucurându-se de frumusețea firii și z vremii.

200.

Livanov desfunda unele ploști cu vodcă, să bea oamenii. Voievodul Vasiliev se îngrija cât putea ca solii să nu ducă lipsă de nimic.

Dar în seaira aceea, la masa de sub salcia bătrână, Ignatie Milovanov se îmbată peste măsură. Boris Zotov îi turnase să bea, îndemnându-l cu glume și vorbe de duh. Ii plăcea că vorbea tot mai tare, mai răstit, mai plin de trufie și mai dornic de harțag. Beat fiind, Milovanov învinuia pe Milescu : nu cârmuește bine caravana, pierde prea multe zile în nelucrare; se ia după povața celor care nu cunosc drumul și nu după cei care au mai călătorit spre China. Și știu prin ce locuri grele au de trecut.

— Eu, Ignașa Milovanov, vreau să plec chiar mâine 1 Da, chiar mâine 1 Cine vrea să meargă cu mine ? Că doar n'am venit să mă'mbăt în inima Siberiei... Asta o pot face mai bine la Moscova. Eu scriu măritului tar că... iaca, rup caravana și plec, cu oamenii mei înainte. Sânt neguțator nu... „învățat", „filosof"... să mă holbez la toate prostiile întâlnite pe drum și care nu prețuesc nicio copeică... Ce rost are să știu cât e de lat Obi sau Ieniseiul ? Câte ostroave are și în ce credință se botează ostiacii ?... Hai ?

La început părea că glumește. Pe urmă, văzându-l cum spumegă, Milescu îi socoti, pe degete, că drumul dela Moscova până aici i-au străbătut în patru luni, în vreme ce alții nu l-au făcut nici într'un an și jumătate.

— Nu te răzvrăți prosteste, Ignașka 1 Cugetă, chiar dacă ești beat.

O clipă, Milovanov rămase descumpănit. Apoi iar se'nversună :

— De ce iei, Spafarii, atâția tâlhari în

caravană ' Noi cum o să ne mai vindem mărfurile dacă... hâc 1 dacă iei atâția neguțători cu atâta marfă ? Hai ? ! Și azvârlindu-se de jos se răpezi cu pumnii ridicați spre Milescu. În cale îi sări însă Favorov. Pumnii grei ai neguțătorului se proptiră în pieptul secretarului. Toți dela masă încremeniră. Numai Boris Zotov râse, bucuros. Nepripasov și încă vreo câțiva îl înșfăcă ră pe Milovanov, dar nu-l putură ține; neguțătorul era voi-

r -

ZJJ

nic ca un urs, iar oetia și ffuiria îi înzeceau puterile. Milescu se feri, sparse o ploscă. Milovanov scoase cuțitul din brâu să i-l împlânte în spate. Răsucin- du-se brusc, Milescu îl pocni pe neguțător cu pumnul în tâmplă și îl dădu peste cap.

Hlib, Radu, fiul de boier Nepripasov săriră și smulseră cuțitul din mâinile lui Ignașka. Și pentru că nu-l puteau potoli, îl legară fedeleș c'o funie. Milescu porunci să fie dus la luntre și t'nut acolo sub pază. În legătoare, Milovanov a urlat până și-a pierdut glasul și a mușcat din doaga doșanicului până i-au sângerat gingiile. A zăcut toată noaptea în luntre. Abia după ce a dormit până la prânzul cel mic i s'au limpezit fumurile beției.

Milescu și toți cei din ocârmuirea soliei erau tare mâhniți pentru asemena duh al răzvrătirii, izbucnit, dintr'odată, în mijlocul oamenilor din caravană. Le părea rău că nu s'au îngrijit din vreme să-l cunoască mai bine pe acest neguțător, care știa multe lucruri despre Siberia și despre China și care dela Moscova era rânduit să fie vestitorul soliei la Pekin.

— Plănuisem să-l trimit înainte dela Se'.enginsk, spuse Milescu în sfat cu Livanov, Veniukov, Favorov și Evstatievici Grecianin — dar acum vreau să-l trimit de aici, ca înainte vestitor, la Pekin. Se teme că n'o să-și poată vinde marfa cu câștig bun. S'o vândă, pân'om sosi noi ! Numai să ajute și solia.

Livanov nu fu de aceeași părere. Un om care s'a răzvrătit pe drum, acolo poate face un rău mai mare. Stătură de vorbă și cu Milovanov. Toți se încredințară că se călește amarnic pentru zarva stârnită aseară între oamenii soliei. Primi bucuroși să plece înainte, jurând că va fi credincios. Își luă toate bagajele, iar Milescu îi dădu și o strajă de zece cazaci bine înarmați, îi dădu bani să-și cumpere cai buni și-l sfătui să ia drumul pirin Nercinsk spre Naun.

— Vezi, în Nercinsk alegeți și aRi cazaci, care au mai fost la Pekin. Pe drum până la

Selenginsk, poruncește să ne pregătească merinde și luntrași de schimb. Din China trimite-ne întru întâmpinare oameni și vești despre tot ce-ai făcut acolo, lată, Ri dau

și o copie după „nacaz”. O tălmăcești în chinezește și o arăți dregătorilor kitaiți, ca să-ți deschidă căile. Și grăbește, că în Ianuarie, cel târziu, vom fi la Pekin.

— Nu se poate ! cârti Milovanov. N'ajungeți la hotarul Chinei decât în luna Mai-Iunie, anul viitor.

— Vestește, Milovanov, la Pekin, că sosim la hotarele Chinei la sfârșitul lunii Decembrie din acest am. Și să ne întâmpine la vreme. Așa să faci, cum îți poruncesc, și nu într'alt chip.

11

După ce alcătui raportul către țar, Milescu scrisese lungă epistolă lui Artamon Sergheevici : „Eu, slujitorul tău, am sosit la Ieniseisk cu toți oamenii sănătoși, dar cu mari greutate... Am îndurat chiar și urgiile faraonice; mai cu samă ne-au chinuit cumplit țăntarii și muștele. Multe zile nu ne-au lăsat nici să dormim, mici să mâncăm. Dar cei avântați într'o luptă îndârjită uită toate greutățile; se gândesc doar să-și îndeplinească datoria și să-și urmeze conducătorul. Astfel și noi îndurăm totul ca să-l slujim și să ne împlinim datoria față de mânia sa”...

Pana luneca ușurel pe hârtie. Sub clonțul ei răsăreau slovele ce nveșmântau gândurile Milescului. Mucul feștilei cobora mereu. Din odăile de alături se auzea ' răsufierea grea a tovarășilor: dormeau adânc„înaintașii mei au străbătut drumul până la Ienisei într'un an și jumătate, iar eu numai în patru luni”... înșiră unele din știrile culese dela neguțătorii ruși, buharieni, tătari. Intre altele, ei spun că nian- ciurienii ar împiedica negoțul rus cu împărăția chineză. Dar adăugă, plin de încredere :„cu ajutorul lui Dumnezeu, ambasada mea va statornici drumul de negoț cu China (prin Selenginsk și Dauria); tot comerțul va cădea în mâinile rușilor, iar

până la urmă toate împotrivirile dregătorilor
kitaiți vor fi zdrobite¹...

Pe toți cei din Moscova îi avea așa de
aproape, în gând, că parcă nu se'ndura să se
despartă de ei, înainte de a fi mărturisit tot
ce are pe inimă. Nu uită să

scrie cuvinte calde și povești și pentru Andrei Airta- monovici Matveev, tânărul lui ucenic, poftindiu-1 să învețe stăruitor, că „această vârstă a tinereții este cea mai potrivită pentru studii, înainte de-a începe să te atragă caii și câinii de vânătoare... învață, că numai învățătura te desăvârșește^{1*}... Sorise, mai departe lui Artamon Sergheevici, în numele tuturor celor care-1 întovărășeau : Dar mult ne apasă gândul că sântem

departe de tine, stăpânul nostru binefăcător și de ceilalți din cinstita-ți casă, că noi aici adesea parcă ne-atn afla într'o altă lume, așa zice în niște ținuturi ca de iad, mai ales că dela plecarea din Moscova n'am primit nicio scrisoare, nici cea mai mică știre..." Se închipui gonind vijelios spre răsărit, iar din urmă nu-1 mai putea ajunge niciun crainic cu vești dela cei dragi ...„Tu, stăpânul meu, nu uita pe slujitorul tău, căci un proverb grecesc spune: «Ochii care nu se văd, se uită». Am totuși deplină încredere în binevoi- toarea-ți proteguire care mă ocrotește ca o aripă și de aproape, și din depărtare¹¹... își dădea seama că i dacă în noaptea asta scria așa, era pentrucă aici, la

Ieniseisk, era totuși osebit de frumos și frumusețea asta răscolise în inima lui vechi aduceri aminte. Nu se putu opri încă dela o mărturisire : ...„Ținutul Ieni- seiului este, totuși, tare frumos. Parc'ar tîi țara Moldovei; iar fluviul Ienisei îmi amintește Dunărea ; e o apă tot așa de mare și de plăcută la înfățișare¹¹... Cu toate acestea ...„noi aici sântem ca pe altă lume: toate ne par foarte ciudate...

Și, iată, scris-am în rusește, pentrucă vreau să'n- văț cât mai bine și graiul, și scrisul¹¹.

12

Plecând la 18 Iulie, spre seară, din

Ieniseisk, plutiră două zile. Vremea era prielnică, luna era plină și apa Ieniseiului osebit de liniștită. Prin văzduh se legăneau stoluri de pescăruși albi, de rațe ori găște cafenii, de bătlani vineți, de nagâți sgomotoși. Privind împrejurimile, rușii de pe luntre cântau lin din

gură, din guslă și baian. Vânătorii, fiii de boieri, **cazacii** trăgeau adesea în stolurile de păsări să-și facă hrană pentru drum. Iar șoimarii, slobozind șoimii, uimeau pe toți cu marea lor dibăcie.

Milescu stătea de vorbă cu însoțitorii, cu vâslașii, cu negustorii din Ieniseisk despre ținuturile prin care treceau și despre popoarele sălășluitoare. Nici în oraș, nici dintre însoțitori, nimeni nu știa unde erau izvoarele Ieniseiului. Numai povești. De pildă, unii ziceau că izvoarele Ieniseiului ar fi așa de aproape de ale fluviului Obi, încât dela un izvor la altul s'ar auzi strigătele lebedelor. Dar nimeni n'a fost până acolo. În susul fluviului, călătorind cu luntrea, iar pe uscat în zece zile, ajungi la Krasnoiarsk. Dar drumul este primejdios : Kirkizii, cu toate că nu-s decât vreo mie, sânt foarte războinici și nu cruță pe călători, oricine ar fi. Limba și religia kirkizilor samănă cu a tătarilor. Ei fac negoț ^{cu} hamei, pe care-1 culeg din ostroavele Ieniseiului. Kirkizele — după cum spune tălmaciul Omadari — cunosc meșteșugul de a scoate otravă din boabe de mătrăgună, din zamă de cucută și din rădăcină de guzam.¹ Multe își curmă zilele când nu mai pot îndura suferințele și robia bărbaților. Alteleucid, cu otravă, pe cele care le momesc bărbații, nemiloase în gelozia lor ca și acest ocean de ierbărie, de ape putrezi, de păduri ori de munți seci, stâncoși, prin care rățăcesc kirkizii cu deznădejdi și spaime în inimi, prea adesea în luptă între ei.

Ieniseiul are multe cataracte. Nu departe de cetatea Ieniseisk întâlnești o stâncă înaltă, roșcată, înfiptă parcă anume în malul drept; pe ea se află săpată o inscripție cu slove necunoscute. Milescu descifră acolo și alte săpături : niște cruci și niște oameni cu măciuci mari. Nimeni nu știa însă nici ce-i scris acolo, nici cine a scris.

Din loc în loc, până hăt departe în stepă,

lucesc în raza soarelui lacuri multe, ca niște oglinzi uriașe. Când sânt sărate le înrămează câte o margine lată de nămol negru, urât mirositor. Când au apă dulce, ^{XXXV}

XXXV Plantă otrăvitoare din stepele kirkize.

de jur împrejur le'ncing șiruri de trestie și de papură vetrde. Ostiacii spun că unii ar fi încercat să meargă pe ocean dela gura Ieniseiului până la gura fluviului Lena, dar n'au izbutit, din pricina munților de gheață care umplu oceanul.

Nici pe uscat n'a străbătut încă nimeni locurile ce despart gura Ieniseiului de a Lenei. Frigul e așa de strașnic iarna, că-ți îngheață și răsufarea. În tot cuprinsul dintre Ienisei și Lena sânt mulți samuri și de aceea, an de an, se duc pe acolo tot mai mulți vânători. Dela niște ostiaci află că lângă râul Taimur s'ar găsi un loc neted, unde cu tot frigul acelor ținuturi, pământul arde ca jăratecul. Cică dacă cineva pune acolo o bucată de lemn se face cărbune, fără să scoată însă flacăra.

În popasuri, doctorul Iurieș strânge buruieni ciudate și-și însamnă pe cele folosite de localnici ca ierburi de leac ori ca otrăvuri.

13

Cele trei doșanicuri părăsiră fluviul Ienisei la 21 Iulie, îndreptându-se spre răsărit, urcând pe râul Angara sau Tunguska de Sus. De a doua zi, priveliștea începu să se schimbe. Malurile deveniră mai strâmte, mai stâncoase. Întâlniră în cale cataracte unde apa curgea repede, printre stânci mari prin care vâslele nu se mai puteau prinde. Începură să tragă luntrele la edec, de pe mal, cu odgoanele. De mare ajutor erau acum oamenii dați de voievodul din Ieniseisk. Întâia cataractă a fost lungă de o verstă jumătate.

Pe malul Angarei locuiesc tungușii, vânători și căpcânari de vulpi, de râși, de castori ori de samuri.

Tot urcând în susul râului, caravana intră în ținuturi deluroase, apoi în munți silhii și sălbatici, unde stăpâneau dihaniile și

vulturii. Apa Angarei, oglindind piscuri înalte, era adâncă și tot mai repede.

Trecură pe lângă stânca Krivoi; acolo se afla cimitirul tungușilor uciși în revolta de acum câțiva ani. După ce au fost firânți și prinși, au fost aruncați în apă, de pe stânca asta.

Mfi

La 23 Iulie străbătură cataracta Bik-Vidimskoi, numită așa pentru că aici s'a zdrobit luntrea dvorea- nului Pelin Vidim. Plecat din Moscova din porunca țarului, acest dvorean se ducea la cetatea Ilinskoi. El s'a înecat aici. Pornind din steiuri de stâncă, zeci de vulturi sfâșiau seninul, ca niște cruci mari, negre.

În ziua următoare au urcat cataracte și mai repezi. Ca să ajute cârmuirea luntrelor, Grișa Hlib, Leonte și Nepripasov înotau pe de lături, uimind pe dvoreni ca și pe luntrași cu meșteșugul lor. Tungușii povesteau că în această cataractă s'a scufundat luntrea dvorea- nului moscovit Aldana. El a scăpat cu zile, dar a fost silit să ierneze chiar aici, în mare lipsă, singurătate și pustiu, așteptând primăvara siberiană care vine așa de târziu.

Plutiră înainte, în susul apei, măcar că pe mulți îi cuprindea spaima văzând ce înalți sânt munții și îngust e râul. Adesea unda Angarei se vălurea furioasă și gema trudnic ca o fiară pusă în lanțuri. Cârmacii erau cu ochii în patru. Orice greșală putea izbi luntrea de stânci.

— Uite cum nu poate omul sta acasă, în cuibarul lui tihnit și-și cată moartea, bătându-se cu valuri spumegânde... se jăluia Boris Zotov, privind cu groază pereții înalți ai munților și cursul fioros al apei.

Pe deasupra se roteau încă și mai mari cârduri de vulturi, țipând ca niște surle rău vestitoare.

— Uite-i, parc'abia așteaptă să ne arunce valurile la mal, fără viață, și-a mărturisit spaima Spiridon Grecul. Dacă acest drum mai ține mult așa, nu mai avea cine vă alege pietrele prețioase și mărgăritarele dela kitaiți. Mă prăpădesc de frică.

În acele zile firumoase, dela sfârșitul lui Iulie 1675, caravana lui Milescu a ajuns la cotul Angarei, și-a schimbat direcția drumului, mergând drept spre miazăzi, spre

Baikal. Acuși vâsleau liniștiți pe apă lină, acuși, cu grele nădușeli, trăgeau doșanicurile ia edec, înfiământându-se toți la odgoane. Era cald și frumos. Iar munca asta îi înfrătea pe toți; parcă nici nu mai erau stăpâni și slujitori, boieri și cazaci. Ci erau toți: oameni înfrățiți, luptând cu natura, dornici s'o supună.

La 27 Iulie au trecut o cataractă lungă de două verste. Tot în acea zi au întâlnit și gura râului Mur; el trece prin niște chei sălbatice de care și localnicii se îngrozesc. Pe alt afluent al Angariei, pârâul Tuda- met, locuiesc mulți tunguși care plătesc iasak bogat în blănuri scumpe. •

La 30 Iulie urcară o cataractă foarte primejdioasă, printre stânci mari, prin vuiet și clocotire de șuvoaie încătușate și iar descătușate. Pe malul stâng se vedeau adăposturi de iarnă făcute de cazacii din Ieniseisk, care de multe ori au fost siliți să ierneze aici. Tungușii spuneau că această cataractă nu poate fi trecută decât atunci când apele sânt mari. De multe • ' călătorii au fost nevoiți să aștepte aici și câte o săptămână umfiarea apelor. Trăgând la odgoane, cazacii povesteau că multora li s'a întâmplat să li se rupă funiile și să li se înece luntrele în aceste valuri. Preotul Petru a numărat, pe malul din dreapta, peste patruzeci de cruci puse întru pomenirea celor înghițiți de cataracta asta.

14

31 Iulie. Miez de vară. Căldură, apoi furtună printre stânci înalte. Ape vălurite, furioase la o nouă cataractă. Livanov porunci să coboare toți din luntre și să tragă la odgoane. Rămaseră numai cârmacii și câte un ajutor. Munceau cu însuflețire. Și dacă erau uniți, parcă și greul era mai mic și primejdia mai ușor de trecut. Pe mal, între

stânci, întâlniră adăpostul unde a iernat Andrei Atanasiev. Milescu cercetă să vadă în ce condiții a iernat acest călător.

— Mai avem șase zile până la înălțare. Pe vremea asta Atanasiev nici nu plecase din Ieniseisk. Deci vom trece cu bine și Baikalul, își încuraja Milescu tovarășii de călătorie.

— De bună samă că dacă n'ai să ții socoteală și-ai să silești să tragă la edec și pe cei de rang boieresc,

trecem și oceanul cel mare, tot în ist'an...
șfichiui Boris Zotov.

— Ei, iaca, a mai. răsărit un cârtitor...
surâse Milescu. Vrei poate să te trimit înapoi
acasă, să stai pe cuptor ?... Boris Andreevici,
nu te fă de ocară. Dacă nu vrei, nu trage la
odgoane. Numai să te țină obrazul ca să stai
deoparte, când noi toți muncim de ne trec
nădușelile.

Poposiră pentru masă după ce trecură
cataracta. Câțiva cazaci pescuiră. Șoimarii
prinseră cu șoimii vreo douăzeci de păsări.
La focuri își pregătiră hrană proaspătă.
Numai pâinea luată din Ieniseisk era veche și
tare. Dar cei mai mulți o încălzeau la foc, îm-
prospătând-o. Pesmeții îi păstrau pentru
ceasuri mai grele. Milescu Spătarul anume
hotărîse popas mai devreme și îngăduise și
băutură la masă. Nu-i plăcuse vorba lui
Zotov spusă pe când treceau cataracta. II
ispiti să-i afle gândul întreg.

— Uite ce-i, Neculai Gavrilovici —
se'nfurie Boris Zotov — noi de aceea sântem
boieri : să poruncim ! Iar alții de aceea sânt
slugi : să asculte porunca și să tragă la edec.

— Și ce mare boier ești ? întrebă Milescu.

— Să știi dumneata că sânt boier 1 Rudă
cu cneazul Cerkaski, nu un venetic dela
Moldova... N'ain să-mi fac neamul de răs
muncind ca un rob 1

— Dacă te legi de obârșia mea și cârtești,
cazi în greșală. Alții mai mari s'au rostit
înaintea dom- niei-tale. Și după multă
chibzuială, m'au pus cârmui- tor acestei solii.
Ești un tânăr de nădejde : dar te- apucă
uneori țâfnele și ifosele. Au nu înțelegi că și
țarul, dacă ar trece pe aici, ar trage la
odgon? Ce alta ar putea face ? Leapădă
ifosele boierești pe apa Angarei, ca să fie și
Iuntrele mai ușoare, Boris Andreevici...

Toți râseră. Mai ales slugile. Boris Zotov

tăcu mîlc. Nepripasov îl muștră :

— Dacă nu vrei să tragi la edec, barem ai obraz și nu ne împiedica pe noi să muncim.

Drumul urmă mai departe. Munții se înălțau ca niște pereți drepecți. Stâncile păreau turnuri de cetate. Pe sub doșanicuri apa se vâlvorea tot mai vijelioasă, înaintau tot mai greu, luptând cu potrivnicia curențului. Uneori viaturile se ridicau înalte, „ca munții”, după vorba lui Veniukov, care mânuia atent cârma. Luntrele erau mai mult trase cu odgoanele, decât împinse cu vâslele.

La 5 August ajunseră sub stânca Nevana, unde tun- gușii spun că se găsește foarte mult pește, osebit de gustos. La 7 August caravana întâlnește râul Ilim. Luntrașii soliei îi pizmuiau cursul liniștit. De aici până la cetatea Ilinskoj călătoria durează totuși două-trei săptămâni. Pe malul râului Ilim sânt multe sate de ruși fugiți din împărăție și multe iurte de tunguși.

A doua zi, după ce trecură pe lângă numeroase ostroave și pe lângă pereți înalți de piatră sură, ajunseră la cataracta Samskoj. Traseră la mal și făcură un popas de o zi. Milesco merse în lungul apei și socoti că această cataractă e lungă de cinci verste jumătate. Ceilalți pescuiră, vânară și pregătiră hrana. În dimineața zilei de 10 August, când pe frunzele fagului sub care se odihniseră rouă lucea ca mii și mii de nestemate de grab trecătoare, porniră mai departe trăgând la odgoane. Luară și vreo douăzeci de tunguși din iurtele de pe mal, să le-ajute. Trasul la edec, foarte trudnic, dură până la amiază. Trecură cu bine această cataractă. Și meraseră înainte, când pe apă lină, când peste spumegarea altor cataracte mai mici.

La 14 August pătrunseră într'un loc numit Koțe- voi. După cum povesteau cazacii, aici

și-a așezat tabăra dvoreanul Tupicliu Hribonov, căutător de aur în munții Siberiei. Dar într'o noapte tungușii au călcat tabăra, au ucis oamenii, au ars și au nimicit totul.

— Deci n'avem de înfruntat numai cataractele ? întreabă Spiridon.

Milescu surâse, amintindu-și, în același timp, de Ivan Maximovici Iazikov și cum încerca el să-l sperie încă la Moscova.

Tungușii din acești munți erau buni vânători și foarte dornici a trăi slobod. Vindeau blănuri osebit de frumoase, de scumpe.

La 16 August fură siliți să se oprească între munți împăduriți. Se trudiră toată ziua să treacă, pe o furtună cumplită, o cataractă grea, dar fără izbândă. Seara, istoviți, legară luntrele la mal, cu odgoanele, și așteptară. Dimineața mai chemară tunguși într'a-jutor. Dar aceștia nu primiră să-i ajute decât după ce le dădură pânzeturi frumos colorate.

În caietul Spătarului Milescu sporeau mereu numele de locuri, de râuri, de ostroave, de cataracte, de așezări omenești. Amănunțimea acestor însemnări cerea multă răbdare și îndărătnică stăruință. Nu era de fel ușor să mergi în cea mai mare grabă, tot înainte, să cârmuești trecerea printre cataracte, să te îngrijești de hrana și de sănătatea oamenilor și să aduni știri, să afli totul, cât mai precis : nume, distante, date, neamuri cu însușirile lor, bogățiile ținuturilor și altele multe. În timp ce unii din expediție se gândeau îndeosebi la mărfurile lor ori cum să-și mântue zilele, Milescu aduna comori neprețuite : știri despre înfățișarea și bogățiile acestor locuri, despre oamenii și viața lor de aici. Măsura distanțele cu astrolabul ori proba adâncimea apei cu lanțul cu plumb. întreba numele, unui ostrov ori însemna pe hârtie coturile râurilor și gurile afluenților, ca să poată desena pe hartă încrengăturile râurilor și spinările munților.

— Și mai departe ce-i ? Și cum se cheamă ? Cum se poate ajunge până acolo ? Ce fel de oameni tră-esc ? Locuiesc în iurte

ori în case ? Vânează, păstoresc ori fac agricultură ? Sânt supuși țarului ori trăesc slobozi ? Ce obiceiuri au ? Pământul e bogat ? Și altele și altele ca acestea se'nșirau întrebările în tot lungul drumului.

Nu uita totuși că trebuia s'ajungă cât mai repede la Irkutk, să treacă Baikalul înainte de a începe tim-

puna iarnă siberiana. Altminteri ar fi fost nevoiți să piardă patru sau cinci luni până în Decembrie sau Ianuarie, când îngheață bine Baikalul.

16

La cataracta dela Padun, despre care cazacii spuneau că-i cea mai greu de trecut, ajunseră în 19 August. Hotărîră să treacă luntrele pe rînd. Pentrucă era aproape de amiază, porniră, trăgînd toți doșa- nicul din fată. Mergea bine. Dar tocmai în mijlocul cataractei, izbită de-un răpeziș învolburat, luntrea se împotmoli. Opiniindu-se puternic, trăgătorii, odgonul se rupse. Luntrea o luă repede la vale, după șuvoi. Oamenii începură să strige, deznădăjduiti, care în rusește, care în grecește, care în moldovenește ori în tungusă:

— Se scufundă 1... Se scufundă !... Se scufundă !...

Și teama era cu atît mai mare, cu cît în acea luntre erau darurile și scrisorile către împăratul Chinei. Multi își pierdură cumpătul. Milescu, Nepripasov și Grișa Hlib s'aruncară în apă. Nepripasov se lovi la un picior de o stîncă și se trase înapoi spre mal. Pe Milescu îl prinse un vârtej. Singur Grișa ajunse luntrea, sări în ea și, cu sânge rece, ajută cârmaciului, pe Veniukov, s'o întoarcă și s'o poarte la vale, printre stînci, ferind-o să nu se izbească de colturi și ascuțișuri. Abia spre seară, mult departe în urmă, și cu mare greutate putură prinde luntrea la mal. Veniukov mărturisi în fata tuturor, că fără cazacul Grișa Hlib luntrea s'ar fi scufundat. Milescu Spătarul, auzind, îl ținti cu privirea pe Boris Zotov, silindu-1 să-și plece ochii în jos, ca un pocăit. Pe Grișa Hlib îl răsplăti cu bani :

— Să-ți cumperi ce ți-o plăcea din Pekin.

A doua zi, la 20 August, de cum s'a luminaț de ziuă, pe o vreme ploioasă, porniră să treacă întâi tot luntrea Milescului. O legară cu trei odgoane și-o târîră încet, încet, împotriva șuvoiului. Dar tot la locul unde se rupsesse odgonul ieri, luntrea se'ntepeni iar într'o stâncă. Milesco luă zece oameni mai curajoși și intră cu ei în apă. Cu mare greu și numai când toți ascultară de o singură poruncă, putură desțepeni luntrea, iar cei care trăgeau la odgon o traseră încet, câte un pas înainte. Pe mal și în apă, toți se'ncordau ca niște arcuri să frângă țaria și furia puhoiului. Chiar și Boris Zotov trăgea la edec. Doar preotul Petru se așezase în genunchi pe un vârf de stâncă și se ruga cu aprinoere mare lui Dumnezeu să-și plece îndurarea asupra slujitorilor țarului și să-i scape teferi din această primejdioasă încercare. Abia după amiaza, când se părea că oamenii au ajuns la capătul puterilor izbutiră în sfârșit să scoată o luntre din cataractă. Ca să le treacă mai ușor pe celelalte, le goliră înainte de a intra în cataractă, cărând cu spinarea bagajele și toată încărcătura. Dar când ajunseră la răpezișul buclucaș se înțepeni și a doua luntre. Parcă niște gheare aie unor nevăzuți demoni ai apelor și ai stâncilor ar fi înhățat-o cu puteri peste măsura oamenilor. Până noaptea se căzniră toți, din răsputeri. Trase la odgon și popa Petru. Erau cât pe ce să rupă' luntrea, dar de scos n'au putut-o scoate.

— Până aici ne-a fost, cârtea Boris Zotov. Să ne întoarcem ! La vale-i mai lesne de mers.

Munciră mult și după răsăritul stelelor, dar zadarnic. Legară odgoanele de stânci. Istoviți, oamenii adormiră cu capetele pe piatră. Nimeni n'a mâncat în seara aceea. Apa trecea nepăsătoare pe lângă dânșii,

dând ghionți stâncilor și spumegând. Pe mal, sus, pe cleanțuri, străjuiau în nopțe sinistre cruci, amintind de cei al căror șirag de zile s'a rupt aici. Mulți vor fi fost tineri. Mulți vor fi năzuit spre o viață mai bună... Cine mai știe în ce sat s'a născut cazacul care a pierit aici, gândea Grișa Hlib, ascultând zbuciumul apei și al inimei lui, neputând să doarmă. Poate și acum îl mai așteaptă cineva acasă : copii, soție, mamă, să le-aducă pâine...

Nici Milescu nu dormea. În întunericul picurat de stele, asculta cum mișună vietățile pădurii și ale munților, lumea nopții, trezind fiori de spaimă. Parcă s'ar fi aflat la locul unde se bat munții în capete, acolo de unde nu scapă decât cei care au puteri de uriași ori poartă cu dânșii o vrăjită smicea de măr dulce, cum spune povestea... Vor înțelege, vreodată, prietenii mei din Moscova, prin câte primejdii trec, ca să scot la lumină căile Siberiei ?

Odată cu zorii, munca începu iar, mai înverșunată, împotriva lui Zotov și a celor care șovăiau, cerând să se întoarcă la Ieniseisk și să apuce alt drum. Milescu stăruia.

— Dacă ne arătăm acum slabi și nehotărâți, nu ajungem în China decât la vară viitoare.

Grișa Hlib intră în sfat, măcar că era slugă :

— Să tăiem copaci și să ne facem pârghii și un parapet pe lângă stânci, acolo unde apa-i repede, gâr- liciul îngust, iar stâncile foarte colțuroase. Pe lângă butucii legați de stânci, luntrea va luneca mai ușor.

Milescu socoti foarte bună ideea cazacului. Jumătate din oameni trecură la tăiat și la cărat copaci, jumătate îi așezară în apă.

Până la amiază parapetul fu gata și luntrea dvo- renilor luneca ușor dincolo de cataractă. Doșanicul cazacilor trecu fără nicio

sminteală.

Spre seară pleară dela cataracta Padun, bucuroși că au scăpat teferi și fără pagubă din acea grea încercare.

17

Dar a doua zi întâlnește o nouă cataractă. Se numea Pianoi, ceea ce se tălmăcește „Imbătătoarea”.

Tungușii lămureau Spătarului că pe munții din jur crește o buruiănă ciudată. Cel care gustă din frunza ei se îmbată, într'o clipită, și rămâne așa o zi și o noapte, flecărind mai dihai decât dacă ar fi băut vin.

— In luna Iunie — tălmăcește Omadari — cică nici nu-i bine să dormi noaptea aici. Florile acestei buruieni te'mbată și aici rămâi, în veci, pradă vulturilor care chiue pe sus.

Având acum deprinderea de a folosi parapetul de butuci, trecură destul de repede prin acest răpeziș de ape.

Dela Pianoi, valea se deschise largă. Munții se depărtară. Apa devenea tot mai lină. Vâslașii intrară iar, deplin, în slujba lor.

Se opriră la cetatea Bratkoï, în preajma căreia se aflau douăzeci de case căzăcești. Vizitară mănăstirea Spaski. Luară pâine și came pentru drum și porniră iar.

Milescu scrisese în caietul lui că ostrovul Radianov și un sat de pe malul stâng al Angarei erau moșia boierului Terente Raspotin din Ieniseisk.

— Poftim ! Și aici tot boieri și iobagi... murmură Grișa Hlib.

— Să mai zică boierii din Moscova că ne primejduim zilele de pomană prin ținuturi silhii, spuse Milescu, muind până în călimara dela brâu unde sta, alături de spadă.

Mai departe, tot pe stânga, era satul Smarîdiova. În dreptul lui cica s'ar fi găsit mărgăritare mici, cât un bob de mazăre.

Angara devenea un râu tot mai cuminte, deschizând cale largă prin locuri roditoare, cu sate multe de țărani ruși de curând așezați aici. Plugăresc, așa cum au făcut și în satele lor din Rusia. Și parcă spre a-l încredința pe Milescu ce fel de oameni sânt, s'auzi cântec :

..Ridică-te, mândru soare, peste culmea dealului...

Încălzește-ne pe noi sârmanii, pe noi fugarii... Că nici

hoji, nici tâlhari nu sântem. Ci sântem voinicii lui Stenka

Razin"...

— Auzi, Radion — tresări parcă fericit Grișa Hlib

— cântecul a ajuns, aici înaintea noastră...

Boris Zotov se alătură de urechea Milescului :

— Dacă Hlib, cazacul, ne dă pe mâna acestor tâlhari ?

— Fii liniștit. Eu răspund.

— Sigur ! Îți convine ! Dumneata n'ai pățimit câ- te-am pățimit noi dela acel ticălos...

— Privește, Boris Andreevici, colo, iurtele

băstinaşilor. Unii le zic braţci, alţii buriati.
Uite, îşi fac iurtele din piele de vită şi se
îmbracă la fel cu calmucii. Ca şi ei — după
cum tălmăceşte Omadari — cresc

multi cai, multe vaci și oi... Vezi aceste lucruri, cercetează, află lucruri noi și leapădă gândurile și spaimile prostești.

La cetatea Balagan sosiră la 30 August. În jurul cetății, câmpia roditoare și livadă mare, minunată, făcură pe călătorii spre Pekin să uite că au trecut peste cataracta Padun. În cetatea Balagan, păzită de douăzeci de cazaci, se aflau zălogite multe din căpeteniile triburilor tunguse și buriate, ca neamurile lor să nu se mai răscoale împotriva țarului.

Trecând mai departe, Milescu însemna toate numele satelor, cetățillor, mănăstirilor, râurilor întâlnite în cale. Și aveau destule. Abia la 2 Septembrie scrisese că muștele și țânțarii care i-au chinuit și le-au fript pielea de pe obraz și de pe mâini, aproape două luni de zile, au dispărut de istov.

18

5 Septembrie, la două ceasuri de noapte, doșanicurile soliei acostară pe malul stâng, la Irkuțk. Rămaseră în cetate, pentru odihnă și pentru aprovizionare, în zilele de 6 și de 7, până la amiază. Ca de obicei, Favorov a numărat casele, înștiințându-l pe Milescu : patruzeci, locuite de cazaci și de neguțători. Pământul din jurul cetății dă roade bune. Dinspre stepa mongolilor vine râul Irkuțk. Cetatea e frumoasă și destul de puternică. Buriatii dau tribut către împărăție câte una sau câte două blănuri de samur pentru fiecare bărbat din trib. Femeile sânt scutite.

Sub îndrumarea lui Veniukov, doșanicurile fură întărite, iar pânzele fură așezate, să poată trece Bai-kalul pe vreme schimbătoare de toamnă.

La plecare, cerul era înnorat. Când ajunseră în dreptul satului Viatkina văzură bine munții care înconjoară Baikalul. Sânt așa de înalți, că omătul de pe vârful lor nu se

topește nici vara.

La 11 Septembrie 1675 sosiră la locul unde Angară își soarbe apele din Marea Baikal. Gura ei e largă, de o verstă. Din Baikal, apa curge cu mare repeziciune.

Călătorii nu-și pot lua ochii dela întinderea mare de apă ce le stă în față și nici dela crestele albe ale munților de dincolo de apă.

Țărmurile Baikalului sânt foarte stâncoase. Pretutindenți cleanturi, prăpăstii. N'ai unde lega o barcă. Privești neobișnuit de ciudată, de sălbatică. Călătorii sânt cuprinși de fiorii unei nelămurite spaimă. O spaimă mută, încremenită... „Trebuie să trecem acest noian de apă ?” se întreabă fiecare, în gândul lui. Totul li se pare tulburător. Și apa vâlurită care izbește în stânci, și pădurile de pe povârnișuri care hreamătă a furtună, și piscurile goale și albe care tac înfipite în cer. Nu mărturisesc, dar tuturor li se pare că munții se strâng, se apropie, amenințători, ferecând la mijloc ghiocul uriaș al Baikalului, cu ana lui nefiresc de limpede, de străvezie.

Parcă-s pe altă planetă, azvârliți pe neașteptate. De aceea stau și se uită, așteptând să se deprindă cu priveliștea locurilor, înainte de a porni iar să le'nfrunte, să le birue.

Vara s'a dus. Soarele se pierde des printre nourii ce lunecă, în 'grabă, spre asfințit, târînd pete de umbră pe fața vâlurită a Baikalului. Câte unul leapadă picuri de ploaie rece. Vântul se întetește. Fața Baikalului ascultă de porunca vântului : se zburlește, se'ncrețește'n valuri tot mai mari. Buriții care-1 întovărășesc pe Milescu privesc îngrijorați spre țărmul celălalt. Spun că, de obicei, lacul se poate trece în două zile. Dar acum se tem să nu se iște furtună pe Baikal. Hotărăsc, cu toții, să rămână aici, la gura Angarei, până a doua zi. Să prindă un răstimp prielnic și, peste locul numit Kultuk, să se răpeadă spre țărmul celălalt, la gura râului Selenga. Au legat bine doșanicurile de stânci. S'au îmbrăcat toți în stnaie groase, în cojoace și s'au arnistuit pe țărm, făcând focuri mari, la adăpost de stânci.

Cazacii și tungușii, îndemnați de Spătar,

au povestit în seara aceea multe despre Baikal. Toți băștinașii • mongoli, tunguși, buriati îi zic în limba lor Dalai, adică mare, cu toate că apa Baikalului e dulce și bună de băut. Omadari scociora cu un gătej în jar,

297. își zgârcea după obicei musteața neagră, subțire și povestea că mongolii numesc Dial, ai încă un lac dm care curge râul Argun, anume Dialai Nor.

Buriații socoteau pe degete câte porturi are Baikalul. La lumina focului, Milescu însemna cele auzite.

— Neculai Gavrilovici — grăi neastâmpăratul Grișa Hlib — avem aici un oștaș care a trecut iarna peste Baikal. Pune-1 să povestească.

Ostașul s'a tras mai aproape de Spătar, și-a ferit dulama de blană de lup și a început o povestire do- moală, cu multe cuvinte ucrainiene. Cei din jur dormitau, în aromeala plăcută a focului. Grișa Hlib și Radu Marcu aruncau vreascuri uscate, ațâțând mereu flacăra, ca să aibă Milescu lumină. Oșteanul povesti că, în iarna de acum cinci ani, Baikalul a înghețat de pe la Sfântul Nec lai. Gheata, mai bine de un stângen de groasă, se putea trece ușor cu săniile. Dar pe cât e de ușor, pe atât e și de primejdios. Iarna, adâncul lacului răsufă și sparge gheata, unde și când nimeni nu s'așteaptă. Deodată se stârnesc pocnete și bubuituri asurzitoare. Podul de gheață se despică în produse^{xxxvi} mari, adevărate gârle ori râuri, late de câte trei-pabru stângeni.

Dar, sub asprimea gerului, aceste crăpături se unesc iarăși, cu vuiete încă și mai asurzitoare. Întruna, toată iarna sub gheata Baikalului s'aud gemete, vuiete, tunete înfundate, înfiorătoare. Și mai tare

xxxvi Găuri, copci în gheață.

s'aud asemenea detunături în preajma
ostrovului Olchon, din mijlocul Baikalului și
pe lângă malul dela miazăzi. Tungușii și
buriații se sperie grozav de aceste zgomote.
Ei cred că în fundul Baikalului trăește un
balaur uriaș care se mânie că gerul îi pune în
spinare gros cojoc de gheață și-i fură soarele.
Se scutură, și atunci gheata crapă. Și iama și
vara, balaurul din Baikal cere om, să se
hrănească din oarnea și sângele lui. De
aceea-i greu și primejdios de trecut Baikalul.

Povestirea oșteanului spulberă somnul
unora dintre călători. Priveau cum ard
butucii, răsucind limbi de flăcări și învăluind
valuri de fum, sub mânia vântului

ce pogora tot mai năvalnic și mai rece din piscurile veșnic înghețate. Lui Milescu îi plăcu povestirea oșteanului și o însemnă, pe scurt, în caiet. Mintea lui iscoditoare se găsea acum nemijlocit în fața firii uriașe, nedomesticite și fioroase... Voi putea s'o birui ? Cum voi trece la Selenga ? Cu tot fantasticul ei, povestea oșteanului nu-i prea încurajatoare.

Dar nu vroia, nicidecum, să-și lase oamenii cu ghimpi în inimă. Întrebă despre alte lucruri mai firești, despre fluviul Lena, ce-și are obârșia în munții Baikalului, despre cursul acestui fluviu, despre locuitorii de pe țărmurile lui. Cazacii știau unele lucruri despre Rosolnaia, un afluent al Lenei, ale cărui ape cică clocotesc la izvorirea din pământ, făcând o spumă albă ca zăpada. Acea spumă-i nespus de sărată. Dacă picură pe ceva, sfârâie ca focul.

Cu un sfert de veac în urmă, pe valea fluviului Lena era mare sălbăcie, singurătate înghețată și lipsă de hrană. Acum se așează și pe acolo mulți ruși: fac sate și ogoare și trimit bucate până la Iakuțk și chiar mai departe. După cât cunosc cazacii, depărtarea dintre Lena și Amur e foarte mare și-i străbătută de un șir de munți care se întind delta Baikal până la ocean. Pe acolo locuiesc mulțime de popoare, vorbind graiuri felurite. Unele nu cunosc altă armă decât praștia, ceea ce nu se întâmplă cu alte triburi din Siberia.

Nicăieri ca acolo samurii nu sânt așa de prodigioși : o samurcă fată pe an câte cincisase pui, osebit de drăgălași. Blana lor e frumoasă mai ales iarna, de cum dă zăpada. Vara, culoarea samurilor se schimbă : din albă devine cafenie.

— Samurii de pe Lena zămislesc aur, nu blănuri, spun băștinașii.

Dar mulți cazaci și neguțători au pierit

umblând după samuri în nestrăbătutele păduri de pe valea fluviului Lena.

Milescu își aminti că istoricii vechi scriau despre argonauții greci care au căutat lâna de aur pe Marea Neagră și în susul râurilor ce se varsă în ea.

— Și noi, deschizând căi de negoț cu China, tot un fel de argonauți sântem. Nădăjduiesc însă c'om avea izbândă și soartă mai bună ca argonauții cei din poveste, și-om găsi lâna de aur... Dar până atunci, prieteni ai mei, să-i zicem un cântec de alean și dor de țară...

19

În zori, vântul și valurile păreau mai potolite. După scurt sf:at și chibzuire asupra vremii, urcară toți în liuntre și porniră, vâslind cu toată puterea, drept spre țărmul celălalt. S'ajungă înainte de a se stârni vreun vânt mai tare. Plutiră bine, cu spor, vreo șapte ceasuri. Se apropiau de mijlocul Baikalului. De zeci de ori doctorul Iuriev a lăsat spre fund lanțul cu plumb și-a găsit că în multe locuri apa-i mai adâncă de o sută de stânjeni.

Arkadie desena stâncile, malul, munții dela miazăzi.

Ostrovul Olchon are păduri și poiene frumoase. Ocolul ostrovului este cam de-o sută de verste. Odinioară în Olchon au locuit mulți buriati. Dar după ce au fost înfrânți de cazaci, s'au risipit prin păduri și munți. Pe ostrov se mai găsesc doar numeroase și felurite animale.

Pâlcurile de senin întăreau nădejdea tuturor că vor ajunge, fără primejdii, la malul celălalt, la poala munților cu frunțile albe de zăpadă.

Țar, pe neașteptate, din față se stârni vânt potrivnic. După îndemnul localnicilor,

cârmacii și vâslașii traseră cu mare grabă spre mijlocul Mării Baikal, să nu fie izbiți de stâncile din preajma țărmului. Au luptat înverșunat cu vântul și cu valurile, până seara. Dar tot au fost târâți în gura râului Periomnaia. Luntrea cazacilor se ținea aproape de a Milescului, înfruntând valurile. Deodată însă luntrea dvorenilor a fost smulsă de-o năpustire de vânt și de valuri și împinsă în altă parte, spre gura râului Vidrianaia. În zădar le-au făcut semne și i-au strigat. Nu se mai auzea nimic, afară de cumplitul muget al valurilor, care se brânceau înspumate să se spargă de stâncile malurilor.

Furtuna amenința să zdrobească doșanicurile de stânci, oa pe niște coji de nucă. Oamenii fură cuprinși de groază. Popa Petru, galben oa de ceară, șoptea molifte. Hlib îl îndemna să se roage, trăgând la vâsle. Altfel ruga rămâne fulg în furtună. Radu Marcu se străduia să ferească de apă darurile lui bogdihan, praful de pușcă și cărțile Milescului. Fiul de dvorean Nepripașov, Hlib și încă doi cazaci se aruncară în apă, înotând pe lângă luntre, ajutând-o să se apropie de farm, fără a se izbi, s'o tragă pe mal și s'o lege cu odgoanele, repede și strâns, între stânci, la loc adăpostit. Tot ei au ajutat și luntrea cazacilor să tragă la mal. După ce-au legat bine doșanicurile, toți au cărat lemne și au tocmit un adăpost, sub o stâncă. Au făcut foc și ceai cu apă din Baikal, și-au uscat hainele și s'au încălzit. Dar gândul ena tot la tovarășii smulși de furtună. Buriatii îi linișteau : au fost împinși tot spre acest țărm, la gura râului Vidrianaia. Și de bună samă s'au adăpostit acolo. Acum cataractele Angarei li se păreau călătorilor ruși nimica toată. Trecerea Baikalului se vedea mai anevoioasă și mai cu primejdie decât își închipuiseră. Așa cum talmăcea

Sorik d'n graiul buriatilor, pe Baikal se stârnesc furtuni mari, neașteptate, mai ales toamna. Atunci vântoase multe se vârtejesc peste fața lacului, stârnind valuri mari care plesnesc nebunește stâncile.

Nenorocirea cea mai mare era însă că doșanicul dvorenilor se afle răzlețit, dincolo de un potop de valuri furioase, după socotelile buriatilor, la o zi depărtare, vâslind pe timp bun. Merindele erau pe sponci. Milescu porunci să se facă economie la mâncare.

Nepripasov și Hlib, neobosiți, după ce-și ușoară șnaiele, se cățărară printre stânci să găsească vreo potecă de legătură spre locul unde bănuiau că a fost împinsă luntrea dvorenilor. Se osteniră zădarnic. Cu inimile reci de îngrijorare au așteptat, în ziua de 13 Septembrie, să se potolească furtuna. Au mai încercat odată trei ostași și Radu Marcu să găsească o cale, pe țărm, spre dvoreni, dar s'au înfundat în prăpăstii.

Milescu și Nepripasov nu atipiră toată noptea. Puseră oameni să strige, făcură semne cu făclii aprinse, traseră focuri de armă. Se bucurară mult când dinspre Vidrianaia le răspunseră trei împușcături.

În zori, vântul era mult mai potolit. Milescu îi însufleți pe toți și porniră în căutarea celor răătăciți. Vâsliră repede spre gura râului Vidrianaia. După câteva ceasuri de luptă cu valurile, unul dintre șoi- mari zări, la vreo cinci verste înainte, luntrea dvorenilor. Era legată de-o stâncă în gura râului Sneskoi

— Vâsliți ! Toți la vâsle!...

Și doșanicurile prinseră valurile, gonind. Mai făcură o verstă când, deodată, de pe munți, se pră- păstui iarăși un șuvoi de vânt stârnind valuri potrivnice. Apa rupea vâslele. Osteneala frângea brațele vâslașilor. Nădușeala fierbinte se amesteca din belșug

cu plesnitura rece a valurilor. Începură vâslășii să strige:

— Nu mai putem !... Mai bine ne aruncăm în Baikal, hrană la pești !...

Și fără poruncă întoarseră luntrele înapoi spre râul Periomnaia.

Nikifor Veniukov, zărind cele două doșanicuri, porunci să dezlege luntrea dvorenilor și porni în grabă după celelalte. Câtăva vreme se văzură și-și făcură semne încurajatoare. Dar vântul și valurile, vânzolindu-se tot mai drăcește, le depărtară mult unele de altele. Când luntrea Milescului și a cazacilor intra în golful Periomnaia, luntrea dvorenilor abia se mai zărea vânturată de valuri, la mai mult de zece verste în urmă. Apoi se pierdu într'un val de ceața și de ploaie. Așteptară îndelung, la țarm. Fluierară. Fluturară făclii aprinse. Sloboziră din puști. Nimic. Doar geamătul stârnit de zdrobirea valurilor în pieptul stâncilor.

Coborî încă o noapte neagră, plină de îngrijorări.

În zori, Nepripasov, Ivan Favorov și Grișa Hlib, cu câțiva cazaci îndrăzneți, ajutați de doi vânători bu-riati, se strecurară printre stânci și, spre seară, ajunseră la locul unde se adăpostiseră dvorenii. Valurile izbiseră luntrea de stânci și-i irupseseră cârma.

Grișa Hlib a adus știrea la luntrea Spătarului și s'a întors cu douăzeci de oameni să-l ajute pe Veniukov a scoate luntrea pe mal, să-i dreagă cârma. Neștiind că Nepripasov a găsit calea pe uscat, cinci cazaci, în frunte cu dvoreanul Leonte, au încercat s'ajungă la luntrea dvorenilor pe apă, înotând, dar n'au putut birui valurile.

În asemenea trudnică muncă și grijă petrecut-au oamenii soliei zilele de 15, 16 și 17 Septembrie. Ca să aibă hrană, cazacii și tungușii au pescuit. Chiar și Boris Zotov a tras la năvod ; foamea îl silea să uite că-i

boier. Au izbutit să aducă luntrea dvorenilor alături de celălalte. Asta e^ cea mai de samă biruință din acele zile.

În noaptea de 17, a căzut zăpadă mare. Peste străiele jilave ale călătorilor se prinse pojghiță de gheață. Măinile și chipurile li se învinețiseră de frig.

— Mi se pare că iernăm aici, printre vânători și căpcânari, spuneau unii. Și făceau chiar socoteala că până în Mai, doar șapte luni și jumătate au mai rămas. Ori ne'ntoarcem la Irkutk, ori pierim de foame.

— Ba mergem înainte, stăruie Spătarul. Pentru nimică în lume nu îndărăptăm-.

20

În dimineața zilei de 18 Septembrie, vântul se schimbase spre țărmul celălalt. Milescu porunci să se desfășure pânzele doșanicurilor. Ceasul era hotărîtor. Nepripasov, Leonte și Veniukov știau să mânuiască pânzele. Buriatii întăreau inimile :

— Cu pânze și cu asemenea vânt lunecăm într'o zi până la țărmul celălalt.

În adevăr, au plutit destul de ușor, mânați de vânt, până la gura râului Manturik, unde au mas peste noapte, adăpostifi într'un golf. Aici au stat până la 21 Septembrie. Au pescuit și au vânat păsări. Șoimarii și-au dezlegat șoimii și au potopit câteva stoluri de cocoare care, prinse de frig, grăbeau spre miazăzi, peste șiruri de munți irualți, peste întinderile înalte și reci ale Tibetului, până în țara cea caldă a Indiei.

Au aflat că dacă lățimea Baikalului este socotită cam două zile de vâslit, în schimb lungimea nu poate fi străbătută de cât în zece-douăsprezece zile, cu corăbii mari, și chiar mai mult, dacă timpul e neprielnic. Cu luntrele, lacul nu poate fi străbătut în

lungime. Nimeni nu a numărat și nu cunoaște până acum numele tuturor râurilor și al pâraielor care se varsă în Baikal. Pește este destul și de tot felul, mai ales nisetru și c[^]gă. Împrejurul Baikalului sânt foarte puține locuințe : ici-colo câte un mic grup de tunguși ori de buriati își fac lurte din piele, pescuiesc ori pun capcane pentru vânat. Pe malul multora dintre râurile ce se varsă în Baikal s'au așdat, în bordeie sau colibe, vânătorii; ei petrec aici mîi ales iarna, cînd animalele au blănuri osebit de frumoase. Unii dintre dînșii au venit la caravană și-au adus blănuri pentru vânzare, foarte bune și ieftine. În pădurile dela poalele Baikalului, păduri dese, bătrîne, de cedri, plop, pini, mesteceni, mișună o mare mulțime de samuri, răși, veverițe și vulpi de tot felul. Buriatii își amintesc că unii oameni îndrăzneți au cercat să coboare pe Lena în jos, dar n'au putut: gerurile și furtunile le-au sfărîmat luntrele.

Odihnindu-se după lupta cu stihiiile Baikalului, oamenii din cele trei doșanicuri plutiră mai departe și în seara zilei de 22 Septembrie 1675, Milescu Spătarul putu să însemne în caietul lui : ...„Am ajuns, peste Baikal, la gura râului Selenga".

21

După aceste zile zbuciumate, călătoria urmă, liniștită, pe Selenga în sus. Priveliștea se schimbă iară. Acum se strecurau printre munți, acoperiți cu păduri, treceau pe lângă sate de cazaci care cultivau orz și grâu de Kitaia. într'un loc numit Iliinska, niște ostași zideau o cetate și o biserică. Ei spuneau, bucuroși, că pe acolo pămîntul este foarte bun pentru agricultură, dar le părea rău că oamenii sânt încă foarte rari.

În noaptea de 25 Septembrie a nins și a

viscolit. Călătorii au rămas o zi în slobozia Iliinska. să-și rânduiască bagajele și îmbrăcămintea de iarnă.

La 26 Septembrie viscolul se înăspri. Văzând că

s'asterne de iarnă, ostașii din Irkutk veniiră la Milescu și. se rugară să-i lase a se întoarce acasă.

— Polcul nostru a isprăvit merindea. Vremuește a iarnă timpurie. Și dacă mergem până la Selenginsk, nu mai putem trece Baikalul spre vetrele noastre. Sântem nevoiți să iernăm dincoace de mare și murim de foame.

— Aveți poruncă dela voievod să mă întovărășiți până la Selenginsk, spuse Milescu Spătarul.

Dar a doua zi văzând că viscolul se întetește și că Selenga prinde pojghiță de gheață, le îngădui să se întoarcă. Scrise epistole, țarului și prietenilor, și le trimise prin acești ostași până la Irkutk, rugându-l pe voievod să se îngrijească s'ajungă în Rusia.

După plecarea ostașilor, oamenii caravanei au ridicat luntrele pe mal, le-au golit de bagaje și le-au adăpostit, sub pază, într'un loc ales anume, acoperite, să le găsească la întoarcere tot în stare bună. Și în timp ce ceilalți pregăteau bagajele pentru călătoria pe uscat, Nikifor Veniukov, Ivan Favorov, Nepripasov și cu zece cazaci au mers la cetate și la oamenii din jur să adune căruțe ipentru podvoadă *, cai și cămile. N'au găsit decât pirea puține vite. De aceea Milescu a trimis grupe de câte doi-trei oameni, însoțiți de cazacii din cetate, să cumpere cai și cămile dela tungușii din ținutul vecin.

La 28 Septembrie pregătirile de drum erau gata. In ziua următoare, solia părăsi slobozia Iliinska, îndrep- tându-se, pe uscat, către cetatea Selenginsk.

Pe drum, cazacii au tras multe focuri de pușcă, vânând ori desfătându-se. Mai cu samă când vedeau, de departe, cum se sperie și fug tuirmele de vite, hergheliile și cămilele

tungușilor, și mai tare pușcau.

Milescu însemna în caiet despre întâmplările călătoriei, ca și despre drumul până la Selenginsk, despre râul Uda care curge din țara Daurilor, despre iurtele mongolilor tunguși întâlnite în cale, despre bălțile din care băștinașii prind mult pește.

¹ Transport gratuit cu carul, prestație.

În scara zilei de 2 Octombrie ajunseră la Selenginsk. Orașul și cetatea erau așezate pe un loc adăpostit de vânturi și de viscole între râul Selenga și un munte destul de înalt și de stâncos. În jurul cetății erau vreo treizeci de case ale cazacilor și o biserică netârnosită, după cum a aflat preotul Petiru, dorind chiar să rămână aici până la Sfântul Dumitru, să fie fată la praznic.

În jurul cetății se aflau fânețe bogate în iarbă și livezi bine îngrijite. Din Selenga se poate prinde pește din belșug. împrejurimile erau foarte bine împădurite.

Livanov avea dreptate: zidindu-se aici o cetate mare, s'ar putea construi corăbii și s'ar lega prin Selenga, peste Baikal, pe Angarapână la Ieniseisk. Oamenii din cetate se lăudau cu legumele cultivate de ei pe ogoare!e din jurul cetății. Le-au și adus la masă castraveți murați, varză bună, ceapă și usturoi pentru fripturile de vacă și pentru peștele prăjit.

Voievodul cetății l-a rugat pe Milescu, în numele negustorilor, să-i ia și pe dâșii până la Pekin, să neguțească blănuri și mătăsuri. Cu acești neguțători din Selenginsk, solia sporea la aproape o sută de oameni. Mai marele neguțătorilor, foarte guraliv, lăuda mult însemnătatea Selenginskului, tocmai pentru că-i în apropiere de granița cu mongolii. Ușor poate deveni un mare iarmaroc; bine înțeles dacă-i pace între ruși și mongoli. Mongolii fac negoț cu cai și cămile și chiar cu mărfuri kitaite. Cazacii le cumpără și le duc mai departe spre Amur ori spre mijlocul Siberiei. Dela ruși, mongolii cumpără îndeosebi blănuri de samur și grâne.

Neamul mongolilor — însemna Milescu — este foarte numeros. Dar ei n'au nici

orașe, nici cetăți ; locuiesc în iurte din piele, pe care le mută din loc în loc, căutând hrană pentru turme, hălăduind după a lor slobodă voie, din câmpia Amurului, peste toată întinderea dintre China și Siberia, până în Buharia și India. Căpeteniile triburilor lor se numesc taișa. Cei din preajma hotarelor Chinei ascultă de împăratul din Pekin. Cei mai de dincoace ascultă de Oșeroi Sain han, mai marele peste taișale. Căpetenia bisericii mongolilor este, cum s'a mai scris la Irkutk, Kutuhta- Lama“.

— Cum ar fi mitropolitul ori patriarhul la noi, lămurește voievodul din Se'enginsk. Și chiar cu mai multă putere. Dar sânt destui dintre mongoli care, asupriți și oropsiți de chinezii cei mari, de dregătorii lui bogdihan, fug și se adăpostesc la noi. Unii știu chiar limba chineză.

Milescu ceru un astfel de om ; avea mare nevoie de tâlmaci. Voievodul i-l aduse pe Alexe, om ca de cincizeci de ani, devenit supus al țarului cu treizeci de ani în urmă, în timpul războiului cu China, pe Amur. Era botezat. Slujise țarului la Moscova, la Tobolsk și în alte orașe siberiene. Toți îi cunoșteau ca pe un om de încredere, cinstit. Zâmbea fericit că poate merge până la Pekin cu o ambasadă, atât de strălucită. Povestî, pe larg, lui Milescu drumul pe care l-a străbătut cu caravana de patruzeci și trei de oameni a neguțătorului Gavril Romanov. Au trecut atunci și pe lângă un oraș unde se afla un templu al lui Kutuhta- Lama. Acest mare preot mongol le-a dat merinde și călăuzi peste deșertul Gobi, drum osebit de greu, lipsit de apă, de lemne pentru foc și de nutreț pentru vite. Au ales acest drum fiind cel mai scurt; dela Selen- ginsk până la hotarul Chinei au făcut numai douăsprezece săptămâni, iar îndărăt au venit în șapte săptămâni.

Râul Selenga nu curge dinspre China, ci din asfințit, de către izvoarele Ieniseiului. Tuturor le părea rău că părăsesc o cale ușoară, calea apelor, și urmează spre răsărit ostenitorul drum pe uscat, peste munții Iablonoï. Hotărât era să meargă la Nercinsk, iar de acolo, peste Dauria, pe un drum nou, neumblat de nimeni, înainte spre Naun. După spusa mongo-lilor, pustiul Gobi pe acolo ar fi mult mai îngust și s'ar^guțea ajunge repede la Argun și apoi la Naun.

Dar, se ivi un mare neajuns : nu găseau vite pentru povcrf și nici cai pentru călărie, pe acest drum. Mi-lovanov trecuse pe aici în grabă și nu stăruise pe lângă voievod să pregătească mijloace de transport pentru o caravană atât de numeroasă.

Ca să nu întârzie plecarea, Milescu a mers el însuși, întovărașit de o ceată de ostași călări și înzăoați, spre miazăzi, ia iurtele mongolilor, să caute cai și cămile. S'au întâlnit cu cete de câte cinci-zece bărbați mongoli înarmați. Arătau mare neîncredere și teamă față de străini. Prin tălmaciul Omadari, Spătarul le-a arătat că vine ca prieten și roagă pe toți mongolii din împrejurimi care au cai sau cămile de vânzare să le-aducă la cetatea Seleginsk.

— Nu te credem ! răspunseră ei. Niçi când n'am văzut pe aici oameni așa de înzăoați și de înarmați pâ- nă'n dinți.

După multă străduință, Milescu a înduplecat pe câțiva să-l însoțească până la cetate, să se încredințeze că în adevăr sânt dintr'o solie mare care merge, pentru pace, dela Moscova la Pekin. Până spre seară veniră mulți mongoli, dar nu ca să vândă vite, ci să se tângue că împușcăturile cazacilor le-au speriat turmele, muierile și

copiii.

— Cei care se apropie împuşcând de un hotar așa de nestatornic ca acesta dinspre Mongolia, au gânduri năsălnice, învinuiau ei.

A venit chiar un tabun-lama ¹ și a strigat împotriva cazacilor care anul trecut au chinuit pe mulți mongoli, cu toate că n'au greșit cu nimica față de țar. Cercetând pricina certei, Spătarul a aflat că ea a pornit dela turme și dela pășuni și a cășunat prădăciuni și omoruri între cazaci și mongoli. Milesco i-a întrebat cine a pornit hărțuiala și mongolii au recunoscut că ei au trecut cu turmele pe pășunile cazacilor și au omorât un cazac. ^{XXXVII}

XXXVII Preot mongol.

— Cum se poate — a întrebat Milescu — ca tocmai când hanul Mongoliei, Oșeroi Sain, trimite soli tarului pentru pace, soli pe care i-am întâlnit la Ieniseisk, voi să prădați și să ucideți oamenii noștri ?

Le-a spus ce însemnătate deosebită are ambasada lui în China și i-a poftit să fie iubitori de pace și prietenie. I-a privit cum pleacă, încet, clipind din ochii lor pieziși, greu de găcit ce gânduri le frământă mintea. Nu s'au mai plâns ; dar nici vite pentru vânzare n'au adus. Bănuiau război. Trimiteau vorbă că n'au poftă să fie răpuși chiar cu ajutorul cailor crescuți de dânșii.

Voievodul din Selenginsk le cunoștea năravul. Și pentru că nu nădăjduia să ajungă la vreun capăt cu acești megieși bănuitori și cârcotași, a trimis ostași împărătești în ținuturi mai depărtate, să cumpere de acolo vite pentru povară. Milescu nu se aștepta la asemenea neajuns. Pentru că lucrurile nu erau rânduite, se pierdea o mulțime de vreme.

După sfatul lui Livanov, Veniukov și Favorov, Milescu a trimis înainte la Nercinsk pe Leonte, cu cinci cazaci și cu porunca de a pregăti din vreme vitele pentru caravană.

Ostașii trimiși de voievod au întârziat douăzeci și cinci de zile. În acest timp, Milescu și oamenii lui și-au săpat bordeie ca pentru iernat, peste Selenga, în satul Salasa. Îtovărășit de tălmaciul Alexe, de Hiib, de Radu și de Nepripasov, Spătarul a făcut câteva plimbări prin împrejurimi, ca să afle știri și să cunoască locurile. S'au dus și spre lacul Kosogor, unde trăesc triburi de arcași meșteri, care se apără acolo în munții lor și nu pot fi aduși sub ascultarea țarului. În caietul lui, Milescu scria, la 3 Noiembrie : „Stăm în bordeie, lângă Selenginsk, dela 7 Octombrie. Abia azi cazacii ne-au putut' aduce cai și cămile. Au zăbovit așa de mult pentru că au fost nevoiți să se ducă foarte departe, până la taișa Tibet, unde cu greu au găsit vitele pe care le-au adus. Și le-au

plătit foarte scump : câte 20-25 de ruble o cămilă, câte 7-10 rublș un cal.”

In cea mai mare grabă au pregătit samarele și iar la drum, să câștige măcar cât de cât timpul potrivit.

Ht

În ziua întâia abia au putut străbate opt verste. Drum greu. Dealuri. Stânci. Frig. Oamenii încotoșmă- niți în blăni și torhace se mișcau cam anevoie. Petrecură noaptea pe o pajiște, pe malul râului Selenga. Pe barbă moale, usoată, au fiert ceai în cazane mari, negre și au mâncat pesmeți.

În ziua de 6 Noiembrie au mers abia șapte verste. N'au putut trece o gârlă din pricina apelor furioase și a sloiurilor mari de gheață. Au căutat un vad și n'au găsit. Ivan Favorov, care băuse o bardacă de vodcă să-i treacă frigul și amorțeala, stăruia să se avânte în puhoi toată caravana, oricât de năprasnic ar fi puhoiul.

— Când venim dela șase mii de verste și am trecut Baikalul, să ne'mpiedecăm de-o gârlă ?

După povăța lui Grișă Hlib, au cercat puterea puhoiului gonind înainte zece tauri, ce-i aveau ca hrană pentru drum. Când au ajuns pe la mijlocul râului, taurii au fost luați de șuvoi. Trei s'au înecat; alții au fost aruncați spre maluri.

Așa au pierdut aici o zi întreagă. În calea spre Pekin se iveau piedici cu totul neașteptate.

Spre seară au sosit trei cazaci din Nercinsk, cu scrisoare dela voievodul Pavel Șulghin. Vestea că Leonte sosise în acea cetate și, totodată, îl sfătuia pe Milescu să urmeze drumul spre China prin Dauria. Stăruia cu acest sfat pentrucă pe acolo putea pregăti mai ușor vite pentru caravană și apoi pentrucă, în vremea din urmă, multe triburi de buruiati s'au răsculat împotriva țarului, au prădat pe tungușii din preajma Nercinskului, au luat ostateci și robi și-au făcut mare turburare în tot ținutul dintre Siberia și China.

Spătarul fu cuprins de griji. Se sfătui cu Veniukov și cu Livanov și hotărîră să urmeze drumul statornicit. Oamenilor din caravană nu le spuse nimic despre răscoala buriatilor. Li înștiință doar că Leonte a ajuns cu bine la Nercinsk și că-i așteaptă. Înconjurară puhoiul și merseră, într'o zi, douăzeci de verste, până la gura râului Uda. Aici părăsiră Selenga, apucând pe râul Uda în sus, prin păduri și poiene, printre smârcuri și mlaștini sărate. Cazacii au vânat pe aici multi samuri cu blană frumoasă.

Dela un popas, Milescu a mai trimis încă trei cazaci înainte, la Nercinsk, să vestească pe voievod pe ce cale vin, poftindu-1 să strângă, din vreme, cai, cămile și căruțe pentru caravana soliei care nu-și schimbă drumul, ci tintește drept spre Naun.

În timpul popasului au venit patru mongoli să întrebe de ce se aud împușcături. Rușii le-au arătat că au vânat samuri și nimic altă. Să nu se teamă. Dar ei n'au crezut până n'au văzut vânatul proaspăt. Ca să-i îmblânzească, Milescu Spătarul a poruncit să fie ospătați și cinstiți cu băutură.

Urcând pe râul Uda, trecură peste pârâul Progom-naia unde, acum zece ani, în 1665, s'au dat lupte între cazaci și tribul mongol al tumbunutilor. Mongolii erau vreo trei mii. Au fost înfrânți și alungați departe, în stepă, spre China. Și de atunci n'au mai venit pe aici.

Când au ajuns la vreo zece verste de cetatea Era-vinskoi, i-au întâmpinat comandantul cetății cu o ceată de ostași, cu cincisprezece flamuri, însoțit de zece tunguși. L-a poftit pe ambasador în cetate, rugându-1 să le viziteze locuințele. Aici, la 21 Noiembrie, s'au întâlnit cu cazacii care se reîntorceau dela Nercinsk. Erau însoțiți de zece oameni pentru pază. Dela Eravinskoi, caravana urcă spre Telebinsk, străbătând

păduri seculare. În apropiere de cetate fură întâmpinați de un flu de boier daur, cu flamuri, cu cincisprezece ostași și cu vreo zece tunguși. Acestea erau dovezi că Leonte orânduise bine drumul și primirea ambasadei, nu ca Milovanov, care trecuse de parcă n'ar mai fi avut pe nimeni în urmă.

Cetățuia Telebinsk e mică ; are două turnuri : unu! de aramă și altul de fier. Este așezată aproape de lacul Telembe. Cei două sute de tunguși din jur plătesc câte cinci samuri de cap. Ca să-i țină sub ascultare, cazacii au luat ostateci, dintre tunguși, căpeteniile mai de samă și-i tin în cetate.

Caravana își desfășură drumul mereu înainte, peste dealuri mari, împădurite, prin poiene, urcând munți tot mai înalți din creasta Iablonoï. Seara și noaptea, în popăsuri, Grișa Hlib cu încă nouă slujitori munceau din greu la potcovitul cailor, lucru absolut trebuitor pe aceste drumuri tari, de munte. După ce trecură culmile munților, începură să coboare pe râul Șilka spre Nercinsk.

La 30 Noembrie le ieși într-o întâmpinare o ceată numeroasă de cazaci din Nercinsk. Au venit să ajute solia la coboriș și s'o ferească de buriatii răsculați care pradă și ucid prin tot acest ținut. Chiar de lângă cetatea Nercinsk au furat, cu câteva săptămâni în urmă, patru herghelii cu peste o mie de cai.

Toți cei din ambasadă erau pregătiți de luptă și așa, înarmați, au mers înainte. Sorik, Omadari, Alexe, cunosători ai lirrffbiî mongolilor, au primit poruncă să stea de vorbă cu buriatii întâlniți în cale și să le spună că trece o ambasadă mare spre Pekin și să nu se sperie, nici să se împotrivească. Astfel solia a călătorit, cu mare pază, patru zile și patru nopți până la Nercinsk.

Când au zărit, departe, sus, pe malul râului Șilka, tnălțându-se cetatea Nercinsk, cazacii au chiuit de bucurie : caravana soliei a trecut munții fără de primejdii. O luptă ori chiar numai o ciocnire cu mongolii din aceste locuri, după cum prevedeau unii, ar fi stricat tot rostul ambasadei. Drumul până la Naun ar fi fost cu neputință ; mongolii s'ar fi răzbunat, nimicind caravana în drumul peste deșertul Gobi. De aceea bucuria era legitimă.

Întru întâmpinare le-a ieșit mulțime de cazaci înarmați, purtând steaguri. Voievodul și tungusul Gantimur, cu tot tribul iui, au primit solia cu osebită cinste la intrarea în cetate. Mai ales Gantimur era foarte bucuros că țarul a trimis solie așa de strălucită la împăratul Chinei. Din toată inima dorea ca între ruși și chinezi să se așeze legături prietenești. Și rău îi părea că adăpostindu-se cu tot neamul lui, la Nercinsk, iscase o pricină de supărare între kitaiți și ruși. Dar nu mai putea răbda jugul dregătorilor chinezi. Și Gantimur s'a rugat mult, cu lacrimi în ochi, pentru oamenii lui :

— Să nu ne dai pe mâna boierilor chinezi. Eu știu că împăratul Kan-Si a scris măriei sale tarului Alexei Mihailovici despre mine, cerând să mă dați înapoi. Diacă ai cumva poruncă dela măritul țar să mă predai, află, slăvite șol, că nu voi ajunge viu în China. Mai degrabă îmi pun capăt zilelor, decât s'ajung iar rob boierilor chinezi. Eu, ca și strămoșii mei, ca și întregul meu neam, m'am născut în ținutul Nercinsk și aici vreau să trăesc, cu tot tribul meu. Asta vreau s'o știe și împăratul Chinei.

Milescu rămase îngândurat. Pe deoparte îl înduioșa soarta iui Gantimur și a oamenilor lui. Pe de alta, își dădea seama că

adăpostirea lui Gantimur la Nercinsk va fi o pricină grea cu kitaiții cei mari. Totuși îl sfătui pe Gantimur să nu se teamă. Ii făgădui că nu-l va preda lui bogdihan: n'ar fi nici drept și nici nu are dezlegare întru aceasta dela Moscova.

La gazdă, gândind la soarta căpeteniei mongole, Milescu scrisese: „Acest Gantimur este cel mai bun dintre tunguși, om voinic și îndrăzneț; s'ar zice un adevărat uriaș. Are nouă femei și mai mult de treizeci de feciori, în stare a purta armele, fără a mai număra ficele. Tribul lui numără trei sute de bărbați, totuși înzăoști și înarmați cu arcuri și lănci”.

Vorbind cu Pavel Șulghin, Milescu a aflat că, după Gantimur, mulți mongoli au fugit de răul dregătorilor chinezi și s'au aciuat în Siberia, la Nercinsk ori în alte părți. Astfel, din 1673 încoace, au venit Toidogon, Baodai și alte căpetenii de trib. S'au ascuns în preajma Nercinskului, să nu-i afle mai marii chinezilor.

— Iată o pricină grea, spuse Milescu. Dacă fuga lui Gantimur a molipsit și pe alții, însemnă că lui bogdihan are de ce să-i fie teamă.

— Bogdihan așteaptă solia domniei-tale de patru ani de zile, întârzi Șulghin. Și dacă o așteaptă cu atâta nerăbdare, de bună samă că nici nu-i va face greutate.

Cincisprezece zile, cât a stat în Nercinsk, pregătindu-se pentru drumul ce urma, Milescu mereu s'a întrebat de ce nu vine nicio știră dela Ignatie Milovanov.

— Ce-i cu acest neguțător trufaș ? se mânia el. L-au mâncat fiarele ? A uitat oare că nu mă slujește pe mihe, ci pe măritul țar ? Ori s'a viclenit, ca un tâlhar, că-i sticlesc drăcește ochii după aur ?

A trimis pe feciorul unui boier din Dauria, înainte la guvernatorul din Naun, să-l vestească de venirea soliei și să-i pregătească

drumul mai departe.

După spusa localnicilor, drumul până la Naun este destul de greu vara, dar mi-te acum, iarna. De aceea, în caravană, Boris Zotov a început iar să cârtească și să îndemne, pe unii și pe alții, să ceară amânarea călătoriei până la primăvară :

— Cine ne zorește ? Ne mână cineva cu biciul ?

După ce i-a arătat și el cât de greu e drumul, voievodul din Nercinsk, văzând că nu poate clinti hotă- rîrea Milescului, l-a sfătuit și l-a ajutat să trimiată înainte merinde și să facă tabere, în trei locuri, pe drum. Apoi i-a căutat talmaci și călăuze bune. I-a dat un om din Cargaginsk, talmaci pentru limba po- poarelor dela graniță și chiar pentru limba chineză. Om foarte voinic, cu mintea ageră, Cargaginskul, cum l-au numit repede cazacii, fusese supus al chinezilor. Fugise dela Cargaginsk și se adăpostise aici pentrucă — mărturisea el — ucisese un om, la o nuntă, și se temea de pedeapsa kitaiților. Vorbăreț nevoie mare, Cargaginskul se arăta foarte bun cunoscător al ținuturilor până la Pekin. Slujise, de altfel, ca talmaci și anul trecut, neguțătorului Gavril Romanov. Își trecea degetele groase, ca o greblă cu cinci colțuri, prin păr, își îndesa apoi cușma mongolă pe capu-i pleșuv și povestea în ruseasca lui stălcită despre greutatea și asprimea drumului până la Naun : grohotiș, nisip, pietre ascuțite de vânturile, căldurile și frigul din pustiul Gobi. De aceea vitele ologesc repede și greu poartă poverile.

— Că nu m'ai lăsat să iau mai mult fier pentru potcoave — se necăjea Grișa Hlib către Livanov — cum o s'ajungem la Kambalic fără potcoave ?

Deasemeni, voievodul din Nercinsk îl vestea pe Milesco că, între Siberia și împărăția Chinei, triburile tungușilor

namiazini făceau tot mai multe stricăciuni călătorilor. Înrușiți cu mongolii, ei trăesc slobozi în preajma Argunului. Nu plătesc tribut nimănui. Fac, în schimb, multe hoții și omoruri. Anul trecut s'au răpezit împotriva lor trei sute de cazaci din Nercinsk. Dar n'au putut trece Argunul — ena umflat din pricina ploilor — așa că s'au înapoiat fără izbândă.

Deci în pregătirile pentru continuarea călătoriei trebuiau să țină samă și de dușmănia tungușilor namiazini. Se înțelese cu Liyanov și Veniukov să ia mai mulți neguțatori, ca solia să fie cât mai numeroasă. Namiazinii n'or îndrăzni să atace dac'or vedea o caravană mare, bine păzită. Constantin Evstatievici Grecianin scria pe toți neguțatorii care vroiau să se alătore caravanei; Favorov și Nepripasov îi cercetau dacă au dreptul să meargă și dacă au marfă potrivită. Iși aleseră asffel cincizeci de cazaci neguțatori, în stare a străbate drumul până la Naun și de acolo la Pck'n. să vândă blănuri și să cumpere mătăsuri și atlazuri.

Hotărîră să meargă înainte, pe drumul stabilit, fără a se teme, dar și cu multă grijă să nu stârnească mânia popoarelor dintre Siberia și China.

Seara, la focul din vatra mare, siberiana, Pavel Șulghin îi vorbea lui Milescu despre trecutul cetății Nercinsk. Afanasie Paskov a fost cel care a clădit-o întâi. În călătoria lui, Paskov a trecut prin mijlocul Baika'iului, apoi a urcat pe râul Selenga vreo patruzeci de săptămâni, până la locul unde se afla azi cetățuia Irgensk. Aici a lăsat luntrele și a mers prin păduri, peste lacuri, până la râul Ingoda, unde și-a construit luntre nouă, cu care a plutit pe râurile Ingoda și Șilka. Întâlnind această regiune bogată în păduri și bine adăpostită, Paskov a întemeiat Nercinskul ; acesta a devenit îndată însemnat nod de drumuri. La vale de aici, oale de patru

zile și patru nopți, râul Șilka se întâlnește cu râul Argun, formând împreună fluviul Amur. Plutind o zi în jos pe Amur, dai de cetatea Albazin. Mergând tot la vale, două săptămâni, ajungi la gura râului Singal, alt afluent mare al Amurului. Cazacii povestesc că, acum câțiva ani, la gura Singalului a fost o luptă navală între chinezi, cazaci și dauri. Chinezii aveau cam cincizeci de corăbii și de galere, cu tunuri, afară de numeroase caice mici, pe când cazacii nu aveau decât vreo doisprezece caice. Chinezii le-au scufundat pe toate. A scăpat doar unul și vreo două sute de oameni, în luptă pierind peste cinci sute. Și Milescu își însemna aceste lucruri, să le știe când va vorbi cu dregătorii chinezi. Deasemeni află că acum douăzeci de ani, în timpul luptelor pentru râul Amur, cazacii au găsit un clopot mare și o inscripție chineză. Cică le-ar fi lăsat, ca amintire, un împărat chinez care trecuse cândva pe acolo.

Negustorii din Nercinsk știau, deasemeni, că la izvoarele lui Usur, al treilea afluent mare al Amurului, locuiesc kuiarii, care țin muslinuri, catifele și alte pânzeturi frumoase și scumpe. Vânătorii care au umblat în jurul Amurului spuneau că oamenii din tribul ghiliacilor călăresc pe urși, se îmbracă vară în straie din piei de pește, iar iarna în blăni de câine ori de urs. La colibeile lor, ghiliacii cresc câte 300-600 de câini și de urși, pe care iarna îi înhamă la sâni.

De-a-lungul fluviului Amur — istorisesc cazacii — se ridică munți înalți, acoperiți de păduri uriașe și întunecoase. Unii cred că dela gurile Amurului până la Pekin ar fi numai 150 de verste. Asta trebuie cercetată, pentru că, dac'ar fi așa, drumul pe apa Amurului ar fi mult mai scurt și mai ușor.

Gândind la aceste locuri, Milescu se mira acum și mai mult cum au putut rușii să

străbată și să destelenească atât amar de pământ, dela Ural la Pacific. Șulghin zicea :

— Vezi, așa-i Siberia : uriaș pământ pustiu, unde abia acum încep să se așeze oameni. Și ce fel de oameni ? Li vezi ? O mână de cazaci și câteva mii de țărani fugiți de răul iobăgiei. Desculți și goi străbat munți de zăpadă și mari de gheață. Ajung frânți de oboseală. Nu-i așteaptă aici niciun fel de adăpost. Ci

numai natura vitregă, pădurile nesfârșite, mlaștinile putrede, munții silhii, zăpezile încremenite. Dar cum ajung, oamenii noștri însuflețesc totul. Pădurile răsună de cornul vânătorilor, râurile de strigătele pescarilor, câmpiile se acopăr de semănături și de cirezi de vite. Cucerim, pentru oameni, un pământ nou, necunoscut, dela Ural până la oceanul cel mare. Acest pământ să-l descrii domnia-ta, să-l cunoască oamenii și să vină aici. Nu pentru aur, ci pentru viață.

Cazacii au aflat dela dauri că aproape de râul Argun s'ar afla plumb. Asemenea știre trebuie neapărat cercetată. Și Milescu și-o însemnă.

Așteptând vești dela guvernatorul din Naun și dela Milovanov, toți cei care alcătuiesc solia spre Pekin sânt bucuroși că, în fapt, nu mai au mult drum de străbătut. Dar bucuria li-i adesea umbrită de dorul de țară, de casă. Cum spunea Radu Marcu :

— Ce ciudat ! Cu cât vedem mai multă lume, cu cât cunoaștem mai mulți oameni și mai multe popoare, cu cât străbatem ținuturi mai neștrăbătute, cu atât dorul de vatna noastră ne arde mai tare inima.

Grișa Hlib gândea așijderi; dar nu mai spunea Milescului că dacă unii ruși și cazaci venit-au până aici și s'au așezat, de pildă, în cele vreo șaizeci de case ale Nercinskului, multă suferință și amar i-a alungat de pe drag pământul patriei... Același amar și aceeași obidă oare l-au împins și pe Stenka Razin la răscoală. Au străbătut sute și mii de verste, s'au luptat cu foamea, s'au hrănit cu muguri și lăstari și în loc de apă, când le-a crăpat buza de sete, au lins rouă. Dar mai bine să le albească oasele în pustietățile Siberiei, decât să mai fie. „suflete** pe moșiile boierilor... Și parcă iar auzi : ...„Ridică-te, mândru soare, peste culmea dealului**...

Aplecându-se asupra lui însuși și gândind

la pribegia lui prin lume, dar mai cu samă la călătoria si-beriană, aflând și văzând atâtea lucruri, trăind în mijlocul maturii sălbatice, întâlnind și mergând alături de atâția oameni deosebiți, Milescu se simțea schimbat. Parcă un fel de ceață se ridica tot mai mult din mintea-i. Parcă se limpezeau zărilor. Credea tot mai în-verșuniat în puterea și judecata omului. Uita parcă ?i ce însuși a scris despre proorocirile Sibilelor. Acum înțelegea mai bine cuvântul „națiune”, decât îl înțelegea marchizul de Pomponne, la care a auzit, întâia oară, cum se rostește acest cuvânt, în limba filosofului Descartes.

26

Văzând că întârzie răspunsul dela Niaun, iar dela Milovanov nu s'arată niciun crainic, Milescu Spătarul scrisese, la 19 Decembrie, măritului țar, povestind pe scurt drumul dela Selenginsk la Nercinsk; apoi porunci plecarea. Toți doreau să ajungă cât mai repede la Pekin. Doar Boris Zotov dădu glas potrivit :

— Nu auzi, Neculai Gavrilovici, că drumul peste pustie e foarte greu iarna ? Că sânt namiazini hoți și leoparzi feroși ? Ce zor ai să ne grăbești a pieri în pustietăți ?

Deasemeni preotul Petru ar fi vrut să mai stea, măcar o săptămână, să facă slujba de Crăciun în biserica din Nercinsk.

— Ei, părinte, tocmai de aceea te-am luat cu noi, i-a spus Veniukov, ca să slujești zilele din calendar acolo unde ne află ele pe noi, iar nu noi să le așteptăm pe ele.

Pentru că se ciorovăiau în fața tuturor, Milescu a căutat să arate oamenilor cu care pleca în această parte a călătoriei că nici greutățile, nici primejdiile nu vor fi mai mari decât au fost până acum. Și că numai un dușman poate cerea să întârzie să zădărnicească o faptă așa de însemnată

ajunsă aproape de capăt.

— Iar cât privește pe Boris Zotov, ar trebui să știe că se află aici din porunca măritului țar. Că-i trimis cu solia Rusiei la Pekin, iar nu aa neguțator de blănuri, întru îmbogățire.

— Bine, jupân Spafarii... Dar domnia-ta răspunzi de nenorocirile ce ni se pot întâmpla. Tocmai pentrucă-i solia țarului, nu...

— Răspund de când am ieșit din Kremlin și voi răspunde până voi intra iară la Posolski Prikaz !

Peste dealuri acoperite cu un pospai de zapadă, prin păduri, pe drum bun pentru căruțe, porniră de-a- dreptul spre râul Argun. Și încet, încet, legănați pe spinarea cămilor și bătuți de vijeliile lui Decembrie, peste deșertul Gobi solii Rusiei se apropiau de hotarele Chinei.

La râul Gaitusmuran au sărbătorit Crăciunul, făcând tabăra în jurul focurilor. Au tăiat trei boi cumpărați dela mongoli și iau băut vodcă iadusă dela Moscova și dela Nercinsk.

— Să fiți sănătoși, prieteni ! Paștele-1 vom face la Pekin, făgădui Mileșcu. Acolo va fi oald și în jur — cum spune talmaciul Alexe — numai floare de iasonre și lumină de primăvară.

La 26 Decembrie au mers peste pustia Gobi ; ținutul era rece și uscat. Frigul se înăsprea mereu, iar lemnele erau tot mai puține. În popasuri, și mai ales noaptea, nu mai aveau cu ce aprinde focul. Adesea nici nu era chip să se așeze jos, pentru odihnă, atât era de frig. Gerul pișcă oamenii și animalele. Hrana pentru cai și cămile se împutina. Și încă o mare nenorocire : în tabăra de dincolo de Gaitusmuran găsiră merindele stricate.

— O să murim de foame! se crământui același Zotov.

— Ba o să facem economie, până la tabăra viitoare — îl încredință Livanov — și-o să ajungem cu bine.

Ca să mai cruțe hrana, șoimarii își sloboziră șoimii după iepuri. La o masă fripseră chiar carnea unei cămile ologite pe drum.

Dar lipsa lemnului era cel mai mare neajuns. Adesea nu puteau strânge pentru foc decât tufărișuri și iarbă uscată ori spini

de pustie. Trebuiau⁷ să grăbească, din răspūteri, înainte. Altfel nu se putea.

Treceau peste câmpii uscate, peste dealuri pleșuve, măturate de vânt. Pretutindeni pietre tari, ascuțite. Mersul devenea tot mai greu. Potcoavele se rodeau și se rupeau așa de tare pe pietrișul și cremenea ascuțită a pustiei, încât Grișa Hlib termină repede fierul

și nu mai avea cu ce potcovi aaii. Lucra toată noaptea. Și se chinuia mai cu samă că-i lipseau lemnele pentru fiertul fierului, din potcoave. Cu toată strădania lui, copitele cailor și ale cămilelor începeau chiar să sângereze ; animalele schiopătau. Ascuțișul pietrelor tăia ca mii de cuțite, semănate în lungul deșertului Gobi. Drumului era tot mai mult însemnat cu urme de sânge. Nemaiavând fier, nemaiputând birui cu potcovitul și văzând poticnirea tot mai grea a animalelor, lui Grișa Hlib îi trecu prin cap să facă pentru cămile și pentru cai papuci împlețiți din ierburi uscate ce creșteau ici-colo, în pâlcuri pe ntinsul deșertului Gobi. Erau moi papucii și apărau mai ales copitele roase, în care nu mai putea prinde nici cuiele potcoavelor. Animalele încălțate cu asemenea papuci mergeau mai bine.

— Uite, parcă le râd ochii când le'ncalt în papuci, se'nduioșă Grișa.

Dar ierburile se rodeau repede. Milescu porunci să strângă asemenea ierburi în snopi acolo unde-o găseau și, în popasuri, fieaare era dator să împletească rânăar câte patru papuci și să-și încalțe calul sau cămila pe care călărea.

Dar și ciubotele oamenilor se distrugeau. Radu Marcu își aminti că a învățat cândva meșteșug pe ulița Ciubotarilor din Iași. Cu încă patru dintre slujitori dregea, petecea, potcovea ciubotele călătorilor. Jumătate din timpul hotărât pentru popas, la lumina focurilor cu găteje și cu spini, toți lucrau. Și nimeni nu cârtea. Milescu a rânduit caravana cu strășnicie, să nu se piardă nicio clipită. Unii adunau vreascuri, spini și tufărișuri pentru foc, alții ierburi pentru hrana și pentru papucii vitelor. Cămilele oloage ori caii prea slăbiți enau îngrijiți chiar de doctorul Ivan Iuriev. Și numai animalele care nu mai puteau merge de fel eryl tăiate pentru hrană.

— Iaca un Crăciun cu carne de cal și de cămilă, râse Livanov.

Și mai grea era lipsa apei. Adesea au făcut ceai cu apă topită din pospaiul de omăt spulberat prin câte-o văgăună, ori după vreo dălmă de nisip. Adesea ținutul era cu totul sterp, ucigător de pustiu, de trist. Țipenie de om. Doar noaptea s'auzea răcnet ciudat de fiare ; pesemne leopiarzii adulmeceau urmele caravanei. Multora le era frică, mai ales neguțătorilor; dar nu mărturiseau. Dimpotrivă, în popasuri, când cazacii se strângeau în jurul focurilor, lucrau papuci din ierburi și cântau „O Duniai, Dunai“... Și cântecul le întărea inima, parc'ar fi gustat dintr'un leac, dintr'un balsam.

Așa, împingând mereu înainte, la 28 Decembrie, seara, au ajuns la râul Argun.

— Aici o s'avem apă, lemne și papură pentru papuci ! se bucura Radu Marcu. Să facem snopi de papură, că-i mai ușor de'mpletit.

Tabăra de pe Argun au găsit-o întreagă și hrana era bună. Au făcut aici un popas de o zi. Și-au înfiripat pătule din lozii și papură, adăpost de vânt, au hrănit, adăpat și îngrijit vitele. S'au încălzit și oamenii, și vitele, la focuri cu lemne de salcie uscată. S'au odihnit la căldură, să-și scoată frigul și truda din oase. Dia- torită celor trei tălmaci, Omadari, Alexe și Garga- ginskul, au putut cumpăra câteva vite dela mongolii întâlniți prin apropiere, pe malul Argunului.

Fluviul Argun este foarte mare, adânc, larg și lung. Vară pot pluti pe el vase de tot felul. Pe malurile Argunului, de-a-lungul, se înșiră crânguri de sălcii și tufe de lozii. Ba chiar, pe unele dealuri din apropiere, se află câte o pădurice din copaci mai tari; s'ar putea face chiar case și corăbii. Argunul izvorește din lacul Dalai Nor, adică din Marea Nor.

Milescu a trimis înainte cercetași, călăuziți

de Cargaginskul, să afle unde ar putea găsi vite pentru poveri și pentru călărie.

Dincolo de Argun, ținutul era mai puțin pustiu. După ce trecură un deal și ajunseră la un pârâu, zăriră, departe, pe câmp, turme de vite și herghelii de cai.

Când cercetașul se întoarse la tabără cu vestea că au zărit turme, în depărtare, inimile tuturor au tre- săltat de bucurie :

— Vom avea cai pentru drum !

Milescu a rânduit, în grabă, cete de cazaci să meargă și să cumpere vite, cămile și cai.

S'au întors însă după câteva ceasuri cu mâinile goale. Au dat peste un sat de vreo zece iurte de tun- guși namiazini. Dar când au văzut că se apropie cazacii, namiazinii și-au luat femeile și copiii și-au fugit. Pe unul singur l-au putut prinde. Acesta spunea că ai săi sânt puțini și n'au vite ; dar nu departe de satul tui se găsesc namiazini care nu plătesc tribut nimănui și au vite multe. Într'aceeași noapte, după ce l-au cinstit cu băutură și i-au dat daruri, arătându-i prietenie, rușii l-au trimis pe tungus cu doi cazaci și cu Cargaginskul la namiazini. Milescu i-a învățat pe toți să spună mongolilor că, deși ei au cutezat să se răskoale adesea împotriva țarului, să prade și să ucidă, totuși rușii nu vin să-i pedepsească, ci trec doar cu solie de pace dela mările țar către împăratul Chinei. Cer numai atât : să le vândă vite pentru transport și pentru hrană. Au mare trebuință de aceste vite.

Așteptându-i pe cazaci, Milescu însemna în caiet, cu mâna amortită de ger : mongolii sânt... „un neam de oameni foarte frumoși, care locuiesc dela Amur până la Buhara și pană în India, adică pe tot ținutul dintre Siberia și China... Sânt nomazi, n'au sate, ci rătăcesc cu turmele prin stepă"... Li erau dragi aflând că iubesc traiul slobod și parcă se'nciuda pe el însuși că nu-i poate găsi, nu le poate grai, să-i înduplece, să-i împrietenească

cu rușii.

La 30 Decembrie, Milesçu și caravana lui, trecând Argunul pe gheață, continuă drumul mai departe, cu tot frigul și cu toată ologeala vitelor. Au silit tare și-au străbătut într'o zi douăzeci de verste.

Cetele de cazaci s'au întors fără izbândă ; nici n'au putut sta de vorbă cu namiazinii; toți au fugit din calea lor.

A doua zi, au poposit într'o pădure pe malul râului Terbula. Au avut lemne pentru foc, încălzindu-se și oamenii, și caii, și cămilele, cărora le intrase iar bigul în oase. Vântul sufla atât de tare, de pătrunzător și izbea din când în când cu valuri de nisip, că greu se puteau ține oamenii pe cai ori pe cămile.

Dar în afară de frig și de drumul greu care ucidea vitele, în Terbula se mai ivi o primejdie, prevestită din Nercinsk : la oarecare depărtare, pe toate dealu-

riile, de sub poala pâlcurilor de pădure și a zăvoaielor schiloade îi pândeau tungușii namiazini, înarmați cu suițe, buzdugane și arcuri. Înconjuraseră pe nesimțite caravana și păreau gata de luptă. Milescu se strădui să insufle tuturor curaj.

— Nu ațâțăm. Mergem înainte. Și mai cu samă nu arătăm că ne temem. Undeva la mijlocul drumului trebuie să ne aștepte kitaiții și Milovanov, cu hrană și cu animale pentru poverile chervanului.

În adevăr, namiazinii nu cutezară să lovească.

Dar nici cu tălmăcii caravanei nu primiră să vorbească. După ce se sfătui cu oamenii lui, Milescu porunci să se împartă cazacilor pulbere și plumbi. Înconjură caravana cu oameni înarmați. Toți erau povățuiți să fie gata de luptă, dar nu era îngăduit nimănui să stârnească dușmănia și bănuielile namiazinilor. Nimeni n'avea voie să tragă cu pușca fără poruncă. Așa au petrecut noaptea, încercuți. A doua zi, pornind la drum, încercuirea s'a rupt dela sine.

Cum se apropia caravana de satele lor, namiazinii ridicau iurtele, femeile, copiii și turmele și o luau la fugă, pierzându-se în zări fumurii, cețoase, tainice ; bărbații se alăturau cetelor care pândeau și urmăreau caravana, ca un cerc de arcuri, de toroipane, de sulți și buzdugane.

Nimănui, dintre soli, nu-i era îngăduit să rămână în urmă ori să se răzlețească de caravană. Trimise iar pe Cargaginskul înainte, cu trei cazaci, să întâlnească pe namiazini și să le spună că acei pe care-i văd venind sânt soli de pace și nu armată de război.

Vitele mergeau din ce în ce mai greu. Mai mult de trei sferturi dintre cămile și dintre cai schiopătau. Papuc.'i de papură trebuiau schimbați foarte des. Și pen-trucă papură nu mai găseau, au început iar să facă papuci de

iarbă uscată. Neguțătorilor le clănțăneau dinții în gură de teamă că vor fi prădați și uciși. Cei fricoși se împărțeau în două : unii care se crămăluiau în șoaptă : „Aici ne albesc oasele"... și alții care-1 sfătuiau pe Milescu să răpeadă ceata de cazaci, să-i bage în sperieți pe namiazini și să-i împrăstie dracului ; să scape odată de pânda asta înspăimântătoare.

— Cu cinci salve de gloanțe îi gonești până'n Tibet!...

— Ce fel de solie pentru pace este aceea care, trecând pe la popoare slobode, le stropșește cu gloanțe, ucide și stârnește spaimă și război ? întrebă Milescu.

— Dar dacă namiazinii folosesc săgeți otrăvite ?

Opri caravana pe malul râului Gana și așază tabăra într'un loc ușor de apărat. Rândui totul ca pentru odihnă, și ca pentru luptă.

— Iaca, plecat-am ca soli și ca neguțători — cârtea Boris Zotov — și sfârșim ca tabără ostășească. Halal și ferice de pielea noastră, că bine-o să mai fie tăbăcită. Au să bea namiazinii lapte de iapă din tid-vele noastre. Și din a lui Spafarii mai ales, că-i încăpățânat. N'a vrut să iernăm în Nercinsk, oți măcar să apucăm drumul Albazinului. De bună samă că pe Gargaginskul și pe cazacii plecați cu el o să-i întâlnim undeva, trași în țeapă.

Ca să mai domolească spaima unora și să afle totuși gândul namiazinilor, Milescu a trimis iară spre un pâlț de călăreți pe Omadari, cu trei cazaci, să le grăiască. Dar nici acum namiazinii n'au vrut să stea de vorbă ; au fugit, înălțând sulile și toroipanele în semn de război. Acest lucru sporî îngrijorarea și teama în caravană. Și cei înspăimântați judecau:

— Dacă nici nu vor să stea de vorbă, înșamnă că ne momesc, tot mai adânc în ținutul lor, să ne poată sfâșia mai bine.

— Să ne oprim ! strigă Zotov. Să mergem

înapoi !...

Noaptea trecu în liniște. Doar vântul sufla fioros și ucigaș de irece. De jur împrejurul caravanei până departe pe marginea zării, se vedeau focurile namiazinilor. În zori sosi Cargaginskul cu doi tunguși namia- zini. Nu credeau că asta-i o solie spre Pekin. Prea-i mare- și înarmată. De departe se vede ca o adevărată oaste. Milesco se purtă cu namiazinii foarte prietenește. Le făcu daruri și-i slobozi, poftindu-i să spună și celorlalți ce-au văzut în tabăra soliei. Plecară bucuroși. Dar nici în seara aceea încercuirea din preajma caravanei nu înceta. Namiazinii stăteau tot sub arme, gata de harțag. Ba, dimpotrivă, în timpul nopții se apropiară și

mai mult de caravană. În zori, toți cei din solie văzură că namiazinii îi pândeau cu ochi dușmănoși, aproape de tot, în dosul copacilor, al dealurilor, al pietrelor, al tufişurilor. Țineau și arcurile, și sulitele gata ca pentru luptă. Boris Zotov se tânguia amarnic :

— Ce ne facem ? Acuși ne lovesc... Uite, sânt patru dealuri în jurul nostru și după tuspatru se găsesc mii de tunguși. Au săgeți otrăvite... Și iată ce lungi li-s lăncile. Parcă împung cerul cu ele. Ce toroipane grele au ! Și cum le lucesc zalele, doamne ferește ! Parcă-s niște uriași... Părinte Petre, roagă-te pentru mântuirea sufletelului nostru... Că ori pierim aici, de foame și de ger, ori ne zdrobesc sub topitele cailor acești lupi sălbatici...

Neguțătorii jăluiau mai mult marfa de pe samare, decât soarta oamenilor și a soliei. Se crământuiau și-și smulgeau bărbile, suspinând :

— Sfinte Vasile de poimăine, sfinte mare mucenic, am nădădui, cu inimă curată, să luăm bănișori buni pe mărfușoara noastră scumpă. Ajută-ne, sfinte mare mucenic de poimăine } Că ți-om da acatiste la cea dintâi biserică întâlnită. întărește, sfinte, copitele cămilelor noastre, cum ai întărit pe cei ce-au străbătut pustiul Sinaiului...

Spătarul se stropși la dânșii, poftindu-i să-și închidă pliscurile, să-și perie bărbile, să-și înghită orice tânguire, să nu samene spaime, ci să fie gata, ca niște bărbați ce se află, de a sta bărbătește în fața primejdiei, dacă va fi să vină. Uite cazacii și dvorenii cum nu se tem ? Dacă le-a îngăduit să meargă în caravană cu ambasada ca neguțători, să nu împiedice mersul înainte al soliei cu purtările lor de babe iubitoare de molifte, iar nu de îndrăzneți călători peste pustiuri.

— Cine-i fricos stă acasă, nu pleacă să deschidă drumuri noi prin pustietăți !

După un scurt sfat cu Veniukov, Livanov și

Nepripasov, hotărî să-l trimită pe Cargaginskul ostatec la namiazini, poftindu-i să-și trimită și ei la caravană soli de pace și bună înțelegere. Dar Cargaginskul s'a întors repede: namiazinii nu-l cred pe dânsul; ci

'dacă solul dorește să le grăiască, să trimită zălogi niște cazaci. Milescu le-a împlinit vrerea, trimițând chiar pe dvoreanul Nepripasov cu trei cazaci și cu Sorik, tălmaci. Tungușii namiazini i-au oprit acolo peste noapte, fără a trimite în schimb oameni de-ai lor, fără a răspunde cu prietenie la prietenia rușilor. Ba, după ce s'a întunecat bine, namiazinii au venit foarte aproape de tabăra soliei și au furat trei, cai, din cei mai buni, care se depărtaseră ceva mai mult de tabără, după smocuri de iarbă uscată. Către miezul nopții un alt cal al chervanului a fost sfâșiat de leoparzi.

Nimeni n'a dormit toată noaptea : au întărit mereu focurile, au vegheat asupra • vitelor, au așteptat să afle ce gânduri au namiazinii.

Dis-de-dimineată când mijeau zorii au venit la tabără trei namiazini călări, îmbrăcați în zale și, tălmaci fiind Cargaginskul și Omadari, au grăit așa :

— Nu vă supărați că vă primim cu neîncredere. Dar noi ne știm în greșeală față de tarul Rusiei, stăpânul vostru. Mai de mult am fost supușii lui și acum am crezut că voi veniți, cu oaste multă, să ne supuneți și să ne luați iasak. De aceea am fugit cu femeile, copiii și turmele noastre. Acum însă credem că mergeți în solie la Pekin, lată, aveți tarhat și poveri multe, pe cămile, aveți caravană cu marfă. Dar, deocamdată, îngăduie-ne, sol al tarului alb, să mergem la ai noștri și să le spunem ce-am văzut. Că ne tremură copiii și femeile în pustie de frig și de spaimă. Veni-vom mâine iară, să aducem răspuns despre vânzarea vitelor de care ai trebuință.

Milescu le-a îngăduit să plece, după ce i-a cinstit cu băutură. A doua zi au venit trei căpetenii nanria-zine, aducând în dar câte un miel mare. Au spus iară că-și recunosc greșeala față de nuarele tar. Iar dacă tarul le-ar ierta greșeala, ei ar îndeplini orice poruncă

a solului.

Bucuros de asemenea propunere, Milescu i-a încredințat că marele țar al Rusiei îi iartă, dar să nu mai greșească de aici înainte.

— 'Tar acum să ne (aduceți podvoade, adică transport gratuit cu căruțele, iar pentru vânzare cai, vite, piei pentru încălțăminte și fier pentru potcoave.

— Da, venim, cu supunere vă încredințăm că ve- n'm, măria-voastră. Dar vă rugăm să nu plecați din acest loc

Și Omadari, și Cargaginskul, după ce au slujit ca tălmaci, l-au sfătuit pe Milescu să țină tabăra tot în stare de apărare. Nu-i bine să creadă prea ușor cuvântul lor. Namiazinii sânt vicleni. Au un fel de batjocură în glas și o clipeală șireată în ochi, că mare lucru să nu ascundă vreo tâlhărie chiar în prieteșugul pe care-1 arată. Cazacii spun că obiceiul lor este să atace, să prade și să dispară, amistuindu-se în locuri sălbatice și pustii.

Așia a trecut și ziua de 31 Decembrie. La 1 Ianuarie 1676, Milescu a mutat tabăra cu opt verste mai înainte. A poposit pentru a găti hrana, a se odihni și a aștepta răspunsul namiazinilor. Pe la prânz, o ceată mare de tunguși namiazini a venit la tabăra soliei aflată în popas, l-a adus și pe Neprtpasov și pe Sorik. Namiazinii au schimbat câțiva cai cu cazacii, apoi au plecat iară la iurtele lor. Părea că s'au îmblânzit. Spre seară, veniră câțiva bătrâni namiazini ca ostateci, dăruind iarăși un miel și rugându-se în fața lui Milescu să mai aștepte că, în curând, vor vani podvoade și cah

În caravană se liniștiră chiar și fricoșii.

A doua zi se iviră alți namiazini repetând rugămintea să mai aștepte. Aceasta zămislă iar în tabără oarecare neîncredere și teamă.

— Tungușii ne amăgesc — spunea Livanov — ca să câștige timp.

Plecând mai departe, în ziua de 2 Ianuarie,

caravana n'a putut merge decât zece verste. Vântul spulbera aspru și tăios. Vitele, nehrănite, se clătinau sub poveri

La 3 Ianuarie, dis-de-dimineată se înfățișară Milescului douăzeci de frunțași namiiazini, îmbrăcați de război. Dăruiră un cal frumos Spătarului. El însă nu l primi :

— Aduceți căruțe, cai și cămile ; schimbați caii cu ai noștri, că-s foarte buni. Dacă schiopătează, vinovat e drumul lung și greu pe care l-au străbătut. Noi cerem să ne vindeți vitele, iar nu să ni le dăruiti.

Ca să le sporească încrederea și să le câștige inimile, Milescu i-a primit prietenește, i-a cinstit cu vodcă și le-a dăruit tutun. După ce s'au ametit de băutură, namiazinii au schimbat și au vândut rușilor douăzeci de cai. N'au vrut să aducă însă nicio cămilă.

— Mâine vă aducem care, câte... câte vom putea aduna.

— Iasak nu îndrăznim a plăti — a spus unul, mai bătrân — pentru că ne temem de taișa Daincu. El cere să-i plătim lui tribut, nu țarului.

— Măritul țar Alexei Mihailovici va trimite oaste să cerceteze și va pune la dări și pe taișa Daincu. Noi știm că taișa Daincu a îndemnat pe buriști să se răskoale. Și deci se poartă dușmănos cu rușii. Noi vrem să legăm prietenie cu împărăția Chinei. Și nu-i îngăduit ca între hotărele marelbr noastre împărății să prade și să împiedice drumul niște oarnem care-și fac de cap, tâlhărind și ridicându-se împotriva noastră.

Auzind cuvintele hotărâte ale solului, namiazinii au cam dat din colț în colț. Au recunoscut că, de fapt, taișa Daincu le poruncește, dar de apănat nu-i poate apăra. De aceea chibzuesc c'ar fi mai nimerit să se supună pe vecie marelui țar alb. Ar trăi mai liniștiți, ar avea pace.

— Ne ducem la iurtele noastre și, până înserează, sau cel târziu până mâine dimineață, venim cu pod-voade, cu cai și cu cămile.

La 4 Ianuarie însă Milescu însemna, mânios, în caietul lui: „Am așteptat până fa prânz și namiazinii nu s'au arătat. Asta ne-a încredințat de istov că și-iau bătut joc de noi,

amăgindu-ne. Nu ne-au adus nici vite, nici podvoade. Sânt niște hoți fără pere-che“...

Totuși era bucuros că namiazinii nu mai țineau tabăra încercuită ; doar ici-colo dacă mai apărea câte un pâlc de călăreți, privea câțava vreme, apoi se făcea nevăzut, improșcând nisip din copitele cailor.

După toiate socotelile, până la hotarul Chinei nu mai aveau decât șase-șapte zile de mers. Păstrând rându-iala caravanei ca pentru apărare, rușii au înaintat, cum au putut, peste pustia pietroasă și nisipoasă, lăsând râul Gana la stânga. Cazacii primiră porunci să puște, din când în când, ca să sperie leoparzii, care deveneau acum tot mai amenințatori.

Multe cămile erau așa de slăbite, de stoarse de ger și cu copitele așa de roase, de însângerate, că le do-bora vântul jos. Iar dacă se culcau, li se umflau picioarele așa de tare, că nu se mai puteau scula. Au fost nevoiți să lase în drum două cămile și mulți cai. Pe pietrele și nisipul înghețat, animalele se zgârceau gemând dureros, ca niște oameni. Își lingeau copitele însângerate și priveau lung, sfâșietor de lung caravana care se depărta încet, ostenită, schiopătând.

De după dâmburi și din văgăuni adulmecau leoparzii. Oamenilor mult le era milă de vitele rămase în pustie, pradă fiarelor. Se bucurau când puteau găsi un tungus căruia să i le încredințeze. Îngrijite, se puteau repede însănătoși. Și Milescu însemna în caietul lui : „Am părăsit încă o cămilă schioapă, lângă pârâul Habum, la tungusul Erencal, fiul lui Kulovo... Am mai părăsit și mulți cai ajunși la neputință de a urma drumul“...

Văzând că drumul continuă tot greu, că dela Milo-vanov și dela kitaiți nu vine niciun semn, niciun ajutor, Milescu a poruncit lui Nepripiasov să-l ia pe Cargaginskul, pe Omadari și trei oșteni, doi cai buni de schimb

și să pornească înainte, cu mare zor până la Naun. Să vestească acolo că solia e aproape, dar vine greu, deoarece i-au căzut cămilele și caii pe drum prin pustiul Gobi.

— Rogi pe dregătorii kitaiți să ne trimită întru întâmpinare oare și cai, hrană îndestulătoare și călăuze bune. Să le trimită cât mai neîntârziat. Să ții legătura cu noi prin acești doi cazaci. Și, mergând înainte, să pui semne, că n'iamem altă călăuză în iafară de busolă. Când vorbești cu guvernatorul din Naun, arată-

dorința măritului nostru țiar, stăpânul întregii Rusii Mari, Mici și Albe, de a trăi în bună pace cu împăratul Chinei. Spune că l-am trimis pe Ignatie Milo- vanov înainte vestitor și întreabă dacă nu cumva aiiiat-au că i s'ar fi întâmplat vreo nenorocire pe drum, d? n'a dat, până acum, spre caravană r.iciun semn de v.ață. A trecut ori nu pe la Naun ?

28

După plecarea lui Nepripasov caravana și-a urm/t călea, cu toate că poverile erau tot mai grele și vitele care să le poarte tot mai slăbite și mai puține. Oamenii au început să descalece, despovărând animalele. Milescu făcu socoteala bagajelor oare vor trebui lăsate în urmă, într'un loc adăpostit, sub pază, dacă nu va mai putea să le ducă înainte. Viscolul seacă, dușmănos de rece și de pătrunzător, mătura pustia și istovea vlaga oamenilor și a animalelor. Merșeră înainte, me-^f reu înainte, cătând adăpost. După vreo cincisprezece verste, la poala unui deal, întâlnește un pâlă de pădure neagră de sălcii schiloade în bătaia vântului, a gerului iarnă și a arșiței vară. În dosul pădurii găsește adăpost și lemne pentru foc, din belșug. Acolo, a doua zi, 6 Ianuarie, preotul Petru sluji Bobotează pe malul unui smârc de lângă pădure, al cărui nume nimeni nu-l știa. Cazacii tăie o cruce mare din gheață, iar în timpul slujbei slobozesc zece focuri de pușcă, făcând să răsună văzduhul și să se cutremure aceste întinderi pustii și înghețate.

A doua zi, mergând mai departe, cazacii întâlnește trei buriți supuși țarului. Seara, buriții au adus la tabără câteva vite pentru poveri, schimbându-le cu ale rușilor. Astfel caravana se întărește și poate să meargă mai bine. Buriții se oferă să fie călăuzi. Cunoșteau o cale prin locuri mai ușoare.

Povăţuiau să meargă şi noaptea, la lumina făcliilor, dacă vântul e mai domolit ; ei ştiau să se călăuzească bine şi după lumina dela stele şi după calea robilor. Astfel, în zilele de 9 şi 10 Ianuarie au mers pe valea râului Zadun, o vale mai adăpostită, pe unde au găsit lemne destule, apă şi papură. Şi mare bucurie a fost, pentru toată caravana, când cei din frunte au întâlnit pe pământ urme proaspete de căruţe.

— Sânt urme de căruţe kitaiceşti, cu două roate, trase de câte un bou, lămuriră călăuzii buriati. Ne apropiem de Naun. Şi arătară zarea fumurie în care aveau să întâlnească râul Naun.

În popas îl povăţuiră pe Milescu să păzească bine vitele în timpul nopţii, că prin acele locuri sânt mulţi ileoparzi şi pe asemenea vreme sânt tare flămânzi şi îndrăzneţi. Trăind prin aceste locuri, buriatii ştiau să povestească şi despre Dalai Nor, pe care l-au văzut de multe ori şi au şi pescuit în apele lui.

După părerea lor, acest lac din care iese fluviul Argun este aşa de mare, că nu-l poţi ocoli cu căruţa n'ci într'un an. În jurul lacului nu sânt păduri, ci numai păşuni cu ierburi aspre, smârcuri sărate şi, mai departe, munţi înalţi, stâncoşi şi goi. Din Dalai Nor mongolii scot sare. Adâncimea acestui lac este foarte mare ; nimeni nu i-a dat încă de fund. Are tot felul de peşti şi chiar focă şi balene. După spusa buriatilor, aceste balene umblă primăvara ca nişte corăbii pe lac, stârnind valuri mari. Din pricina asta, pescarii nici nu cutează să se depărteze prea mult de ţarm. Cică Tj o zi depărtare de Dalai Nor s'ar afla o mare cetate de piatră, cu case bune, întregi, dar cu desăvârşire pustie. Locuitorii au fugit toţi, din pricina ciumei. E mult de atunci, dar nici azi nimeni nu cutează nici măcar să se apropie de acea cetate ciumată.

În ziua de 10 Ianuarie, pe un ger tăios, au

grăbit și au mers douăzeci și cinci de verste. Au mas, noaptea, într'un ioc fără lemne. Au făcut focul cu ierburi uscate. Oamenii s'au rânduie la vegherea taberei, la strângerea ierburilor pentru foc și la odihnă. În zilele următoare au niai mers încă treizeci și cinci de verste, trecând prin crânguri de sălcii, ca și prin regiuni fără zăpadă și fără apă. Era greu, dar Naunul începea să se deslușească în zare.

Doi dintre cazacii trimiși cu Nepripasov le ieșiră într-o întâmpinare.

— Kitaiții sânt foarte mirați că venim acum. Par- c'am fi căzut din cer. Ei ne așteptau la primăvară.

Milescu înțelese că A'ilovanov a spus ce-a vrut el dregătorilor chinezi, nu ce a avut poruncă să spună.

Dar, la acel ceas, nici nu bănuia câte greutateți vor decurge din această încăpățănare a neguțătorului Milovanov.

După ce, la 13 Ianuarie 1676, mai străbătură încă 12 verste, ajunseră la râul Uluci, granița Siberiei cu împărăția Chinei. Caravana soliei era obosită și stoarsă de ger. Jumătate din cele patruzeți și opt de cămile pieriseră ori rămăseseră pe drum. Se pierduseră mulți cai. Dar oamenii erau toți sănătoși, iar mărfurile țarului și darurile lui bogdihan — neatinse. De aceea chiar și cârtitorii erau bucuroși că l-au ascultat și urmat pe Milescu Spătarul.

Și în acea zi, măcar că-i erau mâinile înghețate, Milescu tot scrise în caiet, fericit c'a ajuns cu bine la hotarul Siberiei : Aici sfârșim călătoria noastră

prin împărăția Siberiei, căci aici este marginea și sfârșitul ei, la obârșiile pârâului Uluci, sub munții kitaicești, numiți Turgacinsk, care țin de Siberia../

Aceste rânduri semănau cu chiotele de bucurie ale cazacilor.

Dela plecarea din Tobolsk trecuseră 265 de zile.

OAMENI ȘI LOCURI DELA HOTARELE
CHINEI PANA LA MARELE ZID

În ziua de 13 Ianuarie 1676, pe o colină de lângă râul Naun, solul Rusiei, Neculai Milescu Spătarul, a fost întâmpinat de șase căpitan' chinezi și de șaizeci de oșteni, înarmați cu arcuri și suliți. Li urară bun sosît. Aduceau- cu dînșii șaizeci de cai pentru poveri. Li însoțea și unul din cazaci' trimiși înainte cu Ne- pripasov.

— Harnic și răzbătător om, Nepripasov, îl laudară toți.

— Să nu te miri, mărite sol, că venim așa de târziu și-ți ieșim numai noi într-o întâmpinare, lămuri cel mai în vârstă dintre căpitanii kitaiți. Noi nici n'am vrut să credem că vine solia cea mare dela țarul alb. Dimpotrivă, ne am temut că vin cazacii din Albazin ori din Nercinsk, cu gând de război... Și asta penii ucă, nu de mult, trimisul înainte al domniei-tale ne-a vestit că vei ajunge la Naun abia la primăvară. Că nu vei putea străbate, în timpul iernii, un drum așa de greu și de primejdios, cum este drumul dela Nercinsk peste deșertul Gobi.

— Neîncrezător și încăpățânat negustor ! murmură Livanov, gândind la Ignatie Milovanov.

— Anume a făcut-o — zâmbi un negustor din Ieniseisk — ca să-și vândă toată marfa până ajungem noi. Cap șiret Ignașka, negustoraș, nu șagă...

În numele țarului Alexei Mihailovici, Milescu răspunse căpitanilor, mulțumindu-le pentru urări și în- credințându-i că vine numai cu gând de pace, de bună vecinătate și prietenie. Apoi le oferî tuturor mîncare și băutură.

După câteva ceasuri de odihnă, s'au pornit i-ară la drum și-au mai mers cinci zile, până la râul Ya). Drumul era mult mai ușor. Despovărați, potcoviți bine, hrăniți îndeajuns, caii mergeau acum mai repede.

La râul Yal, doi cazaci au întâmpinat solia : unul dela Albazin, sosit cu Milovanov, celălalt din cei trimiși cu Nepripasov. În urma lor venea un șir lung de care chinezești, cu două roate, trase de câte un bou. Cazacii istorisiră că Milovanov a ajuns la Naun abia acum patru săptămâni, venind pe calea Albazinului. A fost bine primit de Mangutei, guvernatorul din Naun.

— A grăbit spre Pekin, să ceară slujitori mulți, înarmați, să te întâmpine cu ei pe drumul Nercinsku- lui. Zicea că n'ai să poți trece de râul namiazinilor. Când am aflat dela jupân Nepripasov că ați ajuns la hotarul Chinei, drept să-ți spun, am încremenit. Am adunat, în grabă, aceste o sută două zeci de căruțe cu boi, șaizeci de cai și provizii. Caii i-am trimis întru întâmpinare cu sotnicii kitaiți. Proviziile așteaptă la Naun. Guvernatorii chinezi vor ieși, curând, întru întâmpinarea soliei. Ai sosit, pe neașteptate. Și de asta mai întârzie, până strâng proviziile. Vor să te întâmpine așa cum se cuvine.

Călătorii au încărcat bagajele pe cele o sută douăzeci de căruțe chinezești, trase de câte un bou și au pornit mai departe. La întâiul popas, Milescu scrisese țarului și lui Artamon Sergheevici, vestindu-i despre sosirea soliei la hotarele Chinei.

2

La 23 Ianuarie solia se întâlnește cu doi guvernatori din Naun, ieșiți întru întâmpinare. Guvernatorii erau însoțiți de fiii lor, de multe căpetenii, de o samă de manciurieni, dintre cei mai de vază, precum și de două sute de oșteni. La locul întâlnirii toți descălecară : cei înarmați așezară armele jos, apoi toți salutară solia, înc-

hinându-se adânc, urându-le bun soșit. Mîlescu Spătarul înaintă călare până lângă dâșii, des- călecă împreună cu toți ai lui, dădu frâul lui Radu Marcu, apoi salută, înclinându-se după obiceiul rusesc. Prin Sorik tălmaciul și prin tălmaciul guvernatorilor, Mîlescu le mulțumi pentru urarea de buri se-

sit. După asta pofti pe dregătorii chinezi în cortul lui, pe care slujitorii îl rânduiseră într'o clipită. Aici urmară mai departe vorbirea începută afară. Milescu îi întreabă de sănătatea lui bogdihan, chinezii, la rândul lor, întrebară de sănătatea măritului țar.

— Cum ai călătorit și cum ai ajuns așa de repede ? întreabă guvernatorul cel mai în vârstă. Și întreabă cu destulă mirare, amintind și el că Ignatie Milovanov a spus : „Solia rusă va sosi la primăvară”.

După ce Milescu povesti cum a călătorit și drumul ce a urmat, guvernatorii cerură iertare că, bizuin- du-se pe cuvântul trimisului înainte, au întârziat cu pregătirea merindelor și a căruțelor pentru transportul chervanului soliei.

— Odată cu Milovanov vor veni dela Pekin și înal- ții dregători, să te întâmpine, Ni-ko-l'ai Ga-vri-'lo-vici, făgăduiau slujbașii kitaiți de margine. Dar am vrea să știm dacă ai scrisori dela împăratul domniei-tale către măritul nostru împărat. Ori poate ai vreo scrisoare a măritului nostru împărat către împăratul domniei-tale. Dorim deasemeni să știm dacă ai daruri pentru împăratul nostru și dacă solia vine pentru pace ori pentru război.

— Scrisorile, darurile ori alte treburi de stat — răspunse Milescu cu demnitate — nu vă privesc întru nimic pe dumneavoastră. La Pekin, în fața lui bogdihan, voi arăta toate scrisorile țarului meu. Dumneavoastră, ca dregători de margine, vecini cu noi, se cade a ști că toate gândurile slăvitului țar sânt gânduri de pace și prieteșug cu împărăția Chinei. Dați-ne deci căruțe și merinde, să ajungem cât mai grabnic la Pekin. Știm că bogdihan de mult așteaptă solia noastră.

Se bucurară toți din jur, mai ales slujitorii și dregătorii mărunți, auzind vorbele Milescului.

— Atunci când împărății trăesc în bună înțelegere, zise unul bătrân, cu păinjeniș de

multe încrețituri pe frunte și pe obrazu-i
ca de ceară — atunci și supușii lor,
sărmanii, culeg în tihnă roada ogoarelor și
frunza ceaiului.

Aduseră hrană pentru solie : carne de porc și vin cald. Milescu cinsti pe cei mai de rang dintre dregătorii kitaiți cu vodcă, far pe ceilalți, cu vin. După asta plecară fiecare la corturile lor.

A doua zi urmară calea spre Naun.

3

Aproape de râul Naun, solia rusă a fost întâmpinată de un bătrân guvernator, însoțit de cinci sute de oșteni și de mulți manciurieni de vază. După ce se salutară foarte ceremonios, începură vorbirea. Mai marii chinezi se arătară foarte bucuroși că pot primi o ambasadă așa de numeroasă și de strălucită, venită cu gând de pace, între cele mai mari împărății din lume. Dar ei, ca dregători de margine, au p)- runcă strașnică delă împăratul lor să cerceteze pe orice străin, sol ori neguțator, să-l întrebe cu ce scop vine. Și numai dacă adeverește că vine cu gând de pace primește hrană, nutreț și mijloace de transport spre Pekin.

— Măria-sa țarul nostru — tălmăci Sorik vorbele Milescului — dorește să aibă legături de bună megieșie și de prietenie cu împăratul vostru. Atâta se cuvine să știți domnia-voastră din misiunea mea. Și să fiți încredințați că spun adevărul.

Mai bine de un ceas îl tot suciră și-l cârmiră guvernatorii pe Mirescu, dar nu putură scoate nim c alta decât încredințarea că vine cu gând pașnic.

— Noi credem spusule domniei-tale, Ni-kolai. Pricepem că dacă n'ai fi împuternicit de împăratul dcm- niei-tale, n'ai arăta o frunte atât de senină și de îndrăzneată, nici n'ai fi însoțit de atâția oameni de rang și slujitori. Dar dacă domnia-ta ascuți de împăratul domniei-tale, tot astfel trebuie să ascultăm și noi poruncile împăratului nostru. Nici se află

pe lume ceea mai sfânt și mai demn de respect decât scrisorile împăraților. Și dacă vrei să primești provizii din belșug, atât pentru tine cât și pentru ceilalți slujitori ai țării, dacă vrei să fii bine venit și ospătat în toate satele Chinei, să-ți fie hrănite cămilele și caii, trebuie

să ne arăți măcar scrisoarea prea măritului nostru împărat către împăratul vostru. Am auzit că ai cu domnia-ta scrisoarea pe care noi înșine am trimis-o, acum câțiva ani, prin Nercinsk, către împăratul vostru.

— Cine v'a spus de această scrisoare ?
întrebă Milescu Spătarul.

— Cazacii care-au venit înainte. Dacă ne-o înfățișezi și-o cunoaștem, atunci îți dăm toate onorurile; iar cheltuielile ce le-om face cu solia domniei-tale le-om putea îndreptăți. Până la Pekin te vei întâlni cu multi vani ¹ și dregători de ranguri înalte. Și la noi . este obicei și poruncă : toți să-ți ceară, spre încredințare, scrisoarea marelui nostru împărat. Numai arătând scrisoarea poți ajunge la Pekin fără întârziere.

Încă odată Milescu le spuse că nu-i treaba lor să cerceteze scrisorile solilor. Și de zece ori guvernatorii kitaiți au cerut același lucru, cu același glas blajin, tânguitor, fără pic de supărare, ci numai cu oarecare îndărătnicie și cu oleacă de subțire viclenie. Ci văzând încăpățânarea guvernatorilor și înțelegând că altfel e amenințat să rămână pe Naun, Milescu aduse cutia de argint unde erau închise scrisorile. O dezveli din mătasa galbenă în care era învălită, scoase cu mare grijă și respect una din cele patru scrisori chineze și le-o înfățișă.

Atunci se întâmplă un lucru neașteptat: recunoscând scrisoarea împăratului lor, toți cei de față, cutremurați de spaimă și de venerație, se prăbușiră în genunchi. Fiecare căuta să-și atingă fruntea de marginea scrisorii, cum fac preoții cu darurile.

— Acuma credem tot ce ne spui, declarară ei. Credem că ești în adevăr trimisul țarului alb. De acum încolo toată cinstea-ți vom da și toate dorințele împlinite-ți vor fi. €

Porunciră ca vitele solilor, caii și cămilele să fie date țăranilor din aceste sate, să le hrănească și îngrijească până la întoarcerea soliei. Aduseră pentru solie hrană și tot ce va

avea nevoie cât va aștepta aici

sosirea marelui dregător plecat din Pekin într-o în- tâmpinare-a-i. Spătarului Milescu îi dădură o strajă de zece oșteni, apoi îi cerură un om de încredere și un tâlmaci să însoțească pe trimisul lor special la Pekin. Milescu l-a dat pe Makarie din Tobolsk, iar ca tâlmaci pe Alexe din Selenginsk.

Dela început, Milescu se izbi de mari greutăți, pen- trucă tâlmacii, în fapt, nu știau niciunul prea bine nici limba chineză, nici limba rusă. Multe cuvinte trebuiau spuse de câte trei-patru ori și tâlmacii tot nu le prindeau înțelesul întreg și adevărat. Cazacii din Albazin îl aduseră tâlmaci pe Kan-kukai. Era neștiutor de carte, dar era foarte apropiat oamenilor de jos.

...Via trebui să învăț chinezește, gândi Milescu, văzând greutatea mare ce împiedica apropierea oamenilor din Rusia de cei din China.

Așteptând să vină dregătorul dela Pekin, solii se odihniră și se încălziră în satul manciurian de pe malul Naunului.

Dela băstinași, cazacii auziră că în aceste sate de margine se aflau treizeci de iacuți, cu femeile și copiii lor.

— Sânt supuși țarului, dar fost-au prinși de oamenii împăratului chinez... Neculai Gavrilovici, cu lacrimi în ochi te roagă să-i slobozi, se făcu Grișa Hlib mijlocitor pentru dânșii.

Dregătorii kitaiți locuiau într'alt sat, la vreo trei verste depărtare. Îi vizitau adesea pe Milescu, pur- tându-se osebit de curtenitor, grăindu-i mai ales despre drumul până la Pekin, înfățișându-i-l oa pe o că-

lătorie frumoasă și ușoară. Milesco* îi cinstea totdeauna cu vodcă sau cu vin. Ei îi trimiteau în schimb fructe și legume chinezești, aduse dela miazăziua acestei țări, de acolo unde nu-i niciodată iarnă.

Niște neguțatori aduseră vestea că oștile împăratului Kan-Si ocupaseră tocmai atunci un oraș mare din Nikanți, adică din China de miazăzi. Guvernatorii sărbătoriră această biruință aducând jertfe idolilor lor și cântând, ascuțit și tare, din instrumente cu glasuri ciudate, bătând puternic din tobe. Aflând dela acei neguțatori și dela dregători că lui bogdihan îi plac mult sculele și podoabele cizelate din dinți de morskă, Milesco a trimis trei curieri înapoi la Irkutsk să aducă de acolo niște dinți de morskă mai mari; cei pe oare-i avea dela, Moscova erau prea mici.

După cum începea să observe Milesco, chinezii au multe obiceiuri asemănătoare cu turcii : locuințele, hrana, băuturile, veșmintele sânt aproape la fel. Pe cap însă turcii poartă turbane, pe când chinezii pălării de pâslă ori din pai de orez cu margini late. Dregătorii de pe Naun aveau o înfățișare modestă ; vorba le era domoală și adesea umilă. Dar lui Milesco, crescut la Țarigrad, nu i-a fost greu să găcească trufia ascunsă sub spuza acestei umilinți.

— Vanii, adică boierii chinezi — lămurea talmaciul Kan-kukai — își închipue că nu se află pe lume oameni superiori lor ; că purtările și obiceiurile lor sânt cele mai bune din lume. Sânt foarte lacomi de averi și de putere.

Intr'adevăr, acești dregători de pe Naun de două ori povestiră Spătarului că atunci când stăpânul lor a trimis scrisoarea către țar, prin Nercinsk, a însoțit-o cu unele daruri

de preț pentru Danilo Arșinski. Dădeau a înțelege că, de bună samă, și măritul țar a trimis vreun clar de preț pentru dănșii, dregători de margine.

— Stăpânul meu — le-a destăinuit Spătarul — face daruri numai celor de-o samă cu dânsul : suveranilor lumii. Dar dacă-ar fi știut că așa-i obiceiul la voi, mi-ar fi poruncit să vă dau daruri potrivite cu rangul fiecăruia.

Au tăcut, privind în lături, supărați. Spătarul le-a dăruit atunci niște băuturi și niște halviță. Dar asta nu-i mulțumi deloc. Mereu făceau aluzii : nu le dă solul niște daruri ? „Boierii kitaiți sânt înspăimântător de lacomi, scrise Milescu în caietul lui, mai lacomi chiar decât turcii".

— Ce zici — întrebă, într'o zi, guvernatorul cel bătrân, ciugulindu-și firele albe și țepoase din musteață — stăpânul domniei-tale, împăratul alb, îl va preda ori ba pe Gantimur ?... împăratul nostru l-a cerut pe acest tâlhar și prin scrisoarea trimisă pe la Nercinsk.

Spătarul tresări :

— Măria-sa țarul are în Siberia o sută de mii de supuși de felul lui Gantimur. Iar rânduilele dintre popoare spun că orice om este supus stăpânului țării în care s'a născut. Gantimur și strămoșii lui s'iau născut pe râul Nercho, pe pământul măritului țar Alexei Mihailovici, deci Gantimur este și rămâne supusul măriei-sale țarului, iară nu al lui bogdihan.

Dregătorii kitaiți amuțiră ; câtăva vreme rămaseră cu gurile căscate. Apoi, muindu-și glasurile în apă blajină, grăiră, cu băgare de samă :

— Ei, astea s'or hotărî la Pekin... Totuși... să șiii, cinstite sol Ni-ko-lai, că soarta lui Gantimur este nodul și cheia legăturilor dintre China și Rusia...

Apoi se plânseră și împotriva cazacilor din Alba- zin că iau tribut dela un cneaz tungus, care mai de mult locuia pe Lena. De ce pentru niște nimicuri să se stârnească sfadă între doi împărați așa de mari ?

Și viclenia din întrebare le era așa de subțirică, încât Milescu n'o simți.

...Râul Naun este tot așa de mare ca și Niprul, însemna Milescu în caietul lui. Se varsă în Sungari și apoi, împreună, în fluviul Amur. Clima pe aici este prielnică, ținutul rodnic¹.

Dela Naun la Pekin mai sânt doar treizeci de zile de mers încet, cu carul cu boi, cum merg kitaiții.

Aici, în satul de pe Naun, s'au adaos încă o samă de oazaci și de neguțători din Albazin la solia Spătarului Milescu, sporind-o la o sută cincizeci de oameni. Și toți ardeau de dorința de a pleca mai repede spre Pekin. Dar lucrurile mergeau greu. Solia venise

până aici în cea mai mare grabă ; înfruntase mari primejdii, trecuse multe greutăți. Și, iată, de-o lună de zile zăbovește pe Naun, degeaba.

Întreba Milescu pe guvernatori :

— 'De ce nu plecăm, odată, mai departe ?

— Așteptăm porunci ; așteptăm pe marele dregător (lela Pekin, îngăimau ei întruna.

— Marele dregător ne poate întâlni pe drum. De ce să lăncezim aici atâta vreme ? Gonit-am oare peste Gobi ca să ne'mpotmolim aici ? Pe cele bune să ne grăbim a le face ; numai întru cele rele să zăbovim. Plecăm înainte, la Pekin.

— Nu puteți pleca fără porunca împăratului ; nu puteți pleca neînsoțiți de înaltul dregător dela Li-Pu^{XXXVIII}. Nu căpătați nici hrană, nici mijloace d^transport. Dacă pleci așa, Ni-ko-lai, s'ar putea, spre rușinea noastră, a tuturor, să fii chiar prădat pe drum. Iar pe noi ne-ar osândi la moarte împăratul că te-am lăsat să pleci neînsoțit.

— Lepădat-am în stepă zeci de cai și de cămile, numai s'ajung mai repede și să împlinesc porunca măritului țar. Și-acum... Dacă totul ar fi fost rânduit pe cale, am fi putut străbate acest drum în șase luni. Iarna-i chiar mai ușor de mers. Se poate călători în lungul râurilor înghețate. Numai să fie pregătite popasurile cu sănii și cu vite de schimb. Că noi asta urmărim : să apropiem cât mai mult Pekinul de Moscova. Și iată că tocmai aici, unde mă așteptam mai puțin, pierdem noian de vreme, întârziind degeaba.

— Să-l pedepsească Dumnezeu pe talmaciul lui Milovanov că n'a spus adevărul ! Asta-i toată pricina întârzierii. Altfel n'ai fi pierdut nicio zi. Caii și cămilele domniei-tale n'ar fi pierit în pustie, că noi te-am fi adus

dela Nercinsk, așa cum ni-i obiceiul. Uite, avem pregătite o sută de cămile și două sute de cai, anume pentru asta...

La 18 Februarie se întoarce, în sfârșit, Makarie cu tă'maciul Alexe și cu Ignatie Milovanov. Se întâlniseră în drum spre Pekin.

— Te înștiințez, Neculai Gavrilovici, că bogdihan a trimis pe însuși Askaniama^{XXXIX} să te întâmpine, grăi Milovanov, înainte ca Milescu să'nceapă dojana. Și trebuie să știi, Askaniama este al doilea mare dregător dela despărțământul treburilor din afară. Peste cinci-șase zile e aici.

Guvernatorii grăiau cu mare admirație și respect despre acest Askaniama :

— E unul din cei mai de samă și mai înțelepți oameni ai Chinei. Iar împăratul îl prețuește mult, mult de tot. De curând l-a făcut Askaniama.

Știind că întru întâmpinarea ambasadelor, oricât de strălucite, turcii trimit doar câte un ciorbagiu, adică pe comandantul unui regiment de ieniceri, Milescu era mulțumit de cistea ce se făcea soliei. II muștră, totuși, foarte aspru pe Ignatie Milovanov : de ce a spus guvernatorilor de pe Naun că solia vine la primăvară ? De ce nu i-a împlinit porunca ?

7

Peste opt zile, adică la 26 Februarie 1676, sosi în adevăr la Naun Askaniama Ma-La. Era însoțit de un ajutor, de doi zagurkei-seeretari, de doi grămățici și doi talmaci. Milescu se îngriji ca Livanov, Veniukov și Favorov să însemne, pe rând, toate discuțiile ce se vor duce, de aici încolo, cu dregătorii kitaiți și cu bogdihan. Va alcătui un „Stateini Spisok”, oglindă credincioasă a soliei, și-l va înfățișa țarului, să știe ceas cu ceas și cuvânt cu cuvânt cum s'a purtat solia.

Uimiți de cinstea ce se face acestei solii ruse, guvernatorii de pe Naun stăruiră pe lângă Milescu să iasă înaintea lui Ma-La :

— Este unul din sfetnicii de taină ai

XXXIX Mare demnitar chinez.

slăvitului nostru împărat, Kan-Si.

— În toate țările — nu se grăbi Milescu — solilor li se iese înainte. Numai pe regi sau pe împărați îi întâmpină solii. E o rânduială dreaptă și o respectăm.

După povața prietenilor din solie, trimise totuși pe Constantin Grecianin cu Alexe talmaciul înaintea lui Askaniamă, să-l întrebe de sănătate. Mia-La răspunse trimițând și el pe unul din secretary lui să-l întrebe pe Milescu de sănătate.

Intrând în sat, marele dregător kitait își alege o casă în apropiere de cea în care locuia solul Rusiei ; după ce i se puse bagajul înăuntru, se odihni câteva ceasuri.

Îndată se înfățișă cel mai bătrân guvernator de pe Năun, însoțit de Mangutei, cel mai tânăr dintre dregători, și-i grăită Spătarului :

— Se cuvine să te duci, cinstite sol, la locuința lui Askaniamă, să-ți arăți hârtiile și să începeți sfatul despre treburile celor doi împărați. Askaniamă nici nu prea poate umbla. Pe drum a alergat după un iepure, a căzut de pe cal și s'a lovit la un picior.

— Cred că-i lovit, încuviință Milescu. L-am văzut venind într'o căruță. Dar la voi boierii sânt purtați în leagăn, de către robi. Așa că poate veni la mine, în leagăn, fără a se osteni prea mult.

Guvernatorii s'au întors cu răspunsul la Askaniamă.

Așa a început un du-te vino între gazda dârzului sol al Rusiei și casa încăpățânatului mare dregător kitait. Milescu râvnea s'ajungă ne'ntârziat la Pekin ; neguțătorii îl grăbeau și mai și. Dar căuta să păstreze rânduiala soliei, rânduială ce-și avea tâlcul ei politic.

În ziua următoare, 27 Februarie, veni la Milescu un zagurkei, secretar al lui Askaniamă, însoțit de tânărul Mangutei, și-l povățuiră pe Milescu : fiind dregător de rangul cel mai înalt, Ma-La are poruncă aspră dela marele împărat să nu viziteze el întâi pe trimisul țarului alb, ci, dimpotrivă, solul țarului să facă întâia vizită.

— Înfațișez aici pe stăpânul meu, țarul Rusiei Mări, .Mici și Albe și deci nu pot veni

eu să-l văd întâi pe Axaniama ; nu am dreptul să-mi înjosesc stăpânul. Ci îl aştept, cu bucurie, pe cinstitul Askaniama să vină să mă vadă el întâi, aşa cum ar trebui să facă dac.i ar fi aici însuşi măritul ţar şi aşa cum am facem noi, dacă Askaniama ar veni în Rusia.

— Ma-La are aceeaşi poruncă dela stăpânul lui. Şi-apoi aşa-i datina la noi. Dar ca să fie împlinite amândouă poruncile, va trimite la domnia-ta pe ajutorul lui.

Nu voi schimba niciun cuvânt cu ajutorul lui, se'mpolrivi Milescu. Discut cu mare plăcere numai cu Askaniama, căci el mi-a fost trimis întru întâmpinare, nu altul.

Au pleoat. După o oră, Mangutei s'a întors, aducând hotărîrea lui Ma-La :

— Dacă nu primeşti să-l vizitezi, Askaniama scrie măritului împărat că eşti tot aşa de îndărătnic ca şi Teodor Baikov. Asta însemnă că, aidoma aceluia, nu vei avea nicio izbândă la Pekin. Văzând ca Milescu tace, Mangutei adăugă : La jumătatea drumului între domnia ta şi Ma-La este o casă. Propun să vă întâlniţi acolo, pornind dela gazdă, fiecare în acelaşi timp. Zicem că acea casă este un loc obştesc. Şi astfel demnitatea celor doi împăraţi este izbăvită.

Milescu întrebă de câteva ori, să priceapă bine grindul lui Mangutei. Că şi talmaciul adus de Askaniama era destul de slab. Întreba şi pentrucă, în fapt, Milescu se găsea într'o grea încurcătură : să primească ori nu ? Se sfătui repede cu Livanov, cu Favorov, cu Veniukov, cu Milovanov şi hotărîră să nu primească propunerea. Singur Milovanov cârti :

— Dacă ne'mpiedicăm în de-al-de astea, nu mai vedem noi Pekinul câtu-i hăul...

Milescu arată dregătorului chinez că ţarul nu l-ar ierta niciodată dacă nu şi-ar împlini misiunea, aşa cum este obiceiul la toate popoarele. După ce se hăr-ţuiră multă vreme din cuvinte, dregătorul chinez plecă fără nicio izbândă.

Cei mai iscusiți din solia rusească spuneau :

— Dregătorii kitaiți plăsmuesc uneltiri viclene. Să fim cu ochii în patru.

Ca și cum nu s'ar fi întâmplat nimica, a doua zi, 28 Februarie, zagurkeii se înfățișară la oasa lui Milescu și, în numele lui Askaniamă, îl întrebară de sănătate. Spătarul răspunse cu aceeași curtenie. La prânz, Ma-La trimise rușilor dulciuri și fructe kitai-cești. Solul îi dăruî și el fructe rusești. Askaniamă a primit darurile arătându-se foarte încântat; apoi l-a rugat pe Milescu să-i dea ceva alifii pentru umflătura dela picior. Doctorul Ivan Iuriev a primit poruncă să se ducă îndată acasă la Ma-La, cu doftorii, să-l oblojească. Totodată i-a dus, din partea soliei, o cutie mare cu diferite lichioruri. Îngrijirile lui Iuriev au alinat mult durerile lui Askaniamă. Iar lichiorurile le-a găsit foarte gustoase.

— N'am pus în gură nicicând băuturi mai bune ! Și i-a trimis în schimb lui Milescu ceai, oafea, pere și mandarine.

Părea că legăturile se îmblânzesc.

La 1 Martie veniră la Milescu aceiași guvernatori și secretari :

— Askaniamă a găsit alt mijloc de a vă întâlni fără să știrbiți onoarea suveranilor noștri. Așează-ți cortul de călătorie — povățui guvernatorul cel bătrân — pe un maidan, pe un câmp, ori unde-ți va plăcea, în sat sau în preajma satului. Măritul Askaniamă va veni să te viziteze, îndată ce-1 vei pofti.

— Cred că mai potrivit ar fi să plecăm imediat amândoi la Pekin, a propus Milescu, înțelegând că Askaniamă ține să se întâlnească în cort ca să înceapă cine știe c.e discuții lungi, tărăgănitore. Iar pe drum, la întâiul popas, să mă viziteze și să începem sfatul împreună.

— Nu. Nu putem pleca spre cetatea de scaun înainte de a fi cercetat și împlinit totul,

aşa cum porunceşte la noi datina străveche. Căci nu zic, ferească cerul, dar s'ar putea ca domnia-ta să fii purtătorul vreunei amen'inţări din parte ţarului alb împotriva marelui nostru împărat Elke-taifin. Dacă ar fi aşa, ferească cerul, noi toţi ne-am pierde capul că n'am privegheat bine si nu te-am oprit, nu te-am întors înapoi chiar dela hotar.

Si mai trecu o zi în vorbărie stearpă. Ruşii nu înţelegeau de ce-s aşa de bănuitori dregătorii kitaiţi, de ce născocesc atâtea chiţibuşuri. De zeci de ori Milescu a căutat să-şi amintească tot ce a văzut, a auzit şi a

citit despre primirea solilor între țări și împănați. Nicaieri nu întâlnise un chip atât de ciudat de a se purta cu o solie pe care ei, chinezii, au chemat-o.

La 2 Martie, aceiași guvernatori bătură calea până la gazda lui Milescu, înștiințându-l că Askaniama a întins un cort afară, în câmp, departe, și cere să meargă solul pe un drum, iar el pe altul. În cort se află două jilturi, în fața unei mese. Acolo se vor întâlni și vor putea vorbi.

Milescu refuză scurt propunerea. Dregătorii kitaiți plecară. Se întoarseră însă, îndată, cu alta : să pornească amândoi, solul și Askaniama, călări, până la satul vecin și să între amândoi deodată într'o casă ce se va găsi în cale, goală și cu ușile deschise.

— Intr'acest chip credem c'am salvat onoarea soliei și am împlinit și obiceiul nostru. Dar dacă nu primești nici această propunere, cinstitul Askaniama scrie îndată la Pekin marelui împărat, povestește totul și-l roagă să hotărască soarta soliei.

— Cinstiți dregători, aici nu-i vorba numai de cinstea soliei și de o datină străveche, ci-i vorba mai cu samă de neîncrederea față de mine. De ce mă bă- nuiți ? Vă jur că nu aduc nimic dușmănos ori lipsit de curtenie față de împăratul vostru. De ce nu vă purtați cu solii cum se poartă toate țările ? întrebă Milescu cu palma în dreptul inimii.

Dregătorii chinezi zâmbiră tainic și repetară că n'au încotro : așa sânt obiceiurile soliilor în China, așa sânt poruncile marelui împărat Kan-Si, zis Elke- taifin, adică „pacea neștirbită”.

— Atunci dați-mi răgaz să mă gândesc, să mă sfă- tuesc cu ai mei, se rugă Milescu, înțelegând că n'o va scoate ușor la capăt cu bănuielile, cu încăpățânarea și cu trufia dregătorilor kitaiți.

După ce plecară dregătorii, mult se frământă Milescu în inima lui. Nu se așteptase la asemenea piedici, chiar dintru început. De ce vor să mă umilească ? De ce vor să trădez țara și să știrbesc demnitatea marelui țar care m'a trimis aici ? Ce fel de oameni sânt acești dregători kitaiți ?

Se sfătui cu ai lui și hotărî să ceară dela Askaniamă o scrisoare în limba chineză, în care acesta să declare că orice sol va merge în Rusia, dregătorii trimiși într-o întâmpinare să se poarte așa cum se poartă Askaniamă. Apoi arată locul unde să fie ridicat cortul. Milescu ceru să intre el întâi în cort. Și tot el, ca sol al Rusiei, să grăiască primul.

La 6 Martie guvernatorii vestiră că Askaniamă a primit propunerile soliei. Citiră scrisoarea și o tălmăciră în fața lui Milescu. Hotărîră ca ea să fie înmănată solului chiar de către Ma-La, la întâlnirea din cort.

Întâlnirea pentru care atâta se ciorovăiseră fu pregătită cu grijă. Cortul fu așezat aproape de locuința lui Milescu. Pe latura dinspre apus a cortului se înșirară cazacii pe cai frumoși, îmbrăcați în haine bogate, cu căciulile lor roșii, cu flamuri, cu puști și lănci lucitoare.

Spătarul Milescu cu slujitorii țarului și cu feciorii de boieri din Tobolsk, îmbrăcați de sărbătoare, intrară în cort și se așezară.

Sosi îndată și Askaniamă, purtat în leagăn. Zece cazaci sloboziră focuri de pușcă, sărbătorește. Șoi- marii azvârliră șoimii în văzduh să facă jocuri sprintene, în cinstea marelui dregător chinez. Coborînd din leagăn, Ma-La privi, răsucind capul. Zâmbi pe sub musteață, enigmatic. Și el era îmbrăcat de sărbătoare, în strai scump de mătăasă albastră. Pe piept și în spate avea, brodați în aur, câte un cocor marc. De borurile pălăriei atârnavă ciucuri de mătăasă și aur. În stînga purta un evantai mare din

pene de păun, pe care-1 clătina întruna asupra feței, când rar, când repezit. Intră în cort. Se înclină ușor, salutând. După ce rușii răspunseră, Askaniama grăi, salutând cere-monios, cu mare trufie :

— Fost-am trimis înaintea soliei ruse cu cele mai strașnice porunci să iau scrisoarea țarului alb, s'o deschid și s'o citesc. Dacă nu-mi vei da scrisoarea, se

adresă de-a-dreptul lui Milescu, vei avea soarta **lui** Teodor Baikov 1

Mânia și-o arăta și din felul cum își mătura fața cu marginea pufoasă a evantaiului.

— Stă în puterea stăpânului domniei-tale — împotrivi Milescu vorbă calină la trufia răstită a lui Ma-La — să mă trateze după voie. Dar domnia-ta, cinstite Askaniamă, ai oare încuviințare dela bogdihan să te porți și să-îni grăești așa ? În toate țările cei trimiși să întâmpine soli'ile sânt întăriți cu cărți de reprezentare. Prin aceste cărți solii se pot încredința dacă întâmpinatorii grăesc în numele stăpânului ori într'al lor propriu.

— La noi nu-i obiceiul a se da asemenea scrisori. Ci doar porunci prin viu grai.

— Măritul țar și marele cneaz Alexei Mihailovici, stăpânitorul Rusiei mari, Mici și Albe — urmă Spătarul Milescu, iar Kan-kukai și Alexe talmăceau — este asemeni soarelui. Și după cum soarele, prin înșăși firea lui, îi ferește pe toți, dând lumină viețuitoarelor și trăgând spre sine tot ce este bun și de preț în ele, tot așa și măria-sa nu răspândește numai asupra supușilor săi raza binefacerilor, ci și asupra altor regi și împărați din această lume, cărora el le împrumută iubire și prietenie, așa cum soarele împrumută stelălor lumină. Dar, în același timp, măritul țar culege dela acei regi și împărați rod de prietenie și dragoste. Căci nu se află pe lume vreun popor care să nu dorească a trăi în obștească iubire și pace. Stăpânul meu, slăvitul țar Alexei Mihailovici, de mult dorește pace, iubire și prietenie cu marele vostru împărat, cu atât mai mult cu cât îi este vecin. De aceea a și trimis, acum un sfert de veac, din îndemnul inimii sale, un sol la bogdihan, pentru pace și prietenie. Dar domniile-voastre, sfetnicii, n'ați primit cu bucurie acel sol. El s'a întors acasă fără izbândă. Cu toate astea, măria-sa țarul n'a ostenit căutând mereu prieteșugul măritului bogdihan. Știm că acum câțiva ani chiar

domnia-ta, Askaniama, ai venit aici la Naun și
ai trimis trei oameni de încredere lui Danilo
Arșinski la Nercinsk, cu scrisoare, spunând
că

bogdihan dorește să lege prietenie cu măritul far. Ai propus și ostateci, câte trei oameni. Danilo, având încredere deplină în domnia-ta, n'a oprit niciun zălog și a trimis zece cazaci, pe care domnia ta ai binevoit să-i slobozi în mare grabă la Pekin.

Mai departe Milescu istorisi cum au venit cazacii la Moscova cu scrisoarea lui bogdihan, cât de mult s'a bucurat țarul văzând semne de prietenie dela marele împărat al răsăritului, dar și cât de amarnic s'a întristat aflând că nimeni în Rusia nu pricepe slovele kitaicești din scrisoarea adusă de cazaci.

— Oricum, socotit-am noi, nu putea să scrie altceva bogdihan în acea scrisoare decât despre prietenie și pace. De aceea m'a trimis pe mine, slujitorul său, să răspund și să grăesc în numele său adâncind și sporind prietenia și pacea dintre noi. Și țarul este încredințat că voi fi primit cu toate onorurile, întrucât aduc semne de prietenie și dragoste din partea unuia din cei mai mari împărați ai lumii : țarul Alexej Mihailovici, stăpânitorul Rusiei Mari, Mici și Albe. Dar eu ce aflu aici, mărite Askaniamă ? Iată, vorbirea domniei-tale e vrăjmașă și plină de trufie. Căci domnia-ta ceri ceea ce nu s'a pomenit, de când e lumea, la nicio solie : ceri să iei dumneata scrisorile de împuternicire dela trimisul țarului și să le deschizi. Fără tăgadă, asta-i silnicie ! O neîngăduită silnicie, care nu s'a întâmplat nici unei solii din lume. Dar măria-sa a trimis cu mine pe toți acești oșteni și cazaci cu porunca de a apăra până la moarte scrisoarea și iscălitura măriei-sale, împotriva oricui ar râvni să mi-o smulgă cu sila. Am apărat-o dela Moscova până la Naun, în zeci de împrejurări primejdioase. O vom apăra și de acum înainte. Și dacă și acum tot mai dorești să ne iei scrisoarea cu de-a-sila, te înștiințăm că mai bine vom muri aici, decât întorși acasă, să ne ucidă măritul țar că n'am

apărat cinstea iscăliturii măriei-sale. De altfel, cinstite Askaniama, mă mir că trebuie să ți-o spun: pe mine țarul m'a trimis sol pe lângă bogdihan, la Pekin, și nu pe lângă domnia-ta. aici, într'un sat de pe Naun.

În fața unei vorbiri atât de răspicate și de ho-tărâte, Askaniama și-a mai domolit trufia. Recunosc că Milescu are dreptate în cele spuse despre scrisoarea trimisă prin Nercinsk. Dar îndată scorni alte pricini : întâi că răspunsul la scrisoarea trimisă prin cazaci a întârziat prea mult, și-apoi, dintr'odată :

— Marele împărat Elke-taifin poruncitu-mi-a să te'ntreb ce răspuns adus-ai privitor la Gantimur ? Ni-1 veți da îndărăt au ba ?

Punând asemenea zdrobitoare întrebare, Ma-La își opri evantaiul în dreptul bărbiei și-l ținti pe sol cu săgețile privirii.

Milescu se aștepta la asemenea întrebare, dar nu aici și nu acum. Arată că răspunsul la scrisoare a întârziat atâta vreme pentru că drumul dela Nercinsk la Afoscova e foarte lung, dar mai cu samă pentru că la Moscova nimeni n'a știut să descifreze scrisoarea lui bogdihan.

— De aceea, împotriva obiceiului, țarul mi-a dat această scrisoare s'o talmăcesc aici și poruncitu-mi-a s'o păstrez cu grija cu care păstrez scrisoarea lui, aducând-o înapoi cu același respect și cinste. Necu- ■noscând cuprinsul scrisorii, țarul n'a avut de unde ști că bogdihan îl cere pe Gantimur.

Dar Askaniama nu vru să creadă că țarul n'a știut ce scrie în scrisoare. Nu credea c'ar fi cu putință ca Danilo Arșinski, ori unul din cei zece cazaci, să nu-i fi spus țarului nimic despre Gantimur.

— Cinci dintre cazacii care au fost la Pekin se află acum aici, cu Milovanov. Să-i întrebăm dacă știu ceva în legătură cu Gantimur, surâse Ma-La pe deasupra evantaiului.

Aceasta îl puse pe Milescu într'o nouă și mare încurcătură. În clipa aceea înțelese :

nu, nu ne-as chemat aici pentru pace, ci pentru război. Grăi tare :

— Cazacii se poate să fi știut ceva despre Gantimur. Dar eu știu doar că măritul țar s'a supărat foarte pe Danilo că n'a cerut dela domnia-ta tălmăci pentru scrisoare. Dacă-i vorbea de Gantimur și mai tare l-ar fi supărat și apoi eu mai socot că despre Gantimur cazacii n'au spus nicio vorbă țarului și pentru că toți îl

cunosc ca pe un supus al măriei-saLe, țairul. Am mai spus-o și guvernatorilor : Gantimur este născut pe pământul țarului și însuși Gantimur, cu tot tribul lui, a venit și a cerut să fie și să rămână supusul țarului !

— E o judecată sănătoasă, dar nu poate fi crezută.

— De ce vă este teamă ? De ce nu aveți încredere în noi ? se frământă Milescu să-și vădească sinceritatea. Numai trăitorii din înșelăciune și minciuni bă-nuesc întruna pe alții și li-i frică și de umbra lor. Fără încredere, fără cinste în legătura dintre oameni, ca și în legătura dintre țări, nimica nu se poate împlăni. Ești ca legat de mâini și de picioare. Sau poate vrei să ne înfricoșezi, cinstite Askaniamă ? Atunci află că sântem trimișii țarului. Iar țarul se teme doar de Dumnezeu din cer ; pe pământ nu se teme de nimeni. Așa că chiar dacă ar fi știut că bogdihan îl cere pe Gantimur, țarul iar fi avut curajul să răspundă că acest om este, fără tăgadă, supusul său și a venit 'a Nercinsk cerând adăpost și apărare. Și orice suveran dator este să apere viața supușilor săi. Au bogdihan ar face într'alt chip ?

Înțelegând că solul Rusiei nu se sperie, Ma-La clătină lim din evantai și se schimbă iar la față :

— Ei, dar nu merită acel răsvrătit netrebnic să împiedice legăturile prietenești dintre doi împărați și două țări așa de mari. Dar când văzu că Milescu răsufă ușurat, lovi iar, cercând să smulgă scrisoarea din mâinile solului și s'o citească înainte de a porni de pe Naun. Dă-o aici. Că și la Pekin tot mie mi-o vei înmăna întâi, s'o tălmăcesc, surăse mios Askaniamă, făcându-și vânt cu evantaiul și lucindu-i penele de păun. Marele împărat n'o primește altfel. Dă-o, nu face ca Baikov.

— N'are niciun rost să amintești întruna

de Baikov ! împrejurările nu-s asemeni: atunci măritul țar a trimis solia, iar acum inițiativa a pornit dela bogdihan. Firesc este ca atunci când țaru'l arată prietenie și dăgoste pentru bogdihan, bogdihan să răspundă cu aceeași iubire și prietenie pentru țar. Ori, oe fel de prietenie poate fi aceasta când nu-i primește el însuși

23 — Neculai Milescu Spătarul

nici măcar scrisoarea, scrisoarea care-l întruchipează aici, pe pământ chinez ? Eu nu-mi înjosesc stăpânul și țara. Dacă dau altcuiva scrisoarea și nu lui bogdi-han, la Moscova mă așteaptă osânda la moarte.

îndelungă vreme Askaniama își făcu vânt cu even-taiul, când mai repede, când mai rar, cu toate că în cort nu era cald, ci dimpotrivă.

— Bine... dacă nu vrei să-mi arăți scrisoarea, spune-mi măcar cuprinsul ei. Că dacă, din întâmplare, se află în ea măcar o slovă vătămătoare ori nepotrivită cu sacra ființă a marelui împănat, am poruncă să nu te duc la Pekin, ci să te întorc îndărăt, chiar de aici de pe Naun.

— Da ? Atunci spune cinstit — caută Milescu să prindă privirile piezișe ale lui Ma-La, și-l izbi cu o întrebare fățișă — spune, te rog, adevărul : ai poruncă să ne călăuzești la Pekin au ba ?

Evantaiul din pene cu ochi de păun căzu, atârând în șnurul de mătăasă albastră. Întrebarea îl năuci, câteva clipe, pe Askaniama. Grăi numai după ce se răcori iar, cu evantaiul :

— Am... de bună samă... Dar numai după cc mă voi fi încredințat că scrisoarea nu cuprinde nimic dăunător și numai după ce voi fi cercetat darurile.

— Am mai spus-o și o mai spun, tot atât de răspicat: în scrisoare și în tot ce vom spune nu se află decât gânduri drepte, de prietenie, de dragoste, de pace între țările noastre. Cât privește darurile, ele sânt — cum se obișnuiește între suverani de același rang — o întruchipare, o dovadă a prețuirii și a mani dorințe de prietenie și pace. Țarul a trimis doar ceea ce a socotit că va fi osebit de plăcut lui bogdihan, care-i stăpân pe o țară atât de întinsă și de bogată și poate găsi în ea tot ce inima-i pofteste.

— Cuvintele sânt foarte meșteșugit alese, surâse subțirel Askaniama. Aș dori să fie tot atât de adevărate. Și nu cred decât dacă scrii toate acestea în rusește. Eu voi pune pe secretari și pe tâlmaci să le treacă în limba chineză. Tălmăcirea asta voi trimite-o marelui han. Intr'acest -chip cugetul meu va fi împăcat, iar cinstea domniei-tale va ieși la lumină.

O clipă, Spătarul Milescu se gândi să scrie. Dar, de alături, Livanov șopti:

— Nu. Dacă cedezi, mai cere și altele.

— Tot ce am spus aici — mărturisi Milescu către înaltul dregător — voi repeta și la Pekin, fără să schimb o iotă. Dar nu scriu nimic, pentru că n'avem tâlmași buni. Și se poate furișa vreun trădător, vreun semănător de discordie între țările noastre, cătând să-mi răstălmăcească scrisoarea. Poți scrie domnia-ta singur ceea ce am spus și poți arăta marelui împărat. Iar cât privește darurile, nu sânt o taină. N'ai decât să privești singur șoimii care joacă deasupra cortului. În sipete aducem mai ales blănuri scumpe și scule de p:e', lucrate cu artă, la noi în Rusia.

Ma-La clătină din cap. Canafii pălăriei se legănară de câteva ori, parcă și ei ar fi împrumutat ceva din îndărătnicia stăpânului.

— În adevăr, șoimii dresați sânt cu totul rari la noi. Marele împărat Elke-taifin are unul singur, alb în întregime. O să se bucure mult...

Păru că s'a domolit cu totul. Evantaiul bătu de trei ori, apoi se închise încet. Askaniama ceru hârtie și alcătui însuși scrisoarea în care statornicea că atunci când vor fi trimiși soli kitaiți la măritul țar, ei să aibă dreptul a înmâna scrisorile numai însuși țarului.

Ba mai mult: când Livanov ceru să fie

înapoiati cei treizeci de yakuți supuși țarului, dar ținuți aici pentru că au fost prinși vânând dincoace de Amur, făgădui că-i va slobozi chiar mâine. Nu mai ceru să vadă darurile. Spuse doar că va trimite pe ajutorul său înainte, la Pekin, cu o scrisoare către împărat, în care va povesti despre cele discutate. Solia va urma, îndată, aceeași cale spre Pekin.

După asta, despărțindu-se, ca doi prieteni, plecară fiecare la locuința lui.

Ziua părea rodnică. Primăvara și impresia biruinței încălzeau inima lui Milescu. Spre seară veni la dânsul ajutorul hii Askaniamă cu secretarii și scriseră ceea ce declarase solul despre cuprinsul scrisorii. Și încă odată mai încercă să-l înduplece pe Spătar să scrie același lucru în rusește. Milescu refuză iară.

Când ajutorul lui Ma-La se retrase, Milescu era încredințat că solia lui a triumfat.

Și seara de primăvară coborî lină peste întreaga fire din jurul Naunului, peste copacii cu mugur crud și peste cugetele frământate ale oamenilor care se ciocnesc amarnic și'ndelung, înainte de a se îmbrățișa.

9

Grișa Hlib s'a așezat pe un butuc gros de răchită ; și-a tras gusla pe genunchi și-a'nceput încet să-i mângâie strunele.

Dinspre casele unde locuia Askaniama se apropia o căruță încărcată, împinsă de câțiva slujitori chinezi. Cele două roți înalte se clătinau și scârțâiau ascuțit sub povară. Boul istovit de oboseală se poticnea. Nici oamenii nu mai puteau împinge carul. Grișa sări de pe butuc, răpezi gusla spre spate, strigă la Radu și la alții care se găseau mai încolo, la foc, și, dejugând' boul, înșfăcară hulubele și traseră căruța până la casa unde se strângea merindea pentru solie. Cu toate că nu cunoșteau limba, rușii și chinezii se înțelegeau prin semne și din priviri. Rușilor le erau dragi chinezii, așa cum erau : tăcuți, ciudat de smeriți și de supuși. Unde se aflau slujitorii ruși era zarvă, cântec, joc, râs. Unde stăteau slujitorii kitaiți era liniște. Vorbirea lor — subțire și scurtă, șoptită ca un ciripit — semăna mai mult cu liniștea decât cu zarva.

În seara aceea cazacii opriră pe slujitorii chinezi la focul lor. Ospătară împreună. Cazacii cântară și dăntuiră un gopac așa de vesel, că un bătrân slujitor chinez râdea ascuțit, ținându-se cu mâinile de pânțele, cum nu răsese nicicând, în cei șaiszeci de ani pe care-i trudise până acum. Când se apropiară Livanov, Constantin Evstatievici și Neculai Milescu de petrecerea cazacilor, chinezii se feriră la o parte, pășind pe vâr-

furi, cu capetele plecate, cu ochii în pământ, umiliți. Dar Grișa, Radu și alți slujitori din solie nu-i lăsară. Li apucară de mâni și-i vârfră între dâșii. Li cuiprinseră pe după gât, îmblânzindu-i parcă. Unul dintre ca-

356.

zaci își aduse bandura și începu, în cinstea lui Milescu : „O Dunai, Dunai...”

Răsuna satul de cântecul tuturor rușilor. Cântau și Milescu, și Livanov, și toți dvorenii din Tobolsk. Ochii chinezilor se făcuseră parcă mai mari, mai veseli. Prin tălmăciul Kan-kukai, Milescu întrebă cum îi cheamă și ce slujbe au la Askaniamă. Răspundeau scurt și cu frică. Numai bătrânul se arăta mai vorbăreț. Se numea Li Lui-lin. Prin tălmăciul Kan-kukai, arătând cerul, bătrânul chinez Li Lui-lin întrebă :

— Am auzit dela zagurkei₄ că sânteți foarte învâ- tați. Dacă-i așa, să-mi spuneți : câte stele sânt pe cer ? Cătu-i de adâncă marea ? Și unde-i buricul pământului ?

Rușii se veseliră de asemenea întrebări năstrușnice: întrebări de poveste. Radu Marcu se grăbi să dea răspuns după povața lui Nastratin Hogeă, istorisită cândva de moș Nichifor Bleah :

— Sânt 3.333.333 de stele pe cer. Marea-i adâncă de 9999 stânjeni. Buricul pământului e aici sub tălpile mele.

— Dovadă ? întrebă Li Lui-lin, mirat de repeziciunea răspunsului.

— Cine nu mă crede să numere, să măsoare și să socotească. Și de-i va ieși altfel să-mi taie capul...

Râseră toți de asemenea răspuns. Râse și moș Li Lui-lin. Că lui mult îi plăc vorbele de duh măcar că pare veșnic trist. Și la chinezi a ifost cândva un om isteț oa Nastratin, care-i punea pe toți în cofă răzând de proști, de necinstiți, de asupritori ; acel om isteț se numea Avadâna.

Nu-i place, în schimb, bătrânului Li Lui-lin vrajba între oameni. Și mai ales nu-i plac de fel războaiele. Li Lui-lin vrea prietenie și pace. Grăia și arăta mereu, cu degetele, că între oameni trebuie să fie unire, prietenie.

Se apleca și cerca să prindă și să ridice de jos un fir de nisip, cu un singur deget, și nu putea. Cu două degete — lămurea el — se poate ridica oricât nisip vrei. ;Și-l pune în palma stângă, să vadă și să priceapă toți. Gu o singură mână — arăta el — nu putea tăia lemne cu toporul. Cu două

mâini despică un butuc. Apoi arăta pe cer luna care se ridica, uriașă și roșie dinspre oceanul cel mare, închise un ochi și spuse că o vede mică ; deschise a- mândoi ochi și făcu semn c'o vede mai mare.

— Li lui-lin spune că trebuie să fim uniți. Să fie prietenie, tălmăcea Kan-kukai, și toți cazacii încuviințau, bucuroși, bătând din palme, cucerți de istețimea bătrânului slujitor chinez.

Dar, deodată, Li lui-lin se ridică, se apropie de Radu, îi acoperi cu palma ochiul stâng și-l întreabă dacă vede lumina. »

— O vād, dar pare mai mică, spuse Riadu, iar Kan- kukai tălmăci.

Bătrânul slujitor îi acoperi, repede, cu palma, celălalt ochi, întrebind iară dacă vede luna.

— O vād ! Că doar nu-s chior, răsă moldoveanul.

Li lui-lin se repezi la un cazac de alături și repetă aceleași gesturi. Rămase foarte încurcat auzind că și cazacul vede cu amândoi ochii. Cercă și la un al treilea cazac, un om bălan, cu ochii foarte albaștri, pe urmă stupi, de ciudă, într'o parte:

— Ptiu 1 Na, lua-m'ar dracu 1 tălmăci Kan-kukai uimirea bătrânului. Șaizeci de ani am crezut că oamenii albi nu vād decât cu un singur ochi... Și iată, vād ca noi, vād cu amândoi ochii... Ce-i folosește minciuna asta ? Și dacă ne lăsăm prostiți, nu-i oare ca și cum noi n'am vedea decât cu un singur ochi ?

Și parcă-i iubea și mai mult pe ruși, aflând că-s oameni aidoma lui, oameni cu inima deschisă, prietenoși.

Era miezul nopții și cântecele rușilor, cu totul neobișnuite în aceste locuri, tot mai răsunau. Se auzi până la gazda lui Askaniama. Și, prin întuneric, pe după case, se iviră ochi iscoditori, trimiși să afle ce se

petrece acolo...

...Tii, drăcovenia dracului 1... Solul, chiar solul cel mare, cântă la rând cu slujitorii. Ce fel de rang are ? O fi din pulberea pământului... Nu cumva rușii răscoală norodul?

858,

A doua zi, îndată după răsăritul soarelui, As- kaniama veni la Milescu. Acesta îl primi bucuros : se aştepta să-i comunice ceasul plecării spre Pekin. Dar Ata-La luă discuţia dela început. învinui pe ruşi că tu'bură ţinutul Amurului, că pradă sau momesc popoarele dela mi.azazi de acest fluviu, chemându-le la dânsii.

— Priveşte, nu mai departe, acum : domnia-ta eşti aici, zici, sol al păcii. Şi, în acelaşi timp, cazacii je- fuesc în tot lungul Amurului. Astea nu sânt oiare semne că vii să ne declari război ? Cum pot să te duc la Pekin, cu o suită atât de mare, dacă nu-ţi cunosc gândurile, toate gândurile? Şi iarăşi îşi sporea mânia, născocind felurite nelegiuiri pe sama cazacilor din Albazin şi bătând întruna din evantai.

Multă îndemănare şi agerime în a judeca oamenii, multă destoinicie, multă pătrundere şi mai ales multă răbdare îi trebui lui Milescu ca să urmărească labirintul discuţiilor şi să găsească spre ce cale îl duce bătrânul, meşterul, inteligentul şi insinuantul diplomat Wait.

— dumnezeu ştie — grăi Spătarul din toată inima — că ţarul nu s'a gândit nici când la ameninţări ari la război cu China, ci numai la prietenie şi pace. Dacă pnadă cineva pe Amur, aceia sânt nişte tâlhari: ei n'au nicio legătură cu noi. Marele meu stăpân obişnuşte ca atunci când un vecin îl supără să-i trimită solie de pace. Şi numai dacă acel vecin nu încetează atăţările şi răutăţile, numai atunci îi declară război. Şi dădu câteva pilde, în neînţelegerile cu turcii ori cu polonii.

Dar Ma-La râse, răutăcios:

— Cazacii poftesc pe supuşii noştri la ospete şi cu dragoste îi sărbătoresc şi le dau

de băut. Dar când le⁰ vine la îndemână îi dezbracă, îi bat și le strigă : „Dați-ne și ce-ați ascuns !” Aceștia vi-s cazacii...

— Nu-i adevărat 1 Ponegrire nedreaptă l înfruntă Milescu, dârz, batjocura și sfidarea dregătorului kitait. Născocești, Askaniama 1 Solia noastră se află

aici anume ca să rânduiască legăturile cu China și nu să stingă orice fel de tulburări tâlhărești la hotarele noastre. Neînțelegerile nu pot fi curmate dacă nu ne cunoaștem, dacă nu avem încredere unii în alții, dacă nu scăpăm zidurile de minciună dintre noi. Leapă-dă-te, cinstite Askaniamă, de pricini născocite și du-ne mai repede la Pekin, să încheiem pacea !

— Mă bucur auzind asemenea cuvinte, și cred că va fi pace, se muie iar Ma-La, apropiindu-și evantaiul de obraz. Numai domnia-ta să nu sameni sâmburi de zăanie. Ai noștri n'au pricinuit, nu pricinuesc și nu vor pricinui niciodată ceartă, niciodată !

Apoi înaltul dregător încredință încă odată pe Mi-lescu că-și va trimite ajutorul înainte spre Pekin, iar ei toți vor urma, îndată, aceeași cale.

Spătarul Milesco, ca și Livanov, Veniukov și Fa-vorov, care erau de față, crezură că măcar acum Ma-La se va ține de cuvânt. Îi cinstiră pe Askaniamă cu vodcă și cu fripturi. Apoi îl conduseră până la locuința lui. Toți ziceau :

— Mâine plecăm spre Pekin !

Numai Grișa Hlib se opri din țesălatul calului, privi cum se depărtează dregătorul kitait și suspină :

— Ehei, Ușurelule, popasul nostru la hotarul Chinei iprelungi-se-va pân'ți-or rugini potcoavele, așteptând să bați iar neumblate căi.

11

Ca și cum n'ar fi spus nimica în ajun, a doua zi Askaniamă luă totul dela capăt, copleșind pe ruși cu stăruința și viclenia. Iarăși Ganțimuir. Iarăși Al-bazlnul. Iarăși cazacii. Iarăși și iarăși să vadă scrisoarea, că

altminteri nu-1 duce, în ruptul capului nu-1 duce până la Pekin, ci-1 trimite înapoi ca pe Baikov.

Dar nici Milescu nu se dădu bătut.

Plecă Ma-La, furios. Ii trimise pe cei doi zagurikei care girăiră rușilor într'același chip. Apoi pe guvernatori. Și la urmă veni și ajutorul lui Ma-La. Toți depăneau aceleași cuvinte ca niște mori hodorogite. 11 mustrau pe Milescu pentru aceleași vini plăsmuite ; căutau îndeosebi să-l prindă pe Ni-ko-lai dezicându-se, contrazicându-se.

După sfatul lui Constantin Grecianin, Spătarul procedă la fel : trimise la Ma-La când pe Livanov, când pe Veniukov, când pe Favorov ori pe Nepripasov să repete și să stăruie asupra acelorași lucruri : când pleacă ? De ce nu pleacă mai repede ?

Asemenea joc drăcesc dură toată ziua de 6 Martie.

În ziua următoare, când se înfățișă ajutorul lui Askaniamă și începu aceeași vorbire, Milescu i-o reteză scurt :

— Destul ! Nu mai răspund nimic la întrebări pe care mi le-ați pus de o mie de ori. Mă mir cum nu vă doare capul de atât/a năucitoare pisălogeală... M'am lămurit : bănuți că venim cu viclesug, ca niște înșelători. Ci eu am spus răspicat și la Selenginsk, și în Mongolia, și pe tot drumul, că vin cu solie de pace și prietenie !

După o clipă de uimire, dregătorul kitait cercă, foarte blajin :

— Nu trebuie să te superi că ești întrebat mereu despre aceleași lucruri. Afacerile de stat trebuie judecate cu mare grijă, fără pripeală. Stăpânul nostru ne-a poruncit să vă întrebăm cât mai des, cântărind fiecare cuvânt al vostru. Și încă odată repetă toate întrebările. Și din nou arată că obiceiul lor cere ca scrisorile solilor să fie deschise și citite întâi de dregătorii cei mari.

Curând veni și Askaniama; Milescu îl întreabă, răstit:

— Cine este mai prețios : solul ori scrisoarea pe care o aduce ?

— Bineînțeles că scrisorile împăraților sânt mai de preț decât oamenii care le aduc. Fără scrisori de înfățișare, solul nu poate avea niciun orezământ, nici nu s'ar numi sol.

— Atunci, de ce cinstiți solul, dar nu vreți să cinstiți scrisoarea, adică tocmai lucrul cel mai de preț, lucrul care dă solului însușirea de sol ?

La această întrebare dregătorii chinezi nu avură, niciun răspuns. Amintiră însă, din nou, despre Baikov care, după părerea lor, a săvârșit două greșeli : n'a predat scrisorile în mâna dregătorilor și a refuzat să se închine, după obiceiul chinez, în fața împăratului. Ajutorul lui Ma-La citi apoi dintr'o condică în care avea multe însemnări despre solia lui Baikov.

— La toate popoarele este obiceiul ca solii să facă plecăciuni, în semn de salut, în numele stăpânilor lor, spuse Milescu. Dar solii nu vin pentru propriul lor interes, ci vin ca reprezentanți ai stăpânului lor. În numele stăpânului lor grăesc și lucrează solii. De aceea, de soli nimeni nu și poate bate joc, nici chiar când vin să declare război.

— Adevărat — recunosc Askanjarna ■ — cinstea solilor se păstrează neștirbită. Fiecare împărăție își are obiceiurile ei și niciun stăpânitor nu poate sili pe altul să-i respecte obiceiurile țării lui.

Auzind că iarăși vorbește împăciuitoar, Milescu îl întreabă dacă își mai trimite ajutorul înainte la Pekin ori pornesc cu toții, împreună.

— Nu se poate ! Trebuie să-l așteptăm pe ajutorul meu cu răspunsul marelui nostru împărat. La întoarcere va rânduî și popasurile. Vom mai sta aici cel puțin

douăzeci de zile.

— Vezi, ținstate dregător — grăi atunci Milescu Spătarul, cu amară mustrare în glas — în spusele mele n'iai aflat niciun dram de nesocotință, nicio dezicere, nicio nepotrivire, oricât ai scotocit. În schimb, domnia-ta, în repetate rânduri, ai spus că-ți vei trimite ajutorul înainte la Pekin, iară noi îl vom urma. Și nu l-ai trimis. Iar acum ? Acum spui că trebuie să mai așteptăm douăzeci de zile. Pot oare să te mai cred pe cuvânt ? Nu ! Numi rămâne decât să mă întorc la Moscova ! Căci nu vreau și nici pot îngădui să fim amăgiți mai departe...

Ma-La rămase câteva clipe gânditor. Marginea evantaiului îi mângâia ușor chipul. Nu se aștepta la asemenea pâlitură în moalele capului. Când vorbi, glasul îi era parcă mai subțire, mai jalnic, și cuvintele când repezite, când poticnite :

— Sânt vinovat!... Dacă vrei, ia un băț și dă-mi cu el în cap... Dezonorează-mă, dacă vrei...

— Nu, mărite dregător — lovi mai tare Milescu, mânios și revoltat pe Askaniamă care, de bună samă, cerca alt viclesug — du-ne la Pekin ori dă-ne caii și cămilele îndărăt, să ne întoarcem acasă și să așteptăm acolo zile mai bune. Porunca și instrucțiunile stăpânului nostru sânt: să mergem peste râuri și peste lacuri, să străbatem pustietățile și, cât mai repede, să încheiem pacea, piacea dorită și de bogdihan. Deci dacă domnia-ta stai în calea soliei rusești, în-samnă că ești împotriva stăpânului domniei-tale: noi știm că el vrea și a cerut chiar pacea cu noi.

Foarte rușinat, dat de gol, Askaniamă recunoscă că Milescu aie dreptate. Mărturisi o tălmăcire a instrucțiunilor țarului, dată de Milovanov.

— Dar acum, iasta-i încurcătura, fără

poruncă de sus, nu cutez să te las nici să te întorci, nici să mergi înainte. Acum totul s'a răsturnat. Dacă hotărăști să te întorci, îmi pierd capul. Cred că... sânt în stare să vă leg pe toți de picioare și să mă țin după voi, până la Nercinsk, peste Gobi... Nu vă las nici mort 1 Pe cugetul meu, nu vă las 1... Nu plecați, vă rog... nu plecați !...

Toată trufia lui Ma-La se schimbase în spaimă amestecată cu milogeală. Evantaiul îi atârna de braț ca o sculă uitată, netrebnică. Și nici Livanov nu-l iertă: găsi prilej nimerit să-l învinue că n'a slobozit nici măcar pe cei treizeci yakuți, cu toate că a făgăduit. Deci încă o minciună.

— Ce să credem noi din tot ce spui domnia-ta, Askaniama. dacă nu împlinești nicio făgăduială așa de ușoară, făcută chiar aici, în fața noastră.

După această întrevvedere, Askaniama deveni osebit de prietenos cu solii Rusiei. Plecând din casa lui Mi-iescu, îi asigură pe ruși :

— Ajutorul meu goni-va tot drumul până la Pekin. În cel mult douăzeci de zile va fi înapoi. Și nu se poate să nu te primească marele împărat. Oameni mai puțini însemnați, negustori de pildă, fost-au primiți. Dar mi-te domnia-ta ? .

La miezul nopții de 9 Martie, Askaniama trimise, în sfârșit, la Pekin, pe ajutorul său, pe tânărul Man- gutei, pe primul dintre secretari și pe capii gramaticilor. Înainte de a porni la drum, aceștia trecură pe la Milescu, să-l vadă și să-l întrebe când a plecat din Moscova, când a părăsit Nercinskul și altele în legătură cu călătoria. Milescu răspunse la întrebări, apoi le făcu câteva mici daruri și le ură drum bun.

Așteptând aici, Milescu nu pierdea vremea în zădar. Cerceta locurile, oamenii, obiceiurile, însemnându-le ori în caiet, ori în epistolele lungi pe care le scria către țar, către Posolski Prikaz și către Artamon Serghe- evici. Aceste scrisori se vor aduna la Moscova ca o comoară de date și de știri, despre ținuturile și oamenii întâlniți în calea spre Pekin. Îi ajuta, ca și până acum, doctorul Ivan Iuriev, Favorov și Spiridon.

13

Peste voința lui Ma-La, prietenia dintre ruși și chinezi se întărea tot mai mult. Manciuurienii din sat aduceau oaspeților lapte, ceai, dulciuri. Cazacii își împărțeau adesea hrana cu slujitorii chinezi. Mulți băștinași se jeluiau împotriva vanilor, a dregătorilor și a cămătarilor. Dărilor erau atât de mari, încât oamenii trăiau mai mult din împrumuturi. Iar povara acestor împrumuturi era iașa de înrobitoare, că nici nu le puteau plăti într'o viață de om, ci le lăsau moștenire urmașilor. În sat erau zeci de familii care munceau nu numai pentru împrumuturile lor, ci și pentru ale bunicilor.

— Astia-i robia cea mai curată ! strigă Grișa Hlib.

Ca să-și arate grija față de solie, Askaniama Ma- La îi trimitea bucate alese, iar guvernatorii veneau zilnic la Milescu să-l întrebe de sănătate și dacă nu dorește să se plimbe ori să vâneze, în apropierea satului. Îi povestiră că la Pekin se află mulți europeni „de legea crucii”⁴¹ — jezuiți, mai ales olandezi, care cunosc multe limbi. Unul dintre jezuiți, mare meșter cititor în stele, se

afla chiar în mare cinste pe lângă împăratul Kan-Si.

Spătarul Milescu își însemna, cu grijă, convorbirile cu dregătorii chinezi, să le trimită la Moscova, când tălmaciul Cargaginsk se apropie în vârful picioarelor de masă și-i șopti :

— Neculai Gavrilovici, trebuie să-ți spun ceva foarte... foarte însemnat.

Milescu ridică ochii de pe fila caietului, înfipse pana cu clonțul în călimară și privi spre tălmaci. Avea chipul schimonosit de spaimă Cargaginskul. Făcu semn că spusa era foarte tainică. Mdescu pofti pe grămatic să-i lase singuri.

— Mărite stăpâne — șopti Cargaginskul, privind încă odată în jur — aflat-am dela grămaticii și de la slujitorii kitaiți, că Askaniama a trimis poruncă cirezilor mongoli să-și adune oștile și să cadă, pe neașteptat, asupra noastră. 'Să ne prade... Să ne ucidă ! Askaniama zise că noi am venit în țara lor ca iscoade, nu ca soli de pace. Zice că o armată mare vine în urma noastră, iar noi cică-i ținem de vorbă, îi amăgim.

O clipă, Milescu se făcu alb la față. Numai vârful nasului dres îi rămase ciudat de vânăt. Repede își găsi însă stăpânirea de sine.

— Asta-i o născocire, o prostie și n'o cred !

Tălmaciul se jură că așa a auzit. Mai repetă odată și'nc'odată. Calm, Milescu îi mulțumi pentru slujbă.

— Și-ți poruncesc să nu mai spui nimănui, nimic despre asta. Să taci cum tace pământul. Altfel...

Sfătuindu-se 'cu Livanov și cu Veniukov, hotărî să se prefacă a nu ști nimic despre asemenea zvon ; dar să fie cu ochii în patru.

— Cred că l-au trimis anume pe Cargaginsk, ca să ne cerce.

— Măsuri de apărare, în mare taină,

trebuie să luăm. Nu-i lucru curat asemenea
zvon mișelesc.

Totodată hotărîră să arate mai multă
prietenie lui Askaniama.

Aşa cum s'a înţeles⁴ cu oamenii ambaşadei, Mileşcu a poruncit oa Paştele să fie sărbătorit în linişte, cu încredere şi veselie, ca şi cum s'ar fi aflat în ţară. Şi astia anume ca să spulbere zvonurile şi să des-mintă bănuielile dregătorilor kitaiţi, care şopteau că ruşii se tem pentru că aşteaptă ceva. Au făcut slujba învierii cu toată pompa, numai cu puştile n'au tras, ca să nu işte spaima. După asta au rânduit masă bună, cu băutură belşugată, cântece vesele şi danturi. Radu Marcu şi Grişa Hlib încondeiară ouă roşii, câteva chiar cu flori şi semne kitaiceşti. I-au ajutat trei manciuriene bătrâne. Mileşcu a trimis daruri lui Askaniama; cozonaci, ouă roşii, fripturi pregătite ruseşte. Le-au dus dvorenii în Tobolsk, însoţiţi de mulţi cazaci cântând din guslă, din baiah şi din gură. Ma-La i-a. primit osebit de curtenitor, bucuros chiar ; lăudă mult gustul cozonacului şi frumuseţea ouălelor încondeiate. În faţa casei lui Askaniama, ruşii s'au amestecat cu chinezii, au cântat felurite cântece de veselie, au jucat jocuri ruseşti şi căzăceşti, moldovenesti şi siberiene. Askaniama a îngăduit slujitorilor chinezi să cânte şi să joace dansuri de-ale lor. S'au amestecat şi mulţi oameni din sat. Cazacii poşteau şi pe manciuriene să joace. Dar ele, ruşinoase, speriate foarte, se fereau şi se ascundeau, râzând totuşi. Când a văzut câtă veselie s'ia stârnit, Askaniama s'a încruntat, a stat câtăva vreme oţărît, făcând venin... Aceşti ruşi strică rânduiala chineză. Au nu ştiu că există ranguri? Că prostimii nu-i îngăduit a se amesteca şi a se veseli cu rangurile ?...

Dar, vrând-nevrând, veselia slujitorilor îl fură. Se satură să mai privească pe furiş. Ieşi în faţa casei. Obşteasca veselie şi înfrăţire îl prinse ca'ntr'o mreajă fermecată. Şi s'a

trezit că însuși se desfătă de privirea asta neobișnuită. Vedea că rușii au o firească înclinare spre apropierea de norod, fermecându-l cu veselia și prietenia. Zise chiar către întâiul zagurken :

— Greu de lucrat cu oamenii țarului alb. Te răpun cu puterea vieții. Nici nu-i sperii, nici nu-i dezbîni.

Orice trădător ori vânzător am culege noi dintre dânșii nu poate săvârși nicio ispravă. Repede îl amiroasă și-l îngroapă în uitare și afurisenie, cum îngroapă albinele soarelele mort, în înveliș de ceară... Altă plămadă de oameni. Nu samănă nici cu o'andezii. nici cu portughezii.

Cazacii cântau, lin „O Dunai, Dunai“... când Askaniama graia așa. Ciuli urechile. În ciuda înverșunării împotriva rușilor, găci în acest cântec spor de frumusețe nouă, de bogăție sufletească, de viață, legănându-1 pe valurile lui când line, când furtunoase, când triste, etingătoare la inimă, când răscolitor de vesele. Ascultând, Ma-La nu-și putea astâmpăra tresăltarea picioarelor, măcar că era bătrân și încă-1 mai săgeta scrân- titura. Ba chiar vânt cu evantaiul tot în tactul cântecului își făcea. Dar când se sfârși cântecul, se scutură ca desmeticit. Și se muștră că a fost așa de bicisnic. Surâse rău, într'o parte : ...Las'că te prind eu, Ni-ko- lai Ga-vri-lo-vici Spa-fa-rii... Trimise îndată vorbă AAilescului, printr'un tălmaci, că vrea să-i spună ceva, ceva tainic, de foarte mare însemnătate. Bineînțeles după ce s'or sfârși sărbătorile Paștelui. ...Așa ! Acum are un spin otrăvit în inimă.

15

Acolo, între oamenii din popor, limbile s'au dezlegat mult mai ușor, cu gânduri mai curate decât între înalții dregători. Povestea moș Li Iui-lin lui Grișa Hlib și tălmaciului Alexe :

— Unul dintre zagurkei spune că nu sânteti soli de pace, ci ați venit să ne siliți să trecem la legea voastră lepădându-ne de credința și de zeul nostru Fa. De aceea aveți

și popă cu voi. Dar eu știu că zagur-keiul minte. Nu-i place că noi ne împrietenim. A spus asta celălalt zagurkei cel care crede în **dao**. Să vorbească Ni-ko-lai cu acel zagurkei oare crede în **dao**, că-i mare, foarte mare filosof... Dar, mă rog, Grișa, ce rang are conducătorul soliei voastre ?

— E dvorean. Dar de ce întrebi ?

— Mă mir că-l văd amestecându-se cu noi, cu slujitorii. Și'ntreb pentru că oamenii de rând n'au voie să ridice privirile spre împăratul Chinei. Numai vanii și marii dregători pot să-i vadă chipul, că-i sfânt împăratul nostru).

Li lui-lin vroia să știe cum irăesc țărani în Rusia : ce mănâncă, unde locuiesc, cum țes pânza, cum ară pământul, al cui e pământul și roadele ale cui sânt.

Alexe a tălmăcit mult pentru Li lui-lin ; Grișa Hlib i-a povestit chiar și despre Stenka Razin și despre războiul lui împotriva boierilor.

— La noi, în China, după cât înțeleg, țărani trăiesc și mai rău ca în Rusia. Boierii zic : „țăranul este ca sâmburele de susan, cu cât îl storci mai tare, cu atât scoți mai mult ulei"... Și la noi țărani au făcut război mare împotriva puterii. Dar despre asta, altădată...

Când au înțeles ce fel de sărbătoare este Pa ș tele pentru ruși, slujitorii chinezi s'au străduit, fiecare, să aducă daruri : cutioare mici din os cizelat în chip negrăit de gingaș, mici talismane înfățișând broaște testoase, păsări, oameni, duhuri ciudate, ddragoni. Unele te făceau să râzi, atât erau de caraghioase ; altele te împingeau să scoți strigăt de admirație, atât erau de frumoase. Grișa a primit un cal din jad ^{XL} ^{XLI}, Radu, un

XL¹ Piatră lucioasă, de obicei verzuie, foarte căutată de chinezi ; poporul credea că Jadul aduce noroc.

XLI Templu chinez.

cocoș din cristal, preotul — o pagodă² cu trei acoperișuri cu streșini răsucite în sus, toată abia cât degetul mijlociu. Lui Milescu, Li Iu-lin îi dăruie o broască țestoasă din jad, să-i poarte noroc într-o izbândă soliei.

— Doamne, câtă răbdare ! exclamau rușii privind aceste daruri. Și câtă măiestrie...

16

Era 28 Martie, a patra zi de Paști, când Askaniama, însoțit de un secretar, intră în casa lui Milescu. Era foarte încruntat. Iși rotește privirile în jur, parcă s'ar fi temut să nu-l înhațe lupii. Rugă pe Spătar să scoată pe toți afară. Începu vorbirea pe departe, ca o predoslovie la o carte de povești :

— Eu cred, fără sminteală, în tot ce spui domnia-ța, Ni-ko-liai. Eu am sfătuit pe marele împărat să trimită scrisoare țarului alb, cerând să încheiem pace. Asta să n'o uiți nicicând, Ni-ko-lai. Eu sânt omul cel mai doritor de pace și prietenie cu Rusia. Dar se află printre noi unii cu gânduri vrăjmașe care fac zăzănii, scornind felurite minciuni. Aceia doresc să fie dușmănie între noi, iar nu prietenie... Și teamă mi-e că acele zăzănii au și ajuns la urechile prostimii. Iar prostimea nu-i în stare să deosebească binele de rău și adevărul de minciună. Și mă tem cu atât mai mult, cu cât văzut-am prietenia care s'a încheiat între slujitorii mei și ai domniei-tale. În China nu se obișnuiește așa ceva și nici nu-i îngăduit. Iar acum să-ți spun, mai limpede, despre ce-i vorba.

Milescu îl asoulta liniștit. Înțelegea că-l fierbe în oală seacă, dar se prefăcea că nu-i pasă.

Ma-La îi povestește că a venit la el, de mai multe ori, un tălmaci chinez de obârșie,

cerând să-l vadă.

— Nu l-am primit. Îl știu de anul trecut, dela călătoria lui Gavril Romanov, că-i un om de nimic, un cuget murdar. Dar dacă a văzut că nu-l primesc, a început să grăiască pe sub ascuns, în șoaptă, cu grămaticii : „Solia rusă vă înșeală, spune el. Din urmă vin, tupiluș, înarmați până'n dinți, o sută de mii de oșteni. La un semn s'aruncă : vă pradă și vă omoară...” Și-a mai îndrugat și alte multe asemenea ticăloșii. Am poruncit grămaticilor să tacă, să nu răspândească niște plăzmuiri smintite ca acelea.

Fără a răspunde lui Ma-La, Milesou chemă pe Car- gagsinsk și-l întreabă :

— Cine te-a pus la cale să zvonești mișeliile privN toare la solia noastră ?

— Nimeni, slăvite... nimeni. Am vrut doar să... să slujesc pe...

— Când ți-a spus domniei-tale asemenea minciuni ? întreabă Milesou pe Askaniama, urmărindu-l cu privirea, stăruitor.

— La câteva zile după plecarea ajutorului meu la Pekin.

— Tot atunci acest nemernic mi-a spus că domnia-ta ai trimis știre cnejilor mongoli să vină cu oști, să ne despoaie și să ne omoare, pe noi, solii. Eu însă n'arn vrut să cred asemenea neghiobie.

— Mișelul !... râse Askaniama cu poftă, clătinând evantaiul. A vrut să ne sperie pe amândoi... Unealtă dușmană ! Domnia-ta ești om prea înțelept și lumin; t ca să dai crezare unui smintit. Noi ne am încredințat de mult că în urma soliei nu vin oști. Numai tâlharii atacă fără veste. Împărații cinstiți își arată întâi pretențiile, vestesc potrivnicul și-apoi pornesc războiul. Iar cât privește minciuna că noi am avea gânduri ucigașe, îți amintesc că, deși eram în stare de război acum un sfert de veac, totuși l-am primit cu cin'-ie pe Baikov. Și-apoi — lăsă evantaiul și smulse un fir din gulerul de samur — chiar dacă v'am ucide pe toți cei o sută cincizeci câți sântetii aici, pentru țarul alb asta n'ar ft o pierdere mai mare decât acest fir de păr pentru blana mea...

Milescu înțelese că fiecare desmintire e așa fel făcută, ca să lase totuși urme de spaimă. Îi încredința pe Askaniama că dacă pe Amur și în Dauria cazacii au cășunat unele neplăceri, măritul țar îi socoate tulburători ai liniștei și-i osândește cu asprime. Și încheie :

— Iar acest mișel răspânditor de minciuni și ațățător trebue ucis !

— Nu ! sări Askaniama și, mieros, bătând cu evantaiul repede, nervos : Te rog mult, nu-l ucide... cu toate că merită. Dar eu nu vreau să fiu pricina morții unui om din solia țarului. Asta ar știrbi prestigiul meu și ar stârni mânia în oamenii de rând. Dă-i o altă pedeapsă, ori trimite-1 pe pământul țarului

să-și primească acolo osânda, după legile voastre.

După această scenă, cei doi dregători se despărțiră prieteni, făcându-și daruri. Dar și Ma-La și Milescu înțeleseseră că vor mai avea încă mult de furcă unul cu altul.

În multe rânduri porunci să-l tortureze pe tălmaciul Gargaginsk, dar nimic nu scoase dela el. Spunea mereu același lucru : că a fost beat când a îndrugat acele minciuni...

— Minți ! Când ai vorbit cu mine erai treaz...

Văzând că nu scoate nimic dela dânsul cu bătaia, Spătarul îl încredință lui Milovanov să-l ducă la Nercinsk. Kan-kukai lămurea pe Livanov și pe Milescu că acest tălmaci se poartă astfel pentru că-i manciurian, iar în inimile lor, chinezii și manciurienii se urăsc de moarte: unii c'au fost înfrânți. Ceilalți că n'au ajuns întru totul stăpâni în Kitaia.

A doua zi, Askaniamă îl invită pe Milescu la pescuit, pe râul Naun. În timpul pescuitului de câteva ori îl rugă pe Spătar să nu-l ucidă pe Gargaginsk. Discutară mult, mai ales despre negoț. Ma-La îl încredință pe Milescu că în Pekin se află neguțători care pot face cumpărături până la o sută de mii de lani. Să nu se teamă rușii că nu-și vor vinde repede mărfurile.

La 8 Aprilie s'a întors din Pekin Mangutei, care-l însoțise pe ajutorul lui Askaniamă. Ajutorul rămăsese bolnav într'o mănăstire de lamași^{XLII}, la trei zile depărtare în urmă. Mangutei veni repede să-l vadă pe Milescu și-l întreabă : de ce a venit prin deșert ? Cum de-a ajuns așa de repede ? Dacă a lăsat pe cineva în urmă ? Dacă mai așteaptă pe cineva să vină dinspre Siberia ?

— Nu am lăsat și nu aștept pe nimeni, afară de un curier pe care l-am trimis cu scrisori și care trebuie să-mi aducă niște dinți de morskă pentru bogdihan. De când stăm aici, au venit câțiva cazaci din Albazin, cu treburi de negoț pe care i-am alăturat

XLII Preoți budiști.

soliei noastre.

A doua zi, în locul poruncăi de plecare spre Pekin, se stârnă mare zarvă între slujitorii chinezi și între

manciurienii din sat : țarul alb vine cu oști multe împotriva Chinei.

Cu toate jurămintele solului, Askaniama tot părea a se teme... Dacă, așa cum șoptește norodul pe Naun și mai ales cum spun la Pekin, olandezii, portughezii și englezii, țarul alb se înțelege, pe ascuns, cu răzvrătiții din miazăzi și vine cu oști ? Dacă prin Ni-ko-lai, țarul alb se înțelege cu Kan și cu manciurienii, împotriva noastră, a chinezilor? Șolia asta, primejdioasă solie ; trebuie urmărită pas cu pas... Și trimise câteva iscoade pe drumul spre Argun.

— Nu mai am nimic de răspuns la bănuelile voastre fără capăt, se răsti Milescu la Askaniama, sosit în grabă să întrebe dacă nu vin oști în urma soliei. N'o să putem fi aliați decât atunci când veți zdrobi această sâcăitoare și ucigașă bănuială, când veți crede în cinste, prietenie și dragoste !

Văzându-l pe Askaniama plecând furios, Grișa Hlib șopti lui Radu :

— Iar nu s'au înțeles. Îi cunosc pe dregătorul kitait dacă-i mulțămît ori nu de vorbirea cu Neculai Gavrilovici, după cum bate evantaiul din pene de păun.

Direticând prin casă, Radu Marcu întrebă, pe românește :

— De ce s'a stricat iar căruța, stăpâne ? Parcă eram gata de plecare la Pekin.

— Nu ne înțelegem, Radule, răspunse Milescu tot în românește.

— Ci, uite, cei de lângă foc mănâncă din același blid, din aceeași bucată de friptură, beau din aceeași ploscă și duc același greu jug al stăpânirii, fie kitaiți, fie ruși...

— Aste-s vorbe dela Grișa Hlib, Radule. Numai el laudă norodul așa, fără de măsură.

— De ce nu l-am lăuda ? Au nu merită ? Au nu vă anată calea înțelegerii ?

Milescu muie pana în cerneală să scrie

despre vorbirea cu Ma-La. Dar nu potu
însăila nicio slovă. Cerneala se uscă în
pliscul penitei... Chiar așa : ce drac iavem de
nu ne înțelegem ? De unde atâtea pricini
între noi ?...

A doua zi, iscoadele lui Mia-La, răpezite spre Argun, se întoarseră cu trimisul lui Milescu la Irkuțk, cu un curier dela Nercinsk și cu o strajă de 15 cazaci, Milescu stătea tocmai de vorbă cu Askaniamă, cio-rovăindu-se, când sosiră acești slujitori. Mult se bucură Spătarul văzându-i. Scoase doftoriile, scrisorile și dinții de morsă din desagii cazacilor și le vârî în ochii lui Askaniamă :

— Poftim ! Iată oștirile noastre, de care iașa de mult te temi și de sute de ori întrebi, iscodești și zvonești, mărite Askaniamă. Pe astea le așteptam !

Ma-La plecă fruntea, rușinat. Evantaiul flutură des și scurt, atingând cu vârful molatec al penelor fața de ceară veche a lui Askaniamă. Vorbind, Ma-La recunoscă că Nicolai Milescu Spătarul este un diplomat priceput și un om deștept și tare, cum nu se află.

— Nu eu sunt tare, Askaniamă, ci adevărul cu care vin în brațe.

— Jartă-mă că te-am bănuit. Dar n'am făcut-o pentru mine, ci pentru norod, ca să fie liniștit, să nu se tulbure, în prostia lui... Și acum, când iară ne-am împăcat, pentru totdeauna, rogu-te trimite niște doftorii ajutorului meu. E bolnav. Iar voi, rușii, aveți doftorii foarte bune.

Milescu trimise îndată pe Ivan Iuriev cu medicamente și cu un tălmăci la mănăstirea de lamași unde zăcea bolnav ajutorul lui Ma-La. Doctoriile și priceperea doctorului, grăbind însănătoșirea dregătorului kitait, vor spori mult faima ambasadei ruse.

Askaniamă hotărî, în sfârșit, plecarea la 17 Aprilie, când era lună plină, să le meargă în

plin. Pregătirile de drum spre Pekin, Milescu și Ma-La le făcură împreună. Discutară mult despre drumurile care ar putea lega Rusia cu China. Dregătorul chinez știa că dela Pekin se poate ajunge la gura fluviului Amur, pe mare. Dar drumul acela e lung, pentru că ocolește peninsula Coreea. E mult mai mare de 150 de verste, cât auzise Spătarul.

Drumul până la Pekin aveau să-l străbată în căruțe kitaicești. Milescu lăsa doisprezece slujitori să păzească aici, în satul de pe Naun, caii și cămilele până la întoarcerea soliei. Cămilele au fost trimise spre niște mlaștini sărate, iar caii împărțiți la țărani.

Odată cu plecarea de pe Naun, la Pekin, Ignatie Milovanov își socoti împlinită slujba lui și ceru să fie trimis la Moscova. Își vânduse mărfurile, cumpăraseră altele și era zorit s'ajungă cu ele în țară. Milescu, după sfatul cu ceilalți, îi împlini dorința. Ii dădu scrisori către țară și către Artamon Matveev.

19

După mai bine de trei luni de zabavă, la 17 Aprilie 1676, caravana soliei cârmuită de Neculai Milescu Spătarul porni, în sfârșit, spre Pekin. Acum caravana număra o sută cincizeci și șase de oameni. Chinezii dădură pentru fiecare câte un cal. Bagajele erau încărcate în căruțe. În frunte mergeau rușii ; Askaniama venea în urmă, cu însoțitorii lui.

Solii erau tare bucuroși că se apropie de capătul călătoriei. După ce trecură prin mai multe sate de dauri care plăteau tribut împăratului Chinei câte o blană de samur pentru fiecare bărbat, traversară râurile Yial, Ulga și Sol, afluenți ai Naunului. Pe aici, mongolii nu samănă grâu, ci numai mei.

La 19 Aprilie ajunseră la mănăstirea de lamași, păstorită de un Darkhan-Lama, unde se afla bolnav, ajutorul lui Askaniama. Venind la chervan, doctorul Iuriev povesti lui Milescu cum l-a însănătoșit pe dregător.

— Am stat mult de vorbă și cu Darkhan-Lama, om foarte înțelept, bucuros că venim ca soli ai prieteniei cu China.

În aceste ținuturi locuiesc mongoli nomazi. La zece verste de mănăstire se află lacul Șaranov, adică lacul galben. Se zice că în el se găsesc scoici mari cât

niște tăvi, pline cu perle. Askaniama povestea că aceste perle strălucesc noaptea, o minune. În caietul lui, Milescu însemnă că la unele lamuri boii erau foarte slabi. Mulți mureau pe drum. La fel, caii. De aceea, după câteva zile de drum, jumătate din cazaci ajunseră să meargă pe jos. Și hrana pentru călători era puțină și proastă. Noroc că prin aceste ținuturi cu lacuri cazacii și șoimarii vânau găște, rațe și iepuri. Li trimiteau vâniat și l'ui Askaniama și slujitorilor lui.

După ce străbătură un deșert uscat și nisipos, se apropiară de niște munți cu păduri de ulmi. Erau întâile păduri întâlnite dela Naun încoace. Trecură peste râul Korghei, prin apa repede, limpede și adâncă. Ca să nu le ia apa, călătorii trecură carele pe brațe. Askaniama poruncise slujitorilor chinezi să ridice carele, dar rușii nu-i lăsasera să muncească singuri. Asta nu-i plăcu de fel lui Askaniama : însemna că slujitorii lui nu-i împlinesc porunca. Dar n'avu încotro.

Dela locul unde Korghei se varsă în Naun, Naunul își schimbă numele : se cheamă Sungari și se varsă la jumătatea fluviului Amur.

Mergând spre miazăzi, în dreapta îi întovărășeau munți înalți acoperiți cu păduri de stejar.

La 24 Aprilie au fost siliți să se oprească : le pieriseră aproape toți boii.

— Vezi, așa-i la noi, șoptea Liu Iui-lin lui Alexe, iar acesta lui Grișa Hlib. La noi împărăția-i foarte mare. Dar scârțâie toată, că-i și foarte veche. Și nimeni nu va s'o primenească. Nimeni !

Askaniama căta să-i îmbărbăteze și să-i mângâie pe ruși :

— Se găsesc alții boi pentru chervan, nu vă temeți. De altfel nu mai avem decât două treimi din drum.

După ce s'au adus alți boi și mai mulți

catări pentru poveri, drumul a urmat prin stepa uscată, presărată-ici- colo cu movile acoperite cu stejari și ulmi. Din loc în loc, bălți sărate. În depărtare, munți împăduriți. Băstinașii se feresc de munți; spun că acolo trăesc șerpi așa de mari, încât mănâncă și caii.

sn

Popasurile sânt tot mai bine rânduite. Pot schimba caii, iar călătorii se pot odihni în tihnă noaptea, la focuri.

Dar stepa devine tot mai stearpă, mai plină de nisip mărunț și galben. Mai străbat încă un colț al pustiului Gobi.

Drumul e greu. Picioarele cailor se'nfundă până'n glezne. Adesea vântul spulberă nisipul, orbind călătorii. În jurul izvoarelor, în oaze, caravana se oprește, adapă vitele, ospătează și... iarăși mai departe.

Ieșind din acel deșert în noaptea de 27 Aprilie, poposesc pe malul râului Sinia Golia. În timpul nopții, zece din caii lui Ma-La și cele mai bune catârce s'au speriat și-au fugit în pustie. N'au putut fi găsite decât după multă trudă Șri alergătură, pierzând o zi întreagă.

20'

Văzând caravana soliei, multi manciurieni întrebau ce duc spre Pekin într'atâtea care. Unul dintre zagur- kei răspândea, în taină, zvonul că duc spre Cetatea Roșie, adică spre cetatea lui bogdihan, iasakul, ceea ce se tălmăcește tributul țarului alb pentru împăratul Chinei. Așa trebuia să știe poporul, ca să se cutremure și să se minuneze de uriașa putere a lui Kan-Si, stăpân peste lumea toată, rege al regilor și împărat al împăraților. Când tălmăciul Sorik aduse știre despre acest zvon, Milesco se sfătui cu secretarii ce să răspundă.

— Să știi, cinstite Aşkaniama — îl întâmpină Milescu pe dregătorul kitait — că tarul primește, însă nu plătește nimănui tribut!

Slujitorii ruși primiră poruncă să spulbere acest zvon din rândurile slujitorilor kitaiți. Moș Li lui-lin îi liniști :

— Eu știu că nu-i adevărat. Dar așa obișnuesc vanii și dregătorii la noi : să acopere totul cu un pospai de minciună lustruită. V'am spus : la nai, împăratul este închipuit ca Dumnezeu. Când trece împăratul pe uliță, toți sântem siliți să ne ascundem, să încuiem porțile 376.

și ușile. Iar dacă, din întâmplare, ne aflăm pe drum și trece împăratul, trebuie să ne aruncăm cu fața în pulbere și să încremenim așa până trece stăpânul lumii, ca să nu vadă, să n'atingă ochii noștri nevrednici chip dumnezeiesc... Dar eu știu că și asta-i o minciună. Eu știu că un împărat din neamul cel vechi, Min, s'a spânzurat... Un Dumnezeu în ștreang... Dar asta am să v'o povestesc la alt popas. Acum vine zagurkeiul și...

21

Înainte de a ajunge la râul Șaramura — Amurul galben — au treout printr'un ținut împodobit cu livezi de cireși, piersici și viță de vie sălbatică. De mult nu mai văzuseră atâta primăvărată și înflorită frumusețe.

— Aici la Șaramura — socoti Askaniama — ne aflăm la jumătatea drumului între Naun și Pekin.

Și călătoria urmă mai departe : peste râul Loĥan sau Lohan-Ho, printre ulmi și sălcii bătrâne, peste plaje de nisip alb, curat, printre multe lacuri.

— Cred că și în acest râu se găseșc perle, spuse Ma-La către Ni-ko-Lai, arătând apa tulbure a râului-.

Milescu nu putea crede. Porunci câtorva cazaci să se afunde și să caute. Chinezii rămaseră uimiți de priceperea cu care înotau cazacii și se afundau în apă scoțând scoici. Dar 'din toate scoicile scoase nu găsiră decât o singură perlă, mică de tot. În schimb, într'un iac din preajma Lohanului găsiră scoici cu perle mari. Aici prinseră multe broaște țestoase, dărindu-le chinezilor, care-și pregătiră din carnea, lor un ospăț osebit de gustos.

2 Mai... „Mergem dela miazănoapte spre miazăzi, peste movile înalte de nisip, fără verdeață. Nu zărim nimic alta decât nisip alb prin care adesea caii se afundă până la genunchi“, scria Milescu pe când treceau încă peste un colț din pustiul Gobi. Rar se ivea câte un cireș ori câte un ulm ofilit de secetă și cium- păviț de vânturi. Și mai rar câte un ochi de apă sărată. În depărtare, ruinile unui oraș vechi, cu ziduri de pământ.

Apoi priveliștea se schimbă iar. Spre seară întâlnește un crâng : printre copaci zburau multi fazani. Șoimi sloboziți din Iântuguri săgetau văzduhul, înhătau fazanii și-i aduceau la picioarele șoimarilor, uimind încă odată pe chinezi cu marea lor iscusință vânătorească. Era acum rândul solilor să pregătească, din carne de fazan, un ospăț gustos.

La 3 Mai, o zi strălucitoare și limpede. Pe când treceau peste un dea! verde, Askaniama povesti lui Milescu că acolo, cu șase sute de ani în urmă, a fost un onăș foarte populat. Înăuntrul lui nu se mai află acum decât decât ruinele multor statui de lei, de iiragoriî ciudiați și firoși, de broaște testoase săpate în piatră. Pornind de aici, dregătorul kitait povesti câteva întâmplări din istoria Chinei, din care Milescu înțelese că azi această țară se naște, ca acea pasăre phenix, din propria-i cenușă. Ma-La povesti, deasemeni, că abia cu cinci zile înainte de a se vesti sosirea soliei ruse fusese numit Askaniama, dar că încă de pe vremea călătoriei lui Teodor Baikov, el lucra ca zagurkei La Li-Pu.

Dela 4 Mai intrară în ținuturi chineze propriu zise. Ma-La poposea și se odihnea sub același cort cu Milescu. Li lui-lin le aducea din sate mâncări și băuturi

chinezești. Mulți ruși se odihneau noaptea în casele de lut ale chinezilor. Căci poporul era mai ospitalier, mai înțelept, mai omenos decât ocârmuitorii. Și lui Mălescu îi plăcea tot mai mult să se apropie de oamenii de jos. Chiar unul dintre zagurkei, cel care credea în **dao**, îl lua pe Spătar seara la focuri, îl învăța cuvinte chinezești și puneă pe Kan-kiukai să tălmăcească vorbele de duh ale lui Li Iui-lin. Mălescu înțelegea că poporul chinez îndură greu robia vanilor și a ruginitelor lor obiceiuri. De aceea privesc spre ruși cu un fel de ciudată nădejde : parcă s'ar zări o fereastră ce-ar putea fi deschisă spre zarea altei lumi.

— Se spune că împăratul este muma, părintele și Dumnezeu poporului, zâmbea moș Li Iui-lin. Să zicem că-i așa. Că mintea mea-i bicisnică și ochii mei nevrednici să vadă și să priceapă toată mărișia împăratului. Dar mă întreb : nu cumva sutele de milioane de chinezi au muma, tată și Dumnezeu vitreg ? Că doar eu știu bine : împăratul din neamul Min s'a spânzurat de teama norodului răsculat de Li Tzî-cen. Iar Dumnezeu ăsta nou, noi cei cu mai multe floricele albe la tâmplă !! știm : fost-a un tătar, un manciurian, care până mai ieri rătăcea în stepă duipă cai, mânca berbeci fripți în țâglă deasupra jarului, pe pîre-peleace, cum mâncăm noi acum și se bătea cu noi, cu chinezii, care ne-am ridicat să-i alungăm pe Aâini. Să zică vreunul că nu-i așa. Și mă'ntreb, aici, de față cu acești prieteni ruși și cu cinstitul zagurkei de legea **dao** și deci om aproape, de norod : cum poate fi muma, părinte și Dumnezeu cineva pe care, nu de ■ mult, l-am snopit în bătaie ? Pentru că acum ne-a bătut ei pe noi ? Ehei, multe nu pricepe capul lui Li- Uui-lin, măcar că are tâmple ninse... Dar asta, cinstiți prieteni albi, nu înșamnă că norodul "Tiu știe

ce să facă ? El a mai ocupat odată Pekinul...
Și dacă nu veneau manciurienii...

Mai departe, în apropiere de un sat, întâlnește lângă drum două statui de piatră, comemorative. Una înfățișează un gânditor, alta un oștean. Alături se aflau sculptate câte o broască țestoasă, mare, din piatră sură.

— Aceste statui — lămură Askaniamă — sânt lucrările unui sculptor chinez foarte vestit.

— Vezi — grăi Favorov care călărea alături de Milescu și de Ma-La — chinezii se pricep să facă nu numai lucruri mici, de migală multă, ci și sculpturi uriașe, cum numai egiptenii cei vechi s'au priceput.

Se apropiau de Marele Zid.

Primăvara era caldă, prietenoasă și strălucitoare. La 5 Mai 1676, trecând caravana printr'un sat nou, mare, și bogat, un tânăr chinez, oșebit de plăcut la înfățișare, ieși înaintea soliei, dăruind solului o oaie albă ca omătul și ură sănătate celor doi împărați. El auzise de mult despre această mare solie pentru pace dela țarul alb și se bucurase împreună cu tot satul său.

— Tot norodul din China vrea pace, spunea el. Bine ați făcut c'ați venit. Și să nu plecați din China, până nu veți avea scrisoare de pace iscălită de împăratul nostru. Că norodul e sătul de război.

Vorbele rostite de acest tânăr țaran apropie și mai mult pe ruși de chinezi, de acești oameni muncitori, vrednici, nesfârșit de răbdători, iscușiți în lucruri migăloase ca și în opere mari, uriașe.

Poposiră la poala unei păduri. Rușii se așezară la odihnă în jurul focului ; povestiră și cântară. Mai încolo, sub un ulm bătrân și stufos, se rânduise tabăra chineză, tăcută și mohorâtă. Luna răsărea, mare, luminoasă, dând chip feeric lumii. Primăvara, frumu-

seșea firii, cântecele rușilor dădeau ghes și răscoleau și cele mai vlaguite, mai adormite cugete și îndulceau cele mai acre inimi. Adică până și pe Ma-La îl cerca parcă umbra unor ciudate păreri de rău. Sta și privea spre oamenii lui tăcuți, mișcându-se neauzit, plecați, umiliți, fără huet, parc'ar fi fost de pâslă. Și-i era ciudă pe potopul de viață, de tinerețe ce țâșnea din tabăra rușilor. Acolo Milescu sta în mijlocul slujitorilor : râdea, bea și cânta la rând cu dânșii. Dincoace el, Askaniamă, sta singur ca un huhurez, între umbre și stafii potrivnice. Se simți mic, înrăit, slab. „Cum am să zdrobesc eu această înfrățire"... crâșcă Ma-La în sine-a-i.

Dar veselia rușilor nu-i da pace. Li alunga planurile potrivnice, îi topea chiar otrava din inimă. „Acolo Ni-ko-lai e sprijinit de toți, eu..." Făcu semn zagur-keiului daoist să se apropie :

— Ce zici de ruși, zagurkei ?

— Zic că-s oameni. „Omul urmează legile pământului, pământul urmează legile cerului. Cerul urmează legile lui **dao**, iar **dao** își urmează sie însuși"... Așa mă învață Lao-tzî.

— Dar ce crezi despre mine, zagurkei ?

— Lao-tzî îmi poruncește, ci eu nu cutez a spune. Capul meu se ține de trup printr'un gât prea subțire ca să înfrunte paloșul mâniei.

— Cutează !

— Lao-tzî filosoful zice ...„unele ființe merg, altele le urmează; unele înfloresc, altele se usucă; unele se întăresc, altele slăbesc ; unele se creează, altele se distrug. De aceea omul înțelept renunță la ceea ce este inutil, înlătură luxul și risipa^{1*}... se leapădă de trufie, iubește oamenii...

Stătu Ma-La câțeva vreme, în tăcere,

meditând. Luna era de-o suliță sus. Foșnea încet o frunză în ulm. Mirėsme dulci se ridicau din cățuele florilor. Și dincolo de ulm, rușii cântau lin, melodios, fermecător, parcă'n tot văzduhul n'ar fi fost decât cristal de Nankin și strune de argint.

— Zagurkei — șopti Ma-La — du-te la Ni-ko-lai și iroagă-1 să-mi facă o mare bucurie : să-i pună pe cazaci să cante „O Dunai, Dunai...”

I se împlini dorința.

Și cântară cazacii osebit de frumos, zămislind în inimi fiori de bucurie și tinerețe. Răsuna văzduhul în jur, și codrul kitait răsuna de glasuri ce nicicând până atunci n'au răsunat pe aici.

Și ceea ce iară nu se mai întâmplase niciodată : Askaniamă își îndemnă și el grămăticii și zagurkeii să cante chinezește.

În acea seară de Mai, oameni din două popoare mari și vecine schimbă bucurii înalte, fericiți că mai pot scurta din depărtările care-i despărțeau.

Așa, simțindu-se prieteni, înfrățiți, cântară până la miezul nopții, când luna, ajungând în mijlocul tăriei, stinsese noian de stele din Calea Robilor.

23

, În ziua următoare trecură prin Tabin-kin, oraș mongol clădit din piatră, cu un turn de veghe înalt și cu o 'pagodă cu trei rânduri de acoperișuri, cu streșinile răsucite în sus, cu mulți idoli înăuntru. Askaniamă îi spuse lui Milescu că toată populația, foarte numeroasă, din acel oraș și din împrejurimi, este supusă, este proprietatea unui singur van. Spătarul își însemnă asta în caiet.

În seara zilei de 7 Mai, după ce trecură pe lângă un oraș pustiu, mergând în susul

Lohanului, pătrunseră în codrii deși ai munților Alim. Între slujitorii kitaiți s'a iscat un hreamăt, un soi de spaimă, când au aflat că vor mîna peste noapte în pădure.

— Codru-i plin de tigri și de leoparzi, lămureau ei, cu îngrijorare. Atacă nu numai vitele, ci și oamenii. 'Priviți : de teama fiarelor sălbatice satele de pe aici sînt înconjurate cu valuri înalte de pămînt.

Ca să-i liniștească, Askaniama îl rugă pe Milescu să tragă câteva focuri de pușcă. Cazacii sloboziră, în răstimpuri, câte trei împușcături. Munții și codrii clocotiră îndelung.

Făcură focuri mari și le ținură aprinse toată noaptea. Pe la miezul nopții, în liniștea grea a cuprinsului, auz'iră fiarele urlând, departe.

Pe drumuri destul de înguste, prin văi adânci, călătoriră spre Marele Zid. Întîlniră peșteri locuite de schivnici în legea lui Budha ; întîlniră idoli uriași sculptați în stînci.

Aproape de Zidul cel Mare trecură pe lângă un astfel de idol uriaș numit Fu ; ținea în mână globul pămîntesc și era așa de înalt, că parcă stăpînea toată zarea. Askaniama se mai rugă încă odată de ruși să puște, ca să alunge fiarele. Că nici nu știi când se răpăd de după desişuri; mai ales leoparzii.

Cînd ajunseră în coama munților, Askaniama se apropie de Spătarul Milescu și, cu mîndrie, îi arată Zidul cel Mare, numit Djazi în limba chineză,. iar în mongolă Kalgan.

Așa cum se vedea din culmea munților Alin, Zidul cel Mare apărea uriaș, copleșitor.

Veniukov, Livanov, Favorov iscodeau, muți de uimire, priveliștea asta, rămasă parcă de pe vremea cînd pe pămînt sălășluiau uriașii, ca Nimrod cel din poveste.

Askaniama și zagurkeii arătau rușilor că

Zidul cel Mare are nenumărate turnuri pătrate, de două ori mai înalte decât zidul însuși, la depărtare de șapte suite de picioare sau o sută de stânjeni unul de altul. Turnurile parcă înțeapă cerul cu crenelurile lor puternice și privesc lumea, de veacuri, prin ambrazuri întunecate, înfiorătoare, o niște colosale orbite de ochi scurși. După socoteala lui Ma-La, Zidul cel Mare e înalt de 28 picioare, lat de 14 și lung de 1500 verste. Veacuri de-a-rândul acest zid a apărut împărăția cerească a Chinei de prădăciunile călăreților mongoli sau tătari care, stârnind în goană smintită nisipurile deșertului Gobi, se năpusteau spre bogățiile Chinei. De mii de ori caii lor poticnitu-și-au galopul la poala Marelui Zid, mușcat-au zăbala sângerând zădarnic, iar călăreții spar-tu-și-au testele de pietrele zidului sau pierit-au în pustie, loviți de săgeți otrăvite trase din ambrazuri, ori din umbră de creneluri.

Aăăcar că în unele locuri zidul era acum surpat, totuși părea a fi zidit pentru veșnicie, să păstreze o orânduire străveche, încremenită, cruțându-o de orice invazie și ferind-o de orice vânt al prefacerii.

Începe Zidul cel Mare dela Oceanul de răsărit și înconjoară, spre miazănoapte, toate provinciile Chinei. Trece peste culmile celor mai înalți munți și încalecă peste cele mai adânci prăpăstii. Se spune că atunci când a fost zidit, n'a mai rămas piatră în munți, nisip în mare, apă în râuri, lemne în păduri.

Stăteau oamenii soliei și nu se mai săturau privind și minunându-se. În sinea lui, Radu Marcu se gândea la cetățile din Moldova, la Suceava, la cetatea Țari-gradului, la Stettin și le vedea ca niște jucării alături de Marele Zid care înconjoară o țară cât un sfert din fața pământului.

— Ce puternici au fost stăpânitorii acestei țări și ce robit poporul care a ridicat, ia

cioplit piatra și a făcut cărămizile acestui zid uriaș și fără capăt...

— Și orașele chineze-s tot așa ca niște cetăți, observă și Veniukov. Deci China-i o puzderie de cetăți într'o cetate uriașă.

Iar Milescu adăugă :

— Multe spune acest zid despre puterea stăpânilor Chinei. Dar tot așa de multe grăește și despre cugetul și inima lor. Zid cât hotarul, să nu pătrundă nici pasărea, nici gândul din afară... Ca să legăm țările noastre într-o veșnică prietenie, mi se pare că va trebui să dărâmăm acest zid, cu toate ale lui.

24

Și între slujitori se povesteau multe în legătură cu Zidul cel Mare. Li lui-lin își amintea de luptele care s'au dat, cu cinzeci de ani în urmă, aici, la Marele Zid, între chinezi și manciurieni. Povestea că după ce, cu mare greu, a trecut-zidul, hanul manciurian Abahai a ocupat Pekinul. Rugându-se către tăl- •inaci să nu-l părăscă, Li lui-lin vorbi în șoaptă despre răscoala condusă de Li Țzî-cen, răscoală stârnită odată cu năvala manciurienilor. Li Țzî-cen a pornit războiul oa să scape norodul de robia vanilor. La început avea numai treizeci de mii cu el. Dar îndată a strâns în juru-i un milion de răscuțați.

— Și ce făceau Li Țzî-cen și cu oamenii lui ? Ucidea pe vani, asta făcea. Răzbuna norodul. împărțea țăranilor pământul. Scutea de dări și de datorii pe toți cei sănaci. Li alunga pe manciurieni, elibera poporul. Așa făceau Li Țzî-cen și oamenii lui...

— A cucerit Li Țzî-cen chiar și Pekinul, acum treizeci și două de primăveri. Atunci s'a spânzurat cel din urmă împărat din neamul Min, spunea un alt oștean, cu o

cicatrice mare în obnazul stâng. Eram chiar în Cetatea Roșie, atunci. Mamă, ce deznădăjduiți enau toți vanii cei mari!... Dar eu mă bucuram, în sinea mea. Ziceam că Li Tzî-cen va fi un ocârmuitor mai bun. A ucis cinci sute de mari dregători, iar pe ceilalți, câți i-a prins, în lanțuri. Luptând împotriva manciurienilor, Li Tzî-cen era gata să-i birue și să-i alunge. Dar a venit atunci marele van și conducător de oști U San-gui. La început U San-gui lupta și el împotriva manciurienilor. Dar când a văzut răscoala poporului, a intrat spaima și una în el. Și a încheiat U San-gui pace cu manciurienii și, împreună, au copleșit și au înfrânt

pe răsculații lui Li Tzi-cen. I-a alungat tot mai mult spre asfințit, nimicindu-i. Dar manciurienii n'au mai plecat din Pekin. Urmașii lui Abahai au întemeiat o dinastie nouă : dinastia Tin. Lui U San-gui i-a părut rău că a trădat. Acum chiar se războiește, în miazăzi, împotriva lui Kan-Si. Dar zădarnic. Manciuurienii, înțeleși cu vanii chinezi, au înjugat iar norodul, ca și în timpul dinastiei Min.

— S-a schimbat numai numele : Tin în loc de Min. încolo... Pentru că sânt puțini, manciurienii se slujesc acum tot de marii dregători chinezi. Iar pe noi, chinezii, ne silesc manciurienii să purtăm cozi, ca și dânsii ; semn că sântem supuși.

25

Trecură un zid mai mic și poposiră. În dreapta, ruinele unui vechi oraș.

Oamenii din satul apropiat le-au adus căruțe și vite de schimb : cai, măgari și boi înhâmați de-a-val- ma. Aduseră și foarte buni cai de călărie.

Ridicând popasul se îndreptară spre porțile ferecate ale Marelui Zid. După câteva minute de așteptare în fața turnului înalt și gros, acoperit cu mazăgă veche, porțile se deschiseră. Sub bolta arcuită, întunecoasă, lângă poarta desferecată din tarânci grele de fier, îi aștepta guvernatorul aceluia ținut. Li primi salu- tându-i cu cinste. Un slujitor socoti numărul solilor care păseau la miazăzi de Marele Zid și-i însemnă în- tr'un catastif.

Trecură trei ziduri prin porți asemănătoare. Între ziduri se aflau locuințele străjerilor.

Aici, Askaniama și guvernatorul îl poftiră pe ambasador în odaia de primire, oferindu-i ceai.

— Te cinstesc în numele împăratului Elko-
taim, spuse guvernatorul.

După acest scurt ceremonial, săltând iar în
șei, ajunseră în orașul de graniță Sin Fen-
kul, cu clădiri mari din cărămidă, ori din
granit necioplit. Solia a fost găzduită într'o
curte boierească, foarte încăpătoare. Li se

25 — Neculai Milescu Spătarul

dădu doi porci peste tainul zilnic, pui, orez și tarasun — o băutură făcută din orez. Dar nu li se îngădui să umble prin oraș. O strajă numeroasă păzi toată noaptea porțile curții, iar alta străjui căruțele cu bagaje. Orașul era vestit pentru negoțul lui.

A doua zi, 11 Mai, urmară drumul prin orașe și sate, înconjurat de livezi bogate. Înaintea lor mergeau acum doi călăreți purtând două stegulețe galbene, care arătau rangul lui Ma-La. La vederea acelor stegulețe, trecătorii se opreau, descălecau, dacă erau călări, și se închinau, făcând trei plecăciuni până la pământ.

După o bună bucată de drum îi întâmpină un călăreț foarte grăbit. Grăi cu Askaniama, scurt. Afckani- ama se apropie, în trapuk calului, de Milescu și-i spuse cu tremur și îngrijorare în glas :

— Azi o să ne întâlnim cu un van foarte mare, trimis în țara mongolilor cu o scrisoare a slăvitului împărat. Va trebui să respectăm obiceiul, să ingenunchem în fața scrisorii măritului împărat și să stăm cu fruntea plecată în țărână, până trece.

— Eu înțeleg să aveți datini străvechi, osebite de ale noastre, grăi Milescu. Dar ele sânt numai ale voastre. Dacă vanul ar fi fost trimis într-o întâmpinarea soliei mele, aș fi descălecat, să-l primesc și să-l salut. Dar dacă trece, cu alte țeluri, nu sânt îndatorat să-l salut. Cu atât mai puțin să-mi plec fruntea în țărână. Însă pentru prietenia ce-mi arăți, la întâlnirea cu vanul, mă voi abate, cu oamenii mei, de partea cealaltă a drumului, ca să nu împiedic ceremonialul domniei-tale.

Urmă o discuție foarte aprinsă. Askaniama se arătă nespus de jignit. Milescu fu nevoit să-i amintească iarăși că nu se află aici din sloboda-i voie și că nu grăiește în numele său, ci în numele țarului pe care-l reprezintă. Iar dacă s'ar umili, plecându-se cu

fruntea în țărână în fața unui van, e ca și cum însuși țarul s'ar umili. Iar asta nu-i nici îngăduit, nici cu putință.

Ma-La n'ayu încotro. Când se întâlnește cu marele dregător, caravana lui Milescu se abătu oleacă din drum, lăsându-i trecerea slobodă. Înaintea cortegiului

marelui van mergeau șapte slujitori, fiecare cu câte un steguleț mic, galben ; urma apoi un slujitor care purta în spate cutia cu scrisoarea împărătească, învelită în mătasă galbenă. Un alt slujitor ținea o umbrelă mare deasupra purtătorului scrisorii. Vanul și însoțitorii lui veneau mult în urmă. Ma-La și toți ai lui descălecară, se prăbușiră în genunchi, lipindu-și frunțile de pământ ; stătură așa până trecu scrisoarea. După asta, numai Askaniama încălecă repede și-l salută pe van, de călare. Apoi grăbi să-l ajungă pe Milescu. Merseră alături câțeva vreme. Era mânios Ma- La. Dar Milescu îi puse multe întrebări despre obiceiurile chinezilor și despre însemnătatea lor, silindu-l să vorbească și să-și ostoiască mânia.

26

Drumul se deschidea printre lanuri și grădini bine îngrijite. Rușii admirau verdele puternic al podgoriilor și roșul câmpurilor de mac ori luciul frunzelor mari de revent. Pe coline, în mijlocul unor frumoase crânguri, se ridicau pagode mari, colorate. În spatele crâ” • gurilor se ridicau munți stâncoși și goi.

Drumurile erau foarte bune, netede și bine pietruite, atât pe câmpie cât și prin munți; din zece în zece verste se aflau turnuri de pază, iar din optzeci în optzeci de verste se găseau hanuri bune pentru găzduirea călătorilor.

În caietul lui, Milescu descrie o mănăstire mare de lămași întâlnită în drum. Zidurile acelei mănăstiri erau zugrăvite în culori minunate. Un gong uriaș atârna de doi stâlpi. În mijlocul împrejurării zidurilor, o pagodă înaltă, cu trei rânduri de acoperișuri ; în interiorul pagodei se afla statuia unui idol mare, văp- sită, reprezentând un rege, cu coroană pe cap, cu îmbrăcăminte din strălucitoare mătăasă vișinie, cu ochii din pietre scumpe, cu sclipăr ce dădea fiori de groaza. Statuia era înconjurată de o perdea uriașă; în față avea o masă unde ardeau lumânări în sfeșnice, iar dintr'o cățue de argint fumega tămâie; deasupra

atârna o candelă mare, de argint. De o parte și de alta a idolului se rânduiau statui cu fetele văpsite, ișr în stânga se ridica un copac cu frunze strălucitoare, în toate culorile. Alături, o sabie de oțel și un arc uriaș. Pe ziduri erau zugrăvite armate și bătălii, care amintiră Milescului de bătăliile lui Alexandru cel Mare zugrăvite în templele grecești.

Aici, răspunzând întrebărilor, zagurkeiul de credință **dao** îl întreabă multe pe preotul Petru despre religia creștină. Asculta cu mare băgare de samă povestiri din biblie, așa cum i le tălmăcea Kan-kukai. Dar nu-și plăcea învățătura creștină. I se părea prea copilăroasă.

— Zici, Pe-tru, că Dumnezeu a făcut pe oameni și ili-i ca un părinte ? Atunci de ce i-a izgonit din grădina fericirii ? Pentru un măr ? Cum adică : un măr și un șarpe prejuesc în fața lui Dumnezeu mai mult decât omenirea ? De ce spuneți că-i bun Dumnezeul vostru ? La noi nu-i așa. Alărul îl mâncăm noi, fiind- că-i gustos și fiindcă noi sădim și îngrijim pomul care-l dă. Iar pe șarpe îl ucidem... Nu-i dăm voie lui Dumnezeu să ne sperie cu șerpi și să ne pedepsească pentru un măr, pe care gingaș ni l-a întins o femeie frumoasă...

27

Coborînd în ținuturi de câmpie, călătorii văzură iarăși Marele Zid cum urca și cobora, ca un brîu uriaș, pierzîndu-se în nemărginirea zării dinspre oceanul cel mare ca și în largurile dinspre Tibet.

Ajunseră iarăși la un oraș cu ziduri groase, cu turnuri înalte și cu porți ferecate. La porți păzeau ostași cu arcuri lungi și cu buzdugane grele. În oraș erau mai ales multe

temple, cu idoli colorați și auriți. Cazacii afluă că în acest oraș se face un bôgat negoț cu fructe și legume de tot soiul. Pe uliți întâlneau femei cu copii în spate, călcând mărunt pe tălpi schilodite, întrebând de ce merg așa, Milescu află că, dorind să aibă picioarele mici, femeile chineze și le leagă strâns

în feșe, încă din copilărie. Și pentru că au picioarele strâmbe, merg parc'ar, călca în vârful degetelor.

În drum spre Pekin, văzându-1 pe Milescu cum se minunează de înfățișarea orașelor chinezești, că-1 interesează obiceiurile și viața oamenilor?, că-i încântat de câte noutăți află, Askaniama crezu c'a venit ceasul potrivit să deschidă iar vorba despre scrisoarea țarului :

— Va trebui să fie înmănată — arăta el — marelui dregător care ocârmuiește Li-Pu.

Nicăieri nu se obișnuiește a se preda scrisorile altcuiva decât celui căruia au fost adresate. Dacă bog¹ dihan dorește în adevăr pace și prietenie cu țarul, trebuie să-i primească el însuși scrisoarea.

— Eu ți-am spus de pe Naun care sânt obiceiurile noastre. Și la noi obiceiurile sânt legi sfinte.

— Dacă ai fi spus că asemenea obiceiuri sânt legi sfinte, care nu se pot schimba pentru nimic în lume, nu plecam spre cetatea de scaun. Mă întorceam înapoi dela Naun.

— Dacă nu te supui obiceiurilor noastre, pățești ca Teodor Baikov.

Controversele cu Ma-La îl amarau nespuse pe Milescu. Legăturile dintre ei iar se aspriră. Dar asta nu-1 împiedica să observe ținuturile prin care treceau, să însemne verstele străbătute, să urmărească direcția Marelui Zid cum se pierdea în zare ca o curea cenușie.

La 12 Mai, Askaniama și-a trimis zagurkeii înainte, la Pekin, să vestească sosirea soliei.

Și mergând înainte caravana întâlnește iară orașe foarte populate, pagode cu statui bogat împodobite, îmbrăcate în veșminte care aminteau străiele, popilor noștri, mănăstiri cu călugări care nu mănâncă niciodată carne, poartă numai haine negre

și s'osebit de grijului cu toată lumea ; întâlnești cetăți întărite, canale pe care pluteau bărci, poduri larg arcuite din piatră sură.

Cu cât se apropiau de capitală, cu atât drumurile erau mai bune și monumentele erau mai strălucitoare. D-a-lungul drumului, la fiecare mănăstire ori sat se aflau fântâni mari de piatră, iar lângă ele, oameni gata să dea apă trecătorilor însetați. Și asta îi aminti

lui Mălescu de Moldova și de femeile care, de lângă fântână, întind cu un zâmbet cald cofa de apă spre drumetul ostenit.

Din câte izbutise să afle până aoum, Mălescu scrisese în caietul lui, laudând mai ales drumurile, întăriturile orașelor, zidurile, porțile, turnurile, podurile și frumusețea pagodelor. Chinezii nu ounosc literele, ci scriu cu semne, cred în magie și studiază foarte mult filosofia și astrologia. Și deplângea pe bietele femei, că din pricina modei și a obiceiurilor au picioarele schilodite.

În amiaza zilei de 15 Mai 1676, caravana soliei ruse condusă de Neculai Mălescu Spătarul ajunsese în sfârșit la poarta de miazănoapte a Pekinului.

Primul zid al cetății era din pământ. La poarta lui, solia a fost întâmpinată de zagurkei și de ajutoarele lui Askaniama dela Li-Pu. Aceștia îl poftiră pe Mălescu și pe însoțitorii lui în casă, oferindu-le ceai.

Apoi porniră mai departe, spre al doilea zid, înalt și puternic. La temelie, de-o latură și de cealaltă, zidul e clădit din stane de granit, apoi din cărămidă ; la mijloc e bătut pământ, așa că pe el se poate ușor umbla călare ori cu căruța. De jur împrejur acest zid e înconjurat de apă curgătoare. Porțile erau apărate de câte două turnuri mai mici, din fier, deasupra având firide pentru arcași. La fiecare poartă stăteau de pază câte opt soldați înarmați cu arcuri și lănci. Pe sub un turn imens, cu porți de aramă ferecate în drugi groși, solii intrară în oraș.

Alergând pe străzi largi, cu multe prăvălii mari, bogate, ajunseră la Cetatea Roșie, cetatea împărătească, înconjurată de un alt zid, înalt cât zidul Kitai-gorod din cetatea Moscovei.

Dela Naun până aici, solia călăuzită de Mălescu a făcut douăzeci și nouă de zile, străbătând drumul în pasul căruțelor cu boi. Dela Zidul cel Mare la Pekin a mers o sută

treizeci și trei de verste, în cinci zile, pe drumuri foarte bune, oum nu se află nicaieri în Europa.

Asupra tuturor rușilor, Pekinul făcu o puternică impresie ; îi uimi chiar străzile largi, clădirile înalte, pră-

590 văliile împodobite, piețele mari, podurile de piatră cu margini frumos sculptate, palatele din marmoră, pagodele înalte, zvelte, minunat colorate. Nu mai văzuseră nicicând un oraș așa de împodobit.

Solii ruși au fost găzduiți într'un palat mare, unde mai înainte fuseseră cartiruiți solii olandeze și portugheze. Curtea era foarte largă, dar multe clădiri erau vechi și ruinate. Aici se răsturna parcă pe dos impresia pe care o făcuse orașul... „Totul este trist ca'ntr'o pușcărie, înseamnă Milescu în caiet. Abia în- tnal-am și la porți se și rânduî o strajă puternică... Iar pentru hrană ne-:au dat mieî, fructe și vin“...

În sfârșit, solia țarului Rusiei intrase în Pekin, cetatea de scaun a lui bogdihan. Dar ea era pusă sub straja rânduită de vanii și de marii dregători kitaiți. Așa aveau ei obiceiul să se poarte cu solii.

Împotriva acestor mari dregători kitaiți și a străvechilor lor datini, Neculai Milescu Spătarul și întreaga solie pe care o ocârmuia începea, la 15 Mai 1676, o lungă și aprigă luptă.

PEKIN — .ORAȘ ÎNLĂNȚUIT CU
ZIDURI PEA GROASE ȘI DATINI
PEA VECHI

Intrând în Pekin, Milescu nu ştia că solia cârmuită de el stârnea, printre marii dregători şi printre vanii chinezi, o adevărată furtună. Cu ajutorul lui Askaniama, faima soliei lui Milescu se răspândi repede în Pekin. Mulţi dregători sfătuiau ca solia rusă să fie trimisă imediat îndărăt. Dar împăratul Kan-Si porunci să fie primită. Vanii şi dregătorii fură siliţi să se supună. Ştiau însă că au ei mijloace, dacă-i nevoie, de a umili o ambasadă oricât de strălucită, de a frânge şi de-a zădărnici munca unui om oricât de iscusit şi de luminat.

Milescu nu ştia că aici, în Pekin, avea de întâmpinat piedici mult mai grele decât toate piedicile întâlnite prin taigaua siberiană, pe Baikal ori prin ucigaşul pustiu Gobi.

La început, văzându-se străjuţi din porunca dregătorilor chinezi, neguţătorii alăturaţi soliei lui Milescu mult se speriară. Crămăkielile, nerăbdarea şi teama lor stricau mult soliei ţarului.

La Pekin, Ma-La îşi schimbă iar pielea. Venind în cameră la Milescu, porni dela capăt discuţia despre predarea scrisorii ţarului.

— Dacă nu-mi înmânezi mie scrisoarea — ameninţă iar Askaniama — eu voi fi pedepsit, iar dumneata te vei întoarce îndărăt, cu mâinile goale, ca şi Baikov. Şi toată truda-ţi va fi zadarnică.

Cu multă osârdie şi sinceritate, Spătarul Milescu înfăţişă obiceiurile şi rânduielile obşteşti ale soliilor, la toate ţările din lume, dovedind că nicăieri nu se procedează aşa. Incredinţă pe Askaniama că ţarul Moscovei este dintre cei mai mari împăraţi de pe

pământ și, în afară de asta, este vecinul Chinei ; iar vecinii nu pot fi nepăsători unul față de celălalt.

— Spun încă odată : dumneavoastră ați chemat această solie și nu puteți, n'aveți dreptul s'o umiliți, s'o necinstiți, supunând-o la înjosiri, când ea **răspunde invitației și vine cu gândi curat de prietenie** și pace. Iar pacea fără respectul drepturilor fiecăruia **nu se poate**.

Askaniama înșiră iar multe vorbe, care iscusite, care viclene, vrând a dovedi că obiceiul de a pune în mâinile dregătorilor scrisorile solilor durează de mult în China, de când un trimis al unei mari puteri a săvârșit o faptă neîngăduită.

— Întocmai ca domnia-ta, acel sol de demult aducea bogate daruri și alte' semne de prietenie. Împăratul de atunci s'a bucurat foarte și a poruncit să intre la dânsul cu scrisoarea și cu darurile lui. Dar scrisoarea cuprindea ocări și sudălmii nerușinate, iar solul îndrugă și altele prin grai, pătând în acest chip demnitatea și sfîntenia împăratului. De atunci s'a hotărît, o hotărîre sfântă, ca împăratul Chinei să nu mai primească nicio scrisoare înainte ca demnitarii să-i vadă cuprinsul întreg. Și hotărîrea asta fost-a scrisă în Li-Ki, cartea canonică a riturilor, tezaur de înțelepciune străveche, alcătuită de însuși marele nostru filosof și învățător Cun-țzî. Nimeni, mici chiar împăratul nu cutează și nu poate schimba o iotă măcar din această carte, pentrucă ar săvârși cea mai mare nelegiuire. Tot ce scrie în această carte e datină sfântă pentru noi.

— Asta-i o datină greșită care ține lumea închin-gată, încremenită pe loc, mărite Askaniama. Iar lumea aceasta vrea să păsească înainte. Nu-i bine ca aceia care cârmuesc noroadele să fie încătușați de obiceiuri ruginite, ci ei trebuie să creeze legi

noi sau să le schimbe după porunca nevoilor și a împrejurărilor care mereu, mereu se înnoesc, mereu sânt altele. Da-tinele voastre sânt ca zăgazurile pentru fluviu.

— Noi credem că nimic nu se schimbă. Ceea ce-i străvechi stăpânește lumea, peste regi și împărați, ca Dumnezeu însuși. Și orice schimbare este o nebunie, răspunse neclintit Ma-La, fluturând agale evantaiul. Dar să nu-ți închipui că, îndemânatic la vorbă și învățat cum ești, vei izbuti să ne înfrângi, să treci peste obiceiul nostru și să înfățișezi singur scrisoarea. Nu 1 Noi, vanii și marii dregători, păzim, chiar înaintea împăcatului, puterea și sfințenia datinilor. Baikov a așteptat aici șapte luni ; și dacă s'a încăpățânat, dacă nu s'a aplecat obiceiurilor noastre, izbândă n'a avut. Țarului îi arătăm cea mai mare prietenie, iar pe domnia-ta te primim cu o cinste deosebită, îngăduindu-ți să înfățișezi scrisoarea Kolailor, cei mai mari dregători ai Chinei. Și ca să înțelegi cât de mare-i cinstea asta, îți spun că, anul trecut, soliile portughezilor și ale olandezilor au înfățișat scrisorile unor dregători mult mai mici. Ce-âr zice acum acele puteri, auzind că solul țarului a înfățișat scrisoarea împăratului însuși ?

— La tot ce mi-ai spus, răspund : dacă nu-mi primiți scrisoarea după obiceiul obștesc, cinstea țarului este mai mult știrbită decât dacă nu mi-o primiți de fel. Iar cât privește ceilalți suverani, află că nu se pot plânge de precăderea acordată țarului, căci nu se pot asemui cu dânsul. Și-apoi, dacă știam acest lucru dela Naun, nici nu mai bateam calea până la Pekin.

— Dacă nu predai Kolailor scrisoarea țarului, te întorci ca Baikov !... Dacă la Naun nu-mi spuneai cuprinsul scrisorii, aveam porunca să te trimit îndărăt, iar apoi să adun oști, să merg asupra Nercînskului și

Albazinului și să le distrug din temelie.

Asemenea vorbire cutezătoare și trufașă trebuia să-l descumpănească pe Spătar. Dar el surâse și aminti dregătorului kitait că fortărețele nu se spulberă ca aburul din ceștile de ceai. Și-ar fi bine să-și amintească de asediul cetății Kumarski.

— Țarul nostru are atâtea oști și arme, că ar putea cuprinde, într'un singur an, întregul ținut al Amurului. Dar mânia-sa nu dorește nici sfadă, nic' război, ci vrea să trăiască în pace și prietenie cu China. Pentru asta mă aflu eu aici. Iar dacă mi-ar fi poruncit să vă declar război, aș fi făcut-o de mult. Apoi se mânie și strigă către talmaci : La urma urmelor, să răspundă Askaniama, scurt: dorește bogdihan să trăiască în pace cu slăvitul țar ? Da au ba ?

— Dacă dorește țarul, și împăratul dorește ; diacă nu, nu ! se răsuci viclean Ma-La, privind pieziș pe după marginea evantaiului larg desfășurat.

Spătarul Milescu se jură încă odată că vine fără vicleșug, cu inima deschisă, că vine cu gânduri de pace. Askaniama însă nu se lăsă înduplecat. Ci repetă cu drăcească încăpățănare, sfidând :

— Ori d'ai scrisoarea, ori ai soarta lui Baikov ! și plecă bătând din evantai.

Spătarul Milescu se sfătui cu secretarii. Hotărîră să mai stăruie, cu toate că neguțatorii și unii dintre însoțitori murmurau și cereau slobozenie să-și vândă mărfurile mai repede.

2

La armază, Askaniama se întoarse la casa soliei împreună cu Alikhiamba, căpetenia vanilor din Li-Pu, despărțământul sau ministerul treburilor din afară. Aduseră cu dâșii și pe olandezul Ferdinand Verbiest, mai marele iezuiților din Pekin, care avea la curtea lui bogdihan rang de Alikhakhava. Cu toate că purta haine kitaite, Milescu înțelese repede că-i din Europa și, spre uimirea dregătorilor, începu a vorbi cu dânsul latinește. Era foarte fericit Milescu că, în sfârșit, găsisse un om cu care să se poată înțelege, tălmăcind de-a-dreptul din latinește în chineză. După ce grăiră, împreună vreo jumătate de ceas, Milescu rugă pe dregători să mulțumească lui bogdihan că i-a trimis un om atât de învățat, care va putea tălmăci bine și nemijlocit scrisorile țarului. Și, în fața lui Alikhamba, tălmăci fiind Verbiest, Spătarul Milescu declară încă odată ceea ce declarase și la Naun. Stăruie mai ales, că solia a fost rânduită la invitația Pekinului și că dregătorii kitaiți datorți sînt să țină sama de asta și s'o primească după cum se cuvine.

Alikhamba păstra tăcere. Răspunse Askaniama, arătând că, de fapt, cel dintâi Danilo Arșinski a propus, și încă de mai multe ori, legături de negoț între Rusia și China.

Ca să dovedească stima ce o poartă țarului alb, Kan-Si a trimis întru întâmpinarea soliei

pe cei mai apropi-^{ți} ați sfetnici ai săi. Dar dacă
solul nu înmânează scrisoarea Kolailor, va fi
trimis îndărăt ca și Baikov, pe care

3!>8

țarul a pus să-l ucidă pentru că s'a purtat ca un încăpățânat.

— Cine v'a spus asemenea minciună ?
întrebă Milescu foarte supărat.

— Baikov a murit mult după ce s'a întors din Pekin ; a murit de bătrânețe ! adăugă Livanov, mânios.

— Măritul țar cunoștea dela Baikov asprimea obiceiurilor voastre. Chiar asta l-a și împiedicat, atâta vreme, să reia legăturile cu China. Dar după ce a primit scrisoarea lui bogdihan, ne-a trimis pe noi soli aici la Pekin, gândind că acum ne veți primi să vă fim oaspeți și să stăm de vorbă despre pace și prietenie între țările noastre.

— Vă primim după străvechile noastre obiceiuri.

— Măritul țiar cere lui bogdihan să-i primească scrisoarea el însuși, așa cum se obișnuște în toată lumea, atât la suveranii creștini, cât și la cei musulmani. Și nu ne asemănați soliilor olandeze ori portugheze. Ele vin din țări mult mai mici. N'aveți decât să priviți harta și să cântăriți întinderea și puterea țării noastre cu întinderea și puterea țărilor lor. Și împăratul Romei și împăratul Turciei, și șahul Persiei primesc ei înșiși scrisorile țarului. Rugat este bogdihan se facă așijderea. Țarul nu cere marelui împărat al Chinei să născocoască acum un obicei nou, ci numai să făptuiască așa cum pretutindenii se făptuește : să primească el însuși scrisoarea de înfățișare a soliei ruse.

Milescu vorbea cu hotărîre. Tălmăcind, Verbiest îl încuraja. Printre discuții, el îl înștiință pe Milescu că bogdihan a pornit chiar o cercetare amănunțită, tainică, să afle titlurile țarului și dacă împărăția Rusiei este în adevăr așa de uriașă cum se vede pe hartă.

În fața hotărîrii Mileșcului, dregătorii kitaiți se muie. Primiră ca Verbiest să

tălmăcească scrisoarea, din latinește, după dictarea solului.

Când se apucară de lucru, cu toate că vanii mai erau încă de față, Verbiest spuse, în latinește, că în multe privințe demnitarii chinezi se poartă ca niște barbari și nu vor să dea niciunui sol cinstea cuvenită.

Ba mai mult: darurile trimise de alte țări le socotesc drept tribut, iar la scrisorile regilor și ale împăraților răspund ca niște stăpâni către supușii lor. Și asta pentrucă vianii și dregătorii se ared deasupra tuturor oamenilor, iar împănatul lor deasupra tuturor împăraților.

Tochmai atunci slujitorii vestiră că vine un tânăr van, om de încredere a lui bogdihan.

Cei doi mandarini din odaia Milescului îngălbeniră. Ma-La scăpă evantaiul din mână. Alikhamba făcu semne deznădăjduite să nu-i dea drumul încă. Lepădând toată trufia de adineauri, cuprinși de spaimă, marii dregători dela Li-Pu se furișară, pe vârfuri, ascunzându-se într'o odaie alăturată. Iezuitul urmă să tălmăcească scrisoarea, oa și cum ar fi fost numai el cu Milescu în odaie. Tânărul van intră. Spuse lui iVerbiest că l-a trimis împăratul să vadă dacă în adevăr se poate înțelege cu solul rus.

— Ne înțelegem foarte bine, spuse Verbiest. Ambasadorul Rusiei este un mare învățat. Știe multe limbi. Limba pe care o vorbim este limba latină, o limbă foarte grea, pe care în Europa n'o știu decât oamenii cei mai învățați.

Așa cum dori tânărul, Milescu scrise cuvântul „latin”, să nu-l uite până la marele împărat. După plecarea tânărului van, Ma-La și Alikhamba ieșiră din ascunzătoare și ascultară tălmăcirea scrisorii țarului din latinește în manciuriană. Păreau fericiți că ea cuprinde numai cuvinte bune de prietenie, de pace. La plecare, Milescu îi cinsti pe toți

cu vodcă și-i însoți până la poartă. Era încredințat că a biruit afurisitele datini încremenite în ferecata carte Li-Ki. Și mult se'bucura Milescu în inima lui.

3

La 20 Mai, Ma-La veni la Milescu și-l întreabă, binevoitor, de sănătate. Dar îndată strecură :

— Dregătorii cei mari se îndoesc dacă tălmăcirea scrisorii este aidoma cu temeiul.

Asemenea ghimpe înveninat' de bănuială **putea** scoate din sărite pe orice om. Milescu se stăpâni, gândind că marii dregători kitaiți sânt plăsmuți nu din lut, ci din bănuială și din șiretenie-împodobită cu evantaiuri din pene de struț ori de păun.

Grăi răspicat:

— Dacă bogdihan primește el însuși scrisoarea țarului, toți veți vedea că ea-i aidoma cu tălmăcirea. Scrisoarea e scrisă latinește și pecetluită cu însăși, pecetea măriei-sale țarul. Părintele Ferdinand Verbiest știe latinește, „perfectissim” și poate adevări.

Askaniama iar începu să îndruga despre obiceiuri străvechi din cartea sfântă Li-Ki. Milescu se arată neclintit în hotărîrea lui.

Dar după plecarea marelui dregător, porțile palatului solilor fură încuiate, străjile întărite iar prețurile pentru merindele soliei dublate.

4

În palatul împărătesc, sfetnicii de taină ai lui Kan-Si au ținut un divan, chibzuind și hotărînd asupra soliei ruse. Sfatul a rezumat astfel neînțelegerile cu solul Rusiei: a) atacul cazacilor asupra ținutului Amur chiar în timpul soliilor lui Baikov, Tarutin și Seitkul, iar solii au spus că cei care atacă s'ant niște tâlhari; b) știrile sosite dela Nercinsk și Albazin au arătat că acei cazaci nu sânt tâlhari, ci oameni ai țarului ; deci solii, în oap cu Baikov, n'au spus adevărul; c) fuga lui Gantimur. la cetatea Nercinsk, cu tot tribul lui. împăratul îl cere îndărăt; solul se leagă de un singur cuvânt: că nu a putut citi cartea împăratului Chinei; d) Seitkul și Tarutin pretindeau că au scrisori de negoț iscălite de țar, ceea ce în urmă s'a aflat a nu fi adevărat. Și încheiau : „Acestea toate ne

fac să nu avem încredere în domnia-ta, până nu vom vedea scrisoarea și să ne temem că și domnia-ta, ca și toți ceilalți soli, vrei să ne înșeli”.

Grea bătălii diplomatică și înverșunată avu de dus

Spătarul Milescu, când Askaniama se înfățișă cu aceste puncte ale neînțelegerilor. Din nou grăi cu înflăcărare despre ținutul Amur și despre Gantimur.

— Născociți piedici, cinstiți dregători, urmă Milescu. Oricine știe că neguțătorii au doar scrisori de slobodă trecere, date de voievodul din Tobolsk și că, nicicând, țarul n'a dat acestora scrisori iscălite de mâna lui. De ce născociți mereu piedici ? Au nu v'a plăcut cuprinsul scrisorii pe care v'am adus-o eu din partea țarului ?

— Așa cum e tălmăcită, pare o scrisoare de prietenie ; dar noi ne temem... ne temem să nu fie ascuns ceva în spatele pecetei... și-și flutură scurt evantaiul.

— Bogdihan ți-a poruncit, cinstite Askaniama, să-mi pui asemenea cumplită întrebare, ori ea vine numai dela domnia-ta ? surâse trist Milescu.

— Măritul împărat n'a cerut... și nici mi va cere vreodată ceva dela țarul alb... se bâlbâi Ma-La, răco- rindu-și fața cu evantaiul.

— Ba a cerut, de pildă, stârpirea neînțelegerilor dela hotarul cu Siberia. Și mă mir cum ai uitat, Askaniama, că domnia-ta însuși ai trimis goneți la Ner- cinsk și ai cerut, în numele lui bogdihan, această solie. Deci ați cerut câte ceva dela noi și veți mai cere și de-aici înainte. Că altfel nu se poate în lume.

Ma-La înghiți în sec și surâse strâmb pe după evantai, apoi cârmii iar vorbirea : în dorința de a dovedi prietenie țarului alb, el însuși, Askaniama, a deschis larg porțile la Li-Pu pentru primirea soliei ruse, ceea ce n'a făcut" până acum pentru nicio altă solie, pentru nimeni.

— Și apoi n'am propus ca un zagurkei să vină și să ia scrisoarea, ci înșiși sfetnicii de

taină ai marelui împărat, cinste de care deasemeni nu s'a bucurat niciun ambasador în China.

Dar Verbiest, tălmăcind, adăugă că asta-i o minciună. Fără a clipi,-ca și cum ar fi tălmăcit vorbă cu vorbă numai spusele dregătorului, iezuitul urmă :

— De trei ori, chiar în fața mea, împăratul a po- runcitlui Ma-La să caute în acte și în Văr ți vechi să

vadă dacă nu se află cumva un precedent care să-l îndreptățească a primi personal scrisoarea țarului, împăratul vrea să te primească. Se împotrivesc însă sfetnicii. Ei stăruie să se respecte datina cea veche... Li-i teamă ca nu cumva, în scrisoare, țarul să-i trateze așa cum îl tratează ei pe țar, adică dela superior la inferior... Li-i teamă ca nu cumva între manciurieni și ruși să se lege prietenie peste capetele și împotriva marilor mandari kitaiți, strecura Verbiest câte o lămurire în cursul tălmăcirii, și-l îndemna pe Milescu să nu se dea bătut. -

— Ce-ai zice domnia-ta, Askaniama — întreabă Milescu — dacă ai trimite pe cineva la mine cu o scrisoare să mi-o înmâneze el însuși, iar eu nu l-aș primi, ci i-aș zice : „Dă-o slugilor”¹ Nu te-ai simți batjocorit ?

Askaniama n’avu alt răspuns decât mișcările grăbite ale evantaiului și retragerea la adăpostul „dati- nei străvechi”.

— Și-apoi, ce-ar zice poporul ? urmă el parcă bucuros că i-a trecut prin cap o astfel de dovadă. Ar zice că de frica rușilor, marele nostru Elke-taifin calcă chiar cele mai sfinte rânduieli ce stau, de două mii de ani încoace, la temeiul împărăției noastre.

— Popoirul nu vrea decât pace! strigă Milescu. Puțin îi pasă de niște rânduieli străvechi și mucedu I

— Ba nu, poporul nostru bănuie de mult, și-i furios că vreți să ne impuneți credința și rânduielile voastre. Căci trebuie să știi că la noi obiceiurile străvechi sânt tot una cu legea și cu credința. Ce-ar zice poporul dacă le-am lepăda ?

— În sfârșit, ajuns-am acolo unde doream. Noi spunem că obiceiurile sânt alcătuiți vremelnice, poruncite de împrejurări. De aceea conducătorii noroadelor nu-s legați de ele, ci dimpotrivă, dacă-i nevoie alcătuesc altele. Noi nu ne facem din obiceiuri lanțuri

care să ne țină legați, înțepeniți. Noi mergem înainte cum ne poruncește viața. Țarul, într'o măsură oarecare, cunoștea puterea datinei la voi ; dar socotindu-1 pe

bogdihan autocrat, cu puteri depline, a crezut că pentru a încheia legături de prietenie și pace, va frânge unele concepții greșite și obiceiuri străvechi, care socot că țairul și bogdihan nu sânt și nu pot fi egali.

— Da, împăratul nostru este autocrat absolut. Dar dacă primește scrisoarea din mâna solilor, își știrbește tocmai onoarea și măreția, care-l țin în fruntea împăraților lumii.

— Ce fel de autocrat, dacă-i înlănțuit, închingat în niște obiceiuri atât de ruginite, în niște concepții atât de greșite ?

— La noi obiceiul domnește ca Dumnezeu asupra lumii.

Ferdinand Verbiest admira mult priceperea, îndemânarea și cultura diplomatică a solului Rusiei. Și nu precupețea cuvintele de laudă când vorbea despre dânsul cu vanii ori cu bogdihan însuși. Strecură iară printre cuvintele tălmăcite din chinezește :

— Dregătorii chinezi sânt de neclintit când e vorba de datinile străvechi. Eie alcătuesc însăși ființa lor. Cu prestigiul acestor obiceiuri, mandarinii îi domolesc, îi subjugă acum pe manciurienii cuceritori, recâștigându-și puterea și stăpânirea asupra Chinei.

Atunci Neculai Milescu Spătarul hotărî, după sfatul cu însoțitorii lui, să propună înmânarea scrisorii fratelui hanului.

— Nu-i obiceiul ! se împotrivi neclintit Askaniama. Scrisoarea trebuie să ne-o înmânezi nouă, dregătorilor, și nimănui altuia.

Urmă o tăcere lungă. Milescu sta încruntat, nespus de mâhnit. În barbă parcă-i luciră mai

multe fire albe. Ma-La îl pândea cu ochi şireţi, foşnind uşor din evantai. Apoi îşi pierdu răbdarea şi întrebă :

— Ce să spun sfetnicilor ?

— Nimic ! răspunse Milescu.

Şi-l lăasă pe Askaniamă să plece cu mâinile goale, fluturând din evantai.

Trecură câteva zile. Căldura era zăpușitoare. Neguțătorii, tot mai nerăbdători și mai speriați, **incepeau** să arunce învinuiri fățișe și cuvinte de ocară asupra lui Milescu.

— Nu știe să cârmuiască solia, striga Boris Zotov. Se poarta ca un apusean mofturos într'această țară de sălbatici.-----

— mai pierdem ? Când o să ne mai vindem mărfurile ?

~~Mângâierea lui Milescu~~ Așteptat în jur pe N. aun ; câtă vreme a fost în acele zile, vizitele lui Ferdinand Verbiest. Iezuitul îi vorbi mult despre China și despre cartea lui Martino Martini privitoare **la** această țară. **Îi** povesti viața acestui preot, și el misionar iezuit, născut în Italia la 1614. Lăudă răbdarea și priceperea cu care Martino Martini a studiat patru ani istoria și moravurile Chinei.

— A călătorit mult. A fost chiar răpit de pirați, pe când străbătea oceanele. A scris mai multe cărți despre China : „Atlas Sinensis, hoc est descriptio imperii Sinensis una cum tabulis geographicis”^{*}, tipărită la Amsterdam în 1655; „Sinicae historiae decas prima”^{XLIII XLIV}, tipărită la Miinchen în 1658 ; „De bello tar- tarico in Sinis”^{XLV}, tipărită la Roma în 1654. Martin a murit acum cincisprezece ani la Hang-cen, după o viață rodnică.

Și pornind de aici, vorbiră îndelung despre împărăția, puterea și bogăția Chinei, despre obiceiurile și firea chinezilor și mai ales despre apucăturile vanilor și ale dregătorilor.

Călugărul iezuit Ferdinand Verbiest era un om de cincizeci și trei de ani, înalt, voinic, inimos și cu minte ageră. La curtea lui bogdihan îl adusesese, ca astrolog și tălmaci, iezuitul Adam Schall, care a fost astronom și

XLIII „Was chinez, unde este descris imperiul chinez, cu o hartă gcogrwca”

XLIV „Prima decadă a istorici Chinei”¹.

XLV „Despre războiul tătarilor în China”^{*}.

meșter calculator în timpul dinastiei Min, dar
pe care manciuriyenii l-au păstrat și l-au făcut
chiar

mandarin de rangul întâi. Acești iezuiți se bucură de mare trecere la curtea din Pekin, pentru că sânt astrologi, iar chinezii se preocupă mult de cititul în stele, La sfârșitul vieții, Schall l-a recomandat pe Verbiest. De atunci iezuitul Verbiest stă în fruntea „Oficiului de astrologie” ; aici cercetează mersul stelelor, face calendare, vestește eclipsele de soare și de lună, îl povățuește pe împărat, cu ajutorul astrilor și ayup~r<p J^asiirijor norocoase ori nenorocoase pentru începutul lucrărilor mai de samă, înv'afâ""pe~ soldați să tragă cu tunul în timpul eclipselor, să alunge, demonii care vor să mănânce soarele ; slujește, în împrejurări deosebite, ca tălmaci și ocrotește cele două biserici catolice din Pekin. Știe bine chineza și, de curând, a învățat și manciuriana. Chinezii îi spun Nan Huai-jen. A tipărit, chiar aici la Pekin, o carte în latinește despre introducerea astronomiei în China.

Intr'acest chip, Milescu afla tot mai mult despre viața de acum și despre istoria de altădată a Chinei. În inima lui sporea dragostea pentru poporul chinez, întâiul născocitor a numeroase lucruri de mare folos omenirii : tesutul mătasei, fabricarea hârtiei, meșteșugul navigației pe mare, praful de pușcă, arderea cărbunilor de pământ. Rău îi părea însă că vanii și dregătorii au închis țara cu ziduri: nu dau și nu primesc nimica. Zicea Milescu către Verbiest :

— Este mare nevoie aici de primenire ; să bată în China vânt nou, asta ar trebui. Să învățăm și noi dela kitaiți și kitaiții dela noi.

— Stăpânitorii Chinei se țin după învățătura lui Cun-tzî, sau cum îi spunem noi, Confucius, adăugă Verbiest. Acest filosof s'a născut, după socotelile mele, cu 551 de ani înaintea vremii noastre. El învață că totii cei care sălășluiesc într'o societate trebuie să-și îndeplinească îndatoririle fără cârtire.

Confucius nu îngăduie nimănui să iasă, să treacă peste rânduiala obișnuită. Se ridică împotriva schimbărilor. El zice : „împăratul trebuie să fie împărat, supusul — supus, tatăl — tată, iar fiul — fiu”. Cun-tzî a propovăduit venerația strămoșilor și a mormintelor lor. Acest filosof a poruncit să fie cu strășnicie îndeplinite cele scrise. poate de el, poate de ucenicii lui, în cartea Li-Ki, cartea riturilor, a rânduiei, a iegăturilor dintre oameni. La început, aceste rânduieli au fost trebuitoare : s'a putut întări familia și împărăția chineză. Diar acum, după ce au trecut mai bine de două mii de ani, acele rânduieli au devenit prea strâmte, prea vechi, cum însuși ai băgat de samă. Vanii folosesc acum învățătura lui Confucius și o păzesc cu strășnicie; ea le ajută să-și mențină puterea și stăpânirea asupra poporului. Datina înșamnă, la urma urmelor, stăpânirea vanilor, înveșnicirea acestei stăpâniri. Mandarinii socot cuvântul „progres” un cuvânt rău, diavolesc. Fug de el ca de necuratul. Pentru dânșii, solia domniei-tale este ceva cam neobișnuit, care țintește să spargă vechile obiceiuri, ceva care le tulbură liniștea pentru că aduce lucruri noi și văzduh proaspăt. De aceea se și poartă așa cu domnia-tă. Iar domniei-tale, om trăit numai în Europa, aceste purtări și credințe ți se par foarte ciudate. Ca să stăpânească o țară așa de mare, vanii au neapărată trebuință de puterea datinilor, de păstrarea neștirbită a rânduielilor străvechi, a stăpânirii vanilor. Chiar pe împărat, de asta l-au și numit Elke-taifin, adică pacea neștirbită : să păstreze totul în cea mi ai ne-schimbată stare, în neclintire, dela începutul lumii și în veac de veac. Înălții dregători spun, cum l-ai auzit și pe Ma-La : „Obiceiul străvechi, ca un Dumnezeu, domnește asupra lumii”. Pentru că se cred superiori tuturor

oamenilor de pe pământ, cu greu primesc solii altor țări și nici nu vor să încheie tratate. Vanii înșelau poporul zicând, de pildă, că numai chinezii văd cu amândoi ochii, că ceilalți oameni văd doar cu un smgur ochi. Ei zic că împăratul lor este „Dumnezeu pe pământ” și „Stăpânul lumii întregi”. Iar împăratul Chinei îi socoate pe ceilalți regi și împănați niște „supuși”.

Verbiest căută să-l încredințeze pe Spătar că Elke- taifin, fiind un tânăr din plămada manciuriană, dorește să sfarme cătușele constrângerilor impuse de obiceiuri străvechi.

— De aceea nu-1 miră, nici nu-1 mânie uimitoarea domniei-tale dârzenie. Ci parcă mai degrabă îi place când îi înfrunți pe mandarini și-i prăjești în frigarea spaimelor că le vei nesocoti datinile străvechi. Kan-Si nu se teme de înnoiri, cum se tem vanii. Se preocupă de astronomie, de știință, discută cu oamenii învățați. Vrea să cunoască lumea, schimbările și progresul ei. Ar vrea chiar să introducă în împărăția lui ce-i bun din alte țări. Dar e prea tânăr — abia are douăzeci și trei de ani, și încă nu știe cum să-i răpună pe vani, împăratul vrea în adevăr o înțelegere cu țarul Moscovei. De ce ? Pentru că are de dus o luptă grea împotriva lui U San-gui. Acesta-i un van din cei mari care s’a răzvrătit, a ocupat întinse ținuturi din miazăzi și vrea să se facă împărat și să-i alunge pe manciujneni. Ca să poată lupta împotriva acestui răzvrătit puternic, Kan-Si are nevoie ca hotarul dela miazănoapte să fie liniștit. Înțelegi ? Dinastia Țin este prea nouă, și pentru mulți chinezi — uzurpatoare și barbară. Manciurienii au supus China acum treizeci-patruzeci de ani. Dar, puțini la număr, cuceritorii și-au pierdut, ue fapt, repede puterea ; vanii și dregătorii înfrânți au cucerit, au copleșit pe învingători cu cultura lor superioară și cu obiceiurile lor

milenare.

— Dacă-i așa, primenirea vieții în China tot nu se poate face, chibzui Milescu.

— Ai dreptate. Făcând adânci temenele în fața tânărului Kan-Si, vanii îl pândesc să nu-și întărească puterea, să nu se apropie de popor, să nu aibă prieteni în afară. Cu drăcescul meșteșug al datinilor străvechi, culese din cartea Li-Ki, îl strâng ca'n chingi. De asta te silesc și pe domnia tă să te supui obiceiului străvechi. Dacă'te-ar lăsa să le calci obiceiul, ar însemna că-ți îngăduie să le surpi însăși temeiul puterii, însăși viața.

Ca să-l ajute a înțelege și mai bine aceste lucruri, Verbiest i-a dat lui Milescu o carte, în latinește, despre ceremonialul chinez la primirea ambasadorilor.

— De bună samă că nu vei izbuti să le birui încăpățânarea; dar înfruntă-i cât poți mai mult, Ca să vadă marii demnitari kitaiți că lumea nu-i numai a lor.

Spătarul Milescu îl îmbie pe iezuit cu băuturi gustoase. Deși călpgăr, Verbiest dădea de o parte cucernicia și bea. Că-i mai dulce vodca zăcută cu miere și mintă, după reteta unor călugări dela mănăstirea Troiței din Moscdva, decât orice cuvânt de înțelepciune biblică. Limbile și mai slobode deve- n:ră.

— Au să te silească, la înfățișarea înaintea lui Kan-Si, să împlinești ritualul cou-tou. El cuprinde nouă plecăciuni până la pământ. Și asta nu-i numai o închinare, ci-i o prosternare, o jalbă, o rugă supusă. Cou-tou ar însemna atingerea pământului cu fruntea.

— Pentru un sol al țarului acest ritual este cu fotul umilitor. Ca trimis al țarului nu pot, nu trebuie să mă prostern în fața nimănui.

În convorbirea din 25 Mai, Askaniama își puse o mască nouă, măiestrit de vicleană. Își prefira alene evantaiul și, cu un zâmbet trist, fi învinuia pe țar că a trimis un sol ca Ni-kolai.

— Anume te-a ales pe domnia-ta, om atât de învățat, de talentat și de dibaci, ca să ne răpui pe noi, oameni simpli, stângaci, nedeprinși cu vorbe și răspunsuri meșteșugite. Și te-a trimis anume ca să ne zdrobești vechile, sacrele noastre datini, silindu-ne să primim altele care nu-s potrivite pentru noi.

— Eu nu-s decât un umil slujitor al țarului ! s'a răstit Milescu la Ma-La, înfruntându-l pe cărarea perfidiei. Nu-s nici așa de învățat, nici așa de meșter cum cerci a spune. Par așa, pentru că adevărul și dreptatea sânt de partea mea ; pentru că® lucrurile pe care le înfățișez eu grăesc dela sine.

Nemaiavând încotro, Askaniama îl învinui pe țar că și el impune solilor să se înfățișeze înaintea lui numai cu capul descoperit. Ceea ce la chinezi este cu totul neîngăduit. Milescu îl desminți:

— Dau ca pildă solii turci, care se înfățișează înaintea țarului cu fes pe cap, așa cum li-i obiceiul. Dar dacă solia nu poate avea izbândă din pricina obiceiurilor străvechi la oare văd că [țineți mai mult decât la prietenia cu noi, atunci dați voie măcar neguțătorilor noștri să-și vândă marfa, ca să putem pleca.

— Neguștorii vor căpăta învoire, curând, să-și vândă marfa. Dar suita nu va fi slobodă, până când nu ne vei înmâna scrisoarea.

Văzându-l dezarmat, Verbiest șopti lui Milescu:

— Alaltăieri, împăratul m'a luat deoparte și m'a întrebat de domnia-ta și de mersul (negocierilor. Și am priceput, din nou, că

împăratul ar înclina să te primească. Nu-l lasă însă mandarinii cei mari, sfetnicii lui. prudenți, îndărătnici și șireți.

7

Sosi Askaniama singur, în ziua de 27, dis-de-dimineață. Și, foarte binevoitor, ceru să rămână numai cu Milescu și cu talmaciul.

— Mă jur pe Dumnezeu și pe familia mea că fac totul numai ca să slujesc cât mai bine pe suveranii noștri. Dezlegarea pe care am găsit-o eu este aceasta : să fii primit în palatul împăratului, în sala marelui sfat, unde tronul împăratului este pe o estradă, sus, ca să nu poată fi văzut. La venirea domniei-ta' e toți vanii vor fi adunați în jur, iar la mijloc vor sta doi sfetnici de taină ai împăratului. Domnia-ta vei veni cu suita domniei-tale și vei așeza scrisoarea pe o masă, în fața sfetnicilor de taină. Doi sfetnici, dintre cei mai mari, vor lua scrisoarea și vor duce-o împăratului, care nu va fi prea departe. Dacă cei doi Kolai te vor întreba de sănătate, vei răspunde. Dacă nu, te vei întoarce acasă. Am chibzuit că înmânând scrisoarea cu acest ceremonial, onoarea țarului este salvată. Apoi celelalte negocieri cu domnia-ta am poruncă să le duc numai eu.

— Pentru ca în adevăr cinstea țarului să fie măcar în parte salvată, cer ca bogdihan să fie în cea

sală, oricât de departe de masa unde voi pune scrisorile.

— Datina se împotrivește, dar ceea ce sugerezi n'ar fi peste putință.

Asemenea făgăduială îl bucură mult pe Milescu :

— Atunci dă-mi răgaz de gândire până mâine.

Milescu vedea că aici nu-i sânt de cine știe

ce folos învățăturile diplomaților venețieni, oricât de iscușite : el nici nu poate pătrunde până la împărat să-i înmâneze scrisoarea țarului, necum să-i mai dea daruri, să-i procure mâncări și băuturi alese, să discute cu el despre, știință și filosofie, cucerindu-i bunăvoința. Il așteptă deci pe Ferdinand Verbiest. Când veni, îl rugă să grăiască lui bogdihan despre soarta soliei ruse.

— Propunerea lui Askaniama este destul de neobișnuită. Dacă vei putea înfățișa scrisoarea cu atare ceremonial, ai obținut o însemnată biruință. Kan-Si primește în sala Marelui Sfat de trei ori pe lună : când e lună nouă, la 15 și la 25 ale fiecărei luni.

Milescu trimise vorbă lui Askaniama că primește propunerea lui ; dar roagă ca scrisoarea să fie înmănată întâiului dintre Kolai, iar împăratul să fie față.

8

În Pekin căldurile erau tot mai mari. La palatul solilor, apa de băut era tot mai rea, mai clocită : Din această pricină, jumătate din oamenii lui Milescu se îmbolnăviră. Porțile erau străjuite cu mare stăruință. Nimeni nu avea voie nici măcar să privească în uliță. Străjerii începură să vândă solilor hrana la prețuri întreprite.

În zilele de 28 și 29 Mai, Askaniama, printr'un slujitor, ceru iertare lui Milescu că, fiind bolnav, nu poate veni să discute.

În izolarea soliei din aceste zile, singura bucurie pentru Milescu a fost vizita lui Ferdinand Verbiest. A. venit întovărășit de un alt iezuit învățat, bătrânul Grimaldi. Acesta a fost a"șa de încântat de aleasa cul-

tură a Spătarului și de deosebita-i pricepere în limba latină, încât a doua zi scrise despre dânsul, lăudându-l către depărtatul său prieten Witsen, primarul din Amsterdam. Milescu întreabă mai ales despre obiceiurile chinezilor, și despre ceremonialul „cou-tou”.

— Chinezii socotesc o mare cinste pentru cei care ajung să facă plecăciunile impuse de acest ceremonial, spuse Grimaldi. Același ceremonial se obișnuiește atât în fața unei coloane pe care-i scris numele împăratului, cât și în fața tronului gol.

Povestiră multe despre ospitalitatea poporului chinez ; glumiră despre dragostea mandarinilor pentru evantaiuri. Mai ales la Askaniama evantaiul parcă face parte din însăși ființa lui.

— Ehe, să fi avut noi asemenea apărătoare de muște și de țânțari pe Ket în sus... spuse Milescu, surâzând.

La 30 Mai, Askaniama se înfățișă singur în casă la Milescu. Grația mieros și tainic. Povesti cât de bucuros era împăratul că a sosit solia țarului alb. Dar vanii și dregătorii cei mari care nu cunosc obiceiurile celorlalte țări și nici însemnătatea Rusiei în lume, se împotrivesc cu îndărătnicie ca solia ei să fie primită cu strălucirea meritată ; ei au respins propunerea lui Milescu ca scrisoarea să fie înmănată primului Ko-lai, de față fiind și împăratul.

— De asta, spun drept, nici n'am putut grăi către sfat despre treburile de negoț ale soliei și despre plângerile domniei-tale în legătură cu vânzarea mărfurilor aduse. Mi-a fost teamă să nu poruncească măsuri și mai aspre. Am cercetat cărțile și arhivele cele vechi și am aflat că însuși Dalai-Lama își trimite scrisorile tot la sfatul împărătesc, deși-i socotit ca un Dumnezeu. I»rebue să te închini datinilor noastre*!

?Ailescu se întreba dacă nu cumva și acum, dând vina pe alții, Askaniama cerca o

nouă fățarnicie. Prins într'atâtea mreje, descumpănit, Milescu era gata să primească a înfățișa scrisoarea, după obiceiul chinez. Dar zărind viclenia din ochii lui Ma-La, îi fulgeră prin minte vorbele 'lui Machiavelli : „Trebue

4/2

să fii vulpe ca să-I cunoști pe șarpe și să fii leu ca să-l răpui pe lup” ...

Askaniama sta gata să-l prindă pe Milescu, ca pe o pradă grasă. Se mira că tot nu primește încă:

— Ei, ce să spun sfatului ? înfățișezi scrisoarea, ori nu ?

— Mai aștept. Mai aștept poftindu-te să le mai gândești. Dacă domnia-ta cunoști însemnătatea Rusiei și știi că în toată lumea sânt alte obiceiuri la primirea solilor, cum însumi ți-am povestit, de ce nu încerci mai cu osârdie a îndupleca sfatul dregătorilor? Doresc vanii în adevăr prietenia cu Rusia au nu ? La aceasta îi rog să se gândească. Mai aștept, cu toate că ne aflăm aici mai rău ca la închisoare.

Sfătuindu-se cu ai săi, Milescu rezumă astfel starea tratativelor: 1) Propunerea ca bogdihan să primească el însuși scrisoarea țarului, așa cum se obișnuiește, a fost respinsă cu îndărătnicie ; 2) teama că scrisoarea ar cuprinde insulte : am făcut o copie, dar sfetnicii nu vor să țină sama de ea ; 3) propunerea < a primul Kolai să primească scrisoarea, de față fiind bogdihan, a fost deasemeni respinsă.

Părerile oamenilor din ambasadă erau împărțite. Mai cu samă neguțătorii, aflând pricina pentru care stăteau închiși aici, strigau ;

— Noi vrem să ne vindem mărfurile 1 Solul să țină sama de asta, dacă vrea să rămână în fruntea soliei : să se hărțuiască mai puțin cu kitaiții cei mari.

— Ni se pare că te lupți cu morile de vânt, Neculai Gavrilovici, spuse, rânjind, Boris Zotov. Vrei să schimbi într'un ceas o împărăție care durează așa de patru mii de ani ?...

31 Mai. In odaie, căldura topea ceara în sfeșnice. Askaniamă veni înțovărașit de Verbiest. Se așează. Își desfăcu evantaiul și vorbi rece. Verbiest tălmăcea :

— Sfetnicii se împotrivesc oricărei știrbiri ori încălcări a datinilor străvechi. Eu cercat-am să-i înduplec, dar fără izbândă. Poate dovedi și Alikhakhava care-i aici,, de fată. Nu este altă cale decât să te supui obiceiului străvechi la primirea solilor.

Când și Verbiest și secretarii soliei credeau că nu mai este nimic de făcut, mințea iscoditoare a Miles- cului mai găsi o nouă propunere:

— M'am încredințat că vanii și dregătorii tin mai mult la datinile străvechi decât la prietenia cu tarul. Totuși, în dorința mea de a prinde firul unei legături de prietenie cu China, mai fac o propunere : scrisoarea tarului e scrisă în trei limbi : rusă, latină și tătară ; să înfățișez una din ele fratelui lui bogdihan, în fața Kolailor, în sala marelui sfat. Acesta s'o înmâneze îndată împăratului, după perdeaua unde se află tronul. Tot acum să fie înfățișate și darurile. Celelalte două forme ale scrisorii să le înfățișez împăratului, atunci când voi fi primit în audiență particulară.

— Este de a mea. datorie să transmit mai marilor și această propunere. Dar ar fi bine să înfățișezi deodată toate cele trei forme, ca să nu se nască iară vechea discuție. Apoi, strâmbând din nas, nemulțumit: Nu cred să am izbândă. Ce rost are să pui scrisoarea în mâinile fratelui împăratului, care-i un simplu particular, și nu în mâna Kolailor, care de fapt conduc înlreaga Chină ?

— Da, știu : Kolaii conduc China. Dar frații împăratului, fiind de același sânge, pot urma

la tron, pe când Kolaii nu. Scrisoarea țarului nu poate fi primită decât de oameni de același rang cu el...

— Datinile nu îngăduie ca frații împăratului să se amestece în treburile politice.

— Dacă-i așa — se mlădie iar Milescu — dă-mi, Askanîama, o scrisoare prin care împăratul să se lege față de țar că, în viitor, va primi el însuși solii și scrisorile noastre. Dacă-mi împlinești această dorință, primesc să înfățișez scrisoarea aceasta după datina chineză. Prin scrisoarea ce-ți cer aș arăta stăpânului meu de ce nu i-am împlinit porunca de data aceasta.

— Asemenea propunere depășește discuția începută. Spune-mi ce să răspund sfetnicilor despre închinăciunile pe care datina cere să le facă un sol în fața împăratului, despre cou-tou ?

— Întâi să-mi răspundeți dacă pot înfățișa lui bog-dihian scrisoarea și după aceea discut chestiunea închinăciunilor.

— Fără ceremonialul cou-tou nici nu poți pătrunde în curtea dinăuntru a palatului. Să spună și Alikhak-hava dacă nu-i așa.

Verbiest adevveri.

— Nicicând n'am auzit, în diplomatie, să se înceapă discuția unei chestiuni secundare, când încă nu s'a găsit dezlegarea chestiunii principale.

Discuția urmă oșebit de furtunoasă. Ma-La își făcea mereu vânt cu evantaiul. Milescu ștergea nădușeli de mânie, de indignare și de căldură.

— Mă siliți să mă supun obiceiurilor dumneavoastră ? întrebă furios solul Rusiei. Ne-ați închis porțile palia tu lui. Nu ne îngăduiți să cumpărăm nici merindea trebuitoare ! Sântem soli, au captivi ? Deschideți-ne porțile !

— Numai după ce ne predai scrisoarea...

rânji As- kaniama, într'un dinte. Împăratul însuși a dat strașnică poruncă să vă ținem închiși aici până veți da scrisoarea...

10

Căldurile deveneau tot mai greu de îndurat. Mulți dintre neguțatori și chiar dintre cazaci zăceau răpuși de boală și de sete. Apa era așa de rea, că aproape nu se putea bea. Străjile nu luau nicio măsură ca să aducă apă mai bună, mai proaspătă. Sacalele miroseau a smârc zăcut. Radu suspina după izvoarele Aloldovei, Grișa după apa Niprului („ce m'aș mai scălda acum"...), Makarie după răcoarea din Tobolsk. Pe toți îi durea capul și amețeau. Toți simțeau că se înăbușe.

Milescu adună solia : dvoreni, fii de boieri, neguțatori, ostași și cazaci, și le povesti pe larg cum merg tratativele și unde s'au împotmolit. Cei mai mulți erau furioși pe dregătorii chinezi și cereau să mai aștepte. Dar neguțătorii începură să strige cât îi finia gura :

— Ne-am îmbolnăvit! Ne ia dracul aici ! Cât ai să te'ncăpățânezi, Spătării ? Vrem să ne vindem mărfurile ! N'am venit aici să zăcem în temniță și să bem apă clocită ! Am venit să facem negoț! Unde sânt banii, unde sânt mărfurile pe oare spuneai c'o să le câștigăm, Spafării ?...

Căldura topea omul. Mulți, cu toate că-i frământau grijile, abia se puteau ține de somn. Erau lac de apă și cu gurile uscate de sete. Milescu, Nepripasov, Livanov le arătară, cu răbdare, că au de împlinit o misiune grea, dar osebit de însemnată. Că, până la urmă, nu se poate ca Askaniamă să nu primească propunerile soliei.

— Rusia nu ne va lăsa să pierim aici! Și

chiar dacă vom pieri, va ști să ne răzbune !...

Dinspre soare-răsare se ridicau, repede, nori negri. În văzduhul rar și înăbușitor începea să se simtă un susur, un hreamăt ciudat.

Și dintr'odată se stârni o vijelie, un uragan cumplit. Văzduhul urla sălbatic. Copacii s'aplecau cu vârfurile la pământ. Acoperișurile caselor trosneau. Pe sus începură să zboare scânduri, vase, straie, mese. Multe prăvălii, case, palate din jurul casei solilor erau dezvelite, acoperișurile răsturnate, prefăcute'n țandări. Oamenii țipau, deznădăjduiți, parc'ar fi fost sfârșitul lumii. Rușii stăteau lipiți de ziduri și priveau cu groază la lucrurile care se roteau pe sus : uși, porți, săculețe cu ceai, unelte, coșuri, leagăne, cărucioare. Așteptau parcă din clipă'n clipă să-i smulgă și pe ei uraganul, să-i răsucească printre norii de ploaie și de praf și să-i prăbușească în vreo prăpastie ori în oceanul cel mare. Un vârtej uriaș se formase, ca un stâlp, între cer și pământ. Noroc că trecu pe lângă palatul ambasadei, dispărând în depărtările dela miazănoapte. În calea lui, vârtejul dă râma totul. Răpăia ploaia cu stropi mari. Dar rușii li se părea că toată lumea se clatină, se cutremură, se prăbușește. Noroc că asemenea dezlănțuire de urgie nu dură mai mult de un sfert de ceas.

Vântoasa mai stăruie câțeva vreme, însoțind furtuna și trăsnetele necurmăte, stârnite mereu, mereu..

În timpul uraganului, străjile chineze s'au lipit de pământ. După ce se potoli furtuna, povestiră rușilor că asemenea urgii bântue adesea prin aceste ținuturi, mai ales pe mări, unde îneacă multe, foarte multe corăbii.

— După asemenea călduri era firesc s'o'ntoarcă spre furtună și ploaie, chibzui Radu. Așa-i legea și în Moldova. Aici, dacă-i mai înăbușitoare căldura, și uraganul e mai mare.

Alilescu zâmbi. Furtuna de afară parcă mai răzbuna zbuciumul din inima lui.

11

A doua zi, văzduhul era mult mai răcoros ; nouri înalți plutrau spre depărtările răsăritului.

Askaniama veni să-l înștiințeze pe Milescu că. sfatul vanilor a respins toate propunerile noi referitoare la primirea soliei.

— Zic că primirea acestor propuneri ar însemna izvodirea unor obiceiuri noi. Sfatul vanilor și al dregătorilor cere să fie respectată datina primirii solilor în China.

Acum Milescu Spătarul s'a încredințat că Askaniama născocise anume acele propuneri, ca să poată învinui pe alții de lăncezirea discuțiilor. S'a încredințat, deasemenea, că orice stăruință este în deșert. Îi muștră totuși pe Ma-La : de ce îngăduie unor ticăloși să răspândească în popor zvonul că țarul a trimis iasak lui bogdihan ?

— De acest lucru ești numai domnia-ta vinovat, Askaniama ! Desminte prin fapte acest zvon ticălos și stăruie să-mi îngăduie să înfățișez împăratului darurile odată cu scrisorile.

⁴¹
⁸ N'ar trebui să dai atâta însemnătate vorbelor prostimii... răspunse Askaniama

stângaci, ca un lup încolțit. Apoi răcorindu-se cu evantaiul, lovi pieziș în cerbicia solului, tânguindu-se: După câte am știință, vom fi siliți să refuzăm o bună parte din daruri. Caii

— Neculai Milescu Spătarul

sânt obosiți de drum și slabi. Blănurile de samur, după câte am auzit, sânt de proastă calitate — așa spun cunoscătorii noștri.

Asemenea aprecieri uimică și revoltară pe ruși.

— Își bat joc de noi acești dregători kitaiți !... Vor să ne ia mărfurile pe nimica toată...

— Putem pieri aici' de foame, înconjurați de stră-jile și de politețea fățarnică a mandarinilor.

Sfătuindu-se cu oamenii soliei, Milescu hotărî să nu mai aștepte.

La 4 Iunie, îl vesti pe Askaniamă ca primește să înmâneze Kolailor scrisorile și darurile, așa cum cere datina chineză.

Strălucind de bucurie, Ma-La căută să-l mângâe pe Spătar, povestindu-i că la primirea scrisorii via fi de față și întâiul Kolai, rudă cu împăratul și guvernator al întregii Chine. Ii atrase însă luarea aminte că în fața palatului împărătesc se află o coloană pe care e scris numele împăratului : Kan-Si, Elke-taifin. Orice van și chiar frații împăratului, când ajung în dreptul acelei coloane, descalecă și urmează drumul pe jos.

— E un obicei care dăinue în China de mii de ani.

— Mă voi supune obiceiurilor Chinei, spuse Milescu încruntat. Te rog să-mi trimiți cai, pentru mine și pentru însoțitorii mei.

Fără nicio bucurie, la 5 Iunie, Milescu și suita lui înfățișă Kolailor scrisoarea țarului, cu ceremonialul impus de datinele străvechi dela curtea împăraților chinezi.

■ Dar nici după aceasta porțile palatului solilor tot nu s'au deschis. Și cu toate că nu mai nădăjduia într'o izbândă deplină a soliei, Spătarul însemna zi de zi și ceas de ceas toate întâmplările și toate discuțiile, ca să fie învățătură pentru alte solii în Pekin. Căci nu se poate, până la urmă, să nu fie străpunse

chiar și zidurile chinezești.

Milescu aștepta să fie primit în audiență particulară și ruga pe Verbiest să grăbească această audiență.

Pierzând orice răbdare, câțiva cazaci, în frunte **cu** Grișa Hlib, bătură străjerii, ieșiră din palatul solilor, și cotrobăiră întreg Pekinul.

12

După înfățișarea scrisorilor începură tratativele între Askaniama și solul Rusiei. Milescu a înfățișat în scris temeiul înțelegerii dintre China și Rusia cuprins în cele 12 puncte din „nacaz” : 1) Traducerea scrisorilor lui bogdihan ; 2) stabilirea unei limbi oficiale (propune : cărțile dintre cei doi împărați să fie scrise în manciuriană și latină, în rusă și latină); 3) statornicirea titlurilor suveranilor; 4) rânduirea unei solii chineze care să plece odată cu întoarcerea soliei rusești; 5) negoț slobod în China pentru supușii ruși; 6) înapoierea prizonierilor și a celor fugiți, sau răscumpărarea lor ; 7) schimb de mărfuri pentru patruzeci de mii pfunzi de argint chinezesc, îndeosebi mătăsă crudă și toarsă, rușii îndatorindu-se a trimite mărfurile dorite de bogdihan; 8) schimb de lucruri rare și pietre prețioase; 9) bogdihan să trimită în Rusia doi meșteri zidari iscusiți în clăditul podurilor de piatră; 10) îngăduința de a vinde mărfurile aduse ia Pekin odată cu solia și înlesnirea de a cumpăra unele mărfuri kitaicești, iar dacă bogdihan va dori **să** ia vamă, să fie după voia lui; 11) alegerea și statornicirea unui drum de legături între cele două țări; **12)** prietenie și pace veșnică între Rusia și China.

Discuțiile durară multe zile. Mereu se

iveau, ca din senin, fel de fel de piedici. Rezultate bune nu se vedeau încă, nici după o lună de zile dela sosirea **în** Pekin.

13

La 14 Iulie, Ferdinand Verbiest îl întreabă pe Milescu din partea lui Ken-Si, dacă n'a adus cumva cu dânsul unele scule mici, lucruri rare, ceasornice, meș

teșugit lucrute, care-i plac osebit de mult. Mălescu ceru iertare :

— N'am cunoscut gusturile și plăcerile măriei-sale. Dar pe viitor vom aduce.

— Te înștiințez că mâine, fiind zi cu lună plină, împăratul te primește în audiență. Pregătește-ți solia. Să fiți cât mai strălucitori. Dregătorii kitaiți țin foarte mult la îmbrăcăminte bogată.

Veni și Ma-La să-l vestească și el pe Mălescu de audiența de a doua zi. Dar nu părea bucuros.

— Va trebui să îngenunchiezi în fața împăratului, împlinind ritualul „cou-tou”.

Între cei doi dregători începu iar o dispută lungă și foarte aprinsă. Mălescu primea să îngenuncheze, dar cerea ca bogdihan să întrebe, după protocolul european, despre sănătatea țarului.

— Să lăsăm aceasta la buna voință a împăratului, se spală pe mâini Askaniama. Dar te rog mult să nu te descoperi la ceremonie, chinezii ar socoti acest fapt ca o ofensă.

— Nu ne vom descoperi, făgădui Mălescu.

După plecarea lui Askaniama, Spătarul dăruî lui Verbiest câteva blănuri și alte lucruri de preț, rugându-l să-l slujească și mai departe cu credință. Tot prin Verbiest trimise daruri și întâiului Koliai. La început, acesta refuză darurile, erau împotriva datinii. Pe urmă însă se răzgândi ; le primi. Ba ceru chiar două roțițe pentru un ceasornic dat de olandezi, care se stricase și nu putea fi dres în China. La rându-i, Koliaiul trimise lui Mălescu, în dar, zece blănuri.

14

/ în zorii zilei de 15 apărură ia palatul solilor za- 'gurkeii împreună cu Verbiest și arătară

solilor ruși ce plecăciuni trebuie să facă în fața împăratului. Toți rușii se îmbrăcară cu straie de preț, frumoase și impunătoare, așa cum hotărâseră chiar delia Moscova. Milescu îmbracă un caftan lung de samur, căptușit cu mătăsă vișinie și împodobit cu fireturi de aur. își atârnă

spadă aurită la sold, iar în mâna dreaptă își luă un buzdugan strălucitor.

Dela palatul solilor cortegiul porni foarte de vreme. Rușii mergeau călări ori în leagăne purtate de robi. În fruntea cortegiului, slujitorii împărătești duceau lampioane de hârtie frumos colorate, pe care enau scrise, cu semne chinezești, rangurile solului și ale însoțitorilor săi. Ajungând la coloana pe care sta scris numele lui Kan-Si Elke-taifin, solii descălecară ori co-borîră din leagăne. Pe jos, trecură trei ziduri, prin trei porți: mari, pe alei pavate cu lespezi de marmoră. În curtea largă ce se deschidea dincolo de porți, au fost poftiți să stea jos, fiecare pe covorașul lui. Așteptară aici o jumătate de oră. Apoi, după răsăritul soarelui, porniră mai departe și meraseră până lângă niște bariere. În fața acestora străjuiau șapte elefanți mari, cu samare rotunde și aurite, în care se aflau câte patru-șase oșteni, înarmați cu sulii lungi. Cazacii clătinară căciulile cu fundul din catifea roșie și zâmbiră privind mărimea elefanților, animale necunoscute de dânșii. Slujitorii și oștenii chinezi erau înveșmântați în roșu, iar la pălării purtau pene mari, galbene. De o parte și de alta a intrării în palat se aflau două care înalte, aurite, cu câte două roți; la ele enau înhămați câte doi cai albi, osebit de frumoși, cu hamuri galbene, poleite cu aur și bătute cu pietre prețioase. În lungul aleii pavate cu lespezi de marmoră albă stăteau smirnă o sută șaizeci de toboșari tineri, cu tobe îmbrăcate în pânză galbenă.

Spre sala tronului, Milescu a fost călăuzit de un înalt demnitar. Vanii și marii dregători intrau prin porțile din dreapta. Clădirea cea mare a palatului era nespus de măreață și de colorat împodobită. Acoperișul resfrânt o făcea parcă mai zveltă și mai înaltă. Milescu vedea acum, și aici, bogăția fără margini a împăraților kitaiți. Și parcă da crezare lui

Marco Polo și celor citite în „Cartea Minunilor”. De fiecare latură, clădirea avea câte un gong mare de aramă, încrustat frumos, atârnat de câte doi stâlpi înalți, roșii; câte cinci slujitori stăteau gata să bată în ele cu ciocane de lemn. În curte enau multe pavilioane din cărămidă roșie, cu bolți aurite și cu acoperișuri din țiglă galbenă ; în față aveau stâlpi de lemn, colorați și auriți.

Înaintând prin această curte vastă, solii trecură un pârâiaș cu apă cristalină, peste un podeț de marmoră albă, meșteșugit sculptată cu felurite chipuri fantastice. Aproape de malul pârâiașului se înălța o coloană de marmoră albă, în vârful căreia se afla un cadran solar. La sfârșitul recepției, Ferdinand Verbiest i-a spus că acest cadran solar e opera lui Adam Schall.

Soarele se ridicase sus când, după ce trecură printre șiruri de arcași îmbrăcați în roșu, după ce se minunară de frumusețea bolților aurite, solii ruși ajunseră în fața sălii tronului. Cazacii au fost opriți la poarta a doua. Solul, dvorenii, grămăticii, popa, fiii de boier din Tobolsk și câțiva dintre slujitorii soliei, în totul douăzeci de oameni, primit-au învoire să pătrundă în sala tronului. Jos, la intrare, se aflau cinci cai albi, cu șei galbene, străjuiți de oameni îmbrăcați în veșminte vișinii, brodate cu aur, deosebit de scumpe.

Sala tronului era uriașă; marmora și aurul străluceau orbitor. Pe laturile sălii, sub bolți și printre coloane, se deschideau șase baldachine. Cel mai bogat și mai împodobit era al împăratului. Spre el se înălțau două scări de marmoră cu margini minunate sculptate și poleite în aur. Dela poarta de intrare până la baldachinul împărătesc se așternea o alee podită cu lespezi de marmoră; pe această alee trecea numai bogdihan.

Milescu era foarte atent ca să vadă tot și

să însemne acasă în caiet.

Vanii aşteptau, înşiraţi după ranguri, purtând umbrele mari, galbene şi evantaiuri de felurite culori, din pene, din os, din matază. Slujitori în straie bogate îi înconjurau cu patruzeci de steaguri de tafta lucitoare şi cu inscripţii chinezeşti, aurite, glăsuind despre neamul şi rangul vanilor. 'În spatele dregătorilor se înşirau oşteni înarmaţi cu lănci lungi; unii purtau în vârful lăncilor, în loc de steguleţe, cozi de leopard.

În marca sală a tronului stăruia un hreamăt ușor de mătăsurii și evantaiuri. Toți așteptau să se ivească împăratul Elke-taifin. Iezuitul Verbiest se alătură lui Milescu, vestindu-l că împăratul l-a trimis să steia tot timpul ceremoniei într'ajutor, să-i arate când trebuie să îngenunche. /Mulți curteni kitaiți se apropiară, pe rând, și priviră curioși îmbrăcămintea bogată și strălucitoare a rușilor.

— Acesta-i fratele cel mare al împăratului, făcu semn Verbiest spre un mare mandarin, la intrarea căruia toți se ridicară, respectuoși, în picioare.

Milescu porunci suitei să stea juse

— Noi fost-am trimiși soli la bogdihan, nu la familia lui.

Încă o jumătate de oră de așteptare. Milescu avu vreme să observe cât mai bine tot ce se petrecea în jurul lui. Solii se minunau privind straiile vanilor cu felurite păsări cusute în fir de aur: ici un cocor pe spatele unui mare dregător ; dincolo un cocrârc pe pieptul unui van tânăr ; mai încolo alții, cu păuni, lebede, fazani, șoimi și alte păsări mari, strălucitoare și vrednice de mirare.

Deodată, tare și prelung răsunară gongurile și bubuiră tobele. Tot cuprinsul, întreaga sală clocotea de vuiet.

— Acum intră împăratul... șopti Verbiest.

Mandarinii se sculară repede în picioare. În vârful pălăriilor străluceau boabe de rubin, de diamante, de jad, de mărgean, de cristal alb ori albastru, **de** aur ori de argint, arătând parcă rangurile fiecărui van...

Toți încremeniră. Chiar și evantaiurile. **Numai** inimile se cutremurau de emoție, iar pietrele scumpe și aurul sclipeau ciudat de tare. Priveliștea și clipa îl înfiorau pe Milescu.

— Ridică-te și domnia-ta, spuse .Verbiest ceremonios. Mîlescu se ridică odată cu toată suita.

O muzică începu să cînte puternic și cîntă așa pînă ce Kân-Si se așeză jos. Solul și alaiul lui au fost poftiți să pășească mult înainte, spre tron.

într'un balcon înalt răsări maestrul de ceremonii, vestind cu glas mare începutul recepției. Un șir de slujitori lovira de trei ori în lespezi. Nici iezuitul nu știu să spună ce înțeles au aceste lovituri. Glasul muzicilor sporea mereu. Surlele, trompetele, fiauțele sunau tot mai tare, mai înalt, mai țipător ; tobele prinseră a bubui asurzitor. Văzduhul și pereții sălii, pământul și cerul, toate tremurau de multul huet. Milescu își aminti de meterhaneaua turcească și, o clipă, se închipui pe malul Bosforului.

Cântau așa de tare muzicile din palatul lui bogdihan, că parcă'ar fi vrut să s'audă până la marginile uriașei împărății, până la Himalaia, până la Persia, la Buharia, la Amur ori la împărăția poporului căruia Marco Polo îi zice Zipangu.

Când muzica se mai potoli, maestrul de ceremonii strigă puternic :

— În picioare !

•Și toți vanii se ridicară în picioare. Vreo cincizeci dintre ei trecură, repede, în mijlocul sălii, acolo unde podeaua era din lespezi albastre. Se opriră cu fața spre tronul împăratului.

Maestrul de ceremonii urmă:

— În genunchi 1 și toți îngenunchiară odată, ca retezați dela picioare. Atingeți pământul cu frunțile I „Seamănă cu muierile dela noi“, gândi Favorov, și-i venea să râdă, văzând cât de supuși îndeplineau poruncile vanii cei trufași. Închinați-vă ! și se închinară de trei ori, într'același chip. În picioare 1

— Adică, după câte înțeleg, acesta-i „couteau“, șopti Milescu către Verbiest. Îmi dau pildă cum să mă închin... Foarte bine; iau pildă...

Toți cei cincizeci de vani se sculară, așteptară câteva clipe răsufând greu ; apoi sub aceeași porunca, temenelile, înghenuncherile și mătaniile continuară tot

aşa, cam un sfert de oră.

— Si la urma urmelor, cine sânt aceşti vani ? întrebă Mflescu destul de mirat că plecăciunile durau aşa de îndelung şi erau aşa de umilitoare.

— Sânt nişte mandarini noi, acuma făcuţi de Kan- **Si**.

Când se sfârşiră temenelile, doi vani veniră în fugă lângă solie :

— Acum este rândul oamenilor tarului alb să facă închinarea.

În frunte cu Neculai Milescu Spătarul, solii ruşi, aşezaţi pe patru rânduri, păşiră pe lespezile albastre, acolo unde cu câteva minute mai înainte se închinaseră vanii cei noi. Dregătorii care însoţeau solia şi iezuitul trecură alături. Maestrul de ceremonii lovi de trei ori. Muzica începu iar să cânte, gongul să sune, tobele să bată, văzduhul să clocotească asurzitor între ziduri. Maestrul de ceremonie strigă iară poruncile lui, pe care Verbiest se grăbea să le traducă în latineşte pentru Milescu. Dar Milescu nu le tălmăci mai departe, în ruseşte, pentru solie. Privi mândru în jur. O clipă vanii încremeniră. Holbară ochii piezişi şi căscară gurile. Pe uirmă, desmeticindu-se, îl ghiontiră deznădăjduiţi pe iezuit, făcându-i semn să spună Spătarului să se aplece până la pământ, aşa cum făcuseră vanii mai înainte.

— Închină-te... pleacă-te ! Pleacă-te aşa cum s'au plecat vanii!... şopti grabnic şi speriat Verbiest. Milescu însă răspunse tare :

— Vanii sânt slujitorii şi supuşii împăratului ; deci se'nchină aşa cum le porunceşte împăratul. Eu nu sânt slujitorul împăratului. Sânt sol al Rusiei şi mă închin, cu respect, după obiceiul nostru rusesc.

Si odată cu toţi însoţitorii lui, Neculai Milescu Spătarul, ajuns în faţa marelui stăpân al Chinei, se închină, încet,

ceremonios, lăsând dreapta până la pământ.

Muzica, gongul, tebele amuțiră. Nimeni nu mai sufla. Toți erau zdrobiți de uimire. „Ce îndrăzneală !...” cutezau unii să’nifiripe gând, și-l stingeau repede, amețiți de multa îndrăzneală a solului Rusiei.

Trecură câteva clipe grele. Pe chipurile galbene ale marilor dregători chinezi, fulgerările de uimire nu mai aveau măsură. Curând uimirea se schimbă în adevărată spaimă. Cel dintâi maestrul de ceremonie înțelese că solul se închină după alte datini. își strigă totuși poruncile, la repezeală, ca să fie înșirate în în- Regime, uupă străvechiul obicei. Măcar el să nu calce acest străvechi obicei.

Închinarea soliei ruse a fost scurtă, dar demnă, impunătoare. Toți trebuiră să recunoască : acest sol vine din partea unei mari puteri ; el știe să se poarte... Uite cu cât respect, dar și cu câtă noblețe salută... Și în mintea lor, unii se bucurau : bine că se mai găsesc oameni care înfruntă datinile cele străvechi. Se bucura și Verbiest, deși când se gândea la urmări, încremenea mai tare decât vanii. Așteptară toți semn dela împărat.

Dar Kan-Si nu făcu niciun semn.

Ceremonia trebui să urmeze mai departe. Vanii și Verbiest conduseră -pe ambasador și suita lui la locul convenit. De acolo însă nu puteau vedea nici pe împărat, nici măcar tronul. După câteva minute veni un sfetnic de taină al împăratului și-l luă numai pe ambasador și pe iezuit; cineva venea în urmă cu covorașele pe care aveau să se așeze în fața lui Kan-Si.

— Veniți repede ! spuse foarte zorit și fâstâcit sfetnicul, trepădând pe loc cu pași mărunți, scuturând parcă mătasa, cocorul și aurul straielor de pe el. — Repede ! Obiceiul poruncește celui chemat de măritul împărat, oricine ar fi, să vină în fuga cea mai mare.

Milescu, înțelegând că l-a chemat bogdihan mai aproape, privi mai mult compătimitor decât curios, toată umilința marilor dregători, apoi păși calm, drept, mândru, tacticos, grăind către talmaci și rugându-l să tălmăcească :

— Obiceiul dumneavoastră nu-mi poate porunci și mie...

Cu aceeași semetie și demnitate urcă și cele optsprezece trepte ale scării unde începea o terasă pavată cu marmoră. Înălța fruntea sus. Ținea stânga pe mănunchiul spadei cu teaca de aur. În dreapta, strâns, hotărît, purta buzduganul ghintuit, strălucitor. Cizmele de marochin luceau și pintenii de argint zăngăneau plăcut și dulce. Fireturile de aur și hermina cu care era împodobit straiul luau ochii privitorilor. În capul scărilor, pe terasă, fu întâmpinat de Alikliamba și de un alt demnitar ; amândoi îl conduseră în fața tronului, aproape.

— Inchină-te până la pământ ! șopti apăsător și foarte speriat însuși Verbiest. Milescu însă, măsurându-și fiecare mișcare, se înclină doar, ca rușii, în semn de adânc și respectuos salut. Apoi, așa cum îi făcuseră semn dregătorii, se așeză turcește pe covor în fața tronului. Roti privirea împrejur. De aici vedea și mai bine cât de vastă și de înaltă era sala tronului. În mijlocul ei atârna un uriaș plicandru de cristal în care lumina se juca, scânteind orbitor. Tronul era octogonal, din lemn aurit, sculptat cu frunze, flori și dragon:. Lângă tron se întindea o saltea din tafta azurie; baldachinul de deasupra, susținut de coloane din lemn, câte optsprezece de fiecare latură, cu draperii de mătăasă între ele, era în întregime din aur. Patru coloane, cele din față, erau aurite; celelalte colorate în roșu viu și sculptate. Treptele ce urcau spre tron erau deasemeni

aurite. Pe jos, covoare mari, în felurite culori, frumoase și scumpe, cum nu văzuse Milescu nici în Țairigrad.

Bogdihan părea un băiețandru, cu mustacioară neagră, cu fața palidă și smolită, mult stricată de vărsat. De o parte și de alta a tronului stăteau jos, pe blănuri mai albe ca omătul, frații împăratului și sfetnicii de taină. Tuturor li se servi ceai ; slujeau mulți tineri nobili, îmbrăcați în straie scumpe, de culori vii, purtând în păr frumoase pene de păun. Ceaiul, amestecat cu unt și lapte, după moda tătărească, era adus în cupe galbene de lemn. Când i se aducea ceașca, fiecare demnitar o lua cu dreapta, salută cu stânga, apoi se așeza jos și bea. Milescu mulțumi, înclinând capul și începu să bea.

În uriașa sală a tronului stăpânea o liniște ciudată, solemnă și mută. Parcă oamenii ar fi fost din vată ori s'ar fi mișcat numai pe blănuri moi de urs alb. Până și foșnetul molatic al ev.ant aiuritor amuțise. Doar hieratice gesturi și iscoditoare priviri dim ochi pieziși, osebit de vioaie, de scânteietoare.

Când Elke-taifin duse ceașca la gură, niște muzici îndepărtate începură să cânte lîn, plăcut, ca o legă

nare spre lumea stelelor. În cătui mari de bronz prinseră să ardă miresme îmbătătoare.

Uimit, Milescu privea; privea întruna, rotind cu sfială capul de jur împrejur. La rândul lor vanii îl sfredeleau cu priviri cercetătoare, curioase, mirate. Se întâlniseră parcă două lumi neîntâlnite încă și se cercetau, se iscodeau, se prubuluiau pe mutește. Era numai văpaie în priviri și numai scăpărări la întâlniri. Muzica lină, dulce, visătoare sporea liniștea.

Milescu parcă nu era aevea, ci în vis. Socoti în mintea-i că asemenea priveliște răsplătea, într'o clipă, toate ostenele strânse dela Moscova la Pekin. Își aminti chipuri și întâmplări dela curtea lui Vasile Vodă, din saraiul sultanului Mahomed al IV-lea. Curtea lui Kân-Si era cu nemăsurat mai luxoasă- și mai de nepătruns. Sorbind ceaiul încet, cu vârful buzelor, Milescu privea mereu în jur, cercetând podoabele sălii, îmbrăcămintea, gesturile și chipurile oamenilor. Privea, iscodea și era privit și iscodit cu aceeași stăruință.

Când împăratul termină ceaiul, muzicile conteniră, stingându-se lin, lin, depărtat.

Se iscă hreamăt. Slujitorii adunară ceștile cu repeziciune și îndemânare de pehlivani. Evantaiurile porniră să fluture.

Maestrul de ceremonii strigă iar, și toți se ridicară în picioare.

Milescu aștepta să înceapă ceva foarte însemnat.

Dar când își întoarse iar privirile spre baldachinul împărătesc, observă că boigdihan nu mai era acolo. Coborîse de pe tron și, pe nesimțite, intrase în odăile sale, parcă s'ar fi topit în fum de miresme, ca o nălucă.

Audiența se sfârșise.

Așa cum cerea ceremonialul, Alikhamba și Askaniama își luară rămas bun dela solul

Rusiei, zâmbind curtenitor, cu toate că în inima lor sângera mânia. Verbiest îl călăuzi spre ieşire.

Milescu socotea că a făcut bine împotrivindu-se şi nesupunându-se ceremonialului cou-tou, dar mult îi părea rău că n'a putut schimba niciun cuvânt

cu bogdihan. Plănuise să-i adreseze cuvânt, îndată după terminarea ceaiului. Nu se putea ca împăratul să nu fi întrebat pe talmaci ce spune și să nu se fi încheiat o vorbire între sol și dânsul. Dar ceremonia se desfășurase mută și ciudată, așa cum scria în cartea olandeză adusă de iezuit, așa cum pe semne (scria și în Li-Ki.

Neculai Milescu Spătarul pășea spre ieșire, gândind cu amărăciune la îndărătnicia vanilor și a dregătorilor kitaiți și învinuindu-se că s'a lăsat răpit de frumusețile din jur și nu și-a înfăptuit gândul întreg. Știa că solia aceasta nu putea avea altă izbândă decât aceea pe care va smulge-o prin dibăcie, prin luptă.

Când Milescu ajunsese în capul scării, un mandarin de rang foarte înalt se apropie de dânsul. Solul se opri privind-l. Vanul era gras, buhăit la față, cu toate că nu avea mai mult de treizeci de ani. Era îmbrăcat în matasă albastră, asemeni cerului de primăvară ; pe mâneci, în față și în spate avea brodate flori mari de aur, cu o uimitoare măiestrie. Zâmbi lui Milescu, își flutură scurt evantaiul, se opri, privi îndelung straiile lui, clipi des din ochi, îl măsură de câteva ori din creștet până'n tălpi, apoi se depărtă. Pe chip i se scriau semnele mulțumirii de cele văzute.

— Să nu întrebi cine-i, șopti Verbiest, destul de înspăimântat. După semnul dela pălărie îl poți cunoaște că-i rudă cu împăratul... E chiar fratele lui mai mare. Nimănui nu-i îngăduit să-i adreseze cuvânt.

Ajunzând la locul unde-și lăsase suita, totu se grăbiră să-l întrebe pe Milescu despre împărat.

— Nouă ni s'a poruncit să îngenunchiem — povesti Veniukov — apoi ne-au dat ceai.

— Totul a fost osebit de solemn, de grav și cutremurător de mut, spuse doctorul Ivan Iuriev, privind spre dregătorii chinezi care-și dezbrăcau în liniște și în ordine straiile de

ceremonie, ori duceau spre grajduri
elefanții, caii și carele.

— Și noi, tot pe mutește. Nu s'auzeau
decât sorbiturile lui Kan-kukai — râse unul
dintre cazaci

42».

— că-i plăcea mult ceaiul împărătesc, și-iar fi băut o vadră.

Deodată, în jurul soliei se stârni, ca o furtună, o mare învâlmășeală de oameni. Toți vanii și dregătorii se repeziră, în pas mărunț, spre ruși. Parc'ar fi vrut să-i ia cu asalt. Câteva clipe oamenii Milescului nici n'au știut ce se întâmplă. Erau gata să scoată săbiile, să se apere. Cu greu se dumiriră că vanii și înalții dregători, în cap cu rudele lui bogdihan, se grămădeau să vadă mai aproape straiile, blănurile, fireturile, broderiile întregii solii. Toată ordinea și solemnitățile gravă din timpul recepției parc'o suflase vântul. În jurul soliei toți se'nghesuiau, se brânceau gălăgioși, nestăpânit de curioși, vorbind subțire și repede, neținând seama nici de ranguri, nici de locul unde se aflau. Se întindeau unii peste alții, se ghionteau, dădeau peste oamenii soliei. Și nu se mulțumeau numai să le privească straiile, ci apucau cu mâinile, netezeau, pipăiau cu vârfurile degetelor, iscodeau valoarea și meșteșugul cu care erau lucrate.

Cu greu, ferimdu-se, apoi ghiontind și brâncind la rândul lor, solii și-au croit drumul până la porțile unde-i așteptau caii. Râzând cu hohote de marea curiozitate a demnitarilor chinezi, dar cu straiile de sărbătoare destul de mototolite, încălecară și se întoarseră la palatul solilor.

15

A doua zi, 16 'Iunie, Askaniama îl vesti pe Spătar că bogdihan a poruncit să fie deschise porțile palatului solilor, să vină negustorii să cumpere mărfurile rusești. Ceru doar un inventar al acestor mărfuri, cuprinzând denumirea, calitatea și cui aparțin.

— Măritul împărat a cercetat cele douăsprezece puncte ale înțelegerii cu Rusia, se lăuda bucuros Ma-La.

Văzând purtarea blajină a dregătorului kitait, care nu bănuia nimic despre împlinirea ceremonialului cou-tou, Mileșcu se gândi să i-o ia înainte. Ceru să-l aducă pe Verbiest ca tălmaci. Când sosi iezuitul, Spătarul protestă mânios că solemnitatea audienței fusese asemeni celei făcute în cinstea olandezilor.

— Sânteti niște înapoiți! Nu înțelegeți, vă faceți a nu înțelege marea însemnătate a Rusiei. Nu vedeți că țara măritului țar Alexei Mihailovici se întinde pe un sfert de glob ? Au credeți că-i tot una cu Olanda ? Olanda-i mai mică decât cea mai mărunță din provinciile rusești. Poftim ! și-i desfășură iară harta în față, apăsând cu palma și înconjurând cu degetul toată întinderea Rusiei, punând-o în cumpănă cu Olanda. Verbiest asculta și tălmăcea numai o parte din cuvintele Spătarului. Ma-La înțelegea mânia din glas, din mișcări, din sclipirea ochilor.

— Nimic despre protocolara întrebare privitoare la sănătatea țarului, cum a fost vorba ! Eu v'am înfățișat scrisoarea după datina voastră ; voi, numai minciuni !

După ce-i făcu pe olandezi mincinoși, că împăratul nu i-a primit nicicând așa, cu atâta cinste cum a primit pe solul Rusiei, Askaniama se retrase iar la umbra datinilor străvechi :

— Mai bine nici că se putea. Deci nu fi mânios. Măritul împărat te va primi într'o audiență particulară și atunci, de bunăsamă te va întreba despre toate.

Și Ferdinand Verbiest domoli furia solului :
— Am grăit însumi cu măritul împărat. Adevărat, s'a rânduit o audiență particulară. Numai datorită împăratului, după cele petrecute ieri, n'ai fost concediat. Ai călcat

în picioare ceremonialul diplomatic „couteau”, care durează de mai bine de o mie de ani.

După ce se încredință că va fi în adevăr o audiență particulară, Milescu discută despre treburile comerțului și ale drumului de legătură între Rusia și China.

Askaniama nu mai cuteză să-l mustre pentru că n'a făcut cele nouă mătănii în fața lui bogdihan. Ci urmând disputa, ceru cele patru scrisori mai vechi să fie tălmăcite în limba latină. Privindu-le, Verbiest clătină din cap.

— Mi-i teamă — spuse Milescu către Verbiest — că, în scrisoarea lui, bogdihan va nesocoti titlurile țarului. Și dacă va fi așa, am poruncă s'o refuz.

— Se prea poate ca dregătorii chinezi să nu pună în scrisoare titlurile (arului. Obişnuiesc să nu dea ni- ciu<n răspuns, până în ultima zi, când înmânează solului o scrisoare pecetluită și-l concediază în grabă. Așa s'au purtat și cu ambasadorii olandezi și cu cei portughezi. Dar asta le-a fost cu putință pentru că aici la Pekin se duce, de mult, o luptă amarnică între portughezi și olandezi. Portughezii au cam gonit din China corăbiile neguțătorilor din Amsterdam. Spuneau acestor eretici care prefac totul în aur : „Bine ați făcut că ați venit cu mărfuri la Pekin, dar faceați și mai bine dacă nu veneați de fel”... Portughezii îi părăsc pe olandezi că nu-s decât niște hoți de mare, dela care nimeni nu s'alege cu niciun câștig. Mai de mult olandezii au smuls dela chinezi Taiwanul. Dar răsculatul Cen Cen-gun, căruia noi îi zicem Coxinga, acum a ocupat el această insulă. De vreo zece ani cearcă să vină aici în China și englezii cu corăbiile și mărfurile lor. Deci trei puteri se ceartă pentru negoțul cu China. Și crezi că dacă te-ai ivit și domnia-ta cu solie atât de

numeroasă și cu mărfuri bune, asta nu stârnește pizmă și îngrijorare ? Crezi că nu se află pe aici glas de neguțator englez ori olandez care să șoptească mandarinilor și dregătorilor kitaiți și să nu mituiască pe unii și pe alții, ca să împiedice legătura și prietenia dintre ruși și chinezi ? Totuși — se răzgândi iezuitul, văzând tulburarea Spătarului — acum mandarinii și îrualții dregători știu că au de-a face cu un vecin foarte puternic. Și vor fi mai băgători de samă. Acesta fi-va rodul cel mai mare al ambasadei domniei-tale. Am tălmăcit în manciuriană cele douăsprezece puncte ale propunerilor soliei domniei-tale pentru alianța cu Chima. Sânt foarte bine chibzuite. Kan-Si a poruncit întâiului Kolai să strângă îndată sfatul și să hotărască asupra acestor propuneri. Dar îți spun dinainte. Ele vor da mult de furcă vanilor și dregătorilor.

După asta, arătându-și dorința de a o învăța, Milescu ceru lămuriri despre limba chineză ; Verbiest făgădui să-l ajute și să-i dea o gramatică a limbii chineze la care tocmai atunci lucra.

În sfârșit, slobozi, rușii cutreerară Pekinul. Ivirea rușilor a răscolit ulițele și prea îndătinata viață o oamenilor din Pekin. Cum spunea zagurkeul daoist:

— Sânteți ca un taifun: peste pustii, peste sălbăticiii de pădure, veniți să ne vedeți, să ne stârniți din amortirea în care zăcem, închiși, ferecați între ziduri, fără legătură cu nimeni, Zăcem în însingurare. Să nu știm, să nu vedem cum se prefăce lumea. Să credem prosteste, că totu' în lume este și fi-va neschimbat, în vecii vecilor. Să ne stoarcă și mai bine stăpânii, care de milenii ne storc.

— Stăpânii noștri își zic filosofi și dumnezeu, urmă Li Iuî-lin. În fapt ei au minte puțină și multe năravuri vechi, ruginite, rele. Nu atât în înțelepciune, cât în obicei, în datini neschimbate le stă puterea.

Rușii căutară să vadă cât mai mult din acest vestit oraș : ateliere, prăvălii, grădini, poduri, palate, străzi, pagode, ziduri de cetate. Intrară mai ales în vorbă cu meseriașii, cu neguțătorii, cu oamenii nevoiași, cu robii care-și purtau stăpânii în leagăne ori în cărucioare. IAlexe, Hudarski, Kan-kukai și alți tălmaci găsiți în Pekin, nu mai pridideau cu întrebările și cu răspunsurile.

Neguțătorii ruși au vândut cea mai mare parte din lucrurile luate cu dâșii și au cumpărat mărfuri ki- taite, mai cu samă mătăsuri, giuvaeruri, podoabe, cutioare, agrafe, mărunțișuri migălos lucrate din os, din fildeș, din dinți de morsă sau din jad. Spiridon se minuna de nemaivăzuta măestrie și răbdare a meșterilor giuvaergii din China. Pe un pieptene, pe o bisactea ori pe un cuțitaș erau sute și sute de desene, de floricele de o gingășie aproape nefirească,

rod a zeci și zeci de ani de strădanie. Radu Marcu și Grișa Hlib cumpărară băsmăluțe de mătăasă subțiri ca pânza de paing și moi, catifelate ca floarea de pansea ; cumpărară podoabe pentru păr frumoase cum nu se mai află nicaieri în lume, să uimească pe neguțătorii din sloboda nemțească ori din Kitaigorodul Moscovei. Cumpărând, solii nu sufereau să fie înșelați. Își băteau joc de negu-

tătarii care cerceau să-i păcălească, vânzând mai scump. Și adesea făceau asta spre bucuria săracilor din Pekin :

— Adesea acest negustor dă lipsă la cântar ! Noi îl știm... tălmăcea Kan-kukai strigătele oamenilor nevoiași. E un tâlhar ! Bine-i faceți că-l scuturați !...

Adesea, unde era lume mai multă, cazacii își așezau baianul și porneau cântece de răsuna ulițele și piețele. În jur se strâneau chinezii și întrebau mereu de unde vin acești oameni înalți, voinici, cu căciuli roșii, cu haine strânse la mijloc, cu săbii mari, grele, frumos încrustate, mereu veseli și mereu cântând atât de melodios. Portughezii erau guralivi și fudui. Olandezii morocănoși și scumpi la vorbă. La toți le umblau doar ochii, lacomi după câștig mare; cătau spre chinezi de sus, cu trufie, cu dispreț. Rușii erau altfel de oameni. Mai întâi știau să se poarte omeneste cu toții; erau veseli și prietenoși. În piețe jucau gopacuri, de-a mirare. Când ajungeau în dreptul râurilor se dezbrăcau într'o clipită și înotau, că rămâneau privitorii cu gurile căscate. La plimbare, îi luau la braț pe chinezi, fără să se uite dacă sânt neguțatori ori robi, dacă-s în haine de mătăasă ori desculți și rufoși.

— Ce buni și inimoși sânt oamenii țarului alb... auzeau adesea tălmăcii.

În multe locuri, cazacul Arkadie s'a oprit și, în grabă, a schițat priveliștea unei uliți, chipul unei pagode ori bogăția de podoabe a unui palat chinez.

La un colț de ulicioară trei cazaci fugiți din Albazin s'au apropiat de Grișa Hlib și de Radu: plângeau cu lacrimi amare, de teamă că kitaiții îi vor preda, iar țarul îi va pedepsi, precum merită trădătorii.

Oamenii lui Askaniama îi urmăreau însă pas cu pas, înștiințându-l pe înaltul dregător de fiecare ispravă a rușilor.

Aflând că, în același timp, la palatul solilor s'a adunat mare mulțime de vani, de neguțători și mai ales de norod, dornic să vadă pe ruși și să le grăiască, Askaniama se învineți. Parcă toată fierea i.s'arfi grămădit în obrazul lui de ceară. Își smulgea fire din mustăți, își ciugulea unghiile, își răcorea chipul bătând din evantai și cerea sfat lui Alikhamba.

— Cum să-i împiedic pe ruși de a mai cutreera și răscoli Pekinul ? Auzi! Joacă, înoată, cântă, vând și cumpără, fără știrea noastră, desenează palatele, atâta prostimea, întorc orașul pe dos. Cu ce scop ?... Au tras de cozi, în bătaie de joc, pe un neguțator sub cuvânt c'ar fi înșelat la cântar. Au aruncat într'un havuz pe un zaraf, care cică le-ar fi dat bani calpi. Ce scop au ? Dacă, vin, totuși, cu război ?

Vâlva stârnită la Pekin de apariția rușilor, ca și marea afluență dela palatul solilor «puseră pe gânduri pe mulți dintre dregătorii cei mari.

— Vor răzmeriță !... Se bizue Ni-ko-lai pe ceva când cutează să calce datina și să se închine după sălbaticul obicei rusesc și nu după al nostru... Ne-a înfruntat în fața maritului împărat; acum atâta norodul !... Ne desfide, chiar aici în inima țării noastre...

Și în după amiaza zilei de 16 Iunie se și înfățișară lui bogdihan spunându-i, cu ură și spaimă, că solia rusă însamnă o adevărată primejdie. Ceru să nu le mai îngăduie solilor a colinda orașul. Să nu mai vândă mărfuri decât la palatul unde-s găzduiți. Și să-i expedieze cât mai repede din China.

— Multe din mărfurile aduse de ruși sânt bune. Alai ales blănurile. Să le cumpărăm noi, cât mai ieftin. Să nu ne scape !...

17

Și, dintr'odată, asupra palatului solilor se năpustiră neguțătorii trimiși de vani și de dregători. Cereau mai ales hermine de Obi, veverițe de Nercinsk, tot blănuri ușoare, călduroase, gingașe. Le cercetau cu amănunțime. Ciuguleau câte trei smocuri de păr din fiecare blană, le priveau cu mare grijă, la lumina din odaie, fără soare, strâmbau din nas și mereu spuneau că-s prefăcute. În schimb, la urmă, când se hotărau să cumpere, dădeau mulți bani falsificați.

Ca să ajute schimbul, Veniukov căută și

alți tălmași. A venit și un tălmaș care spunea că l-a slujit pe Baikov. Îl încarcă pe Askaniama de învinuiri și ponoșuri grele: zicea că-i nerușinat de lăcom, că urmă-

rește să cumpere, prin oamenii lui, toate mărfurile aduse de ruși. Askaniama, la rândul-i, aflând că a apărut acel tălmaci, sfătui pe Milescu să nu aibă încredere într'un tâlhar și ticălos ca acela.

— Bagă de samă : tălmacii se înțeleg cu cumpărătorii, primesc dela ei 20% și-i înșeală pe ruși, îi puse în vedere lui Milescu.

. Printre numeroșii vizitatori dela palatul solilor erau și mulți vani și dregători. Privindu-i pe mandarini cum se poartă cu slugile, cum cată să acapareze fiecare tot ce-i mai bun și mai de preț, Radu îi spuse lui Milescu :

— La urma urmelor și aici, ca și în Moldova, ca și în Rusia, ba chiar mai mult ca acolo și mai aspru, boierii kitaiți se dondănesc și se bat între ei pentru putere, pentru averi, pentru mărimi. Am văzut doi vani sfădindu-se pentru niște blănuri. Au poruncit slujitorilor să apropie leagănele și fără a coborî din ele întetiră sfada și amenințau cu pumnii. Leagănele de mătăsă se zguduiau pe umerii bieților slujitori. Am lăsat pe vani să se clănțanească ei în de ei. M'am uitat doar la slujitorii robi. Le tremurau picioarele desculțe și umerii numai ciolane, sub povara borțoșilor mâniați și burzuluiți în leagăne. Pe chip aveau săpate semnele cumplitei suferință Oare vianii cred că robii nu sânt oameni ? În amărăciunea mea am găsit doar o umbră de mângâiere: barem noi, la noi acasă, fost-am iertați deasemenea priveriște și pedeapsă.

— Nici acum după ce-ai văzut palatul lui bogdihan nu te-ai lecuit, Radule, de compătimirea norodului ? Ori poate tocmai de aceea îl jelui și mai mult.

— Drept grăești: tocmai de aceea îi jelui pe acești oameni așa de buni, de răbdători, de harnici.

In acea zi de forfotă ia palatul solilor,

Verbiest veni cu un alt preot iezuit, Ludovic Buglio, care trăia de patruzeci și cinci de ani în China. Abia începuseră să grăiască despre încâlcita orânduire a împărăției chineze, despre pin sau cele nouă ranguri de mandarini în frunte cu Kolaii, că și sosi Askaniamă. După cum se ivise, se vădea că-i urmărește și nu-i lasă singuri la sfat. Aduse traducerea a două din cele patru scrisori chineze mai vechi, aduse de Miclescu dela Moscova.

Erau din timpul dinastiei Min, adresate unor vani de pe Amur. Nimeni nu mai ştia cum de-au ajuns la Aloscova.

— Celelalte două ? întrebă Milescu.

— Celelalte, ca şi răspunsul la cele douăsprezece puncte din temeiul înţelegerii noastre, vor mai întârzia... vor mai întârzia câtăva vreme.

Ma-La era osebit de prietenos. întrebă cum merge vânzarea mărfurilor, cum este hrana ce li se dă, dacă au putut cumpăra ceva mărfuri chineze. Dori să ştie, dacă Milescu are, printre lucrurile soliei, gravuri ori tablouri. Apoi aduse vorba despre frumuseţile Pekinului şi-l întrebă dacă nu are cumva vreun pictor în suita lui, care să fi prins privelişti în lungul drumului. Milescu arătă bucuros desenele cazacului Arkadie: frânturi din drumul siberian. Baikalul, caravana în drumul dela Nercinsk la Naun, pe caii şi cămilele încălţate cu papuci de iarbă, popas pe Naun, sărbătoarea Paştilor cu slujitorii chinezi, Marele Zid, poarta Pekinului... ^w

— Noi am orânduit peste Siberia o adevărată expediţie ştiinţifică. Am făcut şi o hartă amănunţită a ținuturilor străbătute.

Ma-La se arătă încântat şi laudă mult acele desene şi hărţi. Dar, plecând cu surâsul pe buze şi fluturând încetişor evantaiul, spre odaile din palatul solilor unde lucra, se abătu pe la porţi şi împărţi porunci străjilor şi slujbaşilor.

La un sfert de ceas după asta, Livanov intră furios în odaia Spătarului :

— La poarta palatului s'au aşezat doi slujbaşi chinezi care caută pe neguţători până şi în ciubote, să vadă ce-au cumpărat.

— iDe ce ?

— Zic că aşa au poruncă dela bogdihan.

Milescu alergă la Ma-Lia.

— Aşa-i obiceiul, aşa trebuie să fie, surâse mios Askaniama, la întrebarea Spătarului.

Vrem să știm tot ce se vinde și se cumpără. Iar neguțatorii, de, îi știi : sânt cam necinstiți din fire... Și apoi nu ți se pare că unii se preocupă prea mult de ruși ? De ce atâta năvală la palatul solilor ? Nu vrem să vă sufoce cumpărătorii, să vă înăbușe cu dragostea... Rănit de atâta perfidie, Milescu se dezlănțui furios. Nu cruță niciun cuvânt de ocară.

Askaniama fugi înspăimântat.

Iar a doua zi, 18 Iunie, drept urmare a certei cu Ma-La, însemna în caiet: „Azi ni s’au închis iar porțile — poruncă dela bogdihan. Rușii nu mai pot ieși în oraș. Solul stăruie, protestează la Askaniama. Nimic. Sosesc multi mandarini care dau pe mărfuri preturi de batjocoră. întrebând de ce nu vin negustorii, Ma-La răspunde: așteaptă să se statornicească preturile ca să poată cumpăra”.

La 19 Iunie: „Același tratament. Porțile închise. Afară de oamenii împăratului, nimeni nu poate pătrunde până la noi”... „Aceștia însă nu cumpără nimic”. Temându-se de Milescu, Askaniama nici nu se mai arată pe la palatul solilor.

18

*

Chemat de spătar, Verbiest veni cu încă doi iezuiți bătrâni. Solii tăbăriră asupra lui cu imputările :

— Demnitarii kitaiți sânt necinstiți ! Se’nchid în scoica de nestrăbătut a tradiției. Și la adăpostul ei —• toate tâlhăriile, toate înșelăciunile !

Ca să-i potolească și să-i îmbărbăteze pe ruși, iezuiții arătară că pentru vani și pentru înalții dregători, la urma urmelor, virtute înșamină să respecti trei sute de reguli de ceremonie și vreo trei mii de reguli de purtare, fără să te gândești cu ce scop au fost

hotărâte acele reguli și cui folosesc. Povestiră câte ceva din cele îndurate de ei aici, în surghiun la Pekin. Sub vechea dinastie Min au dus-o bine, ca astrologi. Dar au năvălit manciurienii...

— Știu, spuse AAilescu. Am citit în cărticica lui Martini „De bello tartarico”.

— Cel dintâi împărat manciurian din dinastia Ţin era un om întreg și cuminte, n'avem ce zice, povesti mai departe Buglio. A făcut multe cuceriri și a strâns miari avuții. Pe noi, iezuiții, nu ne-a prigonit, la început. Dimpotrivă: venea uneori chiar pe la biserica noas

tră catolică. Dar iată că un kolai a scris o carte împotriva noastră : o mișelie ! Ne învinuia că am fi spionii unor războinici care vin pe mare să supună China. Pasă-mi-le, portughezii. Spunea că religia noastră-i o minciună și că astrologia noastră-i o înșelătorie, împăratul a crezut, s'a speriat și ne-a poruncit osândă. Șase luni am stat în lanțuri, legați de picioare, de mâni și de gât, până ne-am putut dezvinovați. Și cuiț ne-am dezvinovații? Am cerut să ne înfruntăm, în public, cu orice învățat și astrolog chinez care ne învinu- este pe noi, iezuiții, de neștiință. Dacă vom fi răpuși, pe loc să ne taie capetele. Ne-a scos din lanțuri și i-am înfruntat pe potrivnici. I-am răspuns, făcându-le de rușine știința lor despre astre. Văzând așa, împăratul ne-a pus iar în toate drepturile noastre.

După ce băură câte o cafea, Verbiest istorisi despre obiceiul chinezilor de a trage cu tunul în vârcolacii care cică mănâncă luna ori soarele în timpul eclipselor.

— Și, în bună parte, puterea și zilele mele aici, ca Alikhakhava, se bizue pe acest eres.

— Când eram în Țiarigrad — își aminti Milescu — am auzit o poveste cu un astrolog persan care a proorocit o eclipsă de lună. Șahul Persiei a vegheat în acea noapte, câteva ceasuri, zădarnic. Adormi copleșit de mânie, învinuindu-l pe astrolog de înșelătorie și gândind să-i taie capul, cum s'arată zorii. Dar îndată ce șahul ațipi, începu eclipsa. Ce să facă astrologul ? Era în mare încurcătură ; în primejdie să-și piardă capul: dacă l-ar fi trezit pe șah din somn, ar fi fost socotit slugă obraznică și l-ar fi dat pe mâna gădelui ; dacă l-ar fi lăsat să doarmă, șahul n'ar fi văzut eclipsa, l-ar fi socotit astrolog mincinos și tot la moarte l-ar fi trimis. În deznădejde, îi trecu prin minte să amăgească norodul numai ca să-și mântue zilele. Ieși în piață, răcnind: „Oameni buni, niște fiare, niște vârcolaci

mănâncă i#na ! Priviți ! Ieșiți cu tingiri, cu clești, cu țimbale și faceți huiet mare s'alungați vârcolacii !..." Speriați, oamenii porniră otrocol mare în tot orașul. De-atâta huiet, șahul se trezi. Văzu eclipsa de lună. Astrologul și-a salvat viața. Dar în norod a rămas credința că vârcolacii mănâncă luna și nu pot fi alungați decât cu zgomot mare.

— Cam tot o poveste ca asta stă, poate, și la obârșia credinței kitaiților. Dar eu nu le-o destăinui, nu ! Eu îi povățuesc mai departe să sloboade tunurile când se întâmplă eclipsă, surâse subțire Verbiest. Că eu din puterea acestei povești mă aflu aici. După ce trece eclipsa, toți mă văd mai mare, mai puternic, pentrucă eu i-am povățuit cum să lupte împotriva răului și a primejdiei, eu i-am mântuit.

După asta bătrânul Buglio grăi în șoaptă despre Kan-Si, a cărui fire-i tocmai potrivnică tatălui său.

— În adevăr, dornic este de înnoiri, cum zice părin-* tele Ferdinand. Dar, deocamdată, n'are nici putere, nici pricepere și peste toate-i foarte nestatornic. Ceea ce spune dimineața reneagă seara. Mandarinii nu-l pot suferi. E cheltuitor. A sărăcit visteria, că n'are nici cu ce-și plăti armata. Toată partea de miazăzi a țării este în răscoală. Conduce acolo, cum am mai spus, U San-gui. Manciurienii se tem să nu fie înghițiți ori alungați de chinezi. Și de una din aceste spaime nu vor scăpa.

— Ce cred, în fapt, înalții dregători despre solia noastră ? întrebă Milescu.

— Manciurienii se bucură. Nădăjduesc o alianță cu tarul, să-l suprimе pe răsculatul U San-gui. Mandarinii însă văd cu ochi răi solia voastră. Se tem de ruși. Spun că hotarul rusesc a înaintat prea mult către hotarul chinez. Ei știu foarte bine că tarul stăpânește un sfert din înconjurul pământului. Asta nu-i lasă pe mandarini să doiarmă liniștiți. Și când

mai văd și ce fel de oameni sânteti și mai tare se îngrijorează.

— **În fapt vanii se tem mai mult, de când au aflat că țarul pregătește războiul împotriva Chinei.**

— **Per Christum Dominum nostrum, Amen! suspină din adânc bătrânul iezuit Philippe Grimaldi, făcând smerită cruce catolică.**

— **Noi nu sântem fătarnici. Solia mea este o solie de pace 1 nu se clinti Milescu spre vreo vicleană ispitire. D<ar umiliți și nedreptățiți nu vom îngădui niciodată să fân. Spun asta răspicat, în numele tuturor rușilor.**

— Bine, dar doinnia-ța, după câte am aflat, nu ești rus, se gudură cu un surâs același Grimaldi,

— Aici am venit trimis de țar. Și țarul este câr- mitorul Rusiei.

După plecarea iezuiților, porțile palatului soliei se zăvoriră și mai strașnic. Niciun sol nu mai avu voie să meargă în oraș.

19

— De ce nu ne îngădui să ieșim în oraș, cinstite Askaniama? întrebă Milescu, răstit și furios, **că** tălmaciul Kan-kukai abia putea prinde cuvintele. Ne-ai băgat în temniță? Pe neguțători nu-i lași să vină, pe noi nu ne lași să ieșim. Ce'nsamnă asta, cinstite Askaniama ? Soli sântem au zălogi ? Răspunde : de ce te porți așa ? Ce ai de gând cu noi ?

— Rușii au fost slobozi o zi și-au răscolit tot Pekinul, învinui Askaniama placid, ca să-și ascundă tremuirul de spaimă în fața furiei Milescului. Și-apoi... așa a poruncit împăratul...

— Cum poate porunci împăratul să închidă solia celei mai mari țări, când ea vine cu gând

de pace? Într'acest chip vrei domnia-ta, Askaniama, să legăm prietenie ?

Se gâlceviră îndelung despre absurditatea acestui tratament, despre negoțul slobod, despre prețurile mărfurilor.

— Ai oprit pe neguțători; au venit vanii și ne-au dat pe mărfuri prețuri de batjocură. Cum **se** face că neguțătorii au dat prețurile cuvenite, cu o zi mai înainte, iar mandarinii le-au coborât da mai puțin de un sfert ?

— Vinovați sânt buharienii: tocmai acum au în- necat orașul cu mărfurile lor. Și mai ales blănuri de hermină și dinți de morsă au adus. Și-apoi ne-au spus niște binevoitori că voi umblați după câștiguri prea mari : câștig din mărfurile rusești pe care le vindeți la Pekin, câștig din mărfurile chineze pe care le veți vinde la Moscova...

— Și ce gasiji dumneavoastră nefiresc într'asta ? Domnia-ta, care ocârmuești despărțământul treburilor din afară, știi doar că trimiterea unei solii în- tr'o țară atât de depărtată costă o avere. Numai dacă socotești câte cămile și câți cai pierdut-am pe drum... Și-apoi doar și pentru câștig bun venit-au și vor să mai vină rușii până aici. Dacă n'ar avea niciun câștig, ce-ar căta în China ? Au destule țări, mai aproape, cu care pot să facă negoț. Ș> aici mărfurile, nu ne dau afară din casă, c'ar rămâne nevândute.

— La urma urmelor, ai dreptate, căuta s'o dreagă Askaniama. Și noi dorim ca ambele părți să câștige cât mai bine. Dar — se tânguie, bătând ușure din evantai — neguțătorii sânt niște tâlhari : cumpără ei tot. Iar visteria împăratului se află la mare strâmtoare ; n'are nici cu ce-și plăti soldații, urmă Askaniama întărind ceea ce Milescu aflate dela iezuiți. Și- apoi toți banii noștri sânt falsificați...

Placiditatea și perfidia de adineauri se schimbă pe chipul lui Ma-La în lingușire. Lăudă mult niște stofă din fir de aur pe care o

văzuse la ruși. Întrebă dacă mai au de vânzare, că mulți ar dori să cumpere. Milescu se prefăcu că nu pricepe lingușirea și-l mai lăsa să aștepte... „Să nu creadă c'am venit anume ca să-l mituesc.”

În ziua de 22 Iunie, Ma-La veni cu câțiva neguțatori bătrâni, chip să hotărască prețurile. Brăcui marfa, o cercetă și o cântărește cu ochii șireți, dar se feri să-i statornicească prețurile. Tărăgăna și mormăia :

— Toate ar fi cum ar fi, dar prețurile-s cârti pipărate.

— Lăsați lumea să vină și să cumpere, și-atunci prețurile s'or statornici singure, rugă Milescu.

— Neguțatorii adevărați au voie să intre. Nimeni nu-i oprește...

— Așa-i minciuna ! Și numai cu minciuni ne hrănești, Askaniama ! se'nfurie i.a.T Milescu. Rușii n'au îngăduință să umble prin oraș. Neguțatorii, adică tocmai neguțatorii cei adevărați n'au voie să intre în casa soliei. Vin doar niște netrebniți, niște tâlhari, trimiși anume să me ponegrească mărfurile, să ne dea prețuri de ocară și să ne șilească să le vindem pe nimic, de pomană, măcar că le-am adus, cu atâta trudă, dela opt mii de verste. Unde ți-i făgăduiala, unde ți-i cuvântul și credința, Askaniama ? Ai spus că după ce voi înmâna scrisorile, fi-vom slobozi. Unde n-i slobozenia ? Străjile dela iporți și alungarea neguțătorilor, acesta ți-i cuvântul dat ? Halal ! Hrana ni se vinde la preț întreit. De ce? Mărfurile ni se jefuesc, nu ni se cumpără. De ce ? Ca să ne scoateți din răbdări ? Țarul a trimis solia mea pentru prieteșug, iar domnia-ța ne-ai băgat în pușcărie !... La noi nici când se declară război nu sânt închiși ambasadorii. Nici turcii nu l-au închis anul trecut pe solul nostru Dandov, deși a fost trimis de țar să le declare război. Ci dumneavoastră vă purtați, cum nu s'a mai

purtat nimeni în istoria diplomației. Una spuneți și alta faceți. Au nu te sfiești, nu te rușinezi, Askaniama, la gândul că grăești în numele unei țări cum este China și a unui popor mare și vrednic cum este cel chinez ? Au nu ți-i teamă c'ai să dai socoteală ?

Milescu nu-și dădea seama dacă face bine ori nu, deslănțuindu-și iară mânia față de Askaniama. Nu știa dacă asta-i calea cea mai bună. Dar vedea că-l cam sperie, îl bagă în răcori. Deci Askaniama nu sta pe-un pământ neclintit.

— Da... Este drept... se bâlbâi el, uitând să mai fluture evantaiul. Am să vorbesc cu Alikhamba. E datoria lui să obțină învoirea împăratului de a vă lăsa slobozi prin oraș.

Urmarea acestei deslănțuiri de mânie : a doua zi Askaniama spori tainul de hrană și făgăduia soliei că la fiecare zece zile îi va oferi câte cinci mese chinezești, încărcate cu tot felul de mâncări. Și chiar li se servi o astfel de masă chinezească, cu mult dichis și pompă, dar și cu bacșișuri grase date zagurkeilor care se îngrijeau de asta.

Ba Askaniama îi aduse lui Milescu, cum ceruse mai demult, trei manuscrise chinezești osebit de artistice, pe hârtie scumpă de mătasă.

— Astea-s o comoară ! se oucură Milescu.

II trimise pe Radu să-i aducă două bucăți de stofă din fir de aur și i le dăruî lui Ma-La.

După asta Askaniama se învoi chiar să-i lase slobozi pe neguțatori, să intre în palatul solilor. Totuși vânzare? mărfurilor mergea prost. Și tot așa de greoi mergeau și discuțiile privitoare la legăiurile cu Rusia.

În caietul lui, Milescu scria : „25 și 26 Iunie. Nimic nou, niciun vizitator. S'au vândut puține blănuri. Cele mai bune nu se vând. Au venit niște tătari și ne-au înștiințat că neguțatorii nu pot cumpăra din pricina mandarinilor, care vor să pună mâna numai ei pe toate mărfurile bune. Altfel neguțatorii ruși

ar fi vândut tot și de mult.”

Milescu află că negoțul chinez se găsește în mâna unui pumn de vâni și de cămătari. Ei țin comerțul cu sare, cu mătasă, cu blănuri, cu lucruri de preț, spre Mongolia, India, Turkestan sau Persia, iar acum vor să pună mâna și pe negoțul cu Rusia, cât era abia în fașă.

Trimise pe Verbiest la Alikhamba să ceară pentru solia rusă libertatea de a ieși în oraș, să cumpere mărfuri chinezești. Înaltul dregător i-a răspuns :

— Să nu se supere Ni-ko-lai, dar asta-i treaba lui Ma-La. El hotărăște.

Treceau răspunderea dela unul ta altul, ca pe o minge. Ca să-i silească pe ruși să vândă ieftin, Askaniama veni în ziua de 27 Iunie, foarte grăbit:

— Poruncește să fie desfăcută marfa cât mai repede. Audiența la Kan-Si va fi curând și după aceea nu veți mai avea timp s'o vindeți.

La auzul unei asemenea vești, neguțătorii începură **să** murmure. Negoțul făcea mari greutăți soliei. **Dar** Milescu știa că legăturile de negoț erau tocmai unul **din** scopurile venirii lui aici.

20

În aceste zile, Ivan Favorov îl aduse în odaia lui Milescu pe zagurkeiul ucenic al lui Lao-țzî.

— Neculai Gavrilovici, acest secretar este mare

înțelept. Grăește aproape numai în pilde ca un pîooroc. E o desfătare să-l ascuți. Mereu se întreabă : „De ce-s oamenii așa de prefăcuți ?” Și adaugă : „Ma-La e un idol al minciunii : vede că-i corb și zice că-i berbece; vede că-i o broască țestoasă sacră și zice că-i rac, iar unui iris îi zice scai, numai să-i fie lui bine.”

Milescu închegă îndelungă vorbire cu zagurkeiul daoist. Dar Kan-kukai nu putea tălmăci niciun sfert din spusele zagurkeiului. Nu-l înțelegea. De aceea Milescu îl pofti pe Verbiest. Și o noapte întreagă grăiră împreună. Zagurkeiul îi vrăji pe amândoi europenii cu înțelepciunea daoistă.

— Zagurkeiul spune — tălmăcea Verbiest — că este ucenic al filosofului străvechi Lao-tzî, care a trăit tot pe vremea lui Cun-tzî, a lui Confucius, cum îi spunem noi. Cun-tzî cîcă ar fi spus despre Lao-tzî: „Eu am învățat că pasărea știe să zboare, peștele să înoate, fiara să alerge. Cel care aleargă poate fi prins în capcane. Cel care înoată, cu năvodul. Cel care zboară, cu plasa. Pe balaur însă nu știi cum să-l prinzi, pentru că are un meșteșug al lui de a urca la cer pe vînt și pe nori. Ci întîlnindu-l azi pe Lao-tzî, văzut-am că sa- mănă cu un balaur.”

Mai departe, zagurkeiul povestă că bătrînul lui dascăl Lao-tzî a fost mai înțelept decît Confucius. Acesta a rămas mut în fața celui ce învață despre **dao** și despre **de**. Toată învățătura lui Lao-tzî e strînsă în cartea „Dao-de-țzîn”, în numai cinci mii de cuvinte.

Milescu îl rugă să-i arate cartea acelui mare învățat, iar lui Verbiest îi ceru să i-o tălmăcească.

— Nu-i nevoie de carte ; o știu pe dinafară.

Cei doi europeni nu înțelegeau prea bine nici cei **dao**, nici care-i adîncul filosofiei daoistilor. Dar cînd Verbiest tălmăcea spusele zagurkeiului, Milescu se cutremura de adîncul tîlcului lor : „Viața trebuie să urmeze legile pămîntului; inima trebuie să urmeze

legea chemărilor dinăuntru; binefacerea trebuie să fie pe măsura omeniei; cuvântul trebuie să'ntruchipeze adevărul ; conducerea țării trebuie să răspundă păcii; lucrările trebuie să se potrivească putințelor ; mișcarea trebuie să se potrivească timpului".

„Treizeci de spițe se unesc într'un butuc și înclii- pue roata, iar folosirea roții atârnă de ființa golului dintre spițe. Din lut oale se coc, iar folosirea oalelor atârnă de golul din ele. Se deschid uși și ferestre, ca să faci o casă, iar folosirea caselor atârnă de golul dintre ele. Iată ce'nsamnă folosul ființei și utilitatea neființei"...

„Înțeleptul nu are inimă proprie ; inima lui e alcătuită din inimile poporului"...

„Dacă palatul este luxos, ogoarele sânt acoperite de buruieni, iar magazinele de pâine sânt cu totul goale. Nobilimea se îmbracă în țeșături luxoase, poartă săbii ascuțite, nu se mulțumește cu hrana obișnuită și strânge bogății nefolositoare. Toate acestea se cheamă jaf și lăudăroșenie. Ele sânt o încălcare a lui **dao**"...

„Înțeleptul nu adună nimic pentru el. Cu cât strânge mai mult pentru oameni, cu atât capătă mai mult. Cu cât dă mai mult oamenilor, cu atât se îmbogățește el mai mult"...

— Învățătura **dao**, cred că-i filosofia celor fără Dumnezeu, spuse în latinește Verbiest. De aceea mă tem de ea. Și frica nici nu mă lasă s'o înțeleg. Mi-i teamă că, înțelegând-o, păcătuesc în fața lui Dumnezeu.

Dar ceea ce-i miră pe Verbiest ș? pe Milescu **era** îndeosebi asprimea cu care zagurkeiul îi învinuia și-i ocăra pe vani și pe dregători.

— Spune lui Ni-ko-lai să-i înfrunte pe vani cât va putea mai mult. Ei duc China de răpă... Să ne-ajute Ni-ko-lai să surpăm zidurile care ne despart de lume. Că dacă nu ținem legătura cu lumea, rămânem în urmă ca niște nevrednici cuprinși de cumplită înțepenire.

21

În taină, Ferdinand Verbiest vesti pe Spătar că s'au tălmăcit și celelalte două scrisori chinezești, aduse de el dela Moscova.

— împăratul mi-a poruncit să nu suflu niciun cuvânt despre ele, că-mi pierd capul.

Milescu închise bine uşile; dăruieze iezuitului o blană de samur şi acesta şopti :

— Ca să-l slujesc pe ţar, îmi pun viaţa în primejdie... Şi-i citi tălmăcirea scrisorii. Din cuprinsul ei, Milescu se încredinţa că bogdihan se adresa ţarului ca un stăpân supusului său : „împăratul către ţarui alb ; Danilo al tău ne-a trimis o cerere spunând că tu cauţi prietenia noastră"... După ce-i învinue pe ruşi că l-au primit pe Gantimur şi că pradă ţinutul Amurului, urmează tot aşa de poruncitor, de jignitor: ...„iar dacă acum doreşti să trăieşti în pace cu noi, trimite-ne pe Gantimur îndărăt". Era iscălită : „al noulea an (1670) al stăpânitorului lumii Kan-Si, luna a cincea, ziua a treia". A doua scrisoare era scrisă tot aşa de trufaş. În ea, darurile trimise de ţar erau numite „tribut".

Pe Milescu îl mistuia mirarea şi furia. Ii venea să-şi zvârle cuşma pe fereastră de furie. În fapt, acestea-i spulberau de istov toate gândurile lui mari, înalte, într-o închegare a prieteniei şi înveşnicirea păcii între poporul rus şi uriaşul popor chinez.

— Ah, dacă ştiam chinezeşte, afluam acestea dela Moscova şi primeam povaţă cum să mă port!... Dar aşa, iată-mă-s fără sfătuitor, la opt mii de verste depărtare.

— Nu fii prea mâhnit. Aşa obişnuieşte împăratul Chinei să scrie tuturor ţărilor şi cu niciun preţ nu vrea să schimbe acest obicei.

— Nu vrea ?... Ei bine, părinte Verbiest, de aceea sânt eu aici. De aceea vor mai veni şi alţii dela Moscova, după mine: ca să spargem acest obicei!

22

Zilele se scurgeau fierbinţi şi înfrigurate în

același timp. Neguțătorii și oamenii ambasadei cereau mereu libertate, să poată vinde mărfurile, să poată cerceta orașul, să cumpere mărfuri chinezești.

În acele zile au venit la Pekin și vreo 400 de buharienii cu mărfuri, cu 2500 cai și cu 100 de sclavi. Vindeau caii cu 70-80 de lani bucata, iar robii cu 100 de lani.

Milescu nota indignat în caietul lui : „Buharienii iau voie să hălăduiască după voie prin oraș, iar nouă ni se face „cinstea” de a ne ține închiși aici”...

Cu toate că mărfurile rusești erau mult mai ieftine și mai bune decât ale buharienilor, totuși **Askaniama** mârâia că-s prea scumpe.

Stând de vorbă cu un buhariot din Darkan, Spătarul află și își însemnă drumurile și distanța din Buharia până la Pekin, socotită în zile ae mers.

Dar când află că un buhariot e musafirul lui Milescu, Ma-La trimise după dânsul, poftindu-l să plece. Scorni că locuiește afară din oraș și trebuie să ajungă la gazdă înainte de a se înnopta.

— Vai, ce bănuitori sunt marii dregători kitaiți 1 se înfurie Veniukov, care-l adusese pe buhariot și era bucuros că află noutăți. îngrozitori 1

În aceste zile, ca să cunoască și mai bine China; Milescu începu să tălmăcească în rusește cartea lui Martini „De bello tartarico”.

23.

Erau semne tot mai vădite că șederea soliei la **Pekin** se apropia de sfârșit. Milescu și oamenii lui **se** pregăteau pentru plecare. Alikhamba, Askaniama și Alikh.akhava sosiră la 6 Iulie, toți trei deodată, la palatul solilor. Aduceau răspunsul la cele douăsprezece puncte, temeiul înțelegerii între Rusia și China, propuse de țarul Alexei Mihailovici. Îl întrebară pe Milescu asupra prizonierilor, și-i

cerură să precizeze despre care prizonieri era vorba : despre cei de război, ori despre cei fugiți? Și cum să fie predați: cu răscumpărare, ori fără ?

Milescu făgădui în numele țarului să înapoieze orice prins chinez care s'ar afla pe pământul Rusiei. Această făgăduială răspicată îi încurcă strașnic pe demnitarii chinezi. Discutând în continuare, ar fi urmat să ajungă la o înțelegere. Și nu vroiau asta. Începură a bate laturile. Iși schimbă planurile. Spuseră că n'au vrut

decât să lămurească chestiunea, înainte de **a da uri** răspuns hotărît. Și spre mirarea lui Milescu, se **pregătiră** de plecare.

— Folosesc împrejurarea că vă aflați amândoi de față, cinstiți dregători, și vă rog să nu ne mai țineți sechestrați aici, interveni Spătarul. Că nu știu ce să mai cred : când vă întreb pe câte unul răspundeți fiecare că asta-i treaba celuilalt.

Cei doi demnitari râseră subțirel și cătară ponciș unul la altul ; Askaniama își flutură încet evantaiul.

— Pentru aceasta, cinstite sol, trebuie să grăim cu măria-sa împăratul. Și nu putem vorbi despre un lucru neînsemnat ca acesta, înainte de a fi lămurit, de a fi terminat lucrările importante.

— Cum adică ? E-un lucru neînsemnat că noi, solii Rusiei, stăm închiși aici, în timp ce niște simpli neguțatori buharieni umblă prin Pekin după voie și-și vând cum vor și cui vor mărfurile și sclavii ? Ați pregătit un complot împotriva noastră !

Plecară după obicei fără a răspunde. Era vădit că fugeau : nu vroiau să trateze. Le era teamă să nu ajungă la o înțelegere.

Verbiest se întoarce, însă, arătând că chestiunea prizonierilor este osebit de ascuțită. Vanii sânt cumplit de bănuitori. Se gândesc întâi și întâi la Gantimur. Apoi în China sânt putini prizonieri ruși adevărați. Cei mai multi — niște fugari și trădători. Mai ales o samă de cazaci fugiți din Albazin. Bogdihan i-a primit, i-a însurat și le-a dat slujbe în oștire. MuRi dintre ei învață acum pe ostașii împăratului să lupte cu muscheta, călare și pe jos.

— Am citit acest lucru și într'o scrisoare trimisă la Tobolsk de către unul din acești cazaci către fratele său, spuse Milescu.

— Eu îi cunosc, cinstite Spafarii, adăugă Verbiest. Vin la biserica iezuită. Le sânt oarecum duhovnic.

— Printre ei este și un tătar care a răspândit minciuna că tarul plătește tribut hanului Crimeii.

— Da. Și uite ici o hartă a Siberiei, cu cetățile și cu numărul oamenilor aflați în fiecare. Acești fugari adus-au asemenea știri.

— **Niște** nemernici ! clocoti Spătarul.

— Dar acum se căesc mult. Tremură de spaimă că împăratul îi va preda domniei-tale. Eu, așa cum m'au implorat, te rog dacă-i primești, să-i primești cu tot, cu familia.

— Aflat-am dela oamenii mei că de mult dau târcoale palatului unde sântem găzduiți.

— Da. dar nu pot intra. Sânt urmăriți și n'au chip a vorbi cu ruși.

— Ticăloși ca aceștia nu merită îndurare, chiar dacă varsă amare lacrimi de căință.

Verbiest îl prețuia pe Milescu pentru inima lui cinstită, pentru cultura lui și pentru dibăcia de diplomat și de aceea îi destăinuia multe lucruri, dovedindu-i prietenie. La rându-i, Milescu credea că l-a câștigat pe iezuit pentru cauza Rusiei. De aceea cuteză să încerce prin ele legătură de-a-dreptul cu bogdihan, peste capul vanilor și al dregătorilor.

— Văd că audiența particulară se tot amână. Mi-i teamă că mă amăgesc și vor să mă scoată din Pekin fără nicio izbândă.

Verbiest îi arată că, în fapt, Kan-Si nu mai are puterea pe care a avut-o părintele său. Că manciurienii se tolesc, încetul cu încetul, în aluatul vâscos al nobilimii chineze, cum s'ar pierde o turmă de berbeci într'o mocirlă.

— Nu-i unește decât teama de răscoala poporului. Manciuurienii au înțeles că nobilimea chineză este mult mai cultă decât ei, iar cultura chineză stăpânește Asia. Kan-Si a înțeles un lucru însemnat : dacă vrea să stăpânească Asia, trebuie să îmbrace și straiile, și datinile, și politica, și filosofia mandarinilor chinezi.

După ce Milescu îi mai aduse unele daruri,

Verbiest făgădui să-l ajute, cu toate că nu prevedea cine știe ce izbândă.

24

Pentru 8 Iulie, Alikhamba hotărî la Li-Pu, despărțământul treburilor din afară din Pekin, un prânz în cinstea lui Ni-ko-lai, solul țarului alb.

Milescu a mers însoțit de dvorenii moscoviți, de secretari, de feciorii de boier și de cazaci. L-a întâmpinat Askaniama, îmbrăcat în bogate straie aurite și înconjurat de mulți zagurkei. Arată oaspeților locul în fața palatului împărătesc, unde trebuiau să se închine. Solii se închinară, îngenunchind pe covorașe.

După asta pătrunseră în sala oaspeților și se rânduiau la mese. Mâncară pâine, friptură de gâscă, de purcel de lapte și de berbec, legume, fructe, zaharicale, cvas din lapte de iapă, tarasun, adică vin de orez, pe care chinezii îl beau cald. Mâncările plăcură cazacilor, dar băuturile nu.

La sfârșitul mesei vorbiră îndelung despre treburile soliei și despre îndeletniciri... negoț. Binevoitor, Ma-La îi încredință pe ruși că pot cumpăra din Pekin orice fel de mărfuri, afară de mătasă galbenă; asemenea țesătură o poartă numai împăratul — altora nu-i îngăduia.

Ziua părea rodnică pentru solie, iar înalții dregători parcă-și schimbaseră cu totul purtarea față de solie.

Dar în zilele următoare ploile și noroiul împiedică pe neguțători să vină la palatul solilor. Când Milescu îl rugă pe Askaniama să-l lase și pe buharieni să cumpere, pe față el făgădui învoirea, dar într'as-cuns porunci tocmai dimpotrivă :

— Să nu-i prind pe-aici că le rup picioarele și-i atârn în ștreang !

Și ca să-i sperie, porunci chiar să fie bătuti doi neguțatori și un tâlmaci care cumpăraseră mărfuri multe și plătiseră cinstit.

Față de Milescu arăta obraz zugrăvit cu surâs și bunăvoință ; era deosebit de grijuliu.

— Cum merge vânzarea mărfurilor ?
întrebă el, zâmbind pe marginea evantaiului.

— Aîerge prost, cinstite Askaniama 1
Tâlmacii s'au înțeles cu cumpărătorii și ne
înșală. Iar oamenii dom- niei-tal'e, din
porunca domniei-tale bat și alungă pe toți
neguțătorii cinstiți.

— Nu se poate 1 Am pedepsit pe niște
tâlhari care vă jefuiau. Cumpărătorii cei mai
de nădejde sânt va

nii. Vanii nu săvârșesc niciun fel de lucruri necinstite !... se supără și se'ntristă fățarnic Ma-La. Chemă zagurkeii și, în fața lui Milescu, le porunzi strașnic să lase pe buharioți și pe oricine să cumpere mărfuri rusești.

Milescu îi mulțumi. Totuși, și după asta, buharioții n'au putut cumpăra sau vinde rușilor decât pe furis, rnituind străjile. Fățarnicia marelui dregător n'avea margini.

25

Intervenția lui Verbiest pe lângă bogdihan avu urmări însemnate asupra soliei. Câteva zile vanii kitaiti arătară iarăși mult interes pentru solia rusă. Trei dintre cei mai mari cămătari din Pekin cerură rușilor ruble, să le vadă, să le prețuiască. Un Kolai îl rugă pe Milescu să-i împrumute spada cu teaca aurită, ca s'o arate unor prieteni. Alții îl rugară să le împrumute o carte rusă cu gravuri frumoase. La rândul lor aduseră multe lucruri de mare preț, podoabe și scule, cum nu mai văzuse Milescu, atât de meșteșugit .cizelate. Vanii vorbeau cu legiuită mândrie despre arta chineză.

Solii se bucurau mult de asemenea atenție ; mai **cu** samă că nu era vorba numai de mărfuri și de câștig, ci și de cunoașterea celor două popoare. Unii izbutiră chiar să schimbe unele scule și podoabe, cu scule și podoabe aduse dela Moscova.

Verbiest spunea că bogdihan a poruncit să se deschidă porțile soliei. Dar Askaniama tot nu îngădui rușilor să umble slobozi prin oraș. Milescu ar fi protestat, dar se temea să nu-l descopere pe iezuit că lucrează pentru solia rusă, peste capul vanilor și al dregătorilor.

În ziua următoare se înfățișară câțiva curteni, cu doi pictori :

— Măritul împărat te roagă să îngădui

acestor pictori să-ți facă portretul, Ni-ko-'ai. Un portret în picioare, în straiul strălucitor de ceremonie, brodat cu fir de aur, cu cușma, cu sabia și buzduganul, așa cum ai fost îmbrăcat la ceremonia de audiență.

t

— E prea cald, și-i greu să mă îmbrac cu strai blănit pe vremea astia, se codi Spătarul. Curtenii stăruiră mult: Dacă împăratul a dorit să aibă portretul solu- lui, asta-i o deosebită cinste, care nu s'a făcut prea multora.

Pictorii kitaiți se dovediră foarte iscușiți ; lucrau cu mare îndemănare și repeziciune. Pe hârtia scumpă, mătăsoasă, înfloreau din linii subțirele chipul Spătarului. Terminară portretul într'o singură zi. Milescu îl răsplăti cu câteva blăni de samur. Pictorii veniră și a doua zi ; Milescu poză îmbrăcat în caftan, cu cușma împodobită cu o agrafă din pietre scumpe. Când pictorii lucrau, iar Spătarul îi întreba prin Kan-kukai felurite lucruri despre pictura chineză, despre deosebitul lor meșteșug de a desena animalele și florile, la porțile palatului izbucni o ceartă aprigă și o mare bataie între cazaci și străjeri.

Ce se întâmplase ?

Văzând că nu li se îngăduie să iasă în oraș, toți cazacii își deschiseră drumul cu pumnii, dovedind că știu să și bată zdravăn, nu numai să cânte, să joace, să înoate și să se plimbe, ținându-se de după gât cu oameni din norod.

Askaniama se ivi îndată, spumegând de furie și strigând împotriva cazacilor :

— Cum de-au îndrăznit să bată strâjile așa de cumplit ? Unde se trezesc ? Pe Amur ? încă n'au aflat că-s oaspeți în capitala celei mai mari împărății din lume ?

— Cinstite Askaniama, eu, oa ocărmuitor, nu admit și regret pozna cazacilor mei. Dar îi înțeleg și spun că erau îndreptățiți să se poarte așa. Ce să facă dacă domnia-tă ai uitat că venit-am ca soli iai unei împărății tot așa de mare ca China și că, venind, adus-am glas de pace ? întrebă Milescu. Ai uitat, și ne ții aici închiși, ca'n robia Biabilonului. Cazacii noștri sânt oameni slobozi 1 Nu pot îndura silnicia.

Vorbirea cu Askaniama se înăspri grozav, schim- bându-se într'o ceartă aprinsă, cea mai aprinsă din multe ciocniri iscâte între dânșii, în această jumătate de an de când se aflau, se târguiau și se hărțu- iau împreună. Trei talmaci nu mai răzbeau să tălmăcească atâta potop de cuvinte și atâta mânie.

— N'o să ne schimbăm noi obiceiurile pentru voi 1 strigă Ma-La.

— Va trebui să le schimbați, dacă vă este dragă viața și pacea ! Că înțepenirea asta a început să miroasă a hoit. Și dacă nu vă schimbați singuri, vă va schimba norodul.

— Ce amesteci norodul aici ?

— Nu-1 amestec eu ; se amestecă singur, că-i dreptul lui.

Inverșuneala dintre cei doi dregători sporea mereu. Și dacă uneori se mai potolea, era doar ca și mai aprig să se aprindă. Iar pricini de sfadă se strânseseră destule: unui cneaz mongol, născut într'un ținut rusesc, kitaiții cei mari îi iau, pe nedrept, tribut; niște neguțatori ruși, chiar zilele acestea, au fost azvârliți peste hotare și mărfurile jefuite ; făgăduște Askaniama libertate prizonierilor și n'o îndeplinește; făgăduște slobozenie întru vânzarea mărfurilor aduse de chervanul soliei și, în fapt, bate și gonește pe toți neguțatorii cinstiți ; împăratul poruncește ca solii să fie slobozi a umbla prin Pekin și Askaniama îi calcă porunca ; nu dă răspuns hotărât la temeiul înțelegerii; o duce numai într'o curtenie fățarnică și nimic nu hotărăște în legătură cu pacea.

— Dacă-mi spuneai de pe Naun că ne vei pune în asemenea nelegiute împrejurări, nu făceam un pas pe pământ kitaicesc.

Izbit de măciuca învinuirilor drepte, Askaniama plecă înfrânt și supărat.

Milescu înțelegea că l-a biruit după cum își făce^ vânt cu evantaiul : nervos, pufnind

mânie nevolnică.

Grișa Hlib, auzind o parte din sfadă, încuviință :

— Bine-ai făcut, Neculai Gavrilovici, că i-ai zis câteva bune. Și moș Li lui-lin e de părere că se poartă rău, foarte rău cu noi. Ne'ndeamnă chiar să nu ne lăsăm. Să nu creadă dumnealui, marele dregător kitait, că se joacă, așa, cu noi 1

Milescu gândea că, după asemenea zavrăc, cel puțin câteva zile Askaniama nu va mai călca pe la palatul soliei.

Dar, după două ceasuri, Ma-La se'ntoarse foarte mișcat și zorit. Il însoțea Verbiest.

— Măritul împărat vrea să vadă cum înoată oamenii domniei-tale. A auzit de faima lor.

Era foarte blajin, binevoitor, m'eros și bucuros că Milescu primește să îplinească dorința lui bogdihan.

Înțelegând că aci a lucrat bine Verbiest, Milescu alege patru cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, cel crescut pe Don și Volga. Mia-La îi rugă mult să nu cate a-1 vedea pe împărat. Asta nu-i îngăduit muritorilor de rând. Cine cutează să privească spre sfânta ființă a împăratului, moartea îl așteaptă.

— Las' pe noi 1 răsă Grișa. Orbi și muți sântem...

Askaniama însuși i-a dus pe cazaci în afară de oraș, la un lac mare, deosebit de limpede și de frumos. Au descălecat și au lăsat caii pe mal, să pască. Multi vani în bărci poleite erau strânși într'o parte a lacului. Grișa înțelese că-i o mare serbare a înotului și a întrecerilor cu barca. Alexe le tălmăci:

— împăratul cere să vă întreceți cu înotătorii kitaiți.

— Dacă-i poruncă și dacă știu să înoate bine, ne întrecem !

'Kan-Si privea dintr'un chioșc de pe malul lacului, de după perdele de mătasă, ca să nu fie văzut. Ino- tară întâi kitaiții, apoi rușii. Și

tot așa pe rând se scufundară sub apă. Se întrecură în grupuri. Apoi câte unul — cei mai buni. Cazacii i-au biruit pe toți înotătorii kitaiți, și la înot, și la scufundat sub apă.

Așa cum era porunca, s'au prefăcut a nu-l vedea pe bogdihan, cu toate că au înotat până foarte aproape de chioșcul unde se afla.

Kan-Si i-a lăudat pe ruși și le-a trimis 'daruri pre* țioase.

În acea zi a venit la palatul solilor Tarkhan-Lama, aflat în Pekin cu chervanul de negustori buharieni, și a adus pe Feodor Pavlovici Andreevici, boier din Smolensk. Acesta făcuse parte din regimentul colonelului Denisov și, cu cincisprezece ani în urmă, fusese luat prizonier de către poloni, în lupta dela Poloțk ; polonii l-au vândut tătarilor, iar tătarii l-au dat rob calmucilor și dela calmuci a ajuns la buharieni. Se rugă mult, plângând, să-l răscumpere Spătarul și să-l ducă în Rusia.

Povestea lui Andreevici mișcă mult solia rusă. Toți cerură să fie răscumpărat.

— învățând singur ce-i robia la atâtea neamuri — spuse unul dintre cazaci — și gustând iar slobozenia, poate-o slobozi și el acum țărani ce-i va fi avut pe moșiile dela Smolensk.

26

■ Verbiest se apropie de Spătar și-i șopti :

— Solia se apropie de sfârșit. Fii gata în orice moment, adăugă el. Ca să pună mâna pe mărfurile nevândute, dregătorii chinezi obișnuiesc să concedieze soliile prin surprindere.

— Cu ce se alege Rusia din această solie ? Am pierdut vremea în zadar...

— Nu, prietene Neculai, ai săvârșit aici la Pekin isprăvi de samă, de neuitat. Întâi și întâi ai ajutat mult lupta pentru înnoiri ce se urzește cam firav, e drept, dar se urzește

totuși și aici în China. Al doilea : eu tot nădăjduesc că împăratul te va primi în audiență particulară. Și chiar dacă nu ai izbândă deplină întru cele politice și neguțătorești, tot ai strâns mare bogăție de învățături despre această țară uriașă, cu atâtea ciudățenii. În viitor aceste învățături vor rodi înbr'o izbândă diplomatică mai deplină.

Vorbiră mai departe, cu noi amănunte despre viața din China și despre dorința lui Verbiest de a se întoarce în Europa și a intra în slujba țarului.

— Mult ți-aș fi îndatorat, prietene al meu, dacă m'ai ajuta să mă mântui din acest surghiun și să vin la Moscova.

Milescu îi făgădui sprijin, din toată inima. Și în legătură cu aceasta, îl rugă pe Verbiest să-i găsească pentru țar uri giuvaer de mare preț. După socotelile lui Favorov, solia strânsese ceva bani, cu toate că vânzarea mărfurilor fusese găduită de marii dregători. Iezuitul cunoștea un van care avea un rubin mare, cu învăpăieri nemaipomenit de frumoase.

— După câte știu, urmărește să-l vândă... Și în legătură cu drumul pe care l-ai deschis domnia-ta, mă gândesc să soriu la Roma ca misionarii iezuiți să nu mai vină în China pe mare, că-i lovesc pirații englezi, ci să treacă prin Rusia și prin Siberia, pe drumul deschis de domnia-ta. Astfel se va bătători, se va orândui mai bine și va ajunge șleau slobod, legând Europa cu capătul de răsărit al Asiei.

Neguțătorii ruși și o parte dintre dvoreni îl îndemneau pe Milescu să sfârșască mai repede tratativele, să primească toate condițiile puse de dregătorii chinezi :

— Să fim odată slobози, să ne vindem toate mărfurile și să cumpărăm mătăsuri. Că au kitaiții niște mătăsuri...

— Nici nu face să mai pierdem vremea aici, cheltuind cu mâncarea, pentru noi și pentru slugi.

— N'ai să desfereci domnia-ta, Neculai Gavrilovici, porțile zidurilor chinezești. Așa vrea bogdihan și boierii tui, așa fac : după datină și tipic !

Nu li-s dragi străinii și pace ! Iar dragoste cu sila...

Milescu înclina să le dea dreptate. Și Verbiest po- vățuia să se gătească de plecare. Se sfătuî și cu secretarii. Grăbi pregătirile pentru plecare și mai cu samă grăbi desfacerea mărfurilor din lăzile țarului.

27

Dar, dintr'odată, căzu veste nouă : Verbiest și Grimaldi veniră, într'un suflet, să-l înștiințeze pe Milescu că marele împărat Kan-Si a hotărît, în chip cu totul neobișnuit, să poftească la masă pe ambasadorul țarului.

— De patruzeci și cinci de ani sânt în China — se minună Grimaldi — am trăit și sub dinastia Min, am

slujit trei împărați, dar n'am auzit ca dregătorii și în-părații Chinei să arate vreunei ambasade atâta cinste. Ai obținut într'adevăr o mare victorie dip'omatică. Intru slava țarului Rusiei, Kan-Si izvodește un nou obicei : dă o masă pentru un ambasador. Mare biruință ! Nu numai pentru Rusia, ci pentru întreaga Europă. Solii ce vor veni de aici înaintea vor folosi acest precedent. Și, trebuie s'o spunem, fără modestie, avem și noi un merit aici. Mai ales părintele Ferdinand, care a grăit în fața împăratului mult bine și cu multe laude despre domnia-ta.

Și iezuiții se străduiau din răspuțeri să dea solului cât mai multe sfaturi privitoare la ceremonia care va avea loc, să nu se săvârșească vreo greșală.

Vestea asta făcu să tresalte inimile solilor Rusiei.

28

Cu vreo trei ceasuri înainte de a pleca la masa împărătească, în ziua de 8 Iunie, la porțile palatului solilor se iviră numeroși slujitori ai lui bogdihan. Ei îl călăuziră pe Spătarul Milescu și pe soții lui la palatul împărătesc. Trecură prin aceleași porți și aceleași săli prin care trecuseră și la prima audiență. Străbătură o terasă de unde Milescu zări, în fugă, minunata priveliște a grădinilor împărătești, cu chioșcuri, pagode, havuzuri, pârâiașe, poduri, alei pavate cu lespezi, marginite de copăcei tușinați, de straturi cu flori în zeci de culori, cum numai în vis visează omul.

Când ajunseră în sala unde se afla împăratul, Alikhamba îi pofti pe oaspeți să se închine. Milescu se închină după rânduiala kitaită : acum venea el, într'o audiență particulară, nu în numele țarului, și deci se putea pleca de nouă ori cu fruntea până la lespezile de marmoră. După asta Alikhamba îl

conduse în fața tronului. În sală erau peste trei sute de mândarini, îmbrăcați în straie de mătăasă, cu păsări mari de aur cusute în față și în spate. În sală stăpânea un foșnet ușor, parcă sute de păsări cu pene moi ar fi filfiit din aripi : vanii se fereau de căldură, făcându-și vânt cu evanta- iuri mari din pene de păun ori de struț. La dreapta lui

Kan-Si ședeau Kolaii. În spate, oșteni cu arcuri și lănci împodobite cu cosi de cal, colorate și cu piei de tigru.

După ce se închină iar, solul se așază jos. Curtenii, preotul Petru, feciorii de boieri, grămaticii fură invitați să se așeze în urma Spătarului, formând două cercuri. Alikhamba stătu alături de ambasador, pe aceeași pernă de mătăasă. Până la masa împăratului Kan-Si erau cam cincizeci de picioare.

Împăratul era îmbrăcat într'o levită azurie, peste care purta o mantie neagră brodată cu aur. Pe cap avea o tichie împodobită cu un diamant de mărimea unei nuci. În jurul gâtului avea o salbă de perle neobișnuit de mari și de strălucitoare.

Vorbirea lui Milescu Spătarul cu Elke-taifin decurse în chip foarte ciudat. La început, bogdihan făcu semn primului Kolai ; acesta chemă la rându-i pe cei doi iezuiți. Aceștia alergară, în vârful picioarelor, până aproape de tron și căzură în genunchi în fața împăratului. Acesta le spuse ceva, încetișor, aproape în șoaptă. După ce ascultară spusele lui bogdihan, cei trei dregători se ridicară și alergară, pe vârfuri, cu pas mărunț, până la ambasadorul Rusiei. Se așezară în genunchi lângă el și tălmăciră cuvintele împăratului.

— Marele stăpânitor al întregului imperiu chinez, împăratul, întreabă dacă măria-să, stăpânitorul tuturor rușilor, se află în deplină sănătate.

Inima Milescului zvâcni să spargă pieptul. De mult aștepta clipa asta. Și în frumoasa limbă rusă răspunse:

— Din mila lui Dumnezeu, strălucitul nostru stăpânitor, țar și mare cneaz, Alexei Mihailovici, ocâr-muitor al tututrar Rusiilor, Mare, Mică și Albă, cneaz al Moscovei, când plecat-am din cetatea de scaun, era deplin sănătos și domnea fericit. Slăvitul țar dorește ca măria-ta, stăpân al marei împărății chineze, ca scump vecin al său și prieten, să domnești

ani mulți și fericiți.

Glasul lui Neculai Milescu Spătarul răsună între zidurile înalte, sub bolți și printre coloane, sub care nici când până atunci nimeni încă nu rostise, în rusește, numele Rusiei. își tălmăci el însuși spusele în latinește. Cei trei demnitari duseră, fuga, răspunsul spre tron, căzură iar în genunchi, tălmăciră vorbele solului, ascultară iar cuvântul împăratului și se întoarseră cu același treapăd mărunț spre ?Ailescu :

— Măritu 1 împărat pune trei întrebări : ce vârstă are tarul ? Cât e de înalt ? Și de când domnește ?

— Măria-sa are cincizeci de ani, e înalt și e împodobit cu frumoase calități ; domnește de treizeci de ani, răspunse Milescu cu firească mândrie și demnitate.

Cei trei ȋopăiră cu răspunsurile până lângă tron și iar veniră spre Spătar, cu alte întrebări :

— Măria-sa vrea să știe câți ani are solul. Măritul împărat a auzit, cinștite sol, că ești om învățat. Dorește a ști dacă ai studiat filosofia, matematicile și astronomia.

Neculai Milescu răspunse că are patruzeci de ani. Iar cât privește studiile, poate mărturisi Askaniama și Ferdinand Verbiest cu care a grăit și a sfătuit despre multe lucruri de știință și de filosofie. A învățat la școli europene toate științele ; cunoaște și astronomia și a călătorit mult prin lume.

Răspundea bucuros, fericit, fără a privi cum vanii și dregătorii din jur căscău gurile de uimire.

După această convorbire, destul de ciudată pentru solii ruși, dar osebit de solemnă și de plină de slavă, începu ospățul. Mâncărurile erau aduse pe mesute anume, pentru fiecare oaspete mai de rang. Curtenii kitaiți se așezară câte trei la o masă, iar rușii câte doi. ÎnaiHte de a începe masa se închinară iar

spre pământ. Kan-Si trimise solului Ni-ko-lai piersici și dulciuri pe două talere de aur. Când împăratul îl chemă pe Askaniama, care, împreună cu iezuiții, sta la masă într'o sală alăturată, acesta sosi alergând și se aruncă în genunchi în fața tronului. Kan-Si grăi îndelung cu dânsul. După asta, zâmbind, bogdihan mai trimise lui Milescu un harbuz, tăiat tot pe un taler de aur.

Masa a durat cam o oră. Alikhamba îl învăță pe Spătar cum să mulțumească împăratului pentru deosebita cinste pe care i-o arăta, poftindu-l cu mâncări și fructe din masa lui. Solul își împlini bucuros și cu artă această datorie de cinste.

În tot timpul mesei, în fata tronului, într'o cătue mare de argint au ars felurite miresme îmbătătoare. Vinul, asemănător vinului de Rin, era turnat în cupe mari din argint, aurite și minunat sculptate, cu flori, struguri și dragoni. Din porunca împăratului, întâia cupă fu închinată către sol, în cinstea Rusiei. Neculai Milescu Spătarul răspunse, în picioare, după obiceiul rus, ridieând cupa cu stânga, apoi cu dreapta, făcând o plecăciune largă, spre lespezile de marmoră. Alikhamba turnă el însuși vinul în cupe aurite pentru însofitorii soliei. Așa era porunca împăratului. Vanii se supuneau, zâmbind subțire și cum nu se află mai binevoitori.

La sfârșit, slujitorii aduseră ceai în cești galbene de lemn.

După ceai, se despărțiră salutându-se cu multă cinste și prietenie.

Intr'acest chip decurse în ziua de 19 Iunie 1676 cel mai glorios moment al soliei lui Neculai Milescu Spătarul la Pekin.

29

Dar în aceeași zi, spre sară, la palatul solilor se înfățișă Askaniama, cu mai mulți

slujitori. Era încrunțat și vânăt. Bătea mărunț din evantai:

— Măritul împărat, aflând cât de obraznici sânt unii dintre oamenii domniei-tale, cum bat străjile, fug din palat, răscolesc orașul, se plimbă în afară de oraș, fără străji sau însoțitori, ne-a poruncit să te înștiințăm că, în curând, veți fi concediați.

Milescu se tulbură o clipă :

— Mă miră asemenea cuvântare, la câteva ceasuri după călduroasa primire și după ospățul prietenesc din palatul împărătesc.

— Trebuie s'o spun, Ni-ko-lai : oamenii domniei-tale răscolesc mahalalele Pekinului. Spionează. Sa- mână idei barbare în capetele prostimii. Li caină pe cei săraci și mișei, ca și cum ar fi gata să le ia apărarea ori să-i ațâțe împotriva noastră, a celor care

stăpânim de milenii și vom stăpâni China în vecii veciilor...

— Dar, cinstite Askaniama, jur că prietenii mei, cazacii, nu fac niciun rău nimănui. Nu iscodesc nimica. Ci doar se plimbă. Plimbarea li-i trebuitoare pentrucă, stând atât de mult închiși aici, între ziduri, și-au șubrezit sănătatea. Iar dacă stau de vorbă cu kitaiții pe uliți, o fac pentrucă li-i inima caldă, iubesc oamenii și se'nduibșează de soarta lor. O fac pentrucă vor să cunoască tara și poporul. Rușii iubesc mult poporul chinez, cinstiți dregători. însumi m'am îndrăgit de firea și inima, de cultura și arta kitaită. Și-am să 'nvăț chineza, să vă înțeleg și mai bine și să devin cel mai harnic mijlocitor al prieteniei dintre ruși și chinezi.

Când i se tălmăceau asemenea cuvinte, Askaniama uita să mai clatine evantaiul. Nu mai auzise om glăsuind într'acest chip. Și mult i se muia inima.

— Dacă am fi venit să spionăm, apoi să știi că n'am folosi această cale, în văzul tuturor. Când veți veni la noi, la Moscova, nimeni nu vă va împiedica să vă plfhibăți oricât veți dori. Nimeni nu va spune că sânteti iscoade. Ci, dimpotrivă, chiar noi vă vom călăuzi să vedeți cât înai multe din Rusia, ca să ne înțelegeți și să ne iubiți. Și-acum vă'ntreb, cinstiți dregători, de ce vreți să ne trimiteți cu nepusă masă, îndărăt. Am venit aici pentru tratative de pace și prietenie și nu rni-ați dat încă răspuns la cele douăsprezece puncte din temeiul nostru. Am venit aici pentru legături de negoț și n'am statornicit încă drumurile de străbătuț spre Moscova. Mai avem multe mărfuri de vândut și n'am cumpărat aproape nimica. Unde ți-s făgăduielile, cinstite Askaniama ? Oare n'ai spus domnia-ta la Naun și dela Naun la Pekin că lupta- vei din răspuțeri să apropii China de Rusia ? Ce s'a întâmplat de te-ai schimbat la față, că nu te

mai cunosc și nouă ne cauți pricini, născocеști prilejuri de sfadă, în loc să te apropii de noi cu inima deschisă și caldă ? Am venit aici pentrucă ne-ați chemat. Am venit în grabă și vrem, cu adevărat, prietenie și pace cu China. Dar află, cinstite Askaniamă, că nu cerșim prietenie. Noi avem destulă putere să ne apărăm și hotarele, și pacea. Și dacă aici la Pekin, solia Rusiei supără pe careva din cei mari, sântem gata să îndeplinim porunca împăratului.

— Nu-i vinovat împăratul 1 sări Askaniamă, cu un accent de sinceritate, copleșit de vorbirea Milescului. Ci numai vanii și dregătorii, adică... unii dintre dâșșii, care nu-i văd cu ochi buni pe ruși.

— Și se tem de ruși, a adăugat Verbiest mai târziu, când l-a vizitat singur pe Spătar. Deosebita cinste și stăruitoare atente arătată domniei-tale de către Kan-Si a stârnit multă clevetire, prietene Neculai, multă spaimă și furtunoasă ură printre mandarinii cei mari. Nici când nu s'a pomenit un împărat chinez să întrebe de sănătatea unui suveran al lumii, ca despre un egal al său. Nici când un împărat chinez n'a întrebat despre vârsta și studiile unui sol. Până acuma numai ambasadorii întrebau, în numele stăpânilor lor, de sănătatea împăratului chinez. În surdină, totii vanii și dregătorii cei mari îl învinuesc pe Kan-Si că, de dragul prieteniei cu Rusia, sparge datinile cele vechi și face altele noi. Așa că nu-i de mirare dacă, împotriva vrerii împăratului, peste capul lui și ca urmare tocmai a cinstei osebite ce ti-a arătat-o împăratul, vanii și dregătorii te vor supune 1? umilințe, te vor ponegri, vor zădărnici tratativele. Acum vanii se tem și mai tare ca nu cumva împăratul manciurian să se alieze cu tarul împotriva lor. Dar să știi, prietene. Spafarii : ai știrbit obiceiul cel străvechi din cartea Li-Ki, în legătură cu primirea solilor. Și acesta-i un merit de care va trebui să t'nă sama viitoarele

solii și istoria legăturilor Chinei cu celelalte țări.

30

Sfătuindu-se cu oamenii săi, Neculai Milescu luă toate măsurile ca să poată pleca oricând va fi nevoie.

Neguțătorii însă murmurau și se împotriveau. După audiența și ospățul din palatul împărătesc sporiseră cam prea mult nădejtile lor într'un negoț bun. Boris

Zotov îl învinui chiar pe Milescu de trufie și nepricepere :

— Pierzi din mână o pasăre de aur. Adică pierdem cu toții. De ce nu împlinești voia împăratului chinez ? Ce te costă dacă ai să te pleci oleacă mai jos ? De ce nu te pui bine cu înalții dregători ? De ce te răstești la ei ? Uiți că aici sântem oaspeți ?

Din umbră îl sprijinea și Constantin Grecianin :

— Vrem să fim slobozi a cumpăra mărfuri kitaite I

După multă stăruință pe lângă Askaniama și Alik-hamba, Milescu obține îngăduința pentru neguțatori și cazaci de a ieși în oraș, dar numai câte douăzeci pe zi, cel mult. În urma acestei învoiri, ce să cunoască orașul, Milescu ieși deseori pe uliți împreună cu cazacii. Ajutat de Kan-kukai, stătu de vorbă cu mulți chinezi și cercetă grădinile, ulițele și chipul clădirilor din Pekin. Se întâlnește chiar cu unii vani cu care se preumblă pe uliți și cercetă orașul.

Trimis de Verbiest, veni, în taină, la solie, mandarinul care avea de vânzare un rubin. Piatra prețioasă pe care o aducea era osebit de mare și de frumoasă. O lăuda, jurându-se că a avut zeci de mușterii, regi și împărați, din India, din Persia și chiar sultanul Turciei a vrut s'o cumpere ; mult s'a ținut s'o cumpere deasemeni solul Olandei, dar n'a avut opt mii de lani de argint cât prețuește acel rubin.

— Nu l-aș putea plăti — surâse Milescu socotind — nici cu leafa mea de pe două sute de ani.

Spiridon își arată toată iscusința întru cunoașterea pietrelor prețioase : rubinul era într'adevăr curat și de preț cum nu sânt trei pe lume. Ci amintindu-și de moravurile neguțătorilor din Tarigrad care cer prețuri înzecite ca să se târguiască îndelung, Milescu s'a sfătuit cu Spiridon, în grecește. Iar

giuvaergiul grăi către mandarin :

— Solia are nevoie de o piatră mare, limpede, frumoasă, nu de o pietricică de preț îndoielnic, ca acest rubin.

Chinezul care știa bine ce marfă are rămasese cam năuc. Verbiest, înțelegând gândul prietenului său, făgădui mandarinului că va duce el, mai departe, târguiala :

— Dar trebuie să lași rubinul mult mai ieftin.

În acele zile, Milescu trimise la neguțătorii bu- harieni să-l răscumpere pe Feodor Pavlovici Andre- evici și pe alți prizonieri ruși.

Zilele treceau cu oarecare spor pentru solie. Milescu și Askaniamă hotărîră câteva lucruri însemnate privitoare la drumul peste Siberia, la orașul Nercinsk și la cetatea Albazin.

Dar la 28 Iulie, Alikhamba însuși veni foarte turburat și se plânse lui Milescu împotriva cazacilor care au bătut iar străjile, au ieșit mai mult de douăzeci în oraș, într'o zi, și că, îndeobște, se plimbă cum !-i voia în tot Pekinul și chiar împrejurul zidurilor lui, scotocind și iscodind totul.

— Dacă află împăratul, vă alungă imediat din China ! Am poruncit să iasă doar câte douăzeci pe zi, iar acum nu le mai îngădui decât după ce se vor fi împăcat cu străjile. Altminteri, dacă-i prind prin oraș, îi socot iscoade dușmane și-i închid.

— Voi pedepsi pe cei- care au purtări proaste, îl liniști Spătarul. Dar, rogu-te, dă-le voie să cumpere arcuri și săbii.

— Fără învoirea împăratului — se sperie Alikhamba — străinii nu pot cumpăra arme! Asta ar mai trebui acum... să vă și înarmăm...

Împăcarea cu străjile i-a costat pe cazaci multe bacșișuri.

31

La curtea din Pekin se fierbea ceva privitor

la misiunea Spătarului Milescu. Asta se simțea. Dar nici iezuitul Ferdinand Verbiest, nici altul nu puteau afla lămurit despre ce urzeau vanii sfatului de taină și înalții dregători ai lui Kan-Si. Gândurile lor erau mult prea deosebite de ale rușilor, cu toate că păstrarea neștirbită a vechilor datini îi amintea lui Milescu de Miloslavskii și de alți boieri cu strat gros de rugină pe cugete.

Dezbătând îndelung asupra celor douăsprezece punote din propunerile tarului Rusiei, vanii chinezi și dregătorii hotărîră între altele : cărțile scrise că. tre tar să aibă și o copie tălmăcită în latinește. Referitor la punctul 3, scriau : „cu toate că tarul cel alb și-a trimis solul său și a adus bir, totuși numai după ce tarul cel alb va trimite birul anual, fără încetare, numai atunci dregătorul însărcinat cu treburile din afară va înfățișa un naport împăratului, sfătuindu-se apoi cu toții dacă trebuie să trimită la tarul alb un sol al nostru sau nu” ; toate țările din afară, când trimis solii ca să întrebe de sănătatea marelui împărat și oa să aducă plocon, pot cumpăra mărfuri și pot vinde mărfurile aduse, îndeobște, și ■ nu se află nicio lege ori datină în temeiul căreia să fie opriți ori supravegheata (la punctul 4) ; „Dat fiindcă.. nu se află nicio lege, niciun obicei care să îngăduie a trimite oameni din tara noastră în țările dinafară, să facă acolo negoț — despre aceasta nici nu se poate vorbi” ; privitor la meșterii zidari, vanii și dregătorii hotărău că nu-i pot trimite în Rusia înainte ca țarul alb să fi lămurit starea fugarilor. Și începea să depene iară acea nesfârșită cerere de a-1 preda pe Gantimur.

În darea lor de samă către împărat, vanii îl învinuiau pe Milescu zicând că minte cu mare dibăcie, pretextând că nimeni în tara lui rda înțeles scrisoarea trimisă prin Danilo Arșinski. Stăruiau mereu asupra aceluiași lucru :

„Înapoiati-1 pe Gantimur cel fugit dela Șoloni”, adică dela tunguși. Se aprindeau de furie ori de câte ori își aminteau că și alte căpetenii de triburi ca „Toidogon, Baodai, și alții au fugit în anii 13 și 14, (adică 1673, 1674) din domnia lui Elke-taifin, la orașul Nercinsk și acum stau adăpostiți acolo”. Pentru că hotărâseră să nu trimită solie în Rusia, plănuiau să scrie doar o carte, lăudându-1 pe țarul alb că l-a trimis sol pe marele dregător Ni-ko-lai, cu scrisoare și tribut. Această scrisoare să fie trimisă la Moscova tot cu Milesco.

Împăratul Kan-Si, neîndrăznind să-i înfrunte până la capăt pe vanii și pe dregătorii cei mari, porunci însemnând pe marginea hârtiei în care sfatul își scrisese darea de sama asupra celor dezbatute: „Să se facă după cele spuse”... „Vanii de sfat și dregătorii să se sfătuiască împreună și să-mi raporteze”.

Dar vanii nu țineau întotdeauna sama de înșeninarile împărătești. Nici când, la 26 Iunie, hanul a scris : „Lăudați-1 pe țarul cel alb mai ales pentrucă, deși țara Rusiei este foarte departe de noi, totuși el s’a închinat în fața luminoasei Chine și a trimis sol un mare dregător, Ni-ko-Jai, din țara lor, și solul a adus scrisoare cu simțiri adevărate, sincere, de pace și plocon din roada țării sale”... vanii și dregătorii tot n’au ținut sama. Că le era lor mai de folos și mai cu priință, dacă-I depărtau pe Elke-taifin de o alianță cu un împărat așa de puternic, decât dacă-1 apropiau.

32

„6 August... vânzarea mărfurilor visteriei merge destul de prost. Și Askaniama care se lauda că la Pekin sânt neguțatori care pot face cumpărături până la o sută de mii lani. Până acum unul singur a cumpărat mărfuri în preț de cincizeci de lani. Și vin neguțatori care anume plătesc pe sfert ca rușii să scadă

prețurile; pe aceștia cazacii îi dau afară în brânci"...

Milescu știa că pe sub ascuns, prin unii prieteni dintre kitaiți, cum este zagtirkeiul cel daoist, oamenii lui cumpără arme, lucruri de preț, vase de metal, scule de artă, mătasă. Poate știa și Askaniamă ; dar nu mai putea, nu mai avea cum opri acest negoț de vreme ce rușii, câte douăzeci ,pe zi, erau învoiți să umble prin oraș, scotoțind prăvăliile.

Ferdinand Verbiest vesti din nou pe Spătar că peste câteva zile împăratul va porunci concedierea soliei.

— S'a hotărât ca tot Askaniamă să te călăuzească până la hotar.

La rugămintea lui Milescu, Verbiest făgădui să-l ajute, și după ce va fi plecat din China, cu cărți, să-l sprijine să învețe limba chineză și să scrie o carte despre cele văzute în această călătorie.

— Făgăduesc deasemeni să trimit țarului o carte a mea despre Chma, spuse iezuitul ; are hărți amănunțite, bune cum nu are încă nicio carte despre China. Dar asta să rămână mare taină. Nici frații iezuiți să nu afle.

— Mulțumesc în numele țarului și aștept cu nerăbdare ajutorul domniei-tale. Te-aș mai ruga, părinte, să vorbești cu pictorii curții să-mi dea un poțtret al iluī bogdihan.

— Nu cred c'ar îndrăzni vreunul să ceară lui Kan-Si asemenea lucru. Nu se obișnuște în China.

Acum Verbiest își aminti și ceru lui Milescu o icoană pentru biserica iezuiților, în care se închină și rușii aflați în Pekin. Chemând>u-1 pe preot să fie de față, Spătarul dăruie iezuitului o icoană de argint.

— Ai prilejul, părinte Petre, să plătești și acatistele juruite când treceam peste Gobi, încălțam cămilele cu papuci de iarbă și ne pândeau namiazinii și leoparzii.

Stând de vorbă, într'un amurg, Ferdinand

Verbiest îi destăinui lui Milescu că vanii și dregătorii chinezi pregătesc în cea mai mare taină războiul împotriva rușilor.

— Pricina este Gantimur. În fapt, vor să ia cetățile Nercinsk și Albazin. Vanii știu că în aceste cetăți sânt ostași puțini și, după socotelile lor, până vin ajutoarele din Rusia, ar putea cuceri ușor ținutul Amurului. Totuși vanii se tem mult de ruși.

Aceste știri erau dintre cele mai prețioase pe care le culegea Milescu din Pekin. Ele lămureau, în bună parte, purtarea dregătorilor față de solia rusă.

33

Zargurkeiul care urma calea lui **dao** spusese lui Milescu :

— Înțeleptul Lao-tzî ne învață că este mai bine să lăsăm vasul neumplut, decât să încercăm a-l păstra atunci când este prea plin. Luptă pentru pace și povă- fuește-i pe toți rușii să apere pacea între țările noastre. Că vanilor le place războiul, dar norodului nu-i place.

Norodul chinez, ca și norodul rus, vrea pace. Pentrucă așa cum tâlcuește înțeleptul Lao-tzî... „pe unde au trecut oștile, cresc buruienile și spinii”...

34

Discuția cu solia continua. Dar Milescu nu știa că privitor la darurile ce avea să le primească, împreună cu scrisoarea către țar, vanii din sfatul tainic și dregătorii kitaiți scriau în raportul făcut în ziua a opta din luna a șaptea (10 August) a anului al cincisprezecelea din domnia lui Elke-taifin (167G) : „Noi, prea supușii, slujitori ai măriei-tale, am

hotărît să nu dăm argint țarului alb, ci să-l miluim cu o șea împodobită cu creștături, cu treizeci de bucăți de atlas, cu o dombă de ceai de patruzeci de lani de argint cu margini aurite, o cupă mare, patru coșuri de ceai, câte cinci piei de bars, de tigru și de focă; solului celui mare Ni-ko-lai — un caftan de ceremonie din atlas cu dra-goni cusuți și o pălărie de pai cu ciucure de mătăsă ; un brâu cu cataramă, o pereche de cizme și de ciorapi, o șea împodobită cu creștături, un cal, trei bucăți de atlas și douăzeci și patru bucăți de stambă"... Se înșirau apoi darurile ee vor fi date lui Teodor Livanov, lui Constantin Evstatievici, dvorenilor, grămăticilor, preotului, doctorului Ivan Iuriev, celor cinci talmaci care slujiseră solia. Celor o sută treizeci și șase de oameni din suita solului, oșteni și slujitori, dregătorii kitaiți le dădeau fiecăruia câte o bucată de atlas și câte opt bucăți de kitaică.

Și hotărînd aceste daruri, vanii și marii dregători mult stăruiau pe lângă Elke-taifin să zorească plecarea soliei ruse din Pekin.

Dar împăratul nu se grăbea încă.

35

Lesne se vedea cum sporea dușmănia dregătorilor kitaiți împotriva soliei ruse. În ziua de 12 August, Milescu ceru lui Askaniama o copie după scrisoarea prin care bogdihan răspundea țarului.

— Măine vei primi darurile și, oftată cu ele, și scrisoarea către țar. După asta vei mai putea sta în Pekin cel mult zece zile.

Milescu mai ceru odată să slobozească fugarii **ya-**cuți, apoi sfătuiră despre călătoria soliei până **la** hotar și mai departe.

— Nu mai avem animale pentru poveri. Din satele de pe Naun am știri că mulți cai și cămile au pierit, din netrebnicia îngrijitorilor.

Întâi, Ma-La își zugrăvi pe față multă mirare

: de unde știe solul ? Apoi îl sfătui pe Milescu să cumpere cămile din Pekin, că într'altă parte greu îi va fi să găsească.

O cămilă costă numai patruzeci de lani.

Zorul plecării era acum pe placul celor mai mulți dintre dvoreni și neguțatori. De vreo săptămână ei chiar stăruiau pe lângă Spătar să grăbească plecarea.

— La urma urmelor nu mai avem de ce sta aici. Lucrurile nu-s coapte încă pentru o legătură statornică, strânsă, cu China. Să mai treacă veacurile.

La 13 August dimineata, vremea era noroasă. Se pregătea de ploaie, când zagurkeii vestiră pe Spătar că trebuie să meargă neîntârziat în Cetatea Roșie, să primească darurile împărătești.

Cu toate că nu-i părea de fel bine că solia sfârșea așa, Milescu porunci tuturor să se îmbrace sărbătorește și plecă măcar că furtuna amenința să se dezlănțuie.

Milescu mai trecuse de două ori prin porțile și prin aleele Cetății Roșii. Le cunoștea bine. Dar nu-și închipuia, nici de fel, că vanii și dregătorii lui Kan-Si de mult așteptau acest moment să lovească amarnic și pieziș în demnitatea soliei ruse.

După ce trecu și al doilea zid în Cetatea Roșie, solia fu oprită în fața unui pavilion mare, unde se aflau darurile lui bogdihan pentru țar și pentru soli. La câteva minute după asta se dezlănțui furtuna. Rușii așteptară. Nu apăru niciun dregător. Ploaia se întetă. Turna cu găleata. Solii stătură în ploaie o oră și jumătate. Milescu înțelese repede că asta-i o vicleană umilință, anume pregătită, dar n'ia avea **cui să-și** strige indignarea.

— Bănuie că boierii kitaiți ne pizmuesc straiile frumoase și scumpe, de aceea ne țin în ploaie, surâse Radu Marcu grăind românește.

Singur zagurkeiul daoist se apropie de

Spătar **și** puse pe Kan-kukai să-i talmăcească vorbe într-o mângâiere a rușilor.

— Dascălul meu Lao-tzi spune : „Acțiunea trebuie începută cu ceea ce nu este încă. Trebuie să începem a face orânduială, atunci când nu e încă nerânduială : deoarece un copac mare crește dintr'unul mic, un turn cu nouă etaje începe să se construiască dintr'un pumn de pământ, o călătorie de o mie de 'li începe cu un singur pas“...

Când se mai potoli furtuna, rășări Alikhamba, din preajma pavilionului. Grăi, prefăcându-se că nici nu vede starea în care se afla solia :

— Obiceiul poruncește ca primirea darurilor să se facă în genunchi.

Când văzu că Milescu vrea să protesteze, Alikhamba plecă trufaș. Se întoarse după o altă oră și jumătate și întrebă :

— Solul țarului alb se supune protocolului poruncit de vechiul nostru obicei scris în cartea Li-Ki ? Se supune, au nu ?

Intru acel ceas de grea încercare, în rândurile soliei și în inima Milescului se dădu aprigă luptă. Marele dregător dela Li-Pu ceruse anume să i se talmăcească vorbele tare, să audă toți însoțitorii soliei. Nădăjduia să ridice suita împotriva îndărătnicului ei cârmuitor.

În adevăr, auzind vorbele lui Alikhamba, cei mai mulți dintre dvoreni cerură lui Milescu să îngenunche.

— Implinește-le cheful ! Dacă-i obicei vechi și țin așa de mult la el...

— Să plecăm de aici cât mai repede !

— Ne-a batjocorit destul, silindu ne să stăm în ploaie...

— Ajuns-am murați ca niște șoareci... Halal straie de sărbătoare !

Milescu tăcu până îi puse Alikhamba iară întrebarea :

— Tc supui ori nu datinelor noastre, sol <al

tarului alb ?

— Nu, nu mă pot supune !... Glasul îi era îndurerat, dar chipul, mândru. Darurile oferite mie, ca sol, le primesc după obiceiul chinez. Să nu creadă tovarășii mei că-s trufaș în deșert. Dar darurile tarului nu le pot primi în genunchi, pentru că farul este egalul împăratului Chinei și nu poate fi înjosit, pentru nimica în lume. Țarul Alexei Mihailovici m'ia trimis aici pentru înălțarea și strălucirea faimei lui, iar nu într-o batjocorire a lui. Închipuiască-se cinstitul Alikhamba în locul meu : sol într-o țară care îl silește să-și înjosească stăpânul. Au nu și-ar înfige singur junghierul în inimă, mântuind țara și stăpânul din primejdia umilirii ?

Vorbise atât de hotărât, că multora dintre ruși li se încrâncenă carnea pe ei.

Alikhamba se găsi în fata acestei vorbiri ca un oștean căruia, în toiul luptei, potrivnicul îi smulgea arma, tocmai când se credea biruitor. Ca să-și găsească un rost și să nu pară înfrânt de istov înfăf'șă lista darurilor. Apoi se duse să raporteze împăratului.

Solii mai așteptară încă șase ore, în aceiași loc. Dregătorii kitaiți îi lăsau anume să aștepte. Așteptarea asta a fost deosebit de furtunoasă. Erau prea multi cei care nu înțelegeau de ce Milescu se împotrivește cu atâta dârzenie întru împlinirea datinilor kitaite la primirea darurilor. Desmeticiți după plecarea lui Alikhamba și înțelegând că încăpățânarea dregătorilor kitaiți n'are margină, ei cereau Milescului să îngenunche. În cap era dvoreanul Boris Zotov. Și-l ajutau mai cu samă neguțătorii, strigând împotriva :

— îngenunche, că n'o fi foc !

— De ce ești așa de trufaș ?

— Ce, în Moldova ta n'ai îngenunchiat la spovedanie ?

— Măcar că te-a pus tarul, te dăm ios si alegem alt cap soliei !

În inima Milescului se răscoli vifor de mânie. Cu greu se stăpâni să nu izbucnească.

— O puteti face, că sânteti mai multi. Dar mai întâi înțelegeți că aici e vorba de două țări', de doi împărați, de două popoare, nu de mărunta noastră neguțatorie. Ce împlinim noi aici și acum pentru Moscova și Pekin rămâne în veac. Și am merita cumplită osândă dacă am știrbi, am păta faima Rusiei și cinstea țarului, înălțând mai mult decât se cuvine pe bogdihan și pe vanii kitaiți.

Sosi Askaniama Ma-La, singur. Era pregătit cu patru talmaci, ca pentru o grea luptă retoricească. Cercă și cu binele și cu răul, cu lingușirea și cu amenințarea, cu împăcarea și cu atătarea tovarășilor de drum, să-l înduplece ori să-l silească pe Milescu să-și schimbe hotărîrea. Aici și acum, Askaniama puse în joc întreg meșteșugul și toată dibăcia lui de a răsuci mințile oamenilor. Făgădui multe. Amenință :

— Dacă nu vă supuneți, aici vă putrezesc ciolanele.

Dar după ce mai lămuri încă odată, calm și hotărît, de ce nu poate și de ce nu-i drept să îngenunche, Milescu rămase neînduplecat și neînfricat.

Plecă Askaniama tot fără izbândă. După încă două ceasuri se întoarse iar, împreună cu Alikhamba. Stăruiră amândoi, tot în van.

— Cui folosește dacă siliți pe cineva să primească niște daruri îngenunchind, când în inima lui nu-i nici iubire, nici bucurie? De ce să fiu viclean ? La Pekin venit-am cu inima deschisă, căutând prietenie și pace.

— Intoarceți-vă la palat, îngădui Askaniama, biruit de dârzenia Milescului.

Statură solii toată ziua în ploaie, nemâncați. Erau triști și purtau usturătoare rană drept în inimă. Unii șuguiau, răutăcios. Dar cei mai mulți murmurau și nu-și puteau astâmpăra

mânia. Boris Zotov șopti chiar :

— Să-l legăm, la noapte, pe Spafarii și să-l punem pe Livanov ori pe unul dintre dvoreni să primească darurile. Dacă se împotrivește cu atâta încăpățănare. chinezii nici n'or să ne mai dea daruri. Și am auzit că au pregătit cupe și vase? de aur, de argint, de jad. De ce să pierdem asemenea bogăție ? Pentru că pe unul nu-l mai încape semeția în piele ?

Dar asemenea șoapte nu prinseră. Aflându-le, Grișa Hlib îl înștiința pe Milescu. Și chiar în noaptea aceea Spătarul ținu sfat în odaia lui și le dovedi încă odată că nu-i nici trufie, nici încăpățănare, ci luptă pentru apărarea prestigiului Rusiei.

— Oricine ar îngenunchia, ar face asta nu în numele nostru, al celor o sută cincizeci, ci în numele țarului. Și închipuiți-vă pe Alexei Mihailovici primind, în genunchi, pomena lui bogdihan. Că doar asta va să spună obiceiul acesta nătâng : că împăratul Chinei și vanii lui făloși îl miluesc pe țar cu milostenii. Nu vi se întoarce inima cu vârful în sus de mânie ? Nu se încrâncenă carnea pe voi de indignare ? Și vă mai amintesc că dela Moscova am ucaz pe care nu-l pot călca în picioare fără să-mi pierd capul. Și-apoi, gândiți-vă, dacă se poartă într'acest chip, când e vorba de daruri, atunci cum vor sorie cartea către țar ? Au nu-i vor porunci ca unui supus ? Gândiți-vă bine : putem primi noi astfel de scrisoare, când sântem trimiși aici să încheiem legături de prietenie și pace între două mari împărății, asemeni întru putere și slavă ? Pot eu, slujitorul țarului și al Rusiei, să iau din mână vanilor cine știe ce ocară sau sudalmă scrisă și pecetluită, pentru Rusia și pentru țar ? Nu pot pleca de aici până nu cunosc cuprinsul scrisorii. Și nu pot lua scrisoarea dacă nu împlinește cerințele nakazului dat de țar : o scrisoare de prietenie între suverani egali.

A doua zi, căpetenia zagurkeilor îl înștiința pe Milescu că la 16 August dregătorii vor

înmâna, nestrămutat, darurile pentru solia rusă.

— Dacă mi se cere să îngenunchi, nu vin ; nu primesc niciun fel de daruri.

La 16 August, după ce-1 făcură să aștepte iară două ore, Askaniama și Alikhamba cerură-lui Milescu să declare încă odată, față de toți, că refuză să primească darurile după ceremonialul chinez. După asta împărțiră darurile către țar, fără a mai cere să îngenunche. Milescu mulțumi, înclinându-se după obiceiul rusesc. Când oferiră darurile personale pentru solie, Milescu vru să îngenunche, dar Alikliamba îl pofti să le primească și pe acestea tot în picioare.

Dârzenia Milescului izbândise.

După împărțirea darurilor, Neculai Milescu rugă pe dregătorii chinezi să îngăduie de a mai rămâne încă două săptămâni la Pekin, să-și vândă toate mărfurile și să-și pregătească bagajele.

Îi îngăduiră numai șapte zile.

— Dacă ' era vremea bună și nu ploaie, împăratul nu v'ar fi îngăduit mai mult de douăzeci și patru de ceasuri, se lăudă Askaniama.

— Dacă bogdihan poruncește, plecăm chiar acum. Dar amintesc că nu noi am cerut să venim aici, ci am fost chemați ! răpuse Milescu pe dregătorul care vroia să arate că îngăduise lucru neîngăduit și că pentru asta recunoștința merita.

36

Zneie se scurseră înfrigurate ; pregătirile de plecare erau grăbite.

La 25 August, Askaniama dădu al treilea ospăț la Li-Pu, în cinstea soliei ruse.

Ziua plecării era aproape. Ferdinand Verbiest, ca- re-1 înștiința pe Spătar de mersul tratativelor, era tot mai desamăgit,

mai trist. Vroia mult să plece din China. Ticluise chiar o lungă scrisoare către țarul Alexei Mihailovici, rugându-l să-l primească în slujba lui: cunoaște limba latină, olandeză, germană, franceză, spaniolă, italiană, chineză și tătară. Aici în Pekin se asemuia nefericitului Ovidiu, surghiunit în ținuturi neprimitoare și vrăjmașe. În acea scrisoare îl lăuda foarte pe Spafarii, povestind deosebitele și neașteptatele izbânzi dobândite la Pekin, datorită întâi și 'ntâi însușirilor lui de diplomat.

După asta, grăind despre pricinile supărării dregătorilor chinezi, Verbiest îl povătuiește pe Milescu :

— Dă-1 înapoi pe acel Gantimur. El e buba.

— Nu se poate, părinte ! Dacă aş săvârşi una ca asta toate triburile rătăcitoare dela hotarele Siberiei cu hulă ne-ar ponegri; nicio căpetenie de aici n'ar mai crede în cuvântul şi făgăduiala (arului).

— Dacă nu-l predai pe Gantimur, Kan-Si va lovi cetă(ile de pe Amur. Mandarinii, cum ți-am mai spus, privesc cu mare invidie şi teamă întărirea puterii ruseşti în aceste ținuturi. Lor li se pare mai uşor să lupte cu ruşii pe Amur, decât să se alieze ruşii cu Kan-Si,, la Pekin, împotriva mandarinilor kitaiţi.

— Deci chiar dacă-l dau pe Gantimur, război tot fac.

37

Primirea răspunsului dat de bogdihan la scrisoarea tarului Alexei Mihailovici a fost pentru Spătarul Milescu încercarea cea mai grea din tot timpul soliei.

El silise pe dregătorii dela Li-Pu să-i înmâneze darurile fără a îngenunchea. Cu toată această izbândă, în rândurile soliei se întări totuşi împotrivirea faţă de Milescu. Unii erau nemulţumiţi că darurile împăratului chinez erau fără valoare.

— Nişte cârpe ! strigă Zotov. Şi-a bătut joc de noi şi ne-a dat „dirept miluire” pânză, ca la cei goi 1 Nici un dram de aur ori de argint. Nimic 1 Şi asta numai din pricina împotrivirii, îndărătnicieii lui Spafarii. Da- că-i erau genunchii ceva mai mlădioşi şi cerbicia mai moale, azi toţi aveau cel puţin câte un vas de argint suflat în aur.

Milescu întrebă mânios :

— Când va să înţelegeţi că aurul cel mai de preţ este cinstea ?

Livanov şi Veniukov îl sprijineau din toate puterile. Grecianin cam şovaia. Boris Zotov vorbea chiar, în şoaptă, că țarul Alexei

Mihailovici ar fi murit și că la Moscova Miloslavskii l-ar fi spânzurat pe Artiamon Matveev. Vestea ar fi adus-o niște buharineni care trecuseră prin Nercinsk, în Iulie. Cică tocmai atunci ar fi sosit atare prăpăstioasă veste. Nu cutezără nici- unul să spună lui Milescu

— Dacă Matveev a dat ortul popii, s'a sfârșit și cu Spafarii... șopti Zotov.

În dimineața de 29 August, zagurkeii îl poftiră pe Milescu, repede, în Cetatea Roșie, să primească scrisoarea lui bogdihan către țar. Spătarul se gândi să ia întreaga suită. Înainte de a pleca, le vorbi cald, îndemnându-i, rugându-i să-l sprijine:

— Nu putem pleca de aici cu orice fel de scrisoare. Vom primi numai o scrisoare care recunoaște titlurile țarului, puterea și măreția Rusiei. Alta, nu 1

Vorbind, simțea și gâcea împotrivirea unora. Dar se prefăcea că nu-i bagă în seamă. Își închipuia că le poate aprinde iară torțe de mândrie în inimi.

Pe drum, călărind între Livanov și Grecianin, n'a schimbat cu dânșii decât câteva cuvinte. Tăcerea era tristă și îndârjită.

La intrarea în palat, solia era așteptată de Alikhamba și de doi Kolai.

Pătrunseră în palat. Când ajunseră în sala tronului, unul dintre Kolai ceru Spătarului și întregii suite să îngenunche, ca să asculte hotărîrea lui bogdihart.

— Despre ce grăește acea hotărîre? Despre propunerile aduse de mine ? Despre răspunsul la scrisoarea țarului ? Trebuie să știu dinainte că dacă-i vorba de răspunsul la scrisoarea țarului, nu mi-i îngăduit a-l primi în genunchi.

— Hotărîrea se referă la toate problemele soliei, răspunseră Kolaii.

— Atunci nu mi-i îngăduit a mă așeza în genunchi 1

Dar în acel moment, în mijlocul soliei se iscă un murmur împotrivor.

— Nu mai așteptăm 1...

— Cum o să plecăm din Pekin fără scrisoarea lui bogdihaa ?

— Dacă așa-s obiceiurile în China, de ce să nu ne supunem lor ?

Neculai Mănescu cercă, de câteva ori, să vădească mare însemnătate și tâlcul politic al ceremoniei în-genunchierii, și cât de mult poate răni atare faptă demnitatea țarului.

Dar dvorenii și neguțătorii nu-l mai ascultară. Singur, între dregătorii kitaiți care râdeau în bărbi spânatice și între oamenii soliei care nu-și domoleau nesocotita mânie, Spălării se zvârcolea ca'n furtună. Vedea, cu mare părere de rău, că oamenii lui nu-l înțelegeu. Ei socoteau trufaș, lipsit de mlădiere. Și el chibzuia că tocmai aceasta a făcut timp de opt luni de când se află în China : s'a mlădiat atât cât i-au îngăduit rădăcinile demnității. Și numai așa a izbutit să frângă unele datini kitaite.

— Dar nu o fiac pentru mine, ci pentru Rusia. Eu, ca pribeag, înțeleg mai bine ce durere cumplită te răpune când demnitatea-țării tale călcă-i în picioare. Ide cincisprezece ani mă roade suferința asta. Și de aceea mai aprig mă înverșunez să apăr Rusia care, primindu-mă la sânul-i, găsit-am sfârșit amarei mele pribegii...

Dar mai limpede ca în nopțile trecute, când, în lupta cu sine, Mănescu se gândise la împotrivirea tovarășilor lui, acum vedea că dăirzenia lui va fi înfrântă. „Mai bine pieream în cataractele Angarei ori mă înghițea Baikalul”. Și în clipa următoare

îl fulgeră un gând vrăjmaș : „Parcă mai bine mă simțeam atunci când îl vindeam pe Grigore Ghica...”

— Ci așează-te în genunchi ! Altminteri nu mai ajungi viu la Moscova...

Mănescu privi spre Livanov, spre Veniukov, spre Favorov.

Nici ei nu-l mai sprijineau. Strânse pumnii și făcu semn pisarului să-i așeze covorașul. Ingenunchie. După el, întreaga suită.

Cu glas ascuțit, umflat de îngâmfare,

Kolaiul citi hotărîrea în limba manciuriană, Alikhamba o tălmăci în chineză, iar Hudarski în limba rusă : „Bogdihan nu răspunde țarului alb, întâi pentru că solul nu a vrut să îngenunche, nu s'a supus ceremonialului coutou, și al doilea pentru că nu l-a predat pe Gantimur despre care s'a scris în cărțile trimise până acum țarului alb. Cât timp țarul nu va înapoia pe acel fugar Gantimur, împăratul nu vrea să aibă nici legături cu dânsul și nici neguțătorii lui să nu mai vină în China. Iar dacă-l înapoiază pe Gantimur, să-l însoțească un sol cu mai multă judecată, care să nu ceară schimbarea străvechilor datini. După asta va trebui să pună, în fiecare așezare de pe hotar, câte o căpetenie mai de'nțeleș. Într'alt chip dacă face, strică pacea"...

Cu cât tălmăcirea înainta, cu atât suița Milescu- lui încremenea mai tare, acolo, în genunchi. Nu se așteptaseră la atâta trufie și la astfel de rod al ostenelelor până la Pekin.

— Acești boieri kitaiți ne poruncesc ca unor slugi, mama dracului ! răcni dela locul lui Grișa Hlib și se ridică în picioare.

— Dnr cine nu știe că acel Gantimur e supusul țarului ? întrebă Makarie. Eu am cercetat obârșia neamului lui. Pot dovedi oricui că și moșii, și strămoșii lui s'au născut și au trăit în ținutul Nercinsk. Iar ținutul Nercinsk este al Rusiei!

Dregătorii chinezi stăteau stană ; parcă n'ar auzi nimic.

Cu toate că n'o spuneau, cei mai mulți dintre soli gândeau că Spafarii a avut dreptate ; nu trebuiau să îngenunche ca să primească, prea-plecați, asemenea hotărîre. Batjocură, nu hotărîre.

Milescu se ridică în picioare și cuvântă, răspicat, dar și cu destulă durere și amarăciune în glas :

— Am porunci strașnice să nu știrbesc cinstea, să nu pătez gloria țarului și a țării

care m'a trimis aici. Ați chemat solie dela Moscova. Măritul țar ne-a trimis pe noi. Am adus carte și daruri de aleasă prietenie, cum se cuvine între două mari împărății. La început ne-ați primit cu ciudată bănuială. Ne-am deschis inimile și ne-am vădit cinstea și prietenia ce vă purtam. Atunci ne-ați arătat tot mai multă cinste. Inima ni s'a umplut de nădejde că vom închea prietenie și vom întări pacea între Rusia și China. Ci iată, chiar acum, ila plecare, stricați totul ; loviți amarnic și nedrept în demnitatea țării noastre și a stăpânului nostru. Cât privește pe Gantimur, spun a suta oară, ceea ce am tot spus dela Naun încoace : măritul țar nu a cunoscut cuprinsul scrisorii lui bogdihan. Și chiar dacă ar fi

știut că-l cere De Gantimur, tot nu l-ar fi dat, pentrucă acest Gantimur, cu tot tribul lui, este născut pe pământul Rusiei, pe pământul stăpânit de țar. Deci, după toate legile lumii, este supusul țarului și nu al altuia. Batjocura îndreptată asupra-mi, ca om, este lucru neînsemnat ; dar loviți în solul Rusiei. Și să știți că nu s'a pomenit nicăieri, în nicio țară, niciodată, în niciun veac de când umblă soliile între țări și neamuri, ca un sol să fie batjocorit pentrucă și-a împlinit datoria, pentrucă a urmat cu credință, cu cinste și demnitate porunca țării și a stăpânului care l-a trimis. Este aici, poate, o băutură amară care nu vă place. Și-atunci vreți să zdrobiți pocalul care v'o aduce spre buze. Martor mi-i cerul, slăviți Kolai ai mării împărății chineze, că, neîngenunchind, n'am vrut să ating ori să stirbesc slăvită cinste a lui bogdihan, ci vrut am să apăr din toate puterile cinstea și slava stăpânului meu care m'a trimis aici...

Hudarski nu mai prididea cu tălmăcirea. Ii săriră într'ajutor și Kan-kukai, și Alexe, și Omadari.

— Iar cât privește cartea de răspuns, n'o pot primi decât după ce, tălmăcindu-se în latinește, îi cunosc bine cuprinsul și văd dacă măcar titlurile țarului sânt respectate. Că dacă am străbătut aproape opt mii de verste, cheltuind atâta osteneală și atâția bani, n'am făcut-o ca să culeg doar ponos și ocări. Ci am făcut-o ca să câștig glorie pentru stăpânul meu, prietenie și pace pentru țara care m'a trimis.

Câteva minute, Kolaii se găsiră în mare încurcătură. Solii tăceau. Dar Boris Zotov înclina cușma când la dreapta, când la stânga, amestecând șoapta și barba cu șoaptele și bărbile din jur.

Ci sfătuindu-se Kolai cu Alikhamba și iscodind colțurile cele mai viclene ale minții lor, găsiră ieșirea. Și cerură tălmăcilor s'o strige tare.

— Căpetenia voastră nu vrea să primească scrisoarea măritului nostru împărat, strigă capul zagurkeilor îndemânat de Kolai, către toată suita, iaT Kan-kukai tălmăci. Nu vreți să primiți voi scrisoarea și să plecați de aici, cu bine ?

4&u

— Da 1 Da !... O primim !... glăsuiră câțiva, în frunte cu Boris Zotov. Și după aânșii se luară și alții. O primim, numai să plecăm odată de aici...

— Asta-i ticăloșie! Trădare!... scrâșni Milescu.

Ci tălmăcii nu cutezară să tălmăcească aceste cuvinte.

Spătarul Milescu se frământă, grăi tuturor, din inimă, rugându-i să nu-l împingă a săvârși o nelegiuire.

Un ceas dură zbuciumul, zvârcolirea, lupta cu ai lui. Dregătorii kitaiți amenințară din nou :

— Dacă nu primiți scrisoarea, nu plecați de aici !

— Cum. nu 1 Să ștăm aici cu mâncare de păsă și apă clocită, că unora li-i așa de dragă... demnitatea și slava... stârni mânios și batjocoritor un neguțator din Ieniseisk.

— Dracu' ne-a pus, doamne ferește, să pornim cu voi ? Să ne pierdem mărfușoarele și banișorii noștri...

Solia începea să se rupă, să se destrame.

Dregătorii cei mari kitaiți rânjeau pe sub tuleiele musteților. În ochi le lucea o piezișă și diavolească bucurie. Parcă nu așteptau decât să vadă ruptă solia în două, ca să râdă, să râdă zguduind zidurile palatului.

Liyanov, Veniukov se alăturară Milescului, povățu- indu-1 să nu se desprindă de solie ; să primească scrisoarea. Radu, Grișa, Makarie, Nepripasov și alții pe care Milescu îi iubea pentru inima lor deschisă, ca și doi dintre slujitorii kitaiți, ca și zagurkeiul daoist

îi făceau semne să primească, să nu destrame solia.

— Ne aflăm pe pământ străin și dihonă între frați ar fi lucrul cel mai neghiob, mai ucigaș, povățui Livanov.

— Fie, suspină Milescu, călcându-și pe inimă, deși sângera. Și adresându-se Kolailor : Prietenii mă pot vătuesc a primi scrisoarea. Voința lui bogdihan va fi împlinită. Cu o condiție : să-mi dați scris, ca să fie și la Moscova, despre datinile ce le folosiți la înfățișarea darurilor și în alcătuirea scrisorii lui bogdihan. Tălmăcirea în latinește s'o facă părintele Verbiest.

— Știam noi că nu te poți întoarce fără răspuns, răsă un Kolai, într'o gingie știrbă, când auzi tălmăcirea condițiilor lui Milescu. Ți-i teiamă să nu-ți pierzi capul !

Kolaii plecară la împărat să-i arate condițiile puse de solul Rusiei.

Alikhamba, destul de ceremonios, pofti solia să se întoarcă la palatul solilor.

Pe cale, înainte de a ajunge la poarta cetății, Verbiest răsări dintr'un gang și se alătură lui Milescu :

— Știu că întâmpini mari greutăți, diar nu pot să mai fiu tălmăci. Cineva m'a pârît că-i trădez pe man- ciurieni în folosul rușilor. Dacă mă mai amestec, mă pun în ștreang... și dispăru iar în gangul de unde se ivise.

Această știre spori amărăciunea Spătarului.

Dregătorii kitaiți se credeau deplini biruitori.

— Înseamnă că Elke-taifin va începe războiul împotriva țarului alb, își frecau ei mâinile cu bogate inele, și, bătând din palme, chemară robii să le-aducă băuturi și ceaiuri.

La palatul solilor, Boris Zotov întrebă răstit:

— Cum ai cutezat să ne faci trădători ? Uți cine ești și de unde vii ?

Mult luptându-se cu sine, să-și țină firea, Milescu deschise teașca de documente tainice și citi dvoreni- ior și celorlalți nakazul țarului privitor la titlurile și formulele ce trebuiau folosite.

— Nu lucrez de capul meu, prieteni. Ci, rogu-vă, nu mă judecați cu patimă și orbire. Așa-i diplomatic. Scrisorile să nu fie primite ori cum ar fi alcătuite. Ci se cere a fi respectate titlurile suveranilor. Din ele se vede puterea și întinderea țării. Și dacă aceste titluri sânt trecute în scrisori înseamnă că suveranul care iscălește acele scrisori recunoaște stăpânirea și puterea suveranului căruia îi scrie. Nu, nu-s forme

goale. Ele au un mare rost, pe care ar fi trebuit să-l înțelegeți înainte de a vi-l dezvălui eu. Am săvârșit mare greșală îngenunchind. Dar am făcut-o numai ca să nu destrăm solia, ceea ce ar fi însemnat o greșală

și mai mare și ar fi nimicit și rodul biruințelor **de** până acum.

Aceste lămuriri — spuneau mulți — ar fi trebuit să fie împărtășite dela începutul soliei, iară nu acum când era prea târziu. Boris Zotov ar fi vrut să-l mai învinue pe Milescu. Pufnea, dar un clenci de sfadă nu găsea încă.

Veni zagurkeiul daoist să-l povățuiască anume cu vorbe iscusite din cartea dascălului său Lao-tzî:

— Nu fii supărat, Ni-ko-lai. Ești doar om învățat și știi de ce se poartă vanii așa. Ci învățătorul meu Lao-tzî zice : ..., "omul înțelept păstrează unitatea și devine o pildă pentru toți. El nu se pune în evidență și de aceea strălucește ; el nu vorbește despre sine și de aceea este glorios ; el nu se proslăvește și de aceea este merituos ; el nu se înalță singur, de aceea este mai mare peste alții"... După asta șopti, rugând pe Kan-kukai să tălmăcească tot în șoaptă : Aliklia- khava m'a rugat să-ți spun că, totuși, v'a mai cerca să grăiască împăratului despre domnia-ta.

— Roagă-1 mult, din parte-mi, să-i arate lui bogdihan cum se poartă dregătorii cu solia Rusiei. De bună samă că împăratul nu știe adevărul.

38

Pe când oamenii soliei așteptau să li se vestească, din clipă în clipă, plecarea, deodată, aproape de amiaza zilei de 30 August, în palatul solilor se iscă zarvă mare. Tălmacii și chinezii din palat o luară la fugă, de groază. Dacă s'ar fi apropiat balaurii cei fio-roși cu cozi de șarpe, cu aripi de hultan, cu gheare de leu, cu plisc de răpitoare și cu nări prin care împroașcă foc și pară, tot n'ar fi fugit mai speriați.

— Ce s'a întâmplat ? întrebă Livanov pe Hudar-ski, cu mare îngrijorare.

— Străjile vestesc că însuși Kolaiul de taină al împăratului a descălecăt și vine spre palatul solilor, pe jos. Niciodată nu s'a văzut un Ko'lai atât de mare să viziteze pe cineva. Ei stau doar în același loc cu împănatul.

— Vizita asta-i o mare cinste pentru solie, tălmăci Kan-kukai vorbele căpeteniilor străjilor, zorin- du-se grozav să se ascundă din fața marelui van.

Milescu se grăbi să-l întâmpine pe Koîai și să-l conducă în palat cu cea mai deosebită cinste. Răspunzând la înclinarea Milescului prmr'o înclinare, Kolaiul-pătrunse în odaia solului Rusiei și-i grăi prietenește. Ceru iertare că solia a fost ținută în ploaie, acum câteva zile.

— Eu abia acum am aflat despre această umilire fără rost.

Apoi ceru să se adune toată solia, ca să asculte declarația alcătuită de sfatul vanilor și al marilor dregători privitoare la datinile ce călăuzesc pe chinezi la primirea solilor.

— împăratul nu le cunoaște încă, înoredimță Kolaiul.

Această declarație cuprindea trei puncte formulate astfel :

1) Oricărui suveran ar scrie, împăratul Chinei scrie dela înălțimea tronului său către un om care se află mai jos, într'o situație inferioară.

2) Orice dar primit la curtea din Pekin se numește tribut (iasak).

3) Darurile sânt date suveranilor și solilor ca răsplată pentru slujbele făcute.

— Acum, dacă pe temeiul acestor declarații poți primi scrisoarea, spune ca să-l înștiințez pe împărat. Oricum, lămurește stăpânul domniei-tale, țarul, că a-șai obiceiul nostril : noi socotim pe împănatul nostru asemeni lui Dumnezeu. Împăratul nostru se află în mijlocul lumii și are în jurul lui pe ceilalți regi și împărați ca slujitori, toți mai mici decât dânsul, mai puțin strălucitori în glorie, înțelepciune, vitejie și mărire. Această credință a fost puterea și gloria noastră a vanilor chinezi și va fi în veci...

Milescu mulțumi Kolaiului de taină pentru cinstea de a-l fi vizitat, pentru declarația aceasta limpede și pentru lămuririle adăugate prin grai.

— Doar atât trebuie să știi, cinstite Kolai, că țarul nu este birnicul nimănui și nici al lui bogdihan. Ci, dimpotrivă, este un suveran asemenea împăratului Chinei, atât în ceea ce privește puterea cât și gloria.

— Știu că țarul alb nu-i tributarul nostru, dar așa poruncesc străvechile noastre datini : niciun suveran pe lume nu-i asemenea împăratului nostru — toți sânt birnicii lui.

— Privitor la primirea scrisorii, dă-mi o zi de gândire și-apoi ți-oi da răspunsul, se rugă Milescu pentru un răgaz văzând că lupta cu acel cumplit și proclat obicei străvechi nu încetează nici în cele din urmă ceasuri pe care le mai stătea la Pekin.

După plecarea Kolaiului, Milescu îl trimise pe Grișa Hlib și Kan-kukai acasă la Verbiest cu o scrisoare, povestind tot ce s'a întâmplat de când nu s'au văzut. Iezuitul îi răspunse, dându-i sfaturi. Intre altele îi scrise : Kolaiul a mințit spunând că împăratul nu cunoaște cuprinsul declarațiilor. În sfatul vanilor, ca și în întreg Pekinul, purtarea soliei a stârnit mare vânzoleală. Vanii s'au luat la harță, aruncându-și multe vorbe de ocară. Toată noaptea au ținut sfat, de față fiind și împăratul. Iezuitul cunoștea declarația : el o tălmăcise în latinește. Împăratul a fost acela care l-a trimis pe Kolai anume la palatul solilor ca să ceară iertare, călcând încă odată în picioare niște ruginite și trufașe obiceiuri. De asemenea sfatul Koțai- lor a hotărât că dacă solul primește declarația și scrisoarea, solia mai poate rămâne încă opt zile în Pekin.

31 August. Alikhamba veni după răspuns. Spre bucuria Milescului, îl întovărășea Verbiest.

— Nu pot primi scrisoarea, își dezvălui Milesco răspunsul chibzuit într'o noapte de nesomn și frământare. Rog mult pe măritul împărat să nu se supere pe mine, dar să înțeleagă că nu pot duce cu mine o scrisoare alcătuită în termeni umilitori pentru țar. Nu pot duce dela Pekin decât, așa cum am adus, sorisoare dela prieten la prieten.

— Asta nu se poate, cinstite sol — spuse Alikhamba — pentrucă, așa cum am mai spus-o și eu și Kolaiul de taină, împăratul nostru este pe pământ ceea ce este Dumnezeu în cer. Este fără asemănare. După câteva minute de tăcere, Alikhamba, văzând că Milescu tace, urmă tot el : Atunci trebuie să fii gata de drum !...

De fapt, solia lui Neculai Milescu Spătarul la Pekin sfârșea aici.

40

Auzind că solia rusă pleacă în grabă, tălmacii veniră și oferiră rubinul mandarinului cu cinci mii de lani. Apoi, după multe târguieli cu Spiridon, îl lăsară la trei mii. Milescu nu-l cumpără, ci grăi ca un cunoscător al târguielilor :

— Dacă ne prefacem că nu ne trebuie neapărat, îl lasă el și mai ieftin.

Cele din urmă pregătiri pentru plecare zoireau.

Ferdinand Verbiest, cu învoirea lui Kan-Si însuși, îl vizită pe Milescu, să-și ia rămas bun. Ca să nu-1 simtă vanii, îmbrăcase straie de slujitor și mituise străjile.

— Ce mai știi despre pregătirea războiului împotriva Rusiei ? întreabă Milescu.

— Cred că tocmai de aceea grăbesc lucrurile, tocmai de aceea te tratează așa cum te tratează.

La urmă, Verbiest îl înștiința pe Milescu că mandarinul a lăsat rubinul la două mii de lani.

— Nu-1 cumpăr.

Se despărțiră cum se despart doi buni prieteni: **6e** bucurau că s'au cunoscut și rău le părea că nu știau când s'or mai întâlni. Făgăduiau să-și scrie.

— Țarul te va chema la Moscova, părinte.

A doua zi, în zori, iezuitul trimise lui

Milescu o scrisoare printr'un slujitor de taină, vestindu-l că vanii și dregătorii au ținut sfat toată noaptea și au hotărât să concedieze solia rusă chiar în acea zi.

Indiată sosi și Alikhamba cu porunca de plecare. El rugă pe ambasador din partea întâiului Kolai să înștiințeze pe țar că declarația dată în scris alcă-tuește totodată și condițiile pentru luarea legăturilor între China și Rusia.

— Numai pe acest temei împăratul nostru primește să înceapă tratativele de negoț și de pace cu Rusia. Așa să spui țarului alb.

— Așa am să-î spun, încuyiintă Milescu. Și-acum, pentrucă trebuie să-mi mai cumpăr multe cămile și să-mi fac bagajele, dă-mi răgaz încă două zile.

— Numai până mâine seară mai putem îngădui, Askaniama-i bolnav, așa că până la hotar te vor întovărăși numai zagurkeii și garda lui.

Discutară apoi despre transportul chervanului până la Naun. Ii dădu 60 de cămile și 134 de cai, câte unul de fiecare om. Cazacii cumpăraseră și ei 100 de cămile.

— Când vom primi răspunsul țarului ? întrebă Alikhamba la plecare.

— Peste doi-trei ani, răspunse Milescu, înclinân-du-se rusește, în semn de rămas bun.

În ciuda purtării mai marilor dregători și vani, numeroși chinezi îl vizitară pe Milescu înainte de plecare, arătându-i multă prietenie. Slujitorii lor ispiteau să cumpere mărfurile rămase în fundul lăzilor neguțătorilor ruși ; dădeau însă abia un sfert din preț, la desfacere. Milescu se arată foarte binevoitor față de grija și de încurajările vanilor, dar refuză scurt să lepede mărfurile de pomană.

Au mai fost, totuși, câțiva neguțători cinstiți și au cumpărat mai ales blănuri cu

prețuri bune.

Puțin înainte de plecare, Spiridon și Kan-kukai se înfățișară cu stăpânul rubinului. Mandarinul se jura pe toți idolii din China că'n întreaga împărăție nu se află un giuvaer mai de preț ca rubinul lui. Mileșcu știa dela Spiridon că acest rubin e o piatră rară, vrednică a împodobi o coroană împărătească. Il cumpără cu o mie de lani. Făcea cel puțin de trei ori mai mult. „Nici la Tarigrad, nici la Paris, nici la Moscova, spunea Spiridon, nu s'a văzut un rubin ca acesta. Era mare cât un ou de porumbel și osebit de frumos lucrat, că, vorba din poveste : la soare te puteai uita. dar 4a el ba. Va fi numai bun pentru coroana țarine! Natalia".

Prin ploile toamnei, caravana soliei ruse începu drumul întoarcerii spre casă.

La Pekin, Neculai Mileșcu Spătarul, trimisul tarului Alexei Mihailovici, trăise ceasuri de luptă, de biruință și de înfrângeri. Cu inima încărcată de multă mâhnire dar și de mândrie, părăsea Pekinul.

Nu izbutise să ia cu dânsul un rubin mai de preț decât toate : prietenia și pacea între două mari împărății, între două popoare mari.

Se mângâia totuși că pe calea fireștii apropieri dintre Moscova și Pekin, el deschisese porti ce nu vor mai putea fi închise, oricât s'ar căzni Kolaii, vanii și dregătorii cei mari, bizuiți pe putrede datini străvechi.

— Drumul a fost deschis, spunea Grișă Hlib către Radu Marcu. Pe el s'ar putea să mai vin, să mă 'ntâlnesc cu moș Li lui-lin, să-i strâng mâna.

ACESTE ZIDURI DE
ÎNTUNERIC
AȘTEAPTA DARAMATORII

În ziua de 4 Septembrie pe râul Pe, Askaniama ajunse totuși solia din urmă. Deși era bolnav, împăratul l-a trimis să însoțească, până la Naun, caravana soliei Rusiei.

Dela Zidul cel Mare, spre miazănoapte, călătoriră când pe același drum dela venire, când pe altele mai la stânga. Întâlniră cete de mongoli, manciurieni, trimiși să lupte împotriva chinezilor din miazăzi răsculat de U San-gui.

Pe Naun ajunseră la 8 Octombrie. Nu avură voie să locuiască în sat, ci numai la margine, în corturi.

— Aveți îngăduința de a sta aici doar cinci zile, înștiința Askaniama.

Milescu îl pofti pe dregătorul kitait să fie om mai cu judecată și să înțeleagă împrejurările grele în care se află solia. Din nebăgarea de samă a celor însărcinați cu îngrijirea lor, cea mai mare parte din vitele de transport lăsate în satele de pe Naun pieriseră. Trebuiau cumpărate alte vite și multe provizii.

— Nu mă plimb, ci străbat drum lung, de iarnă, în largul Siberiei. Îngăduie-mi să plec când voi avea totul gata.

A treia zi, Askaniama îl rugă pe Milescu să trimită un olăcar la Albazin să ceară cazacilor să se împace cu chinezii și să nu mai împiedice vânătoria în ținutul Amurului. Milescu îi împlini ruga și trimise un gramătic și trei cazaci la voievodul din A'lbazin cu porunca de a se împăca neapărat cu oamenii lui bogdihan.

De pe Naun, caravana soliei plecă la 18 Octombrie. O călăuzea Mangutei.

Askaniama, fiind foarte ¹bolnav, trimise pe un zagurkei să ureze drum bun lui Milescu și întregii solii.

Vremea se răcise repede ; Naunul începuse să înghețe. Vântul geros zgribulea oamenii și vitele. Mongolii nu vroiau să le vândă nici merinde, nici nu-

tret- Dregătorii kitaiți răspândiseră zvonul că rușii îl vor preda chinezilor pe Gantimur. Și răspândiseră acest zvon anume, ca să-i înverșuneze împotriva rușilor.

La 22 Octombrie ajunseră la râul Yal. Frigul era și mai aspru. Vitele mergeau greu. Oamenii la fel. Mangutei le aduse iepuri pentru hrană, iar la popas le dădu vin cald. Stătu mult de vorbă, la focuri, cu Milescu și cu Livanov, li sfătui să fie cu băgare de samă pe drumul printre tungușii namiazini :

— Sânt hoți, nu-i au la inimă pe ruși.

— Mulțumesc pentru grija ce ne-o porți — grăi Milescu — dar i-am întâlnit și când am venit și au fugit de noi. Nădărdum să fie tot atât de curajoși.

Dela râul Yal își luă rămas bun și dela Mangutei, care se întoarse spre Naun. Caravana își urmă drumul înainte. Prin zăpezi mari trecu peste munții Targukin. Mongolii le ieșiră în cale cu cai, cu cămile și căruțe ; vândură animalele pe țesături de bumbac.

Printre namiazini caravana trecu fără niciun neajuns. Ba un trib trimise lui Milescu, în semn de prietenie, un cal, un bou și o oaie. Spătarul nu primi însă decât oaia, din care făcu friptură pentru dvo- reni. Livanov îi întrebă pe aducătorii darurilor dacă au plătit tributul făgăduit țarului.

— Am trimis la Nercinsk câte douăzeci de cai tribut.

— Dar de ce ați vrut să ucideți pe cei douăzeci de oameni ai noștri care veneau dela Nercinsk spre Naun, unde-i aștepta caravana soliei ?

— N'am știut cine sânt. Apoi întrebare îngrijorați : E adevărat că țarul va preda dregătorilor chinezi pe Gantimur ?

Se bucurară mult aflând că țarul nu va face niciodată una ca aceasta, orice s'ar întâmpla.

În caravană începea să se zvonească tot

mai multe despre moartea țarului Alexei Mihailovici. Dar pe cale până la Nercinsk nu întâlniră pe nimeni care să știe vești proaspete din Moscova.

La Nercinsk, voievodul Danilo Arșinski, întâmpinând solia, ură bun sosit și apoi grăi către Milescu :

— Neculai Gavrilovici află că măria-sa țarul Alexei /Mihailovici a murit la 29 Ianuarie, acest an 1676. Țar este acum Feodor Alexeevici.

Inima Milescului se opri, ca o rodie căzută într'un spin. Mâna dreaptă i se ridică spre cap, singură : scoase cușma și plecă fruntea. Înțelegând, toți se descoperiră. În tăcerea coborită asupra chervanului, Milescu își auzea parcă însuși glasul lui răsunând în saia vastă și înaltă: ...„când am plecat era sănătos și domnea fericit"...

Și în clipa aceea Neculai Milescu se simți singur, părăsit, ca atunci când îl slătise Papură Vodă și toți își întorseseră privirea dela dânsul. Era țarul Alexei Mihailovici la vârsta deplinei bărbății. Câr-muia cu înțelepciune și cu îngăduință pentru înnoirile cele de trebuință Rusiei... Era stâlp vieții mele... Și-acum, țar Feodor Alexeevici, un copilandru bolnăvicios și nevolnic. De bună samă că Miloslavskii cei lacomi de putere... Ei, nu mă așteaptă nimic bun la /Moscova. Mai ales după neizbânda soliei...

Si drumul întoarcerii urmă greu, dar grăbit, până la Selenginsk. Milescu zorea mersul chervanului, parc'ar fi vrut să câștige întârzierea' de pe Naun și din Pekin, parcă l-ar fi așteptat cine știe ce mari bucurii la Moscova.

Dar până la Selenginsk zăpada se așternu așa de groasă și gerurile deveniră așa de aspre, că solia abia mai putu ajunge până în cetățue, la adăpost. Ținând sfat, hotărîră să

ierneze în Selenginsk.

În caravană, neguțătorii își vedeau numai de treburile lor : să vândă și să cumpere mărfuri cu preț bun. Dyoreniî, auzind că la Moscova-i turburare, plănuiau să grăbească și să treacă Baikalul pe gheață. 'Dar valea Selengăi era cu totul și cu totul înzăpezită.

— Ei, la urma urmelor — spunea Veniukov — dacă la Moscova sânt turburări, mai bine-i aici, că barem e liniște... Doar viscolul și dihăniile dacă mai urlă.

În Nercinsk, Milescu a întârziat o jumătate de an :— din Noiembrie 1676 până în Mai 1677.

Și acolo, în acea celătuie din Transbaikalia, într-o lungă, teribil de lungă iarnă siberiană, la lumina opaițelor cu grăsime de urs sau a feștilor de rășină, Neculai Milescu Spătarul și-a desăvârșit „Putestcie cerez Sibir ot Tobolska do Nercinska i graniț Kitaia**” (Călătorie dela Tobolsk la Nercinsk și la hotarele Chinei), „Stateinii spisok posolstva N. Spafaria v Kitai” (Jurnalul soliei lui N. Spătarul în China), „Opi-sanie pervia cești iselennia imenuum Azii v nei ie sostoit kitaitskoe gosudarstvo**” (Descrierea Asiei prima parte a lumii, în care se găsește împărăția chineză), „Skazaniia o velikoe reak Amur**” (Descrierea marelui fluviu Amur) și tălmăcirea cărțiței lui Martino Martini „De bello tartarico**”.

Pentru toate folosea însemnările făcute zi cu zi în cursul călătoriei sau în timpul șederii la Pekin, folosea cele văzute de el însuși și de ai lui, folosea știrile culese dela băștinași, dela neguțători, dela cazaci ori vânători, folosea cele aflate dela Askaniamă, dela Verbiest, dela zagurkeiul daoist, cele aflate dela alți mandarini și dela ceilalți iezuiți din China, folosea scrierile mai vechi și mai ales „Atlas Siniensis**” și „Silus provinciarum imperii Sinici**”, scrise de același Martinov Martini și dăruite tot de Ferdinand Verbiest.

Cartea despre descrierea Asiei și a Chinei, Milescu o rânduie pe 58 de capitole. Începea cu descrierea Asiei, socotindu-1 întâiul continent al lumii nu numai după mărime, ci și după belșugul pământului și după mulțimea noroadelor. Asia este cea mai veche parte a lumii; „aici a făcut Dumnezeu raiul și strămoșii noștri Adam și Eva tot aici fost-au zămisliți”... „Ca întindere, continentul Asiei este foarte mare. El are o lungime de șase mii opt sute verste, iar

lățimea-i de șase mii o sută verste** '.
 Povestea pe scurt fapte din istoria Chinei,
 despre împărații cei

¹ Geograful sovietic M. D. Lebedev notează în legătură cu aceasta :
 „Este interesant de observat că cifrele date de Spafarii asupra întinderii
 Asiei, adică aproape 50 mii. km. p. se apropie mult de adevărata
 suprafață (44 mii. km. p.).

mai de samă până la dinastia manciuriană Ţin, despre cele dintâi ştiri aduse de Marco Polo în „Cartea Minunilor” privitoare la pământul şi bogăţiile Chinei, despre întinderea acestei ţări (2.400 verste în lungime şi 1.600 în lărgime), despre orânduirea ei. Arăta clima şi apele mai de samă ale Chinei. Descria rangurile feudalităţii kitaite, vorbea despre viaţa şi despre însuşirile poporului chinez. Scria despre bogăţiile împărăţiei chineze, despre cultura şi roadele pământului, despre creşterea vitelor, despre meseriile pe care le văzuse în Pekin şi în alte oraşe, despre negoţ şi despre drumurile Chinei, despre oraşele chinezeşti, înfăţişarea şi însemnătatea lor, despre bogăţiile minerale ale Chinei.

Apoi, la celelalte capitole scria despre obiceiurile chinezilor, despre marele lor respect faţă de părinţi, despre hărnicia lor, despre ura lor faţă de război, despre ospitalitatea lor şi despre patima vanilor pentru... evantaiuri. Scria despre femeile chineze şi despre viaţa lor chinuită de roabe schiloade, despre logodne şi nunţi, despre rochiile pe care le poartă, despre mâncările şi băuturile obişnuite la chinezi. Stăruia să arate cum, ca să aibă picioarele mici, femeile chineze şi le strâng de mici în feşe şi lasă să le crească picioarele strâmbe, încât abia pot merge. Scria despre asprimea cu care se poartă soţul faţă de soţie, despre datinile la sărbători, despre jocuri şi petreceri, despre marea dragoste a chinezilor pentru păsări şi pentru pisici târcate. Scria despre creşterea viermilor de mătăsă, despre lucrarea metalelor şi turnarea tunurilor, despre banii kitaiţi, despre măsurile şi greutatea folosite în China. Povestind despre viaţa chinezilor, Milescu se minuna de oraşele mari şi multe din această ţară, oraşe cu case de piatră, cu ziduri mari, cu turnuri străjuite de ostaşi

înarmați cu lănci și arcuri.

La capitolul 17 scria despre Marele Zid, una din minunile lumii, arătând când a fost construit, cât este de mare și la ce a fo'osit acest zid. Amintea că drumurile în China sânt bune, iar pe râuri plutesc vase și corăbii multe cu încărcătură grea.

La capitolul 20 scîia cele aflate despre oastea și flota împărăjie: chineze.

Arăta că poporul chinez iubește nemăsurat pacea : „li place mai mult să cultive ogoarele, să facă negoț și mai ales să împlinească alese și migăloase meserii, decât să facă războaie". Dimpotrivă, manciurie- fiii sînt foarte semeți și războinici.

Aceste scrieri alcătuiau, de fapt, o dare de samă tainică, pentru țar și pentru Posolski Prikaz. Acum, rînduind slovele și gândurile, ascultînd scîrțâitul ușurel al penei pe hîrtie, Milescu se mîngîia de neizbînda diplomatică dela Pekin. Culesese atâtea știri, atâtea fapte, atâtea cunoștințe necunoscute pînă acum, că parcă se simțea cu adevărat bogat. Nesfârșit mai bogat decât atunci cînd îl sluja pe Ștefăniță Lupu și umbla cu cai duși de căpăstru înainte, asemeni domnilor, cu buzdugane și paloșe și cu zale lucitoare îmbrăcat, și el, și caii. Se simțea cu minte mai bogată ca atunci cînd, la Paris, se afla în preajma măreților nobili franțujî, cu subțirea lor cultură.

Rînduite cumiți pe hîrtie, la lumina tremurîndă a feștilor de rășină, slovele îi arătau parcă și mai limpede de ce de-a-lungul sălbaticiei Siberiî, a fost deschizător de cale nouă. Și, scriind, parcă-l auzea cînd pe Verbiest vorbind încet, rar, ceremonios, rotunjind vorbele latinești, cînd pe Ma-La, cu glasul lui subțire, din gât, ciudat și greu de știut cînd izvorăște din inimă, cînd din viclenie : ...Drumul pe mare l-au aflat întîi portughezii, acum mai. bine de 150 de ani, cînd au descoperit India. Portughezii s'au luptat cu chinezii pînă ce au dobîndit învoirea să ridice cetatea A'ia- eao, de unde și azi aduc porțelanuri scumpe, mătăsuri și alte mărfuri kitaite, pe care mulți bani câș-

tigă în Europa. Din Portugalia până în China „drumul ține un an și chiar mai puțin, dacă timpul e prielnic". Dar drumul pe mări și oceane e greu : lipsește apă de băut, furtunile-s foarte primejdioase și mulți pier pe mare din pricina căldurii dela tropice... își amintea că, împreună cu Askaniama, a grăit mult despre drumul pe mare dela gura Amurului până la Pekin, ocolind Coreea. Și stăruia asupra acestui drum ce

va trebui să fie străbătut, cercetat de cineva cât mai curând, pentrucă oricât de lung, tot ar fi mai bun și mai ușor decât drumul peste Gobi ; fluviul Amur este foarte mare și bun pentru navigație. Pădurile mari din jurul Amurului ar ajuta mult la construirea corăbiilor. Căile acestea de apă au mai fost umblate../* nu departe de gura râului Amur, cazacii noștri au găsit o corabie mare, europeană, zdrobită, corabie asemeni celor care sosesc în Arhanghelsk'.

Scârțâind ușor, pana înșira lucrurile cele mai de samă despre toate drumurile pe uscat spre China, însemna despre primejdiile și greutățile pe care călătorul le are de întâmpinat : lipsă de apă, de hrană ori de adăpost. Găsise șapte drumuri spre China, unele cunoscute numai de băștinașii care hălăduiau după vânat. Întregea astfel, mereu, harta Asiei cu noi amănunte. Slabele roade diplomatice ale soliei erau răscumpărate de roadele expediției, osebite de prețioase pentru știința geografiei. Cărțile pe care le scria acum Milescu alcătuiau adevărata biruință a misiunii până la Pekin.

Când ostenea dreapta și i se împăienjeneau ochii, Milescu lăsa pana cu pliscul în călimară și pornea cu prietenii la Vânătoare prin silhuelele păduri din jurul Selenginskului. Și după ce-și îmbroșă plămânii în văzduhul neprihănit al codrilor, se așeza iar în fafa hârtiei palide sub flăcăriua opaițului, dar luminată de multe fapte, știri și gânduri. Tot mai deplin înțelegea Milescu Spătarul că uriașul popor chinez și adâncă lui înțelepciune și cultură sânt lumii comori trebuitoare, dacă vrea omenirea asta să păsească înainte.

Iar Radu Marcu, turnând grăsime de urs în opaiț, ori curățind mucurile, glăsuia :

— Nu-1 pot uita pe moș Li lui-liu : ce om înțelept! Și câtă prietenie ne-a arătat dela început... Cum să nu mă mir de meșteșugul kitaiților ? De-o pildă, ceașca asta'n care-fi

torn eai. Ce putere a stat în m na care a a
de măiestrit  i de ginga  a făcut-o ? Să scrii
cu mânie, dacă vrei, st p ne, despre
Askaniama. Că era șiret, viclean  i fricos.
Dar — zic eu — ca Ma-!a

vor fi fiind în China câteva zeci de mii, pe când ca moș Li lui-lin sânt sute de milioane, cum spunea zagur-keiul cel filosof, sute de milioane...

— Ai dreptate, Radule... Și Milescu scria într'a-ripaț de dragostea pentru poporul chinez.

3

Prizărite știri și nesigure ajunseră în iarna aceea, din 1677, până la Selenginsk. Mai mult, zvonuri trecute din gură în gura, de vânătorii, de neguțătorii ori de cazacii siberieni. Se spunea, de pildă, că la Moscova s'ar fi ridicat alți boieri care-1 tin în brațe și de subțiori pe tarul Feodor Alexeevici și domnesc în numele lui. Că boierii care-1 slujiseră pe tarul Alexei Mihailovici ar fi fost, cică, spânzurați. Și alte lucruri prostești ca acestea și de spaimă. Grecianin chiar îi șoptea lui Milescu :

— Dacă nu mai trăește Artamon Matveev, nici nu-i bine să ne mai întoarcem la Moscova... Să cătăm mai bine un drum spre Buhara, să ieșim la Țarigrad. Am acolo niște rude...

Milescu se înfurie pe Grecianin și-l dădu afară. Îi dorea inima că nu poate pleca mai repede din Selenginsk, că iarna se lungește și că un prieten nutrește gânduri haine.

Abia la 3 Mai 1677, soția se sui în luntrele lăsate în Septembrie 1675, la Slobozia Ilińska ; și vâsliră iar vâslașii pe Selenga până la Baikal. Lacul era încă înghețat. Așteptară și cercetară locurile până la 13 Mai, când îndrăzniră să treacă Baikalul pe gheață, târind doșanicurile după dânșii peste podul de gheață sub care genunea trosnea înspăimântător.

La 16 Mai ajunseră, pe Angara, la Irkutk. Veștile dela Moscova erau tot mai proaste pentru Milescu. Artamon Sergheevici nu mai lucra la Posolski Prikaz. Unii ziceau că-i mort, alții că-i închis într'o mănăstire dela miazănoapte.

La vale, trecură ușor prin cataractele Angarei.

La 7 Iunie acostară la Ieniseisk. Sunau sub luntre, molcom, undele Ieniseiului.

Milescu sări pe mal.

Voievodul Mihail Vasiliev îl aștepta, mai departe, pe {arm, stând trufaș în șea. Parcă alt chip avea cu doi ani în urmă. Atunci era plecat și slugarnic nevoie mare. Și acum, de ce nu cobora de pe cal ? Ba chiar răoni cu glas gros, ca un urs mânios :

— Jupan Spafarii, nu coborî din luntre ! Rămăi acolo, cu toți oamenii soliei, până când slujitorii vor împlini porunca măritului țar!

Milescu se opri nedumerit. Apoi întrebă, surâzând :

— Ce bâigui, voievoade ? N'am nimerit oare la Ieniseisk ?

Cu toată împotrivirea înversunată a Spătarului și a celorlalți, voievodul Vasiliev, folosind armele, porunci slujitorilor să pătrundă în doșanicuri și să scotocească totul. Marea mulțime, atrasă de proteste ale oamenilor soliei, se strânse la malul fluviului și privea mirată. Cu lumânări și feștile aprinse au cercetat slujitorii voievodului și cele mai întunecate unghere ale doșanicurilor. Pe toți cei din solie, în cap cu Milescu, i-au buzunărit-le-au descusut până și Ci'iptușeala hainelor să găsească aurul adus din China... Lăzile fură răscolite până'n fund. Au răvășit totul, totul ; dar n'au găsit nici aur și nici nimic alta care să le dea de bănuț. Caietele cu descrierea drumurilor și a întâmplărilor din China nu-1 interesau pe

Vasiliev.

— Dacă n'ați adus aur, la ce dracu ați mai fost în China ? mormăia el, ca un tâlhar desamăgit. Credeam că bogdihan ți-a dăruit, pe puțin, un blid de pietre scumpe.

Când a văzut rubinul cât oul de porumbel, s'a înfiorat de spaimă și de lăcomie. Ar fi fost în stare să scurteze câteva capete cu ascuțișul săbiei, numai să-l aibă. Noroc că Spiridon luase în scris dela mandarinul kitait, în două graiuri, cu iscălitură, că acea piatră scumpă costase o mie de lani și fusese cum-părată anume pentru măritul țar.

Spătarul porunci oamenilor săi să vegheze ca nu cumva scotocitorii să fure ceva din mărfurile soliei. După grea luptă și sfadă, Milescu îl sili pe voievodul Vasiliev să însemne într'o condică tot ce confiscase dela oamenii din solie, tot ce cuprindeau bagajele țarului și darurile date de bogdihan.

— Le-am apărat de primejdiile firii, de valurile Baikalului, de tâlharii namiadini, de ochii lacomi ai vanilor și acum să ni le smulgă un dregător din Ieniseisk? Ce'nsamnă asta?

— Poruncă dela Moscova 1 Asta însamnă, Spa- farii !... Acolo s'au schimbat multe, cât ai hălăduit prin China. Ce crezi? Ți-a căzut și stâlpul de-care te rezemai : Ariamon Matveev „înnoitorul", păgânul 1 Ai să dai samă c'ai risipit banii Moscovei, plimbându-te degeaba până'n China. Ce-avem noi nevoie de China ?

Și voievodul Mihail Vasiliev puse sub pază aspră pe toți cei care alcătuiau solia. Ca să nu se răskoale și să folosească puterea, voievodul îi despărți pe cazaci, pe slujitori, pe neguțatori, pe dvoreni închizându-i pe fiecare într'altă parte.

Milescu era copleșit:

— Aceasta să-mi fie oare răsplata ostinelilor ?

Se aleseră câțiva, cu Zotov în frunte, care, bucurându-se de atare umilință, șopteau voievodului îndemnuri să fie încă și mai aspru...

— Acest valah a nesocotit nevoile neguțătorilor. Din pricina trufiei și a încăpățânării lui n'am putut cumpăra destulă mătasă de kitaia... Mandarinii i-au dat multe daruri. E bușit de aur. Dar l-a ascuns. Să-l ții aici până ți-o da și dumatule, Mihail Feodorovici, măcar un pumn de pietre scumpe. Crezi că numai pânză de bumbac și

pălării din paie de orez cu ciucur de mătasă i-au dat chinezii ?... Nu... Dar pe mine te-ai ruga mult să mă lași slobod, să plec la Tobolsk. Că eu totdeauna am fost împotriva lui Spa- farii și m'am războit cu el. La Moscova pot fi martor, martor necruțător, dacă-l judecă pentru neiz- bânda soliei. Și va trebui să-l judece înainte de a-l spânzura.

Abia după trei zile de stăruință, de rugăminți, de amenințări, Vasiliev îngădui lui Milescu să-l trimită pe Nepripasov și pe Grișa Hlib în mare grabă spie Moscova, cu scrisoare către noul țar și către Vasilii Vasilievici. Golițin, către Petru Alexeevici Tolstoi și către alții pe care-i socotea prieteni la Moscova. Le povestea cum a fost închis la Ieniseisk și se ruga să-l erteze la Moscova și să-l judece acolo, dacă-l bănuiește a fi vinovat cu ceva. A dat bani olă- carilor și i-a rugat să zorească, mergând pe apă, vâslind singuri, zi și noapte, pe rând, unul odihnindu-se și celălalt trăgând la vâsle, să cumpere c.d la Tobolsk, la Kazan și să galopeze, să galopeze până la Moscova.

— Acum, cât e fierul cald încă. Altminteri împărtășesc pe viață soarta lui Krijanici: el la Tobolsk, eu la Ieniseisk, dacă nu chiar mai rău.

Ci stând la Ieniseisk ca un osândit la surghiun, Milescu își aminti de Cristofor Columb care, cu primejdia vieții, a săvârșit îndrăzneată călătorie, descoperind o lume nouă, deschizând calea spre aurul și bogățiile Americii. Și după toate acele nemaiauzite isprăvi, s'au ivit dușmanii, pizmuitorii și în lanțuri l-au pus. Lanțuri în loc de glorie.

În Ieniseisk, Milescu nu purta lanțuri. Dar parcă tot le auzea clinchetul bând pășea mahnit, prin odaia unde sta închis. Și, deocamdată, acest clinchet ținea loc de

„multumesc, Neculai Gavrilovici“...

În barba și la tâmpla Spătarului, încetisor, pe nevăzute, ninge cu înspicări de păr alb. Cu doi ani în urmă, aici în Ieniseisk își amintise de Moldova. Și acum tot la Moldova se gândea. Iar Radu, vă- zându-1 așa de otrăvit, cată să suguiască pe românește :

— Ei, se'ntâmplă, stăpâne : pleci călare și te'n- torci cu șeaua'n spinare... Dar să ne vedem noi **iar** la Moscova... Sau poate'n Moldova.

Neculai Milescu Spătarul scoase iară din tașcă tâlcuirea lui Dosoftei și citi stih pe potrivea inimii lui, din clipa asta : ...„Mi-i sufletul în groază și'n turbureală“...

O lună de zile a durat zbaterea lui Milescu, pentru dreptate, în Ieniseisk. Livanov și Veniukov se tânguiau amarnic și-și temeau zilele. Ca să uite, plecau la vânătoare ori la pescuit, horhăind zile întregi, străjiți de oamenii lui Vasiliev. Unii se gândeau chiar să rămână pe aici, printre țăranii și vânătorii siberieni. Ivan Favorov îi poartă Vătuia pe cei ce-și pierduseră curajul :

— Zagurkeiul daoist zicea : să trăim cu dragoste, cu bucurie, și să murim fără teamă, cu demnitate.

Dar cei mai apropiați de Milescu erau slujitorii. Ei îi pregăteau cele trebuitoare pentru scris, îi aduceau știri și-l mângăiau cu vorbe înțelepte, cuminiți:

— Noi știm că ești om drept. Și dreptatea-i ca untdelemnul, iese deasupra.

Ca să-și mai uite gândurile amare și ca să fie mai aproape de cei care-l iubeau, Spătarul îi ajuta să învețe a citi. Ii numea prietenii săi și le făgăduia că, dacă ajunge la Moscova, va stăruii să fie făcut¹ slobozi. Deasemenea se împrietenii aici cu diaconul Si-mion Kornicikoi, om umblat prin ținuturile Siberiei, foarte chibzuit la vorbă și cu mare putere de stăpânire asupra oamenilor. El atrase întâi atenția lui Vasiliev că se poartă nedrept și brutal cu oamenii soliei.

— Spafarii e un om cinstit, spunea Simion Kornicikoi. Îmi pun capul pentru el. E un învățat cum n'avem mulți.

— Ce-mi trebuie mie învățătura lui ! striga voievodul. Am porunca să-l închid.

— Te vei căi curând, Mihail Feodorovici, pentru felul cum împlinești porunca asta, îi

proorocea diaconul Simion Kornicikoi.

După stăruința îndârjită a tuturor celor din solie și cu ajutorul lui Kornicikoi, abia la 9 Iulie voievodul din Ieniseisk i-a îngăduit lui Milescu să plece mai departe, fără alte lucruri decât caietele și fără

alți oameni decât Radu Marcu și doctorul Ivan **lu-** riev.

— Noi, ceilalți, rămânem zălogi aici, Neculai Gavrilovici. Aleargă și ne mântue de năpasta asta !

Goni nebunește spre Moscova, să afle de ce-i prigonit și să se dezvinovățească.

După patru zile de drum, la 14 Iulie 1677 ajunse la cetățuia Makovsk. Oamenii, rar întâlneau pe cale, povesteau despre încurcatele lucruri ce se petreceau la Moscova. Unii ziceau că țarul Alexei Mihailovici a fost ucis de dușmanii lui Hristos, de anticriștii înnoitori care vor să vândă Rusia străinilor spurcați. Alții spuneau dimpotrivă : așa a vrut Dumnezeu pravoslavnicul, că acela nu mai era țar creștin, ci mai degrabă papistaș. Se vânduse latinilor. Rosteau unii și numele lui Artarnon Sergheevici. Dar nu știau dacă-i viu ori plecat pe cealaltă lume. Un negustor îi blăstăma pe Miloslavskii :

— Procleții și tâlharii bărboși s'au strâns în jurul țarului Feodor ca tăunii în jurul stupului cu miere, și-i prigonesc pe neguțătorii cinstiți.

La Makovsk, Milescu așteaptă până la 20 Iulie, când voievodul îi dădu o luntre să urmeze drumul mai departe. Dar când să plece, îl ajunseră din urmă și slujitorii, și cazacii, și dvorenii, însoțiți de însuși Mihail iVasiliev, voievodul din Ieniseisk :

— Mă rog de iertare, cinstite și slăvite Neculai Gavrilovici, dar așa a fost porunca... Ei, acuma... acuma porunca s'a schimbat. Măritul țar mi-a poruncit să-ți înapoiez bagajele și darurile, să le duci domnia-ta la Moscova. Da... la Moscova. Iaca, îți dau și o strajă de zece cazaci, să te-ajute pe drum... Ce să-i faci? zâmbea încurcat, proteste,

voievodul. Așa a fost atunci porunca. Ce-s eu vinovat, araca'n de mine? Slujitor al țarului... A ajuns scrisoarea domniei-bale la Moscova și, pac 1 porunca s'a schimbat. Da, uite, însumi am venit să... ca să nu crezi că, dela mine, așa... eu în inima mea... Curată, ca lacrima de curată, zău, Neculai Gavrilovici, mărite...

Miiescu goni spre Moscova, cu toate că unii, mai ales Constantin Grecianin, se arătau temători : acolo ar putea să-i aștepte totuși primejdii mari, poate surghiunul pe viață în ghețurile dela miazănoapte, dacă nu mai rău.

— Nu știu a fi greșit cu nimic. Ceea ce am înfăptuit noi în Siberia și în China, va fi întru folosul și faima Rusiei, oricine-i va fi cârmuitor. Mă duc să dau sama de ale mele toate câte am făcut ! Ș' cu ceea ce am săvârșit în Siberia și în China, nu mă tem nici la judecata de apoi.

."Vai târziu, pe drum, aflare că trei dintre cazaci au fost anume plătiți de voievodul din Ieniseisk să aibă grijă ca nu cumva Milescu să fugă. Să nu apuce alt drum, spre pildă, pe cel din Buharia, spre Persia și spre imperiul otoman, la grecii și la moldovenii lui.

Vara. Toamna. Iarna.

Surgut. Tobolsk. Ural.

Toate se înfățișau ca filele într'o carte cunoscută pe care ar fi fost silit s'o citească dela sfârșit spre început.

La Tobolsk afla cu bucurie că Krijanici a fost iertat de surghiun și chemat la Moscova.

Viscolea și era ger cumplit la 3 Ianuarie 1678 când expediția, misiunea și solia rusă, condusă de Neculai Milescu Spătarul, intra iară în Moscova. Se împlineau aproape trei ani dela plecare.

Mărețul oraș Moscova avea acum alți ocârmuitori. Oamenii parcă-i uitaseră pe cei pleoți departe, întru faima Rusiei, întetită, dihonă pentru putere, pentru pământ și pentru țărani îi orbea pe toți boierii. Pe unii îi fericea schimbarea țarului; alții își temeau

zilele. Aprigă era mai ales dușmănia între neamul Miloslav- skilor și al Narîșkinilor¹. Îndată după moartea țarului

¹ Rudele țarinei Natalia Kirilovna.

Alexei Mihailovici, Artamon Matveev a fost îndepărtat de la putere și surghiunit, nimeni nu știa unde. Miloslavskii se strânseseră în jurul jarului Feodor Alexeevici, un copilandru de paisprezece ani, bolnăvicios, neștiutor și lipsit de voință, boț de lut moale în ghearele lăcome de averi și mărimi ale rudelor țarinei Maria. Și-au împărțit Miloslavskii între ei slujbele și puterea, înlocuind pe toți cei din neamul Narîșkin.

Milescu află că dintre cele dintâi porunci pe care le-a dat tânărul țar sub povața lui Ivan Milos'avski a fost închiderea teatrului. Cercând să apere acest teatru, Simion Poloțki era gata-gata să-și piardă viața. Miloslavskii țipau și se mirau cum cutează un călugăr să apere o șandrama unde niște nemți nelegiuți înfățișau piese păgâne ori nerușinate ca „Baiazid și Tamerlan**”, ori „Bachus și Venus”, și chiar balet, adică danțuri desmățate ca'n apusul papistaș.

Când se înfățișă Spătarul Milescu la Posoiski Pri-kaz, cei care mai rămăseseră din timpul lui Matveev îl primiră cu salt de bucurie.

— Bine-ai venit, Neculai Gavrilovici !

II întrebau, îl cercetau, îl rugau să povestească, îi lăudau îndrăzneala și se îngrijorau de soarta lui de mâine. Dar toate le făceau în șoaptă, cu teamă, să nu-i zăpsească vreo iscoadă a Miloslavskilor.

Palatul Pricazurilor era acum de trei ori mai mare ca înainte de plecarea lui Milescu în China. Meșterii zidari străini și ruși mai aveau încă de lucru. Țăran'i iobagi urcaseră varul și cărămida pentru catul al treilea, iar meșterii așteptau primăvara să desăvârșească lucrul. Clădirea aceasta nouă, mare, o începuse Matveev.

Îndată ce sosi, Milescu Spătarul ceru să se

înfățișeze țarului cu tot ce aducea din China. Dar dregătorii cei-noui îi spuseră că țarul e bolnav și deci nu-l poate primi. Îi luă la ispitire Ivan Miloslavski :

— Cum ? N'ai izbutit să închei nici măcar socoteli de negoț cu 'Kitaia ? Ai cheltuit o avere, în zadar ? O să plătești și tu și cei care te-au trimis... se răsti Ivian Ilici, cu glasul răgușit, hurducându-și mânios pântecul mare sub anteriorul îmblănit cu jder.

— A avut dreptate cneazul Cercaski, ațâța un alt boier bătrân, pe care Milescu nici nu-l cunoștea. Solie în China 1 Bani aruncați pe gârlă !

— Te-ai purtat tâlhărește, slugă a lui Matveev! se răpeziră să-l învinuiască și alți boieri divaniți, toți necunoscuți Milescului. Ai făcut negoț, te-ai îmbogățit cu banii noștri, veneticule !

— Sânt încredințat că am săvârșit o ispravă osebită ! se îndârji Milescu. Și noi, toți cei care am mers până la Pekin, ne așteptam la răsplată pentru ostenele și primejdiile pe care le-am înfruntat, iar nu la ocară și ponos, la învinuiri nedrepte și mincinoase.

Se înoredință că pricina ocărilor era prietenia cu Matveev. Amână războirea cu potrivnicii. Făcu tot ce-i stă în putință și află că Artamon Sergheevici era surghiunit la mănăstirea Pusto-Ozersk.

— Nu i-au găsit altă vină m,ai caraghioasă decât că se'ndeletnicea cu magia neagră, spunea doctorul Ivan Iuriev. Și printre învinuitori este și doctorul Berlov.

În acest vifor de ură, Milescu găsi sprijin tot în cei care străbătuseră Siberia. Livanov, Favorov, Ve- niukov, Nepripasov alergară pe la toți mai marii pe care-i cunoșteau în Moscova. Și boieri ca Petru Alexe- evici

Tolstoi îl chemară pe Milescu, ascultându-i povestirile despre Siberia și despre China și minunându-se. Deasemeni, cneazul Vasilii Vasilievici Golițin îl primi îndată. Și o zi întreagă îi ascultă povestirile. Ceru și dela Posolski Prikaz scrisorile trimise de Spătar în timpul călătoriei. După ce le citi îl chemă iar pe Milescu și, așezându-și horboțica albă a mânecilor dela straiul apusean pe care-l îmbrăca în ciuda ruginiților Milosliavskii, îl întreabă o mulțime de amănunte.

— Ai descoperit lucruri interesante. Ești pe urmele lui Dejnev. Dar, ce să-i faci ? Tempora mutantur,^{XLVI} Neculai Gavriloviči. Apără-te! N'au cu ce te răpune. Dimpotrivă, noi îi vom răpune, curând !

Îl încurajă și Iurii Krijanici, aflat acum la Moscova, dar ținându-se ascuns, să nu-l afle Miloslavskii. Ștefana Mihailovna se bucură nespus văzându-l pe Milescu. Nu se mai sătura privindu-l cu ochii ei mari, calzi, buni.

— Trei ani... Cât te-am așteptat! Dar se cunoaște că nu ți-a fost ușor ; ți s'au însurit tâmplile, prietene al meu... — Îi cuprinse mâinile într'ale ei ; mâini moi, calde, mâini de prietenă devotată. Fericită sânt că te-ai întors. Ce urât mi-a fost fără tine... Ai să vii să-mi povestești, zi cu zi, drumul tău siberian și lumea ce-ai văzut, acolo, în răsărit. Ai să-mi povestești în românește, cum vorbim noi de obicei. Am întâlnit într'o zi doi neguțători dela Moldova. I-am chemat aici și-am grăit mult cu dânșii. Am aflat vești dela părinții tăi. Sânt sănătoși.

Când Milescu începu să povestească din cele văzute în China, Ștefana rămase vrăjită. În fața ei se afla un om care a săvârșit o faptă ce va răsună în veac.

— Neculai, nu te teme de boieri ! căută ca să-i întărească inima când, trist, se plânse de

XLVI Vremurile se schimbă.

atitudinea boierilor. Măcar că eu muncesc și mă topesc aici într'o chilie de mănăstire, tot înțeleg că ești un om prea însemnat ca să nu te cruțe. Nu sânt mulți ca tine. Nu te lăsa înfrânt. Luptă tu și pentru mine. Uite, îți dăruiesc toată puterea și-ți împrumut, de-i nevoie, întreaga-mi viață. Închin toată inima mea pentru a ta biruință, prietene al meu !...

7

Călători, în taină, însoțit numai de Radu Marcu, până la mănăstirea Pusto-Ozersk, drum greu de iarnă aspră. Acolo, în ținuturile înghețate, în chilia strâmtă, săracă, în fața vetrei pe oare ardeau butuci groși, Neculai Milescu Spătarul povesti lui Artamon Sergheevici Matveev, cu amănunțime, lungul și prea greul drum siberian. Asculta, alături, și feciorul Andrei, surghiunitul ucenic al Spătarului. Exclamările de admirație se învârstau cu lacrimile pentru câte lucruri au pierit odată cu țarul Alexei Mihailovici. Le era inima când ca pâinea caldă, când ca veninul din boaba mă-trăgunei. Din când în când intra, pe vârfuri, soția lui Artamon Sergheevici și umplea din nou paharele cu vodcă, pe care povestitorii le istoveau des, cercând să aline dureri amarnice.

— Stai și tu aici, draga mea — își poftea Artamono- vici soția — și ascultă câte lucruri minunate a descoperit acest moldovean de ispravă... Și câinii Miloslavskii vor să-l judece, să-l osândească, pentrucă eu l-am trimis... Vasăzică bogdihan pregătește război împotriva Albazinului. Ieșit-a limpede asta din vorbirea cu dregătorii ? Ce ne facem ?... Cred că trebuie să-i deschizi capul lui Golițin. E molău. Dar dacă-l ține cineva din scurt, s'ar putea să se hărnicească. Adică mai bine zis țarevna Sofia va să-l hărnicească. Să

apărăm Albazinul și Amurul! Miloslavskii sânt niște ticăloși. Mîni întunecate, negre ca noaptea. La ei, nicio nădejde !...

Cînd venea vorba de Miloslavskii, cei doi prieteni simțeau fiori de moarte.

— M'aș amăgi cu gânduri, deșarte — spunea Matveev — dacă nu m'aș gândi că ștreangul ori paloșul s'ar putea, să trudească pe grumazul meu. Diar ar fi neomeneste dacă n'am pDinui cum să-i răpunem și cum să aducem țar pe Petru Alexeevici. E singurul țarevici întreg, teafăr, voinic, în stare să ducă în spinare stăpînirea grea a Rusiei. Trebuie să lucrăm cu dibăcie. De pildă dumneata, Neculai Gavrilovici, să te duci le cneazul Golițin. Deocamdată el stă mai în umbră. Dar e prieten cu țarevna Sofia. Și nu se poate ca țarevna Sofia, văzând ticăloșiile Miloslavskilor, să nu pornească împotriva lor. De mult nutrește gânduri de stăpînire. E femeie dîrză, deșteaptă, plină de ambiție, poftitoare de mărire și glorie. Vasilii Vasilievici Golițin va să-i fie spadă. Așa-1 va fi vrînd ea, țarevna. Eu m'ndoesc dacă va fi 'ntr'adevăr așa. Pînă crește țarul Petru, nădejdea noastră, domnia Sofiei ar fi mai bună decât orice. Neculai Gavrilovici, cearcă să ajungi profesorul țareviciului Petru. E din neamul nostru, al înnoitorilor. Iar dacă pe mine m'or pune sub secure, adăpostește-te în umbra cneazului Vasilii Vasilievici, cum am zis, pîn'o crește țarul Petru. Iar pe țarul Petru să-l slujești cu credință. Acum, dacă te judecă, înfruntă-i, răpune-i cu mînie. N'au ce-ti face! Tu ai plecat din poruncă la Pekin.

8

Cîteva zile îl căutară slujitorii și nu-l găsiră. Constantin Grecianin spunea, în

șoaptă :

— Să știți c'a fugit la Moldova... Și prin Siberia nici nu vroia s'audă...

Intorcându-se din călătoria-i tainică și aflând că-i chemat la judecată în fața dumei boierești, Milescu se înfățișă fără teamă. Cerceta și întreba cneazul Ba-riatinski, prieten cu Ivan Miloslavski. Urmăreau să-i găsească lui Milescu o vină așa de mare, cât să-i poată lua rangul de dvorean moscovit, să-l închidă pentru câțeva vreme și-apoi să-l alunge peste hotar. Pârâși se iviră aceiași care-l apăsaseră și pe Artamon Sergheevici : doctorul Davidko Berlov și piticul Zaharia. Apoi când Milescu aduse martori oameni din solia spre Pekin, boierii din dumă îl scoaseră ca din cutie pe Boris Zotov. Berlov și Zaharia povestiră, cu belșug de amănunte că, într'o seară de Sfântul Andrei, l-au văzut pe Spafarii stând la masă alături de Airtamon și de tânărul Andrei Matveev ; citeau dintr'o carte de magie neagră. De trei ori slujitorii au curățat mucerile lumânărilor și ei tot mai citeau. Nici nu le mai păsa de somn. Cartea era roșie, și prin întuneric când au stins lumânările ca să boscorodească descântece și formulele drăcești ea sclișea ciudat, ca o pară de foc. Improșca în jur chiar flăcări albastre. După ce rosteau formule magice și făceau semne schimonosite, potrivnice sfintei cruci, îndată se ițeau, ici-coîo, prin unghere, de pe sub lavițe și jilțuri, duhuri drăcești urâte și multe, umplând toată casa.

— Mi-ai făcut cruce cu limba, șărman de capul meu — se tânguia piticul măscărici — dar degeaba. Ba unul din acei draci i-a șoptit lui Matveev că eu mă ascundeam, da, mă ascundeam după sobă și-i spi-spionam... și aici piticul Zaharia începu să se ■smiorcăe, iar ochii lui bulbucați porniră să lăcrămeze : Atunci sângerosul Artamon Matveev, un ucigaș, nu alta !... a lăsat, da, a lăsat în rpâna lui Spafarii, cum aș lăsa eu bătui ăsta, cartea de magie neagră, cartea cea ponegritoare de Dumnezeu...

— A 1 vasăzică erau și împotriya lui Dumnezeu !... se dumiri unul dintre bărboșii din divan, făcând o cruce mare.

— De-de bună samă ! se bâlbâi piticul. — Erau, adică sânt, da, sânt împotriva lui Dumenezeu. Da, împotrivă... mai e vorbă ? Ocărau și suduiau de toate cele sfinte... Ca să mă pedepsească pentrucă i-am pândit, sângerosul Artamon m'a înșfăcat de ureche și m'a bătut, da, m'a bătut cumplit. 'Duhurile cele rele, cele diavolești, acum mi-aduc aminte, se bucurau și râdeau, da, râdeau, ținându-se cu mâinile de pânțele. Și acest câne Spafairii râdea cu hohote de-un ■biet nenorocit... După ce s'a săturat de bătut, Matveev m'a azvârlit afară, da, afară, ca pe-un cotoi opărit.

Milescu nu știa ce-a răspuns Matveev la asemenea învinuiri neroade. Știa doar că-l osândiseră la surghiun. Și se vedea însuși împărtășind aceeași soartă. Cu toate că-i era lehamite să mai ridice glas de apărare împotriva unor asemenea plâsmuiri neghioabe, ■începu să grăiască domol, stăpân pe sine. Arată boierilor divaniți că la asemenea învinuiri prostesti nu ■are nimic de răspuns. împreună cu Matveev, totdeauna și-au bătut joc, au răs de cei care credeau în magie neagră. N'au citit niciodată nicio

buche dintr'o carte de magie. Numai alchimistul Yagan a citit odată la cneazul Cerkaski, acasă.

— Dar de acel Yagan totdeauna mi-am bătut joc. A și încercat să mă ucidă, în Tobolsk, și neizbutind, a fugit. Da, am citit cărți împreună cu Matveev ; dar am citit cărți de știință, de filosofie, de religie, nevătămătoare sufletului. Am citit mai ales filosofi greci și istorici latini. Am citit din cărțile scrise au tălmăcite de mine, cărți învoite și de măritul tar Alexei Mihailovici și de înaltul patriarh. Și n'am citit numai cu Artamon Sergeevici, ci și cu Vasilii Vasilievici Golitîn. de pildă și, de câteva ori a ascultat însăși țar-revna Sofia. Acele cărți se află, în copii, la mulți ■boieri și la Posolski Prikaz și le puteți oricând citi să vedeai că sânt cărți înțelepte, iară nu prostii vrăjitoareșu. Ca învățat și ca mai mare peste tălmăci, siujitam cu credință Rusia și pe țar, așa cum am jurat în biserica Sfântul Neculai. Și nu m'am ocupat nicicând de vrăji oiri de magie. Le-am lăsat pe sama nerozilor. Iar dacă domniile voastre dați crezare născocirilor unui pizmătareț ca doctorul Berlov, ori plăsmuirilor unei stârpături ca acest măscărici nevolnic, atunci faceți cea mai strâmbă judecată. Asemenea neghioabe învinuiri arată că nu îndrăzniți să-mi spuneți: Spafarii, te osândim pentrucă, sprijinit de ■Matveev, ai luptat pentru faima Rusiei la Pekin, pentrucă ai deschis drum nou în lungul Siberiei, pentrucă ai adus din acea călătorie de aproape trei ani comoară de știință... Ci vă înștiințez că, folosind retorica, diplomația, logica, filosofia, m'am bătut la Pekin cu cei mai de samă mandarini kitaiți. Și oare vă închipuiți că n'o să mă bat aici, la Moscova, unde mi-i atât de drag să muncesc și să trăiesc ?

Mulți dintre divaniți se zburliă și mai rău împo- trivă-i :

— Auzi-1 ce cutezător vorbește !

— E omul lui Matveev, câinele 1

— Ne înfruntă cu filosofia și cu ritorica lui pă- gânească...

— Ai scris cărți cu duh diavolesc, despre vrăji și stihuri cu numere ca să încâlcești mințile tinere. Din pricina cărților tale, în loc să învețe rugăciuni, tineretul, doamne ferește, bâigue stihuri cu nume de filosofi păgâni.

— Da 1 Ai scris cărți despre niște gâcitoare ori vrăjitoare ticăloase 1 Ai scris cărți pentru Artamon Matveev 1...

— Am mai spus-o: acele cărți fost-au tălmăcite din porunca slăvitului țar și ele au pecetea Patriarhiei. Iar din cuprinsul lor au învățat mulți, multe. Dacă le-ați fi citit, ați fi fost acum mai înțelepți și nu v'ați fi răpezit asupra-mi ca lupii sălbatici.

Trei dintre boieri luară apărarea jui Milescu :

— Cărțile alcătuite de Spafarii sânt bune. Sânt cărți de știință, folositoare nouă. Învinuirea asta-i fără roși.

Văzându-se răpuși, boierii ruginiți începu ^-învinuiri în legătură cu solia din China. Ivan Miloslâvski stătuse de mult de vorbă cu IgnatiewMilovanov, iar acum îl aduse lângă Boris Zotov, să întetească pâra împotriva lui Spafarii. Socotind că zilele lui Spafarii sânt numărate, neguțătorul l-a învinuit pe Milescu, cu multă îndrăzneală :

— Pe drum, în Ieniseisk, m'a pus în lanțuri și m'a amenințat cu cnutul. Și nu numai pe mine m'a asuprit. A torturat, în chip barbar, și pe un biet tălmaci din Cargaginsk... Mi-a spus Boris Zotov, apăsă Ignașa Milovanov, roșind și ștergând rânduri de nădușeală cu basma de mătăasă kitaicească.

Boris Zotov găsi învinuiri și mai grele : că Milescu a deschis scrisorile țarului, ceea ce nu-i îngăduit pentru niciun sol din lume ; că a vândut chinezilor celor mari taina acestor scrisori, înmânându-le pe o uliță în Pekin, lângă un pod de piatră ; că a schimbat și a vândut o parte însemnată din darurile trimise lui bogdihan și mai ales a dosit blănurile cele frumoase de samur.

— Adeveresc asta și prin aceea că și dregătorii chinezi au spus: „Darurile duse de voi la Pekin sânt fără valoare...” In afară de asta, Spafarii a dat chinezilor hărțile Rusiei. Am văzut eu, pot jura, cum le desfășura în fața dregătorilor kitaiți și arăta cu degetul

cât e de mare Rusia. Vorbeai latinește, Spafarii, și nu știi ce spuneai. Dar tot am înțeles că ne-ai vândut kitaților, ca un ticălos !

Îl învinui, deasemeni, că pe drum a supus pe mulți tunguși cărora le-a luat iiasiak, că mulți ostiaci și alți siberieni au fost crunt bătuți și pedepsiți din porunca lui Spafarii, pentru greșeli închipuite.

În schimb i-a apărat în fața chinezilor pe tâlharii din Albazin. Cred că a fost mituit de acei tâlhari. Din pricina acelor din Albazin nici n'am putut încheia Trăce cu China și nici învoire de a face negoț n'am '3d Si i^a Pekin. ^{ce} credeți c'a făcut mai bun Spafarii ? S'a împrietenit cu un papistaș, cu ^^^^it eretic cu care, până la urmă, a târguit ^Frubin, însușindu-și mulți bani. Acelui iezuit i-a vândut multe taine ale soliei. I-a dat și daruri multe. Ca dovadă că-i așa, aflați că înșiși chinezii cei mari l-au învinuit pe acel papistaș ca părtinitor și iscoadă vândută rușilor. Și încă o dovadă că-i așa, vă spun, luminate fețe boierești, că acest păgân a dăruit p sfântă icoană ortodoxă a Sfântului Mihail, toată din argint, bisericii iezuiților din Pekin, icoană bună, sfințită, de-a noastră, ortodoxă. Această icoană care ne-a scos din grele primejdii când pluteam pe Angara și pe Baikal, este acum pângărită de priviri papistașe !

Câțiva dintre divaniții mai bărboși făcură largi și smerite cruci, cârmuindu-și trupurile grase cu fața spre răsărit. Dar fiindcă erau destui boieri care nu se arătau înfricoșați de nelegiuirea și ticăloșia săvârșită de Spafarii, Boris Zotov născoci o nouă învinuire :

— Știți de ce n'am avut izbândă la ambasada noastră în China ? Nu știți, cinstite fețe boierești ! Pentrucă Spafarii, acest tâlhar, s'a purtat neîngăduit de trufaș, de obraznic, cu însuși bogdihan. Și iată cum : ne-a poftit chiar la masă bogdihan, în palatul

lui. Am mers la acea masă toți dvorenii. Iar lui bogdihan îi place mult astronomia. Și ar fi vrut să grăiască împreună cu solul Rusiei, de om învățat, drăguță doamne, să grăiască despre astronomie, despre stele în care pretinde că știe a citi. Și l-a întrebat bogdihan pe Spafarii dacă știe unde-i steaua „Acul de Aur”. În loc să răspundă cuviinicos că nu știe, pentru că el nu-i astronom atât de priceput cum sânt astronomii kitaiți, Spălării a răspuns ca un om beat, că s’a și îmbătat ca un netrebnic : „N’am fost niciodată în cer și nu cunosc numele stelelor¹¹... Cum să avem izbândă întru încheierea alianței dacă ne-a călăuzit un astfel de sol ? Bogdihan s’a supărat foc și ne-a ținut pe toți, nemâncați și nebăuți, închiși în palatul solilor, ca la închisoare. Apoi ne-a înjosit și mai groaznic, ți-nându-ne vreo opt ceasuri, dacă nu mai mult, în genunchi, pe o ploaie îngrozitoare, în noroi, în fața unui stâlp...

Intr’acel moment săriră toți cei care au fost ^^^M kin și erau de față. S’au pus tiare pentru Milescu ^l i-au ocărit și suduit cât ce-au putut pe Boris Zotov și pe Ignășka Milovanov. Mai ales Veniukov, Livanov, Favorov, Nepripasov, Makarie, doctorul Iuriev, preotul Petru nu s’au lăsat până nu l-au scos afară pe Boris Zotov și pe Ignășka Milovanov. Singur Constantin Grecianin tăcea și fierbea de mânie.

Boierii din dumă se împărțiseră în două părți : unii care-l mai învinuiau încă pe Milescu, alții care se mînuiau că se pot născoci asemenea minciuni pe sama unui om cinstit. Și se porni sfadă între boierii divaniți. — Boieri!... boieri 1... strigă cneazul Bariatinski — nu vă faceți de răs ! Mai bine să-l ascultăm pe împricinat, să vedem cum se dezvinovățește.

Când se statornici iar liniștea, Milescu grăi :

— Vă mulțumesc, boieri, că-mi îngăduiți să mă apăr, să mă spal de noroiul azvârlit asupra-mi și asupra întregii solii de un ticălos pus la cale de alții. Potrivnicii și dușmanii prosperității Rusiei grăesc prin gura schilodului Zaharia și prin gura nerușinatului Zotov. La trup schilod, cuget schilod ! Și nu mă așteptam la Boris Zotov. Dar tovarășii de călătorie au răspuns în locul meu. Nu răspund și nu mă apăr împotriva unor născociri. Ignașka Milovanov, dreptu-i, a fost pus la popreală, o noapte, în Ieniseisk. Dar nu în lanțuri. Ci în odgon... L-au legat cazacii fedeleș, că era beat și zurbagiu. L-au ferit oamenii să nu-și facă singur rău. Să adeverească toți cei aproape o sută de oameni care erau de față, să spună ei dacă atunci, în- tr'acea turbare și beție în care se afla Ignatie Milovanov, putea fi astâmpărat într'alt chip decât legân-

du-1 în doșanic. Și luoru ciudat, cinstiți boieri, **acum** când vorbea învinuindu-mă, că să nu-1 învinuesc eu, Ignașka Milovanov nu avea cu el junghierul. Așme l-a lăsat acasă. Pesemne se temea să nu grăiască acel junghier ceea ce el tace, ca un ticălos...

— Da ! S'a răpeziț cu junghierul la Neculai Gavri- lovici 1 strigă Livanov, iar toți ceilalți adevieră : Era beat 1 Trebuia legat și muiat cu capul în Ienisei.

— Dacă yreți chemați-1 înapoi pe Milovanov, **să** spună singur, dacă-i dă mâna, cum s'a purtat îm timpul soliei. Cum a căutat să-și vândă doar mărfușoara lui și cum a cumpărat altă mărfușoară, tot numai pentru el, pe oare cu multă dobândă a vândut-o la Moscova. Să spună apoi Ignașka Milovanov cum și-a împlinit datoria de înainte vestitor la Pekin. I-am poruncit să vestească sosirea la sfârșitul anului 1675. Iar el a spus că sosim, cel mai de yreme, în primăvara lui 1676. Să spună după asta Ignașka Milovanov câtă pagubă a adus ambasadei că din pricina lui am întârziat trei luni pe Naun.

— Așa-i ! Are dreptate ! strigă Favorov. Am pierdut trei luni degeaba, pe Naun.

— Acolo pe Naun și Boris Zotov îl suduia cumplit pe Ignașka Milovanov că din pricina lui risipim vremea în zadar, așteptând într'un biet sat manciurian să ne întâmpine marii dregători kitaiți și să ne pregătească transportul până la Pekin. Intrebați-1 dacă nu-i așa 1

— Tot drumul — sări într'ajutor Livanov — Boris Zotov s'a purtat potrivnic, de-a-hoarța. La Naun țipa împotriva lui Milovanov, pe drept cuvânt. Era vinovat Milovanov ! Abia acum ar trebui pus în lanțuri 1

— Nici la alte învinuiri mincinoase nu răspund. Cercetați, cinstiți judecători, mai cu de-a-mănuntul și fără patimă, condicile de cheltuieli și de venituri, de vânzare și cumpărare, pe care nu le-am ținut eu, nu le-am scris eu, ci Favorov și Veniukov. Veți găsi

totul prețuit până la copeică. Adevăr este că am dat daruri lui Ferdinand Verbiest. Dar i-am dat pentru însemnatele slujbe pe care ni le-a făcut. Numai un dobitoc nu știe că solii dau și primesc daruri. Ver-

biest ne-a slujit cu credință. Este scris în darea de samă cea de taină ce slujbe anume ne-a adus. Nu pot să le destăinui aici. Este adevărat că am arătat lui Askaniama harta Rusiei și a Siberiei, hartă pe care însumi am întocmit-o. Dar numai ca să-i dovedesc cât este de întinsă și de puternică țara noastră, că dregătorii kitaiți nu știu și nu cred că Rusia-i o împărăție tot așa de însemnată ca și China. Cât privește deschiderea scrisorilor am scris în „Stateinii Spisok”. Nu pot destăinui aici tainele soliei. N’am dezlegare. Da, lângă-un pod frumos, pe o uliță din Pekin, m’am întâlnit cu un mandarin. Dar nu i-am dat scrisori, ci o carte rusească și am primit aceste manuscrise chinezești pe care vreau să le așez la Posolski Prikaz, să fie mărturie de arta scrisului la chinezi. Ele sânt o comoară de frumuseți.

—Adeveresc că așa-i 1 spuse Veniukov. Am fost de față. Poate jura și tălmaciul Hudarski, care era cu noi. Și socot că asemenea schimburi de scule despre cultură ne fac cinste și ne sânt spre folos și trebuință.

—Adevăr este că Askaniama s’a rostit; darurile au un preț mic. Dar să mărturisească Hudarski tălmaciul, și Kan-kukai, și Alexe, aduceți-i aici și aflați, cinstiți judecători, cu cine au stat dregătorii kitaiți de vorbă înainte de a se rosti despre prețul darurilor ? Și-ar putea să jure Boris Zotov dacă nu era în fruntea celor câțiva care căutau, prin felurite tertipuri ori șiretlicuri, să zădărnicească solia ? Ar putea să jure ? Cât de nerușinat s’arată Boris Zotov, ce nemernic este Ignatie Milovanov dacă, după ce au săvârșit ticăloșiile pe care le-au săvârșit, mai cutează a învinui pe alții ! Dușmani ai cinstei și ai adevărului, cu cât ați plăti aceste cugete mârșave ? Dacă dregătorii kitaiți ponegreau darurile și

mărfurile noastre, o făceau cu un țel anume. Am simțit-o toți cei care am fost la Pekin : întâi fiindcă vroiau să ne silească a vinde totul mai ieftin ; al doilea ca să-și arate și'ntr'acest chip vanii nemărginita lor trufie.

— Nu Spafarii a fost trufaș, ci vanii! strigă Livanov. Neculai Gavriloviči a apărut la Pekin, cât a putut mai mult, Rusiia și demnitatea ei.

— Iarăși este adevărat că l-am torturat pe Carga- ginsk. Dar era oare să-l las să vâre zăzanie între noi și chinezi ? Să-l las să ne mintă și să ne înșele ? Cargaginskul a fost un trădător. Știu asta toți care au cerut să fie pedepsit cu moartea. Numai Askaniamă l-a mântuit, cu rugămințile lui. Și dacă toți recunosc că acel Cargaginsk a fost un trădător și o iscoadă strecurată în rândurile soliei, cum se numesc și ce sânt acei care acum apără pe un trădător ? Mereu m'am temut și mi-am zis : voi fi pedepsit că i-am iertat zilele acelui mișel. Și pe Boris Zotov trebuia să-l osândesc, din vreme, dela Nercinsk, de pe când străbăteam pustia Gobi, că, în ceasuri de grea încercare, el sămăna descurajare în rândurile caravanei. Dacă făceam așa și-l trimiteam la Tobolsk legat sub pântelele calului, nici nu aveam la Pekin un început de răzmeriță în rândurile soliei, nici dregătorii lui bogdihan n'ar fi cutezat a ne dezbina, nici aici, în fața domniei-voastre nu apărea acest nemernic cu carul lui de născociri și de minciuni. Askaniamă a știut înaintea mea că duc cu mine cozi de topor. Primesc a fi osândit că n'am vegheat îndeajuns. Dar, cinstiți judecători, cum vă'n- chipuiți că mi-aș fi pierdut într'atât mințile încât să răspund obraznic lui bpgdihan ? Toate cuvintele ce le-am rostit în fața împăratului chinez se află scrise în „Stateinii Spisok“. Cu învoirea măritului țar se pot afla.

— Asta cu stelele a fost o glumă a lui Radu ori Grișa Hlib, către slujitorii kitaiți, într'o seară la foc, pe Naun ori pe drum, își aminti Favorov. Cum avea s'o spună Neculai Gavrilovici lui bogdihan ? Cinstite fețe și bărbi, vă faceți de răs crezând asemenea minciuni și născociri.

— Da, am cumpărat pentru coroana țarului un rubin. Unul asemenea nu se află în toptă

Europa. E cât un ou de hulub. Și n'am plătit pe el decât o mie de tani. Face cel puțin de trei ori pe-atât. Să rugăm pe măritul țar să-l arate giuvaergiilor și să adeverească ei. Solia s'a întors cu un venit de douăzeci și trei de mii de ruble, numai în visteria țarului. Fără a mai socoti mărfurile kitaite pe care Favorov le va vinde în Kitaigorod. Și astea-s pe deasupra de ce au câștigat neguțătorii din Moscova, din Tobolsk, Ieniseisk, Ner-cinsk ori Albazin, care ne-au întovărășit solia. Și acum am ajuns la o învinuire întru totul adevărată : da, dăruit-ain o icoană pentru biserica iezuiților. Dar făcut-am această... ticăloșie cu învoirea preotului Petru. Verbiest a cerut acea icoană pentru toți rușii și cazacii care vin la Pekin. Biserica ortodoxă nu se află în acel oraș, iar kitaiții nu-i primesc pe ai noștri să se roage lui Hristos în templele lui Budha. Dacă patriarhul au sinodul socoate c'am greșit, osândească-mă. Asta-i vina ce mi-o recunosc. Toate celelalte sânt nerușinate născociri, anume puse la cale și prosteste cusute cu ață albă. În loc să risipiți vremea judecându-mă pe mine pentru vini închipuite, mai bine orându-iți ești pentru apărarea Amurului, cinstiți boieri. Dregătorii lui bogdihan amenință Albazinul ! Asta s'o știți 1

9

Neculai Milescu Spătarul n'a fost osândit. Toți l-au apărat. Duma boierilor n'a cutezat să lovească într'un om îndrăzneț, învățat și meșter la vorbire ca acela. Dar, din pricina împrejurărilor, nici mulțumiri nu i-au adus pentru solia din China. Dealtminteri, în afară de rubinul cât oul de hulub, de mătasa și bumbăcăriile kitaicești, nici dregătorii, nici țarul cel tânăr nu știau, deocamdată, ce alte

isprăvi va fi săvârșit Milescu în Siberia și China. Dărilor de samă erau de taină ; nimeni nu le putea cerceta fără încuviințarea țarului. Orbiți de măruntele lor ambiții și de setea de mărire, Miloslavskii și alți boieri ruginiți nu vede'au, nu înțelegeau încă însemnătatea călătoriei Milescului. înfundați în mocirla luptelor dintre dâșii n'avea vreme să gândească nici la Siberia, nici la legăturile cu China, nici la valea Amurului. Ei știau, deocamdată, doar atât: să piară toți cei care au slujit lui Matveev, toți Narîș- kinii.

Totuși conducerea dela Posolski Prikaz dezlegă pe Milescu, socotind că ia făcut bine ceea ce a făcut în China : bine a făcut că n'a primit scrisoarea lui bog- dihan; bine a făcut că nu l-a prediat pe Gantimur ; bine a făcut că n'a îndeplinit ceremonialul „cou-tou“.

Vremurile erau însă nesigure și turburi. Țarul era prea tânăr, necopt și bicisnic ca să înțeleagă și să ceară îndreptarea lucrurilor. Așa socotea Milescu și nu se'n- grija decât cum să-și mântue zilele de primejdia mor- ții. Sta în umbră și aștepta, așa cum îl povățuia și Va- silii Vasiievici Golițin. În primăvară îl trimise pe Radu Marcu în Moldova să-i vestească rudele că s'a întors cu bine din China și să mai aducă vești dela Iași.

Vasilii Vasiievici și bogatul boier Petru Tolstoi au fost dintre cei dintâi care au citit „Putecestvie cerez Sibir“, „ Stateinii Spisok“, „Opisanie Azii“, „Szazaniia o velikoe reak Amur“ și au prins și mai multă dragoste pentru Milescu. Deasemeni, l-a sprijinit, din toată inima, și învățatul călugăr Simion Polotki, dascălul tânărului țar Feodor Alexeevici. Aceștia, în pofida po- negritorilor, l-au adus iară pe Milescu la Posolski Prikaz.

În ciuda acelorași ponegritori, faima Milescului crescuse repede. Mulți povesteau despre felul cum s'a purtat în China și despre cele văzute în lungul drum dela Moscova la Pekin. Mai ales prietenii lui de drum : Livanov, Veniukov, Favorov, doctorul Iuriev, preotul Petru, Nepripasov, seri întregi povesteau în oasele boierilor despre solia în China.

La Posolski Prikaz i-au sporit leafa la 157 ruble pe an.

Vasilii Vasiievici Golițin îi dădea a înțelege că în curând lucrurile se vor schimba. Mereu o lăuda pe ța- revna Sofia :

— A fost cea dintâi femeie oare a nesocotit

asprele opreliști ale teremului. Va fi și cea dintâi femeie care va domni în Rusia. Bogate însușiri are această femeie tânără. Iar pentru mine, Neculai Gavrilovici, pentru mine țarevna Sofia răstoarnă Rusia, răscolește lumea. Îți spun asta ca unui prieten. Lucru de taină, înțelegi ? Voi fi, peste câteva zile, ocârmuitor la Posolski Prikaz. Pentru că tu, Neculai Gavrilovici, cunoști multe din tainele politicii turcești, cunoști Siberia, China și Brandenburgul, îmi vei fi de mare ajutor.

Astfel a încetat prigoana împotriva Milescului. Faima a luat loc ponegririi. Cărtitorii amuțiră unul câte unul, cum tac lătrătorii când se'nalță rumeni zorii.

Și a prins Milescu să lucreze iară cu și mai multă tragere de inimă, pentru apropierea de Polonia și de alte țări, în lupta împotriva otomanilor. Trei ani și mai bine n'auzise nimic despre Moldova și-l ardea setea veștilor de acolo. Știa că, de mult, românii își puneau toată nădejdea în Rusia : să surpe semeția vrăjmașilor turci și să izbăvească țărișoarele lor de pojarul pornit iară de oștile otomane. Dar, iată, tocmai acum s'a iscat la Moscova tulburare și nu sta nimeni să se gâtească temeinic a-i înfrunta pe osmanlâi.

Dela Țarigrad veneau vești rele. Sultanul întărea războiul împotriva Rusiei, război ce-i zicea pentru Ucraina. La Posolski Prikaz era mare frământare. Petru Alexeevici Tolstoi căuta să-l înduplece pe țar și pe Ivan Miloslavski că trebuie pregătită mai bine armata și încheiată alianța cu apusenii.

Pentru Milescu veni și o veste îmbucurătoare : Șerban Cantacuzino a luat domnia Țării Românești. ...De bună samă că se va rânduî alături de luptătorii împotriva Țarigradului. Nu-i poate suferi pe turci. Ei, câte plănuît-am cândva împreună... Și el

crede că numai Moscova ne poate ajuta să ieșim din robie... El va tipări și biblia în limba română... Și Milescu îi scrisese scrisori prietenești, cu dragă inimă, firitisindu-1 și urându-i domnie lungă.

10

' Din Moldova, Radu Marcu aduse vești proaste. Domnia Ducăi Vodă era amarnic de jăfuitoare pentru țară.

— Prea mult plânset și suspin văzut-am acolo, stăpâne.

În April 1679 veni la Moscova Ionașcu Bileviți, trimisul lui Gheorghe Duoa Vodă. Străbătuse drumul din Iași, prin Kiev, în douăzeci de zile. Aducea scrisori dela domn și dela Dosoftei Mitropolitul, anume pentru Milescu. În scrisoarea lui, Duca Vodă îl ruga pe Milescu să mijlocească pătrunderea lui Ionașcu la curtea țarului, că are să-i spună lucruri de taină : să încheie pace cu turcii. Mijlocitor al păcii se oferea Duoa Vodă. Totodată domnul Moldovei îl ruga pe Milescu să găsească niște blănuri scumpe de vulpe neagră și icoane de preț pentru biserica de pe Cetățuia. Îi socotea pe Milescu proteguitorul firesc al moldovenilor sosiți la Moscova, unde „împrejurările te-au făcut să trăiești...” scria Duca Vodă. „Și după câte am auzit, ai mulți cunoscut printre cei de sus. Te rugăm, deci, ca drept credincios și vechi al nostru prieten, să vii în ajutorul acestei mărețe lucrări de pace... Prin dibăcia și multa ta înțelepciune și pricepere într'acest fel de lucrări, stăruie pe lângă toți oa să găsim sfârșit acestui război și acestei dușmanii, care poate aduce pierirea țărilor române.”

Mitropolitul Dosoftei scria și către patriarhul Ioachim al Moscovei, ruțându-1

să-i trimită „o tipografie întreagă, cu toate cele de trebuință. Te mai rugăm apoi, sfinte părinte, să ne trimiți și un șurub pentru teascul care apasă hârtia pe slove, și slove să ne trimiți, din cele cu care ați tipărit biblia, mărunte și **de** cele mijlocii care sânt pentru psaltire, pentru slujbel-nice și pentru evanghelie" ...„Mă rog de sfintia-tia, prea cinstite și milostive părinte, să-fi arăți față de noi mila ta de oameni iubitoare și să ne trimiți acea tiparniță, să ne tipărim cărțile ce le-am tălmăcit din limba grecească și slovenească pre limba moldovenească. Căci la noi învățătura de carte s'a pierdut și puțini sânt aceia care pricep graiul cărților. Arată-ți dar, pentru Dumnezeu, dragostea făgăduită la vreme fericită ; căci dorim foarte s'avem o tiparniță bună și în fiecare ceas o așteptăm din inimă".

Milescului i se topea glasul citind slovele lui Dosoftei. Parcă-l auzea grăind. Și-i era cu atât mai drag cu cât stihurile lui îl întovărășiseră, în lungul drum al Siberiei, ca o șoaptă din inima Moldovei. Și p<' dânsul Dosoftei îl ruga mult pentru tiparniță. Ii povestea cum iau cercat Stancu faunul și Stavinițki tipograful să facă pecetele, adică matrițele, dair n'au izbutit prea bine, c'au ieșit slovele cam urâte. „Le folosim și pe acelea pentru cărți mai mici și mai de rând, dar pentru cărțile mari ne trebuesc slove bune, frumoase**.

Ionașcu Bilevici nu primi să lase scrisorile nimănui dela Posolski Prikaz. Avea poruncă să le înmâneze însuși țarului. Amintindu-și câte a întâmpinat la Pekin, Milescu se strădui din răsputeri să-l ajute pe Ionașcu, deschizându-i calea spre palatul țarului. La 10 Mai, solul Moldovei, Ionașcu Bilevici, arăta în fața țarului Feodor Alexeevici că Duca Vodă lucra din însăși porunca

sultanului, ca mijlocitor al păcii.

— Sultanul dorește pace. Are nevoie de această

pace. Cara Mustafa vizirul vrea să se năpustească asupra Vienei, cu oaste mare și virea să știe că are liniște în spate. «

Iși făcea solul datoria de a grăi despre pace, dar adăuga, în mare taină, că poporul Moldovei dorea, în fapt, libertatea țării și-și puna nădejdea în ruși, singurii care pot să-l ajute în lupta împotriva robiei otomane.

După sfatul ținut la curtea țarului, sfetnicii ho- tărîră să primească propunerile Ducăi Vodă. Și Milescu era de aceeași părere:

— Lasă-1 pe sultan să pornească spre apus ; îi putem sări mai ușor în spate. Că popoarele din această parte a lumii, dacă vor să trăiască, trebuie să-i răpună, prin orice mijloace, pe osmanlâi.

Bucuros că poate fi de folos țărilor românești, Milescu se îngriji ca Ionașcu să capete tot ce dorea dela Moscova și mai cu samă tiparnița, slovele și șuruburile trebuitoare. Scrise prin acest sol cărți lui Dosoftei, lui Miron Costin și lui Șerban Cantacuzino, povătuind-i să tipărească în limba română cât mai multe cărți. Le da pildă pe ruși, înșirând o parte din tipăriturile ce se făcuseră la Moscova, numai de când sta el acolo.

Două drumuri a făcut Ionașcu Bilevici între Iași și Moscova ; când a venit a doua oară, în toamna lui 1679, a adus despre turci multe știri, foarte folositoare pentru Posolski Prikaz.

11

in același timp Milescu lucra pentru

pregătirea alianței cu Ian Sobieski și cu Leopold, împăratul Germaniei. Povățui solile tainice, oare se strecurau spre Varșovia și Viena, ca să alăture Rusia coaliției europene ce se înjgheba împotriva ofensivei otomanilor. Arăta celor dela Posolski Prikaz și lui Vasilii Golitîn știrile privitoare la turci : strâng oști și arme, pregătesc un sfert de milion de soldați să cucerească Europa, storc toate noroadele dela Eghipet la Carpați și dela Maroc la Persia, ca să aibă zaherea pentru război ; dar acest război este cea de pe urmă încercare a otomanilor de a cuceri lumea.

— Cara Mustafa este om îndrăzneț și bun conducător de oști. Primejdia-i osebit de mare. N'a mai fost așa de amenințătoare dela Soliman Magnificul. Turcii vor să sfârșească întâi cu apusul.

— Apoi să se arunce asupra-ne cu înzecite puteri, se temeau unii. De ce n'am sta noi cuminți, fără să ne amestecăm ? De ce să-i zădărim pe turci ?

— Nu putem altfel, spunea Golitîn. Mai târziu vor fi mult mai tari. Și-apoi ne cheamă popoarele să le ajutăm să-și facă viața slobodă. Și tocmai ca să nu se arunce asupra-ne cu înzecite puteri trebuie să-i lovim când oștile lor t'ntesc spre asfințit. Vor porni cu toată puterea spre miezul Europei, după cum bănuim ; vor căuta să pornească și împotriva polonilor, și împotriva noastră.

— Dar oricât ar părea de ciudat, n'o fac pentru- că-s prea tari, arăta Milescu. Ci turcii pornesc războiul mai ales din pricină că sânt slabi. Fără a cuceri și a jefui ținuturi noi, nu mai pot trăi. Născută din cuceriri și jaf, împărăția otomană fără războaie se surpă repede și piere, cum piere lupul dacă nu

lovește turma.

În afară de solii și iscoadele trimise de Posolski Prikaz, Milescu rugă pe Vasilii Landov, care călătorea spre Moldova și Țarigrad cu treburi de negoț, să cerceteze în taină, cu băgare de samă, să afle ce gânduri au turcii și ce face Duca Vodă și Șerban Cantacuzino. Îi dădu și scrisori către unii greci din Țarigrad, către patriarhul Dosithei, către Nikussios dragomanul și către Șerban Cantacuzino.

Dela venirea lui Vasilii Vasilevici în fruntea treburilor dela Posolski Prikaz, Milescu lucra cu și mai mare tragere de inimă.

— Nu trebuie să rupem legătura cu grecii din Țarigrad, mărite Vasilii Vasilevici. Solii noștri să fie povățuit; totdeauna a lua sfat dela Dosithei patriarhul : e ce! mai bun cunoscător al stărilor de lucruri din imperiul otoman. E patriarh de Ierusalim, dar stă mai mult la Constantinopol și în Țările Române, așa că poate fi ușor găsit.

În sinea lui, Spătarul Milescu vedea adesea cum pornește armata rusă din Moscova, trece Niprul și ajunge la Dunăre. Popoarele o întâmpină cu mare bucurie și, alăturându-se, îi zdrobesc pe turci.

Ștafetele tainice venite dki Moldova spuneau însă că Duca Vodă una știe și una face : strânge averi storcând cumplit norodul-care geme și luptă împotriva asupririi. Cei care veneau din Țara Românească spuneau că Șerban Cantacuzino ține mult la întărirea lucrurilor obștești, vrea să dea alt chip Bucureștiului, face drumuri și hanuri bune pentru neguțatori. Se poartă în schimb aprig cu boierii, omo-rîndu-i pe cei potrivnici cu multe cazne. **Chiar și pe turci** îi vără în boale. Când îl văd ceaușii sultanului așa de nalt și de uriaș, când îi țintește cu ochii lui mari ca de bou și când îi aud glasul

detunător, se înspăimântă, tremură și-o zbughesc din palat ca din pușcă, oprindu-se doar dincolo de Giurgiu.

Milescu și-l aminti, din tinerețe, petrecând cu boierii ori bătându-se pe ulițele Țarigradului, și zâmbi.

Curierii aduceau deasemeni vești despre felul cum pregătea Cara Mustafa oștile. Aceste vești le scria Milescu însuși cu mâna lui pentru Vasili Vasilie- vici.

— Dar ce face sultanul ? întrebă Milescu pe cei ce veneau din Țarigrad.

— își împlinește mai departe și fără stingherire patima vânătoarei, când în Balcani, când în Asia.

Golițin nu hotăra nimic la Posolski Prikaz privitor la turci și la popoarele dela Dunăre fără a-l întreba pe Milescu. Dar de câte ori stătea de vorbă, mai îndelung cu Golițin ori cu altcineva din preajma țarului, Milescu amintea și despre ținutul Amurului.

— Kolaii vor porni război împotriva Albazinului... Cu zece mii de ostași, trimiși acolo din vreme, putem apăra uin ținut bogat și niște oameni care nu vor să intre sub jugul vanilor kitaiți.

Și se mâhnea Milescu ori de câte ori vedea că vorba lui «nu-i ținută în samă».

12

Laurentius Rinhuber, acum secretar al ambasadorului Simion Mihailovici Protopopov, își arătase cel dintâi părerea de rău că n'a fost la Moscova în 1675, să plece și el în China.

— M'aș fi împărtășit acum și eu din faima ce ți-ai agonisit domnia-ta. Cu toate că n'ai izbutit întru totul, ai întins totuși o punte spre Pekin. Mi-a spus Simion Mihailovici că scrierile dumitale despre Siberia și China

sânt foarte interesante.

Sub povața lui Simion Polotki, țarul Feodor Alexe- evici a poruncit învățaților din Moscova să alcătuiască o mare istorie a Rusie. Printre cei chemați să lucreze la această operă era și Neculai Milescu Spătarul. Și în odaia lui nouă, luminoasă, dela despă'- tământul treburilor din afară, privind din când în când pe fereastră la zidarii care se mai învârteau încă pe schelele din jurul clădirii, ori ascultând cum scârțâiau din penițe logofeții care lucrau sub privegherea sa, copiind acte ori rapoarte în limbi felurite, Milescu a pornit cel dintâi cercetarea vechilor cronici și bucoavne grăitoare despre trecutul poporului rus și a scris predoslovie istoriei lui. În acea predoslovie, Milescu proslăvea foloasele istoriei pentru cârmuitorii țărilor și pentru oamenii de rând ; toți pot găsi în istoria Rusiei temeieri de învățătură și pilde înalte în vitejie și eroism : cneazul Igor, Alexandir Nevski, Dimitrie Donskoi... Așa cum gândea mai de mult și cum se sfătuisse cu istoricii și înțelepții din Iași, din Tarigrad, din Berlin, din Stockholm, din Pekin ori din Moscova, Spătarul arăta în predoslovie că izvoarele care adapă știința istoriei trebuie să fie adânc cercetate și cu mare băgare de samă folosite. Și-apoi istoricul adevărat nu trebuie să se mulțumească numai cu povestirea isprăvilor săvârșite de împărați și regi, ci trebuie să înfățișeze trecutul întreg neuitând nimic din tot ce-i demn de ținut în samă. Să grăiască istoricul și despre norod, și despre învățați, și despre greșelile celor mari. Gândind la Grigore Ureche, Milescu scria că istoricul îndreptățit este a scrie pentru ocârmuitorii nevrednici „certare și învățătură”.

Și pe când, alături, în duhoare de ciubote date cu dohot, stând cot la cot, la mese lungi, diecii cu spinările îndoite ca niște cârje

răsfoiau condici și caiete, descâlcind știri despre războiul pe care-l pregăteau turcii ori despre tulburările iscate de dregătorii kitaiți pe Amur, Spătarul Milescu grăia îndelung cu Vasilii Vasilievici despre rostul istoriei și despre politica nouă a statului rus.

„Păstrător al mării peceti a țarului, dregător al trebilor din afară și locțiitor al țarului lui la Novgorod", Vasilii Vasilievici Golițin se hrănea cu gân

duri și visuri mari și multe. Vroia să schimbe fața Rusiei, să-i orânduiască mai bine treburile negoțului și meșteșugurile, să scoată mai multe grâne dela țărani, să prețuiască mai bine în afară bogățiile Rusiei ca să aducă aur, cât mai mult aur la Moscova. Și el se gândea să deschidă ieșiri la mare pentru Rusia. Dar vroia să facă și lucruri mai mici, care loveau în cei învechiți : vroia să-i facă pe boieri a se îmbrăca după moda apusului. El însuși, ca să dea pildă, se purta cu straie franțuzești : haină scurtă de catifea, pantaloni scurți cu cănăfiori și panglici, ciorapi lungi, ghetе roșii, cămașă subțire cu horbotă ca spuma la mâneci și la guler. Își rădea barba ; mustățile însă nu cuteza să le radă. Prea ar fi părut muiere. Și-ar fi răs moscoviții de dânsul mai dihai de cum râdeau apusenii când vedeau pe ruși cu îmblănitele lor caftane, cu căciulile lor mițoase și cu bărbile lor mai ceva ca niște măturoaie. Înnoitorul Vasilii Vasilievici socotea că în Rusia sânt două clase : „Clasa hrănitoare" și nobilimea. După părerea lui, amândouă trăiau prost, în sărăcie. Moșierul îl apasă fără milă pe țăran, li ia și cămașa de pe el. Și dacă această cămașă e rufoasă, rufoși sânt și boierii ; sărac și sleit e și cel ce nu mai are ce da și cel ce nu mai are ce

smulge. Mai spunea Golitîn că Rusia are milioane de deseatine de pământ pustiu. Aceste deseatine de-abia de acum înainte trebuie să fie lucrate. Dar boierii fug de pe moșii ; se'nghesue la Moscova. Nu vor să lucreze, să are cât mai mult primăvara, să adune cât mai mult toamna. Hambare pline înșamnă visterie plină, stat puternic, armată tare, bine înarmată. Foarte îndrăznețe părerile lui Golitîn despre orânduirea Rusiei. El zicea că pe aceste moșii noi să fie așezați țărani slobozi. Să se ia chiar și pământul moșierilor și să fie dat țăranilor să-l muncească, plătind în schimb dăjdii mari. Boierii să fie, ca'n apus, doar ostași și dregători, primind leafă mare din visteria țării. Banii pentru asemenea lefi să fie strânși din dările

pe care țara le-ar pune pe pământuri, din dijme. Și dacă Rusia este bogată, atunci poate ușor ajunge în fruntea țărilor care luptă să-i zdrobească pe turci. Vroia Golițin ca, după moda apusului, să sporească tot mai mult cultura. Gândea să facă și o academie, să împământenească științele în Rusia, mai zorit și mai cu spor decât făcuse Matveev. Când auzea că unii boieri se împotrivesc oricăror schimbări, tânărul cneaz Vasilii Vasilievici frângea pana de gâscă de care nu se despărțea când sta la masa de lucru și striga :

— Dacă-s încăpățânați și proști, îi zdrobim cu buzduganul ! Facem alți boieri din neguțătorii bogați. Alții, mai supuși și cu mai puțină rugină și mucegai...

Dar boierii nu se'nfricoșau. Știa că numai gura-i de el. Doar Ivan Miloslavski se'ngrijora :

— Cneazul Vasilii zice și nu face. Dar dacă vine unul care, într'adevăr, ne crapă capul cu buzduganul, pentru că vrem să nu se schimbe, să nu se tulbure nimica în pravoslavnica noastră țară ?

13

Ambasadorul rus Voznițin, grăind cu marele vizir Cara Mustafa despre pacea care avea s'o iscălească, în curând, în 1681 la Radzim, se mira de câte lucruri doreau turcii să afle despre Rusia. Om umblat și învățat, Cara Mustafa nu mai ostenea întrebând despre Siberia, despre drumurile spre China. Voznițin povesti multe din minunata călătorie a Spătarului Milescu.

— Știu că ați trimis acolo, în China, solie mare, cu Spătarul, spuse Cara Mustafa. Și mai știu că acela-i supus al nostru. Nu vrea

țarul să ni-l dea ? L-am trimite să cerceteze Tibetul și Africa. Avem mare nevoie de călători îndrăzneți și pricepuți ca acela.

Intorcându-se în Moscova, Voznițin istorisi lui Golițin vorbirea cu Cara Mustafa, de față fiind și Milescu. (

— În Țarigrad nu mă duc, că mă jupoaie Ghicu-leștii și neamurile lor... Și-apoi, de când mă știu eu lupt împotriva otomanilor, așa că, pentru nimic **în** lume, nu i-aș ajuta. Dar la Pekin m'aș mai duce odată. Aș vrea să merg întru cercetarea Amurului, a Lenei, la țara kamciadalilor, până unde a fost Dejnev. Dar ca să pot face asemenea expediție, cinstite peceatnic Vasilii Vasiievici, trebuie să rânduiești paaa Albazinukii și apărarea ținutului Amur.

— Ei, SpafaTii — râdea cneazul Golițin — devii un Cato Censorius, omul unui singur gând și **acela** cam... cam șui. Nu ne-atacă, nici nu gândesc kitaiții cei mari să ne-atace. Nu le trebuesc niște locuri sălbatice și pustii ca acelea. Numai tu te-ai îndrăgit **de** ghiliacii, de nanaiții care înhamă urșii la sănii.

14

Unii din ucenicii lui Simion Poloțki, crescuți **la** școala latină din mănăstirea Spaski, folosind împrejurarea că puterea încăpea pe mâna lui Golițin, porniră aprig să latinizeze învățământul în Rusia. **În** fruntea lor sta poetul Silvestru Medveedev. Îl sprijinea boierul Negrebețki și însăși țarevna Sofia. Această pornire avea mare răsunet la Posolski Prikaz. Mai cu samă că și Vasilii Vasiievici, harnic cititor de cărți latinești, înclina spre asta. Povățuit de Poloțki, țarul le îngădui să deschidă o școală latină și să aducă dela Kiev călugări învățați, făcându-i profesori la Moscova. Dar îndată săriră **în** sus pe deoparte boierii ruginiți, pe de alta grecii cărturari din Moscova, de departe atâțați de Dosithei, patriarhul Ierusalimului. Ei stăruiau pe lângă Ioachim, patriarhul Moscovei, să-i alunge numaidecât pe

latinizanti, ca pe niște eretici catolici. Călugării greci socoteau Moscova drept a treia Roma și nu vroiau să piardă, pentru nimic în lume, bogatele și mărinimoasele prinoase pe care le scoteau dela poporul

rus. Auzind de asemenea prefaceri, patriarhul Dosithei trimise la Moscova, în mare grabă, pe (nații Lihudis, foști studenți la universitatea din Padua. Și scrise patriarhul Dosithei țarului Feodor și lui Milescu, rugându-i să îngăduie și să ajute la deschiderea școlii grecești din Moscova. însuși Dosithei hotărî programul acestei școli, după modelul școlilor grecești din Constantinopol : gramatica, poezia, retorica, logica și dialectica. Vroia, deasemeni, aprigul Dosithei să întemeieze și o. tipografie greacă la Moscova, așa cum avea în țările române.

Astfel se încleștă lupta între cele două curente, spre marea bucurie a ruginiților care se temeau atât de școala în latinește, cât și de cea în grecește. Nă- dăjduiau chiar că cele două părți, cele două căi de înnoire se vor sugruma între ele și folosită va rămânea doar tagma lor, a celor care nu vor să sclrm- be nimic în Rusia.

15

Dar deodată se vesti că țarul Feodor Alexeevici a murit.

Boierii care nu-i puteau suferi pe Miloslavskii pentru lăcomia și trufia lor se strânseseră și se apropiară repede de Narîșkini ; Petru, fiul Nataliei Kirilovna, fu făcut țar, împreună cu nevolnicul Ivan, al doilea fiu al lui Alexei Mihailovici și al țarinei Maria. Artamon Sergheevici Matveev se întoarse din surghiun, în grabă mare, înfruntând drumurile desfundate și frigul lui Aprilie 1682. In Moscova se stârni iar aprigă vânzoleală. Mai aprigă chiar decât în 1676. Și pe mormântul proaspăt al lui Feodor, în fața uimită a țarului Petru, care n'avea decât

zece ani, se dezlănțui o necruțătoare luptă între Miloslavskii și Narișkini.

Venirea lui Artamon Sergheevici Matveev umplu de nădejdi noi inima Milescului. Dar Radu Marcu și Grișa Hlib îi aduceau știri că Miloslavskii și oamenii lor săvârșiseră o mare nelegiuire : ațâță armata streli-

rilor ¹ împotriva Narîşkinilor. Zvoneau că țarul **Tvan** a fost ucis de trudele țarinei Natalia, în cap cu Matveev.

— Spun că din pricina Narîşkinilor streliții n'au primit lefurile la vreme. Tot din pricina Narîşkinilor cică iar fi fost siliți să muncească moșiile comandanților. Cel mai rău este cneazul Dolgoruki, conducătorul streliților.

Asemenea zvonuri prindeau ușor. Cei mai mulți dintre boieri fură cuprinși de mare spaimă. Ce via fi ?

Îngrijorarea brăzda chipurile oamenilor. Mulți din cei cinstiți nu știau de cine să se apropie, în cine să nădăjduiască, în cine să creadă : În Narîşkini ? În Mi-losliavskii ? În țarevnia Sofia ? În țarul Petru ?

Toți așteptau cu frica în sân. Și pe cât se spulberau nădejile, pe atât sporea frica. Unii se temeau de streliți. Alții se temeau de norod. Milescu credea în Matveev, în Golițin și în priceperea lor de a potoli zurbava.

16

15 Mai 1682. La Posolski Prikaz, ca de obicei, Milescu lucra la tălmăcirea unor scrisori latinești trimise de împăratul Germaniei, care îl ruga pe țar să se pregătească de război împotriva sultanului. Gândea : ...„Ei, Cara Mustafa, proclate, mult năcaz și tulburare faci în lume. Mult fi-vei osândit... Și de nu te-or sugruma ai tăi că-i târîi în prăpastie, noi o să-ți venim de hac, așa amărîți și tulburați cum sântem acum...”

Adineauri, Favorov și Veniukov îl vestiseră pe Milescu că sporește burzuluirea streliților. Că sânt ațâțați împotriva lui Matveev, împotriva țarului Petru.

— Nici ei nu știu prea bine împotriva cui. Dar fac zarvă mare și vin asupra Kremlinului.

1 Strc-liții constituiau o armată permanentă, în slujba nobilimii și a

țarului ; ei se întrețineau din solda primită în bani, iar în timpul de pace făceau și negoț, ori îndeplineau diverse meserii. Streliții nu se deosebeau mult de locuitorii posadelor ; au participat adesea la răscoalele poporului.

34*

63

Nu sfârșise Veniukov vorba, că la porțile Kremlinului, din trei părți, huet mare se auzi. Glasuri. Zăngănit de arme. Tropot de cai. Huruit de roți. Ropot de tobe.

Și după câteva minute de larmă, prin fața palatului Pricazurilor năvăliră streliții. Fluturau steagurile, tăiau văzduhul cu săbiile și-l înțepau, furioși, cu sulitele, măcar că deocamdată nu se arătau împotrivitori. În scurt, umplură toată piața Ivanovskaia. Pătrunseră lesne în palatul țarului.

— Răzmerița streliților !... Și toți cei din Posolski Prikaz o împânziră la fugă, ieșind din palat și din Kremlin prin porțile dinspre miazăzi, trecând Moscova prin apă și ascunzându-se în slobode, în posade ori în mănăstiri.

Abia acum Milescu se dumiri de ce Vasilii Vasilie- vici i-a spus aseară c'ar fi bine să nu intre azi în Kremlin. Luat de vârtejul spaimei, la rând cu ceilalți boieri, dieci ori slujbași dela Posolski Prikaz și de'a toate Pricazurile, Milescu fugi pe uliți dosnice spre casă. Mulți se ascunseră în beciuri ori în tainițe, pierind de pe fața pământului, până va trece răzmerița streliților.

Radu Marcu aducea lui Milescu știri din Kremlin :

— Streliții l-au ucis pe cneazul Dolgoruki, pe doi frați mai mari ai țarinei Natalis, pe Artamon Serghe- evici Matveev și mulți alți boieri pe care nu-i mai știu, povesti slujitorul, speriat. Gadavrele lor au fost târite și ciopârțite pe eșafodul din Piața Roșie. În jur, streliții strigă și-și bat joc în chip nerușinat.

Prietenii greci ori cei din Sloboda Nemțească îi aduseră vestea că s'a ridicat sărăcimea posadelor, a jefuit mănăstirile și casele boierilor, iar acum pradă Holopii Prikaz, pricazul iobagilor.

Iarăși toate nădejdlile Milescului se făcură pulbere. Nu știa ce va fi. Alergă prin noapte la

cneazul Vasilii Vasilievici. El sta liniștit, în palatul lui, pe jilț moale de catifea și citea pe Plutarh. Era așa de calm, că Milescu putea să-l creadă sărit din minți.

— Liniștește-te, Neculai Gavrilovici 1 Avem noi, acolo, oamenii noștri... Mi se frige inima pentru Ar- famon Sergheevici, ierte-1 Dumnezeu... Dar ce să-i faci ? își legase zilele de țareviciul Petru. Noi însă gândim altfel. Pentru noi lucrează țarevna Sofia. Acum, în numele țarului nevârstnic Ivan, țarevna înșfacă puterea. Și puterea Sofiei va fi puterea mea 1

întărit oarecum de vorbele lui Golițin, Milescu se strecură, în zori, pe ulițele slobodelor, până la mănăstirea Sfântului Andrei. Îl însoțea Radu. Mergeau pe jos, îmbrăcați în straie de rând. Dar îndată ce ieșiră spre posada din preajma mănăstirii, slujitorul tresări :

— Stăpâne, privește... și degetul care arăta tremura, înfricoșat. Mănăstirea e arsă... Mai fumega încă în aburii răsăritului. ...O găsiră pe Ștefana moartă, în cerdacul chiliei mistuită de foc. Îi săpară, în acea dimineață de primăvară, mormânt în ograda mănăstirii. Și cu flori multe îl împodobiră.

Prințesa circaziană n'avea de unde să mai știe că la mormântul ei au înngenunchiat doar doi moldoveni. Și numai ei au plâns, ce. șind parcă iertare :

...Ștefana Mihailovna, ai împodobit lumea asta cu negrăita-ți frumusețe ; dar din viață n'iai cules decât partea durerii...

încercata inimă a Milescului primea acum izbirea din urmă. De aici încolo, n'avea decât să se usuce.

streliților să împlinească toate cerințele, îi îndemna în același timp să ceară țar pe Ivan, iar ea să-i fie regentă. Meșteră în urzeli, lacomă de putere, fără a cruța viețile protivnicilor, Sofia izbuti în acele zile să ajungă a domni în Rusia în numele lui Iovan, noul țar tot nevârstnic și tot slab de minte.

— Dacă-mi ajută Dumnezeu, zicea Vasilii Vasilievici, sub oblăduirea țarevnei Sofia voi bate pe turci, voi cucerii Crimeia, voi elibera întreaga Ucraină... Îți voi împlini visul, Neculai Gavrilovici, și voi libera Moldova și Țara Românească...

— Împlinească-se acest vis a! meu, mărite cneaz! Și tot norodul dela Dunăre te va binecuvânta, se bucură Milesçu. Dar Kolaii, chinezii cei mari pregătesc război împotriva Albazinului, împotriva ținutului Amur. Nu uita ! Trimite acolo zece mii de ostași să apere Amurul...

Golițin își feri hորbotica manșetei și dădu bobârnac unui nevăzut fir de praf. Il supăra stăruința Spătarului în legătură cu apărarea Amurului.

— Nu, Neculai Gavrilovici, Rusia nu mai poate rămâne în urma țărilor mari din lume. Și, deocamdată, nu spre Amur va să ne căutăm noi gloria și puterea... Tu înveți seara limba chineză, iar noaptea visezi război cu vanii kitaiți. Asta-i pricina ; deci nu mă mai speria. Ai încredere în mine și în țarevna Sofia. Această minunată femeie va fi ingerul meu păzitor : ea hlamida și sângele Romanovilor, eu creierul și brațul Rusiei !... Ascute-ti nana, cronicar m vremii, scrie. Scrie !

18

În primăvara și vara anului 1683, în toate curțile din Europa, principii și dregătorii au stat cu sufletul la gură. Dela Sfântul

Gheorghe, Cara Mustafa își împingea spre Viena două sute de mii de oameni, puhoi de oaste cu tarhat încărcat în zeci de mii de care și pe spinări a zeci de mii de cămile. Corăbii luate din Smirna, din Alep, din Pireu ori din Alexandria urcau pe Dunăre în sus sute de tunuri, munți de pulbere și de pâine, încărcate din Țarigrad pentru oastea otomană care se tot apropia de inima Europei.

Ajunse Cara Mustafa în Ungaria, la Budapesta. Spaima lumii apusene spori, cumplită.

Șerban Cantacuzino și Miron Costin trimiteau lui Milescu știrea că Țara Românească și Moldova erau silite să se alăture oștilor lui Cara Mustafa, pornite împotriva Germaniei.

Acolo, la Budapesta, Mahomed al IV-lea îl îmbracă pe marele vizir Cara Mustafa cu strai aurit și, cu mare strălucit alai, îi înmână stegul verde al profetului, să mai semene pe el încă o hotărâtoare victorie asupra ghiaurilor. Asemenea ceremonial urmărea să sporească și mai mult groaza lumii.

Gara Mustafa țipa că vrea să zdrobească toată Europa de apus, apoi se va răpezi împotriva Poloniei și a Rusiei. La urmă va cuceri India și China, să facă o singură împărăție musulmană.

La Posolski Prikaz mulți făceau șocoteala armatelor turcești și se tânguiau că armata austriacă-i mică, iar prinții apuseni nu se înțeleg să lupte uniți împotriva dușmanului. Cei mai mulți credeau că turcii îi vor spulbera pe nemți.

— Bine că nu ne-au legat mai strâns de împăratul Vienei... scânceau miopii.

Dimpotrivă, Milescu se'nvinovăța că n'a lucrat mai harnic, când a încheiat alianța cu Sobieski craiul și cu Leopold împăratul, împotriva turcilor.

— Să ne temem că nu-i putem ajuta la

vreme pe germani, iară nu să ne bucurăm că nu ne-am amestecat. Am mai spus-o : atacul împotriva Vienei nu-i semn al tăriei, ci al slăbiciunii turcilor. Vădit pentru ori cine că vizirul Cara Mustafa are oști multe, cum nu-i poate nimeni împotrivi, deocamdată. Dar oare, dacă s'ar uni întreaga Europă, n'ar fi mult mai tare decât imperiul otoman ? Ar fi ! Socotească ori cine vrea, cu pana în mână și cu inima slobodă de spaime. Ci eu zic așa, prevestind : turcii lovesc Viena. Europa din apus e'n mare primejdie. Dar tocmai această primejdie va trezi lumea și-o va uni. De asta atacul împotriva Vienei este începutul prăbușirii turcilor. Închipuiți-vă un voinic mult ambițios care vrea să urce piscul de neurcat al unui munte : se crede sus, gata, dar, deodată, pornește un vânt și-l doboară. Vin păstorii și-l culeg zdrobit din fundul prăpastiei. Cara Mustafa lovește Viena. Dar dacă rușii și polonii îi sar în spate, fuge de-și pierde și turbanul, și șalvarii, până la Belgrad. Până da Belgrad, nu până la Tarigrad.

La 17 Iulie, Cara Mustafa împresură Viena. Spaimea lumii apusene nu mai avea margini. Leopold împăratul fugi din Viena împreună cu zeci de mii de orașeni. Cei rămași auzeau zăngănitul armelor și amiroseau fumul înălțat, în amurgirea serii, din focurile aprinse între corturile osmanlâilor. Intru apărarea cetăți nu se găseau decât paisprezece mii de ostași. Leopold împăratul tipa după ajutor. Diplomații împărătești alergau ca furnicile pe la toate curțile : delia Viena la Cracovia ori la Venetia, de aici la Roma, la Paris și la Moscova. Dar lumea feudală, roasă de discordii, având noroadeie împotrivă, în fiecare țară, se urnea greu. În fata primejdiei, episcopii cei bogați din apus, temându-și averile și viețile, au început să-și dezlege baierile pungilor, dând bani pentru oști și tunuri. Dintre împărați și crai singur Ian Sobieski se pregătea, în mare

grabă, de luptă.

În ciuda celor zdrobiți de spaimă, Milescu zămislea gânduri mari :

— Să se unească toate țările: Rusia, Veneția, Persia, Suedia, Franța, cazacii zaporojeni. Să-i zdrobească pe turci și să-i alunge din Europa. În peninsula Balcanică să facă o republică, având reședința la Athena. Acum este momentul cel mai potrivit.

Milescu arăta că semnele cele bune se iveau pretutindeni. Chiar în mijlocul oastei turcești, românii lucrau împotriva turcilor. Se aflase și la Posolski Prikaz că Șerban Cantacuzino încărca tunurile cu paie, arunca pâine peste ziduri la cei care se apărau în Viena și-i îndemna să țină tari războiul, că le vine Ian Sobieski într'ajutor.

În cele șase săptămâni cât a durat asediul cetății Vienei, Vasili Vasiliievici întreba de câte două-trei ' ori pe zi ce știri noi au mai sosit.

— Țin piept, vienezii 1 Bravo lor !

Oștile rusești se strângeau și așteptau cu fata spre banatul din Crimeia, gata să se repeadă.

Când s'a aflat că, la înălțare, Sobieski a plecat din Cracovia cu optzeci și patru de mii oaste asupra lui Cara Mustafa, la Posolski Prikaz a fost mare bucurie. Milescu sfătuia cu cei din jur, desena pe hârtie un cerculeț: Viena, închisă de alt cerculeț — oastea lui Cara Mustafa, iar împotriva acestuia, altul pe care îl vor forma oștile Poloniei și ale Germaniei. Prinși la mijloc, turcii vor pieri, zdrobiți.

Cam într'acest chip se și petrecură lucrurile la asediul Vienei. Boierii din Moscova nu-i iubeau pe șleah- ticii și nici pe panii poloni, iar Vasili Vasiliievici îl pis- muia pe regele Sobieski, dar de biruința dela Viena tot se bucurau.

Alungat dela Viena și lovit dim spate, Cara Mustafa fugea spre miazăzi. Ian Sobieski îl urmări și-l mai înfrânse odată, și mai strașnic, luându-i cetatea Gran.

Curând după asta, numai la câteva luni după ce fusese cățănit cu strai de aur, Cara Mustafa plăti cu capul nenorocul și înfrângerile dela Viena. Osânda se împlinea în ziua de Crăciun 1683, drept în ziua când Sobieski intra triumfător în Cracovia.

— Nu mă așteptam să cadă turcii așa de repede... nu putea cneazul Golițin să-și ascundă invidia ce-l rodea, că nu s'a împodobit el cu asemenea biruință.

— Aceasta-i cea din urmă a lor încercare de a cotropi lumea, încredința mereu Milescu. De acuma se prăbușește. Mai repede au mai încet — atârnă de noi.

19

Dar bucuria lui Milescu fu umbrită de vestea, sosită îndată după asta, că oștile lui Kan-Si au lovit în adevăr ținutul Amur.

Când apăru Ivan Evstatievici Vlasov, voievodul din Nercinsk, trudit de drum lung, și începu să povestească cum o armată de cincisprezece mii de ostași kitaiți, cu două sute tunuri, au lovit pe cei patru sute cincizeci de cazaci din Albazin, totii slujbașii care lucrau sub porunca lui Milescu se strânseseră în jurul lui.

După două luni de luptă grea — povestea Vlasov — ostașii lui Kan-Si au ocupat cetatea Albazin și au ars-o. Cazacii, conduși de voievodul Alexei Tolbusin, au luptat cu eroism. Copleșit de forța mairă a potrivnicului, Tolbusin s'a retras la Nercinsk cu oamenii care i-au rămas.

— Ne trebuie oști ! bătu voievodul Vlasov, mânios, cu pumnul în care strângea căciula de

castor. Să nu lă
săm fluviul Amur în mâinile dregătorilor
kitaiți. Acolo ani trezit la viață popoare care
zăceau în întuneric. Și acele popoare ne
iubesc pe noi, pe ruși.

Asemenea veste stârni furtună la Posolski
Priказ. Erau îngrijorați mai cu samă acei care
călătoriseră prin Siberia. Multe ceasuri
spinările diecilor nu mai stătură îndoite
asupra hârtiei, iar penele zăcuiră netrebnice
cu clonțul în otrava cernelei : stăpânii lor
ascultau povestirile lui Vlasov, Nikiforov,
Veniukov, Ivan Favorov ori Neculai Spafarii
despre Siberia și China. Mulți își aminteau că
de cinci ani de când se întorsese din solie,
Milescu grăia tuturor despre primejdia
războiului din răsărit, dar nu l-a ascultat, nu l-
a crezut nimeni. Lui Milescu rău îi părea că
n'a fost mai stăruiitor, că nu i-a arătat mai
limpede lui Vasilii Vasilievici primejdia ce
amenință Albazinul și ținutul Amurului. Că n'a
mers însuși la țarevna Sofia să-i înfățișeze
adevărata stare a lucrurilor din răsăritul
depărtat. Nici lui Verbiest nu i-a scris. Și mult
ar fi vrut el să treacă în slujba țarului Rusiei...

20

Țarevna Sofia Alexeevna era grasă și urâtă,
dar avea minte ageră, spirit pătrunzător și
năpraznică energie. Îi iubea cu aprigă patimă
pe cneazul Vasilii Vasilievici, pentru
frumusețea și învățătura lui, și socotea că
trebuie să-i pună toată Rusia la picioare, odată
cu inima ei. Doar-doar s'o'ndură să le culeagă
împreună. De aceea nu greșeau de fel cei care
spuneau că regența Sofiei însemna, de fapt,
domnia neîncoronată a lui Vasilii Vasilievici
Golițin. Din partea celor doi țari, deocamdată,
țarevna nu avea a se teme. Ivan era nevolnic,
iar Petru — nevârstnic. Totuși Sofia Alexeevna

își luase unele măsuri. Țarul Petru, cu mama lui, țarina Natalia Kirilovna sta închis în palatul din satul Preobrajenskoe și se juca, zile întregi, de-a războiul. Făcea întâiritori de pământ și le lua cu asalt împreună cu pâlcurile de băieți de sama lui, ori învăța să cârmuiască barca cu pânze pe lacul Ismailovo. Il ajutau Lefort și Brandt, străini culeși din mahalaua Cucui. Soldații aceia mici erau porecliți „poteșnâie”, adică de joacă. Țarevna Sofia se bucura auzind despre îndeletnicirile nevinovate ale tarului Petru. Dar, în același timp, în jurul băiatului înalt, subțire, dar neobosit la joacă și la muncă, începea să se strângă o samă de boieri și de oameni învățați. Unii erau chemați să fie profesori tânărului tar. Alții veneau să-l vadă cum crește, urmărind nemărturisite gânduri de putere. Milescu se afla pir între cei dintâi, învățându-l pe tânărul tar istoria și geografia.

21

Cu toate că atacul armatei chineze asupra Albazi- nuîui nu putea fi o veste plăcută la Moscova, totuși ea spori mult faima lui Milescu. Vasilii Vasilievici nu-l mai ironiza, ci-l întreba îngrijorat :

— Cum apărăm Amuirul ? Cum cucerim iar Alba- zinul, Neculai Gavrilovici ?

Cu mare greutate, Vasilii Vasilievici izbuti s'o înduplece pe țarevnă a trimite un mic ajutor cazacilor de pe Amur să cucerească iară Albazinul.

Dar faima lui Milescu sporea mereu nu numai în Rusia, ci și în afară. Dositheï, patriarhul Ierusalimului, îi scria rugându-l să-i trimită o copie de pe lucrările alcătuite despre Siberia și China. Auzise că sânt osebit de prețioase și dorea mult să le citească. Witsen, burgmeșterul, adică primarul orașului

Amsterdam, îi cerea amănunte asupra Siberiei și Chinei ; îi trebuiau cele amănunte pentru cartea pe care olandezul o scria despre răsăritul depărtat. Auzise dela iezuiții din Pekin și dela mulți călători că Milescu este cel mai bun cunoscător a părții de miazănoapte a Asiei. Și între burgmeșterul orașului despre care se zicea că-i zidit pe oase de scrumbie, Amsterdamul, cel mai 'bogat, cel mai puternic și mai cercetat oraș de către neguțatorii acelei vremi, și între moldoveanul Neculai Milescu Spătarul se schimbă multe epistole, într'ajutându-se la scrieri științifice și legând prietenie, fără a se fi văzut vreodată. Incredințându-se din scrisori ce prețioase cunoștințe avea Ali-lescu despre Asia, Witsen s'a gândit chiar să-i publice o carte despre Siberia și despre drumurile spre China, o alta despre lupta pe care a dus-o el ca sol la împăratul Kan-Si. Astfel de cărți ar fi adus însemnate câștiguri pentru bogății și harnicii neguțatori olandezi care scot bani și din piatră seacă, ar fi ajutat mult știința geografiei și diplomația și ar fi lărgit și mai mult faima Milescului. 'Dair Spătarul Milescu cu-lesese acele știri și alcătuisese acele cărți în slujba Rusiei, trimis de Rusia ; nu avea niciun drept să dea în vileag, tipărind lucruri pe care curtea din Moscova le socotea tainice.

Tot într'acești ani, 1684-1685, suedezii trimiseră prin Moscova o misiune condusă de Engelbert Kempfer, să caute un drum mai lesnicios pentru negoț cu Asia și mai ales cu China. Vasiliu Vasilievici Golitîn a primit el însuși pe suedezi, având alături pe Neculai Milescu Spătarul, ca tălmaci și ca bun cunoscător al drumurilor din Asia. Din acea misiune făcea parte și Johan Gabriel Sparwenfeldt, cunoscut lui Milescu de acum optsprezece ani, când iernase în Stockholm, așteptând scrisorile regelui Carol al XI-lea

pentru Gheorghe Ștefan. Rar om care să cunoască atâtea și dornic mereu să afle alte lucruri noi, ca acest suedez bălan, înalt, cu ochi albaștri și cu musteață de mușchetar ; vorbea slavona, turca, araba, persana, pe lângă germană, franceză, engleză, greacă și latină ; cunoștea istoria, geografia, matematicile, medicina, astronomia, filosofia. Golițin se mira văzând cât poate cuprinde un creier omenesc și-l asculta cu multă atenție, primindu-l în casa lui, turnându-i el însuși ceaiul, vodca ori vinul franțuzesc și rugându-l să-i povestească despre Italia, despre Egipt, despre istoria Franței, despre revoluția lui Cromwell din Anglia și despre întoarcerea Stuarților, despre un tânăr dar vestit filosof german, anume Leibnitz, cu care Sparwenfeldt era în corespondență. Dar mai cu samă grăiră despre „liga sfântă pe care Germania, Polonia, Veneția și Malta o rânduiau împotriva turcilor, ca să continue lupta.

— O numesc cruciata a XIV-a. Dar văd că întârzie. Trebuia să pornească îndată după Viena. Să nu dea răgaz sultanului să-și înfiripe alte oști.

Kempfer și Sparwenfeldt stăruiau ca Rusia să nu lipsească din acest război. Și făceau chiar socoteli ostășești : austriecii să lovească prin Ungaria, polonii prin Moldova, rușii prin Crimeia, venețienii și maltezii pe mare, prin Grecia. Lovită dintr'atâtea părți, împărăția otomană se va prăbuși, de bună samă.

Suedezul Sparwenfeldt era foarte bucuros că află în Moscova oameni atât de primitivi și de învățați, atât de dornici să lupte împotriva turcilor. Iar când rămânea singur cu Milescu, își întregea gândul :

— Cred că mult se înșală unii prieteni ai mei din Stockholm care-și închipue că Rusia e o țară slabă și că n'are oameni bine pregătiți

și culți.

De multe ori s'a întâlnit Milescu cu Sparwenfeldt, acasă la dânsul sau în Novo-Nemietki Sloboda, unde oaspetele era găzduit. Vorbeau mai aies despre călătoria în China. Iar Vasilii Vasilievici a căpătat așa de multă încredere în acest învățat, încât i-a îngăduit să citească și chiar să copie lucrările despre călătoria lui Milescu prin Siberia și China. În semn de prietenie, Milescu dăruie lui Sparwenfeldt o cronică a lui Grigore Ureche, copiată de el însuși, precum și un manuscris chinez. Primea, în schimb, multe cărți apusene.

Tot în acel an 1684 veni la Moscova o mare ambasadă austriacă, poftind pe țarevna Sofia Alexeevna să intre în liga sfântă și grabnic să trimită oști împotriva Crimeii.

— Crimeia și hanul tătar alcătuiesc brațul drept al sultanului, spuneau solii germani. Rusia poate și trebuie să taie acest braț.

Milescu se'nflăcăra la gândul că Rusia a intrat în liga împotriva turcilor și se gândea la Moldova. Pentru întărirea legăturilor sosi, tot acum în zorul acestor lupte, la Posolski Prikaz solie și scrisoare de-a Ian Sobieski, craiul polon. Scia : ...„Să-i alungăm pe turci din Europa, acum ori niciodată"... În câteva luni oștile ligii pot asalta zidurile Bizanțului.

23

În vălmășeala acelor evenimente se ivi mare și neașteptată bucurie pentru Milescu. În toamna anului 1684 sosi la Moscova Dosoftei, mitropolitul Moldovei. Și, pentru câteva săptămâni, îi aduse toată Moldova, aici, în

casa din Sloboda grecească. Venise Dosoftei în Rusia pentru treburi politicești, de taină. Cu toate că unii boieri, în cap cu Miron Costin, socoteau că salvatorul Moldovei este craiul Ian Sobieski, el, Dosoftei, care cunoștea ca mulți oameni din norod cine sânt și ce pot panii și șleahicii poloni, cătase spre Moscova adevăratul sprijin. Aducea cu el și cărțile scrise cu tiparul trimis Moldovei de patriarhul Ioachim al Moscovei.

Călăuzindu-l pe Dosoftei la patriarhul Ioachim, Milescu tălmăci acestuia stihurile moldovenesti tipărite La începutul „Piaremiilor”, stihuri ce proslăveau Moscova pentru ajutorul dat întru scrierea cărților cu tiparul și întru luminarea norodului moldovean :

..Lăudată s'aibă dreptul pomană In ceriu și pre lume fără prihană. Că și dela Moscova lucește lucoare Intinzând lungi raze și bun nume sub soare, Ioachim prea-sfântul a sfânta Cetate, Acea împărătească de creștinătate, La dânsul cu milă cine năzdicșle Cu osebit suflet bine-l dăruie.ște ; C'am văzut și noi la sfânta lui față, Primitu-ne-au bine ruga, cu dulceață, Din patriarhie datu-ne.au tipare, Intru sufletească treabă și bine ne pare Dea-ii D-zeu parte și'n ceriu să lucească De-a-rândul cu sfinții să se ferească.

Milescu era deasemeni alături, în fața tinerilor țari și a țarinei Sofia, când în numele norodului Moldovei, Dosoftei mitropolitul închina rușilor țara, cerând în schimb s'o apere și s'o mântue de jugul otoman.

24

Folosind micul ajutor trimis dela Moscova, luptând eroic și jertfindu-și chiar viața, voievodul Tolbusin a cucerit iar Albazinul. Ca să poată duce lupta mai departe, cazacii clădiră din nou, în grabă, cetățuia de pe malul Amurului.

— Dregătorii chinezi nu se vor lăsa înfrânți,

prevestea Milescu. Iar războiul pentru noi, în locuri așa de depărtate, e foarte greu. Cea mai bună ieșire este tot o solie de pace cu China. Asta ne trebuie nouă în Asia : pacea ! Asta vrea și norodul kitait.

La 15 Noiembrie 1685 sosiră la Moscova două scrisori dela Pekin. Scrise în latinește, acele scrisori trimise țarului erau datate : ziua a IV-a a luni a IV-a din al douăzeci și patrulea an al domniei lui Kan-Si. După socotelile lui Milescu reeșea că scrisorile au fost scrise în 6 Mai 1683. În ele, bogdihan vestea despre numeroase scrisori trimise la Moscova și rămase fără răspuns. Cerea părăsirea Albazinului și predarea lui Gantimur. Scrisa Kan-Si : „Am cerut și prin Spafarii să ni-1 dai pe Gantimur. Întreb dacă acel sol și-a împlinit și a spus țarului tot ce doream noi, împăratul Chinei.”

În urma stăruințelor lui Milescu, țarevna Sofia Alexeevna a hotărât să-l trimită să trateze cu chinezii pe Teodor Alexeevici Golovin, fiul voievodului din Tobolsk, cunoscător al oamenilor și al stărilor de lucru din Siberia.

Milescu îl cunoștea bine pe Golovin : îl întâlnea adesea la Preobrajenskoe. Golovin n'avea poruncă să meargă până la Pekin, ci, ca „înalt ambasador cu depline puteri”, avea să se întâlnească la Selenginsk cu trimișii lui Kan-Si să hotărască pacea. Spătarul i-a fost cel mai bun povățuitor în pregătirea ambasadei.

— Dăscălește-1 bine, să știe cum să se poarte **cu** chinezii, să le'nvețe toate metehnele și meșteșugul de a-i birui, porunca Golitîn lui Milescu. Să citească, cu grijă, ceea c« ai scris tu, Neculai Gavrilovici, despre kitaiți. Să plece cu încredere că va izbuti și să stea acolo pân'o rândui pacea. Poate rămâne la hotarele Chinei cât de mult. Auzi ? Cât de mult. Țarevnei nu-i plac vizitele lui Golovin la Preobrajenskoe. De altfel... și tu să mai rărești lecțiile acolo, dacă vrei să ai liniște cu mine...

Milescu privi țință în ochii albaștri ai cneazului și prinse vâpaia de ură care-i scălda gândurile. Nu se putu stăpâni să nu spună :

— Cinstite cneaz, țarul Petru este mai mult ucenicul meșterilor corăbieri și al nemților din Cucui, decât al nostru, al dascălilor de latină, de istorie ori de geografie. Dar se poate ca aceia să-l îndemne spre mai îndrăznețe fapte, decât noi cu Caesar ori cu Plutarh.

La Selenginsk, Golovin avea poruncă să discute cu trimișii Chinei tot ce privește hotarul de pe Amur și legăturile de negoț cu Pekinul. Îi întovărășea stolnicul Ivan Evstaiievici Vlasov, voievod de Nercinsk, și Simion Kornicikoi, diacon din Ieniseisk, cu care jMi'.escu rămăsese prieten și întreținuse o lungă corespondență. Ambasada lui Golovin era însoțită și de o armată de o mie cinci sute de oameni cu patru colonei.

Pentru a rândui treburile la Pekin, fură trimiși înainte prietenii lui Milescu, Nikifor Veniukov, sred- nii podiacii, secretar de rangul al II-lea la Posolski Prikaz, și Ivan Favorov. Sarcina lor era să ducă lui bogdihan o scrisoare cuprinzând gânduri pașnice dela țării Ivan și Petru, care deplângeau începutul războiului pe Amur. Arătau, totodată, că Rusia trimitea o mare ambasadă, împuternicită să discute ȣp^a neînțelegerile și să încheie pace.

Veniukov și Favorov aveau să ia legătura cu Askaniama și să rânduiască trimiși la granițele Siberiei, care să se întâlnească acolo, la Selenginsk, cu Golovin. Neculai Milescu le uadu o scrisoare și câteva daruri pentru Ferdinand Verbiest. Apoi, la 20 Decembrie 1685, împreună cu Radu Marcu îi întovărăși, în sănii, până la Iaroslavl. Grișa Hlib plecă și cu această ambasadă. Se despărțiră cu părere de rău că nu mai străbat încă odată împreună acel drum lung și greu, dar ispititor prin măreția lui sălbatică.

Peste o lună, la 26 Ianuarie 1686, plecă și Teodor Alexeevici Golovin. Strângându-i mâna, la despărțire. Milescu îi spuse apăsător, din inimă :

— Să nu dai Amurul !

-- Iar dumneata să nu te desparți de Petru, îi șopti Golovin.

În camerele cu miros de cerneală și dohot dela Posolski Prikaz rămăneau doi oameni bucuroși ; unul că a plecat solie de pace înspre China, altul că a îndepărtat un potrivnic din Moscova.

— De câți ani are nevoie Golovin, Neculai Gavrilovici, ca să trateze cu kitaitii ?

— Cel puțin trei ani.

• — Asta-i bine.

25

De când începuse regența Soliei Alexeevna, Silvestru Medveedev, stihuitor și mare meșter întru linguire, ajunsese curtezan de vază. Golițin arăta lui Milescu portretul Sofiei pe care Medveedev îl împodobise cu stihuri meșteșugite : „Tardievița primit-a odată cu numele și înțelepciunea, Sofia înțelepciune însemnând^{1*}... Și mai departe o asemuia cu Pulheria, cu Olga și chiar cu Semiramida cea din poveste.

— Vezi, Neculai Gavrilovici, cât sânt eu

dornic s'o proslăvesc pe tarevnă, asemenea născociri umflate tot nu mi s'au zămislit în cap.

Aceste lucruri nu-l preocupau pe Milescu decât într'atât, întrucât îl ajutau să-l cunoască mai bine pe cel care era în fruntea luptei împotriva grecilor, cătând să le închidă școala și să-i izgonească din Moscova.

Cneazul Golițin îngădui ca între cele două tabere, între „greci” și „latini” să se ducă, prin scris, o aprigă lățălie, urmărind să limpezească de păr- tiea cui este adevărul. Cel dintâi Medveedev azvârli, furios, împotriva grecilor pamfletul „Vădirea adevărului”, în care frații Lihudes erau batjocoriți ca mincinoși și înșelători, prieteni ai protestanților, compromițându-i cu totul în fața moscoviților. Grecii și prietenii lor se apărară cu îndârjire și cu îndemănare. Ei învinuiau limba liatină zicându-i limbă a ereticilor catolici, pe când limba greacă este limba de temei a ortodoxiei.

Milescu luă parte la această sfadă între învățați și călugări, dar nu dădea dreptate aeplină niciunei tabere. Chibzuia că sfada pentru limbă nu-i lucrul cel mai de samă. Ci răspândirea învățăturii în popor, tipărirea câtor mai multe cărți, în limba rusă, să înțeleagă toți, asta-i mult mai însemnat. Apăra limba greacă, dar nu osândeau cu totul nici limba latină. S’au scris multe cărți în această limbă, iar în legăturile dintre popoare se folosește încă tot limba latină. Iată, ce-ar fi făcut fără limba latifiă acum când lucra la încheierea alianței cu Polonia și Austria ?

Pentru că n’avusese hotărîtoare izbândă în războiul cu tuiicii, Ian Sobieski a trimis la Moscova o mare ambasadă care, după îndelungate negocieri, a încheiat o pace veșnică : Polonia recunoștea alipirea Kievului la Rusia, iar Rusia, așa cum visa și Vasiliu Vasilevici și Sofia Alexeevna, se lega să înceapă numaidecât războiul împotriva hanului din Crimeia : „Să taie brațul drept al sultanului”, ca să poată lăsa polonilor vad slobod prin Moldova și Țara Românească, spre Constantinopol.

Tot în acel an 1686 sosiră la Moscova părinții și nepoții Milescului. Astfel toată familia Spătarului se așeza în Rusia. Hotărît,

de-acum nu avea să mai plece de aici.

Venind din Moldova, rudele Milescului povestiră multe despre primirea strălucită pe care i-au făcut-o moldovenii lui Ian Sobieski la Iași, despre cele spuse

de către regele polon boierilor, pe românește, în legătură cu eliberarea Moldovei, ceea ce mirase în chip deosebit pe multi boieri. Povestiră despre lupia dela Târgul Frumos, despre cumplitul jaf săvârșit de turci și de leși, despre fuga lui Dosoftei în Polonia, despre foametea și molimile abătute asupra Moldovei.

— Nici când țara noastră n'a căzut în mai amară viață și mai plină de nenorociri și năpastă. Mai mult de jumătate din Moldova-i cu totul și cu totul pustie. Leșii ne-au părăsit în voia otomanilor și a sângeroasei lor răzbunări ; turcii și tătarii nu ne-au lăsat nici cenușa din vatră.

Veștile aflate despre turci, ca și nenorocirea Moldovei, îl îndemneau și mai fără hodină pe Milescu să zorească alianțele împotriva otomanilor. Să grăbească ceasul prăbușirii lor.

26

În vremea aceasta, surghiunit în palatul din satul Preobrajenskoe, țarul Petru creștea jucându-se de-a războiul cu cele două regimente de „poteșnâe”. Odată cu el oreșteau și soldații din aceste regimente numite acum „Preobrajenski** și „Semenovski”. Ele deveneau tot mai mult în stare să treacă dela joacă la luptă adevărată.

Milescu era tot mai mult impresionat de purtările și de firea acestui băiețandru, înalt, deșirat, cu o clipeală ciudată în ochi, nespus de dornic să muncească, să cunoască lucrurile așa cum sânt, să știe tot ce se'ntâmplă în lume. Împlinea acuși cincisprezece ani tânărul țar, dar făcea și știa cât nu știu și nu fac alți prinți nici la treizeci. La lecțiile lui Milescu de pildă, având în față harta Rusiei anume desemnată pentru dânsul, țarul Petru arată că nu-i plăceau nici fața, nici hotarele de atunci ale țării în care

domnea mai mult cu numele. Asculta povestirile Milescului despre Siberia și despre China. Când dascălul moldovean istorisea țarului rus despre puterea

35 «7 pe care o au obiceiurile străvechi în China, când îi arăta cât de mult stânjenesc aceste obiceiuri înprospătarea vieții și mersul țării înainte, tânărul țar clipi din ochi și grăi :

— Parcă vorbești de cneazul Cerkaski ori de Mi-loslavski, Neculai Gavrilovici, iar nu de kitaifi...

Apoi îl rugă să-i povestească despre turci și despre sultan, despre puterea împărăției otomane și despre popoarele dela Dunăre. Deodată se mânie și strigă suduind, izbind cu pumnul în masa pe care se afla, întinsă, harta Rusiei.

— Nu'nțeleg de ce lăsăm noi lucrurile așa ? ...Toți ne strâng în chingi. Privește! Marea Baltică, aici — lac suedez, în obrazul țării noastre. Și asta zici că durează de cincizeci de ani ? Marea Neagră, dincoace — lac turcesc, la picioarele țării noastre. Sultanul a ocupat-o acum două sute de ani. Și noi n'avem unde ne spăla nici fata, nici picioarele... Nu, nu se poate! Au dreptate olandezii. Ne trebuie o ieșire bună la mare. Ce facem cu Arhanghelsk dacă îngheață ? Nu-i drept, nu, Neculai Gavrilovici, nu-i drept. Să deschidem ieșirea la mare, dacă vrem să nu ne sufocăm.

— Mărite țar, pe mare vin și pleacă toate bogățiile. Pe mare, mergând cu negoț, se câștigă banii.

— Așa spune și Brandt și Lefort.

— Pe mare vine și puterea, măria-ta.

Stând de vorbă cu Lefort și cu Bbrandt, Milescu înțelegea și mai bine că, acolo, la Preobrajenskoe, creștea om nou, osebit de puternic, de dârz, de îndrăzneț.

Și acest tânăr cu suflet furtunos începea să

simtă că-i tinut departe de putere, de cârmuirea statului, surghiunit, înlănțuit la Preobrajenskoe. Dar Neculai Milescu nu îndrăzni să mărturisească acea constatare decât lui Andrei Artamonovici Matveev, ajuns acum din ucenic, prieten. Ca să nu-1 supere pe Golițin, ca să nu-1 afle țarevna Sofia că se duce la Preobrajenskoe, Milescu se întâlnea cu țarul Petru pe sub ascuns, adesea în casa lui Lefort, cum făceau de altfel și alți oameni din Moscova. Totuși, purtările tânărului țar Petru începură s'o îngrijoreze pe țarevna Sofia. De aceea, ea

îl îmboldea pe Golițin să i-o ia înainte, să săvârșească isprăvi oare să-l facă popular și temut, să zdrobească nădejile pe care unii ori alții le puneau în țarul Petru. Îl povățuia mai ales să pornească neîntârziat împotriva tătarilor din Crimeia. Marea ambiție și lăcomie de putere a țarevnei Sofia Alexeevna nu se potrivea însă în pas cu inima șovăitoare, cu firea înclinată spre lănce-zire și desfrâu a lui Golițin.

27

Dacă Milescu ar fi căutat să prindă, în puține cuvinte, faptele cele mai de samă la oare însuși participa în acei ani, ar fi scris :

„1687 — Arhimandritul Isaia din muntele Athos a sosit la cetatea Moscovei, cu scrisori dela Șerban Cantacuzino, dela patriarhul Dionisie Seroglan al Constantinopolului și dela patriarhul sârb, rugând pe țar să pornească spre Dunăre cu oaste mare, că îndată ce-or afla că vin rușii, toate popoarele subjugate de sultan se ridică la luptă să doboare stăpânirea musulmană. Scria patriarhul Dionisie Seroglan către țarii 'Ivan și Petru : ...„toți credincioșii întru Hristos vă așteaptă : sârbi și bulgari, moldoveni și munteni. Ci scu- lați-vă, nu dormiți, veniți să ne mântuiți"...

După stăruința lui Milescu, țarevna Sofia, în numele celor doi țari, făgădui în scris lui Șerban Cantacuzino să-i ajute pe români să scape „de sub jugul tiraniei “ turcești.

— Deocamdată oastea Rusiei va lovi hanatul Cri-meii, lămurea Golițin pe arhimandritul Isaia. Dar și voi să vă țineți tari și nestrămutați în luptă, să nu vă alipiți ori să vă supuneți altor împărați, ci așteptați

ajutorul nostru. Nu întârzie mult.

Însoțitorul muntean al călugărului Isaia îl vorbi lui Milescu despre biblia, românească pe care o tipăreă Șerban Cantacuzino.

— La temeiul acestei tipărituri stă tălmăcirea făcută de domnia-ta, Spătare.

Iată și alte fapte care-l frământau pe Milescu, ca și pe toți slujbașii cu care lucna la Posolski Prikaz. Încă din 1685 venețianul Francisco Morosini începuse cucerirea Greciei. În 1687 <a ocupat Moreea și a înaintat spre Athena. Înfrângerile turcilor în Ungaria și în Grecia însuflețea mult lupta popoarelor din Balcani împotriva procleților turci.

— Fiind în mare lipsă, strâmtorare și apăsăți de jug greu, toți sârbii, bulgarii, românii se răscoală și pot alcătui o oaste mare care oricând e'n stare a tăia legătură oștilor musulmane din Ungaria cu Țarigradul, arăta Milescu în vorbirile cu Golițin.

Polonii, nemții, rușii porneau să-i ajute pe venețieni. Dar, în fapt, războiul se ducea fără vigoare. Vasiliu Vasilievici Golițin hotărî să pornească împotriva hanului din Crimeia, să cucerească Azovul. Și, în adevăr, oastea rusă porni spre miazăzi. Dar tătarii au aprins stepa stârnind potop și mare de flăcări. Armata lui Golițin n a izbutit să treacă pojarul și-a fost nevoită să se'n- toarcă din drum.

Armatele austriece însă zdrobiră, la 12 August 1687, pe turci într'o mare luptă la Mohacs. Polonii pătrunseră iar în Moldova. Transilvania începea să fie ocupată de austrieci. Spre Sfântul Andrei, la Posolski Prikaz sosiră vești că Morosini venețianul a cucerit Athena. În acest "război, turcii au făcut pulberărie în templul Pantheonului de pe Acropole. O ghiulea venețiană l-a lovit, pulberea s'a aprins azvârlind templul în aer,

cioburi

— A pierit o frumusețe ce nu avea pereche în lume... se'ntrista Milescu. Se aude că Morosini a început să care la Veneția statuiele de marmoră și sfărâmăturile Pantheonului și ale Acropolei...

Din Moldova veneau vești și mai triste. Polonii nu duceau un război hotărît, ci mai mult podgheazuri și jafuri făceau, prădând, arzând și secătuind încă și mai amarnic biata Moldovă. Nimeni în acea țară nu mai avea nici casă, nici masă, nici tihnă. Ce scăpa dela turci jăcuiau leșii ; ce nu puteau duce leșii, înhățau tătarii. Și pacostea asta dura de doi ani, iar sfârșitul nu i se zărea. Atunci, în 1687, în urmă unui podgheaz

pârjolitor, leșii pătrunseră și în Cetatea Neamțului. Acolo o găsiră pe domnița Ruxanda, soția lui Timuș Hmielnițki și fiica lui Vasile Vodă. De când turcii ocupaseră Camenița, Ruxanda trăia în satul Deleni, Acum, cuprinsă de groază, fugise și se ascunse în cetatea Neamțului. Prietenii din Moldova îl vestiră îndată pe Neculai Milescu că acei tâlhari Ieși, aflând-o ne domnița Ruxanda în cetate, și furios fiind pe dânsa un pan polonez care o pețise în zădar după moartea lui Timuș, a poruncit tâlharilor să fie fără milă. Cu gre e cazne au chinuit-o și au batjocorit-o tâlharii pe domnița Ruxanda pentru avuție și pentru credința ei față de Timuș. După ce i-au luat nouăsprezece mii de galbeni, tâlharii i-au tăiat capul pe pragul cetății, cu toporul.

Auzind această jalnică veste, Milescu se văzu, □ clipă, cu ani și ani în urmă, la Țarigrad, într'o dimineață. Trecea un rădvan domnesc...

Și-și plânse și-acum acea singurătate și arșița a inimii din tinerețe.

Tot în acea vreme, din Siberia, dela Golovin, veneau știri proaste. Dregătorii chinezi nu vroiau să încheie pace decât dacă ocupă ținutul Amurului. Cu po- vața lui Milescu a fost trimis ca ajutor ambasadei Ivan Loghinov, cu noi instrucțiuni de pace cu China.

1688. — Veneau știri că noroadele din Balcani s'au răsculat împotriva turcilor. Toate strigau după ajutor. Dar dela București, un olăcar vesti pe Milescu că, pe neașteptate, Șerban Cantacuzino a murit.

— Ce lesne s'a prăbușit om cât un munte și ce repede a amuțit glas ca al tunetului... suspină el către Radu Marcu. Aici nu-i treabă curată. Dacă turcii au aflat de închinarea lui spre Moscova ?

1689. — Cneazul Vașilii Vasilievici Golițîn a pornit cu o armată și mai puternică

împotriva Crimeii. A trecut stepa. A ajuns la cefatea tătărească dela Perekop. Dar văzându-i întăriturile, n'a îndrăznit s'o lovească. N'avea artilerie îndestulătoare. Temându-se să nu fie înfrânt, a poruncit retragerea. Dar aceasta avu urmări osebit de însemnate la Moscova. Dușmanii Sofiei, ai lui Golițin, și nu erau puțini, scoaseră capul.

Ei socotiră drept înfrângeri rușinoase cele două expediții neizbutite împotriva Crimeii. Râdeau de Golițin că nu-i decât un flecar și un fanfaroni

— Cheltuieli zadarnice cu războiul 1

— întâi s'a temut de un foc ; a doua oară de un șanț.

— Viteaz de pâslă !

Uneltirile și intrigile aveau vad bun și rosturi foarte nimerite ca slobod să fie țesute. Puterea Sofiei Alexeevna se clătina. Faima, trecerea și nădejile lui Golițin se duceau pe apa Sâmbetei. În schimb sporea șuvoiul la moara celor care-l vroiau țar pe surghiunitul dela Preobrajenskoe ; Petru Alexeevici. Sofia, ca o leoaică rănită, înțelese că n'are încotro, n'are altă scăpare decât să lovească, de istov, în flăcăul înalt și deșirat, mereu în primejdioasă luptă și tur-burare cu regimentele lui de „poteșnaie”, în discuții și sfadă cu meșteri corăbieri olandezi, ori în petreceri și beții cu elvețianul Lefort.

Și în acele zile de August 1689, Sofia răpezi în taină sotnii de streliți împotriva palatului din Preobrajenskoe să-i prindă pe toți potrivnicii. Dar au fost prieteni care l-au vestit pe țarul Petru și-au sărit într-o apărare a lui. A fugit Petru și s'a ascuns între zidurile mănăstirii Sfânta Troița. De acolo a început război necruțător cu Sofia Alexeevna și cu toți cei care o linguseau, înfruptându-se din bogățiile Rusiei.

În Moscova se stârni iară vifor mare. Cu toate că era foarte tânăr, Petru știu să smulgă izbânda. Boierii rehotăriți, amiroșind în mâna cui va rămâne puterea, se alăturară fără zăbavă lui Petru Alexeevici.

Milescu n'a luat parte la acele frământări. Încă dela începutul lui August 1689, el fusese însărcinat să țină tovărășie diplomatului și călătorului francez Foy de la Neuville, sosit tocmai atunci la Moscova ca trimis al regelui Ludovic al XIV-lea. Zicea pe față, că vrea să

afle drum nou spre China. În fapt, pe sub ascuns, vroia să vadă dacă rușii vor în adevăr să lupte împotriva turcilor și iscodea să afle ce fel de negocieri se duc între țar, regele Suediei și electorul Brandenburgului.

Și în acele zile tulburi când în Kremlin și în Piața Roșie au căzut iară multe capete, între care și al sti-huitorului Silvestru Medveedev, Spătaru'. Milescu linu piept iscoditorului franțuz de la Neuville, împie-dicându-l să afle unele taine, și, totodată, domolin-du-i spaima ce-l cuprinsese, bănuind ce se'ntâmplă la Aîoscova. Milescu îi povesti atâtea despre Siberia, despre China, despre imperiul otoman, despre țările dela Dunăre, despre istorie, geografie, religie, matematici ori filosofie, că franțuzul, cu toată mintea-i osebit de ascuțită, nu prinse înțelesul adânc al celor ce se petreceau în cetatea Moscovei. Până și despre planul de a rânduî drumul până la Tobolsk i-a vorbit cu atâta căldură, încât Foy de la Neuville a simțit nevoia să-l însemne în caietele lui. Cunoscându-l pe Vasilii Vasilievici, de la Neuville îl socoteau singurul om în stare să transforme Rusia după tiparul asfințitului. Când Petru luă puterea, Milescu căută să-i arate că nu Golitîn, ci tânărul țar Petru va fi acela care va înnoi viața Rusiei. Acesta a fost singurul lucru pe care de la Neuville nu l-a crezut din pusule Milescului.

Cu toate că-l durea prăbușirea lui Vasilii Vasilievici, totuși Spătarul Milescu se bucura de schimbările din Moscova.

Prietenul său Petru Tolstoi îi spunea, ca multi alții, că așa nu mai puteau merge treburile. Ca un uriaș nedomolit încă, Rusia avea nevoie atunci de un om mult mai hotărât, mai tare și mai fără milă decât învățatul, dar molâul și cam sclivisitul cneaz Vasilii Vasilievici Golitîn.

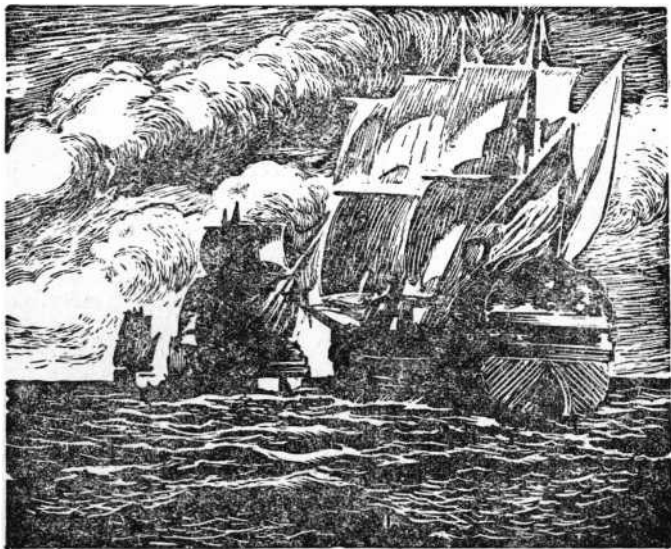
După o lună dela începutul harței pentru

domnia Moscovei, Sofia Alexeevna era închișă la mănăstire, iar Golitîn surghiunit în miazănoaptea cea mai depărtată și mai rece, să cugete acolo despre zădărnicia gloriei spre care nu cutezase să întindă o mână mai vârtosă, să sufere pentru o dragoste fățarnică, să numere cum numără schivnicii mătăniile, boabele ambițiilor deșarte spre oare-o trăsese inima, iar acum s'au prăbușit de istov.

Scriind prietenilor din Paris, Foy de la Neuville povestea că la Moscova a fost întâmpinat și călăuzit de Neculai Spafarii „valaque de nation"..., „veritable homme d'esprit et avec un conversation agreable".¹

Din convorbirile cu Milescu, Foy de la Neuville a cules rod bogat pentru cartea pe care o scria : un capitol întreg despre Rusia și unul despre drumurile spre China, și despre însemnătatea negoțului cu această țară uriașă.

■ „Român de neam"..., „un adevărat om de duh și plăcut la vorbă".

ALATUR1 DE PETRU

1

Din Septembrie 1689, pentru Spătarul Miclescu a început o viață nouă, cu toate că trecuse mai bine de cincizeci de ani.

Boierii din Moscova au înțeles îndată că în Petru I este un stăpân osebit de hotărît și de necruțător.

În Rusia dela sfârșitul veacului al XVII-lea toate trebuiau luate dela capăt. Și Petru ara gata să le ia, folosind în aceeași măsură mintea ageră și palmele bătătorite, judecata limpede și sabia ascuțită, folosind sfatul cel mai binevoitor și ocară cea mai aspră, răsplata cea mai generoasă și funia ori securea călăului. Vroia să facă un stat nou, așa cum îl învățaseră dascălii lui că sânt statele din apus, așa cum îi spunea mintea și inima lui de rus. Acolo, în apus, sânt atotputernici principii, nobilii și neguțătorii bogăți, ținând prostimea în aspră șerbie. Ca mulți din acea epocă, țarul Petru se încredințase că bogăția unei țări este aurul. Cine are aur, are și armate bune, din lefegii. Cine are armate poate avea țară întinsă și putere. Și cine vrea să aducă bani mulți în țară, trebuie să vândă cât mai multe mărfuri în afairă. Așa făcea Olanda, așa făceau Anglia și Franța. Dar ce avea Moscova de vânzare atunci ? Lemne, vite, blănuri. Și cumpărătorii ? Unde să-i afle ? Pe unde să scoată mărfurile din țară, când Rusia n'avea decât poarta dela Arhangheisk ? Beierii nu se pricepeau să-l ajute pe țarul Petru. Mai degrabă se pricepeau cei din Sloboda Nemțească. Ori îndrăzneți ca tânărul prieten Alexei Menșikov din „poteșnâie” ori neguțătorul Safirov.

Văzând apucăturile tânărului țar,

boierimea se temea că va chivernisi țara, folosindu-se doar de neguțători, de iobagi liberați și de străini aleși din Sloboda Nemțească. Mulți boieri bătrâni, ca de pildă cneazul Kurakin, erau furioși pentru tot ce făcea țarul

Petru, începând cu felul de a se îmbrăca în straie apusene.

— Schimbarea portului aduce nenorocire asupra țării, se jeluia el. De aici pornesc toate relele.

Dar, deocamdată, soarta Rusiei intră în sama bătrânului Lev Narișkin, cunoscut lui Milescu chiar din întâile zile ale sosirii în Moscova, când intrase în casa lui Matveev.

Spătarul Milescu sprijini din toată inima pe tânărul țar. La Posolski Prikaz lucra cu și mai multă osârdie. Dădea tot mai mare însemnătate legăturilor cu apusul, fără să uite războiul împotriva turcilor, fără să uite legăturile cu China. Veniukov îi trimisese din Selen-ginsk, prin curieri, scrisoarea lui Ferdinand Verbiest, din 24 Noiembrie 1686. Această scrisoare, bogată în cuvinte de prietenie, amintindu-i despre solia din 1676 la Pekin, mișcă mult pe Spătar. Era și acum mâhnit iezuitul că nu-și împlinise visul de a veni în Rusia. Ambasada lui Teodor Alexeevici Golovin a stat în Siberia până în vara lui 1689. Conferința cu dregătorii chinezi nu s'a putut ține la Selenginsk din pricina războiului dintre chinezi și calmuci. Curierii siberieni vesteau la Posolski Prikaz că sfatul de pace se ținea la Nercinsk. Bogdihan a trimis șapte soli, în cap cu unchiul său, prințul So-San. Printre dregători se găsea și Askaniama Ma-La; ca talmaci slujeau iezuitul francez Jean François Gerbillon, van de rangul trei, și iezuitul portughez Antonio Pereyra.

Milescu aștepta cu nerăbdare să se întoarcă ambasada lui Golovin. Îi ieși înainte la Rostov. Îi îmbră-țișă. Și trecând în troica lui îi povesti, în grabă, despre victoria țarului Petru.

— Și domnia-ta ? Cum a fost tratatul dela Nercinsk ?

— Așa și-așa... Ne-am depărtat cam mult de Amur. N'am avut încotro. Ghileacii domniei-tale și ținuturile lor bogate le-am lăsat lui bogdihan.

— Rău îmi pare... foarte rău, pentru Amur...

Golovin povesti ce hotar a statornicit ambasada la Nercinsk între Rusia și China : dela râul Gorbița până la izvoarele râului Uda, apoi de-a-lungul munților Sta-

■novoii până la oceanul cel mare. Amurul și Albazinul rămâneau Chinei.

— Feodor Alexeevici, dar acolo nu se află nici supuși chinezi, nici orânduire chineză !

— Ce să fac, Neculai Gavrilovici ? Dregătorii kitaiți n'ar fi primit pacea într'alt chip.

— Cine știe pentru câtă vreme stăvilit-au mersul înainte al îndrăzneților cazaci și țărani ruși, ai celor care au străbătut întâi valea Amurului...

Ferind blana de samur din dreptul obrazului, Golovin își culegea promoroaca din barbă și povestea, rar :

— Ei, Neculai Gavrilovici, multe necazuri avut-am... Tălmacii, niște tâlhari, ne-au tras ipe sfoară ; ne-au cam vândut chinezilor. Noroc c'am găsit un om care să grăiască bine mongola și i-am controlat, i-am prins.

— Asta pentrucă, de mult, olandezii, portughezii și englezii își vâra coada și uneltesc împotriva noastră. Le sporește veninul în inimă când află că rușii fac negoț cu Pekinul.

— Bine-ar fi fost dacă erai și domnia-ta cu noi. Știind latinește ne-ai fi stat mult într'ajutor.

— Acum știu binișor și chineza. Dar Verbiest de ce n'o fi venit ?

— Era bolnav, după spusa lui Ma-La. Iar puțin înainte de plecare, un curier din Pekin a adus știrea că la 29 Ianuarie 1688, Ferdinand Verbiest a murit...

— Păcat... Era încă tânăr. Ehei, Feodor Alexeevici, mă cam părăsesc prietenii...

După o lungă tăcere, în care Milescu ascultă doar glasul amintirilor, iar caii băteau în oricuri improș- când pulbere de omăt, Golovin începu iar vorbirea :

— Am d.at mult pământ, dar nădăjduesc să avem pace cu kitaiții. Pe malul stâng al

fluviului Amur am lăsat un „ținut al nimănui”. Am hotărât și ne-am înțeles și asupra felului cum să curmăm neînțelegerile și ciocnirile dela graniță și cum să schimbăm soliile între Moscova și Pekin, așa cum ai trecut domnia-ta în niakaz.

— Dar negoțul ? Că despre negoț va să te întrebe întâi și 'ntâi țarul Petru.

— Da, aici cred c'am făcut bună treabă : dregătorii kitaiți s'au învoit să sporească și să ajute negoțul rusesc în toată China. Dar, și cu asta mă mândresc, noi sântem cei dintâi care am încheiat un tratat seri: cu China, ca două împărății egale. Și aici, după câte m'am putut încredința și la Nercinsk, meritul de samă este al domniei-tale, Neculai Gavrilovici, care te-a: luptat și-ai înfruntat pe dregătorii kitaiți chiar la Pekin. Ma-La se temea și acuma c'ai să vii. Zicea : „N'am văzut om mai mlădios și mai iscusit ca acela. Nu s'a lăsat, ne-a silit chiar să înțelegem că Rusia-i o împărăție foarte mare și foarte puternică...”

— Nu mă îngâmf; dar asemenea vorbe, Feodor Alexeevici, îmi ung inima cu miere. Amândoi mun- cit-am și din răspuțeri ne-am străduit să apropiem măcar cu un pas Pekinul de Moscova... Măcar și de-ar crăpa negoțatorii cei bogați din Amsterdam ori din Londra.

— Ai dreptate, Neculai Gavrilovici... Am cu mine, în sânni, pentru țar și iasakul cu blănuri scumpe, preț de peste douăzeci de mii de ruble.

Țarul Petru mulțumi lui Golovin pentru slujba împlinită și-l numi boier și nemestnic al Siberiei. împreună cu Milescu, cu Veniukoy, cu Favorov și cu doi negoțatori alcătuiră pentru țar o listă de mărfuri rusești care se caută și-s potrivite pentru vânzare în China, cu bun câștig : zibeline de trei calități, hermine de Obi, de Rusia și de Iakuțk, veverițe de Iakuțk, castori de Ienisei, râși de Nercinsk și de Iakuțk, vulpi siberiene; mărfuri potrivite să fie aduse din China și vândute la Moscova cu câștig frumos : pietre prețioase, mătasă, satin sau damască din cele mai bune, bumbăcărie sau

pânzeturi (kitaika) de Nankin, apoi tutun, ceai, mirodenii, revent.

Odată cu lista acestor mărfuri arătară că în Siberia se găsesc multe bogății minerale: fier, un fel de piatră neagră care arde și dă multă căldură.

— Despre astfel de piatră, căreia englezii îi zic cărbune de pământ, scrie și un bătrân cronicar dela

Moldova, anume Grigore Ureche vornicul. La el am auzit întâi. Franțuzul Foy de la Neuville spunea că meșterii englezi folosesc acest cărbune la topirea fierului. Cică dă căldură mult mai mare decât mangalul. Bine-i ca țarul Petru să știe asta.

2

Anii treceau. Țarul Petru devenea tot mai priceput în ocârmuirea țării, în jurul lui se ridicau, ca sfetnici, oameni tineri, cu gânduri și apucături noi. Unii, ca Alexei Menșikov, ca Iagujinski erau ridicați „din pulberea pământului” ; cel dintâi a vândut plăcinte pe ulițele Moscovei ; al doilea în copilărie a păscut porcii. Alții, ca Lefort, ca Safirov erau străini din Niemețki Sloboda. Neguțătorul Sava Vladislavovici Raguzinski, bogatul prieten al lui Milescu, era înălțat la rangul de conte. Boierii bogați în bărbii și săraci cu duhul vedeau cu ochi răi pe acești oameni noi și pe acest țar care nu sămăna de fel cu țării dinaintea lui. Nu-și petrecea vremea la liturghii și rugăciuni, în paraclisele din palat, ci muncea de cum se despicau zorii, oa un salahor, ca un fierar, ca un dulgher. Țării dinaintea lui, ca și boierii, socoteau munca drept un lucru nedemn și rușinos. Petru învăța toate meseriile și muncea la rând cu meșterii. Și pe când țării cei vechi nu se arătau norodului decât sărbătoarea, la slujbe, cu alai mare în juru-le, în straie strălucitoare, foarte scumpe și foarte greoaie nu departe de împărații Chinei, Petru se îmbrăca la fel cu cei din jur, după moda apuseană, bea, juca, se bătea și se’ntrecea la trântă cu ei și-i biruia pe toți; frângea chiar potcoava în mâini, ca un voinic din poveste.

Dar și la treburile politicești țarul Petru era osebit de harnic și destoinic. Pregătind soliile și scrisorile tot mai numeroase ce plecau în străinătate, primind soliile tot mai dese ce veneau din afară, Milescu își putea

bine da sama de această hărnicie și
pricepere a țarului Petru. Deasemeni,
ajutând la tălmăcirea cărților poruncite de
țar, mai cu samă cărți de știință,

de matematici, de navigație, de meșteșuguri, Milescu înțelegea limpede calea spre care se'ndrepta Rusia, cu pas hotărât.

Acum călători prin aceste părți de lume iezuitul Philippe d'Avril. Și el vroia să descopere un drum nou spre China. Așa cum îl povățuise, prin scrisori, răposatul Ferdinand Verbiest, d'Avril trecea prin Moscova să se sfătuiască aici cu Spătarul Milescu. Philippe d'Avril povestea multe despre țările Europei, despre Paris, despre Constiantinopol, despre Moldova, pe care o vizitase, în drum spre Moscova. Era mai ales foarte întristat de cele văzute la Iași. Domnea Constantin Vodă Cantemir, într'o tară ajunsă la grea nevoie și strâmtoare.

— Toti o pradă întruna ; când polonii, când turcii, când tătarii, când toți deodată. N'am văzut oameni în mai mare nenorocire și suferință ca bieții moldoveni.

— Ei, dacă rebele domniei-tale n'ar ajuta pe turci, cinstite părinte d'Avril, suferința Moldovei s'ar scurta mult...

Philippe d'Avril mută vorba întrebând despre China, despre Verbiest, despre viața la Pekin, apoi despre drumurile siberiene. Tarul Petru îi îngădui a citi cele scrise de Milescu despre Siberia și China, într'o tălmăcire făcută anume pentru dânsul. Găsind în acele opere și'n discuțiile cu Milescu ce-i trebuia despre drumurile prin Siberia, iezuitul d'Avril nu miai urmă drumul spre Pekin. Își culesese din opera lui Milescu toate informațiile de care avea nevoie.

3

În 1689, oștirile austriece ocupară Niș și Vidin și mai ales dobândiră marea victorie dela Salankemen. Veștile venite la Posolski Prikaz arătau că lupta s'a dat pe podul de

peste Tisa. Oștile lui Eugeniu de Savoia isciară groaznică spaimă între turci. În toiul luptei s'a rupt podul și nemții i-au luat pe turci de grumaz. Cuprinși de fiorii morții, turcii săreau în apă, cu oai cu tot, și se'nglodau, se'mpot-

moleau în mîlul Tisei. Și așa, om peste om s'az- vârlea și se'neca ; dintr'o sută dacă scăpa unul, era bine. Acolo în nămol, ca și la capetele podului, turcii erau așa . de învîlmășiți, că se tăiau ei între ei. Însuși marele vizir Kiupriuliul și enicer-aga au pierit în meterezele dela capul podului. Două sute de mii oaste turcă s'a potopit acolo, treizeci de pașale, o sută douăzeci de tunuri mari, toată prada și toate bucatele și carele, toate au încăput în mîna oștilor lui Eugeniu de Savoia. Sultanul însuși abia a scăpat, cu prea puțini slujitori și a fugit o zi și o noapte, într'o ntinsoare, oprindu-se doar la Belgrad.

Dar asemenea victorii nu bucurau, ci îngrijorau foarte pe mulți greci din Constantinopol, ca de pildă pe Dosithei patriarhul. El vedea că — mare primejdie ! — în peninsula Balcanică, în locul stăpînirii musulmane, se întinde o stăpînire catolică. În Transilvania, austriecii chiar și începuseră să-i silească pe români să treacă la catolicism. Prin bacșișuri, francezii obțineau dela sultan paza locurilor sfinte din Ierusalim. Călugării ortodocși fuseseră alungați dela Sfîntul Mormînt, din biserica Betleemului și din peștera sfîntă. Asupriți de venețieni, grecii din AAoreea au început să se răscoale și să ceară libertatea ori, înapoi, stăpînirea otomană. De aceea striga Dosithei după ajutorul Rusiei, trîmițându-l în grabă la Moscova pe nepotul său Hrisant Notara.

Dar țarului Petru îi păsa mai puțin de crămăluiala bisericii din Constantinopol. El ardea de dorința de a deschide Rusiei drum la Marea Neagră și la cea Baltică, ardea de dorința să cunoască puterea și farmecele vieții apusene, așa cum știau să i le înfățișeze scoțianul Gordon, olandezul Brandt și elvețianul Le- fort, care-1 desfătau și cu gânduri bune, sănătoase, dar și cu

nesfârșite și trăsnite petreceri, banchete ori jocuri de artificii.

Pentru Spătarul Milescu, însă, îngrijorările lui Dosithei erau în bună parte îngrijorările lui însuși. Avu mult de lucru să-i deschidă lui Notara drum spre palatul țarului și să potolească lupta dintre „grecii”^{1*} și „latinii” din Aloscova. În scrisoarea adusă de Chir Hrisant, Dosithei patriarh își dojenea prietenul, pe Milescu, folosind nume de filosofi ca Zenon sau Aristotel, învinuindu-l că s’a dat viețuirii epicureice și nu-și mai amintește de binefăcătorii de altă dată : poate că acum se va fi îmbogățit și viețuiește într-o desfătăre și filosofează într-o uitare.

Mai întâi, Hrisant Notara se ruga ca rușii să pornească repede împotriva turcilor, să-l alunge de la Dunăre și să ferească acele țări de cîtropirea austriacă.

Apoi Hrisant Notara a îndepărtat din școala grecească din Moscova pe frații Lihudes și l-a rugat pe Milescu să conducă această școală. Dar Milescu, împrietenit cu frații Lihudes, nu primi, împotriva lui, să se la pedepsirea cu surghiunul a acestor dascăli. Găsea că aprigul patriarh al Ierusalimului se poartă nedrept, aspru, cu niște oameni care au slujit cultura greacă, chiar dacă au avut slăbiciuni pentru latiniști. Primi, în schimb, să orânduiască o tipografie grecească la Moscova, cu cheltuielă țarului.

— Să tescuiască lucrările polemice și de ocară scrise de înalt prea sfântul Dosithei, asupra ereticilor, hotărî Hrisan Notara. Sînt așa de multe aceste lucrări, iar patriarhul este atît de necruțător la scris, încât tiparnițele din Moldova și Țara Românească nu mai pot pridi.

— Dacă’m primit ocârmuirea acestei tiparnițe — grai Milescu — rogu-vă să-mi trimiteți un învățat grec, în stare să corecteze tipărițiile și să mai domolească

fulgerile patriarhului.

În afară de aceasta, arhimandritul Notara a stăruit la Poșolski Prikaz și a dobândit învoire să tălmăcească în grecește părțile mai de samă din scrierile lui Milescu despre Siberia și despre China.

În multe zile, până noaptea târziu, tălmăcii au tălmăcit, diecii au scârțâit din pene și Milescu de trei ori a citit tălmăcirea, îndreptând greșelile. Notara a pus acea tălmăcire în lucrarea pe care o alcătuiă, intitulată „China supusă”. Se gândea s'o închine lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești și protegitorul său.

În acel an, 1692, când se desprimăvăraseră bine, sosi dela Moldova un neguțator vestindu-l pe Milescu că Miron Costin și fratele său Velicico au fost uciși din porunca lui Constantin Vodă Cantemir. Frații Costin se ridicaseră împotriva asuprelilor bătrânului voievod și împingeau țara la prieteșug cu polonii și cu rușii, împotriva turcilor.

— Ieșenii spuneau : întâi vodă l-a bătut pe Velicico Costin, bănuir că urzește răsturnarea domniei. Apoi rău sfătuitoarii l-au povățuit: De vreme ce te-ai grăbit și l-ai bătut, nu-l lăsa viu, măria-ta. Omoa- ră-1, că om ca acela, de scapă viu mâine-poimâine, ne va ucide el, pe toți. L-au scos călăii din temniță și i-au tăiat capul chiar în fața curții domnești. Dar rău sfătuitoarii și-au urmat povața : acu, de vreme ce l-ai ucis pe Velicico, trimite de-1 prinde și pe Miron logofătul și-l omoară, ori vinovat ori nevinovat, să nu scape. Că apoi va fi vai și amar de tine și de noi.

Miron Costin se afla în acele zile de sfârșit de Noiembrie 1691 la Bărboși, lângă Roman. Ii murise jupâneasa Ilina și tocmai se pregătea s'o înmormânteze. Dar oamenii stăpânirii nu l-au lăsat să-și împlinească nici

măcar acea datorie de obștie. Ci, pe ger și viscol, vătaful l-a adus până'n marginea Romanului. Iar colo, nepricopsiții slujitori domnești tăiat-au capul înțeleptului Miron Costin. L-au aruncat apoi în același mormânt cu jupâneasa. Iaca așa a pierit, din năpastă și asuprire, Miron Costin logofătul, măcar că nicio vină nu avea.

Când ascultase ori citise stihurile din „Viața lumii” ticluite de Miron Costin, Spătarul Măilescu nu-i dăduse dreptate. Dar acum, parcă fără vrere, îi răsăriră în minte două stihuri dintr'acel poem, părănindu-se pline de tâlc :

„Fum și umbră sânt toate ; visuri și părere ;
Ce nu petrece lumea și'n ce nu-i cu durere”...

Și tot fără vrere, gândul îi lunecă spre chipul Ștefanei Mihailovna. La Iași, întâi lui Miron Costin a arătat acea comoară de frumusețe.

Iar acum, amândoi, nu mai erau decât în inima lui amintiri. Dulci și triste amintiri.

În scrisoarea către patriarhul Dosithei, scrisă prin Notara „din cetatea împărătească a Moscovei, în Iulie 1693“, Milescu cerea iertare că atâta vreme n'a răspuns epistolelor și n'a trimis, până acum, talmăcirea lucrărilor despre China și Siberia. Recunoștea că merita dojana pe care i-o făcea Dosithei, adunând multe și înțelepte pilde din filosofi și asemuindu-1 cu nerecunoscătorul Dimitrie din Falern. Dar lucrările despice călătoria în China erau lucrări de taină, alcătuite anume pentru jar. Nu i-ar fi fost îngăduit, pentru nimica în lume, să le dea'n vileag. Ar fi fost primejdios chiar... „Nimeni înaintea mea — scria Milescu lui Dosithei — n'a cercetat cu grijă ținuturile dintre Obi și China, mu le-a văzut și nu le-a descris pe de-ia-mănuntul“... „Aceste ținuturi sânt locuite de multe popoare, câte frunze pe copaci, grăind multe graiuri, având datini și obiceiuri osebite de-ale noastre, închimându-se unor idoli foarte ciudați. Toate aceste ținuturi și popoare se află sub stăpânirea tarului.“ Și urma cu destăinuirile : „După acea lungă și grea călătorie, întorcându-mă acasă, m'am căsătorit și eu, după legea firii, îndemnat și sfătuit de stăpânii care-mi oblăduesc aici zilele“. Iar lui Chir Hrisant îi arăta cei doi copilași: Maxim și Nikita, cu care mult se fudulea, ca orice părinte.

5

Munca Spătarul, cu osârdie, la Posolski Prikaz. Trăia alături de tarul Petru I care, urînd rânduielile cele vechi și tot ce sta în calea voinței lui de a schimba Rusia, cerea tuturor muncă fără preget și neîncetată strădanie.

Afară de Posolski Prikaz, Milescu muncea

la Academia slavo-greco-latină, întocmind bucoavne, manuale și cârji, tipărindu-le și corectându-le el însuși. Așa poruncea tarul:

— Să învețe rușii ! Dela toți. Tot ce-i bun pentru Rusia.

Cei care plecau în apus aveau totdeauna poruncă să aducă și cărți. Tâlmacii, mulți, nu mai lăsau penele din mână nici zi, nici noapte. Mai ales cărți grele, de știință, tâlmăceau slujitorii dela Posolski Prikaz. Astfel, între alte cărți, neguțătorii au adus dela Paris și o carte a lui Philippe d'Avril : „Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie entrepris pour decouvrir un nouveau chemin en Chine”^{XLVII*1}, tipărită în 1693 la Paris. Milescu află că o bună parte din această carte, în care era descrisă Siberia și China, era luată, cuvânt cu cuvânt, din lucrările lui. Chiar harta era copiată după harta lui dela Posolski Prikaz, așa cum o măsurase și o migălise Milescu în lungul Siberiei.

6

În primăvara anului 1695, țarul Petru porni, cu o oaste de treizeci de mii, coborînd pe Oca, pe Volga și apoi pe Don, împotriva Azovului. Luptă până toamna cu tătarii ; dar neavînd flotă, nu putu cuceri cetatea Azovului. Asemenea neizbîndă sluji ca bună învățătură și dezlănțui în inima lui Petru o năprasnică voință. Întâi să facă o nouă oaste în locul streliților care se dovediseră slabi în luptă. Apoi, toată iarna, cu unelte înapoiate și cu meșteri improvizați, înjgheba până'n primăvară, din lemn verde și în împrejurări neobișnuit de grele, o flotă pe râul Voronej.

— S'ar putea ca tătarii să fie mai pregătiți la primăvară, dar noi vom fi mai tari, spunea țarul, lucrînd alături de dulgheri.

Era acum țarul un bărbat foarte înalt și voinic. Puterea-i devenise și mai uriașă. Glumea cu toată lumea și era îndeobște vesel. Dar și când se mânia așa-i scânteiau

XLVII „Călătorie în diferite state din Europa și Asia, întreprinsă pentru a descoperi un nou drum spre China”.

ochii și așa strângea din măsele, că-1 băga'n răcori pe potrivnic, oricine-ar fi fost.

Milescu a stat aproape toată iarna la Voronej, în preajma țarului. Petru I graia cu dânsul când rusește, când nemțește, când latinește.

— La primăvară, Neculai Gavrilovici, mergi cu mine să luăm Azovul. Trebuie să m'ajuti a'nțelege ce spun turcii și mârzacii pe care o să-i iau prizonieri.

De acolo, dela Voronej, țarul Petru scrisese împăratului Leopold scrisoare lungă pentru încheierea alianței împotriva turcilor și a tătarilor din Crimeia, rugându-1 să continue războiul cu și mai multă strășnicie, să nu se gândească la pace până când oștile germane nu s'ar întâlni cu cele rusești sub zidurile Constantinopolului. Milescu, om de multă încredere, tălmăci scrisoarea țarului în latinește.

În primăvara lui 1696, la rând cu alți câțiva slujbași dela Posolski Prikaz, cunoscători ai limbii tătărești și turcești, Milescu însoți expediția împotriva Azovului. Mergea odată cu armata, în una din cele treizeci de galere urmat de un mare număr de luntre și bărci de transport.

Astfel Neculai Milescu luă parte la acea luptă crâncenă și văzu înfrângerea tătarilor și capitularea Azovului, în 18 Iulie 1696.

— Cătu-s ei de musulmani, tot s'au crucit tătarii văzând că în fața cetății Azov se ivește o flotă rusă, tălmăci Milescu spusa unui prizonier tătar.

Visul rușilor începea să se'nfiripe : ieșirea la mare.

Milescu se gândea că luarea Azovului sporea mult și nădejtile românilor : era întâia mare biruință a rușilor împotriva otomanilor.

În seara aceea, singur pe țărm, țarul Petru

privea îngândurat noianul de apă, ușor vâlurită. Gândea : acolo, în fața Azovului, poruncesc port nou, Taganrog, să se construiască, începând chiar din vara asta...

— Avem o fereastră la mare, măria-ta, caută Milescu să-i alunge negura îngândurării.

— Cât timp tătarii țin peninsula Kerchi, iar la Bosfor stăpânesc turcii, fereastra asta-i abia 'ntredes- chisă... își strânse pumnii de uriaș; fără voie îi aduse în față, îi privi și zîmbi, clipind din ochi, strîns, nervos. Dar ăștia-s pumnii care pot sparge orice zid, Neculai Gavrilovici ! Nu ?

Intr'adevăr, victoria dela Azov avu mare răsunet în toată lumea și deci și în țările române. Egumenul Viarnava dela mănăstirea din Suceava, sosit cu scrisori la Posolski Prikaz, arăta că moldovenii erau tare bucuroși :

— Rușii — spun ei — au cucerit, într'o vară, o cetate mai tare decât toate cele cucerite de apuseni în cincisprezece ani, de când se bălăbănesc cu turcii. Și-i însemnată pentru că-i mai de-a-dreptul spre Țarigrad.

Iar în Țara Românească, Brâncoveanu, văzând că turcii sânt tot mai răi și mai lacomi și că nemții se pregătesc să încheie pace cu sultanul, a început a se ajunge cu rușii. Sfat întru aceasta primea dela Toma Spătarul și dela Constantin Stolnicul Cantacuzino. Varnava aducea știri despre tulburările din imperiul otoman, despre socotelile oștilor și despre jaful ce-l pricinuiau țărilor și noroadelor acele oști atât otomane, cât și austriece ori poloneze. Miclescu trimise lui Brâncoveanu și lui Antioh Cantemir cărțulia făcută la Posolski Prikaz și care se tălmăcea : „Pronosticul rușilor sau prea vestitul autocrat Petru Alexeevici, căruia împăratul împăraților, domnul, i-a făgăduit domnia răsăritului, pentru purtarea războiului ce se pregătește acum“...

S'o aibă domnii țărilor române și, citind-o, să afle gândurile mari ale tarului Petru, ale Rusiei și după ele să se călăuzească.

Tălmăcind știrile și scrisorile venite dela români, Miclescu spunea mereu tarului cât de mult este așteptat să-și îndrepte oștile spre Dunăre.

— Putină răbdare, Neculai Gavrilovici. Să facem oleacă de rânduială aici, acasă. întâi — ferestrele spre mare !

Nu se putea ca sultanul să nu cerce a lua înapoi Azovul. Prea era însemnată cetatea asta pentru liniștea Țarigradului. Și'n adevăr se vestea la Posolski

Prikaz că în Marea Neagră se adunau galerele, ca stolurile de corbi, toamna.

Dar țarul Petru a lăsat acolo, la Azov, puternica oaste. Iar diplomații ruși din răspuțeri se străduiau să îndemne toate statele a continua războiul antiotoman.

Pentru anul 1697, la Posolski Prikaz se pregăteau două călătorii. Una a neguțătorului danez statornicit la Moscova, Everg Isbrand Ides. Milescu îl ajuta să se înarmeze cu toate cunoștințele trebuitoare ca să străbată mai ușor drumul spre Pekin. După tratatul dela Nercinsk, aceasta era întâia solie mai de samă spre China. Și scopul era întărirea legăturilor de negoț. A doua, o mare ambasadă, „călătoria cea mare” spre apus, în scopul de a închea o alianță mai strânsă cu puterile europene împotriva Turciei, de a întei acest război, de a-l întări, de a feri acele puteri europene să nu încline din vreo pricină sau alta, spre pacea cu sultanul.

Când această ambasadă înzestrată cu de toate era gata să plece, câțiva oameni de încredere dela Posolski Prikaz aflară ceea ce nu se mai pomenise nicicând, că însuși țarul va călători împreună cu această mare ambasadă, ascuns sub numele de Petru Mihailov.

— Vreau să văd cu ochii mei țările și oamenii apusului, lămură țarul pe cei câțiva sfetnici de taină care căscău ochii de multă nedumerire. Mă duc să învăț ! Cum adică ? Un rus nu poate fi ca acei apuseni și mai mult decât atât ?

Grăind cu Golovin, Milescu se încălzea de îndrăzneală, de dârzenia și de voința de a învăța care-l frământa pe țar. Urmărea zilnic această călătorie și trimitea vești din țară prin gonaci iuți ca vântul. La Königsberg, țarul Petru I a învățat artileria, la Saar-dam,

la Amsterdam și apoi la Londra a deprins meșteșugul de a construi corăbii, lucrând el însuși pe șantiere, ca dulgher. La Amsterdam a găzduit chiar la burgmeșterul Witsen, prietenul lui Milescu. Și bucuros de asemenea musafir, învățatul și bogatul neguțător olandez nu se poate să nu-i fi amintit țarului despre corespondența cu Spafarii și despre multele lui cunoștințe, despre însemnătatea lucrărilor lui privitoare la China și Siberia și despre faptul că Witsen însuși îl recomandase pe Milescu lui Leibnitz, ca pe „un homme d'esprit”.

De pretutindeni țarul trimitea în Rusia artileriști, mecanici, marinari, meșteri de toate felurile, ingineri, oameni de știință, profesori. Lefort le spunea acestora :

— Găsiți aici un monarh luminat care protejează pe străini și poartă haine franțuzești. Găsiți aici o țară care se clădește din nou. Veți avea ce face, slavă domnului !

Erau primiți la Posolski Prikaz acei musafiri și apoi puși să lucreze, fiecare după îndeletnicirea lui. Milescu se minuna, ca mulți din Moscova, citind sigiliul țarului pus pe scrisori: „Sânt în rândurile ucenicilor și-mi caut învățătorii”. La Amsterdam, țarul Petru a lucrat patru luni chiar ca ucenic la o corabie, dela început, dela cele dintâi bârne cioplite, până s’au prins pânzele și s’a ridicat steagul rusesc sus, pe catargul cel mare.

În odaia lui dela Posolski Prikaz, Milescu sfătuia mult cu prietenii despre rezultatele acestei călătorii și despre starea țărilor din Europa.

— În apus sânt multe frământări, unele mult mai aproape de pielea regilor și a împăraților, decât războiul cu Poarta Otomană. Întâi este vorba de Spania, al cărui rege, bătrân și nevolnic, își așteaptă sfârșitul. Si pentru că n’are moștenitor, acest sfârșit al regelui Carol va duce la încăerare

între mulți suverani. îndeosebi împăratul Leopold dela Viena și regele Ludovic al XIV-lea al Franței s'ațin să moștenească Spania. Teamă mi-i că acești monarhi socotesc Spania și coloniile ei drept o pradă mai bogată și mai lesne de cucerit decât imperiul padișahului. Bănuie că de asta austriecii trag spre pace cu turcii. Nu vedeți ? I-au înfrânt austriecii pe turci la Zenta : dar de ce nu-i urmăresc să-i doboare mai repede ? De ce nu ajută și nu deslănțue răscoala popoarelor din Balcani ? Dimpotrivă : pe sârbi răsculați îi lasă să fie căsați de ieniceri. Știrile noastre spun că Leopold împăratul se pregătește să încheie pace cu sultanul, ca să aibă oștile gata, întoarse cu fata spre apus. Așa că eu zic : moartea regelui Carol însemnă război deslănțuit pentru Spania ; iar lupta pentru Spania însemnă salvarea turcilor. De-acum greul războiului cu sultanul cade în spatele nostru. Oștile ligii nu vor mai vedea zidurile Constantinopolului.

— Dar țarul nostru de asta se află în apus : să nu-i lase pe regi și împărați să încheie pace cu turcii, își întărea inima Golovin.

9

În 1698 veni la Moscova Sava Konstantinov, solul lui Antioh Cantemir, să închine Moldova Rusiei, rugând pe țar s'o apere de turci. Milescu talmăcea cuvintele solului moldovean.....nicio nădejde de apă

rare din partea nimănui, fără numai dela sfânta împărăție a mării-tale"...

Sava Konstantinov trebuia să aștepte întoarcerea țarului Petru. Dar nu avu mult de așteptat.

Primind din țară știri neliniștitoare, Petru I nu mai coborî în Italia cum îi era gândul, ci

își încheie călătoria la Viena și se ivi, pe neașteptate, în Moscova. Aici începuse răzmerița streliților. Petru știa că, din umbră, îi ațâța însăși țarevna Sofia, folosindu-se de conducătorii rascolnicilor și de apărătorii străvechilor datini care-l socoteau pe tânărul țar drept un antihrist. Multe sotnii din tulburătorii streliți, îndemnați de comandantul lor, părăsiră hotarele unde erau puse de țarul Petru și se îndreptau spre Moscova să pună alt țar, care să nu-i țină lia hotar, ci în cetatea de scaun, să facă negoț și să huzurească.

În timpul călătoriei marii ambașade în apus, țarul Petru a înțeles că împărații și regii din asfințitul Europei nu pot fi opriți de a încheia pace cu turcii. La Viena, Petru stăruise mult pe lângă Leopold împărat să nu iscălească pacea cu otomanii.

Rusia abia acum pornește lupta. Va face, curând, bună rânduială în oști și va intra în război cu puteri înzecite.

Stăruia asupra însemnătății cuceririi. Azo.ului. În doi-trei ani rușii vor construi o flotă mare și vor ase- dia Constantinopolul pe mare, odată cu oștite ligii care-l vor lăsa pe uscat.

Dar împăratul avea capul cârmit spre Spania. Sfatul pentru pacea cu turcii se pregătea la Karlowitz. Acolo, interesele Rusiei nu erau ținute în samă. Petru clocotea de mânie împotriva acestor trădători care nu-și văd decât de câștigul lor. Războiul pentru surparea imperiului otoman și eliberarea popoarelor înrobite de acest imperiu rămânea o îndatorire numai a Rusiei.

Când s'a răspândit la Moscova vestea că țarul se află în palatul lui dela Preobrajenskoe, boierii și negustorii au lăsat

dracului răskoala streliților, chiar dacă nutreau pentru ea oarecare nădejdi, și-au alergat să se închine țarului, urându-i lingșitor bun venit.

Neculai Milescu Spătarul veni la Preobrajenskoe, în rândul celor care slujeau la Posolski Prikaz. Țarul era foarte vesel. Râdea, spunea glume și clipea din ochi mai des ca de obicei. Îi întreba pe boieri de sănătate, era prietenos cu ei și nu le 'ngăduia să cadă în genunchi înaintea lui când salutau.

— Asemenea obicei n'am văzut în apus... E umilitor, mai cu samă că nu-i nici sincer. Vom putea trăi, mă veți respecta și fără ingenuncheri, și fără mătânii... Ba mai bine !

Pe Milescu îl mângâiau negrait asemenea cuvinte.

Priveliștea pe care i-o ofereau boierii îmbrăcați în caftane lungi, largi, grele de aur și blănuri scumpe, ca și stufoasele bărbiei resfirate pejiepturi, îl făcu pe țarul Petru să și-i închipue lucrând pe un șantier, la o galерă ori urcând pe vârful unui catarg, ca niște urși. Priveliștea i se păru o jalnică dovadă a înapoierii în care se afla Rusia.

— Prea-s lungi mânecile caftanelor, boieri. Să le scurtați, să le tăiați îndată ! îndată ! Vă încurcă la treabă, boieri ! Și noi avem atâta de muncit, ehei ! Atâta avem de muncit ca să facem Rusia puternică...

Și cum unii boieri nu pricepeau de-i în glumă ori în

serios și se codeau, alții zâmbeau iar alții priveau îngroziți, Petru urmă :

— Vai ce bărboși sânteți, boieri ! Cu asemenea straie grele și bărbi măturoaie, cum o să țineți pas cu mine ? Că nu mi-am pus în gând să merg repede, foarte repede.

— Așa am apucat, din moși strămoși, mârâi cneazul Kurakin. Iar de bărbi să nu-ți bați joc, măria-ta, că sânt podoaba bărbăției noastre.

— Podoabe nefolositoare ! Ce, dacă domnia-ta, cneaze, ai o barbă ce-ți ajunge cu spicu'n brâu, asta înșamnă că ești împodobit cu putere pe aceeași măsură ? Cneazule, eu cred că barba îți trădează tocmai nevolnicia. Și către ceilalți, care pufniseră în râs : Da, nu puteți ține pas ou mine, că vă'mpiedecați în bărbi și'n anterie. Și-atunci vă gândiți la Sofia Alexeevna. Credeți că ea are pasul mai mic...

Râsul se slei pe chipul tuturor. Și, dintr'odată, țarul scoase un foarfece din buzunar și, singur, cu mâna lui uriașă care frângea potcoava nouă-nouă, începu să tundă bărbile boierilor și să râteze mânecile anteriilor. Începu cu Schein, cu Romodanovski, cu Petru Tolstoi, aflați în apropierea țarului.

Mulți dintre boieri se speriară cumplit. Nu cumva a înnebunit țarul ? Ce are cu bărbile noastre ?

Și tremurând de groază, porniră a se tângui, a se jălui și a se ruga mai cu samă fiindcă-și închipuiau că, după tușinarea bărbilor, urmează tăierea capetelor. Făceau cruci și se'nchinau :

— Doamne, apără-ne !... Doamne, miluește-ne !... Doamne, mântue-ne...

Petru mânuia foarfecele ca un cioban; și râdea, râdea cu mare poftă văzând cum tremurau bărbile boierilor. În jur, Alexei Menșikov și Lefort făceau și ei mare haz de spaima boierilor intrați sub foarfece, la tunsoare, ca berbecii.

— Vedeți, boieri, mie-mi plac fețele

netede, deschise, cinstite. Dacă vă rad, n'o să mai puteți ascunde vicleșugurile'n stuful bărbilor. O să uitați și de stre- liți, și de Sofia Alexeevna, și de alte ispite nășălnice...

Și foarfecele crănțănea, crănțănea, iar pe podele

se'ngroşa stratul de păr, amestecându-se cel negru cu cel alb, cel roşcat cu cel bălan.

— Domnia-ta, Spafarii, abia ai aşteptat să scapi de măturoid. Nu-i aşa ? întrebă ţarul când băgă foarfecele în barba mai mult albă decât sură a Milescului.

— Am mai umblat, măiria-ta, prin lume fără barbă.

— Ştiu, mi-ai povestit, Neculai Gavriloviçi. Şi uite, nu-ţi stă rău... Eşti chiar mai tânăr. Dacă te-ar vedea acum kitaiţii cei mari şi bogdihan, nu s'ar mai uita la d'omnia-ta ca la un urs, ci ca la un om, Neculai Gavrilovici...

Spre deosebire de mulţi, Milescu era oarecum mândru că însuşi ţarul cu mâna lui îi ratează barba şi-l sileşte să-şi schimbe portul.

— Dar să nu uit, Neculai Gavrilovici — întârzie ţarul cu vorba — ţi-am adus dela Paris o carte în care-i vorba de domnia-ta ! Şi, după obiceiul lui, strigă tare la un diac, cerând cartea pentru Spafarii. L-ai cucerit pe franţuzul de la Neuville ! Şi te felicit că l-ai făcut să nu simtă nici ce se petrecea atunci în Moscova, nici nu l-ai lăsat să afle gândurile noastre despre suedezi şi prusaci... Scrie în cartea lui şi despre orînduirea drumului spre Tobolsk, cum povăţueşte domnia-ta... Bună povaţă ! Vom împlini-o. Poftim ! şi-i întinse cartea lui Foy de la Neuville, tipărită la Paris în 1698. E caldă. Anume pentru mine, adică pentru dumneata, a scos-o dela teasc, în grabă. Un întreg capitol scrie numai despre cele povestite de domnia-ta, Neculai Gavrilovici. Eşti un om cu multă faimă. Şi Witsen mult mi te-a lăudat, Spafarii I Sânt mândru că te am aici.

Milescu mulţumi ţarului pentru darul adus şi fe-rindu-se mai departe, citi : „Relation curieuse et nouvelle de Moscou, contenant l'etat present de cet empire, les expeditions des Moscovites en Crimée en 1689 ; les causes des dernieres revolutions, leurs

moeurs et leurs religion, le recit d'un voyage
de Spatharus par lerre â la Chine"...^{XLVIII}

XLVIII „Povestire ciudată și nouă din Moscova, despre starea de acum
a acestui imperiu, expedițiile moscoviților în Crimeia în 1689 ; cauzele
ultimelor frământări, moravurile și religia lor, povestirea unei călătorii
făcute de Spătarul pe uscat, în China".

În acest timp, din rândul boierilor care se împotriveau. cneazul Kurakin strigă, furios :

— Eu nici caftanul nu mi-l lepăd, nici barba nu mi-o rad ! Odată cu capul !... Și ieși din sală. Pe culoar se opri și începu să-și verse mânia către boieri, către slujitori : A înnebunit țarul ! Rade bărbile, petrece cu nemții, mănâncă friptură Miercurea și Vinerea... Și credința i-a devenit nemțească ! E un monstru ! Un balaur !

Diar țarul Petru nu se sinchisea de mârâelile boierilor. Glumind, tușină bărbile tuturor celor aflați de lăță, cu liniștea și cu grija cu care tușinează ciobanul noatenii, primăvara. Nu crufă decât barba ca un fuior de căiți a bătrânului cneaz Cerkaski și a lui Tihon Streșniev, pentru că mult le udaseră cu lacrimi și se rugau cu aprindere și jeluiau că mai bine să le ia zilele decât bărbile.

— Bine... O să am nevoie și de câteva măturoaie, râse țarul. Să le-'arăt lumii, să vadă că nu-s chiar așa de rău și de barbar...

Acesta a fost începutul. La 4 Ianuarie 1700 un ucaz porunca boierilor, diecilor și 'ntregului cin din Moscova și din alte orașe să poarte straie ungurești. Iar bărbile erau socotite o podoabă nefolositoare.

A urmat, îndată, pedepsirea, osebit de aspră a streinilor. Ajutor temeinic în lupta cu streliții lui Hovan- ski i-a fost lui Petru armata cea nouă c*u care cuce- . rise Azovul. Aproape două sute de răzvrătiți fură spânzurați sub ferestrele țarevnei Sofia, la mănăstirea Novodeviție, unde se afla surghiunită. O mie fost-au tăiați în Piața Roșie. Alții au fost iertați. Într'acest chip, țarul Petru a desființat, pentru totdeauna, armada streliților, armată nepotrivită cu vremea și cu planurile lui.

10

Orânduind o nouă 'armată, Petru I folosea

tot ce văzuse bun în apus și mai mult decât atât. În locul căia-irîmii boierilor și a pedestrilor streliți, el porni alcătuirea unei mari armate de dragoni călări și de nedeștri, cei mai mulți recrutați dintre țărani. Slujba ostășească

deveni obligatorie pentru toți : din zece familii țărănești se alegea câte un recrut pentru oaste.

Petru I vroia să ducă mai departe războiul cu turcii, vroia să-i zdrobească pe suedezi. Și pentru asta îi trebuia armată bună, nouă, orânduită ntr'un chip nou. Pe toți tinerii boieri care trândăveau, beau ori fățarnic se rugau în bisericile din Moscova i-a trimis la regimentele dela graniță, să învețe, alături de tinerii țărani recruți, noile metode de luptă și asprimea vieții de ostaș. Să învețe a lupta pentru țara în care viețuiesc. Pe mulți îi trimise în străinătate, la învățătură mai înaltă.

Rusia se prefăcea văzând cu ochii. Dar boierii cei ruginiți, cum era cneazul Kurakin, urmau să cârtească jalnic. Își căutau zadarnic pe piepturi bărbile stufoase, să le mângâie la bucurie ori să le smulgă la mânie.

— Ne-a tuns pletele, ne-a ros bărbile, ne-a scurtat straietele, ne-a poruncit să muncim, pe odraslele noastre le-a depărtat la granița dinspre tătari ori dinspre suedezi. Ba-i trimite și'n cele țări străine să se' păgânească, așa cum s'a păgânit el, țarul, care ne stăpânește ca un surugiu, folosind harapnice mojicești ori bice străine...

Unii răspundeau scornitura că adevăratul țar Petru ar fi fost prins de regina Suediei, închis într'un butoi și azvârlit în mare. Iar țarul de azi n'ar fi decât odrasla lui Lefort cu o nemțoaică din Cucui. Când țarul a schimbat calendarul în 1700, unii ziceau că a făcut-o ca să fure lui Dumnezeu opt ani și să ascundă ziua venirii lui Antihrist.

Dar țarul Petru nu pleca urechea la asemenea tânguiri și scornituri neroade. Milescu îl vedea că se mânie mai mult pe nemți care încheiaseră la Karlo-witz târguierile de pace cu turcii, decât pe sămănătorii de zvonuri. Pacea asta îl scotea

din fire :

— Ticăloşii !

La Posolski Prikaz, Milescu lămurea slujbaşii:

— Mult a vrut ţarul nostru să prelungească acest război, oa să poată intra şi armatia rusă, nou orân-

duită, să-i spulbere pe tătari din Crimeia, din Ucraina. Dar iată, nemții n'au vrut.

Și cum țarul Petru poruncise ca toți slujbașii să învețe și să știe tot ce se petrece pe lume, Milescu arată pe hartă, să vadă toți cei cu care lucra la Posolski Prikaz- și să înțeleagă hotărârile luate prin pacea iscălită la 26 Ianuarie 1699, la Karlowitz.

— Vasăzică așa : împăratul Leopold ocupă Ungaria, ocupă Transilvania, fără Banatul Timișoarei, ocupă o bună parte din Slovenia și Croația, până aici, la râul Unna. Nemții au opintit să le fie Dunărea hotar, dar turcii, sprijiniți de franțuji, n'au primit. În schimb, timp de douăzeci și cinci de ani vor plăti câte opt sute de pungi de galbeni pentru pagubele și stricăciunile acestui război ce durează de șaptesprezece ani.

— Dar polonii ?

— Polonii au cerut, s'au aținut să ocupe țara Moldovei. Dar turcii zic că-i volnică Moldova, adică închinată lor, iar nu luată cu sabia, și n'o dau. Așa, polonii s'au mulțumit doar să capete Camenița înapoi.

Slujbașii din Posolski Prikaz se bucurau că nobilii poloni au fost siliți să renunțe la pretențiile de a stăpâni Podolia și Ucraina.

— Au câștigat multe țări și ținuturi» austrieicii, dar dacă nu enam noi, rușii, să atragem o bună parte din oastea tătară în Crimeia, nu câștigau ei nici victoriile dela Salankemen și Zenta, nici pacea dela Karlowitz.

11

Se apropia Milescu de șaptezeci de ani. Dacă s'ar mai fi gândit cândva să se întoarcă în Moldova, acum era prea târziu. Aici, la Moscova, pusese de istov capăt pribegiei. Zilele lui Neculai Milescu Spătarul se umbreau și se însoreau odată cu înfrângerile ori cu biruințele țarului Petru. Acum căpetenie la Posolski Prikaz era Teodor

Alexeevici Golovin. Munca Mileșcului era bine prețuită, cuvântul lui ținut în samă.

f78

Ga și țarul Petru, Milescu înțelese că, prinși în războiul cu Franța pentru moștenirea Spaniei, mulți ani austriecii nu se vor mai răpezi împotriva turcilor.

— Bine face țarul că se gândește acum, la Baltica, iar nu la Marea Neagră. Mai ușor îl va înfrânge pe suedez. Țesătura treburilor politice din Europa și purtarea țărilor față de turci aruncă oastea rusă dela Azov și Perekop, la Narva și Neva.

Ca să se poată răfui cu tânărul rege Carol al XII al Suediei, țarul Petru a încheiat, în August 1700, cu sultanul un armistițiu pe treizeci de ani.

— Deocamdată, pace la miazăzi 1

Și priceperea diplomatică a lui Petru Tolstoi a făcut ca Rusia să păstreze Azovul și să capete învoirea de a trece cu corăbiile de negoț prin Bosfor.

În timp ce Tolstoi ducea tratative cu turcii, patriarhul Dosithei scrisese iară țarului, cerând ajutor. Asculta țarul pe Milescu cum îi talmăcea scrisoarea : în aceste vremi tu ești căpetenia tuturor creștinilor și chiar singura căpetenie, căci nu este pe lume alt țar pravoslavnic afară de tine"... Apoi îl lăuda pe țar că a construit flotă în Marea Neagră și-l sfătuia s'o trimită cât mai grabnic împotriva Ța- rigradului.

Țarul tresări, își frecă palmile, apoi porunci să vină Voznițin.

— Patriarhul Ierusalimului mi-a dat o idee ; cum să-i bag în boale pe turci ! Să-i silesc să încheie pacea și să se teamă de mine.

Voznițin primi porunca să plece la Azov, să ia cea mai bună galera și să se ducă la Țarigrad, pe mare.

— Să te'nfățișezi sultanului ca vecin, apropiat... Să știe că din Azov la Constantinopol putem ușor ajunge.

Și Voznițin răsări în apele Bosforului, cumplit uimindu-i pe turci. Mulți nu crezuseră

că rușii au învățat și ei să construiască galere. Și iată, când nici cu gândul nu gândeau, o galera moscovită plutea, măreață, pe albastrele ape ale Propontidei. Priveau din balcoane și din chioșcuri vizirii și sultanul

și nu-și credeau ochilor. Și înghițeau în sec și'n amar... Rușii și-au deschis drum pe apă spre cetatea Istambulului. Și flotă și-au făcut oa s'o trimită ca pe-o sulită în inima noastră... Voznitîn fu bine primit de sultan.

Drumul îndărăt îl făcu pe uscat. Și trecând prin Iași, domnitorul Antioh Cantemir l-a primit pe Voznitîn cu osebită cinste.

Grăiră mult despre prietenia cu Rusia și despre actul iscălit în 1689, când sol la Moscova a fost Sava Konstantinov.

La Moscova, tarul Petru porunca lui Milescu :

— Spafarii, scrie prietenilor domniei-tale dela Moldova să-mi trimită oameni buni pentru oaste. Vreau să rânduesc sotnii de moldoveni în armata mea. Am auzit că sânt luptători vrednici.

Tarul Petru nu lăsa lucrurile de azi pe mâine. Pregăti grabnic războiul împotriva lui Carol al XII-lea. La început fu înfrânt la Narva. Dar ca și în 1695, după înfrângerea dela Azov, neizbânda dela Narva dezlântui o și mai năprasnică îndârjire în inima tarului și a celor din jur. Armata a fost mai bine orânduită și întărită cu noi recrutări. O treime din clopotele bisericilor au fost turnate pentru tunuri. Lucrând toată iarna, turnătoriile scoaseră trei sute de tunuri. Și cu această armată, tarul Petru dobândi victoriile din 1701-1703, ajungând pe Neva, și deschizând fereastra dela Marea Baltică. Acolo, și în acele împrejurări de război, a pus Petru I temelia cetății Petropavlovsk și a orașului Petersburg.

Despre însemnătatea acestor fapte, Spătarul Milescu afla nu numai dela cei care luptaseră și-i azvârliseră în mare pe suedezi, ci și dela firitisirile și laudele ce soseau de pretutindeni la Posolski Prikaz. Abia dovedeau slujbașii cu tălmăcirile. Li scriau țarului toți împărații și regii apusului, fie prieteni, fie dușmani. Iar din acele scrisori întâi se vedea uimirea în fața puterii Rusiei.

Golovin rânduiise ca Milescu să urmărească

îndeosebi legăturile cu imperiul otoman și mișcările ce aveau loc acolo. Era osebit de însemnat ca turcul

680,

să nu sară în spatele Rusiei, cât timp era încăerată cu suedezul. De aceea Milescu scrise și trimise curieri tuturor cunoscutilor și prietenilor din imperiul otoman. Și mai ales din țările române, ca de obicei, primi multe știri. În Mai 1701 sosi la Moscova Petru Demianov, trimisul lui Brâncoveanu. Aducea scrisori cu cheie dela Constantin Stolnicul Cantacuzino și dela patriarhul Ierusalimului, vestind despre tulburările din imperiul otoman și despre planul sultanului de a ocupa iar Moreea.

Mai însemnată pentru Milescu și chiar pentru țar. fu sosirea la Moscova, în 6 Martie 1702, a ceașului Davin Corbea, solul lui Constantin Brâncoveanu. Priceput și îndemânatic om acest Corbea, feciorul dascălului Ion Corbea dela biserica Sfântul Neculai din Scheia Brașovului. Călătorit și învățat. Mult sfătui împreună cu Milescu. Ascultându-l pe David Corbea, Spătarul parcă avea aproape și Bu- cureștiul, și lașul totodată. Și măcar că se simțea cam slăbit de bătrânețe, tot îl însoți pe Corbea până la Voronej, unde se afla țarul atunci.

— Ce s'a mai zidit în București ? Dar în Moldova ? întrebă mereu Milescu, cercând să învie în mintea-i chipul de acum al țării. E adevărat că Brâncoveanu își face un palat strălucitor, lângă București ? Și o biserică frumoasă la Hurez ? Și Cozia a dres-o ? De ce a pus pe tălmăcirea bibliei numai numele lui Șerban și Radu Greceanu ? Au Șerban Cantacuzino nu știa că al meu era izvodul celei dintâi tălmăciri ? Știa prea bine, că însumi i 4-am pus în desagă. Și am și citit împreună din acea tălmăcire... Dar în Moldova, ce se mai întâmplă în Moldova, prietene Corbea ? Zici că Turculeț căpitanul vrea să treacă de partea noastră ? Ei,

dacă ar fi cineva care să-l înduplece pe acest viteaz căpitan să vină aici, în Rusia, țarul Petru l-ar primi bucuros în slujba lui, cum primește mulți moldoveni, cu leafă, și-i pregătește pentru războiul împotriva turcilor.

— Cinstite Spătare Milescu, turcii se gătesc de război, dar nu împotriva venețienilor, cum scrie Dosithei

patriarhul, ci mai degrabă împotriva Rusiei. Că nimica nu-i mârnește, nu-i sperie și nu-i doare mai tare pe turci oa pierderea cetății Azovului. Zic că asta-i o lovitură de moarte. Cinstite Spătar, te știu prieten al nostru și român : sfătuiește-1 pe măritul țar să înceteze războiul cu suedezii și să se repeadă împotriva turcului. Că împărăția sultanului se afla acum într'o slăbiciune și strâmtoare cum n'a fost nicicând.

— Deocamdată asta nu se poate, jupân Corbea. întâi trebuie întărită împărăția Rusiei.

— Dar este acesta cel mai nimerit ceas ca turcul să fie zdrobit. Noroadelă dela Dunăre și din Balcani se alătură, ca unul. La bulgari, la sârbi, la dalma- tini s'au ales și căpeteniile care să strângă poporul împotriva înrobitorilor. N'așteaptă decât sămăn dela Moscova, să dea năvală asupra Țarigradului, împreună cu oștile țarului.

— Grăește-i și țarului. Știu că ai dreptate. Dar și țarul își are socotelile lui.

Lăsând pe tejghea tesla cu care lucra, țarul Petru ascultă scrisoarea tălmăcită de Milescu, iscălită ie Constantin Brâncoveanu și de întregul divan al Țării Românești. Apoi îl luă pe David Corbea la cercetare, întrebându-1 cu de-amănuntul, să afle cât mai multe. Țarul cunoștea bine oamenii și le găcea repede gândurile și firea ; îl cântări și-l socoti pe David Corbea ca pe un om de ispravă și demn de toată încrederea.

Înțelegea țarul durerile Brâncoveanului. Se găsea între trei focuri : turcii, austriecii și polonii. Chibzui adânc cum să ajute țările dela Dunăre. Și hotărî c? David Corbea să rămână în Moscova, să-l ajute pe Spafarii ca om de

De când se alăturase întru totul politicii culturale a lui Petru I, Spătarul Miclescu începuse să primească scrisori cu aspră dojană din partea patriarhului Dosithei. II învinuia că i-a trădat pe „greci” și a trecut de partea „Latinilor”. Chiar lui Petru I, Dosithei îi scria : “Greaca este obârșia gândirii, a judecății, a științei, a religiei”. Apoi căta să-»i dovedească întreita superioritate a limbii lui Homei : stă la temelia civilizației, lia temeliia religiei creștine și este cea mai aproape de limba slavonă. În câteva rânduri, patriarhul Dosithei a cerut țarului să dea un ucaz prin care să interzică limba latină în împărăția Moscovei.

Influența lui Dosithei era mare în Rusia acelei vremi. Țarul însuși povățuia ambasadorii ce plecau la Constantinopol, ca de pildă Ukraințev sau Tolstoi, să primească poveștile iui Dosithei patriarhul, „tatăl și sfetnicul nostru”. Dar bătrânul patriarh se amesteca în prea multe treburi. El dădea țarului și celor din jur sfaturi asupra războiului cu Suedia ori asupra construirii flotei. El cerea țarului să lase în pace Suedia, să elibereze, întâi de toate, întreaga Ucraina, apoi Moldova și Țara Românească și mai repede Constantinopolul și Ierusalimul.

Dar țarul Petru nu era omul pe care-l credea Dosithei. Petru înțelegea să se slujească de greci în politica lui răsăriteană, iar nu grecii să-l folosească pe dânsul în politica lor împotriva catolicilor și a musulmanilor.

— Petru nu va îngădui niciodată să-l ducă grecii de nas, spunea Miclescu către Tolstoi, care tocmai se întorsese de la Constantinopol cucerit de mintea, agerimea și vederile

patriarhului. Măria-sa nu crede în cultura greacă. El de mult s'a rostit, pentru cultura apusului. Patriarhul m'a dojenit aspru, în 1698, că nu l-am sfătuit pe țar să nu călătorească în țările apusului. Mi-i prieten vechi și binefăcător patriarhul Dosithei. Fără ajutorul lui nici nu eram azi adăpostit la Moscova. Dar sânt dator să spun că Dosithei se împotrivește înnoirilor în Rusia. Și toți ruginiții din Atoscova fac din patriarhul Ierusalimului un scut. Această-i primejdia pe care datori sântem s'o arătăm țarului.

Mileșcu, văzând purtarea patriarhului, nu mai stăruie să se facă tipografia pentru tipărituri în limba greacă. Așa cum îl povățuiau sfetnicii săi, Ștefan Iavorski și Teofan Prokopovici, țarul Petru porni să reformeze biserica și Academia greco-latină din Moscova. Murind patriarhul Adrian și ajungând patriarh Ștefan Iavorski, acesta schimbă cu totul Academia din Moscova, făcând-o după modelul celei din Kiev, unde Iavorski fusese ucenic.

Când tălmăcea scrisorile lui Dosithei prin care învinuia pe ucrainienii din Kiev de erezie și-l ocăira pe patriarhul Ștefan, Mileșcu se gândea la mitropolitul Petru Movilă, cel de demult, la școala lui, la „Mărturisirea ortodoxă" scrisă de el și spunea :

— Patriarhul Dosithei greșește. Nu ține sama de marea prefacere ti Rusiei.

Și dintr'un luptător împotriva „latinilor", Mileșcu se schimbă într'un prieten ai celor care, ca și țarul, vroiau să folosească tot ce-i bun și înaintat în apus, pentru a schimba Rusia. Țarul deschise o școală de navigație, o școală de chirurgie, numeroase „țifirnîie", adică școli de matematici elementare în care învățau copiii boierilor și a slujbașilor. Se'ngrijea deasemeni foarte mult de spectacolele de teatru. În 1702, la Moscova, Johan Kunst orândui o trupă bună, pentru care țarul poruncise să se construiască, din lemn, acel „templu al comediei" din Piața Roșie —

teatru care dădea spectacole cu plată, 3-6 copeici, și unde venea tot mai multă lume din Moscova.

În fapt, Neculai Milescu Spătarul nu fusese niciodată într-un totuș influenței grecești. El studiasse la Tarigrad, dar călătorise prin Germania, prin Suedia, prin Franța, călătorise prin Siberia și în China. Văzuse multe și citise multe. Mare parte din zgura misticismului se scuturase din sufletul lui. Grăise și scrisese multor oameni învățați din lume. Se luptase cu mulți ambasadori străini care cercetau Moscova. Era în rândurile din față ale învățaților din vremea lui.

— Mă aflu aici, la Moscova, unde se înfruntă două lumi care, prin sfada lor, aduc apă la moară ruginiților și încurcă mult mersul înainte al Rusiei. Dar, acum, când măria-sa țarul s'a hotărât să deschidă ferestrele spre apus, eu să stau de partea cea-țaltă ? spunea Milescu către Raguzinski. Nu tăgăduesc valoarea culturii grecești. Dar nu îngădui pizma, ura, care-i orbește pe grecii din Pera, din Galata ori din Fanar.

Dosithei a început să fulgere tot mai furios împotriva lui Ștefan Iavorski și împotriva vechiului prieten, Milescu. Ba încă și mai neiertător se purta cu acesta din urmă, împrășcând asupra-i toată otrava mâniei. Spătarul cerca să arate patriarhului că nare niciun drept să se poarte și să se înalțe în rangul de călăuză duhovnicească a Rusiei. Dar patriarhul, bătrân și răzbunător, răspunse aruncând blesteme. Apoi atârță pe toți grecii din Moscova împotriva Milescului. Dar nici grecii nu-i putură găsi altă vină decât că nu talmăcește aidoma epistolele patriarhului, că-l înșeală pe țar. Dar era ușor de dovedit minciuna acestei învinuiri.

Dacă grecii se depărtară de Milescu și-l socotiră un renegat, în schimb prietenii ruși îl înconjurară cu tot mai multă dragoste.

— De altfel, pe nedrept mă socotesc grec; eu sânt român din Moldova. Și inima în

Moldova mi-a fost, totdeauna. N'am putut rămânea acolo din pricina greșelilor din tinerețe. Moscova m'a primit. Acum slujesc Rusia până la moarte. Patriarhul Dosithei poate să tune și să trăznească oricât voi-va

13

Prieten cu boierii cei mari ca Petru Tolstoi, ca Teodor Golovin ori cu neguțatori boieriți ca Sava Vladislavovici Raguzinski. Spătarul Milescu nu știa cum trăește norodul în Rusia pe care cu atâta putere și grabă o transforma țarul Petru. Înțelegea că țarul avea mare nevoie de bani pentru armată, pentru flotă, pentru fabrici. Și s'a veselit, La rând, ou alți dregători, auzind că țarul a creat o dregătorie nouă, aceea a „născocitorilor de venituri.” Numai Grișa Hlib sau Radu Marcu veneau să-i spună că poporul geme sub povara dărilor care s'au făcut de cinci ori mai mari ca înainte.

— „Născocitorii de venituri” au bogată închipuire și drăcească, grăiau cei doi slujitori. C'au pus dări pe sare și pe albine, treacă-meargă. Se află asemenea dări și prin alte țări, de pildă Moldova. Dar, iaca, acum au scornit dări și pe castraveți și pe... sicriile de stejar... Cei care nu mai poartă bărbă se veselesc grozav că „născocitorii de venituri” au izvodit o dare, un bir, pentru barbă. Vrei măturoi resfărat ici, pe piept? Plătește! Pentru visteria țării. Să câștigăm războiul cu ticălosul Carol al XII-lea. Ești țăran ? Poți purta barbă în satul tău, cât vrei ! Slobod ești întru-aceasta. Dar dacă vrei să vii la oraș să vinzi un cocoș și să-ți cumperi o pereche de opinci, plătește bir pentru barbă la intrarea în târg. O plăcuță de aramă, ceva mai mare ca o rublă, atârnată de gât ca un talisman, dovedește că ți-ai plătit cinstea bărbii pe un an și poți vinde

cocoșul, poți cumpăra opincile. Altminteri nu-i chip...

Asculta Milescu vorbele slujitorilor, dar el privea, întâi și'ntâi, cu multă admirație tot ce făcea țarul Petru : războaiele pe care le câștiga, ținuturile pe care le mântuia de stăpânire străină și le trecea pe sama și în grija slujbașilor dela Posolski Prikaz, orașele, fabricile și corăbiile pe care le porunea să le construiască, apoi cărțile pe care punea să le tălmăcească și să le tipărească ; cu un cuvânt privea întâi la schimbările uriașe săvârșite atât de furtunos. Și credea că asta-i foarte bine.

— Tot n'ai uitat, Grigore, c'ai fost răzvrătit cu cetele lui Stenka Razin ? surâdea Spătarul Milescu spre Grișa Hlib, care era acum un cazac bătrân, cu barbă sură.

— Parcă asta se poate uita, Neculai Gavrilovici ? Iată acum, măritul țar a'nțeles de unde izvorăște puterea, vârtoșenia. Și unul din ajutoarele lui a păzit porci, altul a vândut plăcinte. Bravo măritului țar ! Dar parcă asta ajunge ? N'ajunge ! Dar iaca așa se'ncepe prefacerea lumii... Iar odată și-odată va trebui să se ridice careva care să gândească la întreg norodul. Nu se poate să nu se ridice ! Dar, deocamdată, va trebui să-mi tund barba; că de mă vede țarul, mă rade pe uscat.

Milescu zâmbea. Nu vedea limpede dacă avea dreptate cazacul Grișa. Dar nici că n'ar avea dreptate nu putea să spună. Prea vorbea Grigore Hlib cu putere, cu încredințare. Dar dacă își încheia vorbirea cu o șagă, o făcea pentru că erau prieteni încă de pe când se aflau pe malul Ieniseiului.

14

Văzându-1 la lucru în treburi diplomatice, țarul Petru și marele peciatnic Teodor Golovin

Îl socoteau pe ceașul David Corbea „om foarte credincios și isteț”, „foarte potrivit pentru slujbele celor două țări”, adică al Țării Românești și ale Rusiei. Amândoi îl povățuiau și stăruiau chiar să rămână la Moscova.

Prin David Corbea, Milescu întări legăturile cu cei trei Cantacuzini : Mihail, Toma și Constantin. Toma Spătarul Cantacuzino, fiind atunci capichehaia Brâncoveanului la Țarigrad, în inima împărăției turcești, putea oricând să trimită știri despre starea și mișcările padișahului. Om ca acela era cu atât mai prețios, cu cât îi ura de moarte pe turci. Scria, bucurându-se de înfrângerile suferite de sultan :... „mânia lui Dumnezeu s'a abatut asupra acestei împărății și totu văd că în curând o va lua dracul”.

Dela David Corbea, Milescu află că, la 4 April 1703, în Duminica Tomii, Constantin Brâncoveanu a fost chemat de marele vizir Rami-Mehmed să se înfățișeze la Poartă și să înnoiască închinarea față de sultan. A fost aceea o călătorie de mare cumpănă pentru viața Brâncoveanului. Ca să-și mântue zilele și să-ș>: păstreze domnia numără pungi peste pungi de galbeni tuturor turcilor celor mari și dublă birul. Cumpăna și groaza ce'ndurase în acele zile de Iunie 1703, la Adrianopol unde se afla sultanul, nu vroia Brâncoveanu pentru nimic în lume să le mai încerce. Lăcomia și cruzimea turcilor îl împinse și mai mult să intre în legături cu Rusia.

— Toți Cantacuzinii îl povățuesc să se îndreptă fu hotărîre spre Moscova, spunea David Corbea. Dar Brâncoveanu șovăie încă. Iși teme viața și mai ales averea. Eu socot că turcii au să-i mănânce capul tocmai pentru averile cele multe pe care le are. Uite acum, vodă stăruie mereu să mă'ntorc în țară. Cică au aflat turcii și-i prăpăd, îl mazilesc bănuindu-l că s'a apropiat de ruși.

— Știu, turbează turcii pentru asta.

— Trebuie să mă'ntorc la București. Roagă-1 și domnia-ta pe Golovin, pe țar, să-mi îngăduie să plec.

După multă stăruință și din partea lui Brâncoveanu și a lui Miclescu, abia la 23 Septembrie 1704, țarul îngădui lui David Corbea să se întoarcă iară la București. Scriind Brâncoveanului, țarul Petru îi mulțumea pentru slujbele aduse Rusiei și întregii creștinătăți și cerea să-l trimită iară pe David Corbea la Moscova, tocmai ca să ajute și să întărească și mai mult legăturile între țările dela Dunăre și Rusia.

În acei ani grei veniră mulți români la Moscova. Umii cit treburi politice, alții cu treburi de negoț, iar alții pentru oastea pe care o rânduia țarul Petru. Pe toți, rușii îi primeau prietenește, cu căldură. Numai în câteva săptămâni, la Posolski Prikaz au fost găzduiți David și Teodor Corbea, Constantin Constantin, Manoil Hristofor, Mihail Ion, căpitanul Luca Trofin, căpitanul Luca Ion, toți trimișii lui Constantin Brâncoveanu.

În urma chemărilor și scrisorilor lui Miclescu, mulți moldoveni intrară în oastea țarului Petru să lupte împotriva turcilor. Acum și Ștefan Miclescu, feciorul lui Apostol Miclescu și nepotul lui Neculai Spătarul, fu făcut polcovnic. Iar căpitanul moldovean 'Apostol Chigheci, numit de către țar comandantul steagului de moldoveni din armata rusă, era trimis în Mo'dova să adune încă trei sute de ostași moldoveni. Țarul Petru I prețuia mult vitejia ostașilor moldoveni.

Astfel Milescu vedea crescând în jurul lui, la Moscova, numărul românilor veniți să ceară sprijinul Rusiei în lupta pentru libertate. Cu treizeci de ani

în urmă era singur : un surghiunit. Aoum vedea **cu** mândrie că românii se trezeau iară, ca pe vremea lui Ștefan cel Mare, luptând împotriva robiei otomane și având sprijinul rușilor în această luptă.

15

Anii bătrânețelor l-au aflat pe Milescu muncind tot la Posolski Prikaz. În jur era mereu mai mult freamăt. Rusia devenea una din cele mai puternice țări din lume. Iar despărțământul treburilor din afară, Posolski Prikaz, sporea în însemnătate, oa un adevărat creier a toate ocârmuitor. Aici Milescu lucra pentru izbânda Rusiei în lupta cu suedezul și cu turcul. Aici se înfățișau întâi toți cei care doreau legături și prietenie cu Rusia. De aici plecau soliile și ambasadele să închege alianțe cu Moscova ori să deschidă cai de negoț.

Încă din 1700, prin porunca țarului și cu stăruința lui Milescu, la Posolski Prikaz a început să se învețe și limba chineză. Aceasta avea să înlesnească și mai mult legăturile cu poporul cel mare de dincolo de Gobi. Când vedea plecând caravanele cu mărfuri rusești spre Tobolsk și spre Nercinsk până la Pekin, când vedea sosind caravane ce aduceau damască de mătăasă, bumbăcării kitaica ori ce^pi, inima Milescului se umplea de bucurie. Era mândru că strădania lui pentru apropierea Pekinului de Moscova începea să rodească.

La începutul lui Martie 1707, David Corbea sosi iar la Moscova. Prin el, Constantin Brâncoveanu scria țarului Petru, făgăduind să-i slujească după „umila și slaba lui putere^{1*}. Când David Corbea fu numit consilier aulic, adică șfetnic al curții, pentru a sluji „cu credință în treburile moldovenești și cele munteriești^{**}, Spătarul Milescu primi un prețios ajutor, împreună cu David Corbea, Milescu rândui nacazul pentru solia la Francisc Răckoczi. Știind bine 'ungurește, David

Corbea plecă, în Aprilie 1707, în Ungaria, pentru alianța tainică dintre țar și Răckoczi. Temeiul acestei alianțe fu statornicit în întâlnirea dela Ungvar dintre Corbea și luptătorul maghiar pentru libertate. Dar, la întoarcere, în Varșovia, David Corbea se îmbolnăvi și, pe neașteptate, la 11 August 1707, muri.

Ca și Milescu, tarul fu mult îndurerat de pierderea acestui prieten harnic și priceput. Porunci să fie înmormântat în Lavra Pecerska din Kiev. Și însuși tarul Petru, cu toată curtea și cu toți generalii, cinsti pe David Corbea, însoțindu-i sioriul până la mormânt.

În asemenea ceasuri de tristețe, Milescu își amintea iară de Moldova. Și nu înceta să trimită într'a- colo cărți și epistole de încurajare, măcar că prietenii lui din țara Moldovei se stingeau, unul câte unul : Miron Costin de secure, Dosoftei în surghiun, în Polonia... Dar nu ostenea Milescu să arate tuturor, prieteni ori domnitor, că fără ajutorul Moscovei Moldova nu-și poate cuceri libertatea. Povestea celor doi feciorași, Maxim și Nikita despre țările lumii pe care le-a cercetat. Se oprea îndeosebi asupra Chinei, sporind mereu povestirea cu alte aduceri aminte.

Dar totdeauna i se muia glasul, i se abureau privirile și i se înfiora inima când vorbea de Moldova. N'avea s'o mai vadă niciodată, cu toate că mult râvnea. Dar o avea în suflet când lupta, de acolo, de departe, pentru libertatea ei.

— Intr'aceste ceasuri ale bătrâneții mele — spunea el — am găsit într'un raft, pe un pergament foarte îngălbenit de vreme, vorba cneazului Ivan al III-lea al Moscovei despre slăvitul Ștefan cel Mare dela Moldova : „Este prieten prietenului nostru, iar vrăjmașului nostru îi este vrăjmaș**... Așa trebuie să fie moldovenii cu rușii. Ci numai atunci fi-vor slobozi.

La leatul 1708, lin închise ochii Neculai Milescu Spătarul. Se stinse în mijlocul prietenilor care-l iubeau și-i prețuiau munca, priceperea, sfatul, în mijlocul freamătului pe care însuși, cu viața lui, mereu îl sporise.

Iar în acea clipă de istov, din cele ce-au să vină, Milescu zări oastea rusă, în care lupta ca polcovnic și nepotul său, Ștefan Milescu, o zări înaintând spre miazăzi și apus, să-i zdrobească pe turci, să trezească multe noroade la viață nouă și să facă slobodă Moldova.

CUPRINS

	<u>Pag-</u>
I. In Iași era nunta domnească.	5
II. Un tânăr neobișnuit se înfruptă din	
știința vremii.....	33
III. Intre cărți și uneltiri politice .	
. s .	61
IV. Pribeag pe căile apusului . . .	
127	
V. In patria cea nouă și mare. .	
5 .	169
VI. Pregătiri de cale lungă . . . s	
. 209	
VII. De aici începe drumul spre Țara Soarelui Răsare.....	233
VIII. Pe fluvii uriașe, peste stepe întinse, prin nesfârșite păduri	257
IX. Oamenii și locurile dela	

	hotarele Chinei până la Marele Zid.....	333
X. Pekin — oraş înlănţuit cu ziduri prea	groase şi datini prea vechi . . .	393
XI. Aceste ziduri de întuneric aşteaptă	dărâmtorii.....	489
XII. Alături de Petru I. .	. s . * .	555

Dnagi cititori,

Vă rugăm să ne scrieți impresiile voastre despre această cânte, despre desenele și coperta ei. Adresa noiastră este : ***Editura Tineretului***, Str. Nikos Beloiannis Nr. 25, Riaionul I. V. Stalin, București.

Nr. 1689

Redactor de carte : Mia

Ditnitriu

Tehnoredactor artistic : Adrian

*Dat la cules 10.VI.54. Bun de tipar 7.VI.1954. Tiraj
12080 broșate+3020 cartonate. Hirtie Editiuni tip B.
de 60 gr. Cărb. Coli de tipar 37.25. Coli de editură
30,50. Ft. 135x210. Com. editurii 1147. Ediția I. Pre-
țul per exemplar lei 11,10 broșat, lei 14 cartonat. A.
02779. Pentru bibliotecile mici indicele de clasifi-
care (8R)*

* Nobili.

Tiparul executat sub comanda nr. 596 la

Combinatul

22* Poligrafic Casa Scînleii „I. V. STALIN*’,
București
- R.P.R. -